

VU Research Portal

Luanda - Holanda

van Wijk, J.

2007

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Wijk, J. (2007). *Luanda - Holanda: Irreguliere (asiel)migratie van Angola naar Nederland*. [, Vrije Universiteit Amsterdam]. Wolf legal publishers.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Luanda - Holanda

Luanda-Holanda

Irreguliere (asiel)migratie van Angola naar Nederland

Joris van Wijk

ISBN: 978-90-5850-284-1

Uitgevers: Willem-Jan en René van der Wolf

Productie: René van der Wolf

Dit boek is een uitgave van:

Wolf Legal Publishers (WLP)

Postbus 31051

6503 CB Nijmegen

tel. 024-3551904

e-mail: wlp@hetnet.nl

<http://www.wlp.biz>

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, door fotokopieën, opnamen of op enig andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de auteur en de uitgever.

Voor het opnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

© 2007 WLP /J. van Wijk

VRIJE UNIVERSITEIT

Luanda – Holanda

Irreguliere (asiel)migratie van Angola naar Nederland

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad Doctor aan
de Vrije Universiteit Amsterdam,
op gezag van de rector magnificus
prof.dr. L.M. Bouter,
in het openbaar te verdedigen
ten overstaan van de promotiecommissie
van de faculteit der Rechtsgeleerdheid
op woensdag 27 juni 2007 om 15.45 uur
in de aula van de universiteit,
De Boelelaan 1105

door

Joris van Wijk

geboren te Amstelveen

promotor: prof.dr.mr. C.C.J.H. Bijleveld
copromotor: prof.dr.mr. J.M. Nelen

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Lijst van gebruikte afkortingen	5
Lijst van gebruikte begrippen	6
Tabellen, grafieken en afbeeldingen	9
1. Inleiding	11
1.1 Migratie naar West-Europa	13
1.2 Irreguliere migratie	16
1.3 Casestudy Angola	18
1.4 Migratie vanuit Angola naar Nederland	18
1.5 Opbouw van het boek	21
2. Theoretisch kader	23
2.1 Inleiding	25
2.2 Motivatie tot migratie	25
2.2.1 Push-pull paradigma	26
2.2.2 Verklaringen op microniveau	27
2.2.3 Verklaringen op mesoniveau	28
2.2.4 Verklaringen op macroniveau	31
2.2.5 Literatuur over asielmigratie	34
2.2.6 Synopsis	39
2.3 Organisatie van irreguliere migratie	40
2.3.1 Mensensmokkel	40
2.3.2 Hulp door het sociale netwerk	47
2.3.3 Mensenhandel	48
2.3.4 Het begrip mensensmokkel	49
2.3.5 Synopsis	52
2.4 Een geïntegreerde benadering	53
3. Methoden van onderzoek	57
3.1 Inleiding	59
3.2 Literatuur	61
3.3 Interviews met experts	62
3.4 IND-dossiers	63
3.5 Opsporingsinformatie	66
3.6 Gesprekken met Angolezen	68
3.6.1 Representativiteit	75
3.6.2 (Participerende) observatie	77
3.6.3 Dilemma's	78
3.6.4 Betrouwbaarheid en validiteit van informatie van respondenten	79
3.6.5 Co-ethniciteit	82
3.7 Leeswijzer	83

4. Angola; een historie van migratie	85
4.1 Inleiding	87
4.2 Prekoloniale periode (- 1483)	87
4.3 Koloniale periode (1483 - 1961)	88
4.4 De onafhankelijkheidsoorlog (1961 - 1975)	91
4.5 De eerste burgeroorlog (1975 - 1992)	94
4.6 De tweede burgeroorlog (1992 - 2002)	111
4.7 Vrede (2002 -)	121
4.8 Conclusie	122
 5. Push- en pull-factoren	125
5.1 Inleiding	127
5.2 Redenen om uit Angola te vertrekken	129
5.2.1 Het ontlopen van dienstplicht	130
5.2.2 Gebrek aan studiemogelijkheden	133
5.2.3 Hoge werkloosheid	143
5.2.4 Opzetten van een handelslijn	144
5.2.5 Huisvestingsproblemen	147
5.2.6 Persoonlijke redenen	149
5.3 Prostitutie	153
5.4 Redenen om niet te migreren	157
5.5 Redenen om naar Nederland te migreren	159
5.6 Andere mogelijke bestemmingslanden	163
5.7 Congo-connectie	166
5.7.1 Migratie van Congolezen	167
5.7.2 Teruggekeerde Bakongo in Angola	168
5.7.3 De 'Angolese route'	169
5.7.4 Asiel	170
5.7.5 Angolezen volgen	171
5.8 Een vergelijking met informatie uit de IND-gehoren	173
5.9 Conclusie	180
 6. De reis naar Europa	183
6.1 Inleiding	185
6.2 Te land, ter zee, of in de lucht?	188
6.3 Verkrijgen van een paspoort	192
6.4 Reizen met behulp van een regulier verkregen visum	196
6.4.1 Het aanvragen van een visum	198
6.4.2 Rol van Portugal	202
6.4.3 Kritiek binnen Schengenverband	207
6.5 Reizen met behulp van een irregulier verkregen visum	210
6.5.1 Visum 'regelen'	211
6.5.2 Visum kopen	213
6.6 Reizen onder begeleiding	216
6.7 Geld voor de reis	219
6.7.1 Zelf gespaard	221

6.7.2	Familie heeft betaald	222
6.7.3	Overige methoden van financiering	224
6.8	Conclusie	225
7.	Informele samenleving	229
7.1	Inleiding	231
7.2	Informele contacten en corruptie	233
7.2.1	Informele contacten; smeerolie van de maatschappij	234
7.2.2	De routine van corruptie	239
7.2.3	Chaos als instrument	241
7.3	Het corruptie-complex en migratie naar Europa	243
7.3.1	Persoonlijke contacten en diplomatie	244
7.3.2	Corruptie	253
7.4	Conclusie	258
8.	Transit in Europa	261
8.1	Inleiding	263
8.2	Periode in Portugal	264
8.2.1	Groep een: op doorreis	265
8.2.2	Groep twee: op de bonnefooi naar Portugal	267
8.2.3	Groep drie: Waarom niet?	274
8.3	De 'blijvers'	277
8.4	Asiel in Portugal	279
8.4.1	Asielprocedure en opvang	280
8.4.2	Angolezen en asiel	281
8.5	Portugal - Bestemmingsland	285
8.5.1	Portugal - Schengenland	285
8.5.2	Portugal - niet-Schengenland	287
8.6	Opsporing van mensensmokkel in Portugal	293
8.6.1	'Hulp bij illegale immigratie'	293
8.6.2	Prioriteit	277
8.7	Conclusie	299
9.	De asielaanvraag	301
9.1	Inleiding	303
9.2	Het Nederlandse asielbeleid	304
9.2.1	Verkrijgen van een vluchtelingenstatus	304
9.2.2	AMA-beleid	306
9.2.3	Uitstel van vertrekbeleid	309
9.2.4	Lange procedures / driejarenbeleid	311
9.3	Onverwachte aankomst	311
9.4	Opstellen van het asielverhaal	316
9.5	Gevolgen van een aangepast asielverhaal	320
9.6	Verkeerde perceptie	324
9.7	Persistentie van de verkeerde perceptie	328
9.7.1	Statusbehoud	329
9.7.2	Bezorgdheid	332

9.7.3	Eigenbelang	333
9.7.4	Problemen met geloofwaardigheid	334
9.7.5	Onduidelijkheid	335
9.8	Vertrouwen in het sociale netwerk	336
9.9	'Pseudo-Angolezen'	340
9.10	Remittances	344
9.10.1	Kleine bedragen of spullen	346
9.10.2	Handel	347
9.10.3	Geld van Angola naar migranten	349
9.11	Conclusie	352
10.	Na de oorlog	355
10.1	Inleiding	357
10.2	Doormigreren	358
10.3	Leven in de illegaliteit	360
10.4	Vrijwillige terugkeer	361
10.4.1	Terugkeer via IOM	361
10.4.2	Zelfstandige terugkeer	363
10.4.3	Waarom vrijwillig terug?	364
10.4.4	Andere bij terugkeer betrokken actoren	366
10.5	Terug in Angola	373
10.6	Conclusie	376
11.	Conclusie & discussie	379
11.1	Inleiding	381
11.2	Bevindingen	384
11.2.1	Motivatie	384
11.2.2	Organisatie	389
11.3	Beperkingen van de gehanteerde onderzoeksmethoden	392
11.4	Implicaties op theoretisch niveau	396
11.4.1	Motivatie	396
11.4.2	Organisatie	400
11.5	Geïntegreerde benadering	408
11.6	De sociale constructie van mensensmokkel	411
11.7	Aanbevelingen voor verder onderzoek	416
11.8	De toekomst	421
	Summary	423
Bijlage I	Topiclijst	435
Bijlage II	Kaart van Angola	436
	Literatuurlijst	437
	Zakenregister	470

Voorwoord

Toen ik in 2004 in Angola aankwam, zag ik op het vliegveld een boekwerkje liggen: de *Guia-Turistica*. Het was een soort toeristenfolder, gesubsidieerd door het Angolese Ministerie voor Hotels & Toerisme. Ja, dat ministerie bestaat... In het foldertje stond een tabel opgenomen welke kenmerken de verschillende Angolese provincies hadden. Bengo had natuur, Kwanza-sul beschikte over sportvoorzieningen, Luanda over restaurants. Het kopje “avontuur” stond ook in de tabel opgenomen. Maar avontuur, zo verzekerde de *Guia Touristica* de lezer, avontuur kon in geen enkele Angolese provincie gevonden worden... Ik denk dat veel Angolezen daar de afgelopen tientallen jaren een andere visie op hebben gehad. Een teveel aan avontuur vormde juist een van de redenen waarom honderdduizenden Angolezen het door een burgeroorlog geteisterde en tot op het bot corrupte land al dan niet door omstandigheden gedwongen achter zich hebben gelaten.

Catrien, hoe zou het boek eruit hebben gezien zonder jouw begeleiding als promotor? Het zou waarschijnlijk een soort fotoboek zijn geworden met een mogelijk seksueel getinte titel, gelardeerd met aansprekende citaatjes, doorspekt met net niet te bewijzen (maar wel spannende) bijna-feitjes en bezwangerd van beschrijvingen over politieke intriges die nauwelijks verband houden met de onduidelijk geformuleerde onderzoeksvragen. Een soort Nieuwe Revue winterspecial. Jij hebt me geleerd wat wetenschappelijk formuleren is, hoe in een stuk een logische structuur kan worden aangebracht, waarom theorie best nuttig kan zijn en hoe hoofd- en bijzaken van elkaar onderscheiden dienen te worden. Dankzij jou heb ik de kans gekregen om een ontzettend leuk, interessant en volgens mij ergens toch wel relevant onderzoek te verrichten. Hartelijk dank voor de tientallen stukken tekst die je trouw hebt doorgeploegd, je aanhoudende enthousiasme en je immer betrokken opstelling.

De leden van de leescommissie bestaande uit prof. dr. H.G. van de Bunt, dr. J.M.J. Doomernik, prof. dr. G.B.M. Engbersen, prof. emeritus F.W. Heimer, dr. M.R.J. Soudijn en prof. mr. T.P. Spijkerboer wil ik danken voor de aandacht die zij aan mijn proefschrift hebben willen schenken. Het moet een behoorlijke klus zijn geweest. Niets ten nadele van de overige leden, maar ik wil met name professor emeritus Franz Wilhelm Heimer bedanken. U heeft in de eerste plaats als Portugees-Duitser de Nederlandse tekst van mijn boek doorgespit, waardoor de allergrootste blunders uit hoofdstuk 4 zijn verdwenen. Bovendien heeft u een zeer belangrijke bemiddelende rol gespeeld bij het verkrijgen van mijn visum voor Angola. *Herzlichen obrigado*.

De vakgroep criminologie was een zeer prettige omgeving om te werken. In de loop der jaren ben ik niet alleen figuurlijk, maar ook letterlijk steeds dichterbij jullie toe gegroeid. Van achtereenvolgens de twaalfde en zesde verdieping, ben samen met jullie op de achtste geëindigd. Ik heb het op prijs gesteld dat het binnen de vakgroep altijd mogelijk was om behalve over criminologie, ook over inhoud – voetbal, mode, de saladebar – te spreken. Hans, je bent pas in een late fase bij het proefschrift betrokken geraakt, maar desalniettemin is je inbreng is van groot belang geweest. Je nonchalante houding doet soms anders vermoeden, maar je bent een scherp lezer. En ja, de butler heeft het gedaan! Wim, jij hebt mijn eerste schrandere schreden op het wetenschappe-

lijke pad mogelijk gemaakt. Terwijl ik bebaard en gebronsd door de Indonesische zon met mijn batikshirt nog aan tegenover je zat, heb je mij aan durven nemen. Bedankt voor het vertrouwen. Francien en Mathilde, ik hoop jullie voortaan vaker buiten de VU te zien dan erin. Niet dat ik echt iets tegen de VU heb hoor, maar toch...een beetje toch wel misschien.....

In mijn VU-carrière heb ik vier kamergenoten gehad, met wie ik het allemaal even goed heb kunnen vinden. Jasper, geen andere kamergenoot heeft me zo ingewijd in de psyche van misdadigers en – belangrijker nog – de psyche van politie, als jij. Ik heb genoten van onze gesprekken. Nog even die laatste eindjes aan elkaar knopen en daarna aan de slag met crimiconsultancy; er ligt een markt! Floris, je bent een monster. Tenminste, als je iemand als monster definieert wanneer hij na een gesneuveld promotietraject ergens de energie vandaan haalt om opnieuw te (willen) beginnen. We hebben een mooie tijd gehad en je hebt een dot van een dochter. Esther en Paul, het is zover, we zijn alledrie gepromoveerd! De succesvolste promovendikamer ooit! We zijn het vleeschgeworden bewijs dat een combinatie van relaxen en overwerken de sleutel is tot succes. ‘Lekkere’ kopjes koffie, het gooien van een dartpijlje op zijn tijd, door Pans catering verzorgde zoetigheden, de bewaking van het hoofdgebouw een goedenacht wensen; het heeft er allemaal aan bijgedragen. Ik draag warme herinneringen aan onze tijd samen en hoop – en verwacht! – jullie in de toekomst nog vaak te zien.

Vaak ben ik tijdens het onderzoek volledig afhankelijk geweest van derden. Voor praktische hulp, of voor informatie. Heel vaak en op heel veel plekken ben ik geholpen door personen of organisaties. Het gaat te ver iedereen individueel te bedanken. Een aantal mensen wil en moet ik echter wel bij naam noemen, omdat het onderzoek zonder jullie nooit zou kunnen zijn geworden wat het nu is: Betty, Mane, Luena, Malik, Willy, Marianne, Aart, Ronald, Victor en Ivo, *thanks, obridago*, bedankt, *baie dankie*. De IND – en dan met name de afdeling INDIAC – heeft mij van veel informatie voorzien; hun deur stond altijd open. Vertegenwoordigers van de politie, de Koninklijke Marechaussee, het openbaar ministerie, de ministeries van Justitie en Buitenlandse Zaken, IOM en NIDOS hebben mij altijd vriendelijk en hulpvaardig te woord gestaan. Assistentie van vertegenwoordigers van de volgende overige organisaties hebben het onderzoek mede mogelijk gemaakt: Als u een fris lekker biertje wilt drinken, koop dan eens een Heineken. Voedseltekort? Overweeg de Verenigde Naties eens in te schakelen. Landmijnen te ontruimen? Schrijf de jongens van MAG eens aan. Geld over voor goede doelen? Cordaid, NIZA, Oxfam-Novib, SAMAH, Vietnam Veterans of America Foundation, Goal, Artsen Zonder Grenzen; ze doen allemaal heel goed werk. En wilt u weten hoe Afrika vroeger was? Breng een bezoekje aan de Paters van Gemert, misschien mag u nog mee-eten ook.

Het meest afhankelijk ben ik tijdens het onderzoek geweest van Angolese respondenten. En die afhankelijke positie heb ik niet als onplezierig ervaren. Dit boek is opgedragen aan al diegenen die mij onder het genot van *bacalhau*, *batatas* of *birras* meer hebben laten begrijpen van de wereld waar zij in leven en de keuzes die zij hebben gemaakt. Met verbazing en respect heb ik jullie verhalen aangehoord en met bewondering jullie veerkracht gadeslagen. Gevoelens van onzekerheid die mij soms bekruipten, vallen in het niet bij de onzekere toekomst die jullie tegemoet zijn gegaan. Tegenvallers die ik

soms heb moeten incasseren, vallen in het niet bij de tegenvallers die jullie hebben ervaren. *'Soffrier contente'*, tevreden lijden; ik ben ietsje beter gaan snappen wat daar mee wordt bedoeld. Ik kan jullie niet bij naam danken, maar als jullie mij niets hadden verteld, zou dit boek er nooit zijn gekomen.

Nog zo'n open deur: vader en moeder, als jullie mij niet hadden gemaakt, zou ik er nooit zijn geweest en daarmee dit boek niet. Maar er is meer. Jullie hebben mij altijd positief gestimuleerd om de goede keuzes te maken en zijn al dertig jaar oprecht geïnteresseerd in alles wat ik doe. Dat kan ik van niemand anders zeggen! Het is een voorrecht jullie als ouders te hebben. Het moet niet mee zijn gevallen om vier promoverende (schoon)kinderen te hebben en al die verhalen te moeten aanhoren over ellendig trage referenten, de verschoolsing van de universiteit, mislukte interviews of uitgelopen experimenten. Jullie weten ondertussen meer van de academische wereld dan heel Ouderkerk en omstreken bij elkaar. En moeder, omdat jij bereid bent geweest mijn boek zo uitgebreid te controleren, weet je ondertussen net zoveel van Angolese migratie als ik. Alleen onthoud jij het waarschijnlijk langer....

Broer, als kleine jongen dartelde ik vaak dansend in de weg als jij op zaterdagen met grote-mannen-experimenten in de weer was. Nooit snapte ik hoe je die alarmsystemen, knikkerpistolen, privé-jeneverstokerijen of ruimtelego-vliegtuigen in elkaar zette. Soms kreeg ik een uitvoerende taak toebedeeld en mocht ik als een soort tweede auteur de *credits* van een goed uitgepakt project meevieren. Dat jouw toekomst bij de wetenschap lag, stond in de sterren geschreven. Ik ben er meer door toeval tijdelijk in gerold. Als de wetenschap bij jou door je aderen stroomt, zit het bij mij eerder in mijn darmen, om maar een metafoor uit jouw vakgebied te halen. We zijn volledig verschillende kanten opgegaan en groeien langzaamaan weer naar elkaar toe. Van ir. en mr., naar dr. en dr.

Liefste Margo, dit proefschrift zou er misschien zelfs wel zijn gekomen zonder jou in mijn leven, maar jij zou zeker niet in mijn leven zijn gekomen zonder dit proefschrift. Henk Elffers, bedankt. Voorbij zijn die dagen van zwoegen en zweten. Wij zijn bevrijd van de tentakels van Octopus Academica die zoveel tijd en vooral energie heeft opgeslokt. Je verdient een pluim! Je hoogtevrees heeft je er niet van weerhouden uit een enorm diep dal omhoog te klimmen. Je weet het hè, tijdens het klimmen en daarna, nooit achterom kijken: de toekomst is aan ons. Laten we ons eindeloos laven aan rode wijn, klassieke muziek en Russische literatuur! Of aan chips, samba en de Ditjes en Datjes. Je had eigenlijk op meer complimentjes gehoopt? Nou vooruit dan: je bent om meer dan één reden een wonderlijk elfjesachtig fenomeen en om al die redenen heb ik je lief. *Vamos a Buenos Aires!*

Lijst van gebruikte afkortingen

AMA	Alleenstaande Minderjarige Asielzoeker. Ook wel Alleenstaande Minderjarige Vreemdeling (AMV)
ANC	African National Congress
AZC	Asielzoekerscentrum
COA	Centraal Orgaan opvang Asielzoekers
CPR	<i>Conselho Português para os Refugiados</i> , een niet-gouvernementele organisatie die zorg draagt voor opvang van asielzoekers in Portugal
DEFA	<i>Direção de Emigracao e Fronteiras de Angola</i> , Angolese (im)migratiedienst
FAC	<i>Forças Armadas de Cabinda</i> (Strijdkrachten van Cabinda), militante tak van FLEC
FLEC	<i>Frente para a Libertação do Enclave de Cabinda</i> (Front voor de Bevrijding van de Enclave Cabinda), politieke partij in Angola
FNLA	<i>Frente Nacional de Libertação de Angola</i> (Front voor de Bevrijding van Angola)
HRW	Human Rights Watch
IAADH	<i>Iniciativa Angolana Antimilitarista para os Direitos Humanos</i> (Het Antimilitaristisch Angolees initiatief voor Mensenrechten)
IAM	Informatie- en Analysecentrum Mensensmokkel
IDP	Internally Displaced Person
INABE	<i>Instituto Nacional de Bolsas de Estudos</i> (Nationaal Instituut voor Studie beurzen in Angola)
IND	Immigratie- en Naturalisatiedienst
IOM	Internationale Organisatie voor Migratie
Kmar	Koninklijke Marechaussee Nederland
KWE	Kleine Wooneenheid
LAASP	<i>Liga Angolana de Amizade e Solidariedade com os Povos</i> (Angolese Liga van de Vriendschap en Solidariteit met de Volkeren)
LP	Laissez passer
MPLA	<i>Movimento Popular de Libertação de Angola</i> (Volksbeweging voor de Bevrijding van Angola)
NGO	Niet Gouvernementele Organisatie
Nidos	Nederlandse voogdij-instelling voor AMA's
OC	Opvangcentrum
SAMAH	Stichting Alleenstaande Minderjarige Asielzoekers Humanitas
SEF	<i>Serviço de Estrangeiros e Fronteiras</i> , Portugese (im)migratiedienst
SWAPO	South West Africa People's Organisation, onafhankelijkheids-beweging in het huidige Namibië
TAAG	<i>Transportes Aéreos de Angola</i> , Angolese luchtvaartmaatschappij.
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees
UNITA	<i>União Nacional para a Independência Total</i> , (Nationale Unie voor Totale Onafhankelijkheid van Angola)
UNDP	United Nations Development Programme
UOS	Uitvoeringsovereenkomst Schengen
VW	Vreemdelingenwet

Lijst van gebruikte begrippen

<i>Administrador</i>	Hoge ambtenaar
<i>Agostinho Neto</i>	Sinds 1975 de eerste President van een onafhankelijk Angola
<i>Amadora</i>	Wijk in Lissabon waar veel Afrikaanse immigranten wonen
<i>Assimilado</i>	Een ‘aangepaste’ zwarte Angolees die tijdens de koloniale tijd kon toetreden tot de maatschappij van de Portugezen
<i>Azeka</i>	Een asielzoekerscentrum
<i>Aveiro</i>	Plaats in het noorden van Portugal
<i>Bairro</i>	Wijk
<i>Bairro Popular</i>	Buitenwijk in Luanda
<i>Bakongo</i>	Bevolkingsgroep die in het noorden van Angola en grote delen van Congo woont
<i>Benguela</i>	Provinciestad in het westen van Angola
<i>Bidonvilles</i>	Sloppenwijken in Congo
<i>Billhete de Identidade</i>	Identiteitskaart
<i>Biznar</i>	Illegaal/informeel/schimmig handelen
<i>Biznis</i>	Zie ‘biznar’
<i>Bobadela</i>	Naam van opvangvoorziening voor asielzoekers in Portugal
<i>Bolsa</i>	(Studie)beurs
<i>Cabinda</i>	Door rebellenbeweging FLEC betwiste olierijke provincie in het noorden van Angola
<i>Cacém</i>	Wijk in Lissabon waar veel Afrikaanse immigranten wonen
<i>Canal</i>	Lett. ‘kanaal’; zie ‘esquema’
<i>Cambalagem</i>	Vriendendienst; zie ‘esquema’
<i>Candonga</i>	Informeel economie
<i>Candongeiro</i>	Taxibusje
<i>Casa Grande</i>	Lett. ‘groot huis’; een asielzoekerscentrum
<i>Cedula</i>	Geboortebewijs
<i>Chelas</i>	Wijk in Lissabon waar veel Afrikaanse immigranten wonen
<i>Civilizado</i>	Een ‘aangepaste’ zwarte Angolees die in de koloniale tijd kon toetreden tot de maatschappij van de Portugezen
<i>Confusão</i>	Lett. ‘verwarring’; periode van geweld na de mislukte verkiezingen in 1992. Wordt ook gebruikt om een situatie van chaos of onrust aan te duiden.
<i>Congo</i>	Democratische Republiek Congo (DRC), voormalig Zaïre
<i>Coyote</i>	Begrip dat in Mexico wordt gebruikt voor mensensmokkelaar
<i>Degradado</i>	Veroordeelde Portugees die naar Angola migreerde
<i>Deslocado</i>	Binnenlandse vluchteling
<i>Esquema</i>	Lett. ‘schema’; tussenpersoon; in verband van dit onderzoek meestal iemand die visa ‘regelt’.
<i>Falcatura</i>	Oplichting
<i>Fazenda</i>	Boerderij in Portugese stijl
<i>Fazer um negócio</i>	Een ‘handeltje’ drijven; zie ‘negócio’
<i>Gasosa</i>	Lett. ‘frisdrank’; omkoopgeld.
<i>Huambo</i>	Provinciestad in het centrum van Angola
<i>Home Office</i>	Zuid-Afrikaanse immigratiedienst

<i>Jamba</i>	Zuidelijk gelegen Angolese stad, uitvalsbasis van Savimbi
<i>Kinaxixe</i>	Wijk in Luanda
<i>Kinshasa</i>	Hoofdstad van Congo
<i>Kwanza</i>	Angolese munteenheid
<i>Lei</i>	Wet
<i>Lingala</i>	Taal gesproken door Congolezen en teruggekeerde Angolezen uit Congo
<i>Limpeza</i>	De 'schoonmaak'; interne zuiveringscampagne van MPLA in de jaren zeventig
<i>Lobito</i>	Kustplaats in Angola
<i>Luanda</i>	Hoofdstad van Angola
<i>Lubango</i>	Provinciestad in het zuiden van Angola
<i>Lubumbashi</i>	Grote stad in het zuiden van Congo
<i>Luena</i>	Plaats in het oosten van Angola
<i>Lusofoon</i>	Portugeestalig
<i>Malandro</i>	Schurk
<i>Malanje</i>	Provinciestad ten oosten van Luanda
<i>Mbundu</i>	Bevolkingsgroep die met name centraal in Angola woont
<i>Merda</i>	Klote, vervelend
<i>Mestiço</i>	Kind van een blanke vader en een Afrikaanse moeder, ook wel 'mulatto'
<i>Miramar</i>	Chique wijk in Luanda
<i>Mobutu, Sese S.</i>	President van Congo/Zaire tot 1997
<i>Moxico</i>	Provincie in het oosten van Angola
<i>Mulemba</i>	Door de Nederlandse overheid gefinancierd weeshuis in Angola
<i>Mussequê</i>	Sloppenwijk in Luanda
<i>Namorada</i>	(Buitenechtelijke) vriendin
<i>Negócio</i>	Op de informele markt goederen te kopen of verkopen of de mogelijkheid daartoe; een 'handeltje'.
<i>Ngulu</i>	Lingala; 'mensensmokkelaar'
<i>Ngunda</i>	Lingala; 'hij heeft asiel aangevraagd'
<i>Note verbale</i>	Formeel verzoek tussen twee overheden.
<i>Ovimbundu</i>	Bevolkingsgroep die met name in het zuiden van Angola woont
<i>Palanca</i>	Wijk in Luanda waar veel uit Congo teruggekeerde Angolezen wonen
<i>Pano</i>	Traditionele omslagdoek
<i>Papelinho</i>	Lett. 'briefje'; zie 'esquema'
<i>Porta de cavalo</i>	Lett. 'achterdeur'; zie 'esquema'
<i>Quarto e sala</i>	Lett. slaapkamer en woonkamer"; klein huis
<i>Quinta do Mochô</i>	Wijk in Lissabon waar veel Afrikaanse immigranten wonen
<i>Quinquilla</i>	Informele geldwisselaarster op straat
<i>Radio Trottoir</i>	Nieuws van de straat
<i>Regressado</i>	Uit Angola teruggekeerde Angolees
<i>Remittance</i>	Financiële overmakingen van migranten naar het land van herkomst
<i>Retornado</i>	Zie 'regressado'
<i>Rusga</i>	Ronselacties waarbij jongens werden opgepakt om dienstplicht te vervullen

LUANDA-HOLANDA

<i>Sacavém</i>	Wijk in Lissabon waar veel Afrikaanse immigranten wonen
<i>Santos, J.E. do</i>	President van Angola sinds 1979
<i>Sapeurs</i>	Modebewuste Congolese jongeren die onderdeel waren van de ‘ <i>Société des Ambianceurs et de Personnes Élégantes</i> ’
<i>Savimbi, Jonas</i>	In 2002 vermoorde leider van UNITA
<i>Slangenkop</i>	Chinese mensensmokkelaar
<i>Soyo</i>	Provincieplaats in het noorden van Angola
<i>Traficante</i>	Lett. ‘handelaar’; Portugees begrip voor mensensmokkelaar
<i>Western Union</i>	Agentschap om geld over te maken
<i>Windhoek</i>	Hoofdstad van Namibië
<i>Zaiko</i>	Scheldnaam voor uit Congo teruggekeerde Angolezen
<i>Zairense</i>	Scheldnaam voor uit Congo teruggekeerde Angolezen
<i>Za Za</i>	Scheldnaam voor uit Congo teruggekeerde Angolezen

Tabellen, grafieken en afbeeldingen

Synopsis organisatie (irreguliere) migratie.....	2.3.5
Schema geïntegreerde benadering algemeen.....	2.4
Tijdspad onderzoek.....	3.1
Angolese studenten met een overheidsbeurs 1980-1992.....	4.5
Asielaanvragen Angolezen in Europa 1980-1992.....	4.5
Asielaanvragen Angolezen in Europa 1993-2002.....	4.6
Asielaanvragen Angolezen in Europa 2003-2004.....	4.7
Cartoon rekrutering Angolese leger.....	5.2.1
Angolese studenten met een overheidsbeurs 1993-1999.....	5.2.2
Schema ‘kopen’ visum.....	6.5.2
Cartoon realiteit Angolese arbeider in Portugal.....	8.2.2
Angolese Asielaanvragen in Portugal 1993-2000.....	8.4.2
Aandeel AMA’s onder Angolese asielzoekers 1997-2002.....	9.2.2
Aandeel Angolese AMA’s onder totaal aantal AMA’s 1997-2002.....	9.2.2
Lidmaatschapskaarten FLEC.....	9.4
Via IOM vrijwillig teruggekeerde Angolezen uit Nederland 2001-2005.....	10.4.1
Schema geïntegreerde benadering Angolezen.....	11.5
‘Belangendriehoek’.....	11.7

1. Inleiding

“The right to emigrate, established in the United Nations Declaration of Human Rights, has no counterpart with regard to the right to immigrate.”

Tomas Hammar (1992: 247)

1.1 Migratie naar West-Europa

De afgelopen eeuw zijn er honderden miljoenen mensen gemigreerd. Meer dan ooit tevoren (Gibney & Hansen, 2005: xxi). In de eerste helft van de twintigste eeuw zijn vooral veel Europeanen naar de Nieuwe Wereld vertrokken in de hoop er een beter leven te kunnen opbouwen. In de tweede helft van de twintigste eeuw hebben drastische veranderingen plaatsgevonden die ervoor hebben gezorgd dat Europa zelf een steeds belangrijker bestemming voor migranten is geworden. In Europa – alsook in de Verenigde Staten – is na de tweede Wereldoorlog de welvaart fors toegenomen, terwijl economische groei en welvaart in andere delen van de wereld zijn gestagneerd of zelfs teruggelopen. Na de dekolonisatie is er een groot aantal nieuwe natiestaten bijgekomen en veel van deze staten hebben te maken (gehad) met armoede, werkloosheid, wanbestuur, interne spanningen of (burger)oorlogen. Met name burgeroorlogen hebben tot gevolg gehad dat miljoenen personen ‘op drift’ zijn geraakt en zich gedwongen zagen huis en haard te verlaten. De overgrote meerderheid van deze ontheemden is in eigen land gebleven of uitgeweken naar buurlanden.

Door de toename en bereikbaarheid van communicatie- en transportmiddelen is – om met Friedman (2005) te spreken – de wereld tegelijkertijd echter steeds ‘platter’ geworden. Effecten van globalisering hebben de verschillen tussen regio’s en landen steeds duidelijker toonbaar gemaakt en de mogelijkheden om verder weg te migreren vergroot (Akokpari, 2000: 75). Communicatie- en transportmiddelen zijn in snel tempo ontwikkeld, terwijl de kosten om hiervan gebruik te maken sterk zijn afgenomen. Rond het millennium was vliegtransport in vergelijking tot 1945 bijvoorbeeld 80% goedkoper en transatlantische telefoonkosten waren maar liefst 99% lager (Auguste, 1998: 16). Internet, het gebruik van (mobiele) telefoons en satelliet-TV zijn voor meer mensen overal ter wereld bereikbaar geworden. Dit alles heeft ertoe geleid dat steeds meer personen vanuit arme, onderontwikkelde of onveilige regio’s naar rijke, ontwikkelde en veilige gebieden wilden en konden migreren. De Verenigde Staten hebben traditioneel altijd veel migranten aangetrokken, maar in de tweede helft van de twintigste eeuw was ook West-Europa voor veel migranten een belangrijke bestemming geworden.

In eerste instantie werden arbeidsmigranten uit Turkije, het Middellandse Zeegebied en Noord-Afrika actief gerekruteerd om naar West-Europa te migreren. De gastarbeiders zouden voor korte termijn komen werken en er was grote behoefte aan laaggeschoolde arbeiders voor de expanderende economieën van onder andere België, Nederland, Frankrijk en Duitsland. Ook volgmigratie van familieleden van de arbeidsmigranten werd aanvankelijk verwelkomd (Engbersen, 1999; Van der Leun, 2003). Dezelfde positieve grondhouding bestond in zekere mate ten opzichte van een tweede groep migranten die naar West-Europa kwam: de asielzoekers. De eerste asielzoekers uit Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Zuid-Amerika en Vietnam die in de jaren vijftig, zestig en zeventig naar West-Europa kwamen waren meer dan welkom. Het aantal asielzoekers was te overzien en vluchtelingen uit communistische landen werden soms zelfs als politiek ‘wenselijk’ ervaren (Joly & Suhrke, 2004: 269). Tot de jaren tachtig waren zowel arbeidsmigranten als asielzoekers kortom welkom in West-Europa.

Naarmate de arbeidsmarkt in vrijwel heel Europa in de jaren tachtig verslechterde, werd de behoefte aan buitenlandse arbeidskrachten minder sterk. Uitnodigingen om in West-Europa te komen werken, werden niet meer verstuurd en West-Europese overheden probeerden arbeidsmigratie te ontmoedigen. Voornamelijk in landen waar voorheen gastarbeiders vandaan waren gekomen, bestond de behoefte om naar Europa te gaan echter nog (wel) steeds. Vanwege de grote werkloosheid in eigen land bleef men op zoek naar werk en familieleden van reeds gemigreerde landgenoten wilden met elkaar herenigd worden. Er was dus een spanning ontstaan tussen de wens om te migreren vanuit vooral Noord-Afrika en Turkije en de wens van Europese landen om deze arbeidsmigranten 'buiten de deur' te houden. Tegelijkertijd – ook in de jaren tachtig – nam het aantal personen dat in West-Europa asiel aanvraagde sterk toe. Terwijl West-Europa in de eerste helft van de jaren zeventig jaarlijks ongeveer 13.000 asielaanvragers kende, was dit aantal eind jaren tachtig gegroeid tot 195.000 per jaar (Widgren, 1989: 601).¹ In Nederland was het aantal asielzoekers navenant sterk toegenomen. Werden er in 1982 nog 840 aanvragen ingediend; in 1987 was dit aantal opgelopen tot ruim 13.000. In 1994 werden er in Nederland ruim 52.000 asielaanvragen ingediend (Doombos, 2003a: 40). Met de toename van het aantal asielzoekers, veranderde ook hun achtergrond. De meeste asielzoekers uit de jaren zeventig waren het communistische regime in Oost-Europa of dictatoriale regimes in Zuid-Amerika ontvlucht. In de jaren tachtig kwamen er echter ook steeds meer asielzoekers uit Afrika (Ghana, Zaïre, Ethiopië), het Midden-Oosten (Iran en Irak) en Azië (Sri Lanka en Pakistan). Eind jaren tachtig en begin jaren negentig werden sommige landen in West-Europa – en dan met name Duitsland – bovendien geconfronteerd met zeer grote aantallen Oost-Europese migranten die voorafgaand aan- en na de val van de Berlijnse muur gemakkelijk naar West-Europa konden reizen. Alhoewel ze nu net van het communistische juk bevrijd waren, vroegen ook veel van deze Oost-Europese migranten asiel aan. Het vermoeden rees dat parallel aan de intercontinentale bewegingen van vluchtelingen, in toenemende mate personen asiel aanvroegen die geen vervolging te vrezen hadden en in werkelijkheid op zoek waren naar werk of betere levensomstandigheden (o.a. Widgren, 1989; Den Boer, 1995). Het traditionele onderscheid tussen asielzoekers en andere soorten migranten was steeds moeilijker te maken. De Raad van Europa schreef in 1992: *“A rising number of applicants for asylum (...) are not in genuine need of protection”* (European Council, 1992: 1). Migratiebeleid was in de woorden van Burgers (1999: 264) ondertussen vooral asielbeleid geworden en midden jaren negentig werd in Nederland over het “asielprobleem” gesproken in plaats van vluchtelingenopvang.²

In diezelfde periode deden zich in Europees verband ontwikkelingen voor die van grote invloed zouden zijn op immigratie naar Europa. In 1995 trad het Akkoord van Schengen in werking. Nederland, Duitsland, Frankrijk, België, Luxemburg, Spanje,

¹ Om verschillende redenen moet overigens voorzichtig omgegaan worden met cijfers over aantallen asielzoekers. Sommige landen verstrekken bijvoorbeeld geen gegevens over voorprocedures die de toegang tot de asielprocedure reguleren. Bepaalde landen registreren enkel de hoofdaanvrager van een familie, terwijl andere landen ook kinderen in de statistieken opnemen (Doombos, 2003a: 41). Het onderling vergelijken van asielstatistieken is daardoor dan ook ingewikkeld.

² Toenmalig Minister President Lubbers zei in maart 1994 bijvoorbeeld: “Je kunt niet alles afschrijven op Europa. Nederland heeft zelf ook een taak bij het oplossen van het asielprobleem” (Trouw, 1994).

Portugal, Italië, Griekenland en Oostenrijk³ spraken af dat de grenscontrole van personen tussen de deelnemende landen werd afgeschaft. Eenmaal binnen Schengen-territorium konden personen zonder paspoortcontrole de landsgrenzen tussen Schengenstaten passeren. Een neveneffect was dat ongedocumenteerde migranten voortaan even gemakkelijk tussen de verschillende Schengenstaten konden reizen als gedocumenteerden. Voordat de binnengrenzen daadwerkelijk open werden gesteld, hebben politici uit de verschillende Schengenlanden de angst geuit dat de druk op de sociale voorzieningen zou kunnen toenemen, omdat illegalen en asielzoekers zich door het afschaffen van de grenscontrole gemakkelijker binnen Europa zouden kunnen verplaatsen (Santel, 1995). Eenmaal in het Schengengebied, zou het voor migranten immers gemakkelijker zijn om zich van land naar land te begeven. Om het opgeven van de controle aan de binnengrenzen te compenseren, werd een aantal aanvullende maatregelen getroffen die het voor ongewenste migranten moeilijker zou moeten maken om Europa binnen te komen.

Een eerste belangrijke maatregel om immigratie naar de Europese Unie te reguleren, was al in 1993 in het Verdrag van Maastricht geregeld. Door het openen van de binnengrenzen en de bestaande druk om naar Europa te migreren, werd bescherming van de communautaire (buiten)grenzen steeds belangrijker. Dit kon onder andere worden gedaan door het visumbeleid te verscherpen en uniformiseren. Vanaf 1993 is het visumbeleid een aangelegenheid van de Europese Commissie geworden. Sindsdien bestaat er een gemeenschappelijke lijst van landen voor wier inwoners de vereiste bestaat een visum aan te vragen om naar een Schengenland te reizen. Hiermee werd een duidelijke breuk met het verleden bewerkstelligd, omdat er toen in principe een 'visum-vrij' beleid was met uitzondering van enkele 'probleemlanden'. Sinds 1993 is er dus, omgekeerd, een algemeen verplicht visumbeleid, met uitzondering van enkele 'onproblematiese' landen (Burgers, 1999: 266). In de praktijk kwam dit er op neer dat vooral reizigers uit landen waar veel (ongedocumenteerde) migranten of asielzoekers vandaan kwamen in het vervolg over een visum dienden te beschikken om Schengengebied binnen te reizen. Andere maatregelen die in het kader van het Schengenakkoord waren getroffen, gaven de mogelijkheid dat samenwerking en informatie-uitwisseling tussen de politieonderdelen van de deelnemende landen werden uitgebreid. Ook werden fysieke controles aan de buitengrenzen verscherpt. Tegelijkertijd werd getracht om tot een zekere uniformisering van asielbeleid te komen. Een asielzoeker diende asiel aan te vragen in het eerste land van binnenkomst, waardoor men 'asielshoppen' hoopte tegen te gaan. Daarnaast was er een sanctiebeleid gekomen voor vervoersmaatschappijen die ongedocumenteerde passagiers vervoerden en werd ingevoerd dat Europese ambtenaren *pre-flight* controles konden uitvoeren in bepaalde landen waar veel migranten vandaan kwamen (o.a. Avci, 1999).

In het tijdperk van globalisering waarin de Europese economie steeds 'opener' was geworden, ontstond dus tegelijkertijd een beweging waarbij de grenzen van Europa zich steeds verder waren gaan 'sluiten'. Dit proces wordt ook wel de 'paradox van de globalisering' genoemd; oude grenzen worden afgebroken ten behoeve van vrije circulatie van economisch kapitaal, consumptiegoederen en informatie, terwijl nieuwe grenzen

³ Denemarken, Finland en Zweden traden in 1996 toe.

worden opgetrokken als het gaat om (arbeids)migratie (Engbersen, 2004). Europa vormde hierin geen uitzondering. Ook andere relatief rijke, geavanceerde staten zoals de Verenigde Staten en Australië zijn strengere immigratieregels gaan hanteren. De keur aan maatregelen die door Europese landen was genomen, leidde ertoe dat migranten uit arme, instabiele of onveilige landen Europa steeds moeilijker op een reguliere manier binnen konden reizen. Zoals Neumayer schrijft: “*Facilitating the mobility of some, is achieved at the expense of inhibiting and deterring mobility of others*” (Neumayer, 2005a: 6). Voor migranten die niet op een legale wijze naar Europa konden reizen, bood slechts het reizen op een illegale of ongedocumenteerde manier nog uitzicht op binnenkomst en/of verblijf in Europa. Dit proces, waarbij migranten tegen de letter en de geest van wetgeving van bestemmingslanden binnen trachten te komen en/of daar verblijven, kan worden omschreven als het proces van *irreguliere migratie*.⁴

1.2 Irreguliere migratie

Irreguliere migratie kan worden gezien als het (bij)product van verdergaande regularisering van migratie. Zonder wetten die de binnenkomst of het verblijf van buitenlanders reguleren en/of verbieden, zou er immers geen irreguliere migratie hoeven plaats te vinden (Archavanitkul & Guest, 1999). De opstellers van het Schengenakkoord hadden er bij het sluiten van het akkoord op geanticipeerd dat de combinatie van open binnen grenzen en een toegenomen regulering van visumvoorwaarden ertoe zou kunnen leiden dat irreguliere migratie toe zou nemen. Men had eveneens voorzien dat potentiële migranten bij het irregulier overschrijden van grenzen assistentie van derden zouden kunnen inroepen. Ervaring had geleerd dat migranten niet altijd zelf op de hoogte waren van de mogelijkheden en methoden om op een irreguliere wijze Europa binnen te reizen en in de praktijk een beroep deden op zogenaamde mensensmokkelaars die deze kennis wel hadden. Aangesloten staten dienden er daarom zorg voor te dragen in hun eigen rechtssysteem een strafbaarstelling voor mensensmokkel op te nemen. Artikel 27 lid 1 Uitvoerings-overeenkomst Schengen verplichtte aangesloten partijen “sancties te treffen tegen eenieder die een vreemdeling uit winstbejag beoogt te helpen het grondgebied van een van de partijen binnen te komen of aldaar te verblijven, zulks in strijd met de wetgeving van die partij betreffende de binnenkomst en het verblijf van vreemdelingen.”⁵ In december 1993 werd het delict mensensmokkel in Nederland in artikel 197a van het Wetboek van Strafrecht opgenomen.

Tot aan de jaren tachtig werden personen die asielzoekers tijdens hun reis behulpzaam waren om op een irreguliere wijze grenzen over te steken in Europa over het algemeen nog als nuttig of onvermijdelijk gezien (Florin, 1996). Met het sterk toegenomen aantal asielzoekers en het vermoeden dat zij niet allemaal “*in genuine need of protection*” waren zoals de Raad van Europa had gesteld, was dat beeld vanaf midden jaren negentig echter omgeslagen. Mensensmokkel diende met kracht te worden bestreden en de aan-

⁴ Door de diverse contexten waarin deze vorm van migratie plaats kan vinden, is het moeilijk om heldere typologieën te construeren. Het al te strikt onderscheiden van illegale, ongedocumenteerde, of irreguliere migratie is in de praktijk dan ook niet altijd gemakkelijk of wenselijk (Brennan, 1984). In deze studie zal in het vervolg de term ‘irreguliere migratie’ worden gehanteerd (vgl. Salt & Stein, 1997).

⁵ Tractatenblad 1990, 145 (de Schengen Uitvoeringsovereenkomst).

dacht voor het fenomeen mensensmokkel nam in heel Europa navenant toe. Ook in Nederland werd in die periode een waaier aan overlegorganen en speciale informatie- en opsporingseenheden geformeerd die zich specifiek met mensensmokkel bezig zouden gaan houden.⁶ Vooral nadat in 2000 tijdens een door mensensmokkelaars georganiseerd transport 58 illegale Chinese migranten in de laadruimte van een vrachtwagen waren overleden, steeg de belangstelling voor de bestrijding van mensensmokkel.

Verschillende wetenschappers hebben er sindsdien op gewezen dat er een duidelijk verband bestaat tussen het restrictiever geworden immigratiebeleid en toename van mensensmokkel (o.a. Koslowski, 2001; Nicholson, 2002). Een verscherpte grensbewaking van de Europese buitengrenzen en hardere aanpak van mensensmokkel zouden (asiel)migranten juist nóg afhankelijker maken van de hulp van derden bij het oversteken van grenzen en daarom alleen maar contraproductief werken. Dit wordt ook wel de handhavingparadox genoemd. Assistentie bij migratie zou door een verscherping van restrictieve maatregelen juist steeds meer het domein van professionals zijn geworden, omdat zij als enigen nog zicht hebben op de manieren waarop de restricties wél te omzeilen zijn (Doomernik, 1998). Ook elders in de wereld – met name bij de grens tussen Mexico en de Verenigde Staten – kwamen berichten dat de omvang van mensensmokkel was toegenomen en werd de bestrijding van illegale migratie als één van de oorzaken van het ontstaan van meer mensensmokkel genoemd. Andreas betoogt in zijn studie over irreguliere migratie aan de Mexicaans-Amerikaanse grens zelfs dat er nageenough een symbiotische relatie was ontstaan tussen handhaving en smokkel: “*each law enforcement move has provoked a law evasion countermove, which in turn has been matched by more enforcement*” (Andreas, 2001: 122). Irreguliere migratie is dus lange tijd sterk in verband gebracht met mensensmokkel, alhoewel er ook verschillende auteurs zijn die erop wijzen dat de invloed van mensensmokkelgroepen niet overschat moet worden. Zij geven aan dat met name leden uit het sociale netwerk van migranten – familieleden en vrienden – een belangrijke rol kunnen spelen in het migratieproces (o.a. Portes, 1997; Staring, 1999/2001; Bijleveld & Siegel, 2001; Soudijn, 2006).

Ondanks de verschillende maatregelen om irreguliere migratie naar Europa te beteugelen, zijn er de afgelopen twee decennia toch grote aantallen illegale migranten en asielzoekers Europa binnengereisd. Tussen 1990 en 1999 vroegen in de Europese Unie meer dan 3,5 miljoen personen asiel aan (Zetter e.a., 2003: 1). Europol schatte het totaal aantal illegale immigranten dat in 2004 Europa binnenreisde op 500.000 (Laczko, 2004: 348). Illegale migranten en asielzoekers hebben hun weg ook naar Nederland gevonden. Van begin jaren negentig tot 2001 schommelde het aantal asielaanvragen tussen de 20.000 en 45.000 aanvragen per jaar (Doornbos, 2003a: 40). Geschat wordt dat rond de millenniumwisseling in Nederland ongeveer 150.000–200.000 illegale vreemdelingen verbleven (Engbersen e.a., 2002). Vanaf 2002 is het aantal illegale migranten dat in Nederland verbleef en het aantal asielzoekers dat in Nederland asiel vroeg over het algemeen overigens gedaald.⁷

⁶ Voor een uitgebreid overzicht zie Faber (2002).

⁷ Zie in dit verband o.a. de website van de IND [www.ind.nl] en Van der Heijden e.a. (2006).

1.3 Casestudy Angola

In de wetenschappelijke literatuur ten aanzien van migratie naar West-Europa heeft traditioneel voornamelijk de motivatie tot migratie, de ‘*waarom-vraag*’, centraal gestaan. Vragen waar vooral een antwoord op werd gezocht, waren waarom personen uit hun eigen land of gebied naar West-Europa vertrokken en waarom zij naar een (bepaald) land migreerden. Lange tijd was er vanuit de wetenschap nauwelijks interesse in de vraag *hoe* migranten migreerden. Die vraag was ook niet zo relevant, omdat migranten welkom waren geweest in West-Europa en er op een legale wijze naartoe konden reizen. De toename van het aantal illegale migranten en asielzoekers in West-Europa tegen de achtergrond van steeds strenger geworden grenscontroles, heeft er echter voor gezorgd dat naast de traditionele ‘*waarom-vraag*’, de ‘*hoe-vraag*’ ook steeds prominenter op de beleids- en onderzoeksagenda is komen te staan. Hoe kon het gebeuren dat aanzienlijke aantallen illegalen en asielzoekers ondanks de migratiebeperkende maatregelen er toch in slaagden de West-Europese buitengrenzen over te steken? Behalve onderzoek naar de *motivatie* van migratie, is er bij beleidsmakers en wetenschappers dus ook steeds meer interesse ontstaan voor de *organisatie* van migratie. In deze studie staan zowel de motivatie als de organisatie van migratie centraal. Tegen de achtergrond van de toegenomen bestrijding van irreguliere migratie, zal op basis van empirisch onderzoek worden nagegaan waarom en hoe migranten vanaf eind jaren negentig naar Europa wilden en konden reizen. In dit kader is ervoor gekozen om het migratieproces van één specifieke groep irreguliere migranten grondig te bestuderen: Angolezen die naar Nederland zijn gemigreerd. Hieronder zal worden verduidelijkt waarom ervoor is gekozen specifiek het migratieproces van Angolezen te onderzoeken.

1.4 Migratie vanuit Angola naar Nederland

In 1996 woonden er ongeveer 2.600 1^e en 2^e generatie Angolezen in Nederland.⁸ Daarmee vormden zij een vrij kleine gemeenschap; vergelijkbaar met een relatief onbekende migrantengemeenschap in Nederland zoals de Venezolaanse.⁹ Anders dan de Venezolaanse gemeenschap, is de Angolese gemeenschap vanaf eind jaren negentig echter explosief gegroeid. Van 1998 tot en met 2002 vroegen ruim 10.000 Angolese migranten in Nederland asiel aan, een extreme stijging in een korte periode. Vrijwel uit het niets namen Angolezen in de aanmeldingsgrafieken van de IND een steeds prominentere plaats in. In 2001 waren Angolezen met 4.111 personen zelfs de grootste groep asielaanvragers in Nederland.¹⁰ Van 1998 tot en met 2002 vroeg ongeveer 40% van alle Angolese asielzoekers in Europa in Nederland asiel aan. Opmerkelijk was daarbij dat een zeer groot gedeelte van de Angolese asielzoekers in Nederland een zogenaamde ‘AMA-status’ kreeg. Zij werden erkend als Alleenstaande Minderjarige Asielzoekers.¹¹ Zo snel als het aantal asielaanvragen van Angolezen toenam, zo snel nam het aantal

⁸ [<http://statline.cbs.nl/StatWeb/start.asp?LA=EN&lp=search>] (geraadpleegd februari 2006).

⁹ In diezelfde periode woonden ongeveer 2.250 Venezuelanen in Nederland.

¹⁰ In datzelfde jaar stonden op de tweede en derde plaats Afghanistan en Sierra Leone met respectievelijk 3.614 en 2.405 asielaanvragen (UNHCR, 2003).

¹¹ Sinds de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 wordt in plaats van AMA's de afkorting AMV's (Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen) gehanteerd. Omdat in het spraakgebruik en in de literatuur over minderjarige asielzoekers de afkorting ‘AMA’ echter het meest gangbaar is, wordt deze terminologie ook in deze studie gehanteerd.

vanaf 2002 ook weer af. Van bijna 1.900 Angolese asielaanvragen in 2002, was het aantal in 2003 en 2004 teruggelopen tot respectievelijk 370 en 177. De grootste groep Angolese migranten in Nederland is dus relatief recent en in een relatief korte periode naar Nederland gemigreerd. De Angolese casus is om drie redenen interessant.

Ten eerste roept de komst van de Angolezen zeer duidelijk de ‘waarom-vraag’ op. Waarom zijn Angolezen zo plotseling naar Nederland gekomen? Nederland is een land zonder historische, culturele, linguïstische of noemenswaardige economische banden met Angola. Het zou op het eerste gezicht logischer voorkomen dat zij naar de voormalige kolonisor Portugal zouden zijn gemigreerd. Wat heeft het grote aantal Angolezen dan toch in Nederland doen belanden? En waarom zijn zij zo plotseling vanuit Angola vertrokken? Het is opmerkelijk dat zij pas sinds 1998 op grote schaal in Nederland asiel aanvroegen, terwijl – met enkele korte onderbrekingen – Angola al vanaf 1975 door een burgeroorlog werd geteisterd. Waarom kwamen zij pas vanaf eind jaren negentig in zulke groten getale naar Nederland?

Behalve de vragen met betrekking tot de motivatie, roept de Angolese casus *ten tweede* ook vragen op met betrekking tot de organisatie, de ‘hoe-vraag’. Hoe konden inwoners van een Afrikaans land de reis bekostigen? En hoe is men naar Nederland gereisd? Gedurende de jaren negentig zijn de grenzen van Europa steeds verder ‘op slot’ gegaan en voor inwoners van een Afrikaans land in oorlog, zoals Angola, zou het in principe niet gemakkelijk moeten zijn om op een legale manier naar Nederland te reizen. Toch is deze groep er schijnbaar gemakkelijk – althans snel – in geslaagd succesvol het Nederlandse grondgebied te bereiken. De snelle stijging van het aantal Angolese asielzoekers in Nederland doet vermoeden dat mensensmokkelaars actief zijn geweest, maar mogelijk zijn er ook andere verklaringen te vinden.

In de *derde plaats* is de Angolese casus vanuit een wetenschappelijk gezichtspunt interessant. In vergelijking tot migratie uit andere regio’s is migratie vanuit Sub-Sahara Afrika naar Nederland een weinig onderzocht en enigszins onderbelicht onderzoeksterrein. De meeste onderzoeken die specifiek ingaan op irreguliere migratie en asielmigratie naar Nederland hebben betrekking op migratiebewegingen uit Oost-Europa (INDIAC, 2000a), Azië (INDIAC, 2000b; Kleemans & Brienen, 2001; Soudijn, 2006), het Midden-Oosten (Koser, 1997/1998; Godfroid & Vinckx, 1999; INDIAC, 2000c; Kuijpers & Shalmashi, 2001; Staring, 2001; Akinbingöl, 2003; Doornbos, 2003a; Van Liempt, 2007) en de hoorn van Afrika (Reek & Hussein, 2003; Van Liempt, 2007). Ook in de verschillende rapporten van het Informatie en Analysecentrum Mensensmokkel (IAM, 2001/2002) en de Dienst Nationale Recherche Informatie (DNRI, 2005) die over irreguliere (asiel)migratie gaan, ligt de nadruk vaak op bovenstaande gebieden. Eén van de weinige onderzoeken waarin wel uitgebreid aandacht wordt besteed aan irreguliere migratie vanuit Sub-Sahara Afrika, is de studie “Langs gebaande omwegen; migratie risico-analyse West-Afrika” van INDIAC (2001). In dit onderzoek is getracht op basis van voornamelijk door de IND verzamelde informatie inzicht te verschaffen in de aard en de oorzaken van asielmigratie en het verloop van de migratieprocessen vanuit Guinee, Liberia, Nigeria en Sierra Leone. Ook Hesseling & Taselaar (2001) hebben op basis van een analyse van IND-dossiers uitspraken gedaan over de reismethoden die West-Afrikaanse asielzoekers naar Nederland hebben gebruikt. Daar-

naast zijn er onderzoeken verschenen over de betrokkenheid van Nigeriaanse minderjarige asielzoeksters in de prostitutie (Terre des Hommes, 1999; Van Dijk, 2000) en migratie van christenen uit Ghana (Ter Haar, 1998). Burgers & Engbersen (1999) besteden enige aandacht aan het migratieproces van illegale arbeidsmigranten uit West-Afrika naar Rotterdam. Het boek “Afrikanen in Nederland”, onder redactie van Kessel & Tellegen (2000) beschrijft in grote lijnen de migratiegeschiedenis vanuit verschillende Afrikaanse landen – waaronder overigens niet Angola – naar Nederland.

Op het gebied van irreguliere (asiel)migratie vanuit Angola naar Nederland zijn weliswaar diverse onderzoeken verschenen, maar de motivatie en organisatie stonden daarin meestal niet centraal. Zo zijn er scripties en rapportages van de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM) verschenen waarin voornamelijk aandacht wordt besteed aan de terugkeer van Angolese asielzoekers (Jager, 2000; IOM, 2002/2003a; Kauffmann, 2006; IOM, 2006b). Ook heeft het ministerie van Justitie een profielschets laten uitvoeren naar enkele Afrikaanse groepen in Nederland, waaronder de Angolese gemeenschap (Van Heelsum & Hessels 2006). In deze publicatie wordt zeer summier aandacht besteed aan aspecten als motivatie en organisatie van Angolese migratie naar Nederland. Samengevat kan gesteld worden dat de meeste publicaties die ingaan op irreguliere (asiel)migratie vanuit Angola naar Nederland over het algemeen weinig uitgebreid van opzet zijn en weinig inzichten verschaffen op specifieke vragen die verband houden met de motivatie om te migreren en de wijze waarop de reis georganiseerd wordt. Meer in het algemeen concludeert Ter Haar (2000: 12) ten aanzien van de kennis over het migratieproces van Afrikanen naar Nederland dat “Afrikaanse migrantengroepen [in Nederland, jvw] tot dusver relatief weinig aandacht hebben gekregen van wetenschappelijke onderzoekers.” Dit is vreemd omdat het een regio is waar de afgelopen jaren grote aantallen illegale migranten vandaan zijn gekomen, zoals Ghanezen en Nigerianen. Ook zijn de laatste jaren relatief veel asielzoekers uit Sub-Sahara Afrika naar Nederland gegaan. In de top tien van landen waar asielaanvragers in 2001 vandaan kwamen, stonden bijvoorbeeld drie landen uit Sub-Sahara Afrika (Sierra Leone, Angola en Guinee). In 2002 waren dit zelfs vier landen (Angola, Sierra Leone, Nigeria en Congo). In totaal waren de vijf genoemde landen in 2001 en 2002 verantwoordelijk voor ruim 13.500 asielaanvragen; dat is ruim een kwart van het totale aantal asielaanvragen in Nederland gedurende deze jaren (UNHCR, 2003).

Onderzoekspraak

Door middel van deze studie naar het migratieproces van Angola naar Nederland, wordt getracht het bestaande ‘deficiet aan kennis’ met betrekking tot het proces van (irreguliere) migratie vanuit Sub-Sahara Afrika in het algemeen – en Angola meer specifiek – op te vullen. In de studie staan zowel de *motivatie* als de *organisatie* met betrekking tot het Angolese migratieproces naar Nederland centraal. De volgende onderzoeksvragen zijn geformuleerd:

- 1.) *Waarom zijn Angolezen naar Nederland gemigreerd?*
- 2.) *Hoe zijn Angolezen naar Nederland gemigreerd?*

De gehele migratiecyclus van Angola naar Nederland zal dus worden besproken. Gegeven de indicatie dat bijna alle in Nederland verblijvende Angolezen asiel hebben aangevraagd, zal uitgebreid aandacht worden besteed aan specifieke aspecten die verband houden met het aanvragen van asiel. Daar waar interessant en/of noodzakelijk, zullen ook uitstapjes worden gemaakt naar het migratieproces van Angolezen naar andere landen. Het onderzoek heeft niet slechts tot doel om recente en particuliere ontwikkelingen te beschrijven. Met name zal ook worden getracht om na te gaan of op basis van de Angolese casus algemene structuren, mechanismen en principes bloot kunnen worden gelegd die bredere gelding hebben. Door de case-study te plaatsen in een algemeen theoretisch kader kan zo mogelijk een bijdrage worden geleverd aan reeds bestaande theorievorming op het gebied van irreguliere (asiel)migratie.

1.5 Opbouw van het boek

In de hoofdstukken 5 tot en met 9 wordt de migratiecyclus van Angolese migranten naar Nederland in chronologische volgorde besproken. De lezer ‘volgt’ als het ware de reis van de migranten van hun huisdeur in de Angolese hoofdstad *Luanda* tot de deur van het aanmeldcentrum van de IND in *Holanda*. Deze hoofdstukken vormen het empirische fundament van de beschrijving van het Angolese migratieproces. Voordat met de reis wordt aangevangen, worden in *hoofdstuk 2* de belangrijkste theoretische benaderingen en stromingen gepresenteerd die betrekking hebben op motivatie en organisatie van (irreguliere) (asiel)migratie. Onder andere het *push-pull* paradigma, de rationele keuzebenadering, de sociale netwerkbenadering, de systeembenadering en de begrippen mensensmokkel, mensenhandel en ‘geboden hulp’ worden besproken. Duidelijk zal worden dat migratiebewegingen op verschillende niveaus verklaard kunnen worden en dat er binnen het wetenschappelijke discours nog geen overeenstemming bestaat over de wijze waarop irreguliere migratie plaatsvindt. In *hoofdstuk 3* vindt de methodische verantwoording plaats. In het hoofdstuk wordt aangegeven op welke wijze het onderzoek is uitgevoerd en hoe de informatievergaring heeft plaatsgevonden. Ook wordt aandacht besteed aan de voor- en nadelen van het gebruik van verschillende methoden van dataverzameling zoals dossieranalyse, interviews met experts en gesprekken met migranten. Vervolgens zal in *hoofdstuk 4* uitvoerig het ‘decor’ worden geschetst van de maatschappij waar Angolese (asiel)migrantenvandaan zijn gekomen. Angola is een land in zuidelijk Afrika waar lang oorlog is gevoerd en veel armoede heerst. Maar er is meer; het is ook een land met een socialistische historie, een land dat rijk is aan natuurlijke grondstoffen en een land dat bestuurd wordt door een extreem rijke elite. Duidelijk zal worden dat Angola een historie van migratie kent en dat de Angolezen die eind jaren negentig naar Nederland zijn gemigreerd niet de eerste Angolese migranten in Europa waren. In de navolgende hoofdstukken zal regelmatig terug worden gegrepen op informatie uit dit hoofdstuk.

In *hoofdstuk 5* begint de ‘reis’ van Angola naar Nederland. Het hoofdstuk vangt aan met een beschrijving van motieven die Angolezen hebben gehad om hun land te verlaten. Het land was in oorlog en er heerste armoede, maar waren dit de belangrijkste factoren? Of speelden ook andere factoren een rol bij de wens om het land te verlaten? Niet alleen de redenen om te vertrekken, maar ook de redenen om specifiek naar Nederland te gaan, staan in dit hoofdstuk centraal. Eveneens wordt de rol die migranten uit het

buurland Congo bij het Angolese migratieproces hebben gespeeld besproken. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een vergelijking tussen data die op basis van interviews met experts en gesprekken met Angolezen zijn verzameld en informatie die afkomstig is uit IND-dossiers. In *hoofdstuk 6* wordt beschreven hoe de migranten van Angola naar Europa zijn gereisd. Er wordt op zoek gegaan naar de verklaring hoe zo veel Angolezen binnen zo een betrekkelijk korte periode Schengengebied konden binnenreizen. Besproken wordt of zij de reis met behulp van mensensmokkelaars hebben gemaakt of dat zij andere strategieën hebben gebruikt. Ook wordt ingegaan op de vraag welke landen zij in Europa hebben aangedaan, hoeveel geld men over het algemeen kwijt was voor de reis en hoe men aan het benodigde geld is gekomen. *Hoofdstuk 7* vormt als het ware een verdieping van de bevindingen die in hoofdstuk 6 zijn besproken. In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de invloed van de informele maatschappij op het Angolese migratieproces. Nadrukkelijker dan in de vorige hoofdstukken het geval is geweest, zal aandacht worden besteed aan de onderlinge samenhang tussen de informele Angolese maatschappij en irreguliere migratie. In *hoofdstuk 8* wordt de transitsituatie van de migranten in Europa besproken. Hoe lang bleven de migranten over het algemeen in (andere landen) in Europa voordat zij overgingen tot het aanvragen van asiel in Nederland? Specifiek wordt ingegaan op de transitsituatie van migranten in Portugal. Ook wordt behandeld hoe de migranten zich binnen Europa verplaatsten. Hierbij komt wederom de vraag aan de orde of zij vooral gebruik maakten van mensensmokkelaars of dat zij andere strategieën gebruikten. Nadat in *hoofdstuk 9* eerst enige voor Angolese asielzoekers mogelijk aantrekkelijke aspecten van het Nederlandse asielbeleid worden besproken, wordt daarna behandeld hoe de migranten de eerste dagen en weken in Nederland hebben ervaren. In hoeverre vond men in Nederland wat men er gehoopt had te zullen vinden? Welke rol speelden reeds aanwezige landgenoten bij de asielprocedure? Tot slot wordt besproken in hoeverre in Europa verblijvende Angolezen geld of goederen naar hun in Angola achtergebleven familieleden overmaakten.

In *hoofdstuk 10* wordt aandacht besteed aan de impact die het einde van de Angolese burgeroorlog op het migratieproces naar Nederland heeft gespeeld. Het einde van de oorlog had niet alleen tot gevolg dat er minder Angolese migranten naar Nederland kwamen, maar ook dat een groot aantal in Nederland verblijvende (uitgeprocedeerde) Angolezen voor de keuze kwam te staan of zij (illegaal) in Europa wenste te blijven, door wilde migreren naar een ander Europees land of wilde terugkeren naar Angola. De inhoud van dit hoofdstuk heeft geen directe betrekking op de twee hierboven geformuleerde onderzoeksvragen, maar is desalniettemin wel relevant om een compleet beeld van het Angolese migratieproces naar Nederland te krijgen. Nadat in het hele boek de reis van de migranten vanuit *Luanda* naar *Holanda* is gevolgd, vormt een bespreking van de aankomst van teruggekeerde migranten in *Luanda* een logisch sluitstuk van het empirisch onderzoek.

In *hoofdstuk 11* worden tenslotte de bevindingen uit alle voorgaande hoofdstukken samengevat, van commentaar voorzien en in een theoretisch kader geplaatst. Er worden enkele aanbevelingen gedaan voor mogelijk vervolgonderzoek en er wordt kort stilgestaan bij mogelijke toekomstige scenario's ten aanzien van migratie vanuit Angola.

2. Theoretisch kader

“As long as there are nations, there will be migration (...) migration is a fact of life.”

Kofi Annan (2006)

2.1 Inleiding

In deze paragraaf worden verschillende theoretische inzichten uit de literatuur besproken die de motivatie en organisatie van (irreguliere) migratie kunnen verklaren. De belangrijkste theorieën die de motivatie van internationale migratiebewegingen beschrijven kunnen worden onderverdeeld in verklaringsmodellen op micro-, meso- en macroniveau. De theorieën op microniveau benadrukken de overwegingen die (potentiële) migranten op individueel niveau kunnen hebben om al dan niet te migreren. Theorieën op mesoniveau zoeken de verklaring van migratiebewegingen met name in de context van het sociale netwerk waarin (potentiële) migranten zich bevinden. Theorievorming op macroniveau poogt op zoek te gaan naar (supra)nationale historische, economische, sociale of politieke relaties en factoren die van invloed kunnen zijn op internationale migratie. Specifieke theorievorming en literatuur is ontstaan op het gebied van de motivatie van asielmigranten. De twee belangrijkste organisatietyologieën die in verband met irreguliere migratie worden beschreven zijn assistentie van mensensmokkelaars en assistentie vanuit het sociale netwerk. Dit theoretisch kader dient niet primair om te kunnen concluderen welke theorie, benadering of typologie het meest valide of toepasbaar is, maar is met name opgenomen om de empirische informatie te kunnen plaatsen in de reeds bestaande literatuur omtrent irreguliere (asiel)migratie.

2.2 Motivatie tot migratie

Alvorens de verschillende theoretische benaderingen te bespreken, is het van belang verschillende typen internationale migranten te onderscheiden. Ten eerste dient het begrip ‘vluchteling’ te worden onderscheiden van het begrip ‘asielzoeker’. Personen die hun land zijn ontvlucht vanwege de gegronde angst vervolgd te worden wegens ras, godsdienst, nationaliteit, het behoren tot een sociale groep of politieke overtuiging zijn *vluchtelingen* in de zin van het Vluchtelingenverdrag. Een vluchteling is ook een *asielzoeker* op het moment dat hij in het buitenland een beroep doet op de bescherming die het Vluchtelingenverdrag hem biedt. Beide begrippen zijn vooral in juridisch opzicht van belang; voor het beschrijven van migratieprocessen zijn het echter niet de meest geschikte termen. Slechts personen die gedwongen zijn gemigreerd vanwege vervolging – of claimen vanwege vervolging te zijn gemigreerd – vallen namelijk onder deze begrippen, terwijl personen die vanwege andere redenen gedwongen zijn te migreren hier niet onder vallen. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan personen die vanwege economische motieven, natuurrampen, medische problemen of hongersnood hun land verlaten. Vanuit een sociaal-wetenschappelijk perspectief is dit onderscheid dus niet erg verhelderend.

Een ander onderscheid dat daarom kan worden gehanteerd is het maken van een onderverdeling tussen migranten met een *overlevingsmotief* en migranten met een *verbeteringsmotief*.¹² De eerste groep bestaat uit personen die gedwongen zijn te migreren, terwijl de tweede groep bestaat uit personen die een keuze hebben om te migreren. Overlevingsmigranten migreren bijvoorbeeld vanwege oorlog, vervolging, hongers-

¹² Auteurs die min of meer dezelfde typologie gebruiken, of hetzelfde onderscheid maken zijn o.a. Kunz (1981), Ghosh (1998) en Schloenhardt (2003). Zij onderscheiden bijvoorbeeld *survival migration* van *opportunity-seeking migration*.

nood of natuurrampen. Bij deze migranten is migreren een noodzakelijke strategie om in leven te blijven of vervolging te ontlopen. In principe is voor hen iedere veilige plek al een vooruitgang ten opzichte van de situatie waar zij vandaan migreren. Het enige doel is ‘het vege lijf te redden’ en of dat nu betekent dat men in een tentenkamp in Tsjaad terecht komt of in een opvangcentrum in Denemarken, maakt in principe niet uit. Redenen om te migreren kunnen echter ook gebaseerd zijn op de ‘vrije’ wil van een persoon; hij of zij streeft bijvoorbeeld betere sociale of economische omstandigheden na, wil met zijn familie herenigd worden, of heeft simpelweg de wens meer van de wereld te zien. Na een – al dan niet zorgvuldige – afweging, besluit deze migrant te migreren hopen op ‘verbetering’. Door verbeteringsmigranten – het woord zegt het al – wordt niet iedere willekeurige veilige plek als een vooruitgang beschouwd. Alvorens te migreren dient ten minste de verwachting te bestaan dat de bestemming tot een verbetering zal leiden.

In de praktijk is het echter (ook) niet altijd mogelijk om overlevingsmigranten en verbeteringsmigranten strikt te scheiden of te categoriseren. Het zijn elkaar niet uitsluitende begrippen. Verschillende dimensies kunnen samenvallen en binnen de typologieën kunnen weer subtypologieën worden onderscheiden. De straatarme werkloze Algerijn die naar Spanje migreert om werk te zoeken is een verbeteringsmigrant, evenals de Nederlandse ingenieur die naar de Verenigde Staten vertrekt omdat hij daar een goede baan heeft aangeboden gekregen. Beiden kunnen worden getypeerd als verbeteringsmigranten, maar zij verschillen onderling in sterke mate van elkaar. In zekere zin geldt hetzelfde voor overlevingsmigranten; ook zij zijn niet zonder meer te typeren. De Iraanse journalist die naar aanleiding van een kritisch artikel vervolgd vreest te worden en naar Europa reist is een ander type overlevingsmigrant dan de Soedanese landbouwer die voor rebellen naar Kenia vlucht. En hoe dient de migrerende gediscrimineerde homoseksuele, werkloze Mauritaniër met een stuk land waar al jaren geen druppel water is gevallen te worden gedefinieerd? Is hij een overlevingsmigrant of een verbeteringsmigrant? Het ‘etiketteren’ van personen als één bepaald soort migrant is in de praktijk kortom niet altijd mogelijk. Sommige personen verenigen zelfs een combinatie van typologieën. Wat rest is de constatering dat er een spectrum bestaat van mogelijke motieven die tot migratie aanzetten. Daarbij bevinden personen die puur vanuit overlevingsdrang migreren aan het ene uiterste en migranten die louter op verbetering gericht zijn aan het andere uiterste van het spectrum.

2.2.1 *Push-pull paradigma*

De meeste migratietheorieën – en dan met name op micro- en mesoniveau – zijn op enigerlei wijze gebaseerd op het door Ravenstein geïntroduceerde traditionele *push-pull* paradigma (Böcker & Havinga, 1997: 15). In essentie stelt het *push-pull* model dat personen tot migratie worden aangezet (*push*) vanwege de slechte sociale, economische of politieke omstandigheden in eigen land, en/of worden aangetrokken (*pull*) tot een bepaald bestemmingsland door een of meer aantrekkelijke sociale, economische of politieke factoren aldaar. In haar meest beperkte vorm bestaat het *push-pull* model uit een aantal negatieve *push*-factoren in het land van herkomst dat mensen doet besluiten te vertrekken, in combinatie met een aantal positieve *pull*-factoren dat potentiële migranten naar een bepaald bestemmingsland aantrekt (Eurostat & NIDI, 2000). In algemene

zin kan gesteld worden dat personen of groepen migranten met een overlevingsmotief eerder migreren als reactie op *push*-factoren dan verbeteringsmigranten. Eventuele *pull*-factoren in potentiële bestemmingslanden worden door overlevingsmigranten pas in tweede instantie in overweging genomen. Daarentegen kan gesteld worden dat verbeteringsmigranten overwegend door positieve *pull*-factoren zullen worden aangetrokken. Tegelijkertijd zullen zij bij hun motivatie om uit eigen land te vertrekken vaak worden gestuurd door een of meerdere negatieve *push*-factoren. Duidelijke voorbeelden van *push*-factoren zijn armoede, werkloosheid, milieuproblemen, rampen, een dictatoriaal regime, vervolging en oorlog. Als *pull*-factoren kunnen – vaak diametraal tegenovergestelde – omstandigheden als hoge inkomens, een goede arbeidsmarkt, een veilige leefomgeving, goede sociale voorzieningen, democratie en politieke/religieuze vrijheid worden genoemd.

2.2.2 Verklaringen op microniveau

De Amerikaanse econoom Gary Becker (1986) kan worden gezien als een van de grote pleitbezorgers van een stroming wetenschappers die het menselijk gedrag vanuit een economische benadering analyseert. De door Becker geïntroduceerde rationele keuzebenadering gaat ervan uit dat personen in hun handelen met name gestuurd worden door economische principes waarbij het beeld van de *homo economicus* centraal staat. Individen zijn gericht op nutsmaximalisatie en gedragen zich daarnaar (Staring, 1999: 56). Deze benadering wordt ook toegepast om migratiebewegingen te verklaren. De beslissing om al dan niet te migreren vindt volgens deze theorie plaats na een evaluatie van kosten en baten en daarbij staat voorop dat door migranten *gepoogd* wordt de levenskansen te optimaliseren. Het rationele keuzemodel gaat er dus niet zozeer vanuit dat individuen noodzakelijkerwijs over complete of juiste informatie beschikken (Becker, 1986: 111). Onderkend wordt dat individuen ook aan de hand van onjuiste of incomplete informatie beslissingen (kunnen) nemen. Zo kan irrationeel handelen van een (potentiële) migrant verklaard worden vanuit een gebrekkige informatiepositie waarover hij beschikte op het moment van migratie. De voordelen en verbeteringen die individuen met migratie nastreven, kunnen dus werkelijk in het bestemmingsland aanwezig zijn, maar zij kunnen ook slechts in de perceptie van de migrant bestaan (Schloenhardt, 2003: 27).

Migratietheorieën die zijn gebaseerd op de rationele keuzebenadering hebben vooral betrekking op arbeidsmigratie. Inkomensverschillen en arbeidsmarktverschillen tussen het bronland en het bestemmingsland worden dan bijvoorbeeld als belangrijke variabelen gezien die migratie kunnen verklaren (Borjas, 1989; Massey e.a., 1993; Entzinger, 2002). Daarnaast wordt echter ook onderkend dat individuele (potentiële) migranten secundaire factoren – zoals bijvoorbeeld hoogte van de reiskosten, mogelijkheden tot integratie in het bestemmingsland (taal, cultuur e.d.) en het bestaan van sociale netwerken – in hun afweging om al dan niet naar een bepaald land te migreren kunnen betrekken. Individen zullen dan ook niet slechts migreren naar een land waar men bijvoorbeeld verwacht het hoogste inkomen te vergaren, maar ook naar een land dat op basis van dit soort secundaire factoren attractief is (Eurostat & NIDI, 2000; Entzinger, 2002). De basis van verklaringsmodellen op microniveau blijft echter dat de mi-

grant individueel, zelfstandig en na een (zorgvuldige) afweging besluit om al dan niet naar een bepaalde bestemming te migreren.

2.2.3 Verklaringen op mesoniveau

Kritiek op de theorievorming op microniveau is onder andere dat deze benaderingen maar in beperkte mate de oorsprong van de migratiestromen en de wijzigingen die zich hierin voordoen kunnen voorspellen. Wanneer slechts het keuzegedrag van individuen centraal staat, kan bijvoorbeeld moeilijk een verklaring worden geboden voor het feit dat Frankrijk veel meer Algerijnse immigranten kent dan Nederland, terwijl beide landen in economische zin ongeveer even aantrekkelijk zijn. De nadruk bij verklaringen op microniveau zou volgens critici te zeer op de rationele calculatie van individuele actoren liggen, terwijl ook andere – niet zozeer (rationele) individuele overwegingen – migratiebewegingen kunnen verklaren (Boyd, 1989).

Sommige van de tekortkomingen kunnen (deels) worden ondervangen door het migratieproces niet slechts als de keuze van een individu te beschouwen, maar veeleer als een sociaal proces waarbij behalve de migrant ook andere actoren, behorend tot het ‘sociale netwerk’ of het ‘sociaal kapitaal’ van de migrant, nauw betrokken zijn. Sociaal kapitaal heeft betrekking op het vermogen van migranten om hulpbronnen (geld, werk, huisvesting, informatie) te mobiliseren uit de etnische en familiale netwerken – lokaal en transnationaal – waarin zij zijn ingebed (Engbersen, 2004: 31). Keuzen in verband met migratie worden volgens de sociale netwerkbenadering niet slechts gemaakt door geïsoleerde individuen, maar in het grotere verband van een netwerk. In de migratieliteratuur kunnen vier soorten verschillende netwerken worden onderscheiden die migranten aanzetten, begeleiden en/of ondersteunen bij het migratieproces; verwantschapsnetwerken, vriendschapsnetwerken, etnische netwerken en – relatief recentelijk onderkend – smokkelnetwerken (Staring, 1999: 76). Over het algemeen wordt met betrekking tot verbeteringsmigranten aangenomen dat vooral verwantschapsnetwerken een grote rol bij de totstandkoming en vormgeving van migratie spelen (Massey e.a., 1993). Van Hear formuleert het als volgt: “*When and how to move, who should go, how to raise the resources to travel, how to use any proceeds from migration, and other decisions are commonly matters for the whole household rather than the individual migrant*” (Van Hear, 2002: 206).

De theorie van *the new economics of migration* stelt dat niet alleen winstmaximalisatie voor individuele migranten voorop staat. Aanhangers van deze theorie beschouwen migratie vooral als een manier om risico’s binnen een groep te spreiden of te minimaliseren. Diversificatie van inkomsten is met name belangrijk bij afwezigheid van collectieve en sociale verzekeringsystemen en beperkte kredietmogelijkheden bij banken of andere financiële instellingen. Mislukte oogsten kunnen inkomensverlies tot gevolg hebben en daarmee kan het voor een huishouden voordelen met zich brengen om niet volledig van één inkomstenbron afhankelijk te zijn (Massey e.a., 1993 ; Eurostat & NIDI, 2000). Het ‘uitzenden’ van één of meer familieleden kan ertoe bijdragen dat risico’s worden gespreid. Het biedt leden van één groep de mogelijkheid om op verschillende plaatsen een opleiding te volgen, eigendommen te vergaren of medische zorg te ontvangen. Bovendien zorgt het er in veel gevallen tegelijkertijd voor dat inkomsten worden geop-

timaliseerd. Jonge mannen uit Afrika kunnen bijvoorbeeld met behulp van familieleden of vrienden in staat gesteld worden om naar Europa te gaan met het doel om daar te werken en geld of goederen terug te sturen. Huishoudens kunnen selecteren en investeren in een familielid dat in potentie het meest succesvol zal zijn om geld te verdienen (Adepoju, 2004: 65).¹³ De sociale netwerkbenadering sluit daarmee gelijkenissen met de rationele keuzebenadering niet uit. Net zoals individuen een kosten-baten analyse kunnen maken, kan zo'n afweging ook binnen een groter verband plaatsvinden. Stalker vergelijkt zo'n familiestrategie zelfs met een bedrijfsvoering: *"Just as cautious investors will diversify their portfolio of shares, so the careful head of a family can try to build up a diversified portfolio of workers. Some may be allocated work on the family farm, others sent to take a salaried job in town, others will travel abroad"* (Stalker, 1993: 33).¹⁴

Volgens Stark & Tyler (1989) hebben inkomensverschillen in het bronland in eerste instantie grote invloed op de wijze waarop migratieprocessen zich voltrekken. Vooral als over grote afstand wordt gemigreerd, zijn er soms hoge kosten en aanmerkelijke risico's verbonden aan immigratie. Daarom zijn de eerste huishoudens in een land waarvandaan gemigreerd wordt meestal afkomstig uit de middelste of bovenste laag van de lokale inkomenshiërarchie. Zij kunnen het financiële risico als de migratie geen succes blijkt te zijn namelijk nog dragen. Pas als succesvolle migranten uit deze groep met positieve verhalen terugkeren of goede berichten vanuit het buitenland laten horen, beginnen ook families uit de lagere inkomenscategorieën te migreren. Dat kan een proces op gang brengen dat wel wordt aangeduid als *cumulative causation* (Massey 1990). Na enige tijd kan migratie de socio-economische structuren en inkomensverschillen in regio's van herkomstlanden sterk beïnvloeden. Het proces verloopt als volgt. De eerste groep migranten stuurt geld of goederen naar huis, waarvan de achtergebleven familieleden profiteren. Families die geen contacten in het buitenland hebben, nemen dit waar en er ontstaat een gevoel van relatieve deprivatie waardoor zijzelf willen vertrekken of zij een familielid willen laten vertrekken. Om met de woorden van Kyle & Koslowski te spreken: Het is dan niet meer wat een persoon niet heeft dat hem motiveert te vertrekken; het is wat zijn buurman wél heeft dat hem ertoe aanzet om niet achter te blijven (Kyle & Koslowski, 2001: 22). Bewust of onbewust vergelijken burens, vrienden of familieleden hun eigen situatie met die van anderen. Als zij het gevoel hebben dat anderen een snellere vooruitgang doormaken, omdat zij in de geprivilegieerde positie verkeren een verwant in het buitenland te hebben wonen, kan dit een reden zijn om zelf ook te vertrekken of een verwant te sturen (Ghosh, 1998: 42). Dit versterkt eens te meer het gevoel van relatieve deprivatie onder niet-migrant en uiteindelijk willen steeds meer mensen weg (Boyd, 1989: 642).¹⁵

¹³ Sommige auteurs wijzen erop dat van land tot land kan verschillen in hoeverre migratie als familie-strategie wordt gebruikt. Alhoewel migratie vanuit Sri Lanka volgens Van Hear bijvoorbeeld vaak wel duidelijk onderdeel uitmaakt van de familiestrategie, typeert hij Ghanese migratie als speculatieve, individualistischer, opportunistischer en minder geïnstitutionaliseerd (Van Hear, 2002).

¹⁴ Een soortgelijke vergelijking maakt Sumata wanneer hij schrijft dat *"migration is seen (...) as an insurance contract between the migrant and the family"* (Sumata, 2002: 3).

¹⁵ Het zou niet onbegrijpelijk zijn geweest als het concept van relatieve deprivatie onder was gebracht bij theoretische benaderingen die het individu en de individuele keuze van migranten centraal stellen. Zoals Kyle & Koslowski (2001) stellen, kan immers de buurman als individu op basis van zijn gevoel van relatieve deprivatie beslissen om te migreren. Omdat een gevoel van deprivatie ten opzichte van anderen echter slechts kan bestaan bij de gratie van een sociaal netwerk van 'an-

Nadat personen gemigreerd zijn, kunnen sociale – transnationale – bindingen tussen de migrant en de thuisblijvers er dus voor zorgen dat kettingmigratie tot stand komt. Persoonlijke netwerken verbinden migranten met thuisblijvers en nadat migratie eenmaal op gang is gekomen, neemt dit verder toe doordat persoonlijke relaties elkaar over en weer informeren. Financiële overmakingen van migranten naar het land van herkomst – *remittances* – wijzen op het bestaan van sociale netwerken tussen verschillende plaatsen. *Remittances* kunnen migratie als een familiestrategie stimuleren, omdat daarmee een positieve boodschap wordt teruggestuurd over de mogelijkheden en de kansen in het land van bestemming (Boyd, 1989: 641). Als migranten veel of regelmatig geld naar achtergebleven familieleden overmaken, zullen toekomstige migratiebewegingen daardoor waarschijnlijk worden gestimuleerd. Ghosh (1998: 70) geeft aan dat in het bestemmingsland wonende migranten vaak worden gezien als een bron van assistentie voor nieuwe migranten van dezelfde etnische of geografische afkomst. Ze vervullen de functie van ‘bruggenhoofd’. Na aankomst kunnen zij aan nieuwkomers initiële opvang bieden, uitleg geven over het nieuwe land en contacten met nuttige personen doorgeven. Reeds gevestigde migranten oefenen daarmee dus een aantrekkingskracht uit op personen uit hun sociale of familiale netwerk en er wordt daarom eerder en gemakkelijker gereisd naar landen waar al familie of vrienden zijn, dan naar landen waar dit niet het geval is. Het gevolg is het al eerder genoemde cumulatieve proces van migratie. Een succesvol gemigreerde pioniersgroep kan zo als een magneet werken voor verdere migratie. Migrantennetwerken beïnvloeden op deze manier wie waarheen migreert (Gurak & Caces, 1992; Aina, 1996; Solomon, 2003). Migratie is volgens de sociale netwerkbenadering *“rarely undertaken as a completely independent event, rather it is often a decision made easier by being accompanied by, or received by, friends and relatives among whom a first or second-hand knowledge and information essential to facilitating the migration process is shared”* (Mullan, 1989: 69).

Dat familieleden en vrienden elkaar aantrekken en sturen bij de beslissing waar naartoe te migreren, hoeft niet in te houden dat nieuwe migranten goed voorbereid op reis gaan. Staring (2001: 12) stelt bijvoorbeeld dat de meeste (irreguliere) Turkse migranten maar zeer beperkte kennis hadden over Nederland, terwijl de keuze om naar Nederland te migreren “boven alles” was bepaald door de beschikbaarheid van familieleden of vrienden in Nederland. De aanwezigheid van een netwerk gaf de doorslag om naar Nederland te reizen en niet zozeer de specifieke of gedegen informatie die potentiële migranten van dit netwerk krijgen. Netwerkgestuurde migratie lijkt volgens Staring in potentie een onuitputtelijk proces waarvan het einde pas in zicht komt op het moment dat complete netwerken vanuit het herkomstland naar het vestigingsland zijn vertrokken (Staring, 2001: 12). Over het algemeen hebben netwerken namelijk de neiging verder uit te groeien, omdat zowel de kosten als de risico’s van migratie afnemen. De groep personen die in het kader van volg- of kettingmigratie naar het buitenland vertrekt, is in sommige gevallen zelfs groter dan de initiële groep (arbeids)migrant (Peninx e.a., 1994). Samenvattend kan gesteld worden dat de netwerkbenadering migratie veeleer als een sociaal proces ziet, en niet zozeer als een individuele beslissing van een

deren’, heb ik ervoor gekozen dit concept in het kader van de sociale netwerkbenadering te bespreken.

individuele actor die een economische kosten-baten analyse heeft uitgevoerd (Boyd, 1989).

2.2.4 Verklaringen op macroniveau

Een derde aggregatieniveau om internationale migratiebewegingen te kunnen verklaren, is de bestudering van factoren die op (supra)nationaal niveau migratieprocessen kunnen beïnvloeden (Schloenhardt, 2003). Klassieke migratietheorieën houden in hun modellen vooral rekening met individuele motieven of groepsprocessen. Er wordt weinig tot geen aandacht besteed aan de mogelijke invloed van internationale politieke processen op migratie (Zolberg, 1981; Hammar, 1992; Solomon, 2003). De *migration systems approach* gaat ervan uit dat niet alleen individuele wensen of sociale actoren in de directe omgeving van een potentiële migrant van invloed zijn op zijn of haar motivatie te migreren. Zij beziet – met name internationale – migratie als onderdeel van een complexe netwerkstructuur, en benadrukt de invloed van historische, internationale, institutionele en economische relaties tussen landen op migratie (Schloenhardt, 2003: 43). De rol van internationale grenzen en de belemmeringen en beperkingen die deze ten aanzien van migratie opwerpen, worden volgens critici onvoldoende door de verklarende modellen op micro- en mesoniveau onderkend (Zolberg, 1989: 405). De systeembenadering sluit verklaringen van migratie op micro- en mesoniveau geenszins uit, maar dient vooral als een aanvulling op deze theorieën te worden gezien.

Een migratiesysteem kan worden gezien als een bundeling plaatsen die met elkaar verbonden zijn door stromen mensen, goederen, diensten en informatie (Eurostat & NIDI, 2000: 6). Koloniale, politieke en/of economische relaties tussen verschillende landen genereren migratie. Communicatie- en transportmiddelen die in de globaliserende economie gebruikt worden om goederen of informatie te verplaatsen, faciliteren en promoten ook de migratie van personen. Processen die zich op macroschaal voordoen, beïnvloeden zo in sterke mate het migratieproces van de individuele migrant of van groepen migranten (Massey e.a., 1993; Adepojou, 1996; Koslowski, 2001). *“In the context of an increasingly interconnected world, international population movements can naturally be seen as complements to other flows and exchanges taking place between countries”* (Kritz & Zlotnik, 1992: 1).

Uitbreiding van media en communicatiemiddelen zoals schotelantennes, internet, of goedkope internationale telefoonlijnen, beïnvloeden en stimuleren bijvoorbeeld migratie-processen. Alhoewel het volgens Schloenhardt te simplistisch zou zijn te veronderstellen dat alleen al beelden in de media personen ertoe aanzetten om te migreren, is het volgens hem wel duidelijk dat ze de verschillen tussen landen verduidelijken en daarmee kunnen bijdragen aan het gevoel van relatieve deprivatie en de wens om elders te wonen (Schloenhardt, 2003: 42).¹⁶ De *world systems*-theorie waarvan Wallerstein & Hopkins (1977) en Sassen (1988/1999) onder andere vertegenwoordigers zijn, borduurt voort op deze systeembenadering en gaat ervan uit dat met name mondiale, met kapitalistische systemen samenhangende factoren van grote invloed zijn op processen

¹⁶ Daarbij dient te worden aangetekend dat sommige empirische onderzoeken erop wijzen dat dit meevalt. Bijvoorbeeld Staring (1999: 22) concludeert dat de rol van de media bij irreguliere arbeidsmigranten een zeer beperkte rol heeft gespeeld bij hun beslissing om te migreren.

van internationale migratie. Internationale migratie volgt volgens deze theorie in grote mate de politieke en economische organisatie van expanderende mondiale markten. De aantrekkingskracht die steden als New York en Londen op migranten hebben, kan hierbij als voorbeeld dienen. Zoals Ghosh schrijft: *“Globalisation of the world economy, inter-penetration of markets and communication are opening new avenues and opportunities for movements of people, alongside those for movements of goods, services and capital”* (Ghosh, 1998: 69).

Binnen de systeembenaderingen kan een (sub)stroming worden onderscheiden die de dimensie van internationale politiek ten aanzien van migratie benadrukt. Deze stroming gaat ervan uit dat politieke belangen of politieke relaties niet alleen de richting van migratiestromen kunnen beïnvloeden, maar ook de wijze waarop gemigreerd kan worden (Teitelbaum, 1984). Of het nu individuele keuzen of familiestrategieën zijn die migratie veroorzaken, wanneer internationale grenzen overgestoken moeten worden, kan dat de nodige belemmeringen opleveren. In hoeverre het voor potentiële migranten mogelijk is om over de grenzen van een bepaald land te reizen, is vaak afhankelijk van politieke dimensies en/of multilaterale belangen. Staten kunnen besluiten de grensovergang en het verblijf voor bepaalde groepen migranten te faciliteren en te vergemakkelijken, of migratiebewegingen juist te bemoeilijken of minder aantrekkelijk te maken. Bij dergelijke politieke besluiten kunnen verschillende factoren een rol van betekenis spelen die op het eerste gezicht niet direct betrekking hebben op (im)migratiebeleid. Bilaterale economische of diplomatieke belangen kunnen bijvoorbeeld onderdeel uitmaken van de politieke besluitvorming ten aanzien van het immigratiebeleid van een overheid. (Im)migratiepolitiek en -beleid kunnen met andere woorden niet geïsoleerd van historie of economie worden behandeld, maar moeten worden gezien als een integraal onderdeel van een complex systeem van multi- en bilaterale economische, politieke en historische relaties waar een specifiek migratiebeleid deel van kan uitmaken. Zo kan immigratie implicaties voor buitenlands beleid hebben of immigratiebeleid buitenlands beleid dienen (Hammar, 1992).

Concrete voorbeelden van deze wisselwerking tussen politiek, economie en migratie kunnen dit wellicht verduidelijken. Een recent voorbeeld van de ‘vermenging’ van politieke belangen en migratiebeleid was zichtbaar in de relatie tussen Nederland en haar voormalige kolonie Indonesië. In 2004 had het Nederlandse parlement een onderzoek geïnitieerd naar de recente geschiedenis van Papoea. De Indonesische regering was niet erg verheugd over de conclusies in het rapport en had prompt als ‘straf’ een visumplicht opgelegd aan Nederlanders die naar Indonesië wilden reizen (Maas, 2006). In dit geval interfereerden de gespannen historische en politieke verhoudingen met migratiebeleid. Een ander voorbeeld kan laten zien dat bilaterale politieke belangen kunnen botsen met verplichtingen van het Vluchtelingenverdrag. In de jaren zestig en zeventig ging Portugal gebukt onder een dictatuur. Er zijn indicaties dat Nederland in deze jaren een sober asielbeleid ten aanzien van Portugese asielzoekers heeft gevoerd om de diplomatieke relatie met Portugal niet te verstoren. Volgens Ten Doesschate was voor het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken het behoud van goede bilaterale betrekkingen met

Portugal de voornaamste reden om spaarzaam mandaatverklaringen op basis van het Vluchtelingenverdrag af te geven aan Portugese asielzoekers.¹⁷

Kritz & Keely (1981) refereren aan een situatie waarbij economische belangen en (im)migratiebeleid sterk met elkaar verweven waren. Zij wijzen erop dat eind jaren zeventig een overeenkomst bestond tussen Frankrijk en Algerije “*that established special immigration levels for Algerians in return for access to Algerian oil.*”¹⁸ Ook waren Frankrijk en haar andere voormalige koloniën nog steeds belangrijke economische partners van elkaar. Onder andere deze politieke en economische belangen hebben er volgens Garson voor gezorgd dat Frankrijk een specifiek immigratiebeleid ten aanzien van de voormalige koloniën heeft gevoerd:

“France’s interests and ties with her former colonies (..) led to bilateral agreements by virtue of which migration between them and France was facilitated. (...) The conditions under which citizens of different countries are allowed to enter and work in France reveals that France never had a consistent migration policy with respect to all sending countries and that admission and residence of citizens of former French colonies have always been subject to special conditions that are less restrictive than those generally applicable to migrants from other areas who wish to enter France.” (Garson, 1992: 84)

Dezelfde auteurs benadrukken dat er in die periode eveneens onderhandelingen plaatsvonden tussen de Verenigde Staten en Mexico waarbij immigratiebeleid tegelijkertijd met handel, investeringen en energiebeleid op de agenda stond. “*Thus, bilateral relations, regional relations, and multilateral relations can be affected by migration dynamics and policies*” (Kritz & Keely, 1981: xvi). Of – andersom geredeneerd – internationale relaties kunnen migratieprocessen beïnvloeden. Voor een goed begrip van migratiestromen tussen verschillende landen is het dus ook noodzakelijk de bredere context van interstatelijke relaties te bezien en te onderzoeken (Solomon, 2003).

De kracht van de systeembenadering is tegelijkertijd haar zwakte. Kritiek die op de systeembenadering gegeven kan worden, is namelijk dat zij onvoldoende inzicht kan geven in het individuele beslissingsproces van een (potentiële) migrant. De systeemtheorieën op macroniveau laten weinig ruimte om de mechanismen bloot te leggen die bepalen welke factoren uiteindelijk maken dat de ene persoon wél migreert en de andere niet (Engbersen, 1999: 25).

¹⁷ Ondanks het dictatoriale Salazar-bewind in Portugal waren de betrekkingen tussen Nederland en Portugal formeel vriendschappelijk, mede omdat beide landen lid waren van de NAVO. Tussen 1968 en 1972 dienden 487 Portugezen een asielverzoek in Nederland in en de Portugese regering stoorde zich aan de tolerante opstelling van Nederland ten opzichte van Portugese vluchtelingen. Meerdere malen had Portugal hierover haar beklag gedaan bij de Nederlandse overheid. Nederland leek zich de kritiek te hebben aangetrokken. De vertegenwoordiger van de UNHCR in Nederland stelde openlijk vraagtekens bij de wijze waarop Nederland opereerde en was van mening dat de Politieke Directie van Buitenlandse Zaken “categorisch bepaalde bondgenootschappelijke landen als Portugal afwijst als vluchtland” (Ten Doesschate, 1993: 64, 145-147).

¹⁸ Zie ook Garson (1992: 83).

2.2.5 Literatuur over asielmigratie

Van de Angolese migranten die naar Nederland zijn gemigreerd staat vast dat in ieder geval een groot aantal uit asielzoekers bestond. Asielmigratie wordt in de literatuur over het algemeen behandeld als een specifieke vorm van migratie. In deze paragraaf zullen de belangrijkste theoretische discussies die specifiek ingaan op het proces van asielmigratie worden beschreven. De hierboven aangehaalde theorieën beschrijven en verklaren met name het migratieproces van verbeteringsmigranten. De meeste theorieën gaan uit van de migrant die een keuze maakt om te migreren en niet zozeer van de migrant die geen andere keuze heeft dan te migreren. Enerzijds wordt er in de migratieliteratuur met betrekking tot asiel van de assumptie uitgegaan dat asielzoekers overlevingsmigranten zijn; ze geven immers aan vanwege vervolging te zijn gevlucht. Tegelijkertijd geven verschillende signalen echter aan dat zich onder de groep asielzoekers ook personen bevinden die weliswaar asiel aanvragen, maar in werkelijkheid vanwege verbeteringsmotieven uit eigen land zijn vertrokken (o.a. Widgren, 1989; Barsky, 1995; Richmond, 1998). Omdat een duidelijke scheiding tussen verschillende migrantentypologieën in de praktijk niet altijd te maken is, wordt daarom ook wel gesteld dat de *push* voor asielzoekers om te vertrekken vaak uit een combinatie van overlevingsmotieven en verbeteringsmotieven bestaat.¹⁹

In de literatuur aangaande asielmigratie ziet men met andere woorden het groeiende besef dat het bij asielmigranten steeds moeilijker is geworden om een onderscheid te maken tussen overlevingsmigranten en verbeteringsmigranten (o.a. Koser, 2001: 88). Dit wordt wel de '*migration-asylum nexus*' genoemd. Het restrictiever geworden (im)migratiebeleid in Europa heeft de mogelijkheden voor legale migratie en legaal verblijf steeds verder beperkt en dit heeft er toe geleid dat de druk op de asielprocedure is toegenomen. Het aanvragen van asiel kan door verbeteringsmigranten als strategie worden gebruikt om een leven in de illegaliteit te voorkomen, of worden gebruik omwille van de goede sociale zekerheid die de asiellanden bieden (McDowell, 1996; Weiner, 1997; Staring, 1999; Vermaat, 2000).²⁰

Een ander punt van discussie is waarom asielzoekers specifiek naar bepaalde landen reizen om asiel aan te vragen. Niet zozeer de *push*-factoren in eigen land, maar de *pull*-factoren van Europese bestemmingslanden staan dan centraal. In veel onderzoek wordt bijvoorbeeld gezocht naar verklaringen waarom in bepaalde periodes bepaalde landen veel asielzoekers ontvangen. In het verlengde hiervan wordt ook onderzocht in hoeverre asielzoekers welbewust het meest aantrekkelijke bestemmingsland uitkiezen om asiel aan te vragen, of dat zij voornamelijk aan 'toeval' zijn overgeleverd. Deze discussie kenmerkt zich door twee verschillende invalshoeken.

De *eerste invalshoek* gaat ervan uit dat asielzoekers voornamelijk overlevingsmigranten zijn die tijdens hun vlucht geen, of slechts beperkte mogelijkheden hebben om hun be-

¹⁹ Loescher (1992) verwoordt het als volgt: "In many developing countries which have few resources and weak government structures, economic hardship is generally exacerbated by political violence. Thus it has become increasingly difficult to make hard and fast distinctions between refugees (as defined by the 1951 UN Convention) (...) and economic migrants."

²⁰ Zie in dit verband ook paragraaf 3.4.

stemmingsland uit te kiezen. Zij zouden vanwege de noodzaak om te vertrekken over het algemeen minder tijd dan verbeteringsmigranten hebben om hun reis te plannen, om alternatieven af te wegen, of op de noodzakelijke reisdocumenten te wachten. Een daadwerkelijke kosten-baten analyse kan dan niet worden gemaakt (Böcker & Havinga, 1997; Robinson & Segrott, 2002; Papadopoulou, 2004). Geregeld zouden asielzoekers dan ook min of meer door een samenloop van omstandigheden in een bepaald bestemmingsland terecht zijn gekomen, omdat zij waren overgeleverd aan de eerste de beste persoon of groep die hen kon of wilde helpen vluchten. Onder andere Hulshof e.a. (1992) en Doornhein (1995), concluderen op basis van analyses van IND-dossiers bijvoorbeeld dat veel asielzoekers door de situatie waarin zij voorafgaand aan hun reis verkeerden geen weloverwogen beslissing hebben kunnen nemen over reisroute en reisdoel. 'Toeval' zou uiteindelijk in belangrijke mate hebben bepaald waar zij asiel hebben aangevraagd. Dejene (2000) kwam op basis van een enquête onder Ethiopische asielzoekers in Nederland tot eenzelfde conclusie. Ook Salt (2005) schrijft dat de keuze om naar een bepaald bestemmingsland te gaan voor asielzoekers in de meeste gevallen geen bewuste rationele keuze is en dat de keuze zeker niet tot stand komt na een vergelijking van mogelijke voor- en nadelen van de verschillende opties.

De *tweede invalshoek* gaat ervan uit dat asielzoekers wel degelijk invloed uit kunnen oefenen op het bestemmingsland waar zij uiteindelijk asiel gaan aanvragen. Dat zou dan met name gelden voor verbeteringsmigranten die asiel aanvragen. Zij hebben niet voor hun leven of vrijheid te vrezen, maar vragen om strategische redenen asiel aan in Europa, bijvoorbeeld omdat zij op die manier hopen voor een al dan niet tijdelijke status in aanmerking te komen. McDowell (1996) laat bijvoorbeeld zien hoe sommige Sri Lankaanse verbeteringsmigranten er bewust voor kozen om in Zwitserland asiel aan te vragen. Ze maakten regelmatig gebruik van de kennis die smokkelaars over het asielsysteem hadden, maar ook de Sri Lankaanse gemeenschap in Europa zelf liet zich volgens McDowell niet onbetuigd. In Europa wonende Sri Lankanen analyseerden het asielbeleid en gaven aan familie en vrienden in Sri Lanka door in welk Europees land een asielaanvraag het meest gunstig was.

Ook personen die uit overlevingsmotieven vluchten, zullen volgens sommige auteurs echter binnen de beperkte keuzevrijheid die zij hebben, kunnen proberen naar bepaalde landen te reizen (o.a. Koser, 2001). Castles & Loughna formuleren het als volgt: *"Despite the fact they are fleeing violence or persecution, some asylum seekers may have a degree of control over where they go and how they travel"* (Castles & Loughna, 2002: 19). Als het zo is dat asielmigranten tijdens en voorafgaand aan hun reis wel enige vorm van beslissingsvrijheid hebben, dan zijn de concepten uit de hierboven besproken literatuur met betrekking tot verbeteringsmigratie ook op asielmigratie van toepassing (Neumayer, 2005b).

Volgens de systeembenadering zouden dan de historische, internationale, institutionele en economische context van invloed kunnen zijn op het keuzeproces van asielzoekers om naar een bepaald land te migreren. In de literatuur zijn aanwijzingen te vinden dat dit inderdaad van invloed kan zijn. Böcker & Havinga (1997) wijzen er bijvoorbeeld op, dat het door bestemmingslanden gevoerde visumbeleid voor asielzoekers soms doorslaggevend kan zijn om naar een bepaald land te reizen. Hovy (1993) geeft aan dat

voornamelijk historische, culturele en linguïstische banden tussen de landen van herkomst en bestemmingslanden voor asielzoekers belangrijke determinanten zijn bij de keuze waar naartoe te reizen. Nieuw aangekomen asielzoekers zouden zich beter thuis voelen in een omgeving waar dezelfde taal wordt gesproken en waar kenmerken van hun eigen cultuur aanwezig zijn. Voormalige koloniale machten zouden volgens Hovy daarom bijvoorbeeld disproportioneel veel asielzoekers ontvangen uit hun voormalige koloniën. Ook Collyer (2004) heeft recentelijk nog gewezen op de mogelijkheid dat elementen uit de systeembenadering een waardevolle bijdrage kunnen leveren om het keuzeproces van asielzoekers te verklaren. Hij toont aan dat verschillen in buitenlands beleid, historische gevoeligheden en politieke verbindingen Algerijnen hebben gestimuleerd om in Engeland asiel aan te vragen, in plaats van dit in Frankrijk te doen. In welke mate globalisering van media en economie een rol heeft gespeeld bij de keuze om naar een bepaald bestemmingsland te gaan, geven asielzoekers zelf soms aan in horen bij de Nederlandse immigratiedienst. Men was voor vertrek bijvoorbeeld bekend met Nederlandse voetballers, tulpen, windmolens of merknamen, en had mede op basis van deze noties besloten naar Nederland te gaan (Hulshof e.a., 1992; Bijleveld & Taselaar, 2000).

Geredeneerd vanuit de netwerkbenadering valt aan te nemen dat asielmigranten net als andere migranten vooral naar landen gaan, waar ook landgenoten of familieleden wonen die al eerder zijn gemigreerd en dat er sprake is van kettingmigratie. Verschillende auteurs benadrukken het belang van de aanwezigheid van sociale netwerken voor asielzoekers. Barsky (1995) concludeert op basis van interviews met asielzoekers in Canada – een land overigens dat nauwelijks historische of koloniale banden heeft met mogelijke landen van herkomst van asielzoekers – dat de keuze om naar het Noord-Amerikaanse land te gaan, voornamelijk was ingegeven door het feit dat Canada bekend stond als een multicultureel immigratieland. Als een land dat goed om zou gaan met asielzoekers. Informatie van leden van het sociale netwerk – kennissen en familieleden die er eerder asiel hadden aangevraagd – speelde in dit verband volgens Barsky een belangrijke rol. Uit een enquête onder ongeveer 750 potentiële asielmigranten in Azerbeidzjan bleek, dat 75% van deze groep zich aangetrokken voelde tot het idee om te migreren vanwege de goede berichten die zij van in het buitenland verblijvende vrienden of familieleden hadden gehoord (IOM, 2001: 27). De aantrekkingskracht op asielzoekers van reeds bestaande migrantengemeenschappen met dezelfde achtergrond, komt ook terug in verschillende andere onderzoeken (Böcker & Havinga, 1999; Chatelard, 2002; Robinson & Segrott, 2002; Neumayer, 2004).

Geredeneerd vanuit de rationele keuzebenadering kan verwacht worden dat asielmigranten een bestemmingsland zullen uitkiezen, waar het asielsysteem het meest ruimhartig of de opvang het meest aantrekkelijk is.²¹ Behalve de verwachtingen of kennis die migranten zelf van het asielsysteem hebben, kunnen mensensmokkelaars hen op dit vlak ook sturen. Van de vier factoren die volgens Salt het migratieproces van asielzoekers beïnvloeden – bestaande gemeenschappen van landgenoten, koloniale banden,

²¹ Daarnaast zou het volgens de rationele keuzebenadering ook kunnen dat een bepaald asielland aantrekkelijk is omdat andere factoren er aantrekkelijk zijn. Bijvoorbeeld de kans om er werk te vinden of de hoogte van salarissen. In deze paragraaf ligt de nadruk echter op het pull-effect dat van asielbeleid kan uitgaan.

kennis van de taal en beïnvloeding door smokkelaars – is volgens Salt vooral de rol van smokkelaars steeds belangrijker geworden (Salt, 2005: 25). Onder andere Böcker & Havinga (1997), Hesseling & Taselaar (2001), Koser & Pinkerton (2002), Doornbos (2003b) en Gilbert & Koser (2006) geven eveneens aan dat mensensmokkelaars geregeld de uitkomst van het migratieproces van asielzoekers bepalen.²² Doomernik geeft aan dat de opkomst van smokkelmigratie als nieuwe verbindende factor tussen landen van herkomst en bestemming, de voorspelbaarheid van migratieprocessen sterk heeft ondermijnd. Smokkelaars zijn volgens hem over het algemeen slechts geïnteresseerd in de vraag waar zij met de minste investering en de hoogste winst hun cliënten naar toe kunnen brengen. Tevens zou meespelen in welk land de gesmokkelden de grootste kans zouden hebben langere tijd of definitief te blijven. Als het asielsysteem van een bepaald land voor smokkelaars attractief is, omdat asielzoekers er lang in de procedure blijven, kan zo'n land dus een interessant bestemmingsland voor smokkelaars vormen. "Geheel onaangekondigd kan een land waarmee voorheen geen band bestond een belangrijke bron van immigranten worden" (Doomernik, 2001: 337).

Asielzoekers zelf of hun eventuele smokkelaars zouden met andere woorden een rationele kosten-baten afweging maken, in welk land het voor de migrant het best 'toeven' is. Bijvoorbeeld goede opvangvoorzieningen, hoge financiële ondersteuning en een ruime kans om een status te krijgen zouden als *pull*-factoren kunnen fungeren en 'aan-zuigend' werken. Thielemann (2002) gelooft hier echter niet in. Volgens hem gaat er weinig 'aanzuigende werking' uit van aantrekkelijk asielbeleid. Hij benadrukt dat met name een combinatie van historische banden, netwerken, macro-economische condities en de liberale reputatie van ontvangende landen in dit verband van doorslaggevend belang zijn. Op basis van een relatief beperkte interviewronde onder 14 asielzoekers uit het Midden-Oosten komt ook Doornbos (2003b) tot de conclusie dat het Nederlandse asielbeleid voor een meerderheid geen grote rol lijkt te hebben gespeeld bij de keuze om hiernaartoe te reizen. Op basis van onderzoek naar Algerijnse asielzoekers in Engeland concludeert Collyer (2003/2004) dat alhoewel zij vrijwel in alle Europese landen waar zij naartoe migreerden asiel aanvroegen, ze er geen blijk van gaven enig idee te hebben van verschillende fundamentele aspecten van het asielbeleid in de verschillende landen. Robinson & Segrott (2002) concluderen naar aanleiding van een interviewronde onder 65 asielzoekers in Engeland, dat de migranten weinig informatie hadden over het sociale zekerheidssysteem en asielbeleid voordat zij reisden. Voor asielzoekers die al Engels spraken, vormde bijvoorbeeld de Engelse taal wél een belangrijke reden om in Engeland asiel aan te vragen. Zetter e.a. (2003) komen tot vergelijkbare resultaten. Gilbert & Koser (2006) concluderen op basis van een interviewronde onder 87 asielzoekers in Engeland dat de asielzoekers weinig tot geen kennis hadden over het asielsysteem van het land waar zij heen reisden.

²² Zo stellen Koser & Pinkerton (2002: 26): "The implication appears to be (...) that for at least some asylum seekers the location of family and friends no longer influences their migration destinations. By extension, information about potential destinations is effectively redundant for these asylum seekers, as the choice of destination is no longer theirs to make. For at least some asylum seekers, smugglers, facilitators and traffickers choose their final destination. The dissemination of information to potential asylum seekers will be irrelevant in these cases."

Toch zijn er ook onderzoeksresultaten die aanleiding geven om te veronderstellen dat verschillen in asielbeleid wel degelijk een rol kunnen spelen bij de beslissing van asielzoekers (of hun smokkelaars) waar naartoe te gaan. Papadoulou (2004) beschrijft bijvoorbeeld dat Koerdische migranten zich tijdens hun transitperiode in Griekenland vooral op basis van geruchten en informatie van smokkelaars en andere migranten een beeld vormden van uiteindelijke bestemmingslanden als Duitsland en Engeland. Ze geeft aan dat het belangrijkste criterium voor de migranten om naar een bepaald land in Europa te reizen en daar asiel aan te vragen, het type asielbeleid was dat werd aangeboden. Vooral Koerden die al contacten in Griekenland of andere Europese landen hadden, waren voordat zij emigreerden door familieleden of vrienden goed geïnformeerd over de opvangvoorzieningen, de asielprocedures, de sociale zekerheidsvoorzieningen en ontmoetingsplekken in Athene. Böcker & Havinga beschrijven een verschuiving die zich heeft voorgedaan met betrekking tot Somalische asielmigratie. Begin negentiger jaren was Nederland nog het belangrijkste bestemmingsland voor Somaliërs, maar halverwege jaren negentig werd dit Engeland. De schrijvers wijzen erop dat dit mogelijk te maken zou kunnen hebben met de veel hogere acceptatiegraad van Somalische asielverzoeken in Engeland (Böcker & Havinga, 1998: 257). Neumayer (2004: 171) komt na een kwantitatieve analyse van asielverzoeken in de EU eveneens tot de conclusie dat een hogere acceptatiegraad van asielverzoeken in het voorgaande jaar, tot een hoger aantal asielzoekers in het jaar erop leidt.²³ Grütters (2004) suggereert dat individuele asielzoekers misschien zelf niet goed op de hoogte zijn van aanstaande beleidswijzigingen, maar hun reisagenten wel. Een belangrijke maatregel die naar zijn mening op lange termijn effecten heeft gehad op de instroom van asielzoekers in Nederland, is uitbreiding van de personele capaciteit bij de IND geweest. Het asielbeleid van de afgelopen jaren zou in sommige opzichten zelfs contraproductief hebben gewerkt, omdat restrictiever beleid – anders dan werd beoogd – geen afschrikwekkende werking had, maar juist een aanzuigende werking. Het aankondigen van restrictievere regelgeving zou bijvoorbeeld tot een verhoging van de instroom hebben geleid, omdat migranten het ingediende verzoek nog volgens het oude en soepelere regime wilden laten behandelen. Dit is wat Grütters het *dichtslaande-deur-effect* noemt (Grütters, 2004: 85). Het ruimhartige AMA-beleid in Nederland zou volgens door Bijleveld & Taselaar (2000) geïnterviewde medewerkers uit de asielketen ook aantrekkingskracht uit kunnen oefenen op asielzoekers. Geen land ter wereld zou een zo ruimhartig speciaal op AMA's toegesneden procedure als Nederland kennen. Als goed geïnformeerde AMA c.q. als goed geïnformeerde smokkelaar van AMA's, zou Nederland volgens de experts buiten kijf het beste bestemmingsland zijn. Andere aspecten van het asielbeleid die aantrekkingskracht zouden kunnen uitoefenen, waren volgens de asielexperts bijvoorbeeld ruime erkenning van asielmotieven, relatief aantrekkelijke opvangmodaliteiten, veel beroepsmogelijkheden en een hoge slagingskans op een status.

²³ Bestaande gemeenschappen van reeds gearriveerde asielzoekers vormen volgens Neumayer daarbij overigens de dominerende factor en niet zozeer de acceptatiegraad van asielverzoeken (Neumayer 2004: 175).

2.2.6 Synopsis

Hieronder worden de belangrijkste *onderscheidende* veronderstellingen van de verschillende benaderingen met betrekking tot migratiemotivatie kort samengevat. Dat schept een kader om bij de bespreking van empirisch materiaal naar terug te verwijzen. De belangrijkste kenmerken van de verklaringsmodellen op de verschillende aggregatieniveaus passeren de revue. Bij het lezen van de synopsis dient in het achterhoofd te worden gehouden dat bij een dergelijke samenvatting noodzakelijkerwijs nuances ontbreken en generaliseerd wordt.

Verklaring op microniveau

- Veronderstelt dat de keuze om te migreren voornamelijk van individuele aard is. Aan de basis van deze theorie staat de *homo economicus* die door te migreren verbetering nastreeft;
- Veronderstelt dat de migrant besluit te migreren op basis van een (uitgebreide) afweging van de hem voorhanden zijnde informatie.

Verklaring op mesoniveau:

- Veronderstelt dat de keuze om te migreren voornamelijk een sociale strategie is. Niet slechts het individu, maar met name het sociale netwerk is van invloed op het migratieproces;
- Veronderstelt dat voornamelijk verwantschapsrelaties en vriendschapsbanden migratie tussen verschillende landen genereren en de bestemming van migranten bepalen.

Verklaring op macroniveau:

- Veronderstelt dat de keuze om te migreren en om naar een bepaalde bestemming te migreren niet slechts wordt gemaakt door de migrant zelf of binnen zijn netwerk, maar dikwijls ook een logische uitkomst is – en gestuurd wordt door – historische, internationale, institutionele, politieke en economische relaties op macroniveau;
- Veronderstelt dat (supra)nationale historische, politieke en economische relaties van invloed kunnen zijn op (im)migratiebeleid.

Literatuur over asielmigratie:

In de literatuur over asielmigratie staan de volgende punten van discussie centraal:

- Er is discussie over de vraag in hoeverre asielmigranten overlevingsmigranten zijn, of verbeteringsmigranten die de asielprocedure voor strategische doeleinden gebruiken;
- Er is discussie over de vraag in hoeverre asielmigranten voorafgaand aan, of tijdens het migratieproces keuzen (kunnen) maken over het bestemmingsland:
 - o Het is mogelijk dat asielmigranten géén, of slechts beperkte keuze-vrijheid hebben. Het bestemmingsland waarheen wordt gemigreerd, wordt dan voornamelijk bepaald door ‘toeval’ of mensensmokkelaars;

- Het is mogelijk dat asielmigranten wél een keuzevrijheid hebben. Het keuzeprocess om naar een bepaald bestemmingsland te reizen kan worden voorspeld door (een combinatie van) factoren die zijn terug te voeren op veronderstellingen op basis van de rationele keuzebenadering, de sociale netwerkbenadering en de systeembenadering;
- Er is discussie over de vraag in hoeverre een aantrekkelijk asielbeleid ‘aanzuiwend’ werkt.

2.3 Organisatie van irreguliere migratie

Nadat in de vorige paragraaf de theoretische benaderingen ten aanzien van de motivatie om te migreren zijn besproken, wordt in deze paragraaf aandacht besteed aan theorieën en uitkomsten van eerder onderzoek die betrekking hebben op de organisatie van migratie. Eerder in dit boek is al aangegeven dat het voor migranten uit arme, instabiele of onveilige landen over het algemeen moeilijk is om op een reguliere manier naar Europa te migreren. De fysieke buitengrenzen zijn streng bewaakt en er wordt met name voor migranten uit arme en instabiele landen een strikt visumregime gehanteerd. Dit is een belangrijke reden waarom zowel overlevingsmigranten als verbeteringsmigranten op irreguliere wijze de grenzen trachten over te steken. Beide typen migranten zouden in principe op eigen gelegenheid irregulier grenzen kunnen overschrijden. Toegenomen grenscontroles en immigratiebeperkingen hebben er echter voor gezorgd dat zij daarvoor in steeds sterkere mate afhankelijk zijn (geworden) van de assistentie van derden. Van de 325 door Engbersen e.a. (2002) geïnterviewde illegale vreemdelingen in Nederland, gaf bijvoorbeeld slechts 12% aan volledig op eigen gelegenheid naar Nederland te zijn gereisd. De overige 88% gaf aan assistentie van anderen te hebben gekregen. De twee belangrijkste vormen van assistentie tijdens het proces van irreguliere migratie die kunnen worden onderscheiden, zijn mensensmokkel en hulp door het sociale netwerk.

2.3.1 Mensensmokkel

Het delict mensensmokkel is sinds december 1993 in het Nederlandse Wetboek van Strafrecht opgenomen. Kort gezegd kwam de strafbaarstelling erop neer, dat het uit winstbejag bieden van hulp bij de illegale binnenkomst en het illegale verblijf in Schengen-gebied van een vreemdeling, met een gevangenisstraf van 1 jaar werd bedreigd.²⁴ Persoon X (de gesmokkelde) wenst assistentie om van A naar B vervoerd te worden en persoon Y (de mensensmokkelaar) levert deze assistentie uit winstbejag.

²⁴ Deze wetstekst van artikel 197a SR luidde als volgt:

lid 1. Hij die een ander uit winstbejag behulpzaam is bij het zich verschaffen van toegang tot of verblijven in Nederland of enige andere staat welke gehouden is mede ten behoeve van Nederland grenscontrole uit te oefenen, of hem daartoe uit winstbejag gelegenheid, middelen of inlichtingen verschaft terwijl hij weet of ernstige redenen heeft te vermoeden dat de toegang of dat verblijf wederrechtelijk is, wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of een boete van de vijfde categorie.

lid 2. Indien het feit wordt begaan in de uitoefening van enig ambt of beroep kan de gevangenisstraf met een derde worden verhoogd en ontzetting worden uitgesproken van de uitoefening van het recht het ambt te bekleden of het beroep uit te oefenen en kan de rechter openbaarmaking van zijn uitspraak gelasten.

In 1996 zijn er strafverhogingen doorgevoerd, voornamelijk met het doel om de opsporingsdiensten meer mogelijkheden te geven om dwangmiddelen toe te passen. Een bijkomende reden was dat de wetgever van mening was dat het delict een ernstiger bedreiging voor de rechtsorde vormde dan bij de invoering van het wetsartikel werd verondersteld. In veel gevallen zou er namelijk sprake zijn van georganiseerde criminaliteit.²⁵ Een verhoging van de straf op het basisdelict naar 4 jaar achtte de wetgever passend. Daarnaast werd de strafmaat op de gekwalificeerde vorm van mensensmokkel in de uitoefening van enig ambt of beroep verhoogd naar 6 jaar. Tenslotte werd een nieuw derde lid toegevoegd. Daarin werd de gekwalificeerde vorm van mensensmokkel die is begaan door een persoon die daarvan een beroep of gewoonte maakt of wanneer het gepleegd is in vereniging door meerdere personen, bedreigd met een straf van 8 jaar.²⁶

In 2005 werd opnieuw een wijziging doorgevoerd, waarbij het bestanddeel winstbejag met betrekking tot binnenkomst of doorreis uit de delictomschrijving verdween, omdat dit bestanddeel in de praktijk vaak moeilijk te bewijzen bleek.²⁷ De mensonterende en gevaarlijke toestanden waarin migranten soms gesmokkeld werden, hebben er de wetgever tevens toe gebracht opnieuw strafverzwaringen door te voeren. Wanneer er sprake is van levensgevaarlijke situaties of situaties die de dood tot gevolg (kunnen) hebben, is de maximumstraf op deze gekwalificeerde variant van mensensmokkel nu 15 jaar gevangenisstraf.²⁸ Een vergelijking met andere delicten toont aan hoe ernstig de wetgever deelname aan mensensmokkel sinds de laatste wetswijziging acht. Op een delict als verkrachting (art. 242 SR) staat bijvoorbeeld een maximumgevangenisstraf van 12 jaar.²⁹

Alhoewel er vóór 1993 in Nederland dus geen wetsbepaling was opgenomen waarin mensensmokkel of een soortgelijk handelen strafbaar was gesteld, houdt dat niet in dat er voordien geen handelingen plaatsvonden die wel onder de latere definiëring van artikel 197a SR vielen. Soudijn (2006: 106) bericht bijvoorbeeld over mensensmokkelachtige praktijken bij de binnenkomst van irreguliere Chinese arbeidsmigranten in Nederland rond 1930. Maar behalve arbeidsmigranten zouden ook – of vooral – asielzoekers in de jaren tachtig al gebruik hebben gemaakt van de hulp van professionals. Sri

²⁵ Zie voor een uitgebreider commentaar op de relatie tussen de veronderstellingen van de wetgever en de wetswijziging Pieters (2005).

²⁶ Kamerstukken II 1994/95, 24269, nr. 3, Kamerstukken I, 1995/96, 24269, nr. 293a.

²⁷ Lid 1 luidt sindsdien: “Hij die een ander behulpzaam is bij het zich verschaffen van toegang tot of doorreis door Nederland, een andere lidstaat van de Europese Unie, IJsland, Noorwegen of een staat die is toetreden tot het op 15 november 2000 te New York totstandgekomen Protocol tegen de smokkel van migranten over land, over de zee en in de lucht, tot aanvulling van het op 15 november 2000 te New York totstandgekomen Verdrag tegen transnationale georganiseerde misdaad, of hem daartoe gelegenheid, middelen of inlichtingen verschafft, terwijl hij weet of ernstige redenen heeft te vermoeden dat die toegang of doorreis wederrechtelijk is, wordt als schuldig aan mensensmokkel gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vijfde categorie.”

²⁸ Kamerstukken II 1995/96, 24269, nr. 5, Kamerstukken II 2003/04, 29291, nr. 1–4.

²⁹ Toch zijn er landen die nog hogere maximumstraffen voeren. In een traditioneel immigratieland als Canada hangt smokkelaars die 10 of meer personen illegaal de grens over vervoeren – zonder dat er daarbij sprake hoeft te zijn van gevaarlijke situaties – een levenslange gevangenisstraf én een boete van een miljoen Canadese dollar boven het hoofd (Immigration and Refugee Protection Act 2001, c.27, art. 117 (3)). Zie ook: Crepeau & Jimenez (2003: 6).

Lankaanse asielzoekers worden vaak gezien als de eersten die structureel gebruik hebben gemaakt van mensensmokkelaars. McDowell beschrijft dat in eerste instantie veel van de ongeveer 7.000 Sri Lankaanse asielzoekers die begin jaren tachtig naar Europa op weg waren voor het regelen van hun reis nog afhankelijk waren van politieke organisaties of vrienden en familieleden die al in Europa woonden. Gaandeweg vond zulke assistentie echter steeds vaker plaats in het kader van een zakelijke transactie en werd er betaald voor het regelen van bepaalde diensten. Hierbij moet gedacht worden aan assistentie bij het verkrijgen van documenten en assistentie bij het heimelijk de grens overbrengen van irreguliere migranten. Er zouden 'reisbureaus' actief zijn die *all-in* pakketten verkochten om naar Europa te gaan. Deze pakketten bevatten meestal een paspoort en een goedkope vlucht (McDowell, 1996). Een andere groep asielzoekers die in de jaren tachtig ook al regelmatig gebruik zou hebben gemaakt van min of meer geprofessionaliseerde mensensmokkelaars waren Iraniërs (Florin, 1996).

Steeds meer onderzoekers wezen er in de jaren negentig op dat asielzoekers die eind jaren tachtig en begin jaren negentig naar Nederland waren gekomen, afhankelijk waren geworden van "schleppers", "reisagenten", "bemiddelaars" of "mensen-smokkelaars." Doornhein & Dijkhoff concludeerden in 1995 op basis van een analyse van meer dan 1100 asioldossiers uit 1983-1992 dat door alle jaren heen in 35% van de dossiers een "reisagent"³⁰ op een of andere manier bij een of meer onderdelen van de reis betrokken was geweest (Doornhein & Dijkhoff, 1995: 48). Eerder onderzoek van Hulshof waarbij asielzoekers uit Roemenië, Somalië, Ethiopië, Ghana en Iran geïnterviewd werden, wees eveneens op aanzienlijke betrokkenheid van mensensmokkelachtige praktijken. 46% van de respondenten was via bemiddeling³¹ in Nederland gearriveerd (Hulshof e.a., 1992: 71).

Alhoewel de schattingen ver uiteen lopen, roepen verschillende Nederlandse beleidsdocumenten het beeld op dat asielzoekers op steeds grotere schaal gebruik zijn gaan maken van mensensmokkel'achtige' assistentie om naar Nederland te reizen. In 1996 werd in het Plan van Aanpak Mensensmokkel van het openbaar ministerie op basis van een analyse van IND-gehoren geschat dat ongeveer 60% van de asielzoekers in Nederland met behulp van mensensmokkelaars naar Nederland was gereisd (Openbaar Ministerie, 1996: 16). In 1999 schreef plaatsvervangend directeur Bos van de IND dat uit rapporten van gehoor, aan de hand waarvan door de IND onderzoek wordt verricht, bleek dat het gebruik van reisagenten³² vanaf de jaren tachtig aanzienlijk was toegenomen. Van de Somalische asielzoekers die in de periode 1984-1988 naar Nederland waren gekomen, gaf 7% tijdens de gehoren aan gebruik te hebben gemaakt van een reisagent. In de periode 1989-1991 was dit percentage gestegen tot 38% en van 1992-1995 tot maar liefst 97% (Bos, 1999: 40). Enkele jaren later werd in het IAM-rapport *Mensensmokkel in*

³⁰ Een reisagent wordt in dit onderzoek gedefinieerd als: "een persoon die de reis en/of reisdocumenten regelt tegen betaling en niet op een gewoon reisbureau werkt." Dit betekent volgens de auteurs niet altijd dat er een hele organisatie achter zit: het kan bijvoorbeeld een bijverdienste van een winkelier zijn of van een groep die normaliter goederen smokkelt. Onderzocht is wel of dit soort bijverdiensten een regelmatig karakter heeft. Niet iedereen die zich voor iets laat betalen, bijvoorbeeld een vrachtwagenchauffeur die een keer een asielzoeker laat meerijsen, is volgens deze definitie een reisagent (Doornhein & Dijkhoff, 1995: 47).

³¹ Een nadere definiëring van 'bemiddeling' wordt in het onderzoek niet gegeven.

³² Een nadere definiëring van 'reisagent' wordt niet door de auteur gegeven.

beeld 2000-2001 op basis van een analyse van IND-gehoren geschat dat 55% van de asielverzoekers op enig moment gesmokkeld was. Slechts 10% van de asielzoekers uit de steekproef zou volgens het IAM *niet* gesmokkeld zijn. Van de overige 35% “kon niet worden ingeschat of sprake was geweest van mensensmokkel.” Dit had volgens het rapport “vaak te maken met onduidelijkheden rond de vraag of wel of niet was betaald voor de reis” (IAM, 2002: 84). Het daarop volgende rapport *Mensensmokkel in beeld 2002-2003* schatte op basis van dezelfde onderzoeksmethode dat in de periode 2002 “een kleine 80% van de asielzoekers op een of andere manier hulp van derden bij de reis naar Nederland gehad, een reissom heeft betaald en illegaal Nederland is binnen gereisd” (DNRI, 2005: 8).

Ook uit kwalitatieve wetenschappelijke onderzoeken van onder andere Koser (1997/2000) en Doombos (2003b) komt het beeld naar voren dat asielzoekers veelvuldig gebruik hebben gemaakt van de hulp van één of meer mensensmokkelaars om naar Nederland te reizen. Van de 32 Iraanse asielzoekers die Koser tussen 1994 en 1996 sprak, zeiden 29 personen geassisteerd te zijn door een smokkelaar. Alle veertien asielzoekers uit het Midden-Oosten met wie Doombos rond 2000 heeft gesproken, gaven aan hulp van smokkelaars te hebben gehad. Onderzoeken uit het buitenland schetsen een zelfde beeld; illegale migranten en asielzoekers zouden steeds vaker van mensensmokkelaars gebruik zijn gaan maken. In 1997 schatte de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM) dat ieder jaar vier miljoen personen gesmokkeld werden (IOM, 1997). Sommige auteurs gaan ervan uit dat er jaarlijks 800.000 personen over grenzen gesmokkeld worden (Bhabha & Zhard 2006). Zonder daarbij overigens naar bronnen te verwijzen, stelt een rapport van het gezaghebbende International Centre for Migration Policy Development (ICMPD) dat de “grote meerderheid” van illegale migranten in Europa gebruik maakt van de diensten van smokkelaars die faciliteren bij de grensovergang (ICMPD, 1999: 15). Een Zwitserse studie concludeert zelfs dat welhaast *alle* asielzoekers in dat land naar binnen zouden zijn gesmokkeld (Efionayi-Mäder e.a., 2001). Overigens waarschuwen Salt & Hogarth op het onbetrouwbare karakter van veel van dergelijke schattingen. Zijn gaan ervan uit dat tussen de 20 en 40% van de asielzoekers in de EU gebruik hebben gemaakt van de diensten van mensensmokkelaars (Salt & Hogarth, 2000: 33).

Hoe de schattingen ook geïnterpreteerd dienen te worden, geconcludeerd kan worden dat de meeste publicaties erop wijzen dat mensensmokkel is toegenomen. Diverse internationale rapporten schetsen daarnaast het beeld dat assistentie bij irreguliere migratie *big business* is en dat er veel geld mee wordt verdiend. Mensensmokkel werd midden- en eind jaren negentig omschreven als een ‘markt’ waar miljarden dollars in omgingen (o.a. Salt & Stein, 1997: 472). Directeur-Generaal van de IOM Purcell Jr. stelde in 1998 dat er een bedrag van zeven miljard dollar per jaar in de wereld van illegale smokkel van migranten zou worden omgezet (Ghosh, 1998: xiv). In 2000 stelde Hailbronner dat de mensensmokkelmarkt een jaarlijks volume had van ongeveer tien miljard dollar (Hailbronner, 2000: 164).

Organisatiegraad

In de wetenschappelijke literatuur wordt frequent aandacht besteed aan de mate van organisatie, of het organisatieniveau waarop mensensmokkel van (asiel)migranten plaatsvindt (o.a. Salt & Stein, 1997; Chin, 1999; Salt, 2000; Kleemans & Brienen, 2001; Akinbingöl, 2003; Staring e.a., 2005; Soudijn, 2006; Van Liempt, 2007). Salt wijst in dit verband op het belang van goed onderzoek, omdat de retoriek dikwijls vooruit is gelopen op het onderzoek: *“There is a fundamental lack of hard evidence relating to most aspects of the problem. Methodologies for studying smugglers and their clientele are barely developed, the theoretical basis for analysis is weak and, most importantly; substantial empirical surveys are few and far between”* (Salt, 2005: 33).³³

Opvallend is dat in de criminologische literatuur pas relatief recentelijk wordt ingegaan op de relatie tussen mensensmokkel en georganiseerde criminaliteit.³⁴ In de WODC-monitor georganiseerde criminaliteit uit 2002 is bijvoorbeeld veel aandacht voor deze relatie (Kleemans e.a., 2002). Van de 80 onderzochte casus van georganiseerde criminaliteit hadden er 10 betrekking op mensensmokkel. Begin jaren negentig werd in Nederland veel minder prominent aandacht besteed aan deze relatie. In december 1995 werd bijvoorbeeld het “Eindrapport georganiseerde misdaad in Nederland” gepresenteerd.³⁵ Dit onderzoek vormde een onderdeel van de Parlementaire Enquête Opsporingsmethoden – ook wel ‘Commissie Van Traa’ genoemd – en had tot doel de aard, omvang en ernst van de georganiseerde criminaliteit in Nederland te beschrijven. In het eindrapport wordt slechts in de marge aandacht besteed aan het fenomeen mensensmokkel. Dat in zo’n groot onderzoek relatief zo weinig is geschreven over mensensmokkel, leidt tot de voorzichtige conclusie dat er begin jaren negentig – de periode die door de Commissie van Traa onderzocht werd – in Nederland nog weinig relaties tussen mensensmokkel en georganiseerde criminaliteit werden waargenomen. Het is echter de vraag of dit kwam door een gebrek aan aandacht voor de problematiek, doordat mogelijke relaties tussen mensensmokkel en georganiseerde criminaliteit er toen (nog) niet waren, of doordat mensensmokkel toen gewoonweg nog niet op grote schaal plaatsvond.

Ondertussen wordt in de literatuur algemeen geaccepteerd dat tenminste een gedeelte van de mensensmokkelbusiness bindingen heeft met (hiërarchisch) georganiseerde criminele groepen (Salt, 2000). Dit soort groepen zou niet schromen om gebruik te maken van geweld. Bedreigingen zouden volgens Schloenhardt voor smokkelaars belangrijke middelen zijn om migranten te controleren. Geweld wordt volgens hem gebruikt om orde onder de gesmokkelden te bewaren (Schloenhardt, 2003: 133). Soudijn (2001) schrijft over smokkelaars die migranten in gijzeling houden of mishandelen.

³³ Zie in dit verband ook Staring (2004: 276): *“Empirical and more qualitative data on human smuggling, the smugglers, and their clientele are scarce (...) especially in the European context where most academic publications are based on data collected by law enforcement agencies.”*

³⁴ Onder het begrip “georganiseerde criminaliteit” kan worden verstaan: groepen die primair gericht zijn op illegaal gewin die systematisch misdaden plegen met ernstige gevolgen voor de samenleving, en in staat zijn deze misdaden op betrekkelijk effectieve wijze af te schermen, in het bijzonder door de bereidheid te tonen fysiek geweld te gebruiken of personen door middel van corruptie uit te schakelen (Van de Bunt, 1996: 30).

³⁵ Kamerstukken II 1995/96, 24072, nr. 16.

Sommige auteurs wijzen erop dat criminele groepen die zich voorheen bezighielden met andere vormen van georganiseerde criminaliteit, in de jaren negentig zouden zijn overgestapt op het faciliteren van de winstgevende mensensmokkel (Savona e.a., 1996; Ghosh, 1998; ICMPD, 1999; McGill, 2003). Nog in 2005 waarschuwde eurocommissaris Frattini dat er een “duidelijk verband” zou bestaan tussen organisaties die zich bezig houden met drugsmokkel en met vrouwen- en mensensmokkel (Lanting, 2005). Hailbronner schrijft: *“It is as lucrative an illegal market as that for the smuggling of drugs, weapons, stolen cars or the extortion of ‘protection fees’. The same actors often ‘deal’ on a wide range of illegal markets. Italian, Russian, Turkish and Yugoslav mafia gangs, the Chinese and Vietnamese triads, South American Cartels control much of the ‘business’”* (Hailbronner, 2000: 164). Ook Di Nicola gaat er vanuit dat in ieder geval een gedeelte van de mensensmokkelaars voorheen in andere criminele activiteiten verwickeld was en op basis van een soort kosten-baten analyse over is gestapt op het organiseren van mensensmokkeltransporten: *“In the European continent organised groups trafficking migrants very rarely dedicate themselves to this activity exclusively. It is more likely that they reach this illegal business as a result of the experience built up while performing other kinds of traffics (...) Like legal enterprises, these illicit organisations seek to maximise profits, minimising losses (...) Organised criminals, being good international entrepreneurs, constantly monitor different opportunities and the risks connected with different crimes in the countries in which they act”* (Di Nicola, 1999: 4). Hoe groter de af te leggen afstand, des te aannemelijker het volgens de ICMPD is dat goed georganiseerde groepen de reis hebben gefaciliteerd (ICMPD, 1999: 14).

Vertegenwoordigers van opsporingsdiensten en de immigratiedienst hebben zich ook niet onbetuigd gelaten in het benadrukken dat mensensmokkel een ernstig delict is dat vrijwel altijd in georganiseerd verband zou plaatsvinden. Wilzing – toenmalig Portefeuillehouder Georganiseerde Criminaliteit van de Raad van Hoofddcommissarissen – benadrukte in 1999 bijvoorbeeld het belang van de opsporing van mensensmokkel, vanuit de kwetsbare positie waarin de gesmokkelde zou verkeren:

“De mensensmokkelaar en/of de vervalser van documenten lijkt soms beschouwd te worden als een moderne Robin Hood. Immers, wie in een land een hem vijandig regime wil ontvluchten, zou nu eenmaal wel gedwongen zijn zich te laten helpen door mensensmokkelaars....Mensensmokkelaars dus, dienstbaar aan het asielrecht. Het tegendeel is waar. Want wie de grove winsten kent en wie beseft onder welke menonwaardige omstandigheden transporten hebben plaatsgevonden (waarbij doden te betreuren vielen) realiseert zich eens te meer de ernst van het delict mensensmokkel.” (Wilzing, 1999: 5)

Bos – toenmalig plaatsvervangend directeur van de IND – liet zich in dezelfde bundel in soortgelijke bewoordingen uit en benadrukte evenzeer de slachtofferrol van gesmokkelden:

“Doel is uitsluitend asiel te verlenen aan hen die daar recht op hebben volgens nationaal en internationaal vluchtelingenrecht. Maatschappelijk en humanitair gezien is het daarom onaanvaardbaar dat organisaties zich verrijken en daarbij ten koste van anderen de wet schenden. Deze uitbuiting van mensen vindt plaats omdat de potentiële gesmokkelden geen andere mogelijkheid zien om hierheen te komen dan door het betalen van bijzonder hoge bedragen aan mensensmokkelaars.” (Bos, 1999: 38)

In 2000 draaide de opsporing van mensensmokkel in Nederland op volle toeren. Het openbaar ministerie, de politie en de IND hadden allemaal speciale organisaties opge-

richt ter bestrijding van mensensmokkel. Er was onder andere een overkoepelende Taskforce mensensmokkel opgericht, er was een Afstemmingsoverleg mensensmokkel, een Landelijk Officier Mensensmokkel, een Unit Mensensmokkel, een Mensensmokkel Informatie Groep, een Informatie en Analysecentrum Mensensmokkel en er waren speciale Grensoverschrijdende Teams die zich specifiek bezighielden met de opsporing van mensensmokkel (Faber, 2002). Landelijk Officier van Justitie Mensensmokkel Van Gelder sloot een voordracht van een studiedag in december 2003 af met de woorden dat mensensmokkel meer dan op dat moment het geval was, zou moeten worden gezien als georganiseerde criminaliteit.³⁶ In datzelfde jaar waarschuwde Europol dat het smokkelen van illegale migranten met de sociale, economische en politieke consequenties daarvan, de smokkel van drugs zou overtreffen. Mensensmokkel zou daarmee volgens Europol het grootste gevaar vormen waar de Europese Unie zich mee geconfronteerd zag (DNRI, 2005: 53).³⁷

Het beeld dat slechts georganiseerde criminele groepen zich bezig zouden houden met mensensmokkel wordt door verschillende auteurs echter sterk genuanceerd (o.a. Akinbingöl, 2003; Staring e.a., 2005; Pastore e.a., 2006; Van Liempt & Doornik, 2006). Buiten hiërarchisch opererende criminele groepen zouden er ook flexibele netwerken en fluïde samenwerkingsverbanden actief zijn die irreguliere migranten tijdens hun reis assisteren. Binnen dit type netwerken zouden zogenaamde *facilitators* dikwijls een belangrijke rol spelen; individuen die een oplossing bieden voor bepaalde logistieke knelpunten waar criminele groepen mee geconfronteerd worden. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan documentvervalsers of transporteurs (Kleemans e.a., 2002). Schloenhardt (1999) onderscheidt binnen de mensensmokkelbusiness drie verschillende categorieën smokkelaars. Behalve internationaal opererende groepen die volledige 'lijnen' exploiteren, onderscheidt hij kleine groepen georganiseerde criminelen die gespecialiseerd zijn in delen van een route, en 'amateurs' die op lokale schaal activiteiten ontplooiën. Ook Ghosh onderstreept dat er verschillende graden van organisatie mogelijk zijn (Ghosh, 1998: 23). Lang niet altijd zou er sprake zijn van georganiseerde eenheden die de hele reis van herkomstland tot bestemmingsland regelen. Naast de 'grote jongens', zou er eveneens een contingent 'kleine jongens' zijn dat op min of meer onregelmatige basis individuen assisteert dan wel zelf actief naar Europa brengt en haalt. Niet alle netwerken die zich bezighouden met mensensmokkel zouden volgens Bruggeman dan ook onder de definiëring van georganiseerde criminaliteit vallen. Er zou ook regelmatig sprake zijn van kleine, ad-hoc opererende smokkelernetwerken (Bruggeman, 1999: 46). Nicholson omschrijft mensensmokkel vanuit Albanië als een "*cottage industry*" in plaats van een "*business*" (Nicholson, 2002). Transacties zouden plaatsvinden via netwerken van verschillende kleine spelers die allemaal een gedeelte van de winst mee trachten te pikken.³⁸ Bilger e.a. (2006) spreken over mensensmokkel als een "*service industry*"; een complexe markt waarin migranten een keuze kunnen maken uit talloze aanbieders. Florin (1996: 70) stelt de indruk te hebben "dat de branche vooral

³⁶ Studiedag Proces "Illegalen en strafrecht", Vrije Universiteit, 12 december 2003.

³⁷ Ook de politiek was er lange tijd van overtuigd dat mensensmokkel als georganiseerde criminaliteit kon worden aangemerkt. Minister van Justitie Donner omschreef mensensmokkel in 2004 nog als volgt: "Het vindt in de praktijk op grote schaal plaats, *puur* door grote organisaties die dat doen uit winstbejag" [cursivering jvw]. (Handelingen II, 2003/04).

³⁸ Vergelijkbaar zijn de conclusies uit andere regio's van Väyrynen (2002), Papadopoulou (2004) en Spencer (2004).

door een aantal ‘vrije jongens’ gerund wordt en niet door grootschalig opgezette internationale netwerken.” Ook auteurs die over de – vaak als zeer georganiseerd beschouwde – Chinese illegale migratie schrijven, schetsen een diverser beeld van de wijze waarop smokkel plaatsvindt en constateren dat er diverse vormen van organisatie bestaan (Chin, 1999; Skeldon, 2000; Zhang & Chin, 2002; Soudijn, 2006).

2.3.2 Hulp door het sociale netwerk

Behalve mensensmokkelaars kan er een tweede vorm van hulp bij irreguliere migratie worden onderscheiden. Dat is assistentie vanuit het sociale netwerk. Deze vorm wordt ook wel omschreven als ‘geboden hulp’ (Bijleveld & Siegel, 2001; Doornik, 2001). In voorgaande paragrafen is al aangegeven dat personen regelmatig migreren nadat verwanten of bekenden eerder gemigreerd zijn. Deze eerdere migranten kunnen dienen als ‘sociaal kapitaal’ voor de nieuwe migranten en assistentie verlenen bij de reis van nieuwe migranten. Leden van lokale gemeenschappen die reeds ingebed zijn in het bestemmingsland of landgenoten in het bronland, assisteren dan bij het irreguliere migratieproces van land- of streekgenoten (o.a. Portes, 1997; Staring, 1999/2001; Bijleveld & Siegel, 2001; Van Liempt, 2004). Herman (2006) presenteert migratie in dit kader als een “*family business*.” De hulp die door personen uit het sociale netwerk wordt verschaft, kan bijvoorbeeld bestaan uit het uitnodigen van familieleden voor een kort verblijf in Europa. Potentiële migranten kunnen op die manier gemakkelijk een toeristenvisum krijgen om Europa in te reizen. Eenmaal in Europa kunnen ze de visumtermijn overschrijden. Ook kunnen familieleden of vrienden bijvoorbeeld eigen paspoorten ter beschikking stellen waar landgenoten Europa mee binnen kunnen reizen, of kunnen schijnhuwelijken gearrangeerd worden. Het sociale netwerk kan ook assisteren bij een heimelijke grensovergang. Staring omschrijft bijvoorbeeld hoe Turkse migranten zich bij een familielid in de auto verstopten en zich illegaal de grens over lieten rijden (Staring, 1999/2001). Burgers & Engbersen – betrokken bij hetzelfde onderzoeksproject als Staring – wijzen op de veelal kostenloze hulp bij overkomst, initiële opvang en onderdak die Kaapverdische en Surinaamse illegalen van verwanten en vrienden hebben gekregen (Burgers & Engbersen, 1999).

Vooralsnog zijn er weinig indicaties voor de mate waarin en de wijze waarop dit soort geboden hulp plaatsvindt. Evenmin is duidelijk welke groepen migranten gebruik maken van dergelijke hulp. Er zijn auteurs die erop wijzen dat de regio waarvandaan gemigreerd wordt en de etniciteit van de migranten van invloed kunnen zijn op het type assistentie dat wordt ingeroepen. Böcker & Havinga bijvoorbeeld, suggereren dat Afrikaanse asielzoekers tijdens de reis vaker gebruik maken van de hulp van verwantschapsnetwerken en vrienden dan Aziaten, die relatief meer gebruik zouden maken van gespecialiseerde commerciële smokkelorganisaties (Böcker & Havinga, 1997). Uit een studie naar illegale migranten in Rotterdam kwam echter weer naar voren dat – in vergelijking tot bijvoorbeeld Turken en Marokkanen – relatief veel West-Afrikanen gebruik hadden gemaakt van smokkelaars om naar Nederland te reizen (Staring, 1999). Hoewel beide visies elkaar niet uitsluiten, maken deze voorbeelden wel duidelijk dat er

kennelijk verschillen kunnen bestaan in de wijze waarop irreguliere migratie vanuit verschillende regio's wordt georganiseerd.³⁹

Migratie met behulp van sociale netwerken hoeft overigens niet per definitie in te houden dat er op geen enkel moment gebruik wordt gemaakt van min of meer 'professionele' commerciële hulp. Er is een scala aan mogelijke vormen waarbij zowel vormen van 'geboden hulp' als vormen van georganiseerde mensensmokkel zijn te onderkennen. Vrijwel iedere denkbare combinatie is mogelijk. Men kan een hele reis met behulp van familieleden of vrienden afleggen en een beroep doen op een mensensmokkelaar om slechts één specifieke grens over te steken. Ook kan men een hele reis laten organiseren door een criminele organisatie en besluiten na aankomst in het bestemmingsland zelfstandig door te reizen naar familie in een ander land. Spaan (1994) beschrijft bijvoorbeeld hoe bij het irreguliere migratieproces vanuit Indonesië, behalve vrienden en familieleden, geregeld ook overheidspersoneel en leden van de politie betrokken waren die onofficiële "semi-professionele" hulp boden. Chatelard (2002) omschrijft dat Iraakse migratie via Jordanië, behalve via mensensmokkelaars, ook met de hulp van allerlei netwerkrelaties plaatsvond. Familierelaties, politieke partijen, co-ethniciteiten en geloofsgenoten boden allemaal hulp door informatie, geld of documenten te verschaffen. Smokkelnetwerken en sociale netwerken kunnen elkaar ook overlappen, bijvoorbeeld als familieleden of co-ethniciteiten tegelijkertijd ook smokkelaars zijn, of als een of meerdere elementen zoals geld of documenten 'apart' geregeld worden. Doomernik geeft een beschrijving waarbij mensensmokkelaars na een bepaalde periode als het ware vervangen kunnen worden door hulp vanuit het sociale netwerk. Nadat migranten via smokkelaars eenmaal met een bepaald bestemmingsland kennis hebben gemaakt, kunnen zij als een bruggenhoofd fungeren voor nieuwe migranten. Nadat mensensmokkelaars een 'lijn' naar een bepaald land hebben opgezet, zal de geboden hulp na verloop van tijd naar verwachting meer vanuit de gemeenschap zelf afkomstig zijn (Doomernik, 2001: 337). Spencer tot slot, omschrijft hoe de hulp die Mexicaanse irreguliere migranten onderweg van landgenoten krijgen, op een gegeven moment kan 'verprofessionaliseren'. *"In some cases this aid first takes the form of charity – giving water, food, directions – but then turns into a business transaction when more substantial aid is given: temporary housing followed by transportation out of the borderlands"* (Spencer, 2004: 305).

2.3.3 Mensenhandel

Tot slot dient ook nog aandacht te worden besteed aan mensenhandel als specifieke vorm van irreguliere migratie. Geregeld wordt mensenhandel verward met mensensmokkel, terwijl er duidelijke verschillen tussen beide activiteiten bestaan. Het belangrijkste onderscheid is dat er bij mensenhandel exploitatie van personen plaatsvindt, terwijl dit bij mensensmokkel niet het geval is. Bij mensenhandel moet er bijvoorbeeld sprake zijn van elementen van dwang, geweld, dreiging of misleiding. Kort gezegd komt het er op neer dat mensensmokkel een misdaad tegen de staat is, terwijl mensen-

³⁹ Robinson & Segrott (2002) geven aan dat Sri Lankaanse en Iraanse asielzoekers vrijwel altijd gebruik zouden maken van mensensmokkelaars. In hun optiek reizen verschillende nationaliteiten op verschillende manieren. Onderzoek van Collyer (2004) onderschrijft dit. De door hem geïnterviewde Algerijnse asielzoekers in Engeland hadden weer helemaal géén gebruik gemaakt van smokkelaars.

handel een misdaad tegen de persoon is.⁴⁰ Een prototypische mensenhandelaar is een persoon die vrouwen onder valse voorwendselen of tegen hun zin naar een bepaald land vervoert en deze vrouwen in het bestemmingsland tegen hun wil in de prostitutie laat werken. Tot 1 januari 2005 was mensenhandel in Nederland strafbaar gesteld in artikel 250a SR en had mensenhandel louter betrekking op het in de prostitutie brengen van personen. Sinds 2005 is het artikel geschrapt en zijn in artikel 273a SR⁴¹ behalve seksuele uitbuiting ook uitbuiting in andere arbeidssituaties en orgaanverwijdering onder de noemer mensenhandel opgenomen. Mensenhandel wordt vaak in verband gebracht met de irreguliere assistentie van het oversteken van grenzen, maar daarvan hoeft niet persé sprake te zijn. Een grensoverschrijding hoeft niet plaats te vinden en de exploitatie kan ook slechts in één land plaatsvinden. Zo kan ook het in de prostitutie brengen van Nederlandse vrouwen in Nederland onder bepaalde omstandigheden als mensenhandel worden aangemerkt. Omdat veel gesmokkelden tijdens het migratieproces in een kwetsbare en afhankelijke positie verkeren, kan een situatie waar zij in eerste instantie vrijwillig aan deelnemen, op een gegeven moment omslaan in een situatie waarin zij uitgebuit worden. Mensensmokkel kan dan mensenhandel worden (Aronowitz, 2001; Lee, 2005; Bhabha & Zard, 2006). Soudijn (2001) geeft in dit verband het voorbeeld van Chinezen die tijdens het smokkelproces werden gegijzeld en mishandeld. Mensensmokkel (*smuggling*) en mensenhandel (*trafficking*) kunnen volgens Skeldon dan ook moeilijk los van elkaar worden besproken: *“Violence, coercion and exploitation are an integral part of smuggling and it is virtually impossible to discuss smuggling without trafficking”* (Skeldon, 2000: 9).

Dit onderzoek heeft nadrukkelijk niet tot doel om mensenhandel vanuit Angola te bespreken. Wanneer op basis van de empirische bevindingen aannemelijk is dat mensenhandel vanuit Angola op grote schaal heeft plaats gevonden zal hier wel aandacht aan worden besteed, maar het onderzoek heeft niet tot doel deze ‘onvrijwillige’ vorm van irreguliere migratie te bespreken.

2.3.4 Het begrip mensensmokkel

De onderzoeker die zichzelf tot doel heeft gesteld de organisatie van irreguliere migratie te beschrijven, ziet zich al snel geconfronteerd met problemen die gebruikmaking van het begrip ‘mensensmokkel’ met zich brengt. Het is een multi-interpretabel begrip dat snel verwarring op kan roepen. Dat de Nederlandse kapitein die een migrant in ruil voor 3.000 dollar in de laadruimte van zijn schip illegaal de grens over vaart een mensensmokkelaar is, daar kan vrijwel iedereen het over eens zijn. Maar wat te zeggen van een in Europa wonende Nederlander met een Turkse achtergrond, die in ruil voor 300 euro zijn dorpsgenoot uitnodigt om op een toeristenvisum naar Europa te reizen? En wat als deze man de dienst gratis aanbiedt?

Het ligt bij een juridisch begrip als mensensmokkel voor de hand op zoek te gaan naar de juridische definiëring in het wetboek. Mensensmokkel is opgenomen in artikel 197a

⁴⁰ Of, zoals Swart het stelt: “De rechtsgrond voor het strafbaar stellen van mensenhandel is de bescherming van het individu, terwijl die bij mensensmokkel ligt in de bescherming van bovenpersoonlijke gemeenschapsbelangen” (Swart, 1997: 367).

⁴¹ Tegenwoordig 273f SR.

van het Nederlands Wetboek van Strafrecht. Toch is het gebruik van deze definitie minder zaligmakend dan het op het eerste gezicht mag lijken. Zoals eerder aangegeven, is de tekst van de wetsbepaling verschillende keren gewijzigd, met als belangrijkste wijziging het verwijderen van het bestanddeel winstbejag in 2005. Als de juridische definiëring wordt gehanteerd, zal dus een keuze moeten worden gemaakt uit één van de verschillende delictsomschrijvingen. Een extra probleem aan het gebruik van de Nederlandse juridische definiëring is, dat deze verschilt van veel definiëringen die in de internationale juridische context gehanteerd worden. Bij het mensensmokkelbegrip dat de Verenigde Naties hanteren, maakt winstbejag bijvoorbeeld (nog) wél onderdeel uit van de delictsomschrijving.⁴² Onderling verschillen de definiëringen in andere internationale verdragen, EU-documenten en Europese landen ook weer van elkaar.

Ook sociaalwetenschappers en beleidsmedewerkers lijken al sinds jaar en dag met het begrip mensensmokkel te worstelen. Met name in vroege onderzoeken wordt het begrip mensensmokkel nog niet gehanteerd en wordt vooral geschreven over ‘reisagenten’ of ‘bemiddelaars’. Niet altijd is nader gedefinieerd wat daaronder werd verstaan (o.a. Hulshoff e.a., 1992). Andere onderzoekers hanteren wél het begrip mensensmokkel, maar ook zij laten na dit nader te definiëren (o.a. Koser, 1997). In weer andere onderzoeken wordt gepretendeerd dat aan de juridische definiëring van 197a SR wordt getoetst, terwijl in werkelijkheid een eigen definiëring wordt gehanteerd (IAM, 2001).⁴³ Tot slot zijn er ook onderzoekers die – waarschijnlijk mede vanwege de vele in omloop zijnde definities – weer een eigen definitie opstellen (o.a. Doomernik, 2001).⁴⁴ Het gevolg is dat er nog meer definities komen.

Een derde probleem in dit verband is dat in Engelstalige literatuur het begrip *human trafficking* nog voor verwarring zorgt. De ene auteur lijkt met *human trafficking* voornamelijk op mensensmokkelachtige praktijken te doelen (o.a. Ghosh, 1998: 21), terwijl andere auteurs met het begrip specifiek mensenhandelachtige – met exploitatie samenhangende – praktijken beschrijven (o.a. Derks, 2000).

Met deze studie wordt nagestreefd op basis van empirisch onderzoek een beschrijving te geven van de verschillende mechanismen die een rol (kunnen) spelen tijdens de organisatie van irreguliere migratie. Daarbij wordt erkend dat er een scala aan verschillende definiëringen en organisatietypologieën bestaat. Door alle verschillende definities en omschrijvingen die in omloop zijn, zou het niet erg zinvol zijn de organisatie van het

⁴² Artikel 3A in Annex III van het *Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air*, supplement van de *United Nations Convention against Transnational Organized Crime*.

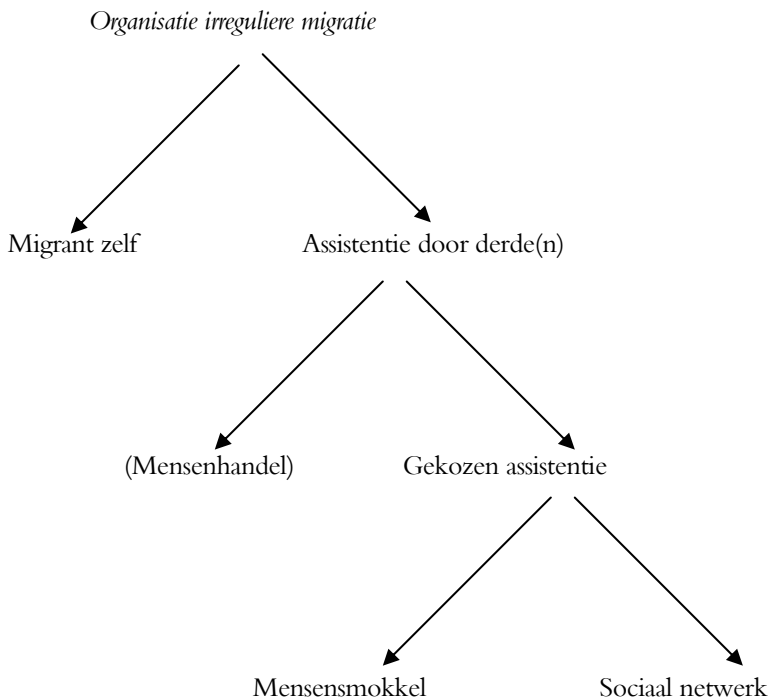
⁴³ Het rapport stelt: “Van mensensmokkel in de zin van artikel 197a van het Wetboek van Strafrecht is sprake als iemand én illegaal de grens is overgegaan én georganiseerde hulp heeft gekregen én een reisom heeft betaald om zich toegang tot Nederland te verschaffen.” Dit is incorrect. Van een illegale *grensovergang* hoeft volgens 197a SR geen sprake te zijn; ook slechts assistentie bij illegaal verblijf is al voldoende. In 197a SR maakt *georganiseerde* hulp geen onderdeel uit van de delictsomschrijving. Bovendien is in 197a SR niet opgenomen dat de gesmokkelde dient te *betalen*, maar dat de smokkelaar uit winstbejag handelt. Winstbejag voor de smokkelaar is niet hetzelfde als betaling door de gesmokkelde (IAM, 2001: 84). Een smokkelaar die diensten tegen kostprijs aanbiedt, streeft geen winst na, maar de gesmokkelde betaalt in dat geval wel.

⁴⁴ Bijvoorbeeld: “Alle vormen van hulp van derden bij het overschrijden van internationale grenzen waarbij tegen de letter en de geest van het migratiebeleid (van landen van herkomst, transitie en bestemming) wordt gehandeld” (Doomernik, 2001: 336).

Angolese migratieproces specifiek te toetsen aan één van bovengenoemde definities. Het zou dan immers vrijwel onmogelijk zijn om bevindingen uit dit onderzoek te vergelijken met andere onderzoeken waarin andere definities zijn gebruikt. Voornamelijk aan de hand van de hierboven besproken tweedeling – mensensmokkel en hulp door het sociale netwerk – zal op zoek worden gegaan naar de rol die verschillende actoren in dit proces (kunnen) spelen. Aan de ene kant van het spectrum staat dan de prototypische mensensmokkelaar; een meestal voor de migrant onbekende persoon die ‘professioneel’ en veelal in georganiseerd verband uit winstbejag assistentie en begeleiding biedt bij het oversteken van (een) grensovergang(en). Wanneer een migrant tijdens de reis gebruik maakt van prototypische smokkelaars, ligt het in de lijn der verwachting dat hij de gehele reis, of grote delen van de reis door de smokkelaar(s) begeleid wordt. Aan de andere kant staat de prototypische assistent vanuit het sociale netwerk; iemand die uit altruïsme eenmalig of enkele keren familieleden of kennissen behulpzaam is tijdens het proces van irreguliere migratie. Wanneer een migrant tijdens de reis gebruik maakt van zijn sociale netwerk, ligt het in de lijn der verwachting dat hij (het grootste deel van) de reis zelfstandig aflegt.

2.3.5 Synopsis

Hieronder staat schematisch weergegeven op welke wijze irreguliere migratie georganiseerd kan zijn en welke veronderstellingen er aan de verschillende organisatietypologieën ten grondslag liggen. Voor alle typologieën geldt dat deze elkaar niet uitsluiten. Daarmee wordt bedoeld dat zij mogelijk gelijktijdig of opeenvolgend kunnen plaatsvinden in het migratieproces van één migrant. De migrant kan bijvoorbeeld zijn paspoort zelf regelen, terwijl een bepaalde grensovergang door een mensensmokkelnetwerk wordt georganiseerd en hij uiteindelijk door zijn neef in het bestemmingsland wordt opgevangen. Om het schema niet nodeloos ingewikkeld te maken, zijn al dit soort mogelijke dwarsverbanden niet weergegeven. Het volgende schema is van toepassing::

De volgende veronderstellingen liggen aan deze typologieën ten grondslag:

prototype mensensmokkel

- Veronderstelt dat een meestal onbekende persoon de migrant assisteert en begeleidt bij de grensovergang;
- Veronderstelt dat er uit winstbejag wordt geassisteerd en dat er (hoge) bedragen worden betaald voor de assistentie;
- Veronderstelt dat de migrant (een groot deel van) de reis begeleid wordt.

prototype hulp door het sociale netwerk

- Veronderstelt dat (reeds gemigreerde) familieleden en/of vrienden assistentie verlenen;
- Veronderstelt dat assistentie gratis, tegen een (mogelijke) wederdienst, of tegen een geringe vergoeding wordt verleend;
- Veronderstelt dat de migrant (een groot deel van) de reis zelfstandig aflegt.

2.4 Een geïntegreerde benadering

Eerder in dit hoofdstuk is weergegeven welke verschillende typologieën en theorieën bestaan met betrekking tot de motivatie en de organisatie van (irreguliere) (asiel) migratie. Daarbij is aangetekend dat veel van de theorieën over motivatie voornamelijk betrekking hebben op vormen van vrijwillige migratie, oftewel verbeteringsmigratie. Met het toegenomen aantal asielzoekers is er de laatste twee decennia ook meer aandacht gekomen voor de motivatie van overlevingsmigranten. Met name de vraag waarom zij in een bepaald bestemmingsland asiel aanvragen staat centraal. Wat betreft organisatie, is aangegeven dat zowel verbeteringsmigranten als overlevingsmigranten gebruik (kunnen) maken van irreguliere kanalen. Ghosh (1998: 35) gaat er van uit dat migranten met een overlevingsmotief over het algemeen eerder geneigd zullen zijn om op een irreguliere manier te reizen dan migranten met een verbeteringsmotief. Omdat de noodzaak tot migratie voor overlevingsmigranten acuter is, zouden er minder mogelijkheden zijn om een reguliere reis te plannen. Verbeteringsmigranten daarentegen zouden eerder een afweging maken tussen de mogelijke gevaren en beloningen van irreguliere migratie. Als het risico om opgepakt of gestraft te worden hoog is, zouden zij minder snel geneigd zijn met behulp van irreguliere kanalen te migreren. Onderzoek van Engbersen e.a. (2002: 89) wijst in deze richting. Het onderzoek suggereert dat er een duidelijk onderscheid bestaat tussen de reismethode van asielzoekers en andere irreguliere migranten. Een groep van 325 in Nederland verblijvende illegale vreemdelingen werd ondervraagd. 90% van de vreemdelingen die eerder asiel hadden aangevraagd, vertelde met hulp van mensensmokkelaars naar Nederland te zijn gekomen. Van de illegale migranten die geen asiel hadden aangevraagd, gaf ruim 10% aan met behulp van smokkelaars te zijn gereisd.

Er zou met andere woorden een verband bestaan tussen de motivatie om te migreren en de organisatie van de reis. In veel empirische studies naar migratie wordt slechts ingegaan op één van beide aspecten. Uit diverse overzichtsstudies is naar voren gekomen dat er vrijwel geen geïntegreerde verklarende theorieën bestaan die internationale asielmigratie beschrijven. In plaats van geïntegreerde theorieën is er eerder sprake van een cluster gedeeltelijk verklarende en beschrijvende theorieën en modellen die vanuit verschillende disciplines geschreven zijn (Eurostat & NIDI, 2000: 3). Salt gaf in 2000 bijvoorbeeld aan dat er over het algemeen van gesmokkelde migranten weinig bekend was over de sociaal-economische status en andere aspecten van hun leven in de landen van herkomst (Salt 2000: 45). Slechts enkele empirische onderzoeken naar asielmigratie hebben tot nu toe uitgebreider aandacht besteed aan beide aspecten. McDowell (1996) heeft onderzoek gedaan naar het Sri Lankaanse asielmigratieproces naar Zwitserland, Koser (1997) onderzocht Iraanse asielmigratie richting Nederland en Abusharaf (2002) Soedanezen die naar de Verenigde Staten migreren.

Ook in deze studie wordt zowel de motivatie als organisatie beschreven. Daarbij is de nadrukkelijke doelstelling om beide perspectieven niet los van elkaar te bespreken, maar de mogelijke onderlinge samenhang te onderzoeken. Reizen overlevingsmigranten bijvoorbeeld eerder met behulp van smokkelaars dan verbeteringsmigranten, zoals Ghosh veronderstelt? Of wordt de motivatie om naar een bepaald land te migreren beïnvloed door de gekozen wijze van reizen? Of zit het weer anders en bepaalt de aanwezigheid van familie in een bepaald land de wijze waarop daar naartoe gereisd wordt? Het koppelen en integreren van de perspectieven kan interessant zijn vanuit de hypothese dat motivatie en organisatie elementen zijn, die tijdens het migratieproces niet los van elkaar staan, maar sterk met elkaar samenhangen. Daarbij wordt op zoek gegaan naar de invloed die organisatie op motivatie kan hebben en vice versa. In de reeds bestaande literatuur zijn al voorbeelden te vinden van deze onderlinge samenhang die aantonen dat een geïntegreerde benadering tot interessante inzichten kan leiden.

Verschillende auteurs geven bijvoorbeeld aan dat mensensmokkelorganisaties door een (te) mooi voorgesteld beeld van Europa klanten proberen te ronselen (Chin, 1999; Akinbingöl, 2003; Ghosh, 1998; Schloenhardt, 2003). Salt & Stein (1997: 480) schrijven dat mensensmokkelaars door de grote winsten die zij in het vooruitzicht hebben, een sterk belang hebben om potentiële migranten te overtuigen van de voordelen van migratie. Ghosh geeft aan dat dit kan leiden tot het bewust verschaffen van desinformatie door de smokkelaars: *“Instead of a truly voluntary decision to leave, in probably many more instances the potential migrants are lured by false promises and propaganda about the opportunities in the target country or are misled by disinformation concerning migration laws and regulations”* (Ghosh, 1998: 23). De organisatoren van de reis, zouden volgens hen dus duidelijk de motivatie van potentiële migranten (proberen te) beïnvloeden. Te verwachten is dat de motivatie van migranten die door ronselaars geïnteresseerd raken om te migreren, anders zal zijn dan wanneer zij bij een eventuele reis naar Europa niet leunen op de organisatie van dit type mensensmokkelaars. Mensensmokkelaars zouden zo dus invloed uitoefenen op de motivatie om überhaupt te migreren, of om naar een bepaald bestemmingsland te migreren.

Andersom kan motivatie ook van invloed zijn op de wijze waarop het migratieproces georganiseerd is. Spoedeisendheid van het vertrek uit het land van herkomst, maakt de keuzemogelijkheden voor overlevingsmigranten anders dan die van ‘gewone’ migranten (Doornbos e.a., 2001: 5). Minder voorbereidingstijd kan dan leiden tot een andere manier van reizen. Een migrant met veel voorbereidingstijd zal in de regel eerst nagaan of zijn sociale netwerk kan helpen bij de reis. Staring laat bijvoorbeeld zien hoe economisch georiënteerde migranten uit Turkije hun sociaal kapitaal gebruiken om naar Nederland te reizen (Staring, 2001). Koser geeft daarentegen aan dat sommige Iraanse asielzoekers die vanwege problemen met de overheid het land op zeer korte termijn moesten verlaten, door tijdsdruk niet de mogelijkheid hadden om contact op te nemen met hun sociale netwerk in het buitenland. Zij waren daardoor eerder afhankelijk van mensensmokkelaars (Koser, 1997/2000). De motivatie om te vertrekken, kan met andere woorden van invloed zijn op de wijze waarop de reis georganiseerd is.

Op basis van de geïntegreerde benadering kan een typologie van migranten worden gecreëerd. Hieronder is in een matrix weergegeven welke vier vormen van onderlinge samenhang te onderkennen zijn. Op de Y-as staan de twee verschillende overkoepelende motieven voor migratie, terwijl op de X-as de twee overkoepelende vormen van organisatie staan weergegeven. Onder de matrix staan voorbeelden opgenomen van de typologieën die in bestaande migratieliteratuur reeds zijn te vinden.

	Mensensmokkel	Sociaal netwerk
overlevingsmigrant	1	2
verbeteringsmigrant	3	4

- 1.) Een kritische Iraanse journalist wordt met de dood bedreigd. Een ronselaar van een mensensmokkelorganisatie weet hem ervan te overtuigen dat Nederland een veilige plek is en met behulp van mensensmokkelaars vlucht hij naar Nederland waar hij asiel aanvraagt.
- 2.) Een Syrische politicus dreigt te worden opgepakt nadat hij zich op televisie kritisch heeft uitgelaten. Hij hoort van zijn in Nederland wonende broer dat Nederland veilig is en laat zich uitnodigen voor een familiebezoek. Na aankomst in Nederland vraagt hij asiel aan.
- 3.) Een in een fabriek werkende twintiger wil graag China verlaten. Een ronselaar van een mensensmokkelorganisatie weet hem ervan te overtuigen dat er in de Verenigde Staten veel werk is en onder begeleiding van een smokkelaar reist hij aan boord van een schip naar New York.
- 4.) Een werkloze Turk hoort van zijn in Rotterdam wonende oom dat er in Nederland voldoende werk is. Als de ondertussen tot Nederlander genaturaliseerde oom na een vakantie met de auto terugrijdt naar Nederland, verstopt de werkloze neef zich onder de achterbank en reist ongezien naar Nederland.

Dikwijls laat de realiteit van een migratieproces uit een bepaald land zich niet slechts in één vakje van deze matrix vangen. Migratie is niet persé óf door mensensmokkelaars georganiseerd, óf door derden vanuit het sociaal kapitaal. Zoals eerder aangegeven laten

overlevingsmotieven en verbeteringsmotieven zich in de praktijk ook niet altijd makkelijk definiëren en onderscheiden. Desalniettemin zal in de conclusie een poging worden gedaan om weer te geven welke typologie het meest toepasselijk is voor Angolese migranten die naar Nederland zijn gereisd.

3. Methoden van onderzoek

“Quem pergunta quer saber.”

”Wie vraagt wil weten.”

Angolees spreekwoord

3.1 Inleiding

Het verrichten van wetenschappelijk onderzoek naar het migratieproces van asielzoekers is geen rechttoe, rechtaan bezigheid. Immigratie van asielzoekers is een politiek gevoelig onderwerp en in het asieldebat staan verschillende partijen dikwijls lijnrecht tegenover elkaar. Wetenschap kan gebruikt – of misbruikt – worden ten nadele van groepen of categorieën personen die een zwakke en kwetsbare positie in de samenleving innemen. Immigranten en etnische minderheden vormen zulke kwetsbare groepen (Bovenkerk, 2003). Zoals Jordan & Düvell aangeven, kunnen bepaalde onderzoeksresultaten dan ook negatieve implicaties hebben voor asielzoekers:

“What is a serious ethical question for researchers in these topics is the possibility that interviewees strategies (for keeping their actions concealed from the authorities or for survival) will be revealed in their accounts, and that the publication of a research report will therefore jeopardise them and others like them. “ (Jordan & Düvell, 2002: 94)

Dezelfde auteurs merken echter op dat dit de onderzoeker niet zou moeten ontmoedigen dit soort onderzoek te verrichten: *“In view of the danger of ‘policy-led-evidence’ rather than ‘evidence-based-policy’, it is important that an independent, critical stance is available”* (Jordan & Düvell, 2002: 95). Vooral bij een gepolitiseerd onderwerp als vluchtelingen- en asielmigratie moet ervoor gewaakt worden niet te vervallen in *‘advocacy research’*, waarbij de onderzoeker reeds op voorhand weet wat hij wil zien of zeggen *“and comes away from the research having ‘proved it’”* (Jacobson & Landau, 2003: 4). In hoeverre het mogelijk is om als onderzoeker daadwerkelijk objectief en onbevooroordeeld aan dergelijk onderzoek te beginnen, is echter de vraag. Vrijwel altijd zullen persoonlijke ervaringen of de tijdgeest van de periode waarin het onderzoek plaatsvindt, de ideeën waarmee een sociaal wetenschapper een onderzoek instapt, kunnen kleuren. Wat de onderzoeker in ieder geval kan doen om de objectiviteit van zijn onderzoek te waarborgen, is zoveel mogelijk openheid van zaken geven over de methoden van dataverzameling die in het kader van het onderzoek zijn gehanteerd. Alleen dan kunnen zijn bevindingen door vakgenoten worden gecontroleerd en eventueel gereproduceerd. In dit hoofdstuk wordt daarom uitgebreid stilgestaan bij de methode van dataverzameling die in het kader van dit onderzoek heeft plaatsgevonden.

Het kan een goede strategie zijn om tijdens migratiegerelateerd onderzoek verschillende bronnen van informatie te combineren (o.a. Van der Leun, 1999: 191). De inherente beperkingen die aan bepaalde bronnen en methoden kleven, kunnen daarmee enigszins worden ondervangen. Gebruikmaking van meerdere bronnen en methoden om een fenomeen te onderzoeken wordt wel triangulatie genoemd (Hagan, 1993: 256). Data die via de ene bron of methode zijn verkregen, worden dan vergeleken met data die via een andere bron of methode zijn verkregen. De verschillende bronnen vullen elkaar aan, waardoor de mogelijkheid om tot een zo objectief en plausibel mogelijk beeld te komen wordt vergroot (Ellis & MacGaffey, 1996; Van der Leun, 2003; Bijleveld, 2006). In het kader van dit onderzoek zijn ook verschillende bronnen en methoden van informatievergaring gebruikt. Er is een literatuurstudie uitgevoerd en er zijn interviews gehouden met experts. Daarnaast zijn dossiers van IND-gehoren en opsporingsonderzoeken (politiedata) geanalyseerd en gesprekken met Angolezen gevoerd.

Diversificatie heb ik ook getracht aan te brengen door contact te zoeken met representanten van verschillende strata in de samenleving die bij irreguliere immigratie betrokken zijn. Er is bijvoorbeeld met migranten zelf gesproken, maar ook informatie verkregen bij partijen die een pro-actieve, controlerende of repressieve taak ten aanzien van immigratie hebben, zoals (uitvoeringsorganen van) ministeries en opsporingsdiensten. Daarnaast is informatie vergaard bij partijen die meer op hulpverlening en zorg gericht zijn, zoals kerkelijke instellingen, advocaten en belangengroepen. Ook heb ik gesproken met vertegenwoordigers van partijen die een meer onafhankelijke positie innemen, zoals de IOM of de UNHCR.

Tot slot is diversificatie in het onderzoek aangebracht door in verschillende landen naar informatie op zoek te gaan. Een groot deel van het onderzoek heeft in Nederland plaatsgevonden. Daarnaast heeft in de periode april tot en met juni 2004 een verblijf van drie maanden in Angola deel uitgemaakt van het onderzoeksproject. Gedurende deze periode heb ik in de hoofdstad Luanda onderzoek verricht, met uitzondering van een verblijf van zes dagen in de stad Benguela en tien dagen in de provincie Moxico. Een jaar later – mei 2005 – heb ik nog een maand in Lissabon onderzoek verricht, en in oktober 2005 ben ik in verband met het onderzoek nog een week in Engeland geweest.

Het hanteren van verschillende onderzoeksmethoden kan problemen met zich meebrengen. Het tegelijkertijd uitvoeren van dossieranalyses en voeren van gesprekken met (Angolese) migranten kan bijvoorbeeld onethisch en zelfs gevaarlijk zijn (vgl. Soudijn, 2006: 23). Informatie uit gesprekken zou de onderzoeker eventueel kunnen terugvinden of terugzoeken in dossiers en vice versa. Om eventuele problemen te voorkomen, heb ik er daarom voor gewaakt niet gelijktijdig beide onderzoeksmethoden toe te passen. De periode van dataverzameling ving in september 2002 aan en heeft tot september 2006 geduurd. Tot aan 2003 is alleen met experts gesproken en literatuur gezocht. Begin 2003 zijn zowel de analyse van de IND-dossiers als de analyse van opsporingsinformatie uitgevoerd. Pas nadat deze dossieranalyses waren afgerond, is aangevangen met het actief benaderen van Angolese respondenten.

Tijdspad onderzoek

X = bezoek Angola

* = bezoek Portugal

^ = bezoek Engeland

Vanaf de start van het onderzoek heb ik de Portugese taal geleerd en mij verdiept in de geschiedenis, cultuur en sociaal-economische ontwikkelingen in Angola. Deze ‘inleving’ in taal en cultuur was niet alleen nodig om in Angola en Portugal met respondenten te kunnen spreken en toegang te krijgen tot de gemeenschap. Ook was ik daardoor beter in staat de migratiemotieven en reisverhalen te duiden, relevante vragen te formuleren en Portugeestalige literatuur te lezen. Hieronder wordt per onderzoeksmethode beschreven op welke manier deze heeft plaatsgevonden en tijdens het onderzoek is gebruikt.

3.2 Literatuur

Diverse wetenschappelijke disciplines houden zich bezig met het thema (irreguliere) (asiel)migratie. Traditioneel hebben vooral sociologen, geografen, antropologen en economen migratiebewegingen bestudeerd, maar naarmate de aandacht zich begon te richten op irreguliere migratie en mensensmokkel zijn ook criminologen zich steeds meer gaan interesseren in het fenomeen. Ik heb zoveel mogelijk wetenschappelijke literatuur uit verschillende disciplines bij elkaar gezocht en daarnaast een summiere analyse gemaakt van Nederlandse en Portugese wetgeving op het gebied van (irreguliere) (asiel)migratie. Veel informatie is door middel van zoekmachines als *PiCarta*, *J-Stor* en *Lexis Nexis* ontsloten en in verscheidene bibliotheken in Nederland opgezocht. Verder is in het kader van het onderzoek een bezoek gebracht aan een zevental bibliotheken in Portugal,⁴⁵ vier bibliotheken in Angola⁴⁶ en twee bibliotheken in Engeland.⁴⁷

Over irreguliere migratie vanuit Angola bleek in Nederland en Engeland weinig te zijn geschreven. Vooral vanwege de rol die Portugal als voormalige kolonisator van Angola heeft gespeeld, zou men verwachten dat er daar wel uitvoerig over migratie vanuit Angola naar Europa is geschreven. Toch bleek dit niet het geval. Daar kunnen verschillende redenen voor zijn. In de eerste plaats kent de Portugeestalige wetenschap geen grote academische traditie op het gebied van onderzoek naar (irreguliere) (im)migratie. Jarenlang is Portugal vooral een land van emigratie geweest en werd vooral daar onderzoek naar verricht. Een andere reden (zie paragraaf 8.6) is dat immigratie of integratie van Afrikanen in Portugal lange tijd niet gepolitiseerd was. Ook in Angolese bibliotheken bleek niet erg veel informatie over migratie naar Europa voorhanden te zijn. Net als veel andere Afrikaanse ex-koloniën heeft Angola in het algemeen geen grote academische traditie en ook Angolese auteurs hebben weinig over het onderwerp geschreven. Een andere reden hiervoor kan zijn dat de jarenlange burgeroorlog en scherpe overheidscontrole in Angola ervoor gezorgd hebben dat er in Angola überhaupt moeilijk wetenschappelijk onderzoek kon worden verricht. Ondanks de vele bibliotheekbezoeken bleek het aldus niet gemakkelijk om geschreven informatie van betrouwbare kwaliteit te vinden over (irreguliere) migratie vanuit Angola naar Europa (vgl. Robson & Roque, 2001: 20).

⁴⁵ Universidade Católica Portuguesa, Universidade Lisboa (ISCTE), Universidade Nova de Lisboa, CIDAC, Biblioteca Conselho Português para os Refugiados, Instituto de Investigação Científica Tropical, ACIME.

⁴⁶ Biblioteca Nacional, ADRA Luanda, Universidade Augustinho Neto, ADRA Benguela.

⁴⁷ University of East London, University of Cambridge.

Naast de ‘traditionele’ bronnen voor wetenschappelijk literatuuronderzoek zoals tijdschriften en boeken, is dan ook frequent gebruik gemaakt van het internet als bron van informatie. Daar bleken de websites van UNHCR en IOM nuttige, veelal statistische informatie te bevatten. Onderzoeksrapporten van internationale NGO’s (o.a. Human Rights Watch, Global Witness, UNDP, Amnesty International) bevatten vooral veel informatie over interne migratie in Angola of migratie naar buurlanden, maar helaas weinig over emigratie naar Europa. Een niet onaanzienlijke hoeveelheid documenten, rapporten en papers is met behulp van het zoekprogramma *Google* en in digitale archieven van Angolese en Portugese kranten gevonden. Tot slot kan vermeld worden dat lidmaatschap van de Angolese Nieuwsbrief die wekelijks vanuit het *Centro de Estudos Africanos* te Lissabon wordt verstuurd veel nuttige informatie heeft opgeleverd en mij up-to-date heeft gehouden van de economische en maatschappelijke situatie in Angola.

3.3 Interviews met experts

Direct nadat het onderzoek van start was gegaan, is begonnen met het voeren van verkennende gesprekken met vertegenwoordigers van ministeries, opsporingsdiensten, NGO’s, het bedrijfsleven en wetenschappers. Sommige van deze personen hadden geen directe kennis over Angolese migratie, maar wel een specifieke deskundigheid die in verband met het onderzoek interessant kon zijn. Sommigen hadden bijvoorbeeld expertise op het gebied van de Angolese historie en maatschappij, wisten veel over migratieprocessen vanuit andere regio’s, of konden mij in contact brengen met personen die wél direct voor mijn onderzoek van belang waren. Anderen bezetten een sleutelpositie wat betreft informatievoorziening binnen de overheid of hadden vanuit hun praktische werkzaamheden waardevolle informatie over het asielp proces. Het is moeilijk om de rol van al deze personen onder één noemer te rubriceren. Uiteindelijk heb ik hen ‘experts’ gedoopt, omdat ieder vanuit zijn eigen achtergrond, discipline of werkzaamheden bruikbare kennis, inzichten of doorverwijzingen kon aanleveren.

Ik ben frequent aanwezig geweest bij overlegorganen, symposia en deskundigenbijeenkomsten over Angolese migratie, met name op het gebied van AMA’s en terugkeerprojecten. In dat kader kon ik nieuwe personen ontmoeten, de laatste nieuwtjes opvangen en – in een latere fase van het onderzoek – soms mijn eigen expertise delen met andere deelnemers. Door het voeren van gesprekken met experts kreeg ik een beeld van de verschillende actoren die voor het onderzoek mogelijk van belang konden zijn. Daarnaast verschaftte het mij enkele interessante literatuurverwijzingen en persoonlijke visies op migratie vanuit Angola. Naarmate het onderzoek vorderde, ben ik in sommige gevallen teruggegaan naar personen die ik al eerder had gesproken en heb ik opnieuw gesprekken met hen gevoerd op basis van nieuwe verworven kennis of inzichten. Sommige experts zijn ook hoofdstukken of delen van dit boek voorgelegd met de vraag er commentaar op te geven. Vrijwel zonder uitzondering – zij het op onregelmatige basis – is daarom tot aan het eindstadium van het onderzoek met experts gesproken.

De meeste interviews met experts zijn op een gelijksoortige wijze afgenomen. In veel gevallen is gebruik gemaakt van semi-gestructureerde interviews aan de hand van specifieke opgestelde topiclijsten. Vrijwel altijd heb ik tijdens deze gesprekken schriftelijke

aantekeningen gemaakt. In sommige gevallen heb ik de gesprekken met toestemming van de geïnterviewde op band gezet en de tekst van het interview later laten autoriseren. Meestal werden de interviews afgenomen op de werkplek van de geïnterviewde, maar soms ook bij mensen thuis of in openbare plaatsen als cafés of stationsrestaurants.

Behalve in Nederland, heb ik ook verschillende interviews met experts in Angola, Portugal en Engeland afgenomen. In veel gevallen waren dit wetenschappers, maar ook heb ik contact gehad met medewerkers van migratiediensten en ministeries, hulpverleners, journalisten en ambassadepersoneel. De gehanteerde methode van interviewen in het buitenland verschilde niet van de wijze waarop de interviews in Nederland werden afgenomen.

In totaal is tijdens het onderzoek met 105 experts één of meerdere keren gesproken. Dit waren onder andere medewerkers van het ministerie van Justitie, het ministerie van Buitenlandse Zaken, opsporingsdiensten zoals politie en Koninklijke Marechaussee, ambtenaren van Europese landen, vertegenwoordigers van de Angolese overheid, medewerkers van hulpverleningsinstanties en kerkelijke instellingen, onafhankelijke consultants die werkzaam zijn geweest in Angola, personen uit het bedrijfsleven, tolken, journalisten en wetenschappers.

3.4 IND-dossiers

Om meer inzicht te krijgen in de achtergrond en motivatie van Angolezen om te migreren, ligt het voor de hand om na te gaan wat de migranten hierover zelf vertellen. Een praktische en snelle manier om hier achter te komen, is het analyseren van IND-dossiers. Deze informatie is – mits toestemming tot inzage is verkregen – goed toegankelijk en gemakkelijk te raadplegen. Op basis van de verklaringen die de asielzoekers tijdens de gehoren bij de IND hebben gedaan, kan snel een beeld verkregen worden van de achtergrond van de migrant, migratiemotieven en de reisroute die is afgelegd. Deze methode is dan ook in meerdere onderzoeken toegepast en een aantal jaren bepalend geweest voor de wijze waarop naar de achtergrond, motivatie en afgelegde reisroutes van asielzoekers op zoek is gegaan.⁴⁸

Maar er zijn ook nadelen aan deze methode van onderzoek verbonden. Verschillende auteurs waarschuwen er bijvoorbeeld voor dat tijdens het proces van schriftelijke verslagging het vluchtverhaal vervorming kan optreden (Scheffer, 1998; Crawly, 1999; Blommaert, 2001; Doornbos, 2003a).⁴⁹ Onder andere organisatorische, procedurele, linguïstische en culturele factoren kunnen de communicatie tussen een asielzoeker en een gehoormedewerker zodanig beïnvloeden dat het zicht op ‘de waarheid’ belemmert wordt (Doornbos, 2003a). Gebeurtenissen die in het verleden hebben plaatsgevonden, kunnen vanuit verschillende perspectieven worden belicht of verhaald. De formele setting waarin asielgehoren worden afgenomen en het (juridische) doel waarvoor de gehoren worden afgenomen, dringen de asielaanvrager echter om zijn verhaal in een bepaald – door de IND opgelegd – stramien te vertellen. Barsky (1994) introduceert in dit verband het concept “*constructing the productive other*.” Een asielprocedure is zodanig

⁴⁸ Zie bijvoorbeeld: Hulshof e.a. (1992), Doornhein & Dijkhoff (1995) of IAM (2000/2001).

⁴⁹ Voor een uitgebreidere analyse, zie Doornbos (2003a).

ingericht dat een asielzoeker die kans wil maken op een status vanaf het begin af aan zijn vluchtrelaas toe dient te spitsen op de asielcriteria van het land waar asiel wordt aangevraagd. Om succesvol een *productive other* te creëren dient hij zijn relaas zo op te bouwen dat het chronologisch klopt en dat hij het met voldoende feitenmateriaal kan onderbouwen (Doombos, 2003a: 10). Daardoor wordt de aanvrager echter niet altijd voldoende gelegenheid gegeven om op zijn eigen manier, in zijn eigen tempo en vrijuit zijn vluchtverhaal te vertellen. Daar komt bij dat uitspraken van aanvragers niet altijd letterlijk door tolken worden vertaald en dat de uitspraken dikwijls samengevat en in monoloogvorm in de uiteindelijke verslaglegging van het gesprek belanden. Binnen de institutionele context waarin de communicatie tussen de IND en de aanvrager verloopt, kan door bovenstaande factoren transformatie van informatie plaatsvinden, waardoor verklaringen van asielzoekers mogelijk verdraaid worden weergegeven of uit hun context worden gehaald (Doombos, 2003a).

Daarnaast is met het verstrijken van de jaren steeds breder het besef doorgedrongen dat asielzoekers er een belang bij kunnen hebben om bij de IND een van de werkelijkheid afwijkende lezing van hun verleden te geven. Niet alleen overlevingsmigranten maken gebruik van de asielprocedure; verbeteringsmigranten kunnen dit ook uit strategische overwegingen doen. Verbeteringsmigranten uit arme regio's die langere tijd in Europa willen blijven, hebben over het algemeen zeer beperkte mogelijkheden om een visum of verblijfsvergunning te krijgen. Het aanvragen van asiel kan dan een uitkomst bieden om tenminste enige tijd in een Europees land te verblijven. Bovendien biedt het doorlopen van de asielprocedure uitzicht op een mogelijke naturalisatie met alle voordelen van dien. Zowel voor overlevingsmigranten als verbeteringsmigranten die asiel aanvragen, volstaat het enkele feit dat de aanvrager uit een arm land, of land in oorlog komt meestal niet om voor een asielstatus in aanmerking te komen. Beide typen migranten kunnen er dan baat bij hebben de IND een aangepast vluchtverhaal te vertellen dat een verhoogde kans op een status geeft. Een voor de hand liggende mogelijkheid om de kansen op een asielstatus te vergroten, is het wijzigen of verzinnen van gebeurtenissen uit het verleden en die tijdens het gehoor met een IND-medewerker te presenteren als de waarheid. Vanuit een strategische en opportunistische achtergrond kan dan dus een vluchtverhaal worden geconstrueerd en gepresenteerd bij de IND. Kung geeft in dit verband het voorbeeld van Chinese vrouwelijke asielzoekers, die in de Verenigde Staten voor deden komen alsof ze door de Chinese overheid gedwongen waren tot abortus, vanwege de zwangerschap van een tweede kind. In werkelijkheid hadden ze geen problemen met de Chinese overheid, maar hoopten zij door het vertellen van dit verhaal meer kans te hebben om in de Verenigde Staten te kunnen blijven (Kung, 2000). MCDowell (1996: 17-20) geeft het extreme voorbeeld van een Sri Lankaanse man in Zwitserland, die tijdens zijn asielaanvraag de immigratiedienst vertelde foto's van zijn uitgebrande huis en vermoorde vrouw te hebben getoond. In werkelijkheid betroffen het foto's van zijn eigen huis, noch foto's van zijn eigen vrouw. Er was hem niets overkomen in Sri Lanka, maar hij hoopte door het vertellen van een ander verhaal de mogelijkheden om in Zwitserland te kunnen verblijven te verhogen. Informatie die asielzoekers tijdens het gehoor over hun achtergrond geven kan dus gekleurd of onbetrouwbaar van karakter zijn (Van den Brink & Hildebrand, 1996; Vermaat, 2000; INDIAC, 2001; Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003; Soudijn, 2006).

Behalve het aanpassen van de persoonlijke achtergrond en motivatie om te migreren, kunnen asielzoekers er ook belang bij hebben om tijdens een IND-gehoor niet de werkelijk afgelegde reisroute te vertellen. Volgens artikel 6 van het Verdrag van Dublin is de verdragsstaat waar een asielzoeker als eerste binnen komt, verplicht de asielaanvraag te behandelen (Santel, 1995: 83). Andere verdragsstaten waar daarna asiel wordt aangevraagd, kunnen de asielzoeker overdragen aan dat eerste land van binnenkomst. Alle EU-landen zijn aangesloten bij dit Dublinverdrag. Asielzoekers kunnen proberen een zogenaamde 'Dublin-claim' te omzeilen, bijvoorbeeld omdat zij verwachten een grotere kans op een asielstatus te hebben in een ander land dan het eerste land van binnenkomst, of omdat zij familieleden hebben in een ander Europees land, dan in het land van eerste binnenkomst. Het is dan voor de aanvrager van belang het verhaal over de reisroute zodanig aan te passen, dat voor het ontvangende land niet duidelijk wordt waar hij Europa is binnen gekomen. Het is met andere woorden in zijn voordeel een afgelegde reisroute te presenteren die niet meer traceerbaar is. Dat kan bijvoorbeeld door te vertellen dat hij zelf geen idee heeft via welke landen hij is gereisd, omdat hij gedurende de hele reis in een afgesloten schip heeft doorgebracht (Van Wijk, 2003). Een andere optie is te verklaren dat hij tijdens de reis afhankelijk was van een mensensmokkelaar of 'begeleider' en daarom geen wetenschap heeft via welke route is gereisd (Van den Brink & Hildebrand, 1996: 89). Deze laatste tactiek zou bijvoorbeeld kunnen verklaren, waarom onderzoekers van IOM die teruggekeerde migranten in Azerbeidzjan spraken, het beeld kregen dat er minder gebruik werd gemaakt van smokkelaars dan op basis van Nederlandse IND-informatie kon worden verondersteld. 67,5% van de door IOM geïnterviewde terugkeerders gaf aan nooit een smokkelaar te hebben gebruikt, terwijl bij de IND ruim 60% had verklaard juist wél van een smokkelaar gebruik te hebben gemaakt (IOM, 2001: 30).

Het hierboven aangehaalde onderzoek geeft duidelijk aan dat er risico's zijn verbonden aan het gebruik van informatie uit IND-dossiers. Omdat asielaanvragers er mogelijk zelf een belang bij kunnen hebben om hun vluchtmotief en/of reisverhaal aan te passen of te verzinnen, dient kortom voorzichtig te worden omgegaan met informatie die zij in het kader van een asielaanvraag aan de IND hebben verschaft en moet er rekening mee worden gehouden dat een gedeelte van de informatie uit IND-dossiers mogelijk onbetrouwbaar of gekleurd is. Door deze informatie te vergelijken met informatie die afkomstig is uit andere bronnen kan zij op haar merites worden gewaardeerd. Alhoewel de inhoud van de asielrelazen in beginsel dus met de nodige voorzichtigheid en scepsis benaderd dient te worden, kan een analyse van IND-dossiers overigens wel relevante indicaties opleveren over de betrokkenheid van mensensmokkelaars bij het migratieproces. Verschillende onderzoekers wijzen er bijvoorbeeld op dat mensensmokkelaars winst maken door min of meer standaard asielverhalen aan migranten te verkopen of hen te instrueren wat wel of niet tijdens een gehoor te vertellen (o.a. Bos, 1999; Kung, 2000; Van Liempt & Doomernik, 2006). Als uit de dossieranalyse blijkt dat de vluchtverhalen van Angolese asielzoekers grote overeenkomsten vertonen, zou dit er eventueel op kunnen duiden dat mensensmokkelaars bij het verzinnen van deze verhalen assistentie hebben verleend.

De IND is verzocht inzage te verlenen in 150 Angolese asielaanvragen die zijn ingediend in de periode 1994 t/m 2003. Per jaar zijn 15 dossiers op basis van een aselechte

steekproef ‘getrokken’. Alle dossiers zijn fysiek opgevraagd en individueel gescreend en geanalyseerd met het doel om een algemeen beeld te krijgen van de achtergrond van de aanvragers, de vluchtmotieven, de gehanteerde reisroutes en het verloop van de asielprocedure. De gehanteerde topiclijst is achterin het boek als bijlage I toegevoegd. 58% van de aanvragers in de steekproef bestond uit volwassenen of volwassenen met kinderen. De overige 42% bestond uit AMA’s. Deze verhouding is redelijk representatief voor de gehele groep Angolezen die in deze periode in Nederland asiel heeft aangevraagd. Van 1997 tot 2002 was het percentage AMA’s in de totale groep Angolese asielzoekers namelijk rond de 40%. 70% van de geselecteerde zaken bestond uit mannelijke en 30% uit vrouwelijke aanvragers. Ook dit percentage kan redelijk representatief genoemd worden. Olde Monnikhof & Van den Tillaart (2003: 34) registreerden over de periode 1998–2001 in totaal 63% mannelijke Angolese asielzoekers.

3.5 Opsporingsinformatie

In hoofdstuk 2 is al besproken dat sommige auteurs er van uitgaan dat een aanzienlijk gedeelte van de asielzoekers met hulp van mensensmokkelaars naar Europa is gekomen. Het is niet gemakkelijk om informatie te vinden over de wijze waarop smokkelaars opereren. Zelfs gesmokkelde migranten zelf hoeven niet altijd bekend te zijn met de wijze waarop een netwerk of organisatie die hen heeft geholpen functioneert (Chatelard, 2002). Sterker nog, smokkelaars zullen er over het algemeen juist belang bij hebben dat de gesmokkelde zo weinig mogelijk weten over de wijze waarop smokkelaars te werk gaan. Om een goed beeld van een smokkelorganisatie te krijgen, is het daarom het beste om ‘*first-hand*’ informatie van smokkelaars zelf te krijgen. Maar smokkelaars zijn over het algemeen niet makkelijk te vinden en zullen zich mogelijk ook niet graag uitlaten over hun strafbare broodwinning. Het analyseren van opsporingsinformatie vormt daarom een goede tweede optie. Telefoontaps, observatieverslagen, verklaringen van getuigen of verdachten kunnen veel informatie over de organisatie van irreguliere migratie verschaffen, die op een andere manier moeilijk te achterhalen is. Verschillende wetenschappelijke studies hebben al aangetoond dat analyses van opsporingsinformatie een interessante bron kunnen zijn voor bestudering van mensensmokkel (o.a. Kleemans & Bienen, 2001; Staring e.a., 2005; Soudijn, 2006).

Er zijn echter ook verschillende redenen die het gebruik en de interpretatie van opsporingsinformatie problematisch maken. Ten eerste komt een groot deel van de criminaliteit niet ter kennis van de politie. Dit is het probleem van het *dark number*. Ten tweede zijn registraties in opsporingsdossiers afhankelijk van allerlei beslissingen van politiemedewerkers, waardoor selectiviteit kan ontstaan. Politiegegevens vormen in de derde plaats een afspiegeling van beleidskeuzes; de prioriteiten die de politie stelt, worden in de praktijk weerspiegeld in de officiële cijfers. Wat dat betreft ligt het overigens voor de hand dat er juist relatief veel mensensmokkelzaken zouden zijn opgespoord, omdat de opsporing van mensensmokkel vanaf eind jaren negentig bij veel opsporingsdiensten geprioriteerd was (Faber, 2002). Een vierde beperking van politiedossiers is dat zij vooral inzicht geven in namen en operationele informatie ten aanzien van verdachten, maar relatief weinig tot geen informatie verschaffen achtergronden en verwachtingen van de gesmokkelde migranten. Tot slot dient er rekening mee te worden gehouden dat Nederlandse opsporingsdiensten slechts zicht hebben op smokkel die zich naar of vanuit

Nederland afspeelt. Over migratiebewegingen vanuit Angola naar een ander Europees land kunnen Nederlandse opsporingsgegevens niet al te veel informatie verschaffen (Van der Leun, 1999; Zaitch, 2000; Bijleveld, 2006).

Voor dit onderzoek is verzocht om inzage te krijgen in OM-data, de nationale database van het openbaar ministerie. In dit systeem staan alle ingeschreven strafzaken. OM-data bevat artikelnummers van de tenlastegelegde feiten, alsmede summier informatie over de persoon van de verdachte. Tevens bevat het systeem de beslissing op de zaak in eerste aanleg (Bijleveld, 2006: 175). Over de nationaliteit van slachtoffers is in dit systeem geen informatie opgenomen. Na toestemming te hebben verkregen om strafdossiers in te zien, is in het systeem gezocht naar zaken die interessant zouden kunnen zijn in verband met de onderzoeksvragen. Daarbij is breed ingezet en behalve Angolese verdachten, is er ook gezocht naar Portugese en Congolese verdachten. Hiervoor is gekozen, omdat in verkennende gesprekken met experts naar voren was gekomen dat veel Angolezen via Portugal naar Europa zouden reizen en dat Congolezen mogelijk betrokken zouden kunnen zijn bij migratie vanuit Angola. Zoekacties in OM-data waren aldus gericht op Angolese, Portugese en Congolese verdachten van artikel 197a SR (mensensmokkel) en artikel 250a SR (mensenhandel). Er is gezocht binnen de periode 1 januari 1994 tot juni 2003.

Uiteindelijk heeft de zoekvraag (slechts) negen treffers opgeleverd.⁵⁰ Van deze negen zaken hadden er vier betrekking op Angolese verdachten van mensensmokkel. Alle vier de zaken speelden vóór 1999. Op één uitzondering na bleken ze 'flinterdun'. De dossiers bevatten weinig informatie en betroffen hele kleine zaken. Drie van de vier zaken waren geseponeerd. In de eerste zaak (Z1) werden twee mannen in een trein vanuit Duitsland aangetroffen. Zij verklaarden van Angolese afkomst te zijn. Een van hen had een Duitse identiteitskaart en een ander kon zich niet legitimeren. Deze zaak is wegens gebrek aan bewijs geseponeerd. In een tweede zaak (Z2) is een verdachte veroordeeld wegens mensensmokkel en is hem 100 uur dienstverlening opgelegd. Hij had Angolese migranten in een auto van Portugal naar Nederland vervoerd. De zaak van een derde verdachte (Z3) werd geseponeerd vanwege gebrek aan bewijs. De verdachte was de eigenaar van de auto die de verdachte in de tweede zaak gebruikte om personen van Portugal naar Nederland te vervoeren. In een vierde zaak (Z4) werden twee personen die verklaarden van Angolese afkomst te zijn in een auto aangetroffen die vanuit Duitsland Nederland binnenreed. Deze zaak was tenslotte ook wegens gebrek aan bewijs geseponeerd.

Het zoeken op Portugese verdachten bleek een welkome aanvulling op te leveren. Alhoewel de zoekvraag in OM-data slechts één Portugese verdachte van mensensmokkel opleverde, bleek dit wel een Portugees van Angolese afkomst te zijn. Hij is veroordeeld tot 70 dagen gevangenisstraf wegens mensensmokkel, omdat hij met een auto vanuit Portugal Angolese migranten naar Nederland bracht (Z5). Dan zijn er nog vier zaken

⁵⁰ Het is achteraf bezien niet uitzonderlijk dat er zo weinig relevante dossiers zijn gevonden. De rapportage Mensensmokkel in beeld 2002-2003 concludeert dat de relatief grote aantallen asielzoekers uit Afrikaanse landen (Angola, Sierra Leone, Democratische Republiek Congo en Guinee (Conakry)) niet zichtbaar waren in de top 10 nationaliteiten uit de afgesloten strafrechtelijke onderzoeken (DNRI, 2005: 37).

gevonden waarbij Congolezen verdacht waren van mensensmokkel. Deze zaken hadden echter geen relatie met Angola en worden daarom verder niet besproken. Staring e.a. (2005) beschrijven tenslotte in het boek “De sociale organisatie van mensensmokkel” een zaak uit 2000 waarbij een Guinees verdacht werd van het smokkelen van Angolese kinderen. Omdat de verdachte een Angolese, noch een Portugese, noch een Congolese nationaliteit had, was deze zaak niet bij mijn treffers in OM-data opgenomen. Ook deze zaak bevatte echter weinig relevante informatie en bleek vanwege een tekort aan bewijsmiddelen te zijn geseponeerd.

Vanwege dit kleine aantal zaken en de weinig beschikbare informatie kon op basis van deze opsporingsinformatie geen goed beeld verkregen worden van de wijze waarop mensensmokkelaars handelen. Zoals eerder aangegeven, wordt in de literatuur over asielmigratie echter wel geregeld gesuggereerd dat er betrokkenheid van grote mensensmokkelorganisaties zou zijn. Om toch een beeld te krijgen van grote en complexere mensensmokkelzaken, zijn vijf relatief grote niet-Angolese mensensmokkeldossiers bekeken. Het betroffen zaken waarbij migranten uit het Midden-Oosten en Azië naar Europa waren gesmokkeld. De analyse van deze dossiers diende vooral als achtergrondinformatie en in het boek zal slechts eenmaal naar informatie uit één van deze dossiers worden verwezen.

3.6 Gesprekken met Angolezen

Veruit de belangrijkste bron van informatie tijdens dit onderzoek vormen gesprekken die ik met Angolezen zelf heb gevoerd. Migranten, familieleden en vrienden van migranten, potentiële migranten; iedere Angolees waar ook ter wereld heeft een mening over, of ervaring met migratie en kon daardoor als bron van informatie voor dit onderzoek dienen. Als een compleet migratiesysteem wordt onderzocht, is het volgens Eurostat & NIDI aanbevelenswaardig om veldwerk in alle landen te verrichten die onderdeel uitmaken van dat systeem:

“Surveys limited to immigrant-receiving countries suffer from the fact that only those who have chosen to migrate to that particular country can be studied, thereby omitting those that have either chosen different destinations, those that have returned, and those that have not (or not yet) migrated. Therefore such studies alone are insufficient to explain the determinants of migration.” (Eurostat & NIDI, 2000: 7/10)

Om een zo volledig mogelijk beeld van de migratiecyclus van Angolese migranten te krijgen, is in het kader van dit onderzoek dan ook in verschillende landen met Angolezen gesproken. Zowel in het bronland Angola, de voormalige kolonisator Portugal, als de bestemmingslanden Nederland en Engeland.

MacGaffey & Bazenguissa beschouwen de sneeuwbalmethode als de beste methode om onderzoek te doen naar handelen dat buiten de wet valt (MacGaffey & Bazenguissa, 2000: 24). Bij de sneeuwbalmethode werft de onderzoeker respondenten met behulp van doorverwijzingen van personen binnen een groep met gedeelde kenmerken. Nieuwe respondenten worden in feite via – en met behulp van – al bestaande respondenten geworven. Meestal wordt deze tactiek toegepast als de onderzoekspopulatie niet

erg groot is en het een gevoelig onderzoek betreft (Biernacki & Waldorf, 1981; Cornelius, 1982).⁵¹ In het zoekproces naar Angolese migranten heb ik deze methode frequent toegepast.

In Nederland

Het toepassen van de sneeuwbalmethode staat of valt met het verkrijgen van goede eerste contacten. Er stonden verschillende strategieën ter beschikking om in Nederland kennis te maken met Angolese migranten. Geregeld beginnen gevoelige onderzoeken naar sub-groepen in de samenleving bij het spreken met personen die zijn aangebracht door een hulpverlenende instantie of organisatie. Jacobson & Landau (2003) waarschuwen ervoor dat personen die niet betrokken zijn bij zo'n organisatie daarom vaak buiten de onderzoekspopulatie vallen. Als met behulp van de sneeuwbalmethode slechts personen worden geworven via één instantie, brengt dat dan ook het gevaar met zich mee dat slechts respondenten uit een bepaald segment van de onderzoeksgemeenschap worden bereikt. Een ander nadeel dat werving via instanties met zich kan brengen stipt Staring (2001) aan. Hij geeft aan dat hij tijdens zijn onderzoek naar illegale Turken in Nederland niet altijd even goede ervaringen had met doorverwijzingen van instanties. Soms weigerden opbouwwerkers hem om principiële redenen door te verwijzen – zij wezen vooral op de vertrouwensrelatie – en soms duurde het erg lang voordat hij op die manier geschikte respondenten kon vinden. Ook wijst Staring op het gevaar dat werving via instanties er mogelijkwerwijs in zou kunnen resulteren, dat alleen contact zou worden gelegd met personen die zich in een problematische situatie bevinden (Staring, 2001). Bij het zoeken naar geschikte respondenten heb ik er daarom bewust voor gekozen niet slechts gebruik te maken van contacten die via hulpverleningsinstanties zijn aangeleverd.

Ook heb ik ervoor heb gekozen om geen respondenten via het Centraal Opvangorgaan Asielzoekers (COA) te werven. Het zou mogelijk zijn geweest om met pen en papier in- of naast een asielzoekerscentrum Angolezen te benaderen met de vraag of zij mee zouden willen doen aan een onderzoek. Maar het is nog maar de vraag of dat een goede methode is om respondenten te vinden. Verondersteld kan worden dat het voor asielzoekers niet altijd even makkelijk zal zijn om de IND te onderscheiden van het COA. Beide instanties hebben immers te maken met de asielprocedure en zij werken veelvuldig met elkaar samen. Het risico bestaat dat de onderzoeker die in de buurt van – of met medewerking van – een COA-medewerker respondenten werft, te zeer vereenzelvigd wordt met de IND of het COA. Dat kan de kans vergroten dat respondenten tijdens een gesprek met de onderzoeker min of meer 'automatisch' vervallen in het vertellen van het verhaal dat zij bij de IND hebben verteld. Dat soort verhalen zou ik ook in de IND-dossiers kunnen vinden. De gesprekken met respondenten zouden met andere woorden juist vooral *dán* interessant zijn, als zij tot aanvullende inzichten konden leiden vergeleken met de analyse van IND-dossiers. Ik heb er daarom voor gekozen respondenten zoveel mogelijk te benaderen buiten reeds bestaande geformaliseerde structuren die te maken hadden met hun positie als asielzoeker. Door hen in een ande-

⁵¹ Een populatie waarvoor geen steekproefkader bestaat en die min of meer gestigmatiseerd is waardoor de leden terughoudend zijn om aan onderzoek mee te worden, wordt ook wel een *hidden population* genoemd (Watters & Biernacki, 1989).

re setting te spreken, hoopte ik andersoortige informatie te kunnen krijgen dan die ik in de IND-dossiers kon vinden.

Ook heb ik ervoor gekozen geen migranten te werven via bijvoorbeeld vreemdelingenbewaring of uitzetcentra. Het houden van interviews in deze gesloten setting zou dezelfde problemen die hierboven zijn geschetst met zich mee kunnen brengen. Bovendien zou het zoals Andijasevic(2004: 18) aangeeft ook tot de paradoxale situatie kunnen leiden dat migranten die de beslissing afwachten of zij al dan niet worden teruggestuurd, met een onderzoeker komen te spreken over hun migratieproces naar Nederland toe. Zo'n interviewsetting is ook extra problematisch, omdat migranten in die situatie zich vrijwel alleen maar zouden kunnen benadelen als zij een verhaal zouden vertellen dat af zou wijken van de versie die zij eerder bij de IND hadden verteld.

Het bleek overigens niet altijd gemakkelijk om Angolese respondenten buiten asielcentra, asielgerelateerde activiteiten, of plaatsen van hechtenis te ontmoeten. Aanvankelijk had ik het idee om frequent aanwezig te zijn op plaatsen waar Angolezen elkaar ontmoeten, zoals cafés of restaurants. Maar anders dan al lang in Nederland verblijvende migrantengroepen zoals Turken, Marokkanen of Chinezen, bleken Angolezen over weinig 'vaste' plekken te beschikken waar zij elkaar ontmoeten. Er bestaan niet of nauwelijks buurthuizen, koffiehuisen of vaste cafés waar Angolezen bijeenkomen. Wel is er een aantal Angolese verenigingen, maar zij beschikken niet over een eigen pand waar met regelmaat wordt samengekomen. Door het spreidingsbeleid wonen asielzoekers ook daadwerkelijk verspreid over het hele land. Asielzoekerscentra zijn zowel in grote steden als kleine dorpjes gevestigd en datzelfde geldt dus voor de Angolese asielzoekers.

Uiteindelijk heb ik mijn toevlucht tot een andere methode moeten nemen en respondenten op allerlei verschillende manieren en verschillende plaatsen ontmoet. Ik ben bijvoorbeeld naar Angolese feestjes gegaan waar ik mij 'out of the blue' aan sommige feestgangers heb gepresenteerd als onderzoeker. Ook heb ik soms donkere personen die ik op straat Portugees hoorde spreken aangesproken. Een ex-collega van een vriend kende nog een Angolees die ik heb benaderd. Eenmaal heb ik zelfs om vier uur 's-nachts drie personen in de nachttrein ontmoet die Angolezen bleken te zijn. Nadat ik hoorde dat Angolezen veel in tweedehands auto's zouden handelen, ben ik naar tweedehands automarkten geweest en heb daar respondenten gevonden. De krantenbezorger van een kennis bleek een Angolees te kennen. Ik ben verschillende Portugeestalige kerken langsgegaan en heb tenslotte – ook – via hulpverleningsinstanties Angolezen ontmoet. Op deze manier heb ik voldoende 'ingangen' gevonden in de Angolese gemeenschap in Nederland.

Altijd gaf ik tijdens een eerste ontmoeting aan dat ik aan de universiteit werkte, onderzoeker was en een boek over Angola schreef. In de kennismakingsfase specificeerde ik dit door te zeggen dat het een boek over "de relatie tussen Nederland en Angola" was, of een boek over "migratie tussen Nederland en Angola." Bewust heb ik in eerste instantie niet benadrukt dat ik een boek over irreguliere migratie schreef, omdat dit respondenten eventueel zou kunnen afschrikken. Men zou kunnen denken dat ik bij de IND of de politie werkzaam was en mij daarom niet te woord willen staan (vgl. Sta-

ring, 2001: 54). Om dezelfde reden heb ik mij desgevraagd niet voorgesteld als ‘criminoloog’, maar breder en neutraler als ‘sociaalwetenschapper’. In de opbouwfase van het contact gaf ik dus een brede introductie waardoor ik gemakkelijker toegang tot respondenten kon krijgen.⁵²

Vrijwel direct na het leggen van het eerste contact, of na enig gekeuvel over en weer, vroeg ik of mijn gesprekspartner een (mobiel) telefoonnummer had waar ik hem op een later moment op zou kunnen bereiken, zodat we een keer rustiger zouden kunnen spreken. Zonder uitzondering bleek iedereen over een mobiele telefoon te beschikken en vrijwel iedereen was bereid een telefoonnummer aan mij te geven. Enkele dagen later belde ik de potentiële respondent op met de vraag of hij met me wilde afspreken, op een door hem zelf te kiezen plaats en tijdstip. Dit kon op een asielzoekerscentrum zijn, op een studentenkamer, of een neutrale plaats zoals een café. In het zeer frequent voorkomende geval dat de gesprekspartner niet op de afgesproken tijd op de afgesproken plaats was, gaf het mobiele telefoonnummer mij in ieder geval de mogelijkheid na te gaan óf hij nog zou komen en wanneer dat ongeveer zou zijn.

De gesprekken die ik vervolgens met de respondenten voerde, waren ongestructureerd en vonden over het algemeen zonder papier en altijd zonder opnameapparatuur plaats. Omdat ik de respondenten in een vrije en ongedwongen sfeer wilde spreken, probeerde ik bewust geen formele interviewsetting te creëren. Mede om die reden heb ik anonimisering tijdens de ontmoetingen meestal niet vooraf expliciet aan de orde gesteld. Wanneer respondenten hier specifiek naar vroegen, heb ik uitgelegd dat ik anonimiteit garandeerde en hoe ik dit garandeerde. Sommige gesprekken werden in het Nederlands gevoerd, andere in het Portugees. Vaak werd ook een mengeling van beide talen gesproken. Sommige gesprekken duurden een half uur en in andere gevallen liep de ontmoeting uit op een bezoek van een hele middag en avond. Vrijwel nooit ben ik het gesprek begonnen met vragen die in direct verband stonden met mijn onderzoek. Ik vond het belangrijk om eerst een sfeer van vertrouwelijkheid te proberen te creëren door over andere onderwerpen te spreken. In veel gevallen heeft dit volgens mij een positief effect gehad. Vaak spraken we over culturele en maatschappelijke verschillen tussen Angola en Nederland. Voordat ik naar Angola op reis was gegaan, vroeg ik bijvoorbeeld vaak hoe bepaalde praktische zaken in Angola werkten. “Kan je geld bij een bank opnemen? Hoe moet je omgaan met corrupte politieambtenaren? Ken je nog goedkope plaatsen waar ik zou kunnen slapen?” Behalve dat dit soort vragen dienden als opening voor het gesprek, kon ik op basis van deze informatie de respondent ook beter positioneren. Bovendien was de informatie die mij gegeven werd bijzonder interessant en bleken de tips die mij gegeven werden heel nuttig tijdens het verblijf in Angola. Nadat ik terug was gekomen uit Angola, begon ik gesprekken met nieuwe

⁵² Vgl. Van Gemert (1998: 225) en Staring (2001: 52). Van Gemert introduceerde zich tijdens zijn onderzoek naar kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens in Rotterdam als iemand “die een boek schrijft over de buurt” en “wil weten hoe het voor jongens is om hier te wonen”. In de gesprekken die hierop volgden, expliciteerde hij zijn onderzoek nader. Staring noemde zijn benadering van illegale Turken “indirect”. Pas na verloop van tijd verzocht hij migranten die hij gedurende bezoeken aan bepaalde locaties had leren kennen aan zijn onderzoek mee te werken. De centrale gedachte hierachter was volgens Staring “enerzijds ingegeven door het idee een bepaalde mate van vertrouwen te creëren en anderzijds uit de (...) angst om een potentiële respondent te verliezen alvorens hij of zij überhaupt had toegezegd.”

respondenten vaak met het vertellen van mijn ervaringen in Angola. Ik liet foto's van bekende plekken zien die regelmatig aanleiding gaven tot nostalgische mijmeringen of juist hilarische herinneringen. Het verblijf in Angola heeft een zeer positieve weerslag gehad op het onderzoek. Ik kreeg het idee dat respondenten het waardeerden dat een Nederlander de moeite had genomen om hun land te bezoeken, hun gerechten te eten en bepaalde plaatsnamen, gebouwen of gewoontes kende. Dat vertaalde zich naar mijn mening naar een grote openheid in de gesprekken die na de reis plaatsvonden (vgl. Cornelius, 1982: 391).

In sommige gevallen ben ik tijdens de kennismaking niet verder gekomen dan te spreken over wat meer algemene onderwerpen en heb ik geen enkele vraag gesteld die direct verband hield met de motivatie of organisatie van het migratieproces. In die gevallen heb ik met wisselend succes geprobeerd later nog eens met de respondent af te spreken om dan tot de kern van de zaak te komen. In andere gevallen ben ik – als bleek dat een respondent graag wilde spreken – tijdens de eerste ontmoeting wel al vragen gaan stellen over de motivatie om te migreren of de wijze waarop gemigreerd is. Ik had altijd zoveel vragen in mijn hoofd dat ik zonder probleem de gesprekken gaande kon houden. In de meeste gevallen maakte ik tijdens deze gesprekken geen aantekeningen en begon ik direct na afscheid te hebben genomen aan het maken van een gespreksverslag (vgl. Zatic, 2001: 13). Dit deed ik aan de hand van een op papier gestelde lijst met onderwerpen, die ik naarmate het onderzoek vorderde steeds bijstelde of bewerkte. In sommige gevallen maakte ik tijdens het gesprek wel korte aantekeningen, bijvoorbeeld op de achterkant van een bierviltje of tijdens een wc-bezoek. Dit ging dan vooral om Portugeestalige begrippen of uitzonderlijke informatie die ik niet als standaard aandachtspunt op de lijst had staan.

Een nadeel van deze methode is geweest dat ik er na een gesprek soms achter kwam dat ik specifieke informatie miste, zoals bijvoorbeeld exacte data of het exacte aantal broers of zussen dat iemand had. In de meeste gevallen heeft dit echter geen grote consequenties voor het onderzoek gehad. Soms ben ik ook vergeten bepaalde vragen te stellen die wellicht interessant zouden zijn geweest. Daar staat tegenover dat de sfeer ongedwongen was en respondenten zich naar mijn idee vrij voelden om over hun ervaringen te spreken. Alhoewel iedereen met wie ik heb gesproken op de hoogte was dat ik een onderzoek uitvoerde, heeft de informele setting waarin de gesprekken plaatsvonden er waarschijnlijk toe bijgedragen dat men zich vrij voelde om te spreken. Doordat er niets was gepland, gingen de gesprekken soms inhoudelijk een volledig andere kant op dan ik op voorhand zou hebben kunnen voorspellen. Soms leverde dit niet direct relevante informatie op, maar soms leidde het ook tot verrassende inzichten die ik niet zou hebben gehad als ik meer gestructureerd te werk zou zijn gegaan. Waar mogelijk speelde ik direct in op nieuwe informatie of inzichten met het stellen van nieuwe vragen.

Naarmate ik meer gesprekken had gevoerd en meer Angolezen kende, veranderde het onderzoek wat betreft het zoeken naar respondenten en het houden van gesprekken. Ik begon bepaalde respondenten meerdere keren te ontmoeten; zij kwamen bij mij thuis over de vloer en ik bij hen. Bij mensen thuis, op feestjes of tijdens bijeenkomsten werd ik door Angolezen die ik al kende voorgesteld aan andere migranten, waardoor ik ge-

makkelijker contact kon maken. Omdat sommige asielzoekers tijdens het onderzoek uitgeprocedeerd raakten en naar Angola terugkeerden, was het overigens niet altijd mogelijk dergelijke vertrouwensrelaties op te bouwen of vast te houden. Met sommige respondenten ben ik lopende het onderzoek daarom het contact verloren. Anderen heb ik later in Angola weer ontmoet.

In principe is het tijdens een bevraging de bedoeling om vragen zo open mogelijk te formuleren en zelf geen informatie te verschaffen. Daarmee wordt het risico vermindert dat de respondent wordt gestuurd, woorden in de mond worden gelegd, dat hij ‘meepraat’ of wenselijke antwoorden geeft. In de latere fase van het onderzoek heb ik tijdens sommige gesprekken toch af en toe kennis die ik tijdens eerdere gesprekken had verkregen ‘laten vallen’. Daarmee hoopte ik mijn voordeel te doen, omdat men er zo kennis van kon nemen dat ik redelijk goed op de hoogte was van de Angolese maatschappij en bepaalde aspecten van het migratieproces. Het risico dat men mij gekleurde of ongeloofwaardige verhalen zou vertellen nam daarmee af. Zhang & Chin (2002: 744) geven aan dat zij om dezelfde reden tijdens hun gesprekken met smokkelaars in China vragen stelden *“that were constructed to reflect our knowledge of the human smuggling business based on our previous studies.”*

Eén van de grootste barrières tijdens de gesprekken bleek dat het niet altijd mogelijk was om de respondenten één op één te treffen. Daardoor was het soms moeilijk om een sfeer van vertrouwelijkheid te creëren. Soms wilde men op het asielzoekerscentrum afspreken en vond het hele gesprek plaats in één ruimte waar nog 8 of 9 andere asielzoekers zaten. Deze gesprekken verliepen over het algemeen wat chaotisch en waren vrij oppervlakkig. Ook kwam het geregeld voor dat ik met één persoon had afgesproken, maar dat er toch twee personen op de afspraak verschenen. Dit leidde soms tot hetzelfde probleem. Een laatste element dat het voeren van gesprekken niet altijd heeft vergemakkelijkt is van praktische aard. In welk Angolees huis je komt, de televisie lijkt altijd aan te staan. Daardoor werden zowel ik als de respondent regelmatig afgeleid door de beelden en geluiden van de televisie.

In Angola

Zoals hierboven reeds aangegeven, zijn in onderzoeken naar internationale migratie de ‘achterblijvers’ en potentiële migranten geregeld een verwaarloosde groep (Eurostat & NIDI, 2000: 8). In een onderzoek naar de determinanten van migratie zijn niet alleen de motivatie en omstandigheden van degenen die daadwerkelijk zijn vertrokken van belang. Minstens zo interessant is het om informatie te krijgen van personen die niet vertrokken zijn, of reeds teruggekomen zijn van een verblijf in het buitenland. Het interviewen van teruggekeerde asielzoekers is onder andere met succes in een studie van de IOM naar irreguliere migratie vanuit Azerbeidzjan gehanteerd (IOM, 2001). Ook ik heb tijdens mijn verblijf in Angola veel met teruggekeerde asielzoekers en personen die (nog) niet gemigreerd waren gesproken.

Voordat ik naar Angola vertrok, had ik van diverse Angolese contacten in Nederland cadeautjes meegekregen met de vraag of ik die aan vrienden of familie in Angola zou willen geven. Dit gaf mij de gelegenheid om de ‘thuisblijvers’ te spreken, te zien in

welke omstandigheden de migranten woonden voordat zij naar Nederland waren gegaan en gesprekken te voeren over de perceptie die vrienden en familie in Angola hadden van de levensomstandigheden van hun landgenoten in Nederland. Ook had ik contactgegevens van reeds teruggekeerde Angolese asielzoekers die ik in Nederland had leren kennen. Een aantal van hen heb ik daar ook kunnen bezoeken. Een van mijn respondenten in Nederland had telefonisch geregeld dat ik bij een vriend van hem in Angola zou kunnen slapen. Alhoewel ik uiteindelijk niet bij deze vriend in huis heb gewoond, heb ik wel verschillende keren met hem afgesproken. Experts die ik in Nederland had gesproken, hadden mij ook verschillende telefoonnummers meegegeven van collega's of vrienden met wie ik contact zou kunnen opnemen. Eenmaal in Angola aangekomen, kon ik na enkele dagen acclimatiseren dus direct aan de slag met het plannen van gesprekken.

Uiteindelijk heb ik de volle periode bij een Angolese jongeman in huis gewoond. We zijn goede vrienden geworden; we aten samen, gingen samen uit en spraken elkaar veelvuldig. Dat ik bij hem in huis woonde heeft ervoor gezorgd dat mijn Portugees met sprongen vooruit kon gaan en dat ik gemakkelijk contacten kon leggen met zijn vrienden, familieleden en vrienden van vrienden. Ook kon ik met vragen of onduidelijkheden bij hem terecht. Een aantal nuttige contacten is verder via de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM) in Luanda verkregen. Medewerkers hebben mij in contact gebracht met door hen begeleide teruggekeerde asielzoekers uit Nederland, maar ook met terugkeerders uit bijvoorbeeld Zwitserland en Engeland. Ik merkte dat de ex-asielzoekers na eenmaal te zijn teruggekeerd erg vrij waren in het vertellen over hun ervaringen in Europa. Anders dan de initiële spanning aan het begin van het gesprek die ik in Nederland soms nog wel eens voelde, vonden terugkeerders het vaak vanaf begin af aan leuk en interessant om een onderzoeker uit Europa over hun migratie- en reiservaringen te vertellen. Als respondenten erg vrij waren in het geven van informatie pakte ik er soms pen en papier bij en ging ik direct naar de kern van mijn onderzoeksvragen. Tijdens zulke gesprekken, of door het voeren van meerdere gesprekken, is het soms mogelijk geweest 'de diepte' in te gaan en de volledige levensgeschiedenis en familiehistorie van migranten te beschrijven. Sommige van de respondenten zag ik bijna dagelijks, anderen heb ik niet langer dan vijf minuten gesproken, maar vrijwel altijd wist iemand wel iets interessants te vertellen. De maanden die ik in Angola heb doorgebracht, zijn mede hierdoor zonder twijfel de meest nuttige periode voor het onderzoek gebleken.

Net als in Nederland, bleek ook in Angola de grote meerderheid van de (potentiële) respondenten over een mobiele telefoon te beschikken. Dit kwam bijzonder goed van pas, want niet alle huizen in Angola hebben een adres en vaste telefoonaansluitingen zijn in sommige wijken vrijwel niet aanwezig. Bepaalde wijken kunnen voor een persoon die er niet bekend is bovendien gevaarlijk zijn om alleen te bezoeken. Zonder mobiele telefoon zou het moeilijk zijn geweest om potentiële respondenten te lokaliseren en afspraken met hen te maken. Ik ben er daarom van overtuigd dat dit onderzoek zonder het bestaan van een mobiel netwerk ófwel veel langer zou hebben geduurd, ófwel op minder gesprekken met respondenten gebaseerd zou zijn geweest. Het was echter niet altijd nodig om telefonisch afspraken te maken met respondenten. Soms werden gesprekspartners simpelweg in de schoot geworpen. Zo is het bijvoorbeeld

voorgekomen dat ik over straat liep en ineens een oudere Angolese man achter me hoorde vragen: “Sind sie von Deutschland?” “Nee ik kom uit Nederland, maar wat interessant dat u Duits spreekt, ik ben namelijk bezig met een onderzoek...” En een nieuwe respondent was gevonden. Ook werd er op feestjes of bijeenkomsten regelmatig gevraagd wat ik in Angola kwam doen, waardoor het gespreksonderwerp vrijwel als vanzelf op mijn onderzoek uitkwam en ik nieuwe respondenten kon werven.

Om enig inzicht te krijgen in de vluchtelingenproblematiek op het platteland, ben ik 10 dagen naar de oostelijke provincie Moxico gegaan. In dit deel van het land is tijdens de oorlog veel gevochten en het is één van de gebieden waarover veel asielzoekers in Nederland verteld hebben, dat ze er van origine vandaan komen. In Moxico heb ik semi-gestructureerde interviews gehouden met personen die tijdens het oorlogsgeweld naar Congo en Zambia waren gevlucht.

In Portugal

In mei 2005 heb ik een bezoek aan Lissabon gebracht. Dit bezoek stond voornamelijk in het teken van literatuurstudie en het spreken van experts. Maar daarbuiten heb ik ook met Angolese respondenten gesproken die meer konden vertellen over de migratiecyclus. Net als naar Angola, vertrok ik ook naar Portugal met een lijst met telefoonnummers en adressen die ik van eerdere respondenten had gekregen. Wel was het in Lissabon moeilijker dan in Angola om op andere manieren contact te maken met Angolese respondenten. Het feit dat er veel minder Angolezen wonen, speelde daarbij uiteraard allereerst een rol. Maar daarnaast viel ik als blank persoon in Lissabon niet erg op, waardoor ik minder snel door mogelijke respondenten zelf benaderd werd. In Lissabon ben ik nooit ‘toevallig’ op straat een respondent tegen het lijf gelopen, terwijl dit in Angola zoals eerder vermeld soms wel het geval was. Een andere factor was dat ik in Lissabon in een kampeerbus op een camping overnachtte, waardoor ik weinig contact had met de Angolese gemeenschap in Portugal. Net als in Angola voelden ook in Portugal de respondenten die ik wel te spreken kreeg zich echter erg vrij om te spreken over hun ervaringen. Daarbij zal meegespeeld hebben dat zij in veel gevallen geen asielzoekers waren en (ondertussen) over een (tijdelijke) verblijfsvergunning beschikten. Het verblijf in Portugal is mede om deze reden dan ook erg belangrijk en waardevol gebleken.

In Engeland

Tijdens een verblijf van een week in Engeland heb ik met experts gesproken en bibliotheken bezocht. Daarnaast heb ik ook met enkele Angolese respondenten gesproken. De respondenten zijn niet tijdens de periode in Engeland benaderd; in alle gevallen waren het vrienden of familieleden van personen die ik in Nederland had leren kennen.

3.6.1 Representativiteit

In totaal heb ik – in alle landen bij elkaar – 147 Angolese respondenten gesproken. Met sommigen heb ik een of meerdere uitgebreide gesprekken kunnen voeren. Van deze respondenten heb ik minimaal in grote lijnen een beeld gekregen hoe het migratiepro-

ces van henzelf of een familielid is verlopen. In het beste geval heb ik hen meerdere malen in verschillende landen ontmoet en een volledig beeld kunnen krijgen van hun migratiecyclus, familiegeschiedenis, achtergrond in Angola en het leven in Europa. Van een aantal personen heb ik niet een complete migratiegeschiedenis gehoord, maar de korte gesprekken die ik met hen heb gevoerd, bleken wel relevant en waardevol voor het onderzoek. Dit kunnen personen zijn die niet gemigreerd waren, familieleden van migranten, of korte toevallige ontmoetingen. Met een gering aantal personen heb ik wel gesproken, maar uiteindelijk geen informatie uit de gesprekken gebruikt, omdat deze niet relevant bleek te zijn.

Het uitvoeren van kwalitatief onderzoek heeft als sterke kant dat verdieping, contextualiteit en begrip kunnen worden aangebracht. Men kan grondig ingaan op de gestelde onderzoeksvragen en bepaalde mechanismen kunnen intensief worden onderzocht (Bijleveld, 2006: 91). Portes wijst erop dat de grootste vernieuwingen in de migratietheorie niet noodzakelijkerwijs uit méér data voortkomen, maar veeleer uit een goede analyse van data:

“For purpose of theory, more is not necessarily better, since an avalanche of empirical content can make the task working out solutions at some level of generalizability more difficult.” (Portes, 1997: 802)

De vraag bij kwalitatief onderzoek is dan ook niet in hoeverre de gevonden informatie bruikbaar of nuttig is, omdat dit vrijwel altijd wel het geval is. Het is bij kwalitatief onderzoek echter wel van belang om kritisch na te gaan in hoeverre de gevonden resultaten representatief zijn en in hoeverre de resultaten buiten de onderzochte groep gelding hebben (Bijleveld, 2006: 91). Portes wijst in dit verband op het gevaar dat hij de ‘pseudo-test’ noemt:

“The ‘pseudo-test’ consists of dressing up modest empirical findings as if they were suitable for examining a general hypothesis.” (Portes, 1997: 804)

Om te controleren of een min of meer compleet beeld is ontstaan van de te onderzoeken groep, kan het helpen om na te gaan of op een gegeven moment een punt van ‘verzadiging’ is ontstaan (Rubin & Rubin, 1995). Dit houdt in dat nieuwe respondenten op een gegeven moment geen wezenlijk nieuwe informatie meer toevoegen bij het reeds bestaande beeld dat op basis van eerdere gesprekken is verkregen. Aan het eind van de onderzoeksperiode leek zo’n verzadigingspunt te zijn bereikt. Alhoewel ik tijdens nieuwe gesprekken met respondenten of experts vrijwel altijd weer kleine flarden nieuwe informatie te horen kreeg, leverden de gesprekken meestal geen fundamenteel ‘nieuwe’ of ‘andere’ inzichten op met betrekking tot de hoofdvragen van het onderzoek. Voorwaarde om waarde te kunnen hechten aan zo’n punt van verzadiging is wel dat de respondenten met een zekere spreiding gekozen zijn. Door zoveel mogelijk verschillende paden te bewandelen in de zoektocht naar respondenten, heb ik geprobeerd een zo breed mogelijke ‘dwarsdoorsnee’ van Angolese respondenten te bereiken. In dat kader is bijvoorbeeld ook bewust met oudere (ex)migrantten gesproken om temporele spreiding in de onderzoeksgroep aan te brengen.

Toch dient ten aanzien van de representativiteit van dit onderzoek een aantal voorbehouden te worden gemaakt. Ten eerste zijn mannelijke respondenten in het onderzoek enigszins overgerepresenteerd. 80% van respondenten is man, terwijl – zoals eerder in dit hoofdstuk is aangegeven – het totaal aantal mannelijke Angolese asielzoekers ongeveer rond de 60% lag (Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003: 34). Deze overrepresentatie houdt voor een groot gedeelte verband met de wijze van werven. Voor mij als man bleek het simpelweg gemakkelijker om contact te leggen met mannen dan met vrouwen. Mannen waren bovendien eerder bereid een afspraak te maken zonder anderen erbij. Dit gold zowel in Nederland als in Angola en Portugal. Een tweede voorbehoud dat gemaakt moet worden, is dat in de methode waarop respondenten zijn geworven het gevaar schuilt dat vooral beter opgeleide migranten mij informatie hebben gegeven. Hoger opgeleide migranten konden wellicht gemakkelijker inschatten waar een wetenschappelijk onderzoeker mee bezig is, waardoor zij eerder meewerkten. Een derde beperking wat betreft de representativiteit, houdt verband met de leeftijd van de respondenten. Zoals eerder aangegeven, hebben veel Angolese asielzoekers zich bij de IND als AMA's gepresenteerd. Deze groep bestaat dus voor een groot deel uit jonge personen en kinderen. Uit ethische overwegingen heb ik geen contact gezocht met minderjarige migranten. Te verwachten valt dat zij minder goed dan volwassen personen in staat zijn om een goede afweging te maken met betrekking tot hun opstelling en uitlatingen in de richting van een onderzoeker. Bovendien zou ik voordat ik met minderjarigen zou kunnen spreken, eerst toestemming van voogden moeten vragen en dat zou niet geschikt zijn in verband met de onderzoeksmethode. Voordat ik een gesprek met iemand had, wist ik de exacte leeftijd niet altijd, maar in principe heb ik geen gesprekken gevoerd met personen die mij op het eerste gezicht jonger voorkwamen dan 18 jaar. De jongste groep AMA's heb ik dus niet gesproken, maar wel heb ik geregeld met (inmiddels) meerderjarig geworden (ex)AMA's gesproken.

3.6.2 (*Participerende*) *observatie*

Participerende observatie bestaat uit een variëteit van onderzoeksstrategieën, waarbij de onderzoeker een groep bestudeert in zijn natuurlijke omgeving door activiteiten te observeren en – in meer of mindere mate – in deze activiteiten te participeren (Hagan, 1993: 189). Het onderzoek van Zaitch (2001) naar cocaïnesmokkel vanuit Colombia is een bekend recent onderzoek uit de criminologie waarbij deze methode is gehanteerd. De onderzoeker 'loopt mee' met de te onderzoeken groep of 'hangt rond' op plaatsen waar veel respondenten komen. Daardoor maakt hij als het ware mee hoe het is om het fenomeen waar hij onderzoek naar doet, zelf te ondergaan.

Het is nooit de nadrukkelijke bedoeling geweest om participerende observatie als onderzoeksmethode te hanteren en bijvoorbeeld actief betrokken te raken bij het migratieproces van Angolezen *an sich*. Aanvankelijk was het echter wel de bedoeling om frequent aanwezig te zijn op plekken waar veel Angolezen samenkomen. Dit is vooral in Nederland echter niet goed gelukt. Een belangrijke reden hiervoor is het al eerder genoemde gebrek aan vaste lokaties waar Angolezen samenkomen. Er kan hier dan ook niet van een (participerend) observerend onderzoek worden gesproken. Wel hebben observaties tijdens het onderzoek mij verduidelijking of verdieping gegeven over sommige aspecten van het migratieproces. Zo gaven bezoeken aan familieleden in Angola

een goed beeld van de achtergrond van respondenten in Nederland. Ik kon daardoor bijvoorbeeld beter plaatsen uit welke sociale strata de respondenten kwamen. Ook stelde het me in staat hun migratiemotieven beter te duiden. Het feit dat ik maandenlang bij een Angolese jongeman had gewoond in de Angolese hoofdstad Luanda gaf mij in algemene zin een goed beeld van de wijze waarop bepaalde aspecten en segmenten van de Angolese maatschappij functioneerden. Enkele bezoeken aan Angolese ambtelijke instanties gaven duidelijk en onmiskenbaar aan hoe alomtegenwoordig corruptie in Angola is; ik kon met eigen ogen zien hoe er werd gesjoemeld en betaald om de juiste papieren te bemachtigen. Tijdens bezoeken aan de buitenwijken van Lissabon werd duidelijk onder welke omstandigheden Afrikaanse migranten in Portugal leefden. Een speciale vorm van observatie heb ik via internet uitgevoerd. Geregeld heb ik Angolese *chatsites*⁵³ bezocht om te zien of, en zo ja hoe, Angolese internetgebruikers over migratie of asiel schreven. Deze ‘digitale bezoeken’ gaven met name een goed beeld van de verschillende meningen en visies die er binnen de Angolese diaspora over het Europese asielbeleid werden geventileerd.

Eenmaal is mij tijdens het onderzoek duidelijk geworden dat het interpreteren van bepaalde observaties niet altijd gemakkelijk is. In Angola liep ik langs de Portugese ambassade en zag daar een rij van tientallen Angolese jongens en meiden tussen de 16 en 18 jaar voor de deur staan. Alhoewel de instroomcijfers van Angolese asielzoekers in Europa op dat moment al waren teruggevallen, had het er alle schijn van dat Angolese jongeren nog steeds in groten getale naar Portugal wilden reizen. Nadat ik bij een jongen uit de rij informeerde waarom er zo’n grote rij stond, vertelde hij me dat ze allemaal in verband met een schoolopdracht naar de ernaast gelegen bibliotheek van de Portugese ambassade gingen. De rij had dus niets met migratie naar Europa te maken. Een duidelijker waarschuwing om voorzichtig om te gaan met het verbinden van conclusies aan observaties kon ik niet krijgen.

3.6.3 *Dilemma’s*

Ik heb nooit geld aangeboden in ruil voor informatie. Het aanbieden van geld zou de vrijwilligheid om mee te werken aan het onderzoek in negatieve zin kunnen beïnvloeden en bovendien kunnen er vraagtekens worden gesteld bij de betrouwbaarheid van de informatie als deze (mede) op basis van opportunistische (financiële) motieven wordt gegeven. Ik heb niet het risico willen nemen dat personen die in een moeilijke positie verkeerden puur uit financiële overwegingen informatie zouden geven. Overigens gaf de gehanteerde onderzoeksmethode er ook nimmer aanleiding toe om geld aan te bieden. Nooit is mij op de man af naar geld gevraagd in ruil voor informatie.

Ik was mij bewust van de ongelijkwaardige positie die tussen mij – de bevoorrechte academicus – en mijn respondenten – weinig draagkrachtige asielzoekers – bestond. De verschillen tussen mijzelf en (mogelijke) respondenten tekenden zich nog scherper af tijdens de perioden in Angola en Portugal. Tijdens ontmoetingen in cafés heb ik daarom over het algemeen de drankjes betaald en nam ik naar ontmoetingen bij mensen

⁵³ Voorbeelden hiervan zijn “*Jovens de Angola*” en “*Club-K*”:
<http://groups.msn.com/JovensdeAngola/luanda.msnw>
<http://www.club-k.net/XP/index.php?POSTNUKESID=62e46e4f6f6c274d6f24b281b94f2ad8>

thuis geregeld iets te eten of te drinken mee. Soms heb ik ook filmkaartjes betaald of openbaar vervoerkosten. Ook hebben enkele respondenten mij wel eens geld te leen gevraagd. Bij bedragen boven de 10 euro ben ik daar nooit op ingegaan. Ook aan het verzoek om een cash-geldbedrag van enkele honderden euro's naar Angola mee te nemen heb ik geen gehoor gegeven, omdat dit mij bij eventueel verlies alleen maar in problemen zou kunnen brengen.

Soms werd mij tijdens de gesprekken met asielzoekers gevraagd naar mijn visie op het asielbeleid. Ik kreeg dan vragen als “Wat vind jij van Verdonk?”⁵⁴ of “Vind jij het een goed systeem dat wij niet mogen werken?” Dit soort vragen heb ik altijd zo eerlijk mogelijk beantwoord, hetgeen niet altijd inhield dat ik de respondenten naar de mond sprak. In de meeste gevallen ontstond dan een open dialoog over bepaalde aspecten van het asielsysteem, zonder dat dit de sfeer van het gesprek overigens nadelig beïnvloedde. In één geval – toen ik werd geconfronteerd met de gedwongen terugkeer van een huilende jonge vrouw met AIDS – heb ik echter niets anders kunnen doen dan zwijgen op haar vraag of ik dat terecht vond.

Op verzoeken om informatie – bijvoorbeeld vragen over de asielprocedure of de wijze waarop terugkeer plaatsvindt – heb ik over het algemeen wel altijd antwoord gegeven; zelfs op het wat vreemde verzoek van een respondent die ik in Oost-Angola tegenkwam (R124) om hem “tips te geven” hoe naar Nederland te migreren. Na hem gewaarschuwd te hebben welke gevaren, nadelen en teleurstellingen zo'n reis met zich mee zou kunnen brengen, heb ik hem daarna eerlijk verteld welke reismethoden door zijn landgenoten zoal gehanteerd worden. Sommige verzoeken die ik kreeg waren echter zo weinig concreet dat ik niet goed wist wat ik ermee aanmoest. Een respondent stuurde me vanuit Nederland bijvoorbeeld een mail met de volgende tekst toen ik in Angola verbleef: “Kan je iets brengen over de actuele situatie in Angola dat mij kan helpen in mijn asielprocedure? Een krant of magazine waar iets slechts in staat over wat de Angolese regering tegen burgers doet. Begrijp je me? Succes met je boek” (R18). Ik heb hem een bericht teruggestuurd of hij kon specificeren wat voor informatie hij zocht, maar heb daarop geen reactie meer gekregen.

3.6.4 Betrouwbaarheid en validiteit van informatie van respondenten

In paragraaf 3.4 is aangegeven dat getwijfeld kan worden aan het waarheidsgehalte van de verklaringen die asielzoekers bij de IND hebben gegeven. Dit roept de vraag op waarom respondenten mij dan wel de waarheid zouden hebben verteld. Zeker bij onderzoek naar gevoelige zaken is het niet ondenkbaar dat respondenten ervoor kiezen niet naar waarheid te antwoorden. Die keuze kan bijvoorbeeld voortkomen uit de rationele overweging dat het een risico oplevert om bepaalde informatie te geven (Bijleveld, 2006: 209). Angolese asielzoekers hebben er op het eerste gezicht geen enkel belang bij om een wetenschappelijk onderzoeker iets anders te vertellen dan ze bij de IND hebben gedaan. Het zou hun positie zelfs alleen maar kunnen schaden. Staring (2001: 56) geeft aan dat hij illegale migranten soms kon helpen met bijvoorbeeld het vertalen van brieven of invullen van formulieren. Daarmee hadden de migranten er in

⁵⁴ Oud-minister van Vreemdelingenzaken en Integratie.

zekere zin belang bij om contact te onderhouden met de onderzoeker en een vertrouwelijke band met hem op te bouwen. Asielzoekers echter, worden omringd door personen die hen willen helpen bij dit soort zaken. Medewerkers van Vluchtelingenwerk en COA-personeel staan dagelijks klaar voor het verschaffen van hulp bij praktische probleempjes of bij emotionele nood. Juridische bijstand wordt door een toegewezen advocaat verricht. Het onderhouden van vertrouwelijk contact met een wetenschappelijk onderzoeker biedt vanuit het perspectief van asielzoekers – tenzij men is uitgeprocedeerd – dus in principe weinig voordelen.

Toch schetste een aanzienlijk deel van de asielzoekers die ik sprak een migratieproces dat weinig overeenkomsten vertoonde met verhalen die ik eerder in de IND-dossiers had gelezen. Geregeld gaven zij erg vertrouwelijke informatie in verband met hun asielprocedure. Ze vertelden bijvoorbeeld soms gedetailleerd en uitgebreid over de motivatie en reisroute. Daarbij verhaalden zij over elementen die een negatieve uitwerking op hun asielprocedure zouden hebben, als deze informatie bij de IND bekend zou zijn geweest. Ook werd me soms verteld dat men via een ander Europees land naar Nederland was gereisd, of niet daadwerkelijk gevlucht was. Sommige respondenten vertelden zelfs letterlijk dat zij bij de IND een verzonnen verhaal hadden verteld en dat zij mij de waarheid vertelden.

Het is moeilijk om aan te geven welke individuele redenen respondenten hebben gehad om deze informatie met mij te delen. Ik heb de meesten er niet specifiek naar gevraagd en daarom blijft het in veel gevallen gissen naar de beweegredenen. Ik denk echter wel dat in ieder geval vier factoren eraan hebben bijgedragen dat er een situatie is ontstaan waarin dit kon gebeuren. In de eerste plaats heb ik mijzelf duidelijk voorgesteld als wetenschapper en altijd anonimiteit van de respondenten gewaarborgd. Ten tweede werd ik door de wijze waarop ik met de respondenten in contact was getreden niet snel met de IND, een opsporingsinstantie of een hulpverleningsinstantie geassocieerd. Daarmee was dus helder dat wat zij mij vertelden geen negatieve invloed zou kunnen uitoefenen op hun asielprocedure, of op eventuele steun die zij vanuit de hulpverlening kregen. Ten derde sprak ik Portugees, toonde ik mijzelf goed op de hoogte van de Angolese historie en maatschappij en stelde ik me tijdens de gesprekken kritisch op. Dit zou ertoe hebben kunnen bijgedragen dat men minder snel magere, gekleurde of ongeloofwaardige verhalen vertelde. In de vierde en laatste plaats kwam ik waarschijnlijk niet bedreigend over door direct vragen te stellen over de reden waarom men naar Nederland was gekomen of de wijze waarop men gereisd had. Ik ben pas over deze gevoeliger onderwerpen gaan spreken als ik het gevoel had dat er enige mate van vertrouwen was.

Ook zijn er verschillende individuele beweegredenen van de migranten te onderkennen die ertoe kunnen hebben bijgedragen dat zij mij van informatie wilden voorzien. Sommigen waren bijvoorbeeld al uitgeprocedeerd op het moment dat ik met hen in contact kwam en vertelden mij dat ze er geen belang meer bij hadden nog langer ‘de schijn op te houden’. Zij waren toch van plan terug te keren naar Angola en af en toe kreeg ik het idee dat zij het zelfs wel prettig vonden om eens vrijelijk met een geïnteresseerde over hun migratieproces te kunnen spreken. Anderen hadden al een status op het moment dat ik hen ontmoette en hadden er daarom persoonlijk geen belang meer

bij om vast te houden aan hun (andere) IND-verhaal. Sommigen verklaarden dat goede Nederlandse vrienden in hun omgeving ook al op de hoogte waren dat zij ‘twee verhalen’ met zich meedroegen. Dan mocht ik het ook wel weten, zo werd geredeneerd. Anderen hadden er soms eigenbelang bij om openheid over hun achtergrond te geven. Zij wisten bijvoorbeeld dat ik naar Angola zou gaan reizen en wilden dat ik geld of cadeautjes voor hun familie of vrienden meenam. Sommige oudere Angolezen die al langere tijd in Nederland woonden, hekelden het gedrag van jonge asielzoekers en maakten zich oprecht zorgen over de situatie waarin de jongeren verkeerden. In sommige gevallen had ik het gevoel dat dit voor hen een aanleiding vormde om mee te werken aan het onderzoek.

In enkele gevallen ben ik tijdens het onderzoek geconfronteerd met duidelijke leugens van de zijde van respondenten. In een geval had een asielzoeker in Nederland mij bijvoorbeeld verteld dat hij door iemand van het Rode Kruis van Angola naar Nederland was gebracht. Toen ik vertelde dat ik naar Angola zou gaan, gaf hij me het telefoonnummer van een zakelijke kennis die daar woonde. Hij vertelde dat hij deze kennis in Nederland had leren kennen. Nadat ik in Angola was aangekomen en contact had opgenomen met de kennis, vertelde deze me dat hij en de respondent al vanaf de lagere school vrienden waren geweest – hij toonde een foto van twee lachende tieners – en dat de respondent op een andere wijze naar Nederland was gereisd dan met behulp van het Rode Kruis. In een ander geval vertelde een asielzoeker in Nederland mij dat hij in Angola gezocht werd vanwege politieke activiteiten en dat hij eventuele terugkeer zijn leven in gevaar zou kunnen komen. Enkele maanden later liep ik hem in Angola tegen het lijf en vertelde hij mij dat hij zonder problemen naar Angola kon reizen, dat hij geen enkel gevaar liep en op vakantie was. Een derde respondent tenslotte, vertelde bij onze eerste ontmoeting dat hij enkele jaren in Portugal had gewoond, voordat hij naar Nederland was gereisd. Enkele weken later echter, zei hij nog nooit in Portugal te zijn geweest. Informatie afkomstig uit gesprekken met deze respondenten heb ik alleen dan gebruikt als de informatie geen betrekking had op hun persoonlijke migratieproces. Zo heb ik opmerkingen over hun persoonlijke vluchtmotieven of reismethode niet verwerkt. Meer algemene informatie die zij gaven – bijvoorbeeld over de wijze waarop handel tussen Angola en Europa wordt gedreven, in hoeverre geld vanuit Europa wordt overgemaakt of de wijze waarop Angolezen in Nederland met elkaar omgaan – is in sommige gevallen wel verwerkt.

Een heel groot deel van de Angolese respondenten die ik in dit boek opvoer, verkeerde overigens niet in een situatie waarbij hun asielprocedure in gevaar zou kunnen komen door openlijk met mij te spreken. Er dient namelijk rekening mee te worden gehouden, dat ik behalve met asielzoekers in Nederland, vooral in Angola en Portugal ook met zeer veel Angolese respondenten gesproken heb die nooit asiel hadden aangevraagd, nooit gemigreerd waren, of na een mislukte asielaanvraag naar Angola waren teruggekeerd. In vergelijking tot asielzoekers in Nederland hadden zij veel minder te verliezen. Zij liepen immers niet het risico om hun asielstatus kwijt te raken of mis te lopen. Toch beschikten zij wel over zeer waardevolle informatie over het migratieproces vanuit Angola. Ze wisten hoe en waarom familieleden of vrienden waren gereisd of vertelden over reisplannen die zij zelf hadden (gehad). Deze respondenten spraken over het algemeen vrijuit over het migratieproces naar Europa.

3.6.5 Co-etniciteit

De in Amerika woonachtige Soedanese onderzoekster Abusharaf, beschouwde het tijdens haar onderzoek naar Soedanese asielmigratie richting Amerika als groot voordeel om tot de onderzoeksgemeenschap te behoren: *“I was able to participate in many aspects of life in the migrant community and back home in ways a non-Sudanese evidentially could not. Religious events, social gatherings, and political meetings were all open to me. Many casual conversations with other Sudanese friends regarding migration also proved productive and enabled my understanding of the intricacy of the Sudanese migratory phenomenon”* (Abusharaf, 2002: 7-11). Een volledig westerse onderzoeker zoals ik, kan moeilijker toegang krijgen tot religieuze en sociale bijeenkomsten van Afrikanen en zal – hoe hard hij zijn best ook doet – altijd een buitenstaander blijven. Deze beperking kan ondervangen worden door gebruik te maken van onderzoeksassistenten die wél uit de gemeenschap komen. Assistenten kunnen zelfstandig interviews afnemen en bijvoorbeeld fungeren als tolk voor de westerse onderzoeker. Zij spreken de taal en kennen de cultuur goed en kunnen vanwege hun reeds bestaande netwerk vaak gemakkelijk contacten leggen. Bovendien kunnen zij antwoorden van respondenten door hun (culturele) achtergrond wellicht beter plaatsen: *“They are believed to be in a better position to recognize and understand culturally biased strategies and provide appropriate analysis and do the research less obtrusively”* (Jacobson & Landau, 2003: 12). Het werken met assistenten met dezelfde culturele achtergrond als de respondenten biedt dus diverse voordelen.

Er kunnen echter ook nadelen kleven aan het hebben van dezelfde etnische achtergrond als de onderzoeksgroep of gebruikmaking van assistenten. Het kan bijvoorbeeld vragen oproepen naar de objectiviteit en vooringenomenheid van de onderzoeker of assistent (Bloch, 1999: 377). Daarnaast kan het gebruik van assistenten uit de te onderzoeken gemeenschap risico's met zich meebrengen waar de onderzoeker zich nauwelijks van bewust is: *“it is quite possible that a research assistant may be associated – by name, appearance, accent, style or dress – with a group the respondent either fears or despises”* (Jacobson & Landau, 2003: 12). Door het inschakelen van assistenten die hun eigen contacten aanspreken, laat het zich soms moeilijker beoordelen welke selectiecriteria dat met zich meebrengt (Van Gemert, 1998: 224).

Soms spreken respondenten zelfs vrijer met iemand die niet dezelfde etnische achtergrond heeft, uit angst dat de informatie die zij geven anders binnen de eigen gemeenschap bekend wordt (Bijleveld, 2006: 210). Ik ervoer het tijdens het onderzoek op sommige momenten dan ook juist als een voordeel om zelf – als Nederlander – gesprekken met Angolese respondenten te voeren. Onafhankelijk van wie dan ook kon ik mijn eigen koers vaststellen en keuzen maken (vgl. Van Gemert, 1998: 223). Ik was goed op de hoogte van de inhoud van alle eerdere gesprekken die in het kader van het onderzoek gevoerd waren, kon gemakkelijk mijn agenda vaststellen en kende alle respondenten zelf. Anders dan een onderzoeker of assistent die afkomstig is uit de gemeenschap, kon ik mij bovendien oprecht geïnteresseerd tonen in basale elementen van de Angolese cultuur, maatschappij en het migratieproces (vgl. Zaïtch, 2001: 11). Een onderzoeker met dezelfde etnische achtergrond zou bijvoorbeeld wellicht gemakkelijker van een respondent het verwijt kunnen krijgen dat hij het antwoord op een bepaalde vraag “zelf toch ook wel weet.” Ik daarentegen kon zonder gêne de meest

banale of triviale vragen stellen. Op sommige momenten heb ik het overigens wél als een beperking ervaren om volledig alleen onderzoek te doen en niet over een klankbord van assistenten te beschikken waar ik bepaalde bevindingen aan kon voorleggen. Dit heb ik zoveel mogelijk ondervangen door algemene informatie te *cross-checken* bij respondenten met wie ik een langere relatie had opgebouwd.

3.7 Leeswijzer

Bij de beschrijving van de Angolese migratiecyclus is getracht de migranten zoveel mogelijk een ‘gezicht’ te geven. Het is mijn overtuiging dat niet volstaan kan worden met een algemene, marginale schets van de maatschappij waar zij vandaan komen. De reden waarom en de wijze waarop gemigreerd wordt, kan namelijk pas ten volle begrepen worden als ook een serieuze poging is gedaan om de historische, sociaal-culturele en economische context van waaruit gemigreerd is te begrijpen, omdat deze van directe invloed is op het gehele migratieproces. Veelvuldig zal in de tekst dan ook verwezen worden naar de Angolese context. Geregeld worden de migranten zelf aan het woord gelaten en worden situatieschetsen gegeven van de levensomstandigheden in Angola en plaatsen die de migranten gedurende hun reis hebben aangedaan. Dit verlevendigt de tekst, komt de leesbaarheid ten goede en kan theoretische inzichten begrijpelijker maken. Regelmatig wordt ook gebruik gemaakt van citaten. Daarbij is zo exact mogelijk gereproduceerd wat een respondent heeft verteld, maar de gehanteerde methode van onderzoek brengt met zich dat niet altijd de letterlijke bewoordingen van de respondenten konden worden gereproduceerd.

De wijze waarop het onderzoek is vormgegeven en uitgevoerd, heeft een multidisciplinair karakter. Er worden methoden, begrippen en literatuur gebruikt uit de sociologie, geografie, antropologie, criminologie en rechtsgeleerdheid. Hoewel ik van mening ben dat een onderwerp als irreguliere migratie zich slechts laat omschrijven en begrijpen door methodieken en literatuur vanuit verschillende disciplines te gebruiken, ben ik mij er ook van bewust dat het leentje-buur spelen bij verschillende disciplines nadelen met zich mee kan brengen. Soms worden bijvoorbeeld termen gebruikt die binnen de ene discipline aanleiding kunnen geven tot uitvoerige discussies met betrekking tot de definiëring, terwijl het begrip in andere disciplines nauwelijks vragen oproept en er vrijwel geen aandacht wordt geschonken aan een exacte definiëring. De antropoloog zal bijvoorbeeld – in welke context dan ook – zeer voorzichtig zijn met het gebruik van het woord ‘cultuur’ en in ieder geval nader specificeren voor welke definiëring is gekozen. Een jurist zal dit begrip gemakkelijker zonder een nadere toelichting gebruiken. Tegelijkertijd zal de jurist de oren juist spitsen als het begrip ‘bewust’ wordt gebruikt – is er sprake van opzet of schuld? – terwijl de antropoloog waarschijnlijk niet snel de verschillende juridische implicaties die dit woord met zich mee kan brengen zal wegeen. Ik heb tijdens het schrijven zoveel mogelijk rekening gehouden met dit – bij multidisciplinair onderzoek onvermijdelijke – probleem en waar nodig getracht een nadere definiëring te geven van de gehanteerde begrippen. Omwille van de leesbaarheid zijn echter niet alle in dit boek gehanteerde begrippen nader geïmpliceerd en genuanceerd.

In dit boek zijn ter bescherming van de identiteit van de respondenten en experts geen namen of specifieke functieomschrijvingen opgenomen. Dit houdt in dat iedere res-

pondent of expert waar naar wordt verwezen van een fictieve naam of code is voorzien. Bij respondenten is het geslacht aangegeven als dit functioneel is, terwijl naar experts altijd in de mannelijke vorm wordt verwezen. De experts zijn gecodeerd als E1, E2, E3, etc. Angolese respondenten zijn gecodeerd als R1, R2, R3, etc. of met aliases aangeduid. Naar verdachten of migranten uit de politiedossiers wordt verwezen met fictieve namen of als Z1, Z2, Z3, etc.

In enkele gevallen heb ik er voor moeten kiezen om respondenten die mij veel informatie hebben gegeven, in het boek ‘op te delen’ in twee of meer verschillende respondenten. Hun ware identiteit zou anders eventueel op basis van een optelsom van de door hen gegeven informatie nagetrokken kunnen worden. Iemand die in werkelijkheid “Manu” (R2) heet, wordt in het boek dan bijvoorbeeld de ene keer aangeduid als “Tozé” (R4) en de andere keer als “Victor” (R5). In één geval is een expert om dezelfde reden en op dezelfde wijze opgesplitst.

4. Angola; een historie van migratie

*“Quando dois elefantes lutam,
quem sofre é o capim.”*

“Als twee olifanten vechten,
lijdt het gras.”

Angolees spreekwoord

4.1 Inleiding

Zoals in het inleidende hoofdstuk is weergegeven, is er in dit onderzoek voor gekozen om migratie vanuit Angola naar Nederland als casus te onderzoeken. Duidelijk is geworden dat er vele redenen aan migratie ten grondslag kunnen liggen en dat er op verschillende wijzen gemigreerd wordt. Historische, sociale, economische, politieke, familie- en persoonlijke kenmerken zijn hiervoor in meer of mindere mate bepalend. Aan de hand van een beschrijving van de geschiedenis van Angola zal duidelijk worden dat migratie daarvandaan – vanzelfsprekend – niet slechts begonnen is op het moment dat de Angolezen naar Nederland kwamen. Verschillende processen en gebeurtenissen in het verleden hebben ervoor gezorgd en eraan bijgedragen dat Angolezen tegenwoordig migreren op de manier waarop zij migreren. In dit hoofdstuk wordt een aanzet gegeven om meer inzicht te krijgen in de beweegredenen van Angolezen om hun land te verlaten. Het dient met name om de context te schetsen van de maatschappij waar de Angolese migranten die naar Europa zijn gereisd vandaan komen. Dit houdt per definitie in dat een genuanceerd beeld van de complexe realiteit van de historie van het land niet gegeven kan worden en in dat soms met grote sprongen eeuwen historie zullen worden samengevat. Duidelijk wordt dat de tientallen jaren durende burgeroorlog ervoor heeft gezorgd dat honderdduizenden Angolezen op zoek naar veiligheid de grenzen van buurlanden over zijn gevlucht. Om meer uiteenlopende redenen zijn duizenden Angolezen de afgelopen jaren echter ook naar Europa en andere continenten gemigreerd.

Alvorens de historie van migratie vanuit Angola nader te bespreken, worden hieronder eerst enige basale geografische en demografische gegevens van het land weergegeven. Angola is het grootste Portugeestalige land in Afrika. Het ligt aan de Atlantische oceaan in het zuidwesten van het Afrikaanse continent. Buurlanden zijn Namibië in het zuiden, Zambia in het zuidoosten en de Democratische Republiek Congo (voormalig Zaïre) in het noorden en noordoosten. Ten noorden van Angola, aan het zuiden afgescheiden door een dunne strook land die tot Congo behoort en aan het noorden grenzend aan Congo-Brazzaville, ligt de provincie Cabinda die ook onderdeel vormt van Angola. In totaal bestaat Angola uit 18 provincies en met ruim 1,2 miljoen vierkante kilometer is het bijna dertig keer zo groot als Nederland. In 1975 had het ruim vijf miljoen inwoners en in 2000 werd geschat dat dit aantal was opgelopen tot rond de veertien miljoen. Angola heeft grotendeels een tropisch klimaat, waarbij het zuiden droger is dan het noorden. (Pélissier, 2003: 33). Een kaart van Angola is opgenomen in bijlage II. Een groot deel van de bevolking woont in de kustgebieden rond de twee stedelijke agglomeraties Luanda en Benguela. Ook de centrale hooglanden – merendeels de provincies Huambo, Huila en Bié – zijn relatief dichtbevolkt. De zuidoostelijke provincies zijn zeer dunbevolkt.

4.2 Prekoloniale periode (- 1483)

De *Bushmen* – ook wel de Khoi-San genoemd – waren de eerste bewoners in het gebied dat nu Angola is. Het waren rondtrekkende jagers en verzamelaars waarvan er in het zuiden dichtbij de grens met Namibië nu nog enkele duizenden in kleine geïsoleerde gemeenschappen leven. Tussen 1300 en 1600 zijn zij uit hun woongebieden

verdreven of vermengd met de Bantu-volken die vanuit de regio tussen Kameroen en Congo naar Angola migreerden (Posthumus, 2003).

De huidige Bantu-bevolking in Angola is grotendeels opgebouwd uit drie etnische groepen met ieder hun eigen taal. De oudste en van origine machtigste groep zijn de Bakongo. Zij vestigden in de 14^e eeuw een politieke machtsbasis die zich uitstreckte van de kusten ten zuiden van de huidige hoofdstad Luanda tot aan het gebied van de huidige Democratische Republiek Congo, Congo-Brazzaville en Gabon. Tegenwoordig zijn de meeste Bakongo in Angola in de noordelijke provincies Uige, Zaire en Cabinda te vinden.⁵⁵ De kracht van de Bakongo was dat overwonnen volken niet gedwongen werden hun manier van leven op te geven. Tijdelijke assimilatie onder het bewind van de koning had de voorkeur. Een tweede politieke machtsbasis – die van de Mbundu (of Ambundu) – ontstond min of meer tegelijkertijd ten zuiden van Luanda in de kustzone en de lagere delen van het centraal plateau. Net als de Bakongo, leefden zij voornamelijk van een combinatie van landbouw en handel. Het derde grote Bantu-volk was de Ovimbundu. Zij vestigde zich in de 16^e eeuw in het centrum van het land en zouden later ook afzakken naar de kustregio rond Benguela. Voornamelijk in het zuiden en oosten leefden nog andere volken zoals de Lunda-Chokwe, Ovambo en Herero. Zij waren – althans in het gebied dat nu Angola is – in de minderheid. Alle etnische groepen hadden een min of meer centralistische bestuursstructuur die draaide om het gezag van de leider, die (vanuit een eurocentrisch oogpunt) ook wel als koning zou kunnen worden aangeduid. In principe werd iedereen die zijn gezag erkende en/of schatplichtig aan hem was, beschouwd als zijn onderdaan (Posthumus, 2003). Geschat wordt dat tegenwoordig ongeveer 37% van de bevolking tot de Ovimbundu behoort, 25% tot de Mbundu en 13% tot de Bakongo. Het overige gedeelte bestaat uit verschillende minderheidsgroepen (Ambtsbericht, 2002b).

4.3 Koloniale periode (1483 - 1961)

In 1483 zette de Portugees Diogo Cão voet aan land in Angola en ontwikkelde hij namens de Portugese koning een zakelijke relatie met de koning van de Bakongo. De Portugezen stichtten een haven in Luanda, voornamelijk om slaven vanuit Afrika naar de plantages in Brazilië te transporteren. In 1622 telde Luanda ongeveer 400 blanke inwoners (Ratelband, 2000: 50). Voor het voeren van een succesvolle slavenhandel waren zij afhankelijk van medewerking van de lokale bevolking. Alhoewel de verhoudingen de eerste jaren redelijk goed waren – de Bakongo-koning liet zich zelfs João I dopen – kwam de relatie de daaropvolgende jaren behoorlijk onder druk te staan. De Mbundu koning – de *Ngola a kiluanje* – bleek meer bereid om de Portugezen aan slaven te helpen dan de Bakongo-koning. Alhoewel de Mbundu nooit over een vergelijkbaar groot gebied zouden heersen als de Bakongo, verschoof de vriendschappelijke en zakelijke focus van de Portugezen van de Bakongo naar de Mbundu. De naam ‘Angola’ is dan ook een derivatie van de benaming van de Mbundu-koning.

In hun zoektocht naar mineralen en slaven trokken de Portugezen mondjesmaat het binnenland in en her en der verrezen forten en kerken. Over het algemeen beperkte de

⁵⁵ De meerderheid van de Bakongo woonde en woont overigens buiten Angola in de hierboven genoemde buurlanden.

Portugese invloedssfeer zich echter tot de kustplaatsen Luanda en Benguela en bleef het binnenland grotendeels 'onontdekt' (E18). Ondertussen had ook de Nederlandse overheid haar oog laten vallen op Angola. De West-Indische Compagnie (WIC) trachtte wereldwijd de slavenroutes te beheersen en vanaf begin 1600 werden met regelmaat expedities ondernomen om na te gaan in hoeverre de mogelijkheid bestond Angola te bezetten. In 1641 was het dan zover en werden voor korte tijd de voor de slavenhandel vitale plaatsen Luanda en Benguela ingenomen. De Nederlanders knoopten zo snel mogelijk vriendschappelijke en zakelijke banden aan met de Bakongo, maar dit kon niet verhinderen dat de Portugezen – na in 1648 de Nederlanders te hebben verdreven en in 1665 de Bakongo te hebben verslagen – de koloniale macht in Angola voorgoed grepen. Luanda groeide vanaf die tijd uit tot de grootste slavenhaven en de grootste koloniale stad in Sub-Sahara Afrika. Alhoewel Engeland in 1807 en Nederland in 1814 een einde maakten aan de slavenhandel, zouden de Portugezen nog tot 1836 slaven vanuit Angola verschepen. Rond dezelfde tijd rukten de Portugezen verder op naar het oosten en zuiden. In het noorden werd de koloniale overheersing uitgebreid naar het gebied dat nu Cabinda is (Posthumus, 2002).

Nadat de slavenhandel was gestopt, werd Angola voornamelijk als een strafkolonie gebruikt. Eind 19^e eeuw waren er ondertussen tienduizenden blanken neergestreken in Angola en een fors aantal hiervan waren *degradados*; veroordeelden die als straf verbannen werden naar Angola. Er ontstonden handelstations waar basisproducten werden verkocht en zowel katholieke als protestante missionarissen kwamen in groten getale om de bevolking te kerstenen. De invloedssfeer beperkte zich echter nog steeds voornamelijk tot de kustgebieden en de binnenlandse handel was hoofdzakelijk in handen van de lokale bevolking. In 1885 was de Duitse kanselier Bismarck gastheer van de Conferentie van Berlijn, waar allereerst over vrijhandel in Afrika werd gesproken, maar daarnaast ook werd bepaald dat daadwerkelijke fysieke bezetting van grondgebied de maatstaf zou zijn om koloniale claims te kunnen honoreren. Angola werd op dat moment officieel fysiek bezet door de Portugezen en per verdrag kwam Angola officieel onder de Portugese invloedssfeer. In 1910 werd Angola formeel onderdeel van de Republiek Portugal. Het zou echter tot midden 1920 duren voordat de Portugezen zich ook op aanzienlijke schaal in het binnenland vestigden (E18, Robson & Roque, 2001; Posthumus, 2002).

In Portugal – en daarmee feitelijk ook in Angola – greep de fascistische dictator Salazar in 1932 de macht. Vakbonden en politieke partijen werden verboden en Angola kreeg een koloniaal bestuur met een administratieve indeling in elf provincies en een klein ambtenarenapparaat dat als belangrijkste taak het innen van belastingen had. De Angolese economie werd voor Portugal steeds belangrijker. In de noordoostelijke Lunda-provincies werden vanaf 1910 diamanten gedolven. Tot de Tweede Wereldoorlog bracht deze diamantindustrie de meeste deviezen binnen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was het moeilijk om goederen te importeren en dit leidde in Angola tot een stimulans om zelf kleine industrieën op te zetten, zoals de verwerking van levensmiddelen en de productie van meubels, verf en dergelijke. Ondertussen groeide de koffieproductie explosief. In 1955 werd in de Kwanza-vallei voor het eerst olie gevonden en later zou blijken dat er vooral in de kustwateren voor Cabinda gigantische olievoorraden waren. Gelokt door een gratis overtocht, gemeubileerd huis, land, vee, zaaizaad en

geld kwamen er steeds meer Portugezen over om vooral in het noorden van Angola zogenaamde *fazendas* – grote boerenbedrijven – op te starten. Met name door het verbouwen van koffie, maar ook sisal, katoen en suikerriet floreerde de landbouw en veel Angolezen uit het zuiden migreerden al dan niet tijdelijk en al dan niet vrijwillig naar het noorden om daar op de plantages te werken. In de jaren zestig en zeventig groeide de economie met soms bijna 8% per jaar, en steeds meer Portugese immigranten kwamen naar Angola. In de eerste helft van de twintigste eeuw woonden er ongeveer 35.000 Portugezen in Angola, terwijl dit er in de jaren zeventig meer dan 300.000 waren. Lang niet alle Portugese migranten hadden echter plantages. Veel werkten in de steden als winkelier, taxichauffeur of los werkman. De economie bloeide, de levensstandaard van veel Portugese *expatriates* was in veel gevallen hoger dan die van Portugezen in eigen land en vanwege de luxe uitstraling en het goede leven werd Luanda in de jaren zestig wel het Rio de Janeiro van Afrika genoemd (Robson & Roque, 2001; Birmingham, 2002; Posthumus, 2002)

Migratie tijdens de koloniale periode

Omdat Angola tijdens de koloniale overheersing een integraal onderdeel vormde van Portugal, is het moeilijk na te gaan hoeveel Angolezen tijdens deze periode – al dan niet vrijwillig – naar Portugal waren gemigreerd. Wel staat vast dat de eerste Afrikaanse slaven in Europa Angolezen waren. Eind vijftiende eeuw werden zij naar Portugal verscheept om Prins Henry ‘De Navigator’ te dienen (Ter Haar, 1998). In de eerste helft van de zestiende eeuw was Lissabon de Europese stad met het hoogste aantal Afrikaanse ingezetenen; maar liefst 10% van de 100.000 inwoners (Malheiros, 2002). Zij waren vrijwel allemaal als slaaf naar Portugal getransporteerd en een groot gedeelte van hen was van oorsprong uit Angola afkomstig.

Anders dan veel Afrikaanse buurlanden had Angola geen specifieke koloniale status, maar werd het door de Portugezen beschouwd als een onvervreemd bare overzeese provincie. De Portugese koloniale filosofie stond dichtbij de Franse, in de zin dat getracht werd de eigen taal en cultuur over te dragen op de lokale bevolking. Bovenaan in de hiërarchie stonden de blanke kolonisatoren. Daaronder stonden de *mestiços*, halfbloeden die een blanke vader en een zwarte moeder hadden.⁵⁶ Zij konden opgenomen worden in een blanke familie en de Portugese nationaliteit verkrijgen. Op verhoudingen tussen blanke vrouwen en zwarte mannen stonden zware straffen en kinderen uit een dergelijke verhouding hadden geen speciale status. Gezonde – meestal katholieke – zwarten die Portugees spraken, een goede opleiding hadden genoten, een bovengemiddelde economische positie bezaten en van onbesproken gedrag waren, konden ook toetreden tot de wereld van de *mestiços*. Als een zwarte voldoende ‘aangepast’ was, kon hij de status van *assimilado* krijgen. Later werd deze naam veranderd in *civilisado*. Een *civilisado* werd vrijgesteld van de Afrikaanse belastingplicht en arbeidsregels, hij had vrijheid van beweging en kon – in theorie – werkzaam zijn bij de overheid en volledig deelnemen aan de Europese economie. Van de ‘civilisatie’ is uiteindelijk niet erg veel terechtgekomen: in 1950 is een laatste telling gehouden waarin werd vastgesteld dat

⁵⁶ Behalve *mestiços* die daadwerkelijk een blanke vader en zwarte moeder hadden, traden ook ook kinderen van twee *mestiços* tot deze groep toe. Vanaf de 20^e eeuw worden *mestiços* ook wel benoemd als een aparte ‘sociale klasse’, of zelfs een apart ‘ras’ (E18).

slechts 30.000 Angolezen – 2% van de toenmalige Afrikaanse bevolking – de ‘gecivileerde’ status had bereikt. Er zijn twee verklaringen voor dit lage aantal. In de eerste plaats was het moeilijk om de status te bereiken. Voordat een Afrikaanse Angolees kon opteren voor de status moest hij bijvoorbeeld een bepaald niveau van onderwijs hebben bereikt en het onderwijsaanbod voor zwarten was in Angola zeer beperkt. Ten tweede wilde niet iedereen opteren voor deze status, omdat het naast voordelen, ook nadelen met zich mee kon brengen. Een *civilisado* kon geen aanspraak maken op traditionele landrechten, hij moest Europese belastingen betalen en – niet onbelangrijk – hij moest op de arbeidsmarkt concurreren met arme blanken en *mestiços* die in tegenstelling tot de *civilisado* vaak over een beter netwerk beschikten. Het is daarom vrijwel zeker dat meer dan de genoemde 2% van de Afrikaanse Angolezen zou kunnen voldoen aan de voorwaarden om een status te verkrijgen, maar dat velen ervoor gekozen hadden om er niet voor te opteren (Newitt, 1981; Robson & Roque, 2001; Van der Veen, 2002; Posthumus, 2003).

4.4 De onafhankelijkheidsoorlog (1961 – 1975)

In 1957 werd Ghana als eerste Afrikaanse land ten zuiden van de Sahara onafhankelijk. In Azië waren de dekolonisatieoorlogen al gevoerd en ook de Noord-Afrikaanse landen waren reeds onafhankelijk. Er heerste euforie in het gehele Afrikaanse continent en geïnspireerd door – en onder leiding van – Ghana ontstond in Afrika de roep om bevrijding van de koloniale overheersing. Rond 1960 verwierven ongeveer dertig Afrikaanse landen de onafhankelijke status, waaronder twee buurlanden van Angola. Belgisch Congo werd vanaf 1960 de zelfstandige staat Zaïre en Noord-Rhodesië werd in 1963 omgedoopt tot Zambia.⁵⁷ Het ten zuiden van Angola gelegen Zuidwest-Afrika zou nog tot 1990 moeten wachten tot het onafhankelijk werd van Zuid-Afrika en zichzelf Namibië kon noemen.

Ook in Angola klonk begin jaren zestig de roep om onafhankelijkheid, maar daar waar andere kolonisatoren de greep op de koloniën verminderden, versterkte het autoritaire bewind in Lissabon de Portugese aanwezigheid juist door Portugezen tot migratie naar Angola te stimuleren. In de jaren zestig van de vorige eeuw stond Portugal er economisch slecht voor. Tezamen met politieke en ideologische factoren, had dit tot gevolg dat de Portugese overheid de koloniën niet prijs wilde geven.⁵⁸ In februari 1961 brak in het noorden onder de Angolezen die op de koffieplantages werkten een opstand uit tegen het koloniale bewind. Ze verzetten zich tegen de verplichte verbouw van katoen, de hoogte van de belastingen en de komst van steeds meer Portugese koffieboeren waardoor zij van hun land verdreven werden. Daarbij vielen binnen een paar weken duizenden doden, zowel onder de opstandelingen als onder Portugese burgers. In mei reageerde het Portugese bestuur resoluut door het Portugese leger een tegenactie te laten inzetten, waarbij wederom duizenden mensen stierven en honderdduizenden An-

⁵⁷ Zaïre heeft later weer een naamsverandering ondergaan en is de Democratische Republiek Congo gaan heten. Wanneer in dit boek naar het land of haar bewoners wordt verwezen, zullen de namen “Congo” en “Congolezen” worden gebruikt. Wanneer naar het buurland Congo-Brazzaville of haar bewoners wordt verwezen, zal dit expliciet staan aangegeven.

⁵⁸ Naast Angola waren ook de relatief armere Afrikaanse landen Mozambique, Guinee Bissau en de eilandengroepen Sao Tomé, Principe en de Kaapverdische Eilanden koloniën van Portugal.

golezen op de vlucht sloegen naar het zojuist onafhankelijk geworden Congo. Eind 1961 had het Portugese leger grote gebieden in het noorden weer onder controle, alhoewel verzetsgroepen door middel van guerilla-acties actief bleven (E18, Birmingham, 2002; Brinkman, 2003).

Het Portugese leger kon niet verhinderen dat er verschillende onafhankelijkheidsbewegingen ontstonden die vooral vanuit het buitenland bleven opereren. De eerste grote oppositiepartij was al voor de opstand ergens in de jaren vijftig ontstaan en was de Volksbeweging voor de Bevrijding van Angola (*Movimento Popular de Libertação de Angola*, MPLA) onder leiding van Agostinho Neto. De MPLA was marxistisch georiënteerd en de leiding bestond voornamelijk uit ontevreden *assimilados* en *mestiços*. De aanhang woonde in en rond Luanda en bestond veelal uit Mbundu's. Vanwege de marxistische achtergrond kon zij rekenen op substantiële financiële en materiële ondersteuning vanuit de Sovjet-Unie. De tweede grote beweging werd die ook al voor de jaren zestig was ontstaan was het Nationaal Front voor de Bevrijding van Angola (*Frente Nacional de Libertação de Angola*, FNLA) onder leiding van Holden Roberto. De FNLA was sterk anti-marxistisch, bestond voornamelijk uit Bakongo en had sterke banden met het buurland Congo. De aanhang woonde vooral in het noorden en oosten van Angola. De FNLA kon op steun vanuit de Verenigde Staten rekenen, mede door de warme banden die de Congolese leider Mobutu met dit land had. Ook Zuid-Afrika zag er belang in om de FNLA te ondersteunen, omdat in Zuidwest-Afrika (het tegenwoordige Namibië) de marxistisch georiënteerde beweging SWAPO voor onafhankelijkheid van Zuid-Afrika streed. Een onafhankelijke noorderbuur was al niet in het belang van de Zuid-Afkanen, maar als de onafhankelijkheid van de bovenbuur onvermijdelijk was, moest in ieder geval worden voorkomen dat het een marxistische buur zou worden. Midden jaren zestig zag een derde grote partij het licht, de Nationale Unie voor Totale Onafhankelijkheid van Angola (*União Nacional para a Independência Total*, UNITA). Deze partij stond onder leiding van Jonas Savimbi en had voornamelijk aanhangers onder de Ovimbundu in het centrum en het zuiden van Angola. Mede doordat de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie al partij hadden gekozen in het Angolese conflict, wendde Savimbi zich tot China. Door een Maoïstische doctrine aan te houden, verzekerde hij zich van wapenleveringen uit- en militaire training in China (Garzdecki, 2003: 34). Een vierde, kleinere beweging genaamd Front voor de Bevrijding van de Enclave Cabinda (*Frente para a Libertação do Enclave de Cabinda*, FLEC) werd in begin jaren zestig opgericht en zette zich primair in voor de onafhankelijkheid van de provincie Cabinda. Deze partij heeft gedurende de onafhankelijkheidsoorlog nauwelijks een rol van betekenis gespeeld.⁵⁹ De drie grote onafhankelijkheidsbewegingen pleegden aanslagen en trachtten de bevolking te overreden in opstand te komen tegen de Portugese kolonisator. Op hun beurt probeerden de Portugezen leden van de onafhankelijkheidsbewegingen te stoppen hetgeen tot een spiraal van geweld zou leiden. De onafhankelijkheidsoorlog zou tot 1975 duren en duizenden slachtoffers eisen. De schattingen over het aantal slachtoffers tijdens deze periode lopen zeer ver uiteen; van 8.000 tot 80.000 (Brinkman, 2003:13).

⁵⁹ Eind jaren zeventig kwam hier nog een afsplitsing uit voort: FLEC-FAC. Ook deze beweging zette zich in voor een onafhankelijk Cabinda, maar had een militanter karakter dan FLEC.

Migratie tijdens de onafhankelijkheidsoorlog

De strijd voor onafhankelijkheid heeft voor grote migratiebewegingen gezorgd. De steden bleven redelijk gespaard, maar in sommige delen op het platteland bestond daadwerkelijk een situatie van oorlog. Hansen stelt dat de rurale Angolezen tijdens deze periode grofweg vijf keuzes hadden: 1) vecht mee met de onafhankelijkheidsstrijders, 2) verhuis naar bewaakte dorpen onder Portugese protectie (*aleamentos*), 3) verhuis dieper de bossen in en bouw nieuwe dorpen, 4) blijf in het dorp en wordt door een van de partijen vermoord, 5) vlucht naar gebieden in het binnen- of buitenland die niet door de oorlog worden getroffen (Hansen, 1981: 183). Veel bewoners van het platteland kozen voor de laatste optie en verhuisden naar de steden of staken de grenzen met Congo en Zambia over.

In het noorden vluchtten vooral grote groepen Bakongo de Congolese grens over. De Bakongo die in het noorden van Angola en westen van Congo wonen zijn traditioneel één volk met grensoverschrijdende familieverbanden en daarom gingen vooral zij voor 1961 al geregeld naar Congo. Angolezen werden in de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw door de hogere lonen in de suikerplantages al aangetrokken om in Congo te werken en ook was voor sommige Angolezen die in het noorden woonden de Congolese hoofdstad Leopoldville – het tegenwoordige Kinshasa – de dichtstbijzijnde grote stad. Daarnaast stuurden sommige Angolezen hun kinderen al naar Congo om daar onderwijs te volgen. De Portugezen beschouwden een hoog niveau van onderwijs voor de zwarte bevolking als een potentiële dreiging en de kennis die de zwarten verkregen zou alleen maar kritiek op het systeem in de hand kunnen werken en tegen Portugal gebruikt worden. In Congo was het onderwijsniveau voor de zwarte bevolking hoger en daarmee werd het aantrekkelijk kinderen daar naar school te sturen. Een andere groep Angolese Bakongo die hun heil in de jaren vijftig al in Congo zocht, bestond uit boeren die werden gedwongen land af te staan aan nieuw binnengekomen Portugezen die een *fazenda* startten. Voor de onafhankelijkheid in Congo en de onafhankelijkheidsoorlog in Angola verhuisden Angolezen dus al geregeld naar Congo (E75).

Direct nadat Congo in 1960 onafhankelijk was geworden, nam het aantal Angolezen in Congo alleen maar toe. Vóór 1961 keerden veel Angolezen na een verblijf in Congo vaak weer terug naar Angola, maar ten tijde van de onafhankelijkheidsstrijd bleven velen jarenlang in Congo. Omdat ook voor de oorlog al veel Angolezen naar Congo waren gegaan, is het schatten van de groep Angolezen die naar Congo is gevlucht vanwege de onafhankelijkheidsoorlog moeilijk. Er wordt vanuit gegaan dat dit minstens 400.000 mensen moeten zijn geweest (Brinkman, 2003). In de jaren die de vluchtelingen en hun kinderen daar doorbrachten, integreerden ze zo goed mogelijk in de Congolese maatschappij. Ze spraken de in Congo gebruikelijke talen Lingala en Frans in plaats van Kikongo of Portugees, woonden voornamelijk in de grote steden en ontdeenden zich soms zelfs van hun Portugese namen. Er werd in Congo neergekeken op de vluchtelingen en wie er Portugees sprak, liep bovendien het risico om aangezien te worden voor een aanhanger van het onderdrukkende Salazaristische regime (Lukombo, 1997). Alle intergratie ten spijt bleven de Angolezen functioneren als een aparte groep

en bleef de wens om naar een onafhankelijk Angola terug te keren sterk bestaan (Brinkman, 2003).

Aangenomen wordt dat van 1961 tot 1973 ook nog eens ongeveer 20.000 Angolese vluchtelingen naar Zambia zijn getrokken. Sommigen kwamen in tentenkampen te wonen waar zij totdat de onafhankelijkheid een feit zou zijn, zouden blijven wonen. Anderen konden bij familieleden die langs de grens woonden een onderkomen vinden (Hansen 1981: 184). Een grootscheepse migratie naar de steden zoals die in Congo had plaatsgevonden, was in Zambia niet aan de orde. Een mogelijke reden hiervoor is dat de hoofdstad Lusaka vergeleken met de grote Congolese steden ver van de Angolese grens lag.

Naast de vluchtelingen die naar de buurlanden zijn gegaan, was er ook een kleine (elite)groep die het zich kon veroorloven naar andere landen te gaan. Hierbij moet vooral gedacht worden aan personen die in de hogere kaders van de onafhankelijkheidsbewegingen actief waren, alsmede hun familieleden. Afhankelijk van de beweging waar men actief was, werd al dan niet tijdelijk naar het Oostblok, naar Amerika en Europa, of naar China gemigreerd. Er werd ook naar andere onafhankelijk geworden staten in Afrika gemigreerd, die de onafhankelijkheidsstrijd moreel en/of materieel ondersteunden. In Angola heb ik bijvoorbeeld een universiteitsdocent gesproken die tot een – waarschijnlijk zeer kleine – groep behoorde die via een verblijf in andere Afrikaanse landen uiteindelijk zelfs in Nederland terecht is gekomen. Tijdens de onafhankelijkheidsoorlog zaten zijn vader en moeder in het verzet en op vijftienjarige leeftijd is hij samen met zijn broer naar Kinshasa (Congo) gevlucht. Zijn ouders regelden dat hij naar Algerije kon vliegen; dat was een van de landen van waaruit het dekolonisatieverzet werd geleid. In Algerije heeft hij zijn middelbare school afgemaakt. Tijdens zijn studie in Algerije hoorde hij van het bestaan van het Angola Comité⁶⁰ in Nederland en is hij naar Nederland gegaan waar hij asiel heeft aangevraagd (R46).

4.5 De eerste burgeroorlog (1975 - 1992)

Zoals hierboven reeds is aangegeven, eindigde de onafhankelijkheidsoorlog in 1975. In 1974 vond onder leiding van een aantal jonge soldaten en lage officieren in Portugal de Anjerrevolutie plaats en ruimde de opvolger van Salazar – Caetano – het veld. De nieuwe machthebbers in Portugal besloten om alle koloniale oorlogen zo snel mogelijk te beëindigen en de drie leiders van de grote onafhankelijkheidsbewegingen uit Angola werden in Portugal uitgenodigd voor onderhandelingen. Er werd een overeenkomst getekend waarin de datum van onafhankelijkheid werd gesteld op 11 november 1975. In de tussenliggende periode zou het land bestuurd worden door een “Overheid van Nationale Eenheid”, bestaande uit vertegenwoordigers van de MPLA, UNITA en FNLA. Kleinere bewegingen, waaronder FLEC, waren daarmee buitenspel gezet. In juni datzelfde jaar ontstond echter al hevige onenigheid tussen MPLA en FNLA, wat resulteerde in gevechten in de hoofdstad Luanda. De gevechten breidden zich snel uit naar het hele land en tegen oktober waren er ook buitenlandse troepen neergestreken om de verschillende partijen te assisteren: Cubanen kwamen de MPLA te hulp en

⁶⁰ Het Angola Comité was een Nederlandse organisatie die in 1961 is opgericht om de onafhankelijkheidsstrijd in Angola te ondersteunen.

UNITA en de FNLA werden ondertussen door Zuid-Afrikaanse troepen en Amerikaanse financiële hulp ondersteund. Voormalig CIA-medewerker John Stockwell verwijst naar een memorandum dat in die maanden door de CIA was uitgebracht. Daarin stond:

“Large supplies of arms to Roberto and Savimbi would not guarantee they could establish control of Angola, but assistance would permit them to achieve a military balance which would avoid a *cheap Neto-victory*.”

Na het verlies van Vietnam, zo was de redenering, kon Amerika het zich niet veroorloven dat landen te gemakkelijk een socialistische regering zouden krijgen. Winst van de oorlog was niet het belangrijkste, maar het dwarsbomen van een al te gemakkelijke zege voor de MPLA was de te volgen lijn. Eveneens met Vietnam nog in het achterhoofd, hanteerde de CIA wel alle mogelijke middelen om formeel buiten het conflict te blijven. Het Amerikaanse volk zou het niet goedkeuren als er weer een oorlog in een derde wereldland ver van hun bed zou plaatsvinden, waar Amerikanen bij betrokken waren. Wapenleveranties liepen daarom allemaal via Mobutu's Congo. Officieel werden de wapens aan hem geleverd en hij leverde ze vervolgens af aan FNLA en UNITA. In werkelijkheid verstuurde en betaalde de CIA echter alle wapens en materieel. De Sovjet-Unie steunde ondertussen MPLA, maar probeerde dat ook te verhullen. Zij schakelde voornamelijk de Cubanen in om militaire en adviserende steun te verlenen.⁶¹

Zoals gepland, werd de onafhankelijkheid op 11 november 1975 verklaard. Op dat moment was het land verdeeld in twee fracties.⁶² Terwijl de MPLA in de hoofdstad Luanda de onafhankelijkheid verklaarde, riepen de FNLA en UNITA de onafhankelijkheid uit in de centraal gelegen voormalige hoofdstad Huambo. De maanden daaropvolgend, toonden aan dat de socialistische partners Cuba en de Sovjet-Unie serieuzer waren in hun financiële en materiele hulp aan de MPLA dan de westerse partners aan de FNLA en UNITA (Garztecki, 2003). Er wordt vanuit gegaan dat vooral de 10.000 Cubaanse soldaten die in Angola aan de zijde van de MPLA meevochten van doorslaggevend belang zijn geweest en de overwinning aan de MPLA schonken (Stockwell, 1979). Eind februari 1976 was het grootste gedeelte van Angola in haar handen. In 1977 werden tijdens zuiveringscampagnes van de meer gematigde MPLA-top duizenden meer radicale antikoloniale MPLA-aanhangers vermoord en gevangen genomen. Deze interne campagne, waarvan vooral migranten uit het zuiden (mbundu's) slachtoffer waren, zou later *a limpeza* (de schoonmaak) genoemd worden. De FNLA hield in

⁶¹ Naast de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie, Zuid-Afrika en Cuba, waren er nog meer landen die in meer of mindere mate partijen in de burgeroorlog financierden. In 1976 kon MPLA de volgende bondgenoten tot zich rekenen: de Sovjet-Unie, Cuba, Algerije, Guinee, Oost-Duitsland en enkele andere landen in het Oostblok. UNITA en de FNLA kregen ondersteuning van de Verenigde Staten, Zuid-Afrika, China, Roemenië, Noord Korea, Frankrijk, Israël, West-Duitsland, Senegal, Oeganda, Congo, Zambia, Tanzania. Ieder land had weer zijn eigen redenen om steun te verlenen. Of het nu historische of politieke redenen waren of de geur van olie en diamanten. Er zijn schattingen dat de oorlog tot 1978 de Sovjet-Unie 400 miljoen dollar heeft gekost, Zuid-Afrika 133 miljoen dollar en de Verenigde Staten bijna 32 miljoen dollar (Stockwell, 1979: 180-191).

⁶² Een indringend verslag van de weken voorafgaand aan het uitroepen van de onafhankelijkheid is te lezen in Kapuscinski (1987).

1978 op te bestaan als militaire macht, maar zou voort blijven bestaan als politieke beweging. UNITA bleef onder leiding van Savimbi en nog steeds gesteund door Zuid-Afrika doorstrijden vanuit het zuidelijk gelegen Jamba (Maier, 1996).

Ten gevolge van de oorlog was de infrastructuur vernietigd, de administratie onoverzichtelijk en de economische situatie miserabel. Daarbij kwam dat de Portugezen die *en masse* naar Portugal terug waren gekeerd het land gesaboteerd en uitgekleeft achter hadden gelaten. Auto's waren in zee gereden, telefoonlijnen doorgesneden, liftschachten vol beton gestort en schepen afgezonken. In augustus 1976 was 80% van de landbouwbedrijven verlaten en de koffieproductie was met tweederde verminderd. Van de bijna zevenhonderd fabrieken draaiden er nog driehonderd. Een ander probleem was dat onder de Portugezen die waren vertrokken zich veel professionals bevonden die niet konden worden opgevolgd door Angolezen. Anders dan in Franse en Britse koloniën, hebben de Portugezen er nooit serieus werk van gemaakt om Angolezen op seniorposities terecht te laten komen. Slechts zeer weinigen hadden leidinggevende ervaring, machines konden bediend, noch gerepareerd worden en er was een tekort aan onderwijzend personeel op hoger niveau. Marxistisch ingesteld als de MPLA was, werden de meeste bedrijven gecollectiviseerd en genationaliseerd. Deels gebeurde dit ook uit praktische overwegingen; bij gebrek aan managers moesten de ondernemingen maar worden opgenomen in het staatsbestel. De enige export die Angola had, bestond jarenlang slechts uit olie en diamanten. In de noordoostelijke Lunda-provincies werden steeds meer diamanten gevonden en de ontdekking en exploitatie van meerdere olievelden voor de kust van Cabinda zorgde voor steeds meer inkomsten uit de olie.⁶³ Deze bronnen werden niet primair ingezet om burgers een goed bestaan te kunnen garanderen, maar wel om de voortdurende oorlog mee te financieren. De regering besteedde ongeveer de helft van het staatsinkomen aan defensie en kocht daarmee het sterkste en modernste leger van Sub-Sahara Afrika (Van der Veen, 2002: 80). De Angolese *kwanza* werd in de jaren tachtig ondertussen kunstmatig overgewaardeerd. Overheidspersoneel mocht in zogenaamde valutawinkels in dollars inkopen en kon zodoende goed geld verdienen door die producten op de parallelle markt door te verkopen. Een blikje bier dat in de valutawinkel gekocht werd, kon op de stoep worden doorverkocht aan handelaren die er het honderdvoudige voor wilden betalen. Bossema schrijft over deze tijd: "Iedereen in Luanda scharrelt, vindingrijkheid is de enige uitweg" (Bossema, 1988: 45).

In 1987 besloot de MPLA een politieke en economische koerswijziging door te voeren en maakte zij een draai naar de privatisering in de vorm van het Economisch en Financieel Saneringsprogramma. Er werd toetreding gezocht bij de Wereldbank en het IMF en in 1990 werd de markteconomie formeel ingevoerd. De diamant- en olie-industrie bleven al die tijd echter wel in overheidshanden (Hughes 2003; Posthumus 2003).

Tot 1981 heerste er relatieve rust aan het oorlogsfront, maar daarna ging de oorlog tussen MPLA en UNITA weer onverminderd voort. UNITA was overgegaan op guerrillaoorlogvoering vanuit haar bases in het rurale oosten en zuidoosten en midden jaren

⁶³ Met de ontdekking van olie voor de kust kwam voor FLEC – de partij die voor onafhankelijkheid van Cabinda streed – direct ook een einde aan hun droom. Economisch was de door een strook Congolees land van Angola afgesneden provincie simpelweg te belangrijk geworden.

tachtig begon het ook vanuit Congo aanvallen uit te voeren in het noorden van Angola (Robson & Roque, 2001: 29). De kustregio's bleven grotendeels gespaard van oorlogsgeweld, maar in de rest van het land was het vrijwel overal potentieel onveilig. Geschat werd dat het marxistisch georiënteerde ANC in de jaren tachtig duizenden leden in Angola had, wat voor Zuid-Afrika reden genoeg vormde om UNITA te blijven steunen. In het zogenaamde Buffalo-kamp in Zuid-Afrika werden in deze periode duizenden UNITA-aanhangers opgeleid of van wapens voorzien (Nortje, 2003). Ondertussen ging de toestroom van Cubaanse soldaten richting Angola door. Er zijn schattingen dat eind 1980 ongeveer 50.000 Cubaanse troepen in Angola waren gelegerd (Garztecki, 2003: 36). Over en weer werden aanslagen gepleegd, burgers werden ontvoerd en vermoord en boeren werden gedwongen voedsel af te staan. Tegelijkertijd vonden er echter vredesonderhandelingen plaats. Alhoewel het overgrote deel van de Angolese bevolking onderhand oorlogsmoe was, waren de veranderingen in de wereld buiten Angola voor de initiatie van het vredesproces waarschijnlijk doorslaggevend. Eind jaren tachtig had Namibië onafhankelijkheid in het vooruitzicht gekregen en de verhoudingen tussen Oost en West verbeterden in de jaren tachtig aanzienlijk, waardoor de financiering van vooral UNITA opdroogde. Eind 1988 werd er na lang onderhandelen een principeakkoord getekend en dit leidde er in 1990 toe dat de leider van UNITA Jonas Savimbi, de MPLA en haar leider Eduardo dos Santos⁶⁴ accepteerde als staatshoofd, onder de voorwaarde dat er vrije verkiezingen zouden komen. In 1991 werd in het Portugese Bicesse uiteindelijk het vredesakkoord ondertekend (Garztecki, 2003; Posthumus, 2003). Een respondent uit Benguela (R150) herinnerde zich dat de vredes-tijd een periode van mogelijkheden bood. De lokale munteenheid *kwanza* was sterk en er kwamen veel Angolezen uit Portugal en andere landen terug naar Angola om te investeren. Iedereen die wat geld had gespaard begon te investeren. De economie begon weer te draaien, bedrijven werden nieuw leven ingeblazen en de sfeer in het land was optimistisch. Het was niet alleen veel gemakkelijker om in het land zelf te reizen, maar ook reizen naar het buitenland was aanzienlijk vergemakkelijkt. Mensen gingen op familiebezoek of voor vakantie naar Portugal. Handelaren reisden naar andere Europese landen om elektronica of tweedehands auto's in te kopen. De mogelijkheid om vrij uit Angola te reizen was nog nooit zo groot geweest. Voorheen controleerde de MPLA-overheid altijd strikt wie het land binnen kwam, maar ook wie het land uit ging. Eind september 1992 werden er vrije verkiezingen gehouden.

Migratie tijdens de eerste burgeroorlog

Direct na de onafhankelijkheid in 1975, maar vooral tijdens de jaren tachtig keerden veel van de Angolezen die tijdens de onafhankelijkheidsoorlog naar Congo waren gevlucht terug naar Angola. Zij werden over het algemeen aangesproken als *regressados* of *retomados*, dat letterlijk 'terugkeerders' betekent. De meerderheid bestond uit Bakongo uit het noorden van Angola die voor lange tijd in Congo hadden gewoond. Omdat veel van hen daar in grote steden als Kinshasa of Lubumbashi hadden gewoond, zochten zij ook in Angola weer de verstedelijkte omgeving op. Bovendien werd er in sommige delen op het platteland ook nog gevochten tussen MPLA en UNITA, waardoor de stad een aantrekkelijker optie vormde. (Hodges, 2001; Birmhingham, 2002).

⁶⁴ Sinds 1979 de opvolger van Agostinho Neto.

Tijdens hun verblijf in Congo werden de Angolezen enigszins als ongewenste buitenlanders behandeld, maar eenmaal terug in Angola werden zij evenmin met open armen ontvangen. Vanwege de steun die de Congolese regering aan de FNLA had verschaft, hing de terugkeer van Angolezen uit Congo samen met een sfeer van vijandigheid. Terugkeerders werden soms beschouwd als aanhangers van de FNLA en kregen te maken met pesterijen of werden uitgescholden voor ‘*Zaïrenses*’. De *regressados* onderscheidden zich van hun kant weer door eraan vast te houden Lingala te spreken in plaats van lokale Angolese talen of Portugees (Lukombo, 1997). De terugkeerders vormden een hechte groep die bij hun terugkomst op weinig hulp van de Angolese overheid kon rekenen en daarom vooral erg op de hulp van elkaar aangewezen was (Robson & Roque, 2001: 36). “*They arrived as strangers, with no old family networks to protect them, and so clung to each other thereby generating envy and suspicion among the natives of Luanda*” (Birmingham, 2002: 157). De *regressados* gingen bij elkaar wonen in specifieke wijken in Luanda, waarvan *Palanca* een van de bekendste is (Lukombo, 1997; Birmingham, 2002). Nu nog staan deze wijken bekend als ‘Congolese’ wijken. Er was in de jaren tachtig weinig controle op de binnenkomst, of kennis over de achtergrond van de terugkeerders uit Congo. Behalve Angolezen, zijn er gedurende deze jaren ook veel Congolezen naar Luanda gegaan. Ook waren veel Angolese Bakongo met Congolese Bakongo getrouwd en zijn uit deze huwelijken kinderen voortgekomen. Daardoor is bij de terugkeer van deze groep een zeer onoverzichtelijke situatie ontstaan en kon nauwelijks worden vastgesteld welke terugkeerder nu over welke nationaliteit beschikte. Dit is één van de redenen waarom teruggekeerde Bakongo nu soms nog ‘Congolezen’ worden genoemd.

Bakongo zijn in Angola nooit structureel gediscrimineerd en er geen bewijs is dat ze bijvoorbeeld gehinderd zijn ten aanzien van hun werk of als tweederangsburgers behandeld zijn. Veel van hen zijn volledig geïntegreerd en bezetten belangrijke posities in de Angolese maatschappij. De *regressados* echter, hadden het in het algemeen echter niet altijd even makkelijk. Geregeld wakkerde de regering het beeld aan dat de terugkeerders verantwoordelijk waren voor de corruptie in Angola. Ook werden de teruggekeerde Bakongo door de regering frequent geportretteerd als aanhangers van de oppositiepartij FNLA (Lukombo, 1997). *Regressados* uit Congo hadden over het algemeen een slechte naam. Ze werden bijvoorbeeld uitgescholden met scheldwoorden die refereerden aan hun verleden in toenmalig Zaïre: *Za Za* en *Zaikos*. Voor andere Angolezen die terug waren gekeerd – uit bijvoorbeeld Zambia – bestonden dergelijke negatieve stigma’s nauwelijks. In 1993 is er nog sprake geweest van een grootschalige verdachtmaking ten aanzien van *regressados* die verstrekkende gevolgen had. Er waren geruchten verspreid dat zij van plan zouden zijn om de president te vermoorden. In reactie hierop werden de ‘*Zaïrenses*’ van marktplaatsen geweerd en vonden er vechtpartijen plaats. Uiteindelijk liep het uit op een dag die bekend zou staan als ‘Bloedige Zondag’. Er werden op die dag 69 personen gedood door politie, leger en burgers (Home Office, 2002). In 1996 had de inflatie in Angola een hoogtepunt van 3.000% per jaar bereikt en de regering zocht naar mogelijkheden om de politieke agenda naar haar hand te zetten en de aandacht van de extreme inflatiecijfers af te leiden. Er werd een overheids campagne van kracht die zich tegen immigranten in Angola richtte met de weinig subtiële codenaam ‘Tweede Kanker’. Er kwamen verdachtmakingen en vechtpartijen waarbij niet alleen de Libanese en Aziatische zakenmensen het moesten

ontgelden, maar ook Congolese immigranten en teruggekeerde Angolese Bakongo (HRW, 1999; Birmingham, 2002).

Mede door de komst van de *regressados* uit Congo nam de bevolking van Luanda toe. Maar ook uit Angola zelf trokken veel mensen vanwege de voortgaande strijd tussen de MPLA en UNITA op het platteland naar de veilige stedelijke gebieden. Deze personen werden in Angola aangeduid als *deslocados*, wat zoveel als 'onthemden' betekent. In internationale zin wordt in dit verband vaak over IDP's (*Internally Displaced Persons*) gesproken. Ten tijde van het Bicesse vredesakkoord in 1991 waren er in Angola op een bevolking van twaalf miljoen inwoners ongeveer 800.000 IDP's. Veel vluchtelingen van het platteland zochten hun heenkomen in en rond veilige provinciesteden als Lubango in het zuiden of Benguela aan de kust. De grootste groep binnenlandse vluchtelingen ging echter naar de hoofdstad Luanda. In 1974 woonden er nog 590.000 inwoners in de stad en in 1990 was dit opgelopen tot 1.590.000 (Van der Winden, 1996: 72). Niet alle toestroom naar Luanda kan echter verklaard worden door de komst van binnenlandse vluchtelingen, omdat – zoals in zoveel derdewereldlanden – een grote stad ook in algemene zin als een magneet werkt op personen die hun economische positie willen verbeteren. Oorlogshandelingen op het platteland verhoogden de rurale isolatie en leidden tot economische deprivatie. Dit deed vooral veel jonge mensen naar de steden trekken, zelfs wanneer hun eigen veiligheidssituatie misschien niet direct in het geding was. Als de steden vóór de onafhankelijkheid al als het 'beloofde land' werden gezien, was dit hierna misschien nog wel duidelijker het geval. Zonder dat er enige stadsplanning aan vooraf is gegaan, zijn zo tienduizenden nieuwkomers in de stad komen wonen (Van der Winden, 1996: 72). Wie nieuw aankwam, kon bij familie intrekken of onderdak krijgen in tentenkampen aan de rand van de stad. Velen begonnen ook zelf een simpel huisje te bouwen aan diezelfde rand van de stad. Na een paar jaar woonde zo iemand dan in de stad, vanwege de nieuwkomers die hun huizen weer aan de rand van de stad bouwden. Langzaamaan kwamen er meer schillen om de stad en breidde Luanda zich uit. Elektriciteitsvoorzieningen en waterleidingen zijn toen nooit aangelegd en over de infrastructuur is in die tijd nooit goed nagedacht. Het overheidsdenken werd gedomineerd door het idee dat de nieuwe behuizing van tijdelijke aard zou zijn en dat veel vluchtelingen terug zouden keren naar het platteland als de gevechten eenmaal voorbij zouden zijn (Jenkins e.a., 2002: 119). Begin jaren tachtig keerden veel vluchtelingen terug naar Angola, maar eind jaren tachtig vond er weer een tegen-gestelde beweging plaats en vluchtten vooral veel bewoners uit de oostelijk gelegen provincies Uige, Malanje, Moxico, Lunda-sul, Lunda-norte en Cuando Cubango ten gevolge van oorlogsgeweld naar Congo en Zambia. Tijdens het ondertekenen van het Bicesse-vredesakkoord in 1991 bevonden zich ongeveer 425.000 Angolezen in deze buurlanden (Hodges, 2001: 22).

Behalve migratiebewegingen binnen Afrika, ontstonden er in de periode 1975-1992 parallel aan elkaar ook verschillende sporen waarlangs Angolezen naar Europa migreerden. De eerste reismogelijkheden en migratiebewegingen vonden veelal plaats in het kader van het dekolonisatieproces, arbeids- en studiemigratie en het ontlopen van de dienstplicht.

Tussen mei en oktober 1975 was er een luchtbrug geopend tussen Lissabon en Luanda. De grootste groep van de ruim 330.000 personen die naar Portugal vertrok, was in

Portugal geboren of had ouders van Portugese afkomst. Maar ook veel zwarte Afrikaanse Angolezen die tot dan toe bij de koloniale administratie hadden gewerkt, besloten naar Portugal te verhuizen. Veel Angolese verzetsstrijders die tot die tijd in het buitenland in ballingschap hadden geleefd en andere stadsbewoners namen hun intrek in de huizen die daardoor vrijkwamen (Robson & Roque, 2001: 29). De omstandigheden waaronder de migranten in Portugal aankwamen waren verre van ideaal. Midden jaren zeventig werden ook de andere Afrikaanse koloniën van Portugal onafhankelijk en daardoor streken er in enkele jaren ongeveer een half miljoen personen uit Afrika in Portugal neer (Peixoto, 2002). Er was een tekort aan werk en huisvesting en alleen omdat zij over een sociaal netwerk in Portugal beschikten, kwamen de meeste ex-kolonisten met een Portugese achtergrond nog relatief goed terecht. In de daaropvolgende jaren (1977 en '78) kwam er een tweede stroom Angolese migranten naar Portugal die veelal bestond uit *mestiços* en hoger opgeleide 'oorspronkelijke' Angolezen uit een hoge sociaal-economische klasse, die moeite had te integreren in het nieuwe Angola (Rocha-Trindade, 2001). Ook zij hadden meestal nog voldoende contacten en mogelijkheden om na aankomst in Portugal een baan en huisvesting te vinden. Het is moeilijk in te schatten hoeveel oorspronkelijke Angolezen toen zijn teruggekeerd, omdat veel van hen zich niet lieten registreren bij binnenkomst in Portugal. Daarbij komt dat de Portugese koloniën ten tijde van het Salazar-regime altijd een integraal onderdeel hebben gevormd van het *Império* (Keizerrijk) Portugal. Alle Angolezen waren tot op het moment van de onafhankelijkheid dan ook feitelijk Portugese onderdanen. Vanaf 1959 tot 1974 stond letterlijk in de wetgeving opgenomen dat iedere persoon die geboren was in één van de koloniën, recht had op de Portugese nationaliteit.⁶⁵ Na de dekolonisatie had de Portugese overheid in de *Lei de Nacionalidade* (Wet op de Nationaliteit) bepaald welke migranten uit Afrika aanspraak zouden kunnen maken op een Portugees paspoort. De wet kende alleen automatisch Portugees burgerschap toe aan Afrikanen die zelf, of waarvan de ouders, grootouders, of overgrootouders in Portugal waren geboren. Ook werd Portugees burgerschap toegekend aan diegenen die tot aan 1974 voor meer dan vijf jaar in Portugal hadden gewoond. Verder werden er nog uitzonderingen gemaakt voor Angolezen die bijvoorbeeld als ambtenaar werkzaam waren geweest of die in het Portugese koloniale leger hadden gevochten (Malheiros, 2002). Ook bestond de regel dat personen die geboren waren in ex-koloniën uit Afrikaanse voorouders, maar die vóór 1975 langer dan vijf jaar in Portugal hadden gewoond de Portugese nationaliteit konden verkrijgen (Baganha, Ferrão & Malheiros 2002: 71). Angolezen vormden na de dekolonisatie lange tijd de grootste groep buitenlanders in Portugal (Possidonio, 2001: 95).

Een tweede groep die in deze periode naar het buitenland vertrok, bestond uit leden van een kleine elite van MPLA-ers die in het kader hun nieuw verworven politieke status buiten Angola ambassades opende en handel dreef. Zij waren de eerste Angolezen die het geld en de mogelijkheden hadden om vrij te kunnen reizen. Angola was een land in verval waar bijna niets te verkrijgen was en het buitenland lonkte. De zichzelf door diamanten en olie verrijkende elite deed inkopen in Brazilië, Portugal of Joegoslavië en hun zonen en dochters kregen de mogelijkheid om in de Verenigde Staten of in Engeland te studeren. Naarmate de MPLA langer in het zadel zat, begon deze

⁶⁵ *Lei* 2098, 29 juli 1959 (in: Baganha & Marques, 2001: 29).

groep van ‘*haves*’ steeds verder uit te dijen. De olie- en diamantinkomsten bleven stijgen en alhoewel een groot gedeelte van de inkomsten aan oorlogsmaterieel werd uitgegeven, zorgden degenen met sleutelposities binnen de overheid er wel voor dat ze zichzelf wat toeschoven of bijverdienden door middel van corruptie. En sleutelposities waren er genoeg. Onder de Portugezen was er al een bijzonder centralistische en bureaucratische administratie, maar onder de marxistische MPLA werd dit alleen maar verstrekt. Door cliëntilisme en nepotisme bleven – vooral in financieel opzicht – interessante banen bij de steeds verder groeiende overheid binnen familie- of vriendenkring. Niet alleen op nationaal niveau, maar ook op provinciaal of gemeentelijk niveau viel er veel bij te verdienen. Binnen Angola ontstond een steeds groter wordende groep personen die over voldoende geld beschikte om naar het buitenland te gaan in verband met familiebezoek of als toerist, maar vooral vanwege de handel. In Angola was gebrek aan alles en het loonde de moeite om in Brazilië of Europa goederen in te kopen en naar Angola te sturen. Daarbij kwam dat het reizen vanuit Angola in de jaren tachtig erg goedkoop was. Omdat de ticketprijzen waren gekoppeld aan de zeer lage koers van de dollar, konden Angolezen volgens onder andere Maier met hun lokale *kwanza*’s zeer goedkoop naar Lissabon vliegen. (Maier, 1996: 24). Het vliegen werd nog extra goedkoop doordat de overheid het vliegen subsidieerde door vrijwel geen accijns op kerosine te heffen. Verschillende respondenten gaven aan dat een reisje naar Europa in die tijd voor relatief veel mensen mogelijk was:

“We gingen een à twee keer per jaar met het gezin op vakantie naar Europa. De tickets waren toen veel goedkoper dan nu. Voor een krat bier had je een ticket. Je deed een ticket gewoon aan iemand cadeau.” (R87)

“Voor twee kratjes bier kon je een retourticket naar Portugal kopen...voor vrij veel mensen lag het binnen handbereik om naar Europa te reizen in die tijd.”⁶⁶ (R75)

Vooral voor ambtenaren waren de prijzen van vliegtickets erg gunstig en gezien het grote ambtenarenapparaat en de grote families die (ook) ambtenaren hadden, konden vrij veel mensen een graantje meepikken van de lage prijzen.

Een zeer grote groep laagopgeleide en sociaal-economisch gedepriveerde Angolezen op zoek naar werk, zou vanaf het begin van de jaren tachtig ook naar Portugal komen. Personen uit deze groep hadden meestal geen formele verblijfsstatus en beschikten nauwelijks over goede contacten. Veel van hen konden slechts temidden van andere Afrikaanse migranten leven in de zogenaamde *bairros de lata*; de “blikken” wijken in en rond Lissabon (Possidonio, 2001; Da Costa & Baptista, 2002). In deze sloppenwijken die vrijwel niet van arme Afrikaanse wijken te onderscheiden waren, leefden zij in de

⁶⁶ Dat deze respondent als betaalmiddel over “kratjes bier” sprak is geenszins figuurlijk bedoeld. De historicus Birmingham (2002: 158) schrijft dat bier in die jaren de nominale en vaak ook fysieke pseudo-munteenheid was. Iemand die op de parallelle markt een duur product kocht, werd soms verplicht om een pick-up te huren om de te betalen prijs in bierkratten uit te betalen. Zelfs leeg bleken bierkratjes een belangrijk betaling- en spaarmiddel. De prijs van het statiegeld was gelieerd aan de dollar, terwijl met er bij inlevering lokale kwanza’s voor terugkreeg. Een vertegenwoordiger van een brouwerij (E37) klaagde dat mensen hun kratten en flesjes daardoor nooit terugbrachten.

marge van wat de informele economie aan banen te bieden had.⁶⁷ Op die markt moesten zij vooral concurreren met Kaapverdianen, traditioneel de grootste groep Afrikaanse migranten die vooral in de jaren zestig naar Portugal gemigreerd was vanwege de grote droogte en slechte economische situatie op de Kaapverdische Eilanden. Een extra impuls om vanuit Afrika naar Portugal te migreren werd gegeven door de toetreding van Portugal tot de Europese Gemeenschap in 1986. Portugal heeft bijzonder geprofiteerd van Europese subsidies, er kwamen buitenlandse investeringen en de verbeterende economie trok nieuwe migranten uit Afrika aan. Alhoewel de meeste arbeidsmigranteng uit Angola illegaal waren, nam tijdens de jaren tachtig ook het aantal Angolezen met een legale status toe. In 1980 waren er in Portugal 1.480 Angolezen met een verblijfsvergunning, in 1990 was dit opgelopen tot 5.300 (Peixoto, 2002). In hoeverre het arbeidsmigranten zijn die deze stijging veroorzaakt hebben, is echter moeilijk vast te stellen. Over het aantal personen met een Angolese achtergrond of ‘Angolees bloed’ in Portugal zegt dit soort cijfers overigens ook erg weinig. Vanwege de vele kinderen uit gemengde relaties en het beleid ten aanzien van nationaliteitsvaststelling tot 1975 is het methodologisch erg ingewikkeld om het aantal ‘Angolezen’ in Portugal te schatten.⁶⁸

Een vierde groep Angolezen die tussen 1975 en 1992 voor korte of langere tijd naar het buitenland migreerde bestond uit studenten. De socialistische MPLA regering had ieder jaar aandacht voor een specifieke ontwikkeling in de samenleving. Er werden programma’s opgezet om hier uitvoering aan te geven. 1976 was het *Ano de Formação dos Quadros* gedoopt; het “Jaar van de Formatie van Studieplaatsen.” Het idee hierachter was dat door het wegvallen van gekwalificeerd Portugees personeel leemten in het arbeidspotentieel waren ontstaan die door Angolezen zelf moesten worden opgevuld. In de koloniale tijd hadden veel hoger opgeleiden aan universiteiten in Portugal gestudeerd. Daarbij kwam dat de overgrote meerderheid van de studenten die in Angola hoger onderwijs had gevolgd, Portugees of gedeeltelijk van Portugese afkomst was geweest. In 1974 was bijvoorbeeld slechts 5% van de studenten in Angola van Afrikaanse origine (De Carvalho e.a., 2003). Nu veel van de hoger opgeleiden naar Portugal waren uitgeweken, moesten er dus nieuwe mensen worden opgeleid. Het programma was mede ontstaan, omdat er in Angola na het vertrek van de Portugezen onvoldoende onderwijsvoorzieningen waren. Kort na de onafhankelijkheid werden alle private onderwijsinstellingen gesloten, inclusief een aantal belangrijke katholieke instituties in het hoger onderwijs. De voormalige Portugese staatsuniversiteit ging na de onafhankelijkheid wel nog onder een andere naam door, maar was relatief klein (De Carvalho e.a., 2003).⁶⁹ Er waren dus weinig opleidingsmogelijkheden in Angola zelf.

De oplossing met betrekking tot het geringe aantal studieplaatsen lag in het sturen van slimme Angolese studenten naar het buitenland om daar een opleiding te volgen. Om hier gestalte aan te geven, werd het Nationaal Instituut voor Studiebeurzen (*Instituto Nacional de Bolsas de Estudos*, INABE) opgericht. Het plan mondde erin uit dat vanaf

⁶⁷ Om een beeld te krijgen van de omstandigheden waaronder men leefde zie de documentaire “Transit Lissabon” van Y. Krieken & R. Dijkman, VPRO 1990.

⁶⁸ Zie in dit verband ook Baganha & Marques (2001: 20).

⁶⁹ Deze enige staatsuniversiteit van Angola heette vanaf de oprichting in 1962 *Estudos Gerais Universitários de Angola*, vanaf 1968 *Universidade de Luanda* en vanaf 1979 *Universidade de Angola*. Pas in 1985 kreeg de staatsuniversiteit haar huidige naam *Universidade Agostinho Neto*, vernoemd naar de eerste president van het onafhankelijke Angola (Carvalho e.a., 2003).

1980 de eerste studenten met overheidsbeurzen naar het buitenland gingen. De gelukkigen die uitgezonden werden, hadden soms net hun middelbare school afgemaakt, maar vaak waren het ook nog kinderen die de middelbare school in het buitenland af moesten ronden alvorens daar aan een studie te beginnen. De beste studenten uit het hele land kwamen in aanmerking voor een beurs en werden over de hele wereld gestuurd om daar te studeren. Aanvankelijk werd alleen naar cijfers gekeken, maar al vrij snel werd ook een systeem van *selecção* (selectie) ingevoerd, waardoor een student naast behaalde cijfers ook beoordeeld werd op de partijachtergrond en de provincie waar hij of zij vandaan kwam. Een voormalig student (R42) tekende bijvoorbeeld aan dat studenten uit het noorden eerder voor een beurs in aanmerking kwamen dan studenten uit het zuiden. Studenten met ouders uit MPLA-kringen kwamen volgens hem “op een of andere manier” ook eerder in aanmerking.

Veruit de meeste studenten zijn naar Cuba gegaan, maar vrij veel studenten hadden ook de mogelijkheid om in Europa te studeren. De letteren-studies werden voornamelijk gevolgd in landen met een socialistische signatuur, zoals de Sovjet-Unie, Oost-Duitsland, Bulgarije en Cuba. Op die manier kregen de studenten een juiste – socialistische – visie op het verleden en de maatschappij. Meer technische studies werden ook in het Oostblok gevolgd, maar konden daarnaast in westerse landen met een meer kapitalistische maatschappij worden gevolgd, zoals Portugal, Frankrijk, België of West-Duitsland (R42). Omdat veel westerse landen belangen hadden bij een goede relatie met Angola, bijvoorbeeld in verband met de handel in olie, wapens of diamanten, waren Angolese studenten met een beurs toch vaak welkom. Het uitzenden van studenten naar het westen werd volgens een scheikundige die in de jaren tachtig zelf in Portugal en Bulgarije had gestudeerd ook gestimuleerd, omdat dit tot voordeel zou hebben dat Angola hiermee op de hoogte zou kunnen blijven van de andere en vaak modernere technieken uit het westen. De hierboven reeds aangehaalde voormalige student stelde dat dit zorgde voor “een goede vorm van kruisbestuiving” Dit beleid heeft tot gevolg gehad dat Angolese studenten in de jaren tachtig uitwaaierden over heel Europa.

Veel jongeren hadden in die tijd een sterke voorkeur om in de socialistische landen in het Oostblok te studeren. De DDR, Rusland en Tsjecho-Slowakije stonden boven aan de verlanglijstjes van potentieel uitgezonden studenten. Een respondent (R29) herinnerde zich nog dat hij zeer teleurgesteld was toen hij hoorde dat hij alleen nog maar geneeskunde in Portugal kon studeren. Alhoewel de studenten met een overheidsbeurs al tot de *lucky few* van de Angolese jongeren behoorden, was het studentenbestaan volgens sommige ex-studenten niet altijd gemakkelijk. Een voorbeeld hiervan is Margarida (R43):

“Je hoefde niet persé hele hoge cijfers te hebben om voor een beurs in aanmerking te komen. Als je de juiste contacten had, lukte het ook wel. Ik had gemiddelde cijfers en heb me eind jaren tachtig opgegeven voor een beurs om in het buitenland te studeren. Er waren veel te weinig plekken aan de universiteit in Angola. Je kon op een voorkeurslijstje invullen waar je wilde studeren, maar het was zeker geen garantie dat je daar ook kwam. Ik kreeg in 1989 een beurs om naar Rusland te gaan. Daar heb ik in verschillende steden gestudeerd. We kregen per maand 300 dollar en daar moest je alles van kopen. Behalve die toelage had ik geen financiële steun van mijn ouders. Maar het geld kwam niet altijd aan. Ik heb wel eens acht maanden gewacht voordat ik weer geld kreeg. Wij hebben daar echt geleden.... In principe woonde je

met vooral Afrikanen en soms Aziaten bij elkaar in een huis met gezamenlijke toiletten en meerdere mensen op een kamer. Ik heb met Congolezen, Kaapverdianen, Sao Tomezen, Malinezen gewoond. Maar in Cuba was het nog erger. Daar sloep iedereen echt in zalen. Ik ben nog bij vrienden in Engeland op bezoek geweest die een beurs van Sonangol [een oliebedrijf, jvw] of een ander bedrijf hadden. Zij leefden zoveel beter dan wij. Alles werd voor hen betaald. Ik heb in Rusland op mijn kamer nog zitten huilen dat wij het zo zwaar hadden.”

In onderstaande tabel is weergegeven in welke landen de meeste Angolese studenten met een Angolese overheidsbeurs in de periode 1980–1992 hebben gestudeerd. Hieruit valt af te leiden dat ondanks de mogelijke problemen die men er kon aantreffen, de overgrote meerderheid van de studenten naar socialistische staten ging.

Land	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	Totaal
België	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	4	2	2	10
Brazilië	0	0	0	0	5	2	2	7	1	12	2	38	4	73
Bulgarije	8	2	2	8	12	10	14	7	15	22	17	23	1	141
Cuba	190	23	176	58	188	174	343	255	343	475	480	957	836	4498
Duitsland	4	4	17	11	22	41	31	28	34	2	28	44	2	268
Engeland	0	0	0	0	0	2	0	0	0	2	3	8	0	15
Frankrijk	0	0	0	0	7	1	17	2	10	2	3	4	0	46
Hongarije	0	0	0	0	0	1	3	3	2	8	0	7	0	24
Polen	0	0	2	0	0	1	2	0	1	13	8	0	0	25
Portugal	2	6	8	5	1	11	11	11	3	18	10	0	0	86
Roemenië	48	12	11	6	0	0	1	0	0	1	0	3	0	82
Rusland	21	33	71	110	122	114	89	135	206	214	162	386	348	2011
Tsjech-slo.	2	10	2	20	15	11	32	25	45	74	57	56	57	406
Totaal	275	90	289	218	372	368	545	473	660	845	774	1528	1250	7685

Bron: INABE

Bij het interpreteren van bovenstaande tabel moet er rekening mee worden gehouden, dat de gepresenteerde cijfers slechts een klein percentage vertegenwoordigen van het werkelijke aantal studenten dat in het buitenland met behulp van een beurs gestudeerd heeft. Hierboven staat slechts opgenomen hoeveel studenten met een Angolese overheidsbeurs is uitgezonden. Een vertegenwoordigster van INABE (R55) gaf aan dat de meerderheid van de studenten is uitgezonden met behulp van een ander type beurzen; namelijk zogenaamde *bolsas de cooperação* (samenwerkingsbeurzen). Bij deze beurzen stelden de ontvangende landen zelf de studieplaatsen beschikbaar en werden de studenten ook door de ontvangende landen zelf van een bijdrage in de studiekosten voorzien. Door middel van het aanbieden van opleidingen in socialistische landen, konden deze ervoor zorgen dat de relaties met Angola goed bleven. Angola werd strategisch – of economisch – van groot belang werd geacht. Dit blijkt wel uit het grote aanbod van beurzen dat beschikbaar was voor een land waarvan slechts een klein deel van de bevolking voldoende vooropleiding had om te studeren. Een respondent (R38) herinnerde zich: “De Angolese overheid kreeg hoofdpijn bij de gedachte hoe ze al die beurzen moesten verdelen.”

Studenten die op basis van dit laatste type beurzen naar het buitenland zijn gegaan, staan niet in de tabel opgenomen en voor zover bekend is hier geen centrale administratie

van te vinden. Evenmin staat in de tabel opgenomen hoeveel beurzen door bedrijven (bijvoorbeeld van olieproducenten of aan de diamanthandel gelieerde bedrijven) ter beschikking zijn gesteld. Alhoewel ook hierover geen cijfermateriaal gevonden is, valt aan te nemen dat met behulp van dit type beurzen jaarlijks ook tientallen Angolezen in Europa en de Verenigde Staten hebben kunnen studeren. Vooral buitenlandse bedrijven met oliebelangen uit Frankrijk, de Verenigde Staten, Noorwegen en Engeland hebben beurzen beschikbaar gesteld.

Een vijfde groep Angolezen die tijdens de jaren tachtig naar Europa is gegaan, bestond uit jongeren die zonder een beurs in het buitenland naar de middelbare school gingen of studeerden. Tijdens de burgeroorlog vonden er geregeld *nusgas* plaats; ronselacties waarbij jongens werden opgepakt om dienstplicht te vervullen (Birmingham, 2002: 159). Er bestond formeel een systeem waarbij iedere jongen die zestien werd zich moest aanmelden bij een rekruteringsbureau en iedere jongen die achttien was geworden werd opgeroepen, maar in de praktijk functioneerde dat niet (R25). De administratie was gebrekkig en jongens meldden zich niet vrijwillig aan. Sterker nog; de meesten probeerden dienstplicht te ontlopen. Eenmaal in dienst riskeerde men ten eerste om gedood of gewond te worden en ten tweede was er geen maximumperiode aan de dienstplicht verbonden. Er zijn legio verhalen van dienstplichtigen die uiteindelijk meer dan tien jaar in militaire dienst hebben gezeten. Om toch over voldoende manschappen te beschikken, ging het leger dus de straat op om jonge mannen op te pakken. Daarbij werd niet zo nauw op de leeftijd gelet, met als gevolg dat ook jongens vanaf veertien of vijftien jaar opgepakt werden. Twee respondenten vertelden over de jaren tachtig:

“Hier in Luanda werden ook *nusgas* gehouden. Ik was vijftien en het was toen gevaarlijk hoor! Ik weet nog dat als ik over straat liep, ik altijd om me heen keek of er geen soldaten waren. Maar soms liepen er ook weer kinderen rond die de soldaten hielpen met zoeken. Het was geen gemakkelijke tijd. Begin jaren negentig werden ze wat soepeler, omdat de vrede in zicht kwam.” (R71)

“Ik woonde in Benguela. Er werd daar niet gevochten, maar vooral 's avonds moest je goed oppassen dat je niet door het leger werd opgepakt. Als je naar de film was geweest of als er een feestje was geweest, zetten ze een vrachtwagen klaar en pakten ze tieners op om af te voeren. Ik ben ook wel eens opgepakt, maar omdat mijn vader de juiste mensen kende is het steeds gelukt om erbuiten te blijven. Ik heb wel vrienden die zijn opgepakt en van wie ik later heb gehoord dat ze zijn omgekomen.” (R22)

Niet in het leger geweest, betekende ook niet studeren. Zo goed was de administratie kennelijk wel weer. Ouders die het zich konden veroorloven, probeerden hun kind vanwege bovenstaande problemen naar het buitenland te sturen, voordat het de leeftijd had om het risico te lopen tijdens een *nusga* te worden opgepakt. Jongeren die in de provincie woonden, liepen bovendien nog het risico door UNITA te worden opgepakt om aan hun zijde mee te vechten. In veel gevallen lag een reis naar Portugal het meest voor de hand:

“In 1981, ik was toen veertien, zei mijn vader dat ik naar het buitenland moest gaan. Ik wilde naar Cuba, maar mijn vader wilde niet dat ik naar ‘die communisten’ ging.

Mijn opa was Portugees, mijn vader had daarom een dubbele nationaliteit en ik had daardoor ook een Portugees paspoort. Ik kon dus zonder problemen naar Portugal gaan. Daar heb ik bij mijn familie gewoond, heb ik de middelbare school afgemaakt en ben er daarna gaan studeren. Mijn vader maakte iedere maand geld voor me over.” (R22)

Øien (2006) heeft geconstateerd dat behalve studenten en jongens die de dienstplicht wilden ontlopen ook meisjes en jonge vrouwen vóór of rond hun vijftiende levensjaar naar Portugal zijn gegaan om daar te studeren of te profiteren van de betere gezondheidsvoorzieningen. Zij beschrijft dat de meeste jongeren na aankomst bij familieleden die al in Portugal woonden onderdak vonden. Veel meer dan in andere Portugeese koloniën in Afrika, zijn er gemengde relaties geweest tussen Portugezen en Angolezen. Zoals eerder is opgemerkt, waren het vooral Portugeese mannen die een - of meerdere - relaties hadden met Angolese vrouwen. Er zijn zelfs theorieën dat de Portugeese overheid gemengde huwelijken stimuleerde, omdat daarmee gepropageerd zou worden dat Portugal een ‘keizerrijk in harmonie’ met haar koloniën was. Dit is waarschijnlijk echter een idyllisch beeld dat geen verband houdt met de werkelijkheid (Possidonio, 2001: 96, Pearce, 2005). Wat er ook van waar is, in vergelijking tot andere Portugeese koloniën waren er veel Portugezen naar Angola gemigreerd en Angola kent in vergelijking tot andere (Engelse, Franse of Belgische) koloniën een zeer hoog aantal gemengde kinderen. Vaak zette de Portugeese vader de relatie met een Angolese vrouw niet voort, of beschouwde hij haar slechts als een minnares, maar het nageslacht accepteerde hij in de meeste gevallen wel als het zijne (Machado, 1994: 118). Daardoor hadden veel kinderen uit een dergelijke relatie een dubbele nationaliteit en konden zij zelf - of hun kinderen - zonder al te veel problemen naar Portugal reizen. Het zijn dan ook veelal kinderen of kleinkinderen die uit een gemengde relatie zijn voortgekomen die de mogelijkheid hadden om naar Portugal uit te wijken.

Sommige respondenten die niet over een dubbele nationaliteit beschikten, gaven aan dat het voor hen als (bijna) dienstplichtige jongemannen in de jaren tachtig juist bijzonder moeilijk was om Angola uit te reizen: “Waar ga je heen? Moet je niet in het leger?”, was het type vragen dat zij konden verwachten. De jongeren die wel naar Portugal konden reizen, stuitten bij aankomst in Europa op niet al teveel problemen. Het verschil in cultuur was relatief klein en de jongeren hadden ook geen taalprobleem. Bovendien was het schoolstelsel ingesteld op het ontvangen van migranten uit Afrikaanse landen. Toch gingen sommige kinderen naar een ander land dan Portugal om de dienstplicht te ontlopen:

“Zoals vaker gingen we naar Portugal op vakantie voor drie weken. Ik was toen dertien of veertien, dus dat was eind jaren tachtig. Toen we eenmaal in Portugal waren, ontstond bij mijn ouders het idee om mij bij mijn tante in Duitsland te laten wonen. Vanwege de *rusgas* was het onveilig voor kinderen van mijn leeftijd om op straat te komen en tante woonde al twintig jaar in Duitsland. Omdat haar man actief was bij UNITA, was ze in 1975 eerst naar Congo gevlucht waar ze een maand had verbleven, waarna ze naar Duitsland is gegaan. Ze had een vluchtelingenstatus gekregen en had onderhand de Duitse nationaliteit. Het was geen probleem om naar Duitsland te reizen vanaf Portugal. Mijn ouders zijn met mijn broertjes teruggegaan en ik ben bij tante gebleven. Als mijn tante in een ander land had gewoond, zou ik waarschijnlijk daar naartoe zijn gegaan.” (R87)

“Ik ben samen met mijn oudere broer in 1982 naar het buitenland gegaan. Ik was pas tien, maar mijn broer had al de leeftijd om het leger in te gaan. Daarom wilden mijn ouders ons uit Angola hebben. Omdat ze via het missiewerk nog Nederlanders kenden, zijn we naar Nederland gegaan.” (R80)

Alhoewel vanwege de angst voor *rusgas* vooral jongens tijdens hun middelbare schoolperiode door hun ouders naar het buitenland zijn gestuurd, is dit ook met meisjes gebeurd. Daarbij was dan niet doorslaggevend dat zij door het leger kon worden opgepakt, maar bijvoorbeeld wel de algemene onveilige situatie in het land, of het feit dat het de mogelijkheid bood om een goede opleiding te kunnen volgen.

Asiel

In eerste instantie keerde de meerderheid van degenen die in het buitenland had gestudeerd na de studie terug naar Angola. Met name studenten die met een beurs naar communistische staten waren uitgezonden en in de socialistische traditie opgevoed, hoopten hun land met de nieuw verworven kennis te kunnen opbouwen. Bij terugkomst wachtte hen echter vaak een teleurstelling. Een algemeen probleem waar terugkerende studenten mee te maken kregen, was volgens respondenten dat er nauwelijks beleid was geformuleerd om teruggekeerde studenten een goede plaats in het arbeidsproces te bieden. Een teruggekeerde scheikundige (R42) zei bijvoorbeeld dat hij bij terugkomst tot manager van een bierfabriek werd benoemd. “Maar ik ben chemicus, ik had bijvoorbeeld veel beter kwaliteitsbegeleiding kunnen doen. Over dat soort dingen werd niet nagedacht.” De minderheid van studenten die in het westen met een beurs had gestudeerd, bekritiseerde bij terugkomst de Angolese overheid van dictatoriaal gedrag. Tijdens hun studiebeursperiode in het buitenland hadden ze kennis gemaakt met democratische politieke systemen en eenmaal aangekomen in Angola werden ze geconfronteerd met een MPLA-overheid die nauwelijks oppositie duldde. Een derde probleem waar terugkerende studenten mee te maken kregen, was dat er niet voor iedereen werk was. Vacatures bij de overheid werden op basis van nepotisme ingevuld. Mensen uit de stad of het noorden kwamen over het algemeen eerder in aanmerking voor een baan dan mensen uit het zuiden. Doordat studenten die nog in het buitenland waren dit soort berichten doorkregen van hun oudere studiegenoten die waren teruggekeerd, nam het aantal studenten dat naar Angola terugkeerde – alhoewel terugkeer eigenlijk verplicht was – langzamerhand af. Dat de burgeroorlog maar bleef doorgaan, speelde daar ook een belangrijke rol bij. Waarom teruggaan naar een land in burgeroorlog, als men ook in Europa kon blijven? Een deel besloot zijn geluk blijvend in Europa te beproeven en ging op zoek naar werk. Anderen hadden – in meer of mindere mate bewust – een relatie gekregen gedurende hun verblijf in het buitenland en trouwden. Sommigen lieten hun familie overkomen (R129). De eerder aangehaalde ex-studente die in Rusland had gestudeerd, vertelde dat van de tien vriendinnen die met een studiebeurs naar Duitsland waren gegaan er maar twee naar Angola zijn teruggegaan. De overigen waren met een Duitser getrouwd, hadden er werk gevonden of waren naar een ander land gemigreerd. Iedereen van haar jaar die naar Rusland was gegaan om te studeren, was wel teruggekomen (R43).⁷⁰

⁷⁰ Overigens vormden Angolezen geen uitzondering in dit verband. Fadayomi (1996: 143) beschrijft dat vooral in de jaren zestig en zeventig ook vanuit Engelstalige en Franstalige Afrikaanse landen

Hoewel studenten met een overheidsbeurs aanvankelijk op overmaking van geld konden rekenen, ging er eind jaren '80 en gedurende de jaren negentig steeds meer mis met de betaling. Beurzen werden niet, of te laat naar het buitenland overgemaakt. Ook kwam het volgens respondenten voor dat er wel geld werd overgemaakt naar de ambassade, maar dat het ambassadepersoneel een gedeelte in eigen zak stopte. De studenten waren steeds meer op zichzelf aangewezen en stonden voor de keuze terug te gaan naar Angola of in Europa te blijven op zoek naar werk.

Jongeren die zonder beurs naar Portugal waren gegaan om de dienstplicht te ontlopen of om daar hun school af te maken, keerden niet allemaal terug. Ook zij wezen op de weinig democratische gang van zaken in Angola bij terugkomst:

“Toen ik twintig was, ging ik terug om mijn familie in Angola te bezoeken. Bij het vliegveld werd ik aangehouden door de grenswacht. Ik moest een nacht in de cel blijven en werd ondervraagd wat ik kwam doen. Een dag later kwam er een ambtenaar die zei dat er sprake was van een vergissing en dat ik kon gaan. Eenmaal bij mijn familie aangekomen, hing er steeds politie rond het huis. Ik ben uiteindelijk veel eerder naar Portugal teruggegaan dan gepland. Ik was in Portugal een vrij actieve kritische student en heb nog steeds het vermoeden dat de Angolese ambassade in Portugal dit had doorgegeven aan de Angolese autoriteiten.” (R22)

Personen die iets soortgelijks als het bovenstaande hebben meegemaakt, zijn niet teruggekeerd naar Angola. Vaak hadden zij een Portugees paspoort en daarmee konden zij zonder problemen in Europa blijven. Tenminste, zolang de familie in Angola maar geld overmaakte om de studie te bekostigen. Dit was echter niet altijd het geval en soms stopte ook bij hen de financiering; simpelweg omdat de familie in Angola geen geld meer had, omdat de vader een nieuwe – of extra – vriendin had die geld verlangde, of omdat een ander kind ziek werd en er geen verzekering was om dit risico te dekken. In die gevallen waren de jongeren op zichzelf aangewezen en moesten zij zichzelf bedruipen.

Gedurende de jaren tachtig waren er dus twee groepen Angolezen in Europa die gemeenschappelijk hadden dat ze op zoek waren naar werk. In de eerste plaats waren er studenten die door middel van een studiebeurs naar Oost-Europa waren gekomen en na hun studie niet wilden terugkeren. Ten tweede waren er in – vooral in Portugal – studenten zonder studiebeurs die in hun eigen levensonderhoud moesten voorzien. Een derde groep Angolezen in Europa die op zoek was naar werk, bestond uit illegale Angolezen die vooral naar Portugal waren gekomen in de hoop hun economische situatie te verbeteren. Zowel in Portugal als in Oost-Europa waren de vooruitzichten op het vinden van werk begin jaren tachtig echter niet bijzonder goed.

Veel Angolezen beschikten (ondertussen) over een Portugees paspoort en hadden geen problemen om binnen Europa de grenzen te passeren en een werkvergunning aan te vragen. Ze gingen vooral naar Engeland en Frankrijk, maar reisden ook naar andere

studenten naar Europa zijn gegaan om een studie te volgen en uiteindelijk in Europa zijn gebleven.

landen. Toen de Berlijnse muur viel, stond er ook voor Angolezen die tot dan toe in het Oostblok hadden gewoond weinig in de weg om in West-Europa op zoek te gaan naar werk. Tijdens deze zoektocht kwamen de Angolezen er achter hoe gemakkelijk het was om asiel aan te vragen. Een van de respondenten die in de jaren tachtig in Europa was:

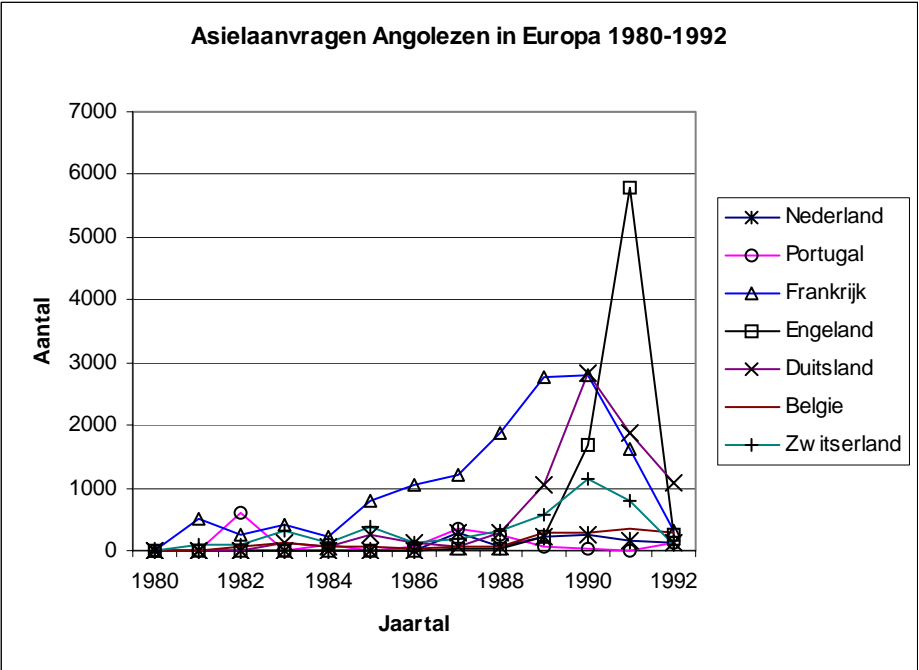
“Van die eerste generatie Angolezen die in de jaren tachtig asiel aanvraag, hadden sommige personen soms al zes jaar in Portugal gewoond. Als je geen Angolees paspoort meer had, vroeg je je broer in Angola of hij een Angolees paspoort wilde regelen en toesturen. Vrienden belden elkaar op dat ze naar Engeland moesten komen. Je zei dat je uit Angola kwam, dat je problemen had en je kreeg onderdak en geld van de overheid.....” (R22)

De respondent die naar zijn tante in Duitsland was gegaan, is in 1990 uiteindelijk ook in de asielpprocedure terechtgekomen:

“Nadat ik zes maanden bij mijn tante woonde, kwam mijn één jaar jongere broertje ook naar Duitsland. Op een gegeven moment konden we niet meer op onze Angolese paspoorten bij onze tante blijven wonen, dus toen hebben we een vluchtelingenstatus gevraagd. Ik wist van tevoren nog niet dat dit zou gebeuren. Gevolg was dat we moesten zeggen dat we geen ouders meer hadden en dat we in een *heim* (centrum) voor jonge asielzoekers kwamen.” (R87)

Een andere respondent (R25) die eind jaren tachtig naar Portugal was gemigreerd om de dienstplicht te ontvluchten, behoorde bij de eerste Angolese pioniers die in Nederland asiel hadden aangevraagd. Hij woonde bij familieleden in Portugal, toen hij in Lisbon een Angolese ex-student die in Duitsland asiel had aangevraagd ontmoette. Deze wees hem erop dat het leven als een asielzoeker beduidend aantrekkelijker was dan illegaal in Portugal te wonen. De jongeman is uiteindelijk in Nederland terechtgekomen, omdat hem verteld was dat het systeem in Nederland aantrekkelijker was.

Uiteindelijk zijn op deze min of meer toevallige manier de eerste Angolezen in het asielpproces terechtgekomen. Een respondent had een theorie waarom asiel aanvragen in deze periode niet moeilijk was. “Wij kwamen uit een socialistisch land, dat vergemakkelijkte het” (R75). In de volgende grafiek staat weergegeven in welke Europese landen de meeste Angolezen tijdens deze periode asiel hebben aangevraagd.

Bron: UNHCR

Land	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	Tot.
Ned.	0	0	0	0	0	0	0	289	75	207	258	159	119	1107
Port.	0	0	618	0	83	8	55	343	269	77	20	10	120	1603
Frankr.	0	503	259	423	219	782	1055	1201	1876	2773	2808	1638	307	13844
Eng.	0	0	0	10	0	7	8	22	47	235	1685	5780	245	8039
Duitsl.	0	0	0	121	63	250	125	71	281	1038	2817	1875	1081	7722
België	0	0	53	134	54	54	31	53	69	272	291	341	273	1625
Zwits.	10	98	90	315	133	371	125	197	322	575	1134	796	96	4262
Totaal	10	601	1020	1003	552	1472	1399	2176	2939	5177	9013	10599	2241	38202

Van 1980 tot 1992 vroegen dus ruim 38.000 Angolezen in bovenstaande zeven landen asiel aan. De grafiek roept een aantal vragen op. Ten eerste valt op dat gedurende de gehele periode in vergelijking tot enkele andere Europese landen slechts zeer weinig Angolezen asiel hebben aangevraagd in Portugal. Portugal heeft tijdens deze periode niet actief of openbaar steun verleend aan een van beide partijen en het zou gezien de historische, economische en linguïstische verhoudingen in de lijn der verwachting hebben gelegen dat Angolezen daar op enige schaal asiel aan zouden hebben gevraagd. Het lage aantal asielaanvragen is echter minder verwonderlijk als in ogenschouw wordt genomen dat Portugal gedurende deze periode in het algemeen überhaupt weinig asiel-

verzoeken heeft gekregen.⁷¹ Ook valt op dat Frankrijk vanaf de vroege jaren tachtig in vergelijking tot andere landen erg veel Angolese asielzoekers ontving. Op het eerste gezicht valt hier geen verklaring voor te geven. Na 1989 nam het aantal asielzoekers in zowel Duitsland als Zwitserland toe. Wellicht is deze stijging ingegeven door de val van de muur. Ook kan het zo zijn dat het asielbeleid in beide landen hierbij een rol heeft gespeeld. Vooral Duitsland was gedurende deze periode ook bij asielaanvragers uit andere delen van de wereld zeer in trek.⁷² Toen de vrede in 1990 in zicht kwam, was het aantal asielaanvragen in Frankrijk en Duitsland op een hoogtepunt. Een groot gedeelte van de Angolese asielzoekers was het jaar daarop naar Engeland gegaan. Het aantal asielaanvragen van Angolezen groeide daar in 1991 explosief tot 5.780, terwijl het aantal aanvragen in de rest van Europa – België uitgezonderd – sterk verminderde. In datzelfde jaar groeide het aantal asielzoekers in Engeland in algemene zin erg sterk en de toename van asielaanvragen door Angolezen staat daarmee ook in Engeland niet op zichzelf. In 1992 – het jaar van Angolese verkiezingen – daalde het aantal Angolese asielzoekers in vrijwel geheel Europa.

4.6 De tweede burgeroorlog (1992 – 2002)

De paragraaftitel verradt het al: de vrede bleek geen lang leven beschoren. Geheel volgens plan werden de verkiezingen op 29 en 30 september 1992 gehouden. De Verenigde Naties waren aanwezig en verklaarden na afloop dat alhoewel er incidenten hadden plaatsgevonden, de verkiezingen over het algemeen vrij en eerlijk waren verlopen. Op 17 oktober werd bekend gemaakt dat de MPLA een parlementaire meerderheid had behaald en dat voor de presidentiële verkiezingen een tweede ronde nodig was, omdat geen van beide kandidaten een meerderheid van stemmen had. Savimbi gaf in de media aan dat hij het vermoeden had dat er met de stembussen geknoeid was en hij begon steeds oorlogszuchtiger taal te gebruiken. In reactie en uit voorzorg deed de MPLA massaal wapens aan burgers uit om zich tegen eventuele aanvallen van UNITA te verdedigen (Posthumus, 2003: 19).

Op 30 oktober vielen in Luanda minstens 2.000 slachtoffers tijdens een periode die de geschiedenisboeken zou ingaan als *confusão* (verwarring).⁷³ Ook in andere steden braken gevechten uit en in *no-time* was Angola in een staat van oorlog die gepaard ging met een hevigheid aan gevechtshandelingen die het daarvoor nog nooit had gekend. Zowel UNITA- als MPLA-troepen waren over het hele land verspreid, waardoor er geen sprake was van een duidelijk front zoals dat in voorgaande jaren wel het geval was geweest. Vrijwel nergens was het veilig. UNITA haalde overwinning op overwinning en op enig moment had het bijna 80% van het land in handen. MPLA deed er alles aan om de kuststrook met haar olievelden bezet te blijven houden. UNITA zette er vooral

⁷¹ In paragraaf 8.4 wordt uitgebreid aandacht besteed aan het Portugese asielsysteem en de redenen die eraan ten grondslag (kunnen) hebben gelegen dat daar zo weinig Angolezen asiel hebben aangevraagd.

⁷² Van 1989 tot en met 1991 ontving Duitsland ongeveer 57.000 asielverzoeken. De rest van de EU ontving in diezelfde periode ongeveer evenveel (61.000) asielverzoeken (UNHCR, 2001b).

⁷³ Het begrip *confusão* wordt in Angola overigens voor het omschrijven van veel meer situaties gebruikt. Het is een eufemisme voor een toestand van chaos, problemen, anarchie, gebrek of desorientatie. *Confusão* is eigenlijk alles in het leven waar de Angolees geen vat op heeft (Kapuchinski, 1987; Pearce, 2005; Vermeulen, 2006).

op in weer toegang te krijgen tot de diamantrijke gebieden in de Lunda-provincies en Malanje. Vanaf eind jaren tachtig werd zij niet meer door Zuid-Afrika gesteund. Savimbi was voor de financiering van zijn troepen in grote mate afhankelijk van de verkoop van zogenaamde 'bloeddiamanten'.⁷⁴ Schattingen over de opbrengsten van de verkoop van deze diamanten in de periode 1992-1998 lopen uiteen van 2 tot meer dan 3,5 miljard dollar (Hodges, 2001; Malaquias, 2001a).

In 1994 behaalden de troepen van de MPLA enige strategische overwinningen waarna, beide kempfanen besloten weer aan de onderhandelingstafel plaats te nemen. Naar aanleiding hiervan werd op 20 november 1994 in Zambia het Lusaka protocol getekend, wat een periode inluidde die wel de 'breekbare vrede' werd genoemd. Het was oorlog, noch vrede. In 1995 waren er ongeveer 7.000 blauwhelmen onder VN-mandaat actief die de wapenstilstand moesten blijven waarborgen (UNHCR, 1999).⁷⁵ De meerderheid van het land was in handen van de MPLA en binnen deze gebieden konden bewoners zich alleen met toestemming van de troepen bewegen. Hetzelfde gold voor de zuidelijke en oostelijke provincies die UNITA bezet hield (Robson & Roque, 2001). Er werden afspraken gemaakt dat UNITA zou ontwapenen en Savimbi werd een functie als vice-president van Angola in het vooruitzicht gesteld. Een datum voor het houden van verkiezingen was echter nog niet vastgesteld. De daaropvolgende jaren bleek de ontwapening moeilijk te realiseren en stonden geregeld in het teken van schendingen van de wapenstilstand. Een bijkomend probleem was dat in 1997 in Congo een burgeroorlog uit was gebroken tussen de rebellen van Kabila en de regeringstroepen van Mobutu. Mobutu kon op steun van UNITA rekenen, omdat UNITA van hem afhankelijk was als tussenpersoon voor de diamant- en wapensmokkel. In het verleden had Congo eveneens als uitvalsbasis gediend voor UNITA-rebellen. Met het voorgaande in het achterhoofd, behoeft het geen betoog waarom de MPLA steun gaf aan Kabila (UNHCR, 1999).

De bom barstte opnieuw halverwege '98. UNITA stond de MPLA niet toe om haar overheidsinvloed uit te breiden en gevechten volgden in de diamantrijke gebieden waar UNITA de scepter zwaaide. De nieuw opgelaaide strijd was de meest gruwelijke fase in de oorlog die Angola had meegemaakt en UNITA voerde een beleid om verschillende provinciale hoofdsteden van voedsel af te sluiten (Birmingham, 2002: 181). De regering sloeg hard terug en de MPLA zwoer voor eens en altijd met UNITA af te rekenen (UNHCR, 1999). Er werden op grote schaal nieuwe rekruten aangetrokken om mee te vechten in het regeringsleger. De tactiek van de verschroeide aarde werd toegepast en dorpen werden bewust ontruimd om UNITA te isoleren (Pearce, 2005). De oorlog zou nog tot 2002 duren. Toen in 1976 duidelijk was geworden dat de MPLA het land zou regeren vanuit Luanda, had UNITA's Jonas Savimbi gezworen nooit levend uit de *bush* te zullen komen (Stokwell, 1978: 236). Hij heeft zich aan zijn woord gehouden: op 22 februari 2002 werd hij ver van de regeringszetel in de provincie Moxico gedood door regeringstroepen. Na zijn dood duurde het slechts zes weken

⁷⁴ Illegaal gedolven en verhandelde diamanten die worden gebruikt ter financiering van rebellen-groepen of dictatoriale regimes worden wel aangeduid als 'bloeddiamanten' of 'conflictdiamanten'.

⁷⁵ In 1994 waren er overigens ook 230 Nederlandse VN-militairen actief in Angola. Zij kwamen in 1997 nog in opspraak, nadat er berichten kwamen dat er sprake zou zijn geweest van wangedrag, waaronder seksueel misbruik van meisjes, smokkel en overmatig drankgebruik (NRC, 1997).

voordat de overgebleven strijders van UNITA een staakt-het-vuren tekenden. De vrede was 20 april 2002 een feit.

Behalve de periode van *confusão* eind 1992, heeft de elite die in Luanda zetelde in de jaren negentig weinig geleden onder directe oorlogsdreiging. De kansen voor verdere verrijking namen sinds die tijd eigenlijk alleen maar toe en de overheid begon sterk kleptocratische trekjes te krijgen. Met name de olie-inkomsten voedden de staatskas en daarmee de politici (Cilliers & Dietrich, 2000; Frynas & Wood, 2001; Malaquias, 2001b). De historicus Birmingham omschrijft de situatie als volgt:

“The most corrupt of the politicians saw no personal advantage in ending the bloodshed, so long as they could close their hearts to the suffering in the provinces and rake in their bounty (...) The more tightly the owners of the oil held on to their assets, the more open to Western corruption their political system became. This corruption was fed and encouraged by every western interest, European as well as American. Expatriate businessmen and foreign politicians offered all conceivable types of illicit inducements in order to bypass any form of local consultation or any method of democratic accountability (...) In the national army of the 1990's, officers dominated now the trade in diamonds and invested their wealth in Luanda housing market, earning large fortunes as landlords to the foreign employees of oil companies, diplomatic missions and international aid agencies.” (Birmingham, 2002: 163 /184)

De olie-inkomsten bleven binnenstromen, want er werden steeds meer olievelden ontdekt. In 2000 was de productie al bijna zes keer zo hoog als in 1980 (Hodges, 2001: 125). De overheid leunde voor een zeer groot gedeelte op al deze olie-inkomsten. Global Witness schatte dat de olieopbrengsten in 2002 voor ongeveer 86% hadden bijgedragen aan de nationale begroting en dat er desondanks meer dan een miljard dollar per jaar ‘spoorloos’ was (Global Witness, 2002). Human Rights Watch heeft berekend dat er tussen 1997 en 2002 meer dan vier miljard dollar aan olie-inkomsten ‘verdwenen’ is (HRW, 2004).

Het overgrote deel van de bevolking heeft gedurende de jaren negentig echter wel direct de nadelen van de oorlog ondervonden. Gevluchte burgers berichtten over verkrachtingen, moorden en foltering (o.a. Brinkman 2000). Behalve de talloze doden en gewonden door direct oorlogsgeweld, is in al die jaren ook de economisch-sociale situatie zeer slecht geweest. Van 1995 tot 2001 steeg het percentage inwoners dat onder de armoedegrens leefde van 11 tot ongeveer 25% (IOM, 2003a). Eind negentiger jaren waren door schaarste en economisch wanbeleid de kosten van “*bourgeois cost of living*” volgens Birmingham (2002: 178) vergelijkbaar met Tokyo, terwijl formele salarissen geenszins toereikend waren. Volgens cijfers van de Verenigde Naties was in 1997 45% van de Angolezen werkloos, leefde 67% onder de armoedegrens en 11% in extreme armoede. Tweederde van de bevolking moest met een inkomen van 40 dollar per maand of minder rondkomen. De gemiddelde levensverwachting was 42 jaar. In stedelijke gebieden had slechts 46% van de huishoudens toegang tot schoon drinkwater en op het platteland lag dit percentage op 22% (Ambtsbericht, 1999).

Informele maatschappij

Behalve de kleine extreem rijke MPLA-élite die op ongeveer 100 families wordt geschat (Hodges, 2004: 31) en de grote extreem arme plattelandsbevolking, bestond in de jaren negentig in Angola ook een groep personen die niet extreem rijk was, maar ook niet extreem arm. Hoe graag zij het zelf misschien zouden willen; over het algemeen zijn machthebbers in Afrika niet bij machte om alle mogelijkheden om geld te verdienen te absorberen, zoals dat bijvoorbeeld wel kon gebeuren in de voormalige Sovjet-Unie of China. Een private bourgeoisie, een klasse van entrepreneurs die zelfstandig geld verdient, is sinds de post-koloniale periode dan ook vrijwel overal in Afrika aanwezig gebleven (Bayart, 1993: 91). Betrouwbare statistieken over de economische positie van Angolese burgers in de jaren negentig zijn er nauwelijks. Er zijn wel schattingen dat de rijkste 10% van de bevolking, hetzelfde inkomen had als de armste 80% tezamen (Ammassari, 2005: 26). Alhoewel veel Angolezen zelf vaak stellen dat hun land slechts óf extreem arme, óf extreem rijke bewoners kent, is de dichotomie in Afrika tussen arm en rijk niet zo sterk als vaak wordt verondersteld. Een Afrikaanse politieke elite kan haar status en macht meestal niet behouden zonder dat er materiële gunsten naar de lagere strata in de samenleving doorsijpelen (Chabal & Daloz, 1999: 42). Ook een oligarchische politieke macht is in Afrika in sterke mate afhankelijk van militaire, politieke of morele steun en medewerking van een gedeelte van de bevolking. Dat gedeelte van de bevolking verwacht en krijgt in ruil daarvoor materiële ondersteuning.⁷⁶

Er bestaat daarom in Angola naast een kleine extreem rijke politieke elite en een grote extreem arme meerderheid, een 'tussengroep' die met enig sparen op enig moment tenminste over enkele honderden tot duizenden dollars kan beschikken. Vooral in de steden waren er vanaf eind jaren negentig vrij veel mensen met een auto, een mobiele telefoon, een T.V. met schotelantenne en een werkster aan huis. Deze groep is het eenvoudigste te omschrijven als de 'middenklasse', ware het niet dat voor deze benaming volgens sommige schrijvers bepaalde kenmerken ontbreken. Onder het begrip middenklasse wordt in veel gevallen namelijk meer begrepen dan slechts de duiding van een groep mensen met een bepaalde financieel-economische positie. Sommige auteurs beschouwen het in de eerste plaats als een culturele identiteit waaraan individualisme en rationaliteit gekoppeld zijn. Ook een bepaalde status en eigendom worden met middenklasse in verband gebracht.⁷⁷ Girling (1996: 44) legt de nadruk op het type werk dat verricht wordt en stelt dat de middenklasse over het algemeen wordt aangemerkt als ambtenaren, academici, winkeleigenaars, kleine handelaren en zelfstandige professionals. In Angola is het bijzonder moeilijk een bepaalde groep een 'culturele identiteit van individualisme en rationaliteit' aan te meten. Familieverbanden en sociale netwerken zijn bij veel beslissingen en afwegingen nog maar al te vaak doorslaggevend om van individualisme te kunnen spreken. Ook het rubriceren van kenmerken als de hoeveelheid eigendom of het type werk dat wordt verricht, lijken in Angola niet te leiden tot een enigszins aanwijsbare groep die als middenklasse zou kunnen worden om-

⁷⁶ In hoofdstuk 7 wordt uitvoerig ingegaan op reciprociteit tussen 'hoge' en 'lage' politiek.

⁷⁷ Voor een beknopte discussie over het begrip middenklasse zie o.a. Robinson & Goodman (ed.), *The New Rich in Asia, mobile phones, MC Donalds and middle-class revolution*, Routledge, London, p. 7-11.

schreven. In een informele en dikwijls rechteloze maatschappij als de Angolese, zijn eigendoms- en arbeidsverhoudingen even veranderlijk als de baard van Sinterklaas.

Wanneer in dit boek in het vervolg over de Angolese middenklasse wordt geschreven, moet dit daarom vooral in letterlijke zin des woords gelezen worden; als de groep mensen die tot de extreem rijke klasse, noch tot de extreem arme klasse behoort. De groep mensen kortom, die er niet over hoeft in te zitten of het dagelijks brood op de plank komt, maar wel enigszins op het uitgavenpatroon moet letten. Doordat Angola een relatief jonge staat is met een zeer turbulente recente geschiedenis, zijn de mogelijkheden om tot deze economische middenklasse door te dringen bijzonder divers (geweest). In essentie komt het er op neer dat iedereen die niet als zelfstandig landbouwer moet rondkomen, potentieel tot de middenklasse kan behoren. Een groot gedeelte van de Angolese middenklasse kan daarom misschien nog het beste gekenschetst worden als de klasse die wij in Nederland als de *nouveaux riches* zouden beschrijven. Personen zonder – of met een lage – opleiding, vrijwel zonder culturele achtergrond, maar met meer dan gemiddelde financiële mogelijkheden. In Angola kunnen mensen vanwege hun positie in financiële zin snel klimmen, maar als ze om wat voor reden dan ook hun positie kwijt zijn, ook erg snel en diep vallen. Daarom kan de Angolese middenklasse nog niet vergeleken worden met een Europese middenklasse die een veel sterker fundament heeft en sterker is ingebed in een verzorgingsstaat. Niet zozeer de formele betrekking, maar vooral de informele contacten en handeltjes bepalen voor de meeste Angolezen namelijk hoe de vlag er financieel bij hangt (Jenkins e.a., 2002). Adauta de Sousa (1998) schatte dat eind 1990 54% van alle families betrokken was in de informele economie. IOM noemt een percentage van 63,5% van de werkzame populatie (IOM, 2003a). Bijna iedereen – van arts tot schoenpoetser, van huisvrouw tot generaal – houdt zich bezig met handelen. “Ik moet ervandoor, ik heb een *negócio* (handeltje)”, is een veelgehoord excuus als iemand zich verontschuldigt nadat hij net een telefoontje heeft gehad of iemand tegen het lijf is gelopen. Deze *negócio* kan in principe van alles zijn, maar meestal houdt het verband met de in- en verkoop van goederen.⁷⁸ Door de jarenlange oorlog is er lange tijd erg weinig te koop geweest. Het prijspeil van luxe-producten in Angola ligt mede daardoor extreem hoog.⁷⁹ Of het nu radio's, tampons of fabrieksonderdelen zijn, aan alles valt wel iets te verdienen. In- en verkoop kan op microniveau plaatsvinden, bijvoorbeeld door in een magazijn 20 stukken zeep in te kopen en deze voor een hogere prijs op straat per stuk te verkopen.⁸⁰ Hier worden mensen in de regel echter niet rijk van en de meeste personen die op dit niveau handelen zullen nimmer

⁷⁸ In dit verband wordt ook wel gesproken van een *buy and sell economy*. Meer hierover in: Van Winden (1996).

⁷⁹ Hodges (2004: 138) noemt de volgende factoren verklarend voor het hoge prijspeil van consumptiegoederen in Angola in deze periode. Angola had een slechte infrastructuur, was in extreme mate afhankelijk van importproducten, kende een hoog investeringsrisico en een verstoorde marktwerking door patronage en cliëntilisme.

⁸⁰ In de straten van Luanda lopen honderden jongeren rond met een of twee artikelen in hun hand die ze willen verkopen. Je kunt het zo gek niet bedenken; van ruitenwisser tot hondenriem. Straathandel is verboden en de politie probeert deze mensen constant op te pakken. Daarom wordt er vanwege risicospreiding vaak samengewerkt met anderen. Een groepje van drie mensen legt bijvoorbeeld geld bij elkaar en daarvan worden lampen, stopcontacten en een matras gekocht met het doel die op straat te verkopen. Dit heeft drie voordelen: de kans om iets te verkopen is voor ieder groter omdat er verschillende producten worden aangeboden, de kans is klein dat alle spullen tegelijkertijd in beslag worden genomen en als één van de groep een product verkoopt en de anderen niet, hebben de overige twee op die dag toch ook inkomsten.

tot de middenklasse doordringen. Informele handel op een iets hoger niveau geeft al meer kansen. Dit is bijvoorbeeld weggelegd voor personen die de beschikking hebben over een pasje waarmee in speciale overheidswinkels luxeproducten ingekocht kunnen worden. De producten worden met korting ingekocht en met winst doorverkocht aan de onfortuinlijken zonder pasje. De beste handelaar doet echter op internationaal niveau zaken. Uit het buitenland producten importeren die op de lokale markt niet of nauwelijks te krijgen zijn, is een bijverdienste die weinig personen met contacten in het buitenland laten liggen. Juist veel personen die op papier een goede baan in de formele economie hebben, verdienen op deze manier het meeste geld in de *candonga*, de informele economie:

“Luis heeft geneeskunde gestudeerd in Cuba en is teruggekeerd naar Angola. Hij werkt parttime in een privé-kliniek als kinderarts en handelt daarnaast samen met twee collega’s van de kliniek in auto’s. Ze importeren auto’s uit Europa. Ze verkopen de personenauto’s en busjes worden omgebouwd tot *candongeiros* (taxibusjes). Die busjes verhuur je voor 100 dollar per dag. Ik kan ook wel in vier klinieken werken, maar het is beter om ook een eigen zaak te hebben.” (R84)

“Een eigen zaak hebben” klinkt echter formeler dan het is. De eigen zaak staat nergens geregistreerd en over de inkomsten van de autohandel wordt geen belasting geheven. Op papier heeft Luis dus slechts inkomsten uit zijn part-time aanstelling. Zijn doktersaanstelling verschaft hem status en enige vorm van zekerheid; zijn *negócio* verschaft hem echter het meeste geld. Een andere term die in Luanda in verband met de handel ook veel wordt gebruikt is een *fazer uma bisnis* of *biznar*.⁸¹ Dit verwijst ook naar handelen of zaken doen, maar in dit geval moet dit worden gerelateerd aan een illegaal of schimmig element, meestal in de vorm van corruptie of fraude. Een douane-employee wordt er bijvoorbeeld voor betaald om een partij goederen aan de grens niet te controleren, een ambtenaar regelt goedkoop een marktvergunning of een politieagent verkoopt goederen door die hij tijdens een arrestatie in beslag heeft genomen.

Door de grote hoeveelheid informele handel ontbreken betrouwbare cijfers over de omvang van de Angolese middenklasse volledig. En als er al cijfers zijn dan zeggen deze heel weinig. Er zijn schattingen dat in 2000 slechts 12% van de economisch actieve bevolking werkzaam was in de formele economie (Simon, 2001). Hoe de overige 88% van de bevolking precies aan hun geld kwam, blijft – behoudens de elite die door actiegroepen onder de loep worden genomen – onduidelijk. Volgens onderzoek dat Simon aanhaalt, bleek in 2000 dat 71% van de Angolezen onder de armoedegrens van 39 dollar per volwassen persoon per maand leefde (Simon, 2001). Hierbij dient opgemerkt te worden dat dergelijke cijfers in de Angolese context met enige voorzichtigheid benaderd dienen te worden. Een respondent vertelde me bijvoorbeeld over zijn oom Loco:

“Loco is architect van opleiding. Hij werkt bij de overheid en verkoopt staatsterreinen aan bedrijven of particulieren. Zijn officiële salaris is 80 dollar per maand. Hij is getrouwd en heeft een gezin met vijf kinderen. Als hij een terrein verkoopt waarvan de marktwaarde 20.000 dollar is, dan biedt hij het in de verkoop aan voor 10.000

⁸¹ Aangezien deze begrippen slechts op straat gebruikt worden, is niet geheel duidelijk hoe zij dienen te worden geschreven. Het zou ook mogelijk kunnen zijn dat ze dienen te worden opgeschreven als respectievelijk *‘fazer uma bisines’* en *‘bisinar.’*

dollar. Iedereen wil wel een stuk land onder de marktwaarde kopen, dus het terrein is snel verkocht. Van de geïncasseerde 10.000 dollar krijgt de staat 1.000 dollar. Van de overige 9.000 dollar gaat 5.000 dollar naar Loco en 4.000 dollar naar hogere ambtenaren om ervoor te zorgen dat zij geen klokken zullen luiden. Behalve de staat winnen alle partijen bij deze situatie en dus komen dit soort gevallen niet snel naar buiten.”⁸² (R84)

Als er een enquête naar de economische positie van Angolezen wordt gehouden en Loco wordt gevraagd wat hij verdient, zal hij waarschijnlijk opgeven dat hij een salaris van 80 dollar heeft. Hij zou wel gek zijn te vertellen dat hij de staat ondertussen ook nog duizenden dollars afhandig maakt. Met 80 dollar per maand is zijn gezin met vijf kinderen afhankelijk van minder dan één dollar per dag per persoon en daarmee leeft Loco op papier onder of rond de armoedegrens. Als hij per maand één terrein weet te verkopen, beschikt hij daarbij echter nog over 5.000 dollar (belastingvrij).

Er zijn onvoldoende controlemiddelen binnen de Angolese overheid om deze typen van fraude op te sporen en bovendien heeft opsporing hiervan geen enkele prioriteit omdat iedereen die bij de overheid werkt, meedeelt in het systeem. Er zijn dan ook onderzoeken waaruit blijkt dat de gemiddelde ambtenaar met zijn officiële salaris slechts in 43% van de levensbehoeften van zijn gezin voorziet (Algemeen Ambtsbericht, 1999).⁸³ Dit houdt niet direct in dat de overige 57% afkomstig is uit frauduleuze handelingen; het meeste geld wordt waarschijnlijk verdiend met werk in de private sector. Een baan bij de overheid biedt ten eerste een salaris en alhoewel het meestal een magere beloning betreft die laat en onregelmatig uitbetaald wordt, is het in een situatie van massale werkloosheid toch geen trivialiteit. Daarnaast – en misschien nog wel belangrijker – biedt een overheidsbaan talloze andere voordelen (Bayart, 1993). Seibert omschrijft dat overheidsfunctionarissen in de kleine voormalige Portugese kolonie Sao Tomé vaak meer verdienen met alternatieve inkomensbronnen die buiten hun officiële functie vallen dan met hun officiële functie. Toch kiezen zij ervoor om bij de overheid te blijven werken. *“Even people who pay more for transport to get to their offices than they earn in these jobs do not resign. One reason is that despite the vanishing real salaries the people can still derive some social status from their position within the bureaucracy. Besides and more importantly, often such positions help give them access to public funds, travel opportunities, useful contacts, favours and other advantages which are difficult to find elsewhere”* (Seibert, 1999: 241). In Angola is dit niet anders. Vaak hebben ambtenaren geen andere keus dan hun tijd en energie in de private economie te steken en tegelijkertijd hun formele baan in de publieke sector zeker te stellen, om daarmee over een structurele en/of strategische positie te kunnen beschikken (Birmingham, 2002).

Als statistieken over inkomen moeilijk te vertrouwen zijn, geeft een schatting van het aantal mobiele telefoongebruikers misschien nog enige indicatie om zicht te krijgen over de omvang van de middenklasse. In 2004⁸⁴ kon de goedkoopste mobiele telefoon

⁸² Voor de toekomst kan het een groot probleem vormen dat alle overheidsgebouwen in het centrum van Luanda de laatste jaren in snel tempo op deze wijze worden verkocht. De meeste kopers komen van buiten Angola, met als gevolg dat binnenkort alleen nog maar buitenlanders grond in de stad hebben.

⁸³ Overheidssalarissen in Angola varieerden rond het jaar 2000 van minimaal 39 dollar tot maximaal 519 dollar per maand (IOM, 2003a).

⁸⁴ Enige jaren later dus, dan de periode waarover hier wordt geschreven.

in Angola voor ongeveer 200 dollar gekocht worden. Een simkaart kostte 200 dollar en bellen kostte tussen de 0,50 en 1 dollar per minuut. Het gebruik van een mobiele telefoon was kortom een vrij dure aangelegenheid. Telefoonbedrijf *Unitel* adverteerde in datzelfde jaar groot dat ze met 250.000 klanten die mobiel bellen de grootste aanbieder van Angola was. Het bedrijf had hiermee ongeveer 63% van de mobiele telefonie markt in handen.⁸⁵ In totaal waren er in 2004 in Angola dus ongeveer een half miljoen mobiele telefoongebruikers. Het aantal gebruikers groeide snel en een woordvoerder van *Unitel* verwachtte dat er op korte termijn in Angola een marktpotentieel van 3 miljoen gebruikers zou zijn op een bevolking van 16 miljoen. Wellicht is bij zijn berekening mee genomen dat – net als in Europa – de kosten zullen dalen, maar het aantal van 250.000 gebruikers zou mijns inziens gezien kunnen worden als een schatting van de ondergrens van het aantal mensen dat van de middenklasse deel uitmaakt. De schatting van 3 miljoen personen voor het toekomstig aantal gebruikers zou eventueel kunnen worden gezien als een bovengrens van de omvang van de middenklasse.

Migratie tijdens de tweede burgeroorlog

Tussen oktober 1992 en oktober 1994 waren er in Angola rond de drie miljoen binnenlandse vluchtelingen (UCAH, 1995). Dit betekende dat ongeveer een kwart van de bevolking op drift was geraakt. De steden groeiden maar door en van 1990 tot 2000 was de bevolking in Luanda meer dan verdubbeld tot ruim 3 miljoen inwoners (Robson & Roque, 2001; Ammassari, 2005). Maar ook de buurlanden kregen weer met grote vluchtelingenstromen van Angolezen te maken. Tegen de tijd dat het Lusaka protocol in 1994 werd ondertekend, waren er weer ongeveer 300.000 vluchtelingen in de buurlanden (Hodges, 2001: 22). Na het mislukken van het Bicesse-akkoord van 1991, hadden vluchtelingen minder vertrouwen in het welslagen van het Lusaka protocol en keken zij aanvankelijk de kat nog enigszins uit de boom alvorens naar huis terug te keren. Uiteindelijk is desondanks toch nog een aanzienlijk gedeelte van hen teruggekeerd in de jaren '95-'97, om tussen 1998 en 2001 weer huis en haard te moeten verlaten vanwege de opnieuw opgelaaide oorlog. De verhevigde gevechten in deze periode resulteerden erin dat in 2001 in Congo, Zambia en Namibië ruim 450.000 Angolezen hun toevlucht hadden gezocht (UNHCR, 2004a). De meeste mensen vluchtten te voet en werden in opvangkampen nabij de grens ondergebracht.

Evenals de eerste burgeroorlog, zorgde ook de tweede burgeroorlog voor migratiebewegingen naar Europa. Zelfs voordat de oorlog uitbrak – toen de verkiezingen dichterbij kwamen – stuurden rijke Angolezen hun kinderen uit voorzorg al naar Brazilië en Portugal. (Maier, 1996: 55). De overgrote meerderheid van de bevolking bleef weliswaar in eigen land of zocht een veilig heenkomen in de buurlanden, maar meer dan ooit kreeg migratie naar Europa een impuls. Deze drang om naar Europa te gaan, kan niet los worden gezien van het opnieuw opgelaaide geweld. Of het nu een Angolese migrant in Europa was of iemand die in Angola was gebleven, zonder uitzondering vertelden zij dat de gebeurtenissen van 1992 een breekpunt zijn geweest met betrekking tot de Angolese migratie. Het geloof in een toekomstige vrede was verdwenen en veel stedelingen die tot dan toe in relatief veilige zones hadden gewoond, werden voor

⁸⁵ [<http://computerworld.uol.com.br/AdPortalV3/adCmsDocumentoShow.aspx?Documento=28330>] (geraadpleegd oktober 2004).

het eerst direct geconfronteerd met oorlogsgeweld. Direct na het uitbreken van de gevechten, stond men in Luanda rijndik bij vrijwel alle Europese ambassades in Luanda te wachten, in de hoop op een visum om daarmee Angola te verlaten (Birmingham 2002: 173).

In oktober en november 1992 verkeerde het land in chaos; er heerste ‘*confusão*’. Anders dan vóór 1992 vond de oorlog nu ook in de grote steden plaats. Veel burgers beschikten over wapens en burgers konden hun eigen burens niet meer vertrouwen. Buurtbewoners die zich voorafgaand aan de verkiezingen nog openlijk hadden uitgesproken voor UNITA – in de veronderstelling dat er democratisch te verlopen verkiezingen zouden worden gehouden – werden door MPLA-aanhangers vermoord en vice versa. Degenen die het zich konden permitteren of de juiste contacten hadden, probeerden de stad te ontvluchten. Het land uit, richting Portugal. Een respondent herinnert zich:

“De periode net na 1992 zijn andere groepen gaan migreren dan ervoor. Voor 1992 gingen alleen mannen op de vlucht voor het leger. Na 1992 ook vrouwen en soms hele families. Ik ken families die hun huis verkocht hebben en naar Portugal zijn gegaan. In die tijd was UNITA bijna in het hele land. Bengo, Soyo, Uige, het was allemaal UNITA-gebied.....” (R51)

Verschillende respondenten geven aan dat tijdens die eerste maanden van chaos huidskleur soms bepalend kon zijn of iemand succesvol kon migreren of niet:

“In 1992 waren voor *mestiços* in Benguela de vluchten naar Portugal gewoon beschikbaar. Voor zwarten was het moeilijker. Als je een *mestiço* was, kon je gewoon aan boord en werd niet of nauwelijks gecontroleerd wie je was en of je wel een Portugees paspoort had. Er zijn daarom vlak na het uitbreken van de oorlog vooral veel *mestiços* weggegaan.” (R76)

“Toen de oorlog weer begon, heb ik zo snel mogelijk een vliegtuig naar Portugal genomen. Ik had er al eerder gewoond en een vriend van mijn broer woonde daar nog. In Portugal werd ik tegengehouden op het vliegveld en heb ik kerst op het vliegveld doorgebracht. Sommige mensen werden teruggestuurd. Laat ik er eerlijk in zijn. De Portugezen discrimineerden gewoon. Van alle 17 personen die terug werden gestuurd was er geen een *mestiço* bij. Alle *mestiços* mochten door en de zwarten moesten terug.....” (R45)

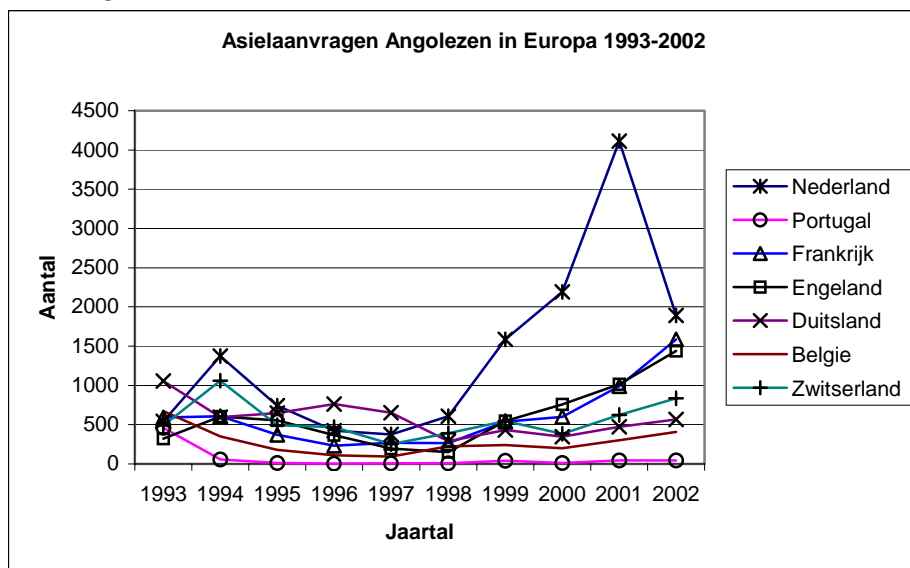
In hoeverre er tijdens deze periode daadwerkelijk discriminatie heeft plaatsgevonden, is moeilijk na te gaan. Er is voor zover bij mij bekend niets over geschreven en het zou ook goed kunnen dat *mestiços* wel over de juiste documenten beschikten, terwijl dit voor zwarte Angolezen niet het geval was. Uit deze getuigenissen komt in ieder geval wel naar voren dat het vertrek ongeregisserd en chaotisch verliep.

Na deze eerste periode van paniek zette in de jaren negentig de migratie van Angola naar Portugal ook op een meer structurele wijze door. Alle vertrouwen in vrede was weggeslagen en de oorlog was heviger dan voorheen. De gevechten hadden zelfs plaatsgevonden in de steden die tot dat moment vrijwel altijd veilig waren geweest. Angolezen die het zich konden veroorloven, gingen in Portugal op zoek naar illegaal werk en kinderen van rijkere ouders doorliepen in Portugal hun opleiding. Zoals eerder aangegeven, waren er in 1990 5.300 Angolezen met een legale status; in 1999 was dit

aantal opgelopen tot bijna 21.700. Deze toename kan echter niet slechts worden toegeschreven aan een hogere instroom van Angolezen tijdens deze periode. Portugal werd in de jaren negentig geconfronteerd met een hoog aantal illegale migranten uit verschillende landen (vooral andere Afrikaanse ex-koloniën en Brazilië). De overheid had weinig inzicht in de omvang van deze groep en koos er voor twee legaliseringcampagnes door te voeren. Eenmaal in 1993 en eenmaal in 1996 (José e.a., 2002). Migranten die konden aantonen dat zij vóór 15 april 1992 in Portugal woonden, kwamen in 1993 in aanmerking voor legalisering (SOS-Racismo, 2002: 160). Angolezen die in 1990 nog illegaal waren, hebben daardoor een legale status kunnen bemachtigen (Peixoto, 2002). In 1993 dienden 12.525 Angolezen een verzoek tot legalisering in. In 1996 waren dit er 9.255 (Baganha & Góis, 1999). Nog vóór de Kaapverdianen, vormden de Angolezen daarmee de grootste groep immigranten in Portugal die een verzoek tot legalisering indienden. Vrijwel alle Angolese verzoekers hebben uiteindelijk ook verblijfsdocumenten gekregen. Van de ruim 9.000 legaliseringverzoeken in 1996, zijn er bijvoorbeeld slechts 19 niet toegekend. Onder de gelegaliseerden bevonden zich relatief veel kinderen die weliswaar in Portugal geboren waren, maar door hun illegale ouders nooit bij de overheid aangemeld waren (Baganha & Marques, 2001; SOS-Racismo, 2002). In 2001 is er tenslotte nog een wijziging in de Portugese wetgeving opgenomen, waardoor illegale migranten die eenmaal in Portugal werk hebben gevonden er gemakkelijker kunnen verblijven.⁸⁶

Asiel

In de voorgaande paragraaf is aangegeven dat asielmigratie vanuit Angola naar Europa vanaf 1991 was afgenomen. Uit de volgende grafiek blijkt dat dit slechts een tijdelijke afname is gebleken:

Bron: UNHCR

⁸⁶ Lei 4/2001, 10 januari 2001.

Land	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Totaal
Ned.	541	1373	741	422	373	608	1585	2193	4111	1891	13838
Port.	461	56	11	6	8	9	39	12	45	46	693
Frankr.	592	606	372	232	269	263	538	601	990	1587	6050
Eng.	320	605	555	365	195	150	545	760	1015	1440	5950
Duitsl.	1054	594	648	764	653	288	434	346	474	568	5823
België	671	349	179	111	93	224	240	198	303	406	2774
Zwits.	491	1059	493	468	251	392	545	385	624	835	5543
Totaal	4130	4642	2999	2368	1842	1934	3926	4495	7562	6773	40671

Vanaf 1993 nam het aantal asielaanvragen weer toe in vooral Nederland en Zwitserland, terwijl het in Duitsland sterk afnam. Wellicht dat door het tekenen van het Lusa-ka-protocol het aantal asielaanvragen in het algemeen afnam tot 1998. Vanaf dat moment kregen vrijwel alle landen die in de tabel zijn opgenomen te maken met een gestage verhoging van het aantal asielaanvragen van Angolezen. Nederland vormde de uitzondering met een onevenredig hoge piek aanvragen, oplopend tot meer dan 4.100 in 2001.

4.7 Vrede (2002 -)

Nadat in 2002 het vredesakkoord ondertekend was, viel er in Angola veel werk te verrichten. Er was gebrek aan alles. De infrastructuur lag in puin, er waren vrijwel geen functionerende fabrieken, de landbouw moest gemoderniseerd worden en winkels en magazijnen waren leeg. Voor vrijwel alles was een markt en handelaren en investeerders uit alle windstreken zijn naar Angola gereisd om na te gaan welke zakelijke mogelijkheden er waren. Rond 2005 bouwden Russische ondernemers nieuwe villa's voor de elite, werkten Chinese bedrijven aan de treinrails, verbeterden Braziliaanse bedrijven de wegen en exporteerden steeds meer Zuid-Afrikaanse bedrijven wijn en vruchtensap naar Angola. Veel diamantvelden waren in overheidshanden gekomen en illegale Congolese *garimpeiros* (diamantgravers) werden hardhandig het land uitgezet om Indiase, Israëlische, Libanese en Zuid-Afrikaanse bedrijven hun werk te laten doen. De olievelden produceerden meer en meer olie, waardoor Chinezen, Amerikanen, Fransen, Noren en Britten in toenemende mate het land bezochten. De Wereldbank en het IMF rapporteerden dat de Angolese economie in 2005 met 14% was gegroeid en voor 2006 werden groeicijfers van 25% verwacht. Dat maakt Angola tot een van de snelst groeiende economieën ter wereld (Business Day, 2005). Noodhulpverlenende NGO's vertrokken en medewerkers van NGO's die zich bezig zouden gaan houden met opbouwwerkzaamheden en democratisering werden ingevlogen. Zowel vanuit de buurlanden, vanuit Portugal, als vanuit de landen in Europa waar Angolezen naartoe waren gemigreerd, zijn mensen teruggekeerd. De balans lijkt te zijn omgeslagen; Angola werd voor sommigen aantrekkelijker om naartoe te migreren dan vandaan te migreren. Toch hebben ook na 2002 nog Angolezen asiel in Europa aangevraagd. Het hoge aantal asielaanvragen van Angolezen in Frankrijk is opvallend, maar over het algemeen genomen is het aantal aanvragen sinds 2001 sterk afgenomen.

Land	2003	2004	Totaal
Nederland	370	177	547
Portugal	10	8	18
Frankrijk	1409	1147	2556
Engeland	851	542	1393
Duitsland	353	181	534
België	355	286	641
Zwitserland	373	168	541
Totaal	3721	2509	6230

Bron: UNHCR

Alhoewel de economie is gegroeid, is de meerderheid van de Angolese bevolking enkele jaren na de oorlog nog steeds arm en zijn grote delen van het land nog onontwikkeld. Op de *Human Development Index* van de UNDP bezette Angola in 2005 nog de 160ste plaats van de 177 landen (UNDP, 2005). Ontmijningsorganisaties schatten dat de erfenis van ruim dertig jaar oorlog uit 500.000 tot 700.000 landmijnen en rond de 4 miljoen onontploffte projectielen bestaat (UNHCR, 2004b). Nog tientallen jaren zal de herinnering aan de oorlog levend blijven door de doden die daardoor zullen blijven vallen. Een grote cholera-epidemie die in mei 2006 het land in haar greep hield, bevestigde nog eens duidelijk in welke fragiele staat het land ook na de oorlog nog verkeert (Trouw, 2006). Bovendien was het conflict in de provincie Cabinda met het tekenen van de vrede tussen UNITA en MPLA nog niet opgelost. Tot augustus 2006, toen een vredesakkoord was getekend, maakte FLEC – soms gewapenderhand – nog aanspraak op een onafhankelijke positie van Cabinda.

4.8 Conclusie

Omdat Angola een gunstig klimaat heeft en rijk is aan grondstoffen hebben buitenlandse mogendheden altijd interesse in Angola gehad. Ondanks – of juist dankzij – de gewelddadige historie, heeft het land in de 20ste eeuw vrijwel voortdurend te maken gehad met buitenlandse invloeden. Mede door de buitenlandse invloeden is Angola een land dat in het verleden zowel migranten heeft aangetrokken, als migranten heeft voortgebracht. Tijdens het Portugese koloniale bewind zijn veel Angolezen als slaaf naar Europa en Amerika getransporteerd. Tijdens de onafhankelijkheidsoorlog verbleven Angolese onafhankelijkheidsstrijders in Europa om te studeren, uit veiligheidsoverwegingen of om bondgenoten te bezoeken. De binnenlandse strijd zorgde er ook voor dat inwoners die tussen de strijdende partijen in kwamen te staan naar de buurlanden Congo, Zambia en Namibië vluchtten. Na het uitroepen van de onafhankelijkheid in 1975 keerden ruim 300.000 Portugezen en Angolezen van Portugese origine terug naar Portugal. Ze lieten een land in puin achter zich.

Door de nieuw verworven status als zelfstandig land na de onafhankelijkheid, ontstond voor een gedeelte van de Angolese bevolking de mogelijkheid om over de wereld te reizen. De koers van de lokale munteenheid *kwanza* was gunstig en vliegtickets waren goedkoop. De rijke elite kon het zich permitteren in Europa of Brazilië vakantie te vie-

ren of zaken te doen. Jongeren migreerden naar Portugal om de dienstplicht te ontlopen, te studeren of te werken. Andere studenten maakten gebruik van de talrijke beurzen om in voornamelijk Oost-Europa en Cuba te studeren. Na het uitroepen van de onafhankelijkheid was de oorlog echter nog geenszins afgelopen en bleven de regeringstroepen van MPLA in grote delen van het land de rebellenbeweging UNITA bestrijden en vice versa. Halverwege de jaren tachtig en vooral begin jaren negentig zochten vanwege de voortdurende strijd honderdduizenden interne vluchtelingen bescherming in de door de regering gecontroleerde steden of vluchtten zij over de grenzen van Zambia, Congo en - in mindere mate - Namibië. In diezelfde periode begonnen de eerste Angolezen in Europa asiel aan te vragen. Meestal waren het niet-teruggekeerde studenten en jongemannen die in Europa op zoek naar werk waren gegaan.

Na een kortstondige periode van hoop op vrede, sloeg na de mislukte verkiezingen in 1992 de vlam opnieuw in pan en ontbrandde een tweede burgeroorlog. Deze gebeurtenissen markeren een breekpunt ten aanzien van migratie vanuit Angola. Het vertrouwen in een vredige toekomst in eigen land op korte termijn was verdwenen en meer en meer mensen besloten om naar Europa te migreren. De inflatie bleef voortdurend extreem hoog en alleen door in de informele economie zaken te doen, konden de meeste Angolezen het hoofd boven water houden. Behalve een kleine exorbitant rijke elite was er daardoor ook een soort 'middenklasse' van Angolezen die extreem arm, noch extreem rijk was. Na een periode van relatieve rust vanaf 1994, intensiveerde de strijd vanaf 1998 opnieuw. Veel Angolezen die begin jaren negentig naar de buurlanden waren gevlucht en midden jaren negentig naar Angola waren teruggekeerd, zagen zich opnieuw genooddaakt te vluchten. In 2001 hadden ongeveer 450.000 Angolezen hun toevlucht in de buurlanden gezocht. Arbeidsmigranten en studenten bleven tegelijkertijd ook naar Europa komen. Vanaf eind jaren negentig nam het aantal asielaanvragen van Angolezen in Nederland zeer sterk toe.

De burgeroorlog eindigde in 2002 met de dood van UNITA-leider Savimbi. Alhoewel Angola bijzonder rijk is aan natuurlijke hulpbronnen als olie en diamanten en hoge economische groeicijfers laat zien, verkeert het land na bijna 40 jaar oorlog nog steeds in een slechte staat. Een rijke elite bestuurt het land op een bijna dictatoriale wijze en de meerderheid van de bevolking leeft nog steeds in bittere armoede. Toch hebben de vrede en aantrekkende economie Angolezen uit Europa naar Angola terug doen keren. Het aantal Angolese asielzoekers in Europa is teruggelopen.

5. Push- en Pull-factoren

*“O governo toca mais
uma guitarra, mais uma
música. O povo já não
quer dançar nem rir. Es-
tamos parte da situa-
ção.....esse é o
refrão.....”*

“De regering speelt een
andere toon, een andere
muziek. Het volk wil
dansen noch lachen. We
zijn onderdeel van de situ-
atie...dat is het refrein...”

Brigadeiro 10 Pacotes
Angolese rapper

5.1 Inleiding

Castles & Loughna onderzochten kenmerken van de top 10 van herkomstlanden van asielzoekers die tussen 1990 en 2000 in de EU asiel aanvroegen. Deze landen hadden de volgende eigenschappen: repressie van minderheden of etnische conflicten, burgeroorlog, hoge aantallen interne ontheemden, laag inkomen per hoofd van de bevolking, lage positie op de *Human Development Index*⁸⁷, lage levensverwachting, hoge bevolkingsdichtheid en een hoog percentage analfabetisme onder volwassenen (Castles & Loughna, 2002: 13). De meeste asielzoekers in de EU waren kortom afkomstig uit onveilige, instabiele landen waar daarnaast – en veelal daarmee samenhangend – ook de sociaal-economische situatie en vooruitzichten slecht zijn. Eind jaren negentig – het moment waarop veel Angolezen in Nederland asiel begonnen aan te vragen – voldeed Angola aan de meeste van deze voorwaarden. Er was een zich tientallen jaren voortslepende burgeroorlog waarbij etnische conflicten een – weliswaar bescheiden – rol speelden.⁸⁸ In 1997 had Angola ongeveer een miljoen interne ontheemden (ISS, 2003). In datzelfde jaar kende wereldwijd alleen Soedan meer interne ontheemden tengevolge van gewapende conflicten (Solomon, 2003: 3). Met een Bruto Nationaal Product van 312 dollar per hoofd van de bevolking in 1997, hadden de meeste Angolezen een zeer laag inkomen (Solomon, 2003: 60). Angola bezette een lage positie op de *Human Development Index*. Van de 175 landen bezette het in 1997 de 157ste plaats (UNDP, 1997). De gemiddelde levensverwachting in 1999 was 45 jaar (UNDP, 2001); In datzelfde jaar was het percentage analfabetisme onder volwassenen ongeveer 48% (UNDP, 2001). Een andere belangrijke factor die Castles & Loughna noemden was een hoge bevolkingsdichtheid. Daarvan was in het immens grote Angola in principe nooit sprake. Maar mede door de burgeroorlog waren er grote aantallen mensen van het platteland naar de steden getrokken, waardoor met name de hoofdstuk Luanda altijd een zeer hoge bevolkingsdichtheid heeft gekend.

De situatie in Angola voldeed eind jaren negentig kortom aan vrijwel alle voorwaarden van de door Castles & Loughna onderscheiden kenmerken. De condities in het land waren weinig rooskleurig, om niet te zeggen uitzichtloos. De historicus Birmingham beschreef de situatie in het jaar 2000 als volgt::

“By the year 2000 Angola had come full circle in the 31 years since the death of Salazar. The civil wars of the 1990’s, like the colonial wars of the 1960’s, had reached a stalemate. The lives of many people were disrupted but no solution to the military confrontation between the central government and the guerrillas on the periphery seemed in sight (...). Wealth was as sharp polarised as it had been in late-colonial times but the city slums had grown from half a million established members of the *musseque*⁸⁹ families to two million displaced transients camped on the Luanda coastal

⁸⁷ Een meetinstrument dat door de Verenigde Naties gehanteerd wordt om landen op het gebied van o.a. ontwikkeling en sociale zekerheid te kunnen vergelijken.

⁸⁸ Alhoewel etnische achtergronden in het Angolese conflict nooit zo’n belangrijke rol hebben gespeeld als in andere Afrikaanse landen zoals bijvoorbeeld Congo of Rwanda, was er wel in enige mate sprake van etnische conflicten. Met name (uit Congo teruggekeerde) Bakongo hadden een problematische relatie met de MPLA-overheid (zie paragraaf 4.5).

⁸⁹ De arme buitenwijken van Luanda worden wel de *musseques* genoemd. Dit woord is afgeleid van de *mu seke*, wat in de traditionele taal letterlijk “zanderig terrein” betekent. Het is een verwijzing naar het veelal roodkleurige zand dat vrijwel overal in Luanda voorkomt.

plain. (...) Freedom of opinion and of opportunity, which had been stifled in the days of empire, proved virtually incapable of resuscitation in the era of liberation.” (Birmingham 2002: 184)

Maar niet alle landen waar de door Castles & Loughna geïdentificeerde *push*-factoren aanwezig zijn, hebben veel (asiel)migranten aan Europa ‘geleverd’. Denk bijvoorbeeld aan landen als Mozambique, Mali en Myanmar (voormalig Birma). Kennelijk spelen ook andere factoren een rol. De notie dat Angola – samengevat – onveilig, onvrij en arm was, en dat Angolezen dáárom wel naar Europa zullen zijn gereisd, is dus te simplistisch. Net zoals het in het algemeen te eenvoudig is ervan uit te gaan dat alleen personen die zich in de meest onveilige, onvrije of arme situatie bevonden in Europa asiel aanvragen. Van andere onveilige arme landen zoals Soedan, Sri Lanka, Eritrea en Algerije is bekend dat het voornamelijk de midden- en bovenklasse is geweest die asiel heeft aangevraagd (Yohannes, 2000; Abusharaf, 2002; Van Hear, 2002; Collyer, 2003). Ook Chinese migranten zouden meestal uit de middenklasse afkomstig zijn (Koslowski, 2001).

Vaak hebben juist degenen die in de meest miserabele positie verkeren en uit overlevingsmotieven willen vertrekken niet eens de mogelijkheid om naar Europa te vluchten. Gebrek aan geld en contacten, moeite om het oorlogsgebied te verlaten of een tekort aan kennis over migratiemogelijkheden zijn hiervan de oorzaak. De afstand van Angola tot Europa is enorm groot. In een land dat in de onderste regionen wordt genoemd van vrijwel alle armoede-indexen, vormde het bijeenbrengen van voldoende geld om te migreren voor de meeste personen dan ook vaak al een niet te slechten barrière. Zoals Hailbronner het formuleert: *“Immigration is an expensive undertaking. The commonly held assumption that it is primarily the poor who migrate to Western Europe is, in most cases, incorrect”* (Hailbronner, 2000: 163). Het overgrote deel van de Angolezen is tijdens de oorlog dan ook niet naar Europa gevlucht, maar naar een van de buurlanden of in Angola gebleven in door het regeringsleger gecontroleerde gebieden (UNHCR, 1999; UNHCR, 2000). Dit boek gaat derhalve over de kleine minderheid die er op een of andere manier wél in geslaagd is om Europa te bereiken. In dit hoofdstuk staat centraal welke migratiemotieven – *push*-factoren – hen ertoe hebben aanzet Angola te verlaten.

In het voorgaande hoofdstuk is in historisch perspectief weergegeven welke gebeurtenissen en factoren in algemene zin invloed hebben gehad op migratieprocessen binnen, vanuit en naar Angola. In dit hoofdstuk zal een nadere specificatie en focus worden aangebracht. Centraal staat welke achtergrond en motieven individuele Angolese migranten die vanaf midden jaren negentig naar Europa zijn gemigreerd hebben gehad. Waren het overwegend overlevingsmigranten die als het ware door de omstandigheden gedwongen zijn geweest huis en haard te verlaten, of vallen zij eerder te categoriseren als verbeteringsmotieven? Tevens wordt in dit hoofdstuk de vraag behandeld waarom specifiek Nederland zo’n aantrekkelijk bestemmingsland was. Was er een speciale ‘*pull*’ die Angolezen naar Nederland deed migreren? Vanuit de (economisch georiënteerde) rationale keuzebenadering, noch vanuit de netwerkbenadering, noch vanuit de systeembenadering valt hier een eenduidige verklaring af te leiden. Er woonde slechts een relatief kleine gemeenschap Angolezen in Nederland en er bestonden nauwelijks, economische, politieke of culturele banden tussen Nederland en Angola. Het feit dat mi-

granten uit de Portugeestalige Afrikaanse landen naar andere bestemmingen dan Portugal zijn gegaan, geeft volgens Machado voeding aan het idee dat economische voordelen in een ontvangend land sterker wegen dan het bestaan van linguïstische of culturele banden (Machado, 1997: 40) Toch lijkt Nederland op het eerste gezicht in vergelijking tot andere (West) Europese landen niet extra aantrekkelijk om (illegaal) te werken. Waren Angolezen soms op de hoogte van specifieke voordelen van het asielsysteem? Of kan de betrokkenheid van mensensmokkelaars hiervoor een verklaring kunnen geven? Zou het zo kunnen zijn geweest dat – zoals wel in de literatuur wordt verondersteld – Angolese migranten door mensensmokkelaars geronseld zijn om naar Nederland te reizen?

Een derde onderdeel van dit hoofdstuk houdt verband met de relatie tussen Angola en het buurland Congo. Een grote groep respondenten gaf aan dat het migratieproces van Congolezen naar Europa nauw gerelateerd is aan het migratieproces van Angolezen. In paragraaf 5.7 wordt uitgebreid ingegaan op de rol die Congolezen hebben gespeeld bij migratie vanuit Angola.

Het hoofdstuk wordt afgesloten met een vergelijking van de migratiemotieven die mijn respondenten hebben genoemd en de migratiemotieven die naar voren zijn gekomen in de geanalyseerde IND-asielrelazen. In paragraaf 3.4 is al aan de orde gekomen dat verbeteringsmigranten het aanvragen van asiel als strategie kunnen gebruiken om een verblijfsstatus te verkrijgen. Dat asielzoekers tijdens hun asielprocedure mogelijk niet hun ware achtergrond en reisroute vermelden, rechtvaardigt een kritische vergelijking tussen hetgeen respondenten hebben verteld en informatie uit IND-dossiers. Bij een al te grote discrepantie tussen de informatie uit de IND-gehoren en de informatie die mijn respondenten hebben gegeven, dient de afweging te worden gemaakt welke bron van informatie het meest plausibel en aannemelijk voorkomt.

5.2 Redenen om uit Angola te vertrekken

De belangrijkste factoren die op macroniveau een rol kunnen hebben gespeeld om uit Angola te vertrekken, zijn hierboven al aan de orde gekomen. Angola was een instabiel en onveilig land met een slechte gezondheidszorg, onzekere economische vooruitzichten en een schijnbaar voortdurend conflict. Dat inwoners zo'n land voor een zekerder bestaan in Europa wilden verruilen is niet onbegrijpelijk. In eerste instantie noemden veel Angolese respondenten dan ook de gedepriveerde situatie in Angola die hen deed besluiten om weg te gaan. “Mensen sterven op straat”, “het is er al meer dan twintig jaar oorlog”, waren sommige van de algemene noties die werden genoemd. Maar naarmate conversaties vorderden en we over meer individuele migratiemotieven kwamen te spreken, konden meer specifieke *push*-factoren op microniveau worden onderscheiden. In de volgende paragrafen zullen de belangrijkste van deze migratiemotieven nader worden verklaard en omschreven. Min of meer zes factoren op microniveau waren voor de meerderheid van mijn respondenten van doorslaggevend belang geweest om Angola vanaf de jaren negentig te (willen) verlaten.

Dit waren:

- 1) het ontlopen van de dienstplicht;
- 2) gebrek aan studiemogelijkheden;
- 3) hoge werkloosheid;
- 4) opzetten van een handelslijn;
- 5) huisvestingsproblemen;
- 6) 'persoonlijke' redenen.

In veel gevallen heeft een combinatie van twee of meer van deze factoren aanleiding gegeven om te vertrekken.

5.2.1 Het ontlopen van dienstplicht

In paragraaf 4.5 is al aan de orde gekomen dat tijdens de jaren tachtig veel jongens door hun ouders naar Portugal waren gestuurd om op die manier de dienstplicht te kunnen ontlopen. De rekruteringsactiviteiten namen eind jaren tachtig en begin jaren negentig af, nadat het vredesakkoord tussen de MPLA en UNITA ondertekend was. Maar met de heropleving en intensivering van de oorlog eind jaren negentig, ontstond er opnieuw een reële kans dat jongemannen voor het leger werden gerekruteerd. Er werden meer en meer militairen gevraagd, omdat Savimbi in het nauw was gedreven en de oorlog voorgoed gewonnen zou kunnen worden. Vanaf die periode werden op grote schaal mannen en soms ook kinderen geronseld door zowel het regeringsleger als door UNITA (UNHCR, 1999). UNITA zocht vooral op het platteland naar extra versterking. Mannen werden ingelijfd in het rebellenleger. Vrouwen, jongens en meisjes vanaf dertien jaar werden door hen opgepakt om te werken als kok, drager, prostituee of soldaat (HRW, 2003).

Begin 1999 startte de MPLA-overheid een grootse campagne en werden alle mannen die tussen 11 januari 1979 en 31 december 1981 waren geboren, opgeroepen om zich tussen 18 januari 1999 en 26 februari 1999 te laten registreren. Iedereen die binnen deze groep viel en hieraan geen gehoor zou geven, kon gearresteerd worden. Voorafgaand aan de oproep waren mannen uit deze leeftijdsgroep al gewaarschuwd dat ze Angola niet mochten verlaten. Met de campagne hoopte de overheid in totaal 28.000 jongemannen te rekruteren (HRW, 1999; McNeill jr., 1999; Hodges, 2001). Soms werden op de radio namen omgeroepen en ook via scholen werd gerekruteerd. Maar bij deze formele oproep bleef het niet. Regeringstroepen zouden in vooral de armere wijken van steden ook jongemannen hebben gedwongen zich in te schrijven voor het leger. Alhoewel er niet vanuit wordt gegaan dat de campagne er specifiek op was gericht om minderjarigen te rekruteren, is achteraf gebleken dat sommigen van de rekruten wel degelijk minderjarig waren. Amnesty International stelde dat degenen die weigerden om zich in te schrijven, het risico liepen om geslagen of gedood te worden (Amnesty International, 1999b: 8). Human Rights Watch rapporteerde in 1999 dat de overheid tussen juni en augustus 1998 in wijken van de steden Luena, Luanda, Huambo, Kuito en Negage tientallen jongemannen tijdens *nusgas* oppakte (HRW, 1999). Gebrek aan vrijwilligers voor het leger, zorgde ervoor dat de overheid iedereen kon gebruiken. Jongeren tussen de vijftien en zeventien werden in het leger opgeleid als ra-

dio-operator of mecaniciën, maar sommigen vochten ook daadwerkelijk aan het front (HRW, 2003).

Net als in de jaren tachtig, probeerden jongeren zich ook eind jaren negentig te onttrekken aan de dienstplicht. Het risico om gewond te raken of te sterven was zeer reëel⁹⁰ en na eenmaal ingelijfd te zijn in het leger kon het jaren duren voordat men kon uittreden. Een respondent die ik in de provincie Moxico sprak had uiteindelijk bijna 10 jaar bij de regeringstroepen gevochten. Hij werd op weg naar Europa ingelijfd:

“Begin jaren negentig werd ik 18 jaar en ben ik van Lobito naar Luanda gegaan. Ik wilde naar Portugal om onder de dienstplicht vandaan te komen. Maar ik werd opgepakt, heb een legertraining gekregen en totdat het vrede werd in de provincie bij het regeringsleger gevochten.” (R126)

Dienstplichtigen konden zich eind jaren negentig in principe wel schuilhouden, want de Angolese overheidsadministratie was niet zodanig dat iedereen die 18 jaar was geworden gemakkelijk thuis getraceerd kon worden. Maar vooral in de grotere steden beschikte vrijwel iedereen over een identiteitskaart en degenen die geen gehoor hadden gegeven aan de dienstoproep, moesten vermijden deze kaart te tonen aan officiële instanties, omdat ze dan opgepakt zouden kunnen worden. Iemand die zich schuil hield, kon dus geen gebruik maken van de identiteitskaart en dit kon in de praktijk grote problemen opleveren voor de rest van zijn carrière. Volgens mijn respondenten werd naar school gaan onmogelijk, opname in het ziekenhuis moeilijk en binnenlands reizen vanwege de vele controleposten ondoenlijk. Bovendien werd het onmogelijk om bij de overheid te werken, terwijl dit de belangrijkste, grootste – en handigste – werkgever was. Alhoewel de openbare en gedwongen ronselactiviteiten beperkt plaatsvonden, zorgden ze wel een voor algemene angst en onrust onder jonge mannen en hun ouders.

Een jongen die twee oudere broers had die in het leger dienden, werd in principe vrijgesteld van dienstplicht. Wie over goede contacten beschikte, maakte ook kans om de dans te ontspringen opgeroepen te worden. Regelmatig deden geruchten de ronde dat kinderen uit rijke families ‘uitzonderingskaarten’ hadden weten te bemachtigen (McNeill jr., 1999). Soms ook kon een broer die al in het leger diende, of een oom die als hoge ambtenaar werkte, ervoor zorgen dat men niet in dienst hoefde, of in ieder geval niet naar een gebied werd gestuurd waar gevechtshandelingen plaatsvonden. Een van mijn respondenten (R84) wilde niet in het leger. Zijn broer werkte wel al in het leger en hij wist voor zijn jongere broertje te regelen dat hij een document kreeg waarin stond dat hij in het leger gediend had. Daarmee kon mijn respondent uiteindelijk een beurs krijgen om in Italië te studeren. Naast goede contacten, kon ook het beschikken over speciale kwaliteiten een uitweg bieden:

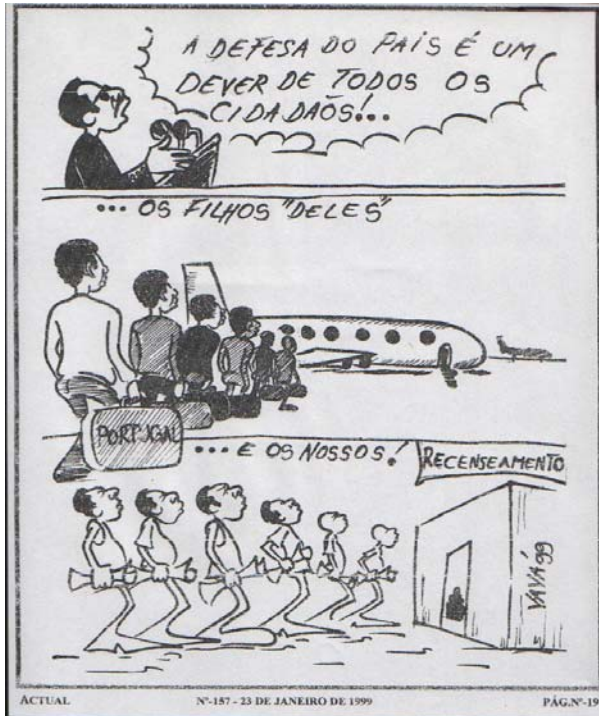
“Ik was een vrij goede voetballer; ik voetbalde bij het politieteam. Ook schreef ik stukken voor de militaire krant en daardoor had ik een *Cartão das Forças Armadas* (identificatiekaart van het leger) waardoor ik niet daadwerkelijk het leger in hoefde.” (R88)

⁹⁰ In de periode 1975–1994 zouden volgens schattingen ongeveer 36.000 militairen zijn omgekomen (SIPRI, 1994).

Voor alle jongens die rond de achttien jaar of ouder waren en die geen goede contacten of speciale kwaliteiten hadden, lag dus het gevaar om opgepakt te worden op de loer. De methode om kinderen naar Europa te sturen was nog niet in vergetelheid geraakt. Vanaf eind jaren negentig probeerden ouders hun kinderen dus ook weer uit Angola te krijgen. Een respondent:

“Begin 2000 werden alle leerlingen die klaar waren met hun opleiding en die in 1980 waren geboren opgeroepen voor het leger. Er werden toen veel mensen gevraagd, want er was sprake van dat Savimbi in het nauw was gedreven. Mijn vader vond dat ik weg moest. Ik was de jongste. Ik had ook tegen mijn vriendinnetje gezegd: Ik ga weg. Ik kan wel vijf jaar weg zijn. Je kan op me wachten of niet.” (R90)

Onderstaande spotprent uit 1999 geeft onverbloemd weer hoe de rekrutering volgens een cartoonist van de (relatief) onafhankelijke Angolese krant *Actual* in de praktijk verliep. Terwijl kinderen van de betere middenklasse en elite op het vliegtuig naar Portugal stappen, zijn de kinderen van ‘het volk’ verplicht zich aan te melden voor het leger.

“De verdediging van het land is een plicht voor alle burgers!...”

“...’hun’ kinderen”

“.....en de onze!”

Vergeleken met de jaren tachtig was het aantal mogelijke landen om kinderen naartoe te sturen toegenomen. Buurlanden als Namibië en Zuid-Afrika waar Angolezen in de jaren tachtig nog niet heen konden reizen, behoorden nu wel tot de mogelijkheden. Daarnaast was er in Angola informatie doorgedrongen dat sommige Europese landen – Nederland, Engeland, België en Duitsland – gratis voor hun kinderen zorg konden dragen. Ouders begonnen hun kinderen ook naar deze landen te sturen.

5.2.2 Gebrek aan studiemogelijkheden

Het onderwijs in Angola is er sinds de Portugezen weg zijn gegaan niet veel beter op geworden. Lagere en middelbare scholen zijn overvol en de kwaliteit is laag (Ammassari 2005). In Luanda wordt zowel 's-ochtends, 's-middags als 's-avonds onderwijs gegeven vanwege het gebrek aan voldoende zaalcapaciteit en dan nog worden op sommige middelbare scholen plaatsen verkocht. In sommige gevallen zou men 300 dollar per jaar moeten betalen (Voz da América, 2004). De meeste scholieren volgen onderwijs aan openbare scholen die in principe gratis zouden moeten zijn. Toch betaalde in 2000 95,6% van de scholieren in Luanda en 76,8% van de scholieren in "andere stedelijke gebieden" voor het volgen van een vorm van onderwijs (INE, 2000: 67). Salarissen van docenten liggen bijzonder laag, waardoor zij er door omkoping gemakkelijk toe kunnen worden verleid leerlingen ondanks lage cijfers over te laten gaan naar het volgende jaar.

Rond het millennium was er ook op universitair niveau veel mis. De staatsuniversiteit *Agostinho Neto* was vanaf de jaren tachtig weliswaar flink gegroeid en bood in de jaren negentig in verschillende steden in het land colloquia aan (De Carvalho e.a., 2003), maar ook daar was het volgen van onderwijs beperkt tot de kleine groep die het zich kon veroorloven. Een universitair docent voerde zijn lage salaris aan als reden om zich soms niet aan de regels te houden:

"Ik ben docent op de staatsuniversiteit en ben dus ambtenaar. Ik verdien 350 dollar per maand. Als Angolees krijg ik veel minder betaald dan buitenlanders die les geven. Ik heb bijvoorbeeld een Russische collega die 3.000 dollar per maand krijgt. Ik heb nu al vijf maanden geen loon gekregen. Het wordt gewoon niet uitbetaald, maar ondertussen moet ik wel mijn huis betalen en familie onderhouden. Op mijn universiteit zijn 300 plekken beschikbaar voor 3.500 ingeschreven studenten. Als een student mij geld biedt om toegelaten te worden tot de universiteit of om een tentamen te halen, wat denk je dat ik dan doe?" (R133)

Een andere docent aan de universiteit vertelde min of meer hetzelfde verhaal (R46). Op zijn faculteit schreven zich per jaar ongeveer 7.500 mensen in, terwijl er slechts 800 plekken beschikbaar waren.⁹¹ De Angolese krant *O Apostolado* berichtte in 2004 nog dat 4.000 studenten zich bij de faculteit economie hadden ingeschreven, terwijl er slechts 145 plaatsen beschikbaar waren (Apostolado, 2004a). Meerdere respondenten hebben aangegeven dat het onderhands betalen van een bedrag van 2.000 dollar ongeveer toereikend was om toegelaten te worden. De frustratie onder degenen die het zich niet konden veroorloven zo'n bedrag op te hoesten was groot. Een jongen vertelde mij dat van de 30 plaatsen die per jaar bij de studie geologie beschikbaar waren, ongeveer 20 plaatsen vergeven werden op basis van contacten of omkoping (R1). Hij moest sa-

⁹¹ De grote kloof tussen het aantal beschikbare plaatsen op universiteiten en het aantal potentiële studenten wordt overigens in grote mate veroorzaakt door het Angolese schoolsysteem. Er is nauwelijks tot geen differentiatie van niveau tijdens de middelbare school, waardoor vrijwel iedereen die de middelbare school heeft afgerond in principe naar de universiteit kan. Daarbij komt dat er niet of nauwelijks mogelijkheden zijn om beroeps- of praktijkopleidingen te volgen, waardoor de meeste middelbare scholieren die verder willen leren niet anders kunnen dan naar de universiteit gaan.

men met honderden anderen meedingen voor de overige 10 plaatsen in een toelatingstest.

Behalve het volgen van hoger onderwijs aan de staatsuniversiteit, was er ook nog de mogelijkheid om naar privé-universiteiten te gaan. In 1997 was de eerste private universiteit – de *Universidade Católica de Angola* – in Luanda opgericht. Later werden er enkele kleinere private universiteiten geopend (De Carvalho e.a., 2003). Het volgen van een opleiding aan de private universiteiten vormde voor veel mensen met een collegegeld van 300 dollar per maand niet echt een alternatief. Daarbij komt dat de meeste van deze universiteiten – de katholieke universiteit uitgezonderd – niet erg goed staan aangeschreven. En wie per jaar duizenden dollars betaalt voor zijn opleiding, mag op een gegeven moment natuurlijk wel verwachten dat hij slaagt.....

Alhoewel de toegang tot hoger onderwijs dus erg moeilijk was, hechtten ouders er toch aan om hun kinderen aan een bekende en goede onderwijsinstelling te laten studeren. Alleen al het netwerk dat hiermee kon worden opgebouwd, zou het kind op de arbeidsmarkt een voorsprong kunnen geven. Een aantal respondenten hierover:

“Ouders vinden het belangrijk dat hun kinderen een goede opleiding hebben. Uitzendbureaus zijn er in Angola niet, dus je moet je werk via anderen vinden. Als je dan binnen een organisatie op een lager niveau binnen komt en werkt, dan kan je hogerop komen.” (R2)

“Dé manier om hogerop te komen, is dat je ouders hard werken en je naar een goede universiteit laten gaan. Daar leer je dan mensen kennen die al uit de oudere elite komen en via hen kan je toegang krijgen tot de belangrijkste banen.” (R12)

Behalve een goed netwerk dat het vinden van een baan bij de overheid in grote mate vergemakkelijkte, achtten ouders een *kwalitatief* goede opleiding voor hun kinderen natuurlijk ook van belang. Internationale bedrijven waren namelijk vooral op zoek naar Angolezen met goede kwalificaties. Een wet uit 1982 – *Lei de angolanização* 20/82 – legt werkgevers de plicht op om een percentage van hun werknemers uit de lokale Angolese bevolking te laten bestaan. Op de oliebedrijven rust bijvoorbeeld de verplichting om tussen 2002 en 2010 tussen de 70-80% van het management en 100% van de ongeschoolde arbeiders uit Angolezen te laten bestaan. De afgelopen jaren vormde het aantrekken van ongeschoold personeel vanzelfsprekend geen erg groot probleem, terwijl bedrijven wel grote moeite hadden met het vinden van voldoende hoog opgeleid Angolees personeel om de hogere kaders in te vullen (World Bank, 2003; Ammassari, 2005).⁹²

⁹² Deze regeling leidt er volgens een respondent (E101) in de praktijk soms toe dat in de hogere kaders van grote internationale bedrijven ‘verplicht’ Angolezen worden geplaatst. Ze krijgen een mooi huis, een auto en bureau met computer, maar van hen wordt verlangd dat ze zich niet teveel met de zaken bezighouden, omdat ze de noodzakelijke ervaring of opleidingsvereisten missen. Andere redenen kunnen er overigens ook voor zorgen dat niet altijd de juiste persoon op de juiste plek zit. Vooral bedrijven uit de oliebranche die in grote mate afhankelijk zijn van medewerking van de overheid kunnen er volgens een personeelsfunctionaris (E56) “soms gewoonweg niet omheen” personen aan te nemen die ze eigenlijk liever niet hebben.

Door de wijdverbreide corruptie in het onderwijs vormden Angolese diploma's geen kwaliteitsgarantie voor een werkgever. Een Europeaan die bij een grote firma in Angola werkte (E62), klaagde zich erover dat zijn voormalige secretaresse die aan de Agostinho Neto Universiteit letteren had gestudeerd "niet eens normaal een brief kon tikken." Daarom hanteerden hij en andere werkgevers andere criteria om na te gaan of een kandidaat geschikt was. Bij selectie speelde volgens hem bijvoorbeeld een rol uit wat voor familie de sollicitant kwam. Als hij of zij uit een familie van artsen, advocaten en academici kwam, werd zo iemand eerder aangenomen dan wanneer hij de eerste uit een familie was die gestudeerd had. De achtergrond van de potentiële werknemer – de sociale 'bagage' – werd door sommige Angolese werkgevers dus met name belangrijk gevonden.

Een tweede zeer belangrijke *pré* was als de sollicitant aan een betrouwbare *buitenlandse* universiteit of (technische) hogeschool had gestudeerd. Een personeelsfunctionaris van een internationaal bedrijf (E56) vertelde – in principe – goede studenten die in Angola hadden gestudeerd te prefereren, maar dat studenten die in het buitenland hadden gestudeerd uiteindelijk vaak toch aantrekkelijker bleken. Ze hadden een hoger onderwijsniveau genoten en beschikten over het algemeen over meer talenkennis. Een respondent gaf aan dat ouders zich ervan bewust waren dat een goede buitenlandse opleiding van waarde was:

"Het is waar dat als je nu bij de overheid een baan wilt krijgen, contacten doorslaggevend zijn. Maar ouders weten ook dat er misschien een periode komt, waarin taken van de overheid geprivatiseerd worden. Bedrijven worden dan belangrijker en daar heb je wel een goede opleiding voor nodig. Hetzelfde gevaar geldt voor privé-universiteiten. Die schieten nu als paddestoelen uit de grond. Niemand controleert of ze voldoende kwaliteit bieden. Het niveau is laag. Hetzelfde is in Brazilië gebeurd en daar worden diploma's van veel privé universiteiten niet erkend. Echt vertrouwen op zo'n opleiding kan je dus ook niet." (R22)

Angolese ouders die in de socialistische tijd met een beurs in Europa, de Sovjet-Unie of Cuba hadden gestudeerd en waren teruggekeerd naar Angola, hadden hun betrekking vaak te danken aan de studie die ze in het buitenland hadden genoten. Datzelfde gold voor jongeren die door hun ouders naar Portugal waren gestuurd om daar de middelbare school te doorlopen en een studie af te ronden. Ze hadden daar een opleiding kunnen volgen die van hogere kwaliteit was dan het onderwijs in eigen land. Daarnaast hadden studenten die in het buitenland hadden gestudeerd soms ook belangrijke contacten over gehouden aan die periode. Sommige oudere Angolese respondenten vertelden me dat ze de buitenlandervaring als een verrijking hebben beschouwd en dat ze hun kinderen mede daarom ook graag in het buitenland zouden zien studeren. Een professor die eerst in Congo een opleiding had afgerond en daarna in België en Duitsland had gestudeerd en gewerkt, gaf aan het erg belangrijk te vinden dat zijn kinderen het buitenland zouden leren kennen:

"Het is voor ieder mens belangrijk om andere delen van de wereld te zien en te ontdekken. Het is heel erg leerzaam. Ik ben voor vakanties en in verband met mijn werk in Amerika, Indonesië en Europa geweest. Al mijn kinderen zijn hier in Angola opgegroeid, maar op dit moment studeert er één in Frankrijk en één in Engeland." (R91)

Het is een bekend verschijnsel in Angola. Een vader of oom heeft in het buitenland gestudeerd en wil dat zijn kinderen, neefjes en nichtjes dat ook doen. Sommige respondenten die zelf de mogelijkheid hadden gehad om in het buitenland te studeren, zeiden alvast te sparen om hun kinderen dezelfde mogelijkheid te geven.

“Als mijn kinderen veertien zijn, dan wil ik dat ze in het buitenland op school gaan. Hier in Angola hoop ik dat ze naar een internationale lagere school kunnen gaan.” (respondent die zelf in Portugal heeft gestudeerd, R53)

“Er is een verandering gaande. Steeds meer ouders nemen nu een of twee kinderen, omdat ze die meer toekomst kunnen geven dan vijf of zes kinderen. Ik heb bijvoorbeeld bewust één kind. Daar ben ik nu voor aan het sparen. Als hij oud genoeg is heb ik een potje van 15.000 of 20.000 dollar voor hem, zodat hij in Portugal kan gaan studeren. Als je maar betaalt, kan je als Angolees ook aan Portugese universiteiten studeren. (...) Je kan het vergelijken met de situatie in Europa. Wij lopen alleen een generatie achter.” (respondent die zelf in Portugal en Hongarije heeft gestudeerd, R42)

Niet alleen de ouders hoopten dat hun kinderen in het buitenland konden studeren; dat gold ook voor sommige kinderen:

“Mijn vader is in Joegoslavië gepromoveerd. Ik zit nu op de middelbare school en wil later graag iets met internationale economie doen. Ik wil naar het buitenland om te studeren, want het niveau is daar beter en het is goed voor mijn talen. Mijn neef studeert nu in Londen en dat klonk wel goed, maar ik moet even kijken wat mijn vader kan regelen...” (R97)

Ouders die niet voldoende geld hadden om zelf voor hun kinderen een studie in Europa te vergoeden, konden in het verleden vertrouwen op studiebeurzen. In het vorige hoofdstuk is hier uitvoerig aandacht aan besteed. Deze beurzen werden volgens verschillende respondenten in de jaren tachtig nog vooral toegekend op basis van goede schoolprestaties van kinderen, alhoewel het hebben van goede contacten van de ouders met de beursverstrekker ook tot aanbeveling strekte. Sinds de jaren negentig waren er echter steeds minder beurzen beschikbaar voor studenten om in Europa te studeren. Min of meer tegelijkertijd met het fragiele vredesproces dat begin jaren negentig in Angola was ingezet, verbeterden in Europa de verhoudingen tussen Oost en West aanzienlijk. De Sovjet-Unie en haar vazallen omarmden het kapitalisme en MPLA kon zowel militair als economisch minder op hun steun rekenen. Dit had ook gevolgen voor Angolezen die in het buitenland wilden studeren. Een vertegenwoordigster van het instituut INABE (R55) stelde dat tot de perestrojka begin jaren negentig in het Oostblok doordrong, veel Angolezen naar het Oostblok bleven gaan. Na 1990 werden er door voormalige communistische overheden echter veel minder beurzen verstrekt. Uit onderstaande tabel blijkt dat er na 1994 ook steeds minder studenten met een door de Angolese overheid gesubsidieerde beurs naar het buitenland zijn gegaan:⁹³

⁹³ De vermindering van het aantal overheidsbeurzen om in het buitenland te studeren moet overigens mede in het licht worden gezien van de verdere uitbreiding van het hoger onderwijs die rond deze periode in Angola plaatsvond.

Land	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Totaal
België	2	4	2	2	0	0	0	10
Brazilië	29	42	20	15	26	20	9	161
Bulgarije	28	34	20	17	2	16	6	123
Cuba	858	720	641	284	188	0	0	2691
Duitsland	48	65	60	31	13	35	25	277
Engeland	0	3	4	1	3	0	0	11
Frankrijk	8	20	7	16	1	5	1	58
Hongarije	4	8	1	24	0	2	2	41
Polen	21	29	11	9	2	7	2	81
Portugal	54	60	116	80	73	57	68	508
Roemenië	3	1	350	0	1	0	0	355
Rusland	272	383	0	248	71	88	102	1164
Tjech-slow.	61	103	28	44	9	15	33	293
Totaal	1358	1434	1238	752	387	229	242	5773

Bron: INABE

Bij de overheidsbeurzen die nog wel werden verstrekt, ontstonden er net als in de jaren tachtig regelmatig problemen met de uitbetaling. In 1995 werd vanwege het uitblijven van uitbetaling door een groep van bijna 100 Angolese studenten voor de Angolese ambassade in Portugal gedemonstreerd. Ongeveer 1.200 studenten zouden al veertien maanden geen geld hebben ontvangen.⁹⁴ Zij waren tijdens deze periode aangewezen op hulp van familie uit Angola of zochten zelf werk om in hun levensonderhoud te voorzien. Een andere optie was het verbeteren van de contacten met het ambassadepersoneel om toch nog aan het benodigde geld te komen. Een respondente vertelde dat zij midden jaren negentig acht maanden lang geen beurs had gekregen. Op aanraden van medestudenten is ze toen gaan spreken met de voor beursverstrekkingen verantwoordelijke ambtenaar van de Angolese ambassade:

“Ik had de pech dat hij direct toen hij me zag, verliefd op me was. Hij bleef me bel-
len, wilde met me afspreken. Ik ben veel met hem uitgegaan, maar heb verder nooit
iets gedaan. Wel kreeg ik mijn studiebeurs. Later hoorde ik dat hij met heel veel stu-
dentes uitging. Vooral met jonge meisjes die nog niet sterk in hun schoenen stonden
en weinig levenservaring hadden. Hij was een belangrijke man, dus ze vonden het
nog interessant ook. Hij zei later dat ik de enige was bij wie het niet gelukt was....”
(R5)

Een Angolese student in Portugal (R35) vertelde me dat verschillende studenten door financiële problemen een studievertraging hadden opgelopen of hun studie nooit hadden afgemaakt. Net als in de jaren tachtig waren veel van hen ook niet meer naar Angola teruggekeerd. Ze hadden in Europa een baan gevonden, een relatie gekregen of asiel aangevraagd. Een ander probleem was dat beurzen soms ‘verdwenen’ bij het proces van toekenning. In 2004 werd bij beursverstrekker INABE bijvoorbeeld een financieel opsporingsonderzoek verricht naar de mogelijke verstrekking van ‘spookbeurzen’ die wél werden afgeschreven, maar niet werden uitbetaald. De directeur van de INA-

⁹⁴ Daartegenover stelde de ambassade echter dat zij weliswaar niet het volledige bedrag had uitbetaald, maar wel enige tegemoetkoming had geboden (Embaixada da República de Angola, 1995: 24).

BE zou bovendien drie beurzen aan de chef van het opsporingsonderzoek hebben aangeboden in de hoop zelf buiten schot te blijven (Brás & Neto, 2004). De weinige beurzen die in de jaren negentig nog wél door de overheid werden aangeboden, gingen vaak niet meer naar de beste studenten. Vooral families uit de elite konden door hun persoonlijke netwerk aanspraak maken op de beurzen (Hodges, 2004: 46.). Een respondent noemde het systeem dan ook eufemistisch de verdeling van ‘preferentiële’ beurzen (R129). Er waren ook nog door het bedrijfsleven aangeboden studiebeurzen waar studenten een beroep op konden doen, maar om daarvoor in aanmerking te komen, was het wederom een voordeel om goede contacten binnen de overheid te hebben.⁹⁵

Vraag en aanbod om in het buitenland te studeren met behulp van een beurs liepen dus verre van synchroon. Menig ouder die in Europa had gestudeerd, had inmiddels enkele kinderen die hij dezelfde mogelijkheden wilde bieden als hijzelf had gehad. Daarnaast waren er ook ouders die zelf weliswaar niet in het buitenland hadden gestudeerd, maar wel inzagen dat een goede opleiding in het buitenland ook van waarde zou kunnen zijn voor hun kinderen. Niet iedereen van deze groeiende groep ouders kon echter een beurs voor zijn kind regelen en niet iedereen beschikte over de financiële middelen om zelf de studie in Europa te bekostigen. Kinderen laten studeren in de buurlanden vormde een voor de hand liggende optie.

Studeren in de buurlanden

Vanwege de lage kwaliteit van het Angolese onderwijs werden sommige kinderen in vroeger tijden naar Congo gestuurd om een opleiding te volgen.⁹⁶ Met de onafhankelijkheid van Zimbabwe in 1980, Namibië in 1989 en afschaffing van de apartheid begin jaren negentig in Zuid-Afrika kwamen hiermee ook andere relatief goedkope en hoogwaardige studiealternatieven binnen bereik. Deze drie landen hadden voor Afrikaanse begrippen een hoog welvaarts- en dito onderwijsniveau. Bovendien werd het onderwijs in het Engels gegeven, wat als verrijkend werd ervaren in vergelijking tot het Franstalige Congo. Zuid-Afrika was aanvankelijk het meest populair.

Tot 1994 was het redelijk moeilijk geweest om een visum voor Zuid-Afrika te verkrijgen, maar dat betekent niet dat er toen niet tussen de twee landen gemigreerd werd. Vóór 1992 vonden er al geregeld migratiebewegingen plaats tussen Angola en Zuid-Afrika, omdat tijdens de oorlog zowel aanhangers van de MPLA als UNITA relaties onderhielden met Zuid-Afrikanen. De anti-apartheidsbeweging ANC in Zuid-Afrika was evenals de MPLA bijvoorbeeld op een socialistische grondslag geschoeid. ANC-leden konden zich dan ook in Angola schuil houden als het hen in Zuid-Afrika te heet onder de voeten werd. De Zuid-Afrikaanse regering daarentegen was jarenlang een bondgenoot van UNITA geweest en had in Angola tegen de MPLA gevochten. Tij-

⁹⁵ Grote bedrijven werden bijvoorbeeld geregeld door de overheid ‘verzocht’ om beurzen aan bepaalde studenten te verstrekken. In de praktijk kwam het er op neer dat de voorgedragen kandidaten vaak familieleden van het overheidspersoneel waren. Om de relatie met de Angolese overheid niet te verstoren doet een bedrijf er over het algemeen volgens een personeelsfunctionaris verstandig aan zo nu en dan op dit soort verzoeken in te gaan (E56).

⁹⁶ Zie in dit verband ook paragraaf 4.4.

dens de oorlog waren er veel UNITA-strijders opgeleid in het zogenaamde ‘Buffalo-kamp’ in Zuid-Afrika (Nortje, 2003). Nadat de apartheid was afgeschaft en het ANC aan de macht was gekomen werd reizen ineens een stuk makkelijker. Het door het ANC geleide Zuid-Afrika opende haar poorten voor Angola en veel Angolezen maakten gebruik van de mogelijkheid om er goedkoop naartoe te vliegen. Veel gemakkelijker dan voorheen kon een visum worden verkregen.⁹⁷ Een aanzienlijk aantal jonge Angolezen is begin- en halverwege de jaren negentig dan ook naar Zuid-Afrika gegaan met het doel daar te studeren.⁹⁸ In de woorden van een jongen die er enige jaren had gestudeerd was “het gewoon het dichtstbijzijnde ontwikkelde land” en was hij er daarom naartoe gegaan (R107).

Alberto (R108) en Gilberto (R66) waren eind jaren negentig op een toeristenvisum naar Zuid-Afrika gereisd. Zij zeiden dat het voor hen geen enkel probleem was geweest om aan een visum te komen. Ze hadden baantjes om hun opleiding te kunnen betalen of kregen daarvoor van hun ouders uit Angola geld toegestuurd. Andere jongeren woonden bij familieleden in Zuid-Afrika en kregen het volledige verblijf en de studiekosten van hun ouders vergoed. In de tweede helft van de jaren negentig verstrekten ook steeds meer grote bedrijven in de diamant- of oliesector beurzen om in Zuid-Afrika te studeren. De kwaliteit van onderwijs was goed en veel goedkoper dan in Europa. Behalve Zuid-Afrika, werd zoals eerder vermeld ook naar andere buurlanden gegaan:

“Ik heb van 1997 tot 2001 met een beurs van de kerk in Zimbabwe gestudeerd. Nu studeren er niet veel meer vanwege de situatie, maar het was heel populair. Zuid-Afrika is wel verder ontwikkeld en zo, maar Harare werd in de jaren negentig als veiliger beschouwd dan Zuid-Afrika en daarom zijn er veel mensen naartoe gegaan.” (R98)

Dat laatste klinkt paradoxaal uit de mond van een man die sinds zijn geboorte in een land woonde dat al sinds 1975 in burgeroorlog verkeerde. Maar dat Zuid-Afrika vergeleken met Angola onveilig was, stond voor meer Angolezen vast. In dit verband moet ook niet worden vergeten dat de burgeroorlog sommige delen van Angola – waaronder Luanda – nauwelijks direct heeft bereikt. Halverwege de jaren negentig kochten veel Angolezen uit de elite nog huizen in Kaapstad en Johannesburg en was het populair om een weekendje naar een van de steden te vliegen om inkopen te doen. Maar vanaf eind jaren negentig kreeg Zuid-Afrika in Angola een steeds slechtere naam en achtten steeds meer Angolezen het beter om Zuid-Afrika te mijden.

Ten eerste was er de angst om het slachtoffer te worden van moord of berovingen. Die angst was niet geheel onterecht want Johannesburg heeft al jarenlang de twijfelachtige eer als een van de meest onveilige steden ter wereld te boek te staan.⁹⁹ Maar de angst ging

⁹⁷ Bovendien viel deze periode samen met de opgelaaide oorlog – *confusão* – in Angola en veel Angolezen probeerden het land uit te komen.

⁹⁸ Sumata (2002: 11) beschrijft hoe Congolezen ook gebruik hebben gemaakt van de nieuwe ‘opening’ van Zuid-Afrika om er werk te zoeken of te studeren.

⁹⁹ Zuid-Afrika heeft bijvoorbeeld het hoogste aantal moorden ter wereld per hoofd van de bevolking in vredetijd (Van der Veen 2002: 401).

zelfs zover dat sommige Angolezen er vanuit gingen dat zij eerder slachtoffer van een misdrijf zouden worden omdat ze Angolees waren. Een respondente vertelde me:

“Ik ben nog nooit naar Zuid-Afrika geweest en ik hoef er ook helemaal niet heen. Het is daar zo gevaarlijk. Er zijn netwerken actief die kijken wie aan boord stapt in het vliegtuig en dan word je opgewacht op het vliegveld van Johannesburg, zodat ze je kunnen beroven. Een vriendin van mij heeft zich daarom eens in het vliegtuig omgekleed.... Angolezen hebben een naam in Zuid-Afrika, omdat we er alleen maar komen om dure dingen in te kopen. Ze denken dat alle Angolezen heel rijk zijn.” (R43)

In hoeverre Angolezen daadwerkelijk een verhoogd risico liepen om beroofd te worden, is moeilijk te achterhalen. Geheel onaannemelijk is het niet, omdat Angolezen die naar Zuid-Afrika gingen vaak inkopen wilden doen en geregeld grote bedragen contant geld meenamen. Belangrijker dan vast te stellen of Zuid-Afrika echt gevaarlijk was voor Angolezen, is de constatering dat bij sommige Angolezen die nog nooit in Zuid-Afrika waren geweest op een gegeven moment de perceptie was ontstaan dat het een erg onveilig land was. Drie respondenten die naar Nederland waren gemigreerd, vertelden mij dat zij vanwege de angst voor criminaliteit nooit serieus hadden overwogen om naar Zuid-Afrika te gaan (R4, R16, R85). Die perceptie ontstond niet uit het niets en werd ook gevoed door verhalen van Angolezen die vanuit Zuid-Afrika waren teruggekeerd. Een Angolees die enige jaren in Johannesburg had gewoond, vertelde me:

“De meerderheid van de Zuid-Afrikanen is echt gevaarlijk Ik heb een keer een stukke colafles in mijn nek gehad toen ik bedreigd werd; ik heb een pistool op mijn buik gericht gekregen. Een vriend van mij was de eerste week *gearjacked*.” (R107)

Een tweede element dat volgens verschillende respondenten Zuid-Afrika niet erg aantrekkelijk maakte, was de xenofobie die er zou heersen. Volgens Posthumus & Yohannes was dit niet geheel ten onrechte. In Zuid-Afrika stonden (arme) Angolezen, samen met migranten uit onder meer Mozambique, Malawi en Congo onderaan de sociale ladder. Van verbroedering tussen de zwarte Zuid-Afrikanen en immigranten uit de buurlanden was geenszins sprake; op de krappe arbeidsmarkt werden de immigranten alleen maar als ongewenste concurrenten beschouwd (Posthumus & Yohannes, 1998).¹⁰⁰ De xenofobie kan voor een groot deel worden verklaard uit het hoge aantal illegalen dat er in Zuid-Afrika woonde; eind jaren negentig werd het aantal illegalen in Zuid-Afrika geschat tussen de 2 en 8 miljoen (Minnaar & Hough, 1996; Solomon, 2003) Alberto (R108) heeft enige tijd als student in Zuid-Afrika gewoond en noemde vooral de zwarte Zuid-Afrikanen xenofoob. Zij verweten hem en andere Afrikaanse migranten dat zij “geld en banen kwamen inpikken.” Dat Alberto probeerde uit te leggen dat hij als betalende student juist geld naar Zuid-Afrika toebreacht, deed hier niet aan af.

Dit soort verhalen sterkten ouders in hun overtuiging dat het niet veilig zou zijn om kinderen naar Zuid-Afrika te sturen om te studeren. Zimbabwe en Namibië werden binnen Afrika daarom steeds aantrekkelijker opties. Tegelijkertijd bleven ouders die het zich konden veroorloven hun kinderen naar Portugal sturen. Joanna (R34) bijvoor-

¹⁰⁰ Over xenofobie in post-apartheid Zuid-Afrika, zie ook Minnaar & Hough (1996) en Sinclair (1999).

beeld wilde ondanks de angstaanjagende verhalen eind jaren negentig toch in Zuid-Afrika studeren. Veel van haar klasgenoten van de middelbare school waren daar namelijk al naartoe gegaan. Haar vader wilde het echter niet en koos voor de ‘veilige’ optie. Het leek hem beter als zijn dochter naar Portugal zou gaan. Daar kon ze in de buurt van ooms en tantes wonen die er al sinds de jaren zeventig woonden.

Studeren in Europa

Maar behalve naar Portugal te gaan, bestond er nog een andere mogelijkheid om kinderen (relatief goedkoop) in Europa te laten studeren. Terugkerende Angolezen die in de jaren tachtig in Europa hadden gewoond, hadden ondertussen kennis gekregen van de goede asielopvang die sommige Europese landen zoals Engeland, Frankrijk, Duitsland, België en Nederland boden. Een terugkeerder herinnert zich het volgende:

“Als je maar zei dat je uit het zuiden van Angola kwam en dat je door de MPLA werd vervolgd, dan kreeg je een plek om te slapen, eten en de mogelijkheid om te studeren. Ouders die zelf in Europa hadden gewoond wisten dat. Ze hadden niet voldoende geld om vier jaar studie te betalen zonder een beurs van de overheid, maar wel om ze naar Europa te sturen en een paar maanden geld mee te geven.” (R42)

Voor sommige Angolezen bood het asielsysteem in Europa dus een goede mogelijkheid om hun kind, neefje of broertje naar Europa te sturen en daar te laten studeren voor een fractie van de kosten die een studie in Angola of een van de buurlanden zou kosten. Naast een goede studie, was het kind ook voor de rest uit de kosten, omdat het asielland voor kost en inwoning zorgde. Als een kind in een van de buurlanden zou studeren, zou er ook nog geld voor levensonderhoud moeten worden toegestuurd. Een moeder merkte op:

“Toen m’n zoon in Zuid-Afrika studeerde, stuurden we elke maand geld op, zodat hij zijn studie kon betalen en zijn huur en eten. Ik weet niet precies hoeveel dat was. Wat dat betreft is het in Europa wel goedkoper.” (R58)

Verschillende respondenten hadden eerst in een buurland gestudeerd en zijn daarna naar Europa vertrokken. De redenen daarvoor konden, zoals uit onderstaande citaten blijkt, zeer divers zijn.

“Ik heb mijn middelbare school in Luanda afgemaakt. Toen heb ik een half jaar Engelse les gehad ter voorbereiding van mijn studietijd in Zuid-Afrika. Nadat ik acht maanden in Johannesburg had gestudeerd, ben ik in overleg met mijn moeder teruggegaan naar Angola. Er waren betogingen tegen vreemdelingen en een vriend van me had gezien dat tijdens zo’n betoging een Mozambikaan was doodgestoken. Toen mijn moeder overkwam voor een bezoek werden we ook nog beroofd. Ik ben twee weken in Angola geweest en ben toen naar Nederland gegaan. Dat had mijn moeder voor me geregeld.” (R6)

“Toen het in Angola niet lukte om tot de Agostinho Neto Universiteit toegelaten te worden, ben ik in 1999 naar Zimbabwe gegaan. Een nicht van mij studeerde daar al. Het verkrijgen van een visum was geen probleem en mijn broer betaalde de 3.500 dollar studiegeld per jaar. Nadat ik een jaar rechten had gestudeerd, vond ik het ei-

genlijk te duur voor mijn broer en wilde ik op eigen benen staan. Toen ben ik terug gegaan naar Angola, om daarna naar Nederland te reizen.” (R4)

“Mijn zoon heeft eerst vijf jaar in Zuid-Afrika op de middelbare school gezeten. Hij heeft daar bij zijn peettante gewoond. Daarna is hij terug gekomen naar Angola om te studeren, maar het niveau van het onderwijs was hier zo slecht. Het sloot helemaal niet aan. Hij had een neef in Nederland en is daarheen gegaan omdat hij hoorde dat het daar goed was.” (R99)

Meerdere respondenten die eind jaren negentig en begin 2000 naar Nederland kwamen, hadden dus al eerder enige tijd in een van de buurlanden gestudeerd. Maar er waren ook studenten die direct naar Europa reisden nadat zij in Angola hun middelbare school hadden afgerond. Kudi (R64) zat bijvoorbeeld in het laatste jaar van de middelbare school toen hij besloot naar Europa te gaan. Het jaar ervoor was hij blijven zitten en eigenlijk deed hij naar eigen zeggen al een jaar niets meer. Hij hoorde van vrienden en kennissen veel goeds over Europa. Uiteindelijk kwam zijn broer met het plan. De broer reisde in verband met inkoop van spullen wel vaker naar België, Portugal, Nederland en Duitsland en hij wilde de reis voor Kudi betalen. Andere respondenten studeerden in Angola zelfs aan een universiteit. Toch kozen zij er nog voor weg te gaan:

“Ik was 24 toen ik wegging. Ik studeerde al drie jaar rechten aan de Agostinho Neto universiteit. Ik woonde bij mijn ouders en had een bijbaan als docent informatica. Ik had geld gespaard en wilde verder studeren in Europa.” (R54)

Van Europa terug naar Afrika

De beschrijving van het migratieproces van Angolese studenten wordt nog heterogener en ingewikkelder doordat er ook jongeren waren die eerst vanwege hun schoolpleiding van Angola naar Europa waren gegaan, om daarna weer in een van de buurlanden in Afrika te studeren. Een respondent (R129) vertelde dat de elite-kinderen die in Portugal studeerden vaak alleen woonden en zonder ouderlijk toezicht weinig serieus met hun studie bezig waren. Sommigen misdroegen zich en als ouders hier notie van kregen, wilden zij de kinderen dichterbij huis hebben. Volgens de respondent is het in zulke gevallen wel gebeurd dat ouders hun kinderen daarom naar Zuid-Afrika stuurden om daar te studeren. De levensgeschiedenis van een andere respondent toont aan dat migratiebewegingen in verband met studie inderdaad zo konden verlopen:

“Ik ben in 1992 op mijn twaalfde samen met een broer van Angola naar Portugal gegaan en daar heb ik in Coimbra op een elite-kostschool gezeten. Een broer was al in 1984 gegaan en een ander zou in 1995 ook nog komen. Mijn zusje is in Angola gebleven. Naast Portugezen, waren de meeste leerlingen op die school Angolezen. Verder waren er kinderen uit Guinee Bissau en de Kaapverdische Eilanden. Ik weet dat er ook vier of vijf kinderen van een Angolese generaal op die school zaten, er zat een kind van een Angolese minister bij mij in de klas en ook een kind van een hooggeplaatste diamanthandelaar die nauwe contacten met UNITA onderhield.

In de vakanties woonden we bij mijn tante in Portugal en mijn ouders stuurden naar haar het geld op om ons te onderhouden. De periodes dat we bij haar waren, vond ik altijd heel zwaar. 's-Ochtends kregen we alleen maar thee met brood en dan pas 's avonds weer een maaltijd. We hadden er wel een playstation, want die hadden we aan onze vader gevraagd, maar verder konden we niet klagen bij onze ouders, want dan zouden we het alleen nog maar zwaarder bij haar krijgen. Ik ben begonnen in de bouw te werken, om geld te verdienen voor wat leuke extra's. Eerst alleen in de va-

kanties, maar later ben ik helemaal niet meer naar school gegaan. Dat heb ik drie jaar gedaan.

Toen zei m'n moeder in 1998 dat ze wilde dat ik weer ging studeren. Als ik naar Zuid-Afrika zou gaan om daar te studeren, dan zou ik van haar geld krijgen. Mijn moeder kende al een vriendin die haar kinderen in Zuid-Afrika had en ze vond het prettiger als we dichterbij waren. Dan kon ze ons beter controleren. Ik heb het gedaan en heb er niet eens aan gedacht om naar een ander land in Europa te gaan. Ik ben niet naar Johannesburg gegaan, want dat is gevaarlijk! Ik ben er nog nooit geweest, maar ik heb van vrienden die daar zitten gehoord dat je er zo wordt beroofd. Ik ben in Kaapstad gaan wonen in het huis van mijn moeder en heb op een technische hogeschool gezeten.

Uit mijn klas zijn er nog twee naar Zuid-Afrika zijn gegaan en er zijn er ook een paar naar Amerika gegaan. Later heb ik ook nog gehoord dat er een naar Nederland is gegaan. "Rogeyrio woont in Nederland, heeft een huis, gaat naar school en speelt er basketbal." Shit, dacht ik toen nog, daar had ik ook heen moeten gaan." (R66)

Er bestond eind jaren negentig kortom een situatie waarin veel jonge Angolezen op zoek waren naar een geschikte plek om te kunnen studeren. In eigen land waren niet voldoende plaatsen voorhanden en men trok letterlijk de wereld over op zoek naar een goede studieplek. Migratie naar Europa werd op een gegeven moment als één van de meest aantrekkelijke opties beschouwd. Sommige landen zoals Nederland en Engeland hadden een goede naam. Het zou er veilig zijn en er werd van gezegd dat studeren gratis was.

5.2.3 Hoge werkloosheid

In Angola was het vinden van werk eind jaren negentig een groot probleem. Het *CIA Worldfactbook* omschrijft de situatie in 2001 als volgt: "*extensive unemployment and underemployment affect more than half the population.*"¹⁰¹ Een enquête uit 2000/20001 noemde een werkloosheidspercentage van 46% in stedelijke gebieden (Amassari, 2005). De belangrijkste motoren van de export-economie (olie en diamanten) leverden slechts beperkt werk op. Zoals in hoofdstuk 4 reeds is aangegeven, was het zoek naar werk sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw voor sommige Angolezen een belangrijke reden geweest om naar Portugal te migreren. Corruptie, belangenverstrengeling, cliëntilisme en nepotisme maakten dat - vooral bij de overheid - een goede opleiding niet bepalend was voor het vinden van een baan. Contacten in plaats van competentie waren doorslaggevend. Sommige jongeren klaagden zelfs dat een goede opleiding alleen maar nadelig kon zijn om een baan bij de overheid te vinden (R134, R76). Ambtenaren die zelf aan hun betrekking waren gekomen door middel van vriendjespolitiek, zouden een beter dan zichzelf opgeleide jongere als een potentiële bedreiging voor hun eigen positie zien. Als er binnen een overheidsorganisatie een positie vacant was, werd vaak eerst nagegaan of er nog een familielid was die werk zocht. Als die er niet was, werd gepolst of iemand van de MPLA werk zocht. Wanneer die niet gevonden werd, was een vriend of buurman misschien geïnteresseerd. Als die er niet bleken te zijn, kreeg degene die er het meest voor wilde betalen de baan. Als niemand geld bood, kon er uiteindelijk eventueel worden gekeken naar het opleidingsniveau van een sollicitant. Meestal werd er echter wel een familielid gevonden.....

¹⁰¹ [<https://www.facts.org/docs/factbook/geos/ao.html#Econ>] (geraadpleegd september 2006).

De enige mogelijkheid die dan overbleef, was het opzetten van een eigen onderneming. Een ondernemer die eind jaren negentig in Angola een legaal bedrijf wilde opzetten, moest er rekening mee houden dat hij veel geld en tijd kwijt was aan het regelen van de vereiste documenten, het omkopen van functionarissen en het beschermen van zijn bezit. Volgens de Wereldbank kost het in Angola gemiddeld 146 dagen om een eigen bedrijf te beginnen en moet men over een startkapitaal van bijna 6.000 dollar beschikken. Ter vergelijking; in Nederland kost dit 11 dagen en 3.400 dollar (World Bank, 2004). Het opzetten van een eigen legaal bedrijf was dus erg duur en ondernemende Angolezen konden dan ook beter hun heil zoeken in de informele handel. Maar ook ondernemers in de informele economie – die voornamelijk was gebaseerd op in- en verkoop – moesten over een startkapitaal beschikken. Voor de overgrote meerderheid van de inwoners was het echter onmogelijk om krediet te krijgen bij betrouwbare banken. (De Vletter, 2002) De meeste Angolezen beschikten niet eens over een bankrekening. Bij een *quinquila* – een informele geldwisselaarster op straat – bestond wel de mogelijkheid om geld te lenen, maar slechts tegen woekerprijzen. Respondenten verklaarden dat *quinquilas* tot 50% rente per week vroegen. Zelf geld sparen loonde ook nauwelijks de moeite, vanwege de vaak torenhoge inflatie. Tussen 1992 en 1996 schommelden de jaarlijkse inflatiecijfers bijvoorbeeld tussen de 500 en 3.500% (De Carvalho, 2002: 100). Eind jaren negentig zakten deze cijfers behoorlijk, maar toch loonde het niet om Angolese valuta meerdere maanden op te potten. In februari 2001 stond 19 Angolese Kwanza bijvoorbeeld gelijk aan een dollar, terwijl er anderhalf jaar later ongeveer 50 Kwanza voor een dollar moest worden neergeteld.¹⁰² Vrijwel alle prijzen werden daarom in dollars gerekend, behalve de goedkopere producten. De inflatie trof daarmee vooral de allerarmsten die hun inkomen in Kwanza's kregen.

Gebrek aan arbeidsperspectief vormde voor sommige Angolezen in de jaren negentig dan ook een reden om naar vooral Portugal te reizen en daar op zoek te gaan naar werk in de informele sector. Vrouwen vonden werk als hulp in de huishouding, mannen konden hoofdzakelijk werk vinden in de bouw. Eind jaren negentig was er met name in Lissabon een grote vraag naar goedkope arbeidskrachten en onder andere Angolese migranten sprongen hierop in (Machado 1997: 22).¹⁰³

5.2.4 Opzetten van een handelslijn

In paragraaf 4.6 is al aangegeven dat informele handel voor veel Angolezen een hoofdbestanddeel van het inkomen genereerde. Door de jarenlange oorlog produceerde Angola bijna geen enkel product zelf en was het land volledig aangewezen op import. Wie echt veel geld wilde verdienen in de Angolese *buy and sell* economie moest producten vanuit het buitenland naar Angola importeren. Diepvrieskippen vanuit België, wijn vanuit Zuid-Afrika of melkpoeder vanuit Nederland. Vooral tijdens de oorlog was aan alles gebrek en de import van goederen kon veel geld opleveren. Vrouwen kochten kleding in Brazilië of Zuid-Afrika en verkochten dat vanuit eigen boetiekjes in Angola. Bij voorkeur werden hier geen tussenpersonen bij gebruikt. In de buurt van een grote middelbare school verkochten vrouwen bijvoorbeeld vanuit hun eigen tuin kleding die

¹⁰² Adauta de Sousa (2002) meldt een inflatiepercentage van 1.174% voor de periode 1989-2000, 116% in 2001 en 286% in 2002.

¹⁰³ Zie in dit verband ook paragraaf 8.2.2.

ze zelf in het buitenland hadden ingekocht. Mijn buurvrouw in Luanda zat werkloos thuis, terwijl haar man op zijn bedrijf aan het werk was. Ze zag dat haar buurvrouw veel klandizie bij haar kledingstalletje had en besloot een week naar Rio de Janeiro en Sao Paulo te gaan om kleding in te kopen. De kleding heeft ze naar Luanda laten verschepen, ze zette een partytent in haar tuin neer met een stoel ernaast; een nieuw bedrijf – dat geen belasting betaalde – was ontstaan.....

Voor Angolese handelaren – maar soms ook voor individuele kopers – was het sinds begin jaren negentig gebruikelijk om naar Europa te reizen en daar een auto te kopen. Vooral als het een dure auto betrof – of meerdere auto's – kon een reis naar Europa inclusief vliegticket soms goedkoper zijn dan de auto('s) in Angola bij een dealer te kopen. Tweedehands auto's uit Nederland, België en Duitsland waren vooral in trek, omdat deze vaak goed zijn onderhouden. Vooral Nederlandse auto's waren populair vanwege de verplichte APK-keuringen die zij jaarlijks ondergaan en de goede vlakke Nederlandse wegen. Bovendien rijden er in Nederland veel – onder Angolezen zeer populaire – Japanse auto's rond. Zo kon het gebeuren dat ik in het centrum van Luanda Toyota-busjes zag langskomen met opschriften als “De Groot & Visser Geveltechniek”, “Vitalli schoonmaakservice” en “A. Raamsman Transport, Kampen.” Naar verluidt reed er ook een oude bus met het opschrift “naar garage” rond. Auto's uit buurlanden als Zuid-Afrika, Namibië en Botswana zijn niet geschikt voor de Angolese markt, omdat het stuur dan aan de rechterkant is geplaatst. In de voormalige Portugese kolonie Angola wordt rechts gereden en men wil dus een auto met het stuur aan de linkerkant. Een Angolese respondent:

“Ik ben in 1997 een keer naar Nederland geweest. Mijn broer wilde twee taxibusjes kopen en toen ben ik naar België gevlogen en heb vandaar de trein naar Rotterdam genomen. Ik kende iemand uit de Kaapverdische eilanden waar ik kon slapen. Ik ben in plaats van mijn broer gegaan, omdat ik makkelijk kon reizen vanwege mijn Nederlandse werkgever. Ik ben een week gebleven, heb twee busjes gekocht en ben weer terug gegaan. Ik heb verder eigenlijk niets van Nederland gezien.” (R135)

Bliksembezoeken aan Brazilië of Europa om handel in te kopen, kostten relatief veel geld aan vliegtickets. In plaats daarvan was het veel voordeliger om een vooruitgeschoven post te hebben die op zoek zou kunnen gaan naar goede handel. Voor Angolezen die iets in de autohandel wilden doen, was het daarom handig om iemand in Nederland of België te hebben wonen. Voor ouders of familieleden kon dit een reden zijn om een reis naar Europa te financieren voor een kind of broertje, in de hoop dat die in de toekomst het een en ander naar Angola kon sturen. Hugo (R16) is iemand die als voorpost in Europa goed geld heeft verdiend. Hij woont al jaren in Nederland en doet zaken met een Angolese kinderarts. Het zijn oude schoolvrienden. Hugo rekende mij voor welke winsten kunnen worden behaald in de autohandel. Een wat oudere tweedehands Mazda 323 of Toyota Starlet kan in Nederland op een automarkt worden ingekocht voor ongeveer 1.000 euro. Voor ongeveer 1.000 euro wordt de auto in 12 dagen naar Angola verscheept en daar haalt de arts de auto op en verkoopt deze voor 4.000 á 5.000 euro aan een klant. Maximaal 5 dagen na de verkoop krijgt Hugo dan 3.000 tot 4.000 euro toegestuurd en heeft hij dus een winst van 1.000 á 2.000 euro. Nog aantrekkelijker is het als hij een vrij nieuwe tweedehands Toyota Hiace (minibusje) kan vinden. Die worden in Angola als openbaar vervoer gebruikt en daar valt vol-

gens hem met enig geluk een winst van ongeveer 5.000 euro op te behalen. Soms krijgt hij bestellingen uit Angola door en dan gaat hij op zoek naar een bepaald type, jaar en kleur auto. Deze specifieke verzoeken hebben meestal betrekking op auto's uit het duurdere segment en zo had hij – onder andere voor de vrouw van een provinciaal bestuurder – al enkele BMW's en Rovers verkocht. Soms koopt hij ook zonder dat er een specifiek verzoek voor is goedkopere auto's, omdat hij weet dat er toch wel een markt voor is. De auto's koopt hij bij garages waar hij contacten mee heeft, op grote tweedehands automarkten, of via vrienden in België en Nederland. Het verkopen van tweedehands auto's lijkt zo een goudmijn, maar volgens Hugo kan niet iedereen dergelijke winsten incasseren:

“Ik heb een ‘mannetje’ in de haven en die zorgt ervoor dat de auto Angola binnenkomt zonder dat ik er belasting of *gasosas* [smeergeld, jvw] voor hoeft te betalen. Ik heb goede contacten in Angola. Soms delen ze mee in de winst en soms stuur ik er ook een DVD-speler of zoiets bij, zodat ik de contacten warm houd. Als jij naar Angola gaat en je vader stuurt een auto naar Angola, dan moet je minimaal vijf keer een *gasosa* van een paar honderd dollar betalen voordat je die auto buiten de haven hebt, je moet er heel lang op wachten en je moet nog een koper vinden. Ik niet...”

Een andere migrant had niet zozeer goede contacten in Angola die hem bij zijn handel behulpzaam waren, maar koos ervoor om in Nederland goede contacten op te bouwen:

“Toen ik in Nederland kwam, heb ik bewust snel Nederlands geleerd. Ik ben op zoek gegaan naar mensen die interessant voor me zouden kunnen zijn. Zo ben ik vrienden geworden met de baas van de Blokker in een dorp en met iemand van *Cash4goods/Good4You*¹⁰⁴ in een grote stad. Omdat ik Nederlands sprak, ging de communicatie veel makkelijker en directe contacten zijn het belangrijkste. Nu ik in Angola zit, heb ik nog steeds contact met deze mensen. Ik heb nu geen tussenpersonen nodig en bestel direct bij de winkels. Vooral in de winter, na de decembermaand, dan zijn de spullen het goedkoopst. Ik weet dat omdat ik in Nederland heb gewoond, anderen niet. Ik heb laatst door de Blokker 1.000 radio's die daar 29 euro waren laten toesturen. Of via de *Good4You* videospellen. Die kosten daar tweedehands 10 euro en verkoop ik hier voor 100 dollar. Ik doe alles via fax en email. Ik laat tweedehands-autohandelaren uit het noorden van Nederland – daar zijn auto's goedkoper dan in het zuiden – foto's van hun auto's via email opsturen en maak het geld over als ik een auto wil kopen. Allemaal directe import.” (R53)

Andere Angolezen die niet primair naar Nederland waren gekomen om te handelen, laten de kans ook niet laten liggen om een graantje mee te pikken als de mogelijkheid zich voordoet. Een respondent (R10) die vier jaar in Nederland woont, verklaarde zijn eigen Honda zonder problemen op te sturen als iemand in Angola interesse zou hebben. En een vriend die uit Angola overkwam om zelf een auto uit te zoeken, had hij geholpen een goede garage te vinden, “maar ik heb toen met die garagehandelaar vooraf wel overlegd dat ik er ook een paar honderd euro aan over wilde houden.”¹⁰⁵

¹⁰⁴ Een ‘pandjeszaak’ voor de in- en verkoop van tweedehands hifi-sets, fotomateriaal, computers, sieraden, telefoons etc.

¹⁰⁵ Overigens waren Angolezen niet de enigen die hoopten te profiteren van het gunstige handelsklimaat tussen Europa en Afrika. Van andere Afrikaanse migranten is ook bekend dat zij vanuit Europa handelen. Ethiopiërs, Congolezen, Ghanezen en Marokkanen handelen ook actief in auto's,

5.2.5 Huisvestingsproblemen

De grote toestroom van Portugezen in de jaren vijftig en zestig naar Angola, ging gepaard met de gedwongen verhuizing van de zwarte bevolking uit het centrum van de stad. Daardoor ontstond de noodzaak om nieuwe wijken te bouwen. In de daaropvolgende jaren ging de expansie voort toen er steeds meer mensen ten gevolge van de oorlog vanuit het platteland naar de steden trokken (Robson & Roque, 2001). Soms valt uit de namen nog af te leiden wat de vroegere bestemming van het terrein was, waar nu een wijk is gebouwd. Zo was de plaats waar nu de wijk *Golfe* ligt een stuk land dat oorspronkelijk gereserveerd was voor een gemeentelijk golfterrein. Door de uitsluitend golfplaten daken die er op de daken liggen, doet het zijn naam toch nog eer aan. *Bairro Popular* (wijk voor/van het volk) is een grote wijk die in tegenstelling tot veel van de *musseques* onder regie van de Portugezen is gebouwd als goedkoop alternatief voor het wonen in de stad. In de jaren zeventig werd de wijk nog niet erg aantrekkelijk gevonden, omdat het ver van de stad lag, maar ondertussen wordt het wel als een redelijk aantrekkelijke wijk beschouwd.

Uit de wijze waarop de buitenwijken van Luanda nadien zijn opgebouwd, blijkt dat de stad vanaf de jaren zeventig zonder plan is uitgebreid. De straten zijn onverhard en liggen in de regentijd permanent onder water. Nauwe steegjes waar eenrichtingsverkeer eigenlijk alleen maar mogelijk is, worden vanuit twee richtingen gebruikt. De meeste huizen zien eruit als een verzameling van opeenvolgende uitbouwen, opgetrokken in fantasieloze leemkleurige blokken met – als het meezit – in de tuin of op het dak een televisieschotel. Om de zoveel huizen verschijnt ineens een gigantisch roze of geel huis van een eigenaar die op een of andere manier voldoende geld heeft verdiend om zijn huis op de knappen, maar niet de behoefte heeft gevoeld om te verhuizen.¹⁰⁶

Steeds meer mensen in Luanda zijn in de jaren negentig over een auto gaan beschikken terwijl het weggennet daar niet op was toegerust. Gevolg: dagelijks lange files. Het elektriciteitsnet van Luanda was onbetrouwbaar en water was slechts in de oude ‘stenen stad’ via waterleiding te verkrijgen. De bewoners in de arme wijken waren afhankelijk van water dat door tankwagens werd gebracht en waren paradoxaal genoeg daardoor nog meer geld kwijt per liter water dan de rijkere bewoners van het centrum van de stad (Cain, 2002).

Jongeren die in wijken als *Golfe* of *Bairro Popular* zijn opgegroeid, ondervonden eind jaren negentig grote problemen wanneer zij zelfstandig wilden wonen of een kamer of huis wilden huren. Vooral de huren in de buurt van het centrum van Luanda waren erg hoog (Ammassari, 2005). Sommige westerlingen die in een oude Portugese villa in het centrum woonden, betaalden meer dan 10.000 dollar per maand (E70). Etages in

elektronica goederen en bijvoorbeeld kleding (Dejene, 2000; MacGaffey & Bazenguissa, 2000; Salihi, 2002; Bax, 2004).

¹⁰⁶ Overigens bestaat er ook een andere theorie waarom nieuwe rijken in Afrika niet uit arme buurten verhuizen. Chabal & Daloz (1999: 43) menen dat de *nouveaux riches* zich bewust met grote auto's en mooie kleren onder hun oude burens begeven, omdat dit hen meer aanzien en status geeft en zij gerespecteerd kunnen worden als rolmodellen.

het centrum met stromend water en elektriciteit kostten ook al snel tussen de 500 en 3.000 dollar per maand. Dit waren prijzen die de gemiddelde Angolees niet kon opbrengen en dus bleven veel jonge mensen thuis wonen of huurden ze een kleine ruimte. Een *quarto e sala* (huis met twee kamers en golfplatendak, letterlijk “slaapkamer en woonkamer”) kostte in de stad ongeveer 150 tot 200 dollar per maand. Net buiten de stad werd het al snel goedkoper; rond de 40 á 50 dollar. In de wijken ver buiten de stad kon een huisje gehuurd worden voor rond de 10 dollar per maand (Robson & Roque, 2001: 56-58). Iedereen wilde echter zo dicht mogelijk bij het centrum te wonen, omdat men daar meestal naartoe moest voor werk of school. Ver van de stad wonen had dus als voornaamste nadeel dat de reistijden erg lang waren. Snelwegen bestonden niet en de stad was langzaam aan het dichtslippen. Voor iemand die vijftien kilometer buiten het centrum woonde, was een reistijd van twee uur niet ongebruikelijk. Reizen met het openbaar vervoer vormde geen alternatief dat tot kortere reistijden leidde, omdat er geen treinverkeer was en alle bussen gebruik maakten van hetzelfde wegennet.

Huurders leven tot op de dag van vandaag in Angola een onzeker leven. Er bestaat niet zoiets als huurbescherming, dus de verhuurders kunnen hun huurders op ieder moment uit huis zetten of de huur verhogen. Bovendien is het gebruikelijk dat huurders een half jaar tot een jaar huur vooruit dienen te betalen. Huren is daardoor niet aantrekkelijk en wordt door veel Angolezen als een instabiele factor in het leven beschouwd (Robson & Roque, 2001: 56/73). Een eigen huis kopen of bouwen, vormt een aantrekkelijke optie, maar ook hiervoor geldt weer dat de locatie bepalend is voor de prijs. Oude koloniale huizen in de betere wijken in het centrum konden rond de 800.000 dollar kosten. Een terrein in de periferie van de stad om een *quarto e sala* te bouwen tussen de 2.000 en 3.000 dollar, terwijl een nog onbebouwd terrein ver van het centrum voor rond de 300 tot 500 dollar gekocht kon worden (R76). Daar komen dan vaak nog verschillende administratieve handelingen en daaruit voortvloeiende kosten bij. Als de bewoner dit proces wil versnellen, doet hij er verstandig aan een of meerdere ambtenaren te fêteren.

Meestal bouwen nieuwe eigenaren zelf hun huis. In de regel bestaat zo'n huis uit muren van cementblokken en een golfplaten dak. Vaak bouwt de aspirant-bewoner eerst een hutje van plastic, hout en golfplaat op het terrein waar hij gaat wonen. Als hij over voldoende financiën beschikt om daarnaast nog een kamer te huren – of als hij nog bij zijn ouders woont – dient dit huisje vooral om aan te geven dat het terrein al bezet is, zodat er niemand anders illegaal gaat bouwen. Als de nieuwe eigenaar geen ander onderdak heeft, dan gaat hij vast in het kleine huisje wonen. Daarna begint hij zelf met het bouwen van het echte huis. Dit proces kan volgens een respondent (R76) een paar maanden tot soms wel tien jaar in beslag nemen. Het hangt ervan af of de eigenaar over voldoende financiële middelen beschikt. Ik sprak een terreineigenaar die zojuist begonnen was met bouwen en hij schatte dat hij alles bij elkaar ongeveer rond de 1.500 dollar kwijt zou zijn aan bouwkosten voor een huis met drie kamers. Dat vond hij veel geld, maar ik moest het volgens hem ook zien als een investering:

“Ik ken een vriend die in de wijk Benfica een terrein voor 600 dollar heeft gekocht. Ondertussen is Benfica een populaire plaats geworden om te wonen en hij heeft het terrein verkocht voor 4.000 dollar.” (R76)

Verschillende jongeren hebben aangegeven dat de krappe markt van betaalbare woningen in Luanda mede bepalend was om naar Europa te willen vertrekken (R1, R71, R101). Een van hen vertelde:

“Het is moeilijk om hier een woonruimte te vinden als jongere. Dat is ook een reden waarom jongeren naar het buitenland gaan.” (R101)

In plaats van 1.500 dollar aan het bouwen van een eigen huis ver buiten de stad uit te geven, kon men voor hetzelfde geld ook proberen naar Europa te reizen en daar een leven op te bouwen. Eventueel kon met verdiend geld volgens de respondenten weer terug worden gereisd naar Angola om daar een beter huis te kopen.

5.2.6 *Persoonlijke redenen*

Grinberg & Grinberg (1989) stellen dat personen niet slechts migreren vanwege sociale problemen, maar ook vanwege individuele trauma's of het geloof dat een verandering in omgevingsfactoren de pijn kan verzachten die zij associëren met hun land van herkomst. Zo haalt Chin (1999: 22) een aantal voorbeelden aan van Chinezen die naar de Verenigde Staten zijn gemigreerd vanwege persoonlijke ruzies of stukgelopen huwelijken. Ook Staring (1999: 66) verwijst naar het *push*-effect dat uit kan gaan van persoonlijke conflicten in eigen land en de avontuurlijke aspecten die sommige Turken associëren met migratie naar het buitenland. Strooij (2000: 46) noemt eveneens het avontuurlijke element dat sommige Kaapverdianen heeft doen besluiten om naar Europa te vertrekken. Ook voor Angolezen waren het niet alleen de 'grote' thema's als armoede, oorlog, werkloosheid en gebrek aan studiemogelijkheden die mensen naar Europa hebben doen gaan. Geregeld kwam tijdens de gesprekken naar voren dat persoonlijke – soms banale – problemen of wensen ertoe hadden geleid dat respondenten naar Europa zijn gemigreerd. Hieronder worden enkele van deze op het eerste gezicht misschien niet zo voor de hand liggende migratiemotieven besproken.

“Je bent jong en je wilt wat”

Foto's die Angolezen uit Europa naar hun familieleden in Angola sturen, verschillen in vrijwel niets van de vakantiefoto's van Europeanen als zij in Afrika op vakantie zijn geweest. Alles wat in eigen land bestaat, wordt niet vastgelegd en al hetgeen dat nieuw is, wordt op de gevoelige plaat gezet. Twee vrienden poseren voor het Paleis op de Dam, een groep meisjes op een bruggetje met een groen bos erachter, een jongen zit gehurkt met zijn handen een rapteken makend voor een tram..... In zekere zin is het dan ook een over-academische exercitie om verschillende *push*-factoren te onderscheiden, benoemen en toe te kennen aan Angolese migranten. “Je bent jong en je wilt wat” was de gevleugelde Veronica-slogan in de jaren '90 en dat vertelt voor een groot gedeelte waarom veel jonge Angolezen tijdelijk naar Europa wilden migreren. Waarom gaan Nederlandse jongeren tijdens hun vakantie naar Terschelling of Ibiza? Om weg te zijn van de ouders, de vleugels uit te slaan, vanwege het mooie weer en om jongens en meisjes te versieren die niet in het eigen dorp te vinden zijn. Waarom gaan Nederlandse studenten voor een half jaar naar Engeland of Zuid-Afrika tijdens hun studie? Het leren kennen van nieuwe culturen, op eigen benen leren staan, kennisverwerving, de

mooië omgeving en natuurlijk de niet te vergeten – onvermijdelijke – ‘uitdaging’. Jonge Angolezen zijn daar niet anders in. In eigen land konden Angolezen tijdens de jaren negentig nauwelijks reizen en als dit wel mogelijk was, dan was dit in de regel geen vakantiebesteding of een plaats waar meer te beleven viel dan in Luanda. Een jongeman in Angola zei me:

“Ik denk er wel veel over na om naar het buitenland te gaan. Iedereen wil nieuwe dingen ontdekken, nieuwe werelden zien. Jij bent nu ook in Angola, zo willen wij ook andere landen zien. Engeland, Nederland, USA....” (R101)

Het is veilig te stellen dat Angolezen meer dan gemiddeld van feestjes houden. In Angola zelf is dat ieder weekend merkbaar, maar ook in Nederland zijn Angolezen ‘berucht’. Van Angolezen zelf, maar ook van medewerkers van de opvangcentra, heb ik meerdere malen gehoord dat Angolezen de luidruchtigste groep asielzoekers zijn vanwege de vele muzikale bijeenkomsten die zij hebben. Voor sommige Angolezen was de reis naar Europa niet slechts ingegeven door de kommer en kwel die zij in hun eigen land ondervonden, maar ook door de vrijheid die zij tegemoet hoopten te gaan. Het ontlopen van de sleur van alledag in Luanda en de spanning om gewoon een leuker, ander leven in Europa tegemoet te gaan, speelden ontegenzeggelijk een rol.

Tijdens mijn onderzoeksperiode in Angola zag ik hoe mijn twintigjarige buurmeisje (R94) met tien mensen (moeder, zusjes, nichtjes en een tante) in een driekamerflat woonde. Ze werkte zes dagen per week als caissière bij een supermarktte. Ze begon om half acht ’s-morgens en werkte tot drie uur ’s-middags. Iedere dag ging ze om 18.30 naar de middelbare school en kwam ze rond 21.30 weer thuis. Ze vertelde een vriend te hebben die naar Nederland was gegaan. Hij had haar verteld dat het leven daar zo goed was. Mijn buurmeisje voldeed aan vrijwel alle objectieve voorwaarden voor een relatief gelukkig leven in Angola. Ze werkte, kon naar school, woonde met haar familie en had eigenlijk geen enkel groot probleem. Toch vertelde ze me dat ze weg zou zijn gegaan als ze de kans zou hebben gekregen: “Gewoon om te zien hoe het in Nederland is”, want ze hoorde er zulke mooie verhalen over. Een oudere Angolees die al langer in Europa woont, vertelde over de jongere generatie: “Ze zoeken een *imágem* (beeld), het is een avontuur. Het gaat erom dat ze kunnen terugkomen en zeggen “Ik woon in Londen!” of “Ik woon in Nederland!” (R22). Op een gegeven moment was het volgens sommige respondenten in bepaalde wijken, families of vriendengroepen niet eens meer uitzonderlijk als iemand naar Europa ging. Ik vroeg een jongeman (R49) die ik in Angola tegenkwam of migratie naar Europa niet als een hele grote beslissing werd gezien; of er niet van op gekeken werd als iemand naar Europa ging? “Nee”, was het antwoord. “Als ik zeg dat ik naar Nederland ga, is het enige dat iedereen zegt dat ik een auto moet sturen.” Een andere respondent vertelde min of meer hetzelfde:

“Als mensen vanuit Angola weggaan naar een ander land, dan maakt dat niets uit. ‘Hij is weggegaan’, meer niet.” (R66)

Het vertrek naar Europa was voor de meeste respondenten dan ook niet echt een *big deal*. In veel gevallen kende men al mensen die naar Europa waren gegaan en was het min of meer een logische stap die gezet moest worden. Alfredo (R6) vertelde dat er

wel wat familieleden aanwezig waren om hem gedag te zeggen voordat hij voor onbepaalde tijd naar Europa ging, maar van een echt afscheidsfeest was geen sprake. Een andere jongen die uit Zimbabwe was teruggekeerd in Luanda om daar zijn reis naar Nederland te regelen, was net vóór kerst naar Portugal vertrokken. “Iedereen zei nog: ‘blijf tot de kerst’, maar ik vond dat ik moest gaan” (R4). Veel jonge migranten lieten hun vriend of vriendin in Angola achter en meestal vertrok men met het idee in het achterhoofd dat degene die achterbleef later ook zou komen. Personen die níet gingen namen soms zelfs de uitzonderingspositie in. Een jongeman van ongeveer twintig jaar oud, schatte dat uit zijn wijk bijna 60% van zijn oude schoolvrienden naar Namibië, Zuid-Afrika of Europa was vertrokken (R1). Een andere respondent (R72), vertelde dat van zijn vijftien broers en zussen tweederde in Europa woont. Vijf in Nederland en verder in Duitsland, Portugal, Frankrijk, en Engeland. Dat hij zelf ook weg wilde, is dan ook niet verbazingwekkend.

Een oudere Angolees die al langer in Nederland woont, wees erop dat reizen naar Europa ook statusverhogend kan werken. De generatie jongeren die eind jaren negentig naar Nederland is gekomen, is volgens hem niet te vergelijken met de generatie die in de jaren tachtig naar Portugal ging. Al hebben de meesten van de nieuwe generatie de oorlog niet echt meegemaakt omdat ze uit Luanda komen, toch was de oorlog wel altijd in hun leven aanwezig. Daardoor is de manier van denken veranderd en willen ze vooral snel en veel geld verdienen om met hun nieuw verworven status te imponeren. “Je kan niet generaliseren, maar ik denk dat ze vooral voor de Nikes zijn gekomen” (R25). De twee uitspraken hieronder lijken zijn visie in ieder geval gedeeltelijk te bevestigen. Ze zijn opgetekend uit de monden van twee jongens van rond de twintig:

“Als je een auto en een mobiele telefoon hebt, dan heb je alle vrouwen.” (R136)

“Als je een mooi meisje in Angola ziet en je hebt geen mooie kleding of schoenen, dan heb je geen kans.” (R57)

Dit lijken misschien onschuldige opmerkingen, maar voor jongens van rond de twintig is het vooruitzicht om bij het vrouwelijk schoon in het geveel te komen van wezenlijk belang. Een auto, de juiste kleding en een telefoon bij elkaar zien te krijgen, heeft vanuit hun perspectief dus een hele hoge prioriteit.¹⁰⁷ Berichten van migranten en teruggekeerde migranten toonden aan dat het mogelijk was om tijdens of na een verblijf in Europa over deze goederen te beschikken. Migreren bleek te werken! Een jongen die na een mislukte asielaanvraag vanuit Nederland was teruggekeerd naar Angola, mocht veel complimentjes in ontvangst nemen over zijn broek en pet waarvan iedereen wist dat hij die nooit in Angola gekocht kon hebben. De respondent die hierboven refereerde aan het belang van een auto heeft het uiteindelijk voor elkaar gekregen om geld over te maken naar een vriend in Nederland die hem daarop een auto heeft toegestuurd. En jawel, hij had niet één, maar zelfs meerdere vriendinnetjes....

¹⁰⁷ Een auto en mobiele telefoon zijn overigens niet alleen statusgoederen. Na 22.00 uur is er in Luanda bijvoorbeeld geen openbaar vervoer meer. Een auto is daarmee dus voor iedereen die zich na dat tijdstip door de stad wil verplaatsen noodzakelijk. Vaste telefoonlijnen zijn er in de meeste wijken niet, dus iedereen die telefonisch bereikbaar wil zijn – noodzakelijk voor *negócios* – moet over een mobiele telefoon beschikken.

Familieproblemen

Een andere reden die niet vaak in de literatuur wordt genoemd, maar soms wel (mede) ten grondslag lag aan migratie van Angolese jongeren naar Europa, was de relatie tussen ouder en kind. Voor kinderen die problemen hadden met hun ouders, kon migratie naar het buitenland een welkome uitkomst bieden. Een negentienjarige jongen vertelde me dat de moeilijke relatie met zijn vader weliswaar niet de hoofdreden was om te migreren, maar dat het de afweging wel een stuk gemakkelijker maakte:

“Mijn vader is alleen maar met handeltjes bezig, wat zijn kinderen doen maakt hem niet uit. Hij heeft ondertussen een andere vrouw en woont de helft van de tijd ergens anders. Ondertussen komt hij af en toe thuis en slaat hij mijn moeder. Maar mijn moeder gaat niet weg, omdat ze zijn eerste vrouw is. In Angola gaat een vrouw niet weg bij een man (...) Ik wilde ook weg vanwege mijn vader. Wat moet ik als zoon doen als mijn vader mijn moeder slaat?” (R2)

Andersom kon het ook voorkomen dat een vader genoeg had van de levenswijze van zijn kinderen en hen daarom naar het buitenland stuurde. Een achttienjarige jongen vertelde me dat zijn ouders er problemen mee hadden dat hij *liamba* (wiet) gebruikte en dat zijn moeder erop aandrong dat hij naar Zuid-Afrika moest gaan, mede om hem zodoende uit zijn ‘slechte’ vriendenkring te laten vertrekken (R6). Een meisje in Angola vertelde iets soortgelijks over haar neefjes:

“Ik heb twee neefjes die in Nederland wonen. Ze waren 18 en 23 toen ze weggingen, dat was vier jaar geleden. Ze zijn door hun vader gestuurd; het waren *bandidos*. Ze wilden niet studeren en zaten alleen maar achter de meisjes aan. Het gebeurt vaker. Als mensen problemen hebben, bijvoorbeeld met hun familie, dan gaan ze weg. Vooral naar het buitenland.” (R60)

Ook Margarida (R43) vertelde een – enigszins bizar – verhaal over de wijze waarop haar twee neefjes naar Engeland zijn gestuurd. Een jaar of twaalf geleden had tante aan de moeder van Margarida gevraagd of zij een paar weken op de neefjes kon passen. Tante ging namelijk naar Portugal. Pas acht jaar later heeft Margarida’s moeder vernomen dat die tante weer terug was in Angola. Ze woonde in Portugal, had een nieuwe man ontmoet en daar kinderen van gekregen. Margarida:

“Mijn moeder heeft haar gevraagd waarom ze niet voor de twee neefjes zorgde. Ze zei dat ze andere kinderen had en niet voldoende geld had hen naar Portugal te halen. Een maand geleden heeft ze geregeld dat de neefjes – ze zijn nu een jaar of vijftien – naar Engeland konden. Op die manier waren ze uit de kost bij mijn moeder.”

De vierentwintigjarige Adriano (R17) was kort nadat zijn moeder was overleden naar het buitenland gegaan. Een vriend in Angola dacht dat dit overlijden een van de redenen is geweest waarom hij weg was gegaan. De zus van Adriano die ik ook in Angola sprak, dacht er net zo over:

“Het is goed dat hij een tijdje in Nederland heeft gezeten. Hij heeft rustig na kunnen denken over zijn moeder en de toekomst. Maar hij moet maar weer terug komen.” (R59)

Voor deze jongeman was één van de redenen om naar Nederland te komen dus waarschijnlijk het ontvluchten van de thuissituatie. Vergelijkbaar met Europese jongeren die na een ingrijpende gebeurtenis soms een lange reis maken naar India om tot zichzelf te komen, is deze jongen naar Nederland gegaan. Rosa (R82) is eigenlijk om een soortgelijke reden naar Canada gegaan:

“Mijn zus was overleden en met haar was ik heel *close*. Het was ook net uitgegaan met mijn vriendje toen. Ik reisde al veel en had zelf wel geld. Ik was al eens naar Brazilië gegaan. Ik studeerde een jaar aan de universiteit, maar wilde weg. Ik wilde eigenlijk een beetje vluchten uit de situatie.”

MIGRATIE EN MUZIEK

NADAT HET MIGRATIEPROCES NAAR EUROPA EENMAAL OP GANG WAS GEKOMEN, NAM HET ONDERWERP MIGRATIE OOK IN DE JONGERENCULTUUR EEN STEEDS BELANGRIJKERE PLAATS IN. ZOWEL DIRECT ALS INDIRECT UITTE ZICH DAT BIJVOORBEELD IN DE ANGOLESE MUZIEKWERELD. OP DE ANGOLESE TELEVISIE ZIJN MEER CLIPS TE ZIEN VAN SUCCESVOLLE ANGOLESE ZANGERS DIE IN EUROPA WONEN, DAN VAN ANGOLESE MUZIKANTEN UIT ANGOLA. VEEL MUZIKANTEN – ZOALS DE POPULAIRE BAND *SSP* – WONEN IN PORTUGAL EN LATEN IN HUN CLIPS BEELDEN VANUIT LISSABON ZIEN WAAR ZE RONDRIJDEN IN MOOIE AUTO'S. *WARRANT B.* ZINGT BIJVOORBEELD TUSSEN EEN CONTINGENT MOOIE SCHAARS GEKLEDE DAMES IN AUTO'S OVER HET LEVEN IN NOORD-AMERIKA. HET ZIJN OVERIGENS NIET ALLEEN MAAR POSITIEVE GELUIDEN DIE VANUIT HET BUITENLAND KOMEN. DE IN PORTUGAL WONENDE POPULAIRE RAPPER *DOG MURRAS* ZINGT IN HET LIED “BRIEF VAN EEN KNECHT “ OVER HET LEVEN VAN EEN ANGOLEES DIE IN PORTUGAL IN DE BOUW WERKT. “*SOFFRIMENTE E BUÉ*” (HET LIJDEN IS GROOT), “IK STA OM VIJF UUR OP EN KOM PAS OM ZES UUR WEER THUIS (...), HIER IS GEEN *ESQUEMA* (TUSSENPERSON), HIER IS GEEN FAMILIE (...), VELEN HEBBEN ALLEEN MAAR SCHAAMTE EN DAARBUITEN NIETS.” MURRAS BLIJFT ECHTER EEN UITZONDERING E. IN DE MEESTE GEVALLEN WORDT OVER “HET GOEDE LEVEN” IN HET BUITENLAND GEZONGEN EN IN CLIPS WORDT DAT OOK GETOOND. VERSCHILLENDE BEKENDE ANGOLESE MUZIKANTEN WONEN ONDERTUSSEN IN NEDERLAND OF NEMEN HUN PLATEN IN NEDERLAND OP. DE KAAPVERDISCHE MUZIEKINDUSTRIE IN ROTTERDAM HEEFT HIERBIJ WAARSCHIJNLIJK EEN ROL GESPEELD. VAN BEKENDE ZANGERS ALS *MISTER NENO*, *DON KIKAS* EN *ANGELO BOSS* IS IN ANGOLA BIJVOORBEELD ALGEMEEN BEKEND DAT ZIJ IN NEDERLAND WONEN. *ANGELO BOSS* ZINGT: “IK ZIT HIER IN NEDERLAND AAN JOU TE DENKEN” EN “IK GA NAAR BELGIË EN IMPORTEER AUTO'S NAAR LUANDA (..) IK BEN DE *BIGGY BOSS*.” TIJDENS MIJN VERBLIJF IN ANGOLA ZAG IK EEN CLIP OP DE ANGOLESE T.V. VAN DE ANGOLESE BAND *MESELA*. EEN Vliegtuig landde op Schiphol, de camera zwenkte in een auto en de kijker reed mee over de A4 naar Rotterdam. De blauwe ANWB-borden boven de weg gaven de richting aan; we reden naar Rotterdam. In Rotterdam kregen we beelden te zien van de Koopgoot, de Erasmusbrug en een sneeuwlandschap. Tussendoor waren de jonge muzikanten steeds in beeld terwijl ze achter computers aan het werk waren in een studio. De clip spreekt voor zich; het buitenland roept!

5.3 Prostitutie

Naar aanleiding van het grote aantal vermissingen van Nigeriaanse AMA's uit de asielopvang, zijn eind jaren negentig verschillende politieonderzoeken en (wetenschappelijke) studies verricht naar de achtergrond van deze meisjes en de mogelijke toekomst die zij tegemoet zijn gegaan (Terre des Hommes, 1999; INDIAC, 2001 Van Dijk e.a., 2000; Rijken, 2000; Bommeljé, 2003). Daarin kwam vast te staan, dat in ieder geval

sommigen van hen in Nigeria geronseld waren met het doel om in Europa de prostitutie in te gaan. Daarbij zou door de mensenhandelaren eventueel gebruik zijn gemaakt van voodoo-rituelen om de meisjes extra angst in te boezemen en aan zich te binden. De Nederlandse asielopvang zou gebruikt zijn als een soort ‘tussenstation’ (Van Dijk e.a., 2000; Bovenkerk e.a., 2003). Mede daardoor is ook de verdwijning van andere AMA’s en de mogelijke verbinding tussen AMA’s, mensenhandel en prostitutie in de belangstelling gekomen (Thijssen, 1999; Renout, 2002). Toen er sinds begin 2000 ook Angolese AMA’s verdwenen, werden deze vermissingen daarom in sommige gevallen ook in verband gebracht met mensenhandel en prostitutie (De Wit, 2002; Zuidervaat, 2006). Alhoewel geen van mijn Angolese respondenten heeft aangegeven zelf in het kader van prostitutie of mensenhandel naar Nederland te zijn gekomen, of landgenoten te kennen die in dat kader zijn gemigreerd,¹⁰⁸ past het in dit hoofdstuk waar de achtergrond en motivatie van migranten centraal staan wel te onderzoeken in hoeverre er toch aanwijzingen zijn dat Angolese asielzoekers slachtoffer zijn geweest van mensenhandel. Als er op enige schaal sprake zou zijn geweest van prostitutie onder Angolezen in Nederland, zou dit behalve de bovenstaande motieven namelijk een extra reden opleveren waarom Angolezen naar Europa zijn gemigreerd.

Er zijn de afgelopen jaren verschillende signalen geweest die in de richting van mensenhandel van Angolese migranten wijzen. Eén van deze signalen ontstond bij hulpverlenend personeel van een asielzoekerscentrum in een middelgrote stad in Zuid-Holland (E6). Op basis van verschillende indicaties was het vermoeden ontstaan dat Angolese AMA’s werkzaam waren in de prostitutie. Voornamelijk meisjes, maar ook een aantal jongens, vertoonden bepaalde (verdachte) gedragingen. AMA’s kwamen na hun asielaanvraag het centrum binnen in oude kleren, maar na een dag of drie liepen ze al in nieuwe, trendy kleren rond. Ze belden heel veel, wisselden snel van mobiel telefoontje en wisselden ook veel van nummer. Meiden gingen ’s avonds vaak weg en kwamen ’s ochtends pas weer laat terug. Meiden vroegen bij de medische opvang opvallend vaak om voorbehoedsmiddelen en verzochten opvallend vaak om abortus. Tot slot werden AMA’s regelmatig bij het centrum met auto’s opgepikt door onbekenden. Naar aanleiding van deze signalen is een politieonderzoek gestart. Ongeveer drie à vier maanden heeft een aantal rechercheurs aan de zaak gewerkt. Er zijn onder andere observatieteams ingezet die de auto’s waar de meisjes instapten hebben gevolgd en tolken Portugees die voor justitie werkten, is gevraagd of zij over enige aanwijzingen van mensenhandel beschikten. Daarnaast zijn er in deze periode gesprekken gevoerd met de AMA’s zelf en met hun schoolvriendinnen. Uiteindelijk is het onderzoek wegens gebrek aan voortgang en bewijs gestaakt (E6).

Een ander signaal kwam uit de Portugese media waar uitvoerig aandacht is besteed aan de vermeende Angolese mensenhandelaar ‘Damba’. De in Portugal woonachtige Angolees zou onder valse voorwendselen kinderen vanuit Angola en Portugal naar onder andere Engeland en Nederland hebben vervoerd. Kranten kopten over “Kinderhandel” (Expresso 2002b) en een “Vermeend pedofilie-netwerk” (Expresso 2003a). Naar aanleiding van deze berichten heeft ook de Engelse - serieuze - pers met betrekking tot de Damba-zaak krantenkoppen gebruikt die de suggestie wekten dat er op grote schaal in

¹⁰⁸ Daarbij moet worden aangetekend dat ik merendeels mannen heb gesproken.

kinderen werd gehandeld. The Guardian schreef: “*Sold into slavery - scandal of children smuggled into Britain (...) thousands of youngsters are forced into prostitution or domestic work*” (Tremlett & Hopkins, 2002). The Evening Standard kopte: “*Child smuggler Damba turned my son into a slave*” (Gusmaroli, 2003). Na lezing van de artikelen blijft er echter niet veel over van de suggestie dat Angolese kinderen daadwerkelijk verplicht werden in de prostitutie of in het huishouden te werken. Duidelijk wordt wel dat Damba kinderen vanuit Portugal naar Engeland en Nederland heeft vervoerd. Sommigen zou hij een toekomst in de voetballerij hebben beloofd en hen met dit soort verhalen hebben overgehaald naar Engeland of Nederland te reizen. Het is in veel gevallen echter niet duidelijk geworden wat er uiteindelijk met de kinderen is gebeurd. Dat zij in de prostitutie terecht zouden zijn gekomen, berust dan ook voornamelijk op gissingen.¹⁰⁹ Een Portugese opsporingsambtenaar die zich intensief met de Damba-zaak heeft bezig gehouden, gaf ook aan dat er eigenlijk geen aanwijzingen waren dat Damba werkelijk kinderen in de prostitutie bracht. Wel is volgens hem vast komen te staan dat kinderen onder begeleiding van Damba naar het buitenland zijn gegaan. Het lijkt hem waarschijnlijker dat zij daar bij familie terecht zijn gekomen of asiel aan hebben gevraagd, dan dat zij gedwongen zijn tot (prostitutie)werkzaamheden (E81). De rechter heeft Damba uiteindelijk dan ook slechts vanwege het falsificeren van reisdocumenten veroordeeld. In de paragrafen 6.5 en 8.6 zal nog uitgebreider op deze zaak in ingegaan.¹¹⁰

Een derde signaal van mensenhandel uit Angola richting Nederland komt uit de IND-gehoren. Bij de IND vertelden sommige Angolese AMA's of vrouwen dat ze tijdens de reis naar Europa, of na aankomst in Nederland, door hun reisbegeleider seksueel misbruikt waren. In de 150 IND-dossiers die ik heb geanalyseerd, kwamen bijvoorbeeld twee vrouwelijke asielzoekers voor die vertelden tijdens de reis te zijn verkracht. Eén meisje vertelde bovendien dat een reisbegeleider haar tijdens de reis had verteld dat ze na haar asielaanvraag als prostituee zou moeten gaan werken. In een stad in het zuiden van het land is naar aanleiding van een soortgelijke verklaring die een minderjarig Angolees meisje aflegde bij de IND een politieonderzoek gestart. Het meisje vertelde door een blanke hulpverlener via Portugal naar België te zijn meegenomen en daar in een bordeel aan het werk te zijn gezet. Ze heeft kunnen vluchten en is daarna naar Nederland gegaan. Alhoewel de politie deze zaak uitvoerig heeft onderzocht, is nooit duidelijk geworden in hoeverre dit werkelijk is gebeurd. Een tolk Portugees die regelmatig vertaalwerk voor de IND heeft verricht, vertelde me dat het hem opviel dat er bepaalde perioden waren waarin een verhoging optrad van het aantal meisjes dat verklaarde tijdens de reis seksueel misbruikt te zijn. Hij sloot niet uit dat dit element aan het

¹⁰⁹ In de Expresso (2003b), werd bijvoorbeeld door een Nederlandse politieambtenaar gesuggereerd dat twee vijftienjarige Portugese jongens met een Angolese achtergrond die naar Nederland waren gereisd en asiel hadden aangevraagd mogelijk bij prostitutie betrokken waren. Een andere hypothese die de journalist zelf in het stuk opwierp, was dat dit soort jongeren misschien voor drugs-smokkel was ingezet. Uit een eerder onderzoek van de Portugese migratiedienst was volgens de journalist namelijk “ook gebleken dat sommige jongens uit arme buurten een tijd naar het buitenland gaan en terug komen met merkkleding en gouden kettingen”. Suggesties en mogelijkheden genoeg kortom, maar bewijzen ontbreken. Zie in dit verband ook: Jornal de Angola (2003c).

¹¹⁰ Behalve de Damba-zaak zijn er in de Portugese media geen berichten over in Nederland woonachtige Angolese asielzoekers en prostitutie. Wel zijn er aanwijzingen dat Angolese vrouwelijke immigranten door loverboys naar Portugal zijn gelokt om daar in de prostitutie te werken (Carneiro e.a., 2005: 258). In het kader van dit onderzoek voert het echter te ver om daar uitgebreider op in te gaan.

vluchtverhaal werd toegevoegd om daardoor meer kans te maken op een status (E24). Ook uit gesprekken met migranten is dit beeld naar voren gekomen. Een vijftientigjarige jongeman zei me bijvoorbeeld:

“Ze vertellen vaak dat ze verkracht zijn. Aan boord van het schip tijdens de reis of ergens anders. Dat maakt hun verhaal zieliger en geeft ze meer kans. Meisjes hebben gewoon meer kans.” (R54)

Het kan vanzelfsprekend niet worden uitgesloten dat meisjes of vrouwen daadwerkelijk tijdens de reis zijn verkracht of naar Europa zijn gehaald met het doel hier in de prostitutie te werken. Maar zoals in paragraaf 3.4 is opgemerkt, valt niet uit te sluiten dat asielaanvragers hun vluchtverhaal wijzigen of aandikken in de hoop eerder voor een status in aanmerking te komen. Het komt daarom niet geheel onaannemelijk voor dat sommige meisjes of vrouwen daarin ook zover zouden kunnen gaan dat zij – alhoewel dit niet werkelijk is gebeurd – verklaren te zijn verkracht of als prostituee te hebben moeten gewerkt (vgl. Soudijn 2006: 93). Temeer daar geen van de bij de IND vertelde verhalen over verkrachting en prostitutie toetsbaar was, kan deze informatie in ieder geval niet tot de conclusie leiden dat mensenhandel in verband met prostitutie op aanzienlijke schaal is voorgekomen.

Met betrekking tot de vermissing van Angolese AMA's uit de opvangcentra tenslotte, is het waarschijnlijk dat ten minste een gedeelte uit eigen beweging, of op aanraden van familie of vrienden is teruggegaan naar Angola of is doorgereisd naar een ander land. Zelf heb ik bijvoorbeeld verschillende ex-AMA's in Angola gesproken die op eigen initiatief – zonder hun advocaat of COA-personeel in te lichten – naar Angola zijn teruggegaan.¹¹¹ Toen ik een van deze meisjes vroeg of ze zich realiseerde dat sommige hulpverleners en politiemensen zich waarschijnlijk druk maakten over haar situatie en bang waren dat er iets met haar was gebeurd, gaf ze aan dat ze daar eigenlijk nog nooit aan had gedacht. Ze had het gewoon niet naar haar zin gehad in Nederland en is op een dag naar Portugal vertrokken om van daaruit terug te vliegen naar Angola (R81).¹¹²

Tot slot heb ik op basis van de gesprekken met Angolese respondenten geen aanwijzingen gevonden dat Angolese jongeren of vrouwen op grote schaal onder valse voorwendselen of onder dwang in het kader van mensenhandel naar Nederland zijn gekomen. Eén migrant stelde zelfs specifiek dat “prostitutie zoals dat bij Nigeriaanse meisjes wel gebeurt” niet onder Angolezen voorkomt (R10). In vrijwel alle interviews met experts heb ik het onderwerp aan de orde laten komen, maar ook daar stelde vrijwel niemand concrete aanwijzingen te hebben dat Angolezen naar Nederland zijn gekomen om in de prostitutie te werken. Zowel in Nederland als Portugal is volgens opsporingsambtenaren nog nooit een veroordeling geweest wegens mensenhandel waarbij Angolese slachtoffers of daders betrokken waren (E15, E81). Wel werd er op gewezen dat Angolese meisjes of vrouwen die eenmaal in Nederland na een afgewezen asielverzoek hun tijdelijke verblijfsstatus zijn kwijtgeraakt, mogelijk in de prostitutie zijn beland. Bijvoorbeeld omdat ze geen andere mogelijkheid zagen om in hun onderhoud te voorzien, of omdat zij door loverboys daartoe waren verleid of aangezet. Een van de

¹¹¹ In hoofdstuk 10 wordt er nader op in gegaan op welke wijze en waarom zij zijn teruggegaan.

¹¹² Zie in dit verband ook Van Wijk (2006).

experts die veel met jonge asielzoekers werkt, zei bijvoorbeeld aanwijzingen te hebben dat loverboys bewust rond asielzoekercentra meisjes ‘zoeken’ (E32). Een Angolese respondent (R39) vertelde verhalen te hebben gehoord dat sommige jonge Angolezen zich na enkele jaren in Nederland te wonen zouden prostitueren. Maar om prostitutie in de traditionele zin des woords ging het daarbij niet echt volgens hem. Ze zouden soms geld of spullen vragen in ruil voor seks. Het doet enigszins denken aan de publicatie van Korf e.a. (2005: 57), waarin wordt geschreven over jonge meiden in Amsterdam-Zuidoost die op een soortgelijke manier soms geld bij zouden verdienen.

5.4 Redenen om niet te migreren

In de Angolese situatie was het niet zonder meer voor de hand liggend dat iedereen die voldoende geld had om te migreren, hier ook daadwerkelijk toe over ging. Behalve *push*-factoren, bestonden er schijnbaar ook bepaald ‘*stay*’-factoren. Het is belangrijk in het achterhoofd te houden dat de oorlogshandelingen zich vanaf 1994 in een beperkt gebied afspeelden. Grote delen van de kuststrook waren door de MPLA-troepen gecontroleerd gebied waar niet of nauwelijks werd gevochten. Bewoners van deze gebieden waren behalve in de periode na de mislukte verkiezingen van 1992 nauwelijks direct geconfronteerd geweest met oorlogsgeweld. Er waren in Angola kortom regio’s waar sinds de dagen van de *confusão* nooit meer sprake is geweest van echte gevechtssituaties. Daar kwam bij dat er rond de millenniumwisseling enige hoop gloorde dat de oorlog op termijn af zou lopen. In 2000 ging driekwart van de bevolking van Luanda er bijvoorbeeld vanuit dat de oorlog niet langer dan vijf jaar zou duren (De Carvalho, 2002: 52).

Vooraf voor oudere Angolezen met een goede baan bij de overheid, was het in veel gevallen alleen maar nadelig om naar Europa te migreren. Zij konden meer geld verdienen door in Angola op hun lucratieve ambtenarenstoel te blijven zitten dan in Europa een ongewisse toekomst tegemoet te gaan. Ook sommige respondenten die goede zaken deden in de informele handel, verwachtten dat zij beter af waren in Angola dan in Europa. Autohandelaar en arts Luis (R78) vertelde bijvoorbeeld nooit de behoefte te hebben gehad om naar Europa te migreren. Hij wist waar hij over sprak, want hij was al twee keer in Nederland geweest. Eenmaal in Rotterdam en eenmaal op de auto-markt in Utrecht. Ook vertelde hij Portugal al eens te hebben bezocht en in Brazilië op vakantie te zijn geweest. Maar hij had nooit de behoefte gehad om in het buitenland te wonen. Er waren volgens hem zoveel betere mogelijkheden om in Angola geld te verdienen, dat hij migratie nooit serieus overwogen had. Zolang zijn contactpersoon in het buitenland maar goederen zou blijven toesturen, kon hij er belastingvrij de vruchten van plukken.

Er is een palet aan andere redenen waarom personen ervoor hebben gekozen om ondanks de mogelijkheden die zij daartoe hadden, niet te migreren. Sommige respondenten die ooit in Europa hadden gestudeerd of gewerkt, hadden een minder positief beeld over Europa dan de jongere generatie. Een universitair docent uit Luanda vertelde dat hij met zijn goede opleiding niet naar Europa wilde gaan om daar laagopgeleide en laagbetaalde arbeid te doen. “Liever strijd ik hier voor mijn geld, dan daar in de bouw te werken,” was zijn motto (R75). Een landelijk bekende muzikant die in verband met

zijn werk verschillende keren in Europa was geweest, had meer ethische overwegingen om in Angola te blijven:

“Ik heb ook wel de mogelijkheid gehad om in het buitenland te kunnen wonen en mensen hebben mij dan ook wel eens gevraagd waarom ik dat niet heb gedaan. Maar ik wil hier in Angola blijven. Hier kan ik meer aan het land veranderen dan in het buitenland. Ik heb gewoon niet de ‘mentale structuur’ om weg te gaan.” (R68)

Veel jongemannen tot een jaar of dertig die ik in Luanda ontmoette hadden echter wel de mentale structuur en wens om naar Europa te gaan. Één bepalende factor heeft hen er meestal van weerhouden. Een man van rond de dertig bracht het wat omslachtig, maar kwam uiteindelijk toch tot zijn punt: “Ik ben nog niet gegaan omdat de mogelijkheid zich nog niet voor heeft gedaan.....die mogelijkheid is geld” (R101). Bij de grote meerderheid van de Angolezen deed deze ‘mogelijkheid’ zich niet voor en bleef een reis naar Europa daarom een droom. Sommigen zochten hun geluk daarom maar dichterbij huis:

“Ik kon niet aan een visum komen en had geen geld voor een reis naar het buitenland. Daarom ben ik van Benguela naar Luanda gegaan voor een betere toekomst. Er zijn hier meer mogelijkheden om hogerop te komen. Daar kan je overleven, maar niet vooruit komen. Hier in Luanda wel.” (R150)

Meerdere jongemannen die ik heb gesproken, hadden in eerste instantie wel voldoende geld weten te sparen voor de reis naar Europa, maar voelden zich door externe omstandigheden toch gedwongen om te blijven. De zorg voor de familie was hierbij vaak doorslaggevend. Een jongeman die zijn beide ouders tengevolge van de oorlog was kwijtgeraakt, zei eigenlijk nooit overwogen te hebben om naar Europa te gaan, omdat hij de zorg voor zijn broertje en zusje voor zijn rekening moest nemen (R74). Anderen hadden wel vergevorderde plannen om hun vrienden achterna te gaan, maar moesten door onvoorziene gebeurtenissen deze plannen bijstellen:

“In 2002 had ik bijna alles al geregeld. Ik zou ook naar Nederland gaan. Maar omdat mijn moeder toen ziek werd, ben ik niet gegaan. Ik moest voor haar zorgen, want ze heeft hartklachten. Eigenlijk zou ze volgens de artsen naar Zuid-Afrika moeten, maar dat kan ik niet betalen. Nu verzorg ik haar hier.” (R49)

“Hier uit de wijk is iedereen weggegaan. Ik was het ook van plan en zou het zelf betalen. Toen werd mijn moeder ziek en moest ik het geld daaraan uitgeven. Ik ben met haar naar Johannesburg gegaan en daar is ze behandeld. Uiteindelijk ben ik daarom niet naar Europa gegaan. Nu heb ik een vrouw die zwanger is van haar eerste kind en ga ik ook niet meer.” (R47)

Echter niet voor alle jongemannen waren de verlokkingen om te migreren groter dan de wens om in Angola te blijven. Miquel (R76) bijvoorbeeld, was een laagopgeleide man van achter in de twintig die in Angola met zijn Amerikaanse vriendin een kind had. De vriendin was naar de Verenigde Staten teruggekeerd en Miquel had haar in principe achterna kunnen reizen. Hij had echter besloten dit niet te doen:

“Toen ik zei dat ik niet naar haar toe zou gaan, moest ik aan vrienden constant uitleggen waarom ik dat niet deed. ‘Je bent gek’, zei iedereen. Maar ik heb hier ook

mijn leven. Ik hoef niet weg te gaan. Ik heb mijn familie en vrienden. Ik zou alleen weg gaan naar het buitenland als alles geregeld is. Als ik weet dat ik werk heb en niet hoef te ploeteren. Ik lijd liever in mijn eigen land dan daar. Hier heb ik mijn familie die me altijd nog kan helpen.”

Vooraf het laatste aspect dat hij noemt – “in Angola kan mijn familie mij nog helpen” – was een argument dat andere respondenten die niet waren gemigreerd ook hebben genoemd (R71, R89). De stap om naar een vreemd land te gaan zonder de mogelijkheid te hebben om terug te vallen op familie, was voor meerdere personen van doorslaggevende betekenis om niet uit Angola weg te gaan. Een andere reden was trouwens ook gewoonweg gebrek aan informatie of initiatief. Alhoewel uit sommige families en sommige specifieke wijken zeer veel mensen zijn weggegaan, waren er vooral op het platteland ook families en wijken waar migreren naar Europa veel minder gebruikelijk was en waar vrijwillige migratie helemaal geen issue was.

5.5 Redenen om naar Nederland te migreren

“God heeft de wereld geschapen, de Nederlanders Nederland.” Meerdere respondenten in Angola verwezen naar het feit dat door de dijkbouw van de Nederlanders land op de zee is veroverd. Toen ik migranten in Nederland vroeg waarmee ze Nederland voorafgaand aan hun reis associeerden, was dit één van de elementen die genoemd werden. Sommige respondenten in Angola vertelden tijdens geschiedenislessen op school zelfs zo onder de indruk van Nederland te zijn geraakt, dat zij aangaven in het verleden liever door de Nederlanders gekolonialiseerd te zijn geweest dan door die “ongeorganiseerde” Portugezen. Over het algemeen stond Nederland in Angola bekend als een goed georganiseerd, sociaal en liberaal land waar weinig discriminatie was en goed voor vluchtelingen werd gezorgd. In sommige kringen was specifieke kennis aanwezig; zo wisten rastafaria’s in Angola bijvoorbeeld dat er in Nederland op straat gebloed mocht worden. Zoals eerder vermeld, wisten handelaren dat er in Nederland goede auto’s te koop waren. In de jaren tachtig schenen er veel Nederlandse producten in Angola te zijn geweest, waarvan vooral de melkproducten bekend waren. De Friese vlag – van Friese Vlag melkproducten – werd misschien nog wel sterker met Nederland geassocieerd dan het rood-wit-blauw. Sommige respondenten wisten daarnaast ook te vertellen dat veel van de traditionele omslagdoeken – *panos* – afkomstig waren uit de Vlisco fabriek in Nederland.¹¹³ Ook de kwaliteiten van het Nederlands voetbalelftal en individuele spelers als Van Basten, Gullit en Van Nistelrooy waren bekend. Veel (potentiële) migranten wisten dus al iets over Nederland voordat er naartoe gemigreerd werd. Maar de specifiekere vraag waarom men nu uitgerekend zo graag naar Nederland wilde migreren, bleek voor veel respondenten zowel een makkelijke, als een moeilijke te beantwoorden vraag.

Een makkelijke vraag, omdat men via via in Angola gewoonweg had gehoord dat het daar in het verre Nederland ‘goed’ was, of dat men daar ‘goed’ werd opgevangen. De (veronderstelde) bekendheid met de Nederlandse geschiedenis, cultuur en producten sloten aan bij het positieve beeld dat anderen van Nederland schetsten. Maar de vraag werd moeilijker als ik doorvroeg wát er dan zo specifiek goed zou zijn aan Nederland.

¹¹³ Gevestigd te Helmond.

Behalve het nieuws dát het goed was en dan dat er melk, goede voetballers en goedkope auto's vandaan kwamen, wisten de meeste respondenten in Angola daar eigenlijk niet echt antwoord op te geven. Opvallend was dat bijna niemand vertelde over mogelijke voordelen van het Nederlandse asielbeleid. Slechts één respondent in Angola wist een specifiek voordeel van de Nederlandse asielprocedure te noemen, namelijk dat Nederland zo'n goed land was, omdat men vijf jaar na een asielaanvraag genaturaliseerd kon worden (R72). Verder leken specifieke elementen van het Nederlandse asielbeleid geen aantrekkingskracht uit te oefenen op potentiële migranten. Een ander opvallend element was dat vrijwel niemand vertelde dat mensensmokkelaars hen ervan probeerden te overtuigen dat Nederland een aantrekkelijk bestemmingsland was. Dit is opvallend, omdat in de literatuur met betrekking tot asielmigratie wel regelmatig terugkomt dat asielmigranten 'geronseld' worden.

Veruit de belangrijkste *pull*-factor om naar Nederland te gaan was kortom de - relatief beperkte - berichtgeving van relaties uit het netwerk van potentiële migranten die vertelden dat het leven er 'goed' was. Personen uit het netwerk waren voornamelijk bekenden die vanuit Nederland of een andere plek in Europa positieve berichten aan het thuisfront doorgaven. Maar het konden ook Angolezen in Angola zijn die dit vertelden. Een respondent had lang met het idee gespeeld om naar Europa te gaan, maar door de ziekte van zijn moeder zijn de plannen uiteindelijk niet doorgegaan. Toen ik vroeg hoe hij tot een beslissing zou zijn gekomen waar naartoe te gaan, antwoordde hij:

"Ik ken zoveel mensen in Europa. Ik bel gewoon naar iedereen op om te vragen hoe het er is. Ik vraag aan iemand in Nederland: "hé hoe is het daar?" Ik bel naar iemand in Portugal: "Hé, hoe is het daar?" Ik vraag of ze denken dat ik me daar thuis kan voelen en of ik kan doen wat ik wil doen. En het hangt er ook van af of je al ergens '*amor*' hebt. Een relatie, iemand die je kent." (R49)

Een vriend van hem was al eerder naar Nederland gegaan om er te gaan studeren. Toen die vriend zei dat het leven er goed was, is een andere vriend er ook heen gegaan. Van de zes goede oude vrienden zitten er nu twee in Nederland en een in Portugal. De geluiden uit Nederland waren volgens de respondent een stuk positiever. Hij hoorde dat het leven in Portugal zwaar was, dat het land arm was en er veel discriminatie was. Als hij naar Europa zou zijn gegaan, dan zou hij waarschijnlijk naar Nederland zijn gegaan, zo vertelde hij.

Ook de vader van Rui (R85) is in 2000 op basis van geluiden van kennissen uit het buitenland tot het besluit gekomen om zijn vier zoons naar Nederland te laten gaan. Vader had op dat moment een goede baan en de jongens woonden samen met hun familie in een klein, maar redelijk goed verzorgde flat met airconditioning in een goede buurt. Allemaal waren ze in hun tienerjaren, speelden ze muziek in het kerkkoor en zaten ze op de middelbare school. En dat betekende dat er in de nabije toekomst hoge kosten voor vader in het verschiet zouden liggen met vier kinderen die op korte termijn naar de universiteit toe zouden moeten gaan. Alhoewel er geen directe familieleden in het buitenland woonden, hadden ze wel van vrienden die al in Nederland woonden gehoord dat het leven daar goed was en dat er gestudeerd kon worden. Binnen een jaar waren alle vier de zoons vertrokken.

Volgens verschillende respondenten werd het op een gegeven moment een soort ‘modeverschijnsel’ op middelbare scholen om naar Nederland te gaan (R85, R57, R4, R9). Een van hen noemde het een “roddel.” Iemand had het volgens hem een keer verzonnen of gezegd. Iedereen was ervan op de hoogte, maar niemand wist volgens hem eigenlijk nog waar het vandaan kwam. Hoe dan ook; niet alleen kinderen met ouders die krap bij kas zaten, maar ook kinderen uit de ‘betere’ Luandese milieus vertrokken naar *Holanda*. Meerdere respondenten vertelden bijvoorbeeld dat zij kinderen van diplomaten kenden die in Nederland asiel hadden aangevraagd (R6, 53, 129). De algemene notie dat het daar ‘goed’ zou zijn, was al voldoende. De vijftienjarige Mario (R24) kende bijvoorbeeld nog niemand in Nederland, maar had er op school positieve verhalen over gehoord. Zijn ouders regelden dat hij er naartoe kon. Hetzelfde gold voor Kudi (R64), wiens broer de reis regelde en betaalde. Een andere respondent vertelde dat hij op een gegeven moment bijna meer vrienden in Nederland had dan in Luanda. Hij besloot ook te gaan. Nu woont er een vriend in Groningen, een in Leiderdorp, een in Almelo en een in Antwerpen. “Heel Luanda zit in Nederland!” (R17)

Uit gesprekken met de respondenten komt naar voren dat ook ‘*radio trottoir*’ – de tam-tam van de straat – een zeer belangrijke informatiebron vormde. Op middelbare scholen leek migratie naar Nederland de roddel van de dag te zijn en in ieder geval in de hoofdstad Luanda was volgens mijn respondenten vrijwel iedereen op de hoogte van het aantrekkelijke *Holanda*. Over het algemeen geldt in Afrika volgens Bayart dat de roddel van de straat razendsnel werkt en een grote rol speelt in het maatschappelijk leven (Bayart, 1993: 219/252). Informatie op basis van netwerkrelaties ontstaat vooral als er behoefte is aan snelle, betrouwbare informatie die niet gemakkelijk op een andere manier te verkrijgen is (Powell, 1990: 304). Vooral dan zijn mensen snel geneigd te vertrouwen op informatie die afkomstig is van familieleden en kennissen. Het lijkt erop dat dit ook ten aanzien van Angolese migratie naar Nederland het geval is geweest. Het volgen van informatie afkomstig van netwerkrelaties heeft er in sommige gevallen toe geleid dat complete vriendengroepen zijn gemigreerd. Volgens verschillende respondenten zijn uit de wijk *Kinaxixe* in Luanda in de loop der jaren erg veel jongemannen naar Nederland vertrokken. Zowel met het doel er te studeren, als met het doel er te werken. Kiko (R73) staat zich erop voor dat hij één van de eerste Angolezen was die in Nederland ging wonen. Begin jaren negentig heeft hij er asiel aangevraagd.

“Toen ik in Nederland aankwam, waren er tien Angolezen en nu zit het vol. In *Kinaxixe* kent iedereen mijn naam nog wel. Mijn verhaal is rond gegaan.”

Als iemand uit deze buurt wegging, sprak het bijna voor zich dat hij naar Nederland zou afreizen. Antonio (R47) klaagde samen met nog een vriend de enige van zijn oude vriendengroepje te zijn die nog in Angola achter is gebleven:

“Iedereen is naar Nederland vertrokken. Onze buurt heeft Nederland ontdekt.....de eersten gingen in ’88, ’89. Kijk, deze flats hier [wijzend naar een straat achter hem], hier is iedereen weggegaan. Wij hebben een ‘eigen wijk’ in Arnhem. Die is van ons....”

De keuze naar welk land je gaat, laat zich volgens Antonio in een makkelijke formule vertalen: “Als je iemand in het buitenland kent die zegt dat het hem bevalt, dan ga je

daarheen en als het jou bevalt, dan blijf je.” Een jongeman vertelde ongeveer deze formule te hebben toegepast. In Luanda raakte hij in gesprek met iemand die om auto's in te kopen ooit naar Nederland was gegaan. Die man was in Nederland blijven wonen en hij had verteld dat hij een huis had, een auto en dat het helemaal goed was:

“Ik was daar niet zo in geïnteresseerd en vroeg of ik er ook kon studeren. ‘Natuurlijk kan dat, het is allemaal goed geregeld’, zei hij. Ik wilde een land dat goed georganiseerd was, qua sociale zekerheid en zo. Daarom ben ik gegaan. Als ik iemand was tegengekomen die in Londen was geweest, dan was ik naar Londen gegaan.” (R12)

Het lijkt erop dat vooral personen die in het buitenland woonden en tijdelijk naar Angola terugkeerden in verband met familiebezoek of om zakelijke redenen, invloed hebben uitgeoefend op de keuze van het bestemmingsland van andere migranten. Kiko (R73) was de belichaming van het ideaalbeeld van een in Nederland wonende Angolees die achterblijvers in Angola ertoe heeft aanzet naar Nederland te gaan. Hij was al vroeg in de jaren negentig naar Nederland gereisd, had er ondertussen een vrouw en kinderen en was genaturaliseerd. Toen ik hem in Angola tegenkwam, verbleef hij alweer een jaar in Luanda om er auto's in te kopen die hij naar Nederland stuurde. Hij verdiende goed met zijn autohandel, liep in mooie kleren rond, had een snelle zonnebril en reisde af en toe via Zuid-Afrika naar Nederland.¹¹⁴ Tijdens zijn verblijf in Angola kon hij gratis bij zijn vader en moeder wonen, “maar een lieve zoon geeft af en toe wat als hij ziet dat het nodig is.” Joao (R4) is een typisch voorbeeld van een migrant die af is gegaan op ontmoetingen met figuren als Kiko. Joao's vader wilde eigenlijk dat hij naar Engeland zou gaan, maar Joao zelf was zijn oude buurman tegengekomen die na 14 jaar in Nederland te hebben gewoond in Angola op vakantie was. Die man kwam terug met foto's van zijn kinderen en een auto. Hij had een baan en zei dat het leven goed was. Een vriend die vijf maanden in Nederland woonde, zei ook dat het hem daar beviel. Uiteindelijk heeft hij toen maar besloten naar Nederland te gaan. “Soms ga je gewoon af op wat mensen je zeggen”, was zijn verklaring.

Als respondenten over familieleden spraken, is het overigens moeilijk te achterhalen wie daar allemaal onder vallen. Als via, via, via een familielid valt te ontwaren, wordt het vaak al een familielid genoemd; of zoals een respondent zei: “De vader van de nicht van mijn oom is familie voor mij” (R22). Maar zelfs als alléén familie tot de derde graad wordt meegerekend, beschikken sommige respondenten over een enorm familienetwerk. Edson's (R138) opa was bijvoorbeeld vrachtwagenchauffeur en tijdens zijn omzwervingen heeft hij 30 kinderen bij verschillende vrouwen verwekt. Alleen al contacten met broers, halfbroers, zussen, nichten en neven maken dat hij in Portugal, Spanje, Frankrijk, België, Engeland, Duitsland en Spanje contactadressen heeft.

De Angolese maatschappij beziend, is het niet verbazingwekkend dat ingrijpende beslissingen zoals een voorgenomen migratie op basis van contacten binnen de particuliere

¹¹⁴ Hij heeft de Nederlandse nationaliteit en met zijn Nederlandse paspoort reist hij op een toeristenvisum naar Angola. In Angola heeft hij een Angolese identiteitskaart aangevraagd, dus nadat zijn toeristenvisum is verlopen, kan hij op basis van zijn identiteitskaart gewoon blijven. Met de identiteitskaart kan hij naar Zuid-Afrika reizen, om van daaruit met zijn Nederlandse paspoort uit te reizen.

circle of trust of op basis van *radio trottoir* werden genomen. Andere betrouwbare informatiebronnen waren er nauwelijks. Over het algemeen heerste een gezond wantrouwen met betrekking tot publieke informatievoorziening vanuit de overheid of mediakanalen zoals radio, kranten of televisie. Naast mogelijk onbetrouwbaar nieuws, gaven deze bronnen trouwens überhaupt vrijwel geen praktische informatie over een onderwerp als migratie. Als men overwoog naar het buitenland te migreren, was het dus het meest voor de hand liggend om contact op te nemen met familieleden die al in het buitenland woonden of personen die anderszins aangaven hier informatie over te kunnen geven. Potentiële migranten baseerden zich vrijwel nooit op hun eigen kennis over mogelijke bestemmingslanden, maar gingen af op informatie van vrienden, familie, klasgenoten en collega's.

Alles overziend is het overigens interessant dat er geen aanwijzingen zijn gevonden dat de Kaapverdianse gemeenschap in Nederland een *pull*-effect op Angolese migranten heeft gehad. De veronderstelling zou voor de hand liggen, dat de eerste Angolezen werden aangetrokken en opgevangen door deze Kaapverdische gemeenschap die de lusofone (Portugeestalige) geschiedenis en cultuur met Angolezen deelde. Verschillende experts suggereerden dat deze gemeenschap misschien 'iets' te maken kon hebben met de komst van de Angolezen (E9, E19). Vooral in Rotterdam woont vanaf de jaren vijftig een aanzienlijke groep migranten afkomstig van de Kaapverdische eilanden.¹¹⁵ Tijdens het onderzoek is hier echter niets van gebleken. Geen enkele Angolese respondent gaf uit zichzelf aan dat de Kaapverdische gemeenschap een rol had gespeeld bij migratie van Angolezen naar Nederland. Slechts één respondent – zie paragraaf 5.2.4 – gaf aan Kaapverdische contacten in Nederland te hebben ingeschakeld. Wanneer ik specifiek vroeg naar een mogelijke relatie, klonk het hen niet aannemelijk in de oren dat er enig verband tussen beide gemeenschappen bestond.

5.6 Andere mogelijke bestemmingslanden

Behalve Nederland, zijn Angolezen tijdens de oorlog ook naar veel andere landen gemigreerd. Dit is al in hoofdstuk 4 besproken. Veruit de meesten zijn naar de buurlanden Congo, Zambia en Namibië gevlucht. Vanwege de koloniale historie, was vooral Portugal als Europees bestemmingsland geliefd. In dat verband is opvallend dat daar vrijwel geen asiel is aangevraagd.¹¹⁶ Engeland ontving – net zoals Nederland – wel relatief veel Angolese asielzoekers, evenals Duitsland, Zwitserland, België en Frankrijk. De redenen om vanuit Angola naar deze landen te reizen, kwamen volgens mijn respondenten in grote mate overeen met de redenen waarom men naar Nederland ging. Men hoorde op enig moment via via dat het aantrekkelijke landen waren om te wonen, dat de opvang goed zou zijn, of men had er familieleden wonen. Buiten de buurlanden en bovenstaande Europese landen, verwelkomden ook Zuid-Afrika, Brazilië, Canada en de Verenigde Staten gedurende de jaren negentig Angolese asielzoekers. Omdat deze landen niet in Europa liggen en in die zin afwijken van de andere landen waar Angole-

¹¹⁵ In eerste instantie waren de Kaapverdianen in Nederland zeelieden die werden aangetrokken door de Rotterdamse haven. Na de onafhankelijkheid in 1975 kwam gezinshereniging op gang en tegenwoordig wonen er ongeveer 20.000 Kaapverdianen in Nederland (o.a. Burgers & Engbersen, 1999; Strooij, 2000).

¹¹⁶ Zie in dit verband de tabellen met het asielaanvragen van Angolezen in Europa in paragraaf 4.5.

zen asiel aanvragen, wordt hieronder kort ingegaan op specifieke *pull*-factoren van deze landen.

De voornaamste reden voor Angolezen om naar Zuid-Afrika te migreren, was volgens respondenten dat dit het dichtstbijzijnde land met een westerse standaard van leven was. Eerder is al aangegeven dat Zuid-Afrika vooral midden jaren negentig geliefd was onder de elite van Angolezen om te winkelen of huizen te kopen. Angolezen die geen deel uitmaakten van de elite, hoopten er werk te vinden. Bovendien konden in Zuid-Afrika producten worden ingekocht in verband met de handel en er kon er relatief goed(koop) onderwijs worden genoten. Ook is al aangehaald dat Zuid-Afrika midden jaren negentig een populaire bestemming onder jongeren was om te gaan studeren. Soms vroeg men er asiel aan en werkte of studeerde men er tegelijkertijd. In 2003 telde Zuid-Afrika ruim 5.500 Angolese asielzoekers (UNHCR, 2004c). Gilberto (R66) was één van hen. Eind jaren negentig ging hij op kosten van zijn moeder in Zuid-Afrika studeren. In principe hoefde hij geen asiel aan te vragen; hij kon immers zijn studievissum steeds verlengen. Maar nadat hij op een toeristenvissum naar Kaapstad was gereisd, vroeg hij toch asiel aan. Het vormde volgens hem een simpele en snelle wijze om aan een legale verblijfsstatus te komen. Hij had naar eigen zeggen ook wel via de officiële weg een studievissum aan kunnen vragen, maar het was gewoon veel makkelijker om als asielzoeker binnen te komen. Om voor een studentenvissum in aanmerking te komen, moest er van alles aangetoond worden en lang gewacht worden, terwijl asiel aanvragen zo gebeurd was. Toen hij vertelde dat zijn ouders dood waren, kreeg hij van de medewerkers van het *Home Office*¹¹⁷ nog hulp ook. “Ze loodsten je ongeveer in de goede richting, het was zo makkelijk!” Hij kreeg een tijdelijke verblijfsstatus, maar was daar eigenlijk nog niet tevreden mee. Iedere drie maanden zou hij bij het *Home Office* in de rij moeten staan om voor verlenging in aanmerking te komen. Van een vriend had hij gehoord dat het ook mogelijk was om betere statussen te kopen. Bij een Congolees kocht hij voor 500 rand¹¹⁸ een valse vluchtelingenstatus die voor twee jaar geldig was. Volgens hem hadden meerdere Congolezen contacten met medewerkers van het *Home Office* en was het algemeen bekend dat deze dienst corrupt was. Ook andere migranten die enige tijd in Zuid-Afrika hadden gewoond, spraken over corruptie binnen deze dienst waardoor het niet erg moeilijk zou zijn om aan vluchtelingenstatussen te komen (R107, R108).¹¹⁹ Eerder echter al, zagen we dat Zuid-Afrika volgens verschillende respondenten sinds eind jaren negentig vanwege de onveilige en xenofobe status die het land had, een beduidend minder aantrekkelijk bestemmingsland werd gevonden dan Europese landen.

In de jaren negentig zijn er duizenden Angolezen naar Brazilië gemigreerd. De Angolese krant *Jornal de Angola* meldde bijvoorbeeld in 2003 dat alleen al in Rio de Janeiro 5.000 Angolezen zouden wonen (*Jornal de Angola*, 2003). Niet al deze migranten hebben asiel aangevraagd. De grootste groep asielzoekers is direct na het oplaaien van de oorlog in 1992 aangekomen. 1.200 Angolezen waren in dat jaar met behulp van toeristenvisa naar Brazilië gevlogen en hadden na aankomst asiel aangevraagd (Fischel

¹¹⁷ Zuid-Afrikaanse immigratiedienst.

¹¹⁸ Ongeveer 50 euro.

¹¹⁹ Zie ook Chesang (2005) die het beeld van structurele corruptie bij het Zuid-Afrikaanse immigratiedienst bevestigt.

de Andrade & Marcolini, 2002) In 2002 zouden in Brazilië in totaal ongeveer 1.900 Angolese asielzoekers verblijven (UNHCR, 2002b). Daarmee vormden zij in Brazilië veruit de grootste groep asielzoekers. Voor Angolezen is Brazilië – waar ook Portugees wordt gesproken – vooral het land waar de *novelas* (soapseries) vandaan komen. Iedere avond worden er verschillende soaps uitgezonden op de nationale Angolese televisie, waarin het wel en wee van Braziliaanse familieproblemen over de kijker wordt uitgestort. Over het algemeen werd door mijn respondenten positief over Brazilië gedacht: het werd geassocieerd met dans, muziek en mooie kleding. Voor de rijkere Angolezen en handelaren gold en geldt het bovendien als een goed land om kleding, muziek of voedsel in te kopen. Tegelijkertijd waren veel respondenten er goed van op de hoogte, dat ook in Brazilië armoede heerst en dat migranten er mogelijk een zwaar leven tegemoet zouden gaan. Zoals een respondent opmerkte: “Vroeger hadden we geen schotelantennes en konden we alleen Braziliaanse soaps zien. Dan denk je echt dat Brazilië het paradijs is, want iedereen is heel rijk. Maar nu kunnen we ook andere programma’s zien en weten we dat er veel problemen zijn” (R86). De meeste respondenten die naar Europa waren gemigreerd, vertelden Brazilië dan ook niet als een aantrekkelijk land te hebben beschouwd om voor langere tijd naartoe te migreren.

Van 1998 tot 2004 vroegen volgens UNHCR in Canada ruim 1.900 Angolezen asiel aan.¹²⁰ Canada stond volgens veel respondenten in Angola bekend als een goed land om naartoe te migreren. Een liberaal land, met goede opleidingsmogelijkheden waar goed voor buitenlanders gezorgd werd. Eind jaren tachtig en begin jaren negentig waren er al Angolezen die na hun studie in Portugal naar Canada waren vertrokken om daar asiel aan te vragen en zij kwamen volgens een van mijn respondenten over het algemeen goed terecht (R50). Een respondent die zelf enige tijd in Canada had gewoond, zei dat er in de jaren zeventig en tachtig zelfs al Angolezen naar Toronto waren gemigreerd en dat er dus vanaf die tijd al een kleine Angolese gemeenschap in Canada woonde (R82). Net als dat voor Nederland het geval was, lijkt het in Angola ook enige tijd ‘mode’ te zijn geweest om naar Canada te gaan. Maar het verkrijgen van visa was erg moeilijk en daardoor was de reis naar Canada over het algemeen duur en moeilijk te regelen. Het zou kunnen dat de lange en moeilijke reis een van de voornaamste redenen is, dat er in verhouding met sommige Europese landen uiteindelijk maar weinig asielaanvragen in Canada zijn gedaan. Twee respondenten (R17, R90) wilden in 2000 bijvoorbeeld eigenlijk naar Canada migreren, maar zijn uiteindelijk toch naar Nederland gegaan, omdat het reizen naar Canada te moeilijk bleek. Rosa (R82) is in 1999 wel in Canada terechtgekomen. Maar niet nadat ze zich eerst goed geïnformeerd had over voor- en nadelen in Europese landen. Ze had bijvoorbeeld overwogen om naar Nederland te gaan, maar vanwege de slechte berichten die ze van kennissen die daar al woonden hoorde, had ze daar vanaf gezien. Ze wilde niet naar een land waar gediscrimineerd werd en hoorde dat dit in Nederland wel het geval was. Van haar halfbroer die in Duitsland was opgegroeid, hoorde ze dat ook in Duitsland erg veel discriminatie was. Van Portugezen zei ze zelf al te weten dat ze discrimineerden. Engeland en Noorwegen werden door haar nog overwogen om naartoe te gaan, maar daar kende ze nog niemand. De enige positieve berichten kreeg ze vanuit Canada. Daar had ze een

¹²⁰ Lebert benadrukt dat er daarnaast ook relatief veel Angolezen naar Canada zijn gegaan zonder asiel aan te vragen. In veel gevallen hadden deze personen daarvoor al in Europa asiel aangevraagd (Lebert, 1999).

viriendin die er al enkele jaren naar tevredenheid woonde. De reden waarom mijn respondent uiteindelijk naar Canada was vertrokken, komt dus in grote mate overeen met de redenen van Angolezen die naar Nederland waren gegaan. Ze hoorde vanuit haar netwerk positieve verhalen over een bepaald land en besloot op basis van die informatie de reis te regelen.

Tot slot nog kort iets over migratie van Angolezen naar de Verenigde Staten. Op de een of andere manier leek dit ‘klassieke’ immigratieland geen grote aantrekkingskracht op Angolese migranten uit te oefenen. Van 1998-2004 vroegen volgens UNHCR bijvoorbeeld slechts 290 Angolezen in de VS asiel aan. Ook heb ik gedurende de gesprekken met respondenten weinig signalen gekregen dat Angolezen naar de Verenigde Staten zijn gereisd in verband met arbeidsmigratie. Op jaarbasis stelt de Verenigde Staten door middel van loting 50.000 visa beschikbaar voor personen uit landen met een lage immigranteninstroom. Abusharaf (2002) beschrijft hoe Soedanezen actief deelnemen aan deze zogenaamde ‘*Green Card Lottery*’¹²¹ met het doel om legaal naar de VS te kunnen reizen. Ook uit andere – met name arme – landen wagen veel mensen een kansje om op deze manier voor een visum in aanmerking te komen; in 2000 waren er in totaal bijvoorbeeld maar liefst 13 miljoen aanmeldingen.¹²² Angolezen lijken zich weinig bewust van deze mogelijkheid of voelen zich er weinig toe aangetrokken. Geen van de Angolese respondenten heeft mij ooit verteld dat deelname aan de loterij als een mogelijkheid wordt aangegrepen om Angola te verlaten. Er worden jaarlijks gemiddeld dan ook slechts tussen de 10 en 20 *greencards* aan Angolezen vergeven. Erg weinig in vergelijking tot bijvoorbeeld Soedan (1.000), Togo (2.800) en Ethiopië (6.000).¹²³ Een voor de hand liggende verklaring waarom Angolezen zo weinig naar de Verenigde Staten migreren is er niet direct. Angolezen staan in principe niet negatief tegenover de Verenigde Staten en zeker jongeren zijn over het algemeen zelfs gefascineerd door de Amerikaans jeugdcultuur.

5.7 Congo-connectie

Het buurland Congo is volgens een groot aantal respondenten van zeer aanzienlijke invloed geweest op het migratieproces van Angolezen naar Europa. Tijdens de gesprekken die ik met respondenten over asielmigratie heb gevoerd, kwam zeer frequent de relatie tussen Angolese migratie en Congo aan de orde. Congolezen zouden er met name in grote mate aan hebben bijgedragen dat Angolezen gebruik zijn gaan maken van asielprocedures in Europa. Zij zouden de eersten uit de Afrikaanse regio zijn geweest die in Europa asiel hadden aangevraagd. “De Congolezen hebben het uitgevonden” en “zij waren de eersten” is een greep uit de uitspraken van respondenten die ik heb gehoord. In deze paragraaf wordt kort aandacht besteed aan de invloed die de Congolezen hebben gehad op Angolese asielmigratie naar Europa. Om hun rol goed te kunnen duiden, is het noodzakelijk eerst een stapje terug te doen in de tijd en het ontstaan van asielmigratie vanuit Congo te omschrijven.

¹²¹ Officieel de *Diversity Immigrant Visa Program*.

¹²² [<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2001/index.cfm?docid=2850>], (geraadpleegd april 2006).

¹²³ [<http://www.usagcls.com/Res.asp>] (geraadpleegd april 2006). Migranten uit andere voormalige Portugese koloniën zoals Mozambique en de Kaapverdische Eilanden ontvangen overigens ook zeer weinig *greencards* op deze wijze.

5.7.1 Migratie van Congolezen

Toen Congo begin jaren zestig een onafhankelijke status kreeg, ontstonden er voor Congolezen nieuwe mogelijkheden om naar Europa te migreren. Onder de koloniale overheersing begin jaren vijftig was het voor Congolese studenten niet ongebruikelijk om – enige tijd – hoger onderwijs in België te volgen. Nadat eenmaal vaststond dat Congo onafhankelijk zou worden, werden de nieuwe ambtenaren die de plaats van de koloniale bestuurders over zouden nemen ook in België opgeleid. Na de onafhankelijkheid van Congo in de jaren zestig en zeventig raakte de trek van Congolese studenten naar België in een stroomversnelling, omdat de Congolese overheid beurzen verstrekke om naar Europa te gaan en daar te studeren of trainingen te volgen. Deze studenten gingen naar Europa met de intentie om terug te komen, maar net als Angolese studenten in de jaren tachtig besloten sommigen te blijven. Deze studenten zouden een cruciale ondersteuning vormen voor een groep lager opgeleide migranten die later kwam. Men kwam er achter dat het vrij gemakkelijk was om in Europa ongeschoold werk te vinden en halverwege de jaren zeventig kwam immigratie naar voornamelijk Frankrijk en België goed op gang (Sumata, 2002: 16).

MacGaffey & Bazenguissa beschrijven hoe midden jaren zeventig de *Sapeurs* uit Congo-Brazzaville als eersten begonnen met de handel tussen Europa en Congo. Deze Bakongo waren onderdeel van de ‘beweging’ *la Sape* (*Société des Ambianceurs et des Personnes Élégantes*); een groep jongeren die in Afrika flaneerden met Parijse designerkleding en pronkten met een luxe levensstijl:

“Soon they got the idea of going to Paris themselves to obtain the clothes they wanted, which they called ‘going adventuring’ (*partir l’aventure*). To finance this enterprise, they began to trade in clothes and appliances. It was thus the *Sapeurs* who made France accessible in this period to those who were uneducated and of small means, rather than only to members of the upper class going for educational purposes.” (MacGaffey & Bazenguissa, 2000: 38)

Eind jaren zeventig importeerden behalve de *Sapeurs* ook andere Congolezen (zowel uit Congo-Brazzaville als Zaïre) op grote schaal goederen uit Europa. In de jaren tachtig gingen steeds meer Congolezen naar Frankrijk. De auto- en textielhandel bloeide op en onder de nieuwe entrepreneurs bevonden zich ook de studenten van het eerste uur (Sumata, 2002: 17). Vóór de jaren zeventig werden handelaren in Congo geridiculiseerd; iedereen wilde bij de overheid werken omdat daar het grote geld te verdienen viel. Mede vanwege het proces van ‘Zaïrisering’¹²⁴ – waarmee de toenmalige leider Mobutu de Afrikaanse handelsgeest poogde te stimuleren – werden handelaren steeds welvarender (MacGaffey & Bazenguissa, 2000: 11; Gould, 1980: 50). In de jaren tachtig ontstond de piek in deze handel en gingen er grote bedragen in om. Volgens MacGaffey & Bazenguissa was vooral de handel in tweedehands auto’s naar Congo tot midden jaren negentig erg winstgevend. Behalve in Frankrijk en België zouden de

¹²⁴ ‘Zaïrisering’ houdt kort gezegd in dat Mobutu als onderdeel van zijn ideologie van *authenticité* een ‘afrikanisering’ van de Congolese maatschappij en staat nastreefde. Steden en straten kregen Afrikaanse namen en Afrikanen moesten weer trots worden op hun achtergrond. Daarnaast werden op grote schaal land, bedrijven en gebouwen genationaliseerd en later geprivatiseerd (Bayart, 1993; Van Veen, 2002).

Congolese handelaren ook de markt van tweedehands auto's in Nederland hebben gebruikt. Na 1994 begon de handel enigszins in te zakken vanwege de devaluatie van de CFA-franc, hogere autoprijzen en economische teruggang in Centraal Afrika die tot gevolg had dat er minder vraag naar tweedehands auto's kwam (MacGaffey & Bazenguissa, 2000: 90-92). Migratie vanuit Congo naar Europa ging echter onverminderd voort. Economische malaise, politieke instabiliteit en de burgeroorlog die in 1996 uitbrak, hebben het migratieproces van Congolezen in de jaren negentig versterkt (Sumata 2002: 2-16).

Niet alleen mannen waren bij de handel betrokken; vrouwen waren minstens zo actief. Zij zouden zelfs diamanten en goud naar Europa smokkelen om hun handel van Europese goederen naar Afrika te financieren. Ze importeerden schoenen en kleding uit Frankrijk en juwelen uit Antwerpen naar Congo en exporteerden maniok en palmolie om de grote Congolese gemeenschap in Brussel van Afrikaanse producten te voorzien. Congolezen gingen in deze periode naar Frankrijk en België om naar eigen zeggen "op iedere mogelijke manier geld te verdienen" (MacGaffey & Bazenguissa, 2000: 39-42). Een Congolese vrouw gaf aan dat ze in de jaren negentig ook regelmatig naar Amsterdam ging om juwelen in te kopen. Dit zou volgens haar de beste plek zijn om dit te doen. In Congo kon ze de juwelen voor meer dan het dubbele van de prijs verkopen (MacGaffey & Bazenguissa, 2000: 99).

5.7.2 *Teruggekeerde Bakongo in Angola*

De Bakongo in Angola hebben altijd nauwe relaties onderhouden met Bakongo uit de beide Congo's (Democratische republiek Congo en Congo-Brazzaville). Van oudsher al vormde de Bakongo een etnische groep die binnen Afrika handel dreef tussen de verschillende nationale staten waar Bakongo woonden. In de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw waren veel Angolese Bakongo naar Congo gemigreerd om een door de koloniale administratie opgelegde tewerkstelling op de noordelijke koffieplantages in Angola en op het eiland Sao Tomé te ontlopen. Een andere reden om naar Congo te verhuizen, was volgens een van mijn respondenten dat Angolezen in Congo een betere opleiding konden volgen. De Portugezen schoolden de Angolezen op geen enkele manier, terwijl er in Congo wel aandacht was voor scholing van de lokale bevolking. Afrikanen konden daar bijvoorbeeld gemakkelijker op universitair niveau onderwijs genieten (R75). In paragraaf 4.5 is al aan de orde gekomen dat tijdens de jaren zestig en zeventig ook veel Angolezen naar Congo waren gemigreerd om van daaruit de onafhankelijkheidsstrijd tegen Portugal te organiseren. In diezelfde periode waren er bovendien veel Angolezen vanwege de gevechten in de noordelijke provincies naar Congo gevlucht. Vanwege reeds bestaande familieverbanden, waren dit vooral Bakongo.

Eenmaal aangekomen in Congo, vestigden de Angolese nieuwkomers zich vooral in de grote Congolese steden, waar zij in aanraking kwamen met de nieuwe levensstijl in hun buurland. De Angolese immigranten hadden geen toegang tot overheidsfuncties en daardoor werden zij gedwongen zich te specialiseren in de private economie en begonnen zij te handelen (Birmingham, 2002: 157). Toen ze in de jaren tachtig terugkeerden naar Angola, namen deze *regressados* de ervaringen die ze in de Congolese handel hadden opgedaan mee. Ze hadden in de *bidonvilles* van Kinshasa of andere grote steden ge-

woond en brachten economische overlevingsmechanismen en een stadse cultuur met zich mee die in grote mate verschilde van de tot op dat moment heersende Angolese cultuur (Jenkins e.a., 2002: 120). Een oudere respondent omschreef de terugkeerders die bij aankomst in Luanda weer een nieuw leven moesten opbouwen, als “migranten in eigen land” (R22). Voordat de *regressados* uit Congo kwamen, was er nog nauwelijks straathandel in Angola; het was een van de activiteiten die de terugkeerders introduceerden. De ‘Kinshasa-Angolezen’ bleken over een groter zakelijk instinct te beschikken dan de ‘Luanda-Angolezen’ en parallelle door ‘Zairota-terugkeerders’ gerunde informele markten, doken overal op (Birmingham, 2002: 157). Zij namen daarmee de plaats in van de Portugese middenstanders die na de onafhankelijkheid in 1975 waren weggetrokken. Veel van de producten die ze verkochten, verkregen ze via hun contacten in Congo. De historicus Birmingham schrijft:

“...by the time they returned to Angola they had acquired financial skills which were much needed and very scarce in newly decolonised Angola. They had also developed a political ideology of entrepreneurial capitalism which was in sharp contrast with the ideology of state service which was adopted by Angolans who had remained at home during the colonial war and aspired to step into the shoes of fleeing Portuguese bureaucrats rather than into those of fleeing Portuguese peddlers and merchants” (Birmingham, 1995: 93).

Maar behalve handel, brachten de terugkeerders volgens sommige respondenten ook corruptie met zich mee. Een oudere respondent herinnert zich dat corruptie voordat de Bakongo terugkwamen weliswaar al bestond in Angola, maar slechts op een hoog niveau. Hij stelt dat de terugkeerders – “een product van het systeem van Mobutu” – het ook op lagere niveaus introduceerden. “Als een Angolees officiële papieren wilde hebben dan was hij gewend daarop te wachten. Een *regressado* die papieren wilde regelen wachtte niet, maar betaalde ervoor” (R87). Er werd eind jaren tachtig en begin jaren negentig dan ook wel gesproken over de *Zairisacão* (Zairisering) van Angola, waarmee onder andere bedoeld werd op de toegenomen corruptie en belangenverstrengeling (R38). Tegelijkertijd was het een verwijzing naar de ideologie van Afrikanisering die Mobutu onder deze noemer doorvoerde.

5.7.3 De ‘Angolese route’

De Congolese Bakongo die handel dreven vanuit Europa, maakten gebruik van hun contacten binnen de Bakongo gemeenschap in Angola. De eerste auto’s die eind jaren tachtig op grote schaal vanuit België naar Angola werden verscheept, waren volgens een respondent door in Europa verblijvende Congolezen op de boot gezet (R139). Maar daarnaast gebruikten Congolezen Angola ook als een vertrekpunt en springplank voor hun reis naar Europa. Mohogu beschrijft dat vooral jongemannen uit Congo in de jaren negentig naar de buurlanden trokken. “Dat deden ze niet met de bedoeling zich daar te vestigen: de buurlanden waren een tussenstation *en route* naar Europa” (Mohogu, 2000: 148). Hieronder is het reisverhaal van een door MacGaffey & Bazenguissa geïnterviewde Congolese migrant. Hij reisde via een netwerk van Congolese kennissen en personen uit de eigen etnische groep via Angola naar Frankrijk:

“Charles, in the process of trying to surmount the visa difficulties of getting to France from Congo-Kinshasa, goes to Cabinda in a truck. “I was received by some Congolese who were living in a hotel. They were not friends, but they were *Lari* [his ethnic group], so it was easy to get to know them. They were from Pointe Noire and because we spoke the same language, they helped me to get to Luanda in Angola. I did not know anyone there, but that’s life. When one embarks on an adventure, one does not know what is ahead of one. I had heard there was a market in the town, where were lots of Congolese, so I asked how to get there and found a Congolese woman whom I had known in Congo. She put me up for two weeks.” Charles eventually made it to Paris.” (MacGaffey & Bazenguissa, 2000: 121)

MacGaffey & Bazenguissa beschrijven hoe Angola door Congolezen als alternatieve route om naar Europa te reizen werd gebruikt. “*It is easier for nationals of certain African countries to get into some European ones. In Angola, for example, it was easy (...) to obtain an Angolan passport and with that a visa for Portugal, or even for Belgium, Spain or Italy*” (MacGaffey & Bazenguissa, 2000: 98).

Verschillende van mijn Angolese respondenten hebben ook aangegeven, dat Congolezen enige tijd in de wijken van de *regressados* in Luanda verbleven voordat ze op het vliegtuig naar Europa stapten. De redenen waarom Congolezen uitweken naar Angola waren volgens mijn respondenten vooral praktisch van aard. Ten eerste waren de vliegtickets vanuit Angola naar Europa relatief goedkoop. Ten tweede werd het voor veel Congolezen in de jaren negentig steeds moeilijker om vanuit Congo direct naar Frankrijk en België te reizen in verband met strengere visumregimes. Volgens verschillende respondenten was het begin jaren negentig gemakkelijker om Europa binnen te reizen vanuit Angola. Valse documenten zouden gemakkelijk op de zwarte Angolese markt te verkrijgen zijn (R75, R89, R130).¹²⁵ Zoals Angolezen tijdens de burgeroorlog naar Congo waren gevlucht en op zoek gingen naar een beter leven, zo werd Angola voor Congolezen die naar Europa wilden een startpunt voor hun gedroomde toekomst. Zoals een respondent over de Angolees-Congolese relatie zei: “*É dança das cadeiras*; het is een stoelendans...” (R68)

5.7.4 *Asiel*

De Congolese studenten, *sapeurs* en hun opvolgers die eind jaren tachtig en begin jaren negentig niet naar Afrika terugkeerden en in Frankrijk of België bleven, maakten tijdens hun illegale verblijf gebruik van valse papieren die zij via informele circuits verkregen. Vroeg in de jaren tachtig werd er volgens Gandoulou al gehandeld in verblijfspapieren en visa. Een verblijfsvergunning waarop stond aangetekend dat de houder werk had, kon in 1984 via ‘specialisten’ gekocht worden voor ongeveer 500 FF (100 euro) (Gandoulou, 1984: 94). Als illegalen tussen de verschillende landen in Europa rond wilden reizen, leenden ze papieren van andere Afrikanen die over de juiste visa beschikten. Maar naast gebruikmaking van valse verblijfspapieren, vroegen clandestiene Congolezen die in Frankrijk wilden blijven in de jaren tachtig ook geregeld asiel aan (MacGaffey & Bazenguissa, 2000; Sumata, 2002). Vanaf begin jaren zestig hadden politieke instabiliteit, een mislukte afscheidingsoorlog van de provincie Katanga en verschillende lokale opstanden tussen 1961-1965 er al voor gezorgd dat Congolezen asiel

¹²⁵ Zie in dit verband ook paragraaf 6.3.

begonnen aan te vragen in Europa (Mohogu, 2000: 147). Maar toen gebeurde het nog op redelijk kleine schaal. Vanaf de jaren tachtig waren zij één van de eerste Afrikaanse groepen die op aanzienlijke schaal gebruik maakte van de mogelijkheden die Europese asielprocedures boden.¹²⁶ Eenmaal in Europa aangekomen werden Congolese migranten door kennissen voorgesteld aan personen die hen hielpen om geloofwaardige verhalen voor hun asielaanvraag op te stellen. In 1994 zouden dit soort specialisten ongeveer 2.000 FF (400 euro) voor een consult vragen. Soms woonden nieuwe immigranten enige tijd zonder verblijfspapieren en wachtten ze een opportuun moment af waarop er in Congo een gebeurtenis plaatsvond, die een asielaanvraag beter kon rechtvaardigen (MacGaffey & Bazenguissa, 2000: 70).¹²⁷ Bakongo die naar Europa reisden als asielmigranten gebruikten in dit verband het Lingala-woord 'Ngunda'. Het betekent zoveel als: 'Hij heeft asiel aangevraagd' of 'asiel aanvragen' (R36, R66, R130).

5.7.5 Angolezen volgen

Zoals in hoofdstuk 4 is besproken, migreerden Angolezen in de jaren tachtig ook al naar Europa, maar vergeleken met het aantal Congolezen was het aantal Angolese migranten gering. Bovendien vroegen Angolezen traditioneel veel minder frequent asiel aan. Meestal verbleven zij illegaal in Portugal. Zoals eerder is aangegeven, waren eind jaren tachtig en begin jaren negentig wel al enkele Angolese studenten uit vooral Portugal en de voormalige DDR begonnen met het aanvragen van asiel in Europa, maar asielmigratie direct vanuit Angola vond op veel minder grote schaal plaats dan vanuit Congo. Voor de meeste Angolezen die in de provincie woonden, leefde het idee om naar Europa te migreren geenszins. Zoals een oudere respondent aangaf:

“In het zuiden van Angola, zoals Huambo of Cuando Cubango, had in de jaren negentig echt nog niemand van asiel in Europa gehoord hoor.” (R42)

Volgens verschillende respondenten (R36, R42) vormden inwoners van de Bakongo uit het noorden van Angola hierop een uitzondering. Deze 'provincialen' zouden door middel van nauwe contacten met hun familieleden in Congo juist goed op de hoogte zijn geweest van de mogelijkheden die Europa bood. Soms nog beter dan de 'stadse' Luandezen. De nauwe historische en familiale banden tussen de Bakongo in de beide Congo's en in Angola hebben er waarschijnlijk aan bijgedragen dat steeds meer Angolezen asiel begonnen aan te vragen. Ook Angolese (teruggekeerde) Bakongo waren in de jaren tachtig en negentig al naar Europa gegaan voor de handel. Zij waren waar-

¹²⁶ In Frankrijk vroegen in de jaren tachtig bijna 30.000 Congolezen asiel aan. Daarmee waren zij in Europa met afstand de grootste groep asielzoekers uit Sub-Sahara Afrika (UNHCR, 2001b). Ook in Nederland en België behoorden Congolezen tot de eerste grote groepen Afrikaanse asielzoekers.

¹²⁷ Een IND-medewerker van het eerste uur (E42) weet zich nog te herinneren dat de eerste Congolezen in Nederland vrijwel allemaal hetzelfde reisverhaal hadden; ze waren met de boot *Kananga* in Antwerpen aangekomen en vandaar naar Nederland gereisd. Hulpverleners van het JAC (Jongeren Advies Centrum) steunden asielzoekers toen nog tijdens hun procedure. Op een gegeven moment vertelde een van de Congolezen het onwaarschijnlijke verhaal dat hij met de *Kananga* naar Genève was gereisd en vandaar naar Nederland was gegaan. Naderhand bleek dat de hulpverlener van JAC in een voorintake de asielzoeker op het hart had gedrukt niet te zeggen via België te zijn gereisd, omdat er toen al werd gespeculeerd dat Nederland asielzoekers die via buurlanden waren gereisd, geen asiel meer zou toekennen. Dat de migranten een van de weinige Europese landen zonder zeestreek hadden uitgekozen, was wat ongelukkig.

schijnlijk dan ook een van de eerste Angolezen die op grote schaal gebruik hebben gemaakt van de asielprocedures in Europa. Zoals een respondent zei: “De *regressados* zijn de ruggengraat geweest voor het proces van Angolese asielmigratie naar Europa” (R129). Nadat zij eenmaal positieve berichten naar Angola hadden gestuurd en tegelijkertijd midden jaren negentig de burgeroorlog in Angola weer oplaaide, is er niet veel verbeeldingskracht nodig om te bedenken hoe overige Angolezen op de hoogte raakten van ‘*ngunda*’. De teruggekeerde Bakongo uit Congo mochten dan wel een apart te identificeren groep in Angola zijn doordat ze in aparte wijken woonden en Lingala spraken¹²⁸, dit betekende allerminst dat zij los stonden van de rest van de Angolese samenleving. In Luanda drong langzamerhand door dat niet alleen in Portugal een beter leven wachtte. *The word spread around* en al snel maakten ook steeds meer niet-Bakongo gebruik van de asielmogelijkheden in Europa. Verschillende Angolese respondenten zeiden letterlijk dat zij asiel aanvragen van de Congolezen hadden ‘geleerd’. Een van hen (R63) vertelde bijvoorbeeld dat Angolezen vaak nog een tijd in Portugal werkten voordat ze doorkregen dat ze asiel konden aanvragen. “Maar de Congolezen verloren geen tijd en gingen direct door.” Een ander (R66) zei dat de Congolezen de beste wegen kennen als het om ‘illegale zaken’ gaat. “Ik zeg je”, verzekerde hij me, “zij zijn er mee begonnen en zijn de beste!” Eén respondent bevestigde dat de Congolezen de eersten waren die asiel aanvroegen, maar ontkende dat zij het de Angolezen ook geleerd hadden. “Ze zijn helemaal niet open. Ze houden alle informatie voor zichzelf”, klaagde hij zuurtjes (R45).

Door de ‘Congo-connectie’ zijn overigens niet alleen de stadse Angolezen in aanraking gekomen met asielmigratie, maar ook Angolezen die van het platteland naar Congo waren gevlucht. Een Angolees die direct na de ondertekening van het vredesakkoord in 2002 was teruggekeerd uit Congo, vertelde me wat hij tijdens zijn periode in Congo had geleerd over asielmigratie. Vanaf zijn middelbare school heeft hij er gewoond en gestudeerd. Daarvoor woonde hij in Angola in de kleine provincieplaats Luena in de provincie Moxico. Alhoewel de oorlog in Angola was afgelopen, gaf hij niet op om ooit nog naar Europa te gaan:

“Ik ben al vanaf de middelbare school aan het denken over migreren. We woonden in Lubumbashi. Dat is een grote stad. We weten hoe de wereld er uitziet. We hadden toegang tot internet en kranten. Het is voor een groot deel de schuld van de blanken dat wij nu in de armoede leven waar we in leven. Door het kolonialisme, maar ook door het neo-kolonialisme. Als wij hier de mogelijkheid niet krijgen, dan moeten we maar naar jullie toe (...) Ik weet dat ik moet liegen om asiel te krijgen. Wij hebben met een groep ook op internet gekeken wat asiel is. Je moet zeggen dat je vervolgd wordt en kans hebt om gedood te worden. We hebben ook al bij het Belgische consulaat geprobeerd asiel aan te vragen, maar dat werd afgekeurd. Ze zeiden dat je in het land zelf moest zijn en dan pas asiel kon aanvragen (...) Ik weet dat ik ervoor moet vechten en je krijgt alles wat goed is nooit voor niets in het leven, maar als ik de kans heb dan ga ik weg.” (R124)

Een andere Angolese jongeman die na 2001 uit Congo naar Angola was teruggekeerd, zei dat hij pas in Congo tot het inzicht was gekomen wat asiel aanvragen in Europa in-

¹²⁸ Zie paragraaf 4.4.

hield en op welke wijze het in zijn werk gaat. Zijn visie was niet minder sceptisch dan bovenstaande respondent:

“Weet je dat de rijke families het gebruik van dat hele asielsysteem hebben uitgevonden? Zij hebben de kranten en de telefoons. Ze weten wat er daar in Europa gebeurt. Ze sturen militairen op ons af en zorgen dat we lijden, terwijl ze hun kinderen naar Europa sturen en hen laten doen of zij de armen zijn (...). Voor ons armen is Europa *el dorado*. Ik zal eerlijk zijn, als ik de mogelijkheid zou hebben om naar Europa te gaan, dan ga ik. Het maakt niet uit hoe. Legaal of illegaal.” (R114)

Het is niet verwonderlijk dat de eerste Angolese migranten gebruik hebben gemaakt van de al bestaande Congolese kennis en structuren van Congolese migranten. In de volgende hoofdstukken zal nog geregeld aan de ‘Congo-connectie’ gerefereerd worden.

5.8 Een vergelijking met informatie uit de IND-gehoren

Al verschillende keren is eraan gerefereerd dat verbeteringsmigranten er voordeel bij kunnen hebben om na aankomst in Europa asiel aan te vragen en zich voor te doen als overlevingsmigranten. Niet altijd kan ervan uit worden gegaan dat de verklaringen van de asielzoekers betrouwbaar zijn en daarom dient informatie die afkomstig is uit IND-gehoren met de nodige waakzaamheid te worden benaderd.

Op basis van de gesprekken met Angolese respondenten kan worden geconcludeerd dat met name jongeren uit de middenklasse naar Europa zijn gereisd. Gestuwd door een combinatie van angst om het leger te moeten dienen en economische malaise; aangetrokken door de kansen en mogelijkheden die Europa hen bood. Bij lezing van de 150 IND-dossiers ontstaat een heel ander beeld over de achtergrond en motivatie van Angolese asielzoekers in Nederland. De analyse leert dat veel van de afgelegde verklaringen bij de IND onderling sterke overeenkomsten vertonen, maar sterk verschillen van de uitspraken van de meeste respondenten. Asielzoekers vertelden bij de IND over het algemeen van (zeer) arme afkomst te zijn en vanwege oorlogsgelateerde problemen of politieke spanningen naar Nederland te zijn gevlucht. Meestal vertelden ze daarbij kosteloos te zijn geholpen door goedbedoelende *expats* of landgenoten die hen een beter en veiliger leven toewensten. In grote lijnen zijn er twee verhaallijnen die consequent werden verteld. Daarbij kan een onderscheid gemaakt worden tussen de verhalen van AMA's en volwassenen.¹²⁹

Veel volwassen asielzoekers geven aan minimaal enige tijd in Luanda te hebben gewoond voordat zij naar Nederland zijn gevlucht. Vrijwel niemand heeft daar een hoge of belangrijke positie bekleed in de politiek, media of het leger. Meestal geven de mannen aan gewerkt te hebben als boer, marktkoopman, winkelier, militair of lage ambtenaar. Zij stellen dikwijls door regeringstroepen te zijn opgepakt en gevangen te zijn gezet vanwege vermeende UNITA- of FNLA-sympathieën of persoonlijke proble-

¹²⁹ Opvallend is bovendien dat de vluchtrelazen van Angolezen zéér sterke overeenkomsten vertonen met de vluchtrelazen zoals deze door andere Afrikaanse migranten (Guinee, Liberia, Nigeria en Sierra Leone) worden verteld. Voor een impressie van de vluchtrelazen van asielzoekers uit deze landen zie het rapport “Langs gebaande omwegen” (INDIAC, 2001).

men met hooggeplaatste militairen of politici. Tijdens de gevangenschap konden zij ofwel op eigen kracht, ofwel met de hulp van een oude schoolvriend of vriend van de familie ontsnappen. Daarna zijn ze direct vanuit Angola of via een buurland naar Nederland gereisd. Een gedeelte stelt aan boord van een schip te zijn vertrokken, maar de meesten verklaren met het vliegtuig te hebben gereisd. In vrijwel alle gevallen werden ze tijdens de reis begeleid door een persoon die zij via via hebben leren kennen. Soms hebben ze voor de reis geld betaald, maar meestal niet. Vrouwen verklaren ook vaak lagere posities binnen de maatschappij te bekleden en stellen geregeld dat hun man problemen met de overheid had en dat ze daarom zijn vertrokken. De vrouwen vertellen meestal op dezelfde manier te hebben gereisd als de mannen; onder begeleiding van een persoon die zij via een familielid of vriend hebben leren kennen. Eenmaal in Europa aangekomen verlaat de begeleider de asielaanvragers. In sommige gevallen wordt hen nog verteld dat ze in Nederland zijn, maar in andere gevallen is men daar niet van op de hoogte. De asielaanvragers verklaren meestal aan onbekenden op straat te hebben gevraagd waar ze zijn en wat ze moeten doen. Uiteindelijk komen ze met behulp van toevallige passanten of de politie bij een aanmeldcentrum terecht. Sommigen verklaren echter door hun begeleider tot de poort van een aanmeldcentrum te zijn gebracht en daar achter te zijn gelaten.

Nog meer dan bij de volwassen asielzoekers, valt bij AMA's de eensluidendheid van hun verhalen op. Hieronder is een (bewerkt) voorbeeld opgenomen van een typisch relaas:

“Ik woonde in een dorpje in de provincie. Mijn ouders zijn bij een aanval van UNITA om het leven gekomen. Ik ben door militairen meegenomen naar Luanda en heb daar een tijd als straatkind geleefd. Ik kende verder niemand in de stad. Ik deed klusjes voor rijke mensen, zoals schoenen poetsen of auto's wassen. Op een gegeven moment zei een blanke man voor wie ik vaak zijn auto waste – zijn naam is John – dat hij me naar een plek zou brengen waar ik het beter zou krijgen. Ik kreeg nieuwe kleren aan en we gingen naar het vliegveld. Toen zijn we in een vliegtuig gestapt en ergens naartoe gevlogen. Ik weet niet met welke maatschappij we zijn gereisd en hoe we zijn gereisd. Ik heb veel geslapen. Daarna zijn we in een rode auto gaan rijden. Ik weet niet hoe lang, want ik heb geslapen. Op een gegeven moment zijn we ergens gestopt en toen zei John dat ik naar een gebouw moest lopen en nu ben ik hier.”

Dit relaas kent vanzelfsprekend nog andere varianten. Niet UNITA, maar de MPLA heeft het dorp aangevallen. Degene die helpt is geen onbekende blanke, maar een priester of een medewerker van een NGO. Meisjes hebben geen auto's schoongemaakt, maar waren bijvoorbeeld hulp in de huishouding of werkten als straatprostitutuee. Ook komt in de verhalen geregeld naar voren dat de kinderen posters hebben geplakt voor UNITA of de MPLA en dat zij daardoor in gevaar verkeerden. Soms is niet met het vliegtuig gereisd, maar als verstekeling aan boord van een schip. Sommigen verklaarden nog ergens op een onbekend adres een nacht geslapen te hebben alvorens naar het aanmeldcentrum te zijn gebracht. Maar uiteindelijk komt het in essentie vrijwel altijd op hetzelfde neer. De jonge asielzoeker heeft in vrijwel alle gevallen een achtergrond waarbij beide ouders gestorven of zoek zijn en hij van het platteland naar de stad is gevlucht en verder geen familie meer kent. In de stad heeft hij een tijd op straat ge-

leefd alvorens hij door een (relatief) onbekende persoon van wie hij hoogstens de voornaam kent naar het buitenland is gebracht.

De identiteit van de asielzoekers was voor de IND vaak moeilijk te controleren, omdat de migranten meestal geen identiteitsdocumenten overlegden. In 18% van de dossiers toonde de asielaanvrager een Angolese identiteitskaart, een geboorteakte of een UNHCR-vluchtelingenpas. Slechts 4% van de aanvragers, toonde een geldig paspoort of vliegticket; in 77% van de dossiers werd geen enkel identiteitsbewijs overlegt. Daardoor is het moeilijk na te gaan in hoeverre de identiteit en het opgegeven vluchtmotief klopte. In zeer weinig gevallen waren er tastbare bewijzen dat de ouders van AMA's daadwerkelijk zijn overleden. Volwassenen die vertelden in de gevangenis te hebben gezeten, hadden daarvan in de regel ook geen ondersteunend bewijs. Zowel de verhalen van de volwassenen als van de AMA's, kenmerkten zich over het algemeen ook door een gebrek aan concrete informatie over de reis naar Nederland. 92% van de aanvragers stelde bij de IND, tijdens de reis van Angola naar Nederland begeleid te zijn door een derde. Deze persoon regelde bijvoorbeeld identiteitsdocumenten, vliegtickets of het aan boord komen van een schip. In de helft van de gevallen wist men nog een naam te herinneren van de begeleider, maar meestal was dit zeer algemeen en niet meer dan een veelvoorkomende voornaam als Pedro, Antonio, John, of João. Vrijwel nooit wist de aanvrager met wat voor vliegtuigmaatschappij was gereisd.

Vanzelfsprekend zijn er goede verklaringen te geven waarom de asielzoekers met betrekking tot bovenstaande onderdelen in de verklaringen niet over meer concrete informatie (hoeven te kunnen) beschikken. In het door oorlog verscheurde land was het bijvoorbeeld niet makkelijk om aan een overlijdensakte van ouders te komen, na een ontsnapping uit een gevangenis wordt geen bewijs meegegeven dat men er vastgezet heeft en er valt veel voor te zeggen dat een persoon die clandestien mensen het land uit loodst er belang bij heeft zijn achternaam niet te noemen. Vrijwel alle verhalen kenmerken zich echter door een grote mate van toeval of geluk die de asielzoekers in Nederland heeft doen belanden.

Dat 92% van de Angolese asielaanvragers stelde tijdens het gehoor gedurende de reis van Angola naar Nederland begeleid te zijn geweest door een (on)bekende derde persoon, zou inhouden dat vrijwel alle migranten – volgens de huidige juridische definitie van mensensmokkel – gesmokkeld zijn. 70% van de asielaanvragers stelde gratis door de begeleider te zijn meegenomen. De begeleider zou volgens hen dus geen op winst gerichte smokkelaar zijn, maar hebben gehandeld uit medelijden met de situatie waarin zij verkeerden. Aanvragers stellen in veel gevallen door de begeleider – of door een willekeurig persoon die ze toevallig in Nederland hebben ontmoet – naar het aanmeldcentrum te zijn gebracht. Vrijwel nooit zijn deze personen echter met de aanvragers mee naar binnen gegaan. Het zou logischer voorkomen dat dit geregeld wel zou zijn gebeurd, omdat de begeleiders dan bijvoorbeeld goed zouden hebben kunnen helpen om de situatie waaruit de aanvrager was ontsnapt te kunnen uitleggen.

43% van de asielaanvragers die tijdens de reis begeleid werd, gaf aan dat een blanke persoon de grensovergang regelde en 10% gaf aan dat een blanke persoon hen in contact had gebracht met een Afrikaner die de grensovergang regelde. In vrijwel alle gevallen

werden deze blanke personen omschreven als *expats* die uit medelijden met de situatie waarin de Angolezen zich bevonden, hun hulp aanboden. Omdat in veel asielrelazen naar voren kwam dat priesters of hulpverleners hierbij betrokken zouden zijn, heb ik meerdere priesters en hulpverleners die in Angola werkzaam zijn gevraagd of zij zich zouden kunnen voorstellen dat zijzelf of een van hun collega's kinderen naar Europa zou(den) helpen brengen om daar asiel te laten aanvragen. Geen van hen kon zich voorstellen dat dit ooit zou gebeuren en ook zijn er overigens geen gevallen bekend waarbij gegronde vermoedens – bijvoorbeeld op basis van opsporingsonderzoeken – in die richting wijzen. Een pater die in Angola met straatkinderen werkte, gaf aan dat hij er wel van op de hoogte was dat dit soort verhalen de ronde deden:

“Vanuit Duitsland heeft een ambtenaar me eens gevraagd naar mijn rol bij de migratie van deze kinderen naar Europa, omdat ze mijn naam hadden genoemd. En vanuit Nederland heb ik diverse brieven gekregen van vluchtelingenorganisaties waarin ze vroegen of ik bepaalde kinderen kende. Ik heb nog van drie jaar de administratie doorgenomen, maar kon geen van hun namen vinden. Ik zou die kinderen op het vliegtuig hebben gezet en dan daarna hun papieren hebben afgenomen, maar ik heb dat nooit gedaan! Ze liegen; het zijn rijkeluis kinderen die dat soort verhalen vertellen. Misschien dat ze mijn naam wel van T.V. kennen en daarom genoemd hebben.” (E60)

Veel AMA's gaven bij de IND aan als straatkind te hebben geleefd na uit de provincie te zijn gevlucht. Volgens schattingen waren er in 2002 ongeveer 5.000 straatkinderen in Luanda (U.S. Department of State, 2003). Straatkinderen zijn meestal tussen de 5 en 15 jaar oud en overleven op straat door het plegen van kleine criminaliteit, het uitvoeren van kleine klusjes, auto's wassen, schoenen poetsen of bedelen. Vaak snuiven ze lijm of *gasolina* (benzine). Als je een praatje met ze maakt, vertellen ze vaak hun familie te hebben verloren ten gevolge van de oorlog en vanuit de provincie naar de stad te zijn gevlucht. De hierboven aangehaalde pater, die een van de grootste opvangvoorzieningen voor straatkinderen in Luanda bestuurt, zegt dat dit in veel gevallen bezijden de waarheid is. Toen de oorlog begin 1993 op haar hoogtepunt was, is wel voorgekomen dat kinderen uit de provincie door bijvoorbeeld vrachtwagenchauffeurs naar Luanda zijn meegenomen en daar in groepjes door de stad zwierven. Vanaf 1995 is dat probleem volgens de pater echter opgelost en hebben deze kinderen opvang bij familie of in tehuizen kunnen vinden. De meeste kinderen die vanaf eind jaren negentig nog op straat leefden en vertelden uit door de oorlog getroffen provincies als Huambo of Malanje te komen, deden dat volgens hem vooral om sympathie te wekken. De straatkinderen in het centrum van Luanda zijn volgens hem meestal uit omliggende wijken afkomstig en van huis weggelopen vanwege een problematisch gezinsleven. Vader heeft een nieuwe vriendin die niet bevalt, moeder heeft een nieuwe man die slaat, of er is sprake van alcoholmisbruik. Alhoewel het voor kan komen dat een kind werkelijk beide ouders door oorlogsgeweld heeft verloren, is het volgens de pater in Angola zeer onwaarschijnlijk dat een weeskind helemaal alleen overblijft. Vrijwel altijd nemen ooms, tantes, burens of vrienden de zorg van dit soort kinderen op zich. Hij had de overtuiging dat weeskinderen en de straatkinderen uit Luanda vrijwel nooit in Europa kunnen zijn aangekomen.

Ditzelfde beeld bestaat op basis van interviews met andere experts en een analyse van literatuur. Medewerkers van de IND gaven aan, het bijvoorbeeld erg opvallend te vinden hoe goed veel Angolese asielzoekers gekleed waren tijdens hun asielaanvraag. Jongemannen die hadden verteld op straat te hebben geleefd, Angola halsoverkop te zijn ontvlucht en weken als verstekeling aan boord van een schip te hebben vertoeft, kwamen soms in merkkleding en met dure sieraden om hun asielaanvraag doen (E11). Medewerkers die in Nederland met AMA's werkten, hadden het vermoeden dat veel van hen niet direct vanuit Angola naar Nederland kwamen. Een medewerker dacht dat de kinderen al langer in Spaans- en Portugeessprekende landen waren geweest "waar een voorraad kinderen aanwezig is die mondjesmaat deze richting wordt opgestuurd." Anders kon hij niet verklaren dat de kinderen nog geen dag binnen waren en al met 'Jan en Alleman' aan de mobiele telefoon hingen (Kromhout & Van San, 2003: 82). Een ontwikkelingswerker (E8) die al jarenlang in Angola komt, viel het op dat de jonge Angolezen in Nederland vrijwel alleen maar Portugees spreken en een Portugese in plaats van een Afrikaanse naam hebben. Deze signalen duiden er volgens hem op dat ze uit 'betere' – althans niet de armste – stadse families kwamen. Op het platteland van Angola wordt nog op grote schaal in de verschillende lokale talen gesproken, maar in de steden is Portugees sterk overheersend. Kauffmann tenslotte, die met twintig teruggekeerde jonge Angolese asielzoekers heeft gesproken, stuitte op signalen dat Angolezen tijdens de asielprocedure om strategische redenen onjuiste persoonsgegevens verstrekten (Kauffmann, 2006).¹³⁰

Er zijn kortom erg veel 'toevalligheden' en indicaties die ertoe leiden om te twijfelen aan het waarheidsgehalte van de bij de IND-gehoren afgelegde verklaringen. De belangrijkste reden om te twijfelen aan de waarde van de informatie uit IND-gehoren komt echter van Angolese respondenten zelf. Alhoewel tien Angolese respondenten een vlucht- en reisverhaal hebben verteld dat op bepaalde punten overeenkomsten vertoont met het algemene beeld dat is ontstaan op basis van de analyse van de IND-dossiers, schetste de overgrote meerderheid een volledig ander beeld van het migratieproces vanuit Angola. Verschillende respondenten vertelden zich tijdens de asielprocedure als AMA te hebben gepresenteerd, terwijl zij in werkelijkheid ouder dan achttien jaar waren en nog familie in Angola hadden (o.a. R4, R39, R57, R140). Over de kansen voor echte straatkinderen om naar Europa te reizen, merkte één van hen op dat een echt straatkind "nooit, nooit hier kan komen." Een ander zei: "Er zijn geen mensen die je met een lief gezicht vertellen dat ze je gratis mee willen nemen naar Europa. Je moet er gewoon voor betalen" (R141). Ook diverse volwassen respondenten gaven aan, dat zijzelf of personen die zij kennen bij de IND niet de waarheid hebben verteld met betrekking tot hun achtergrond, reden om naar Nederland te komen of afgelegde reisroute. Soms hadden ze bijvoorbeeld een andere naam opgegeven, of verteld rechtstreeks vanuit Angola naar Nederland te zijn gereisd, terwijl zij in werkelijkheid via een ander Europees land waren gereisd. Verschillende respondenten (o.a. R54, R63) die na april 2002 asiel hadden aangevraagd, hebben mij verteld in werkelijkheid uit Luanda te komen, maar tijdens het gehoor bij de IND te hebben gezegd afkomstig te zijn uit Ca-

¹³⁰ Ook in de media zijn overigens al enige items gewijd aan Angolese AMA's die verklaren dat ze bij de IND niet hun ware levensverhaal en gevolgde reisroute hebben verteld. Zie: Holthausen (2004) en de televisiedocumentaire "Terug naar Angola", IKON-televisie, IF-productions, uitgezonden op 26 mei 2005.

binda, de opstandige provincie waar nog steeds gevochten werd. Soms vertelden ze dat zij zich tijdens de aanvraag bewust van den domme hadden gehouden over hun leven in Angola of de landen die ze tijdens de reis gepasseerd waren, omdat dit moeilijke vervolgvragen zou kunnen voorkomen. Het was bijvoorbeeld gemakkelijker om te vertellen uit een naamloos dorp afkomstig te zijn, dan uit een stad. Zoals een van de respondenten het samenvatte:

“Veel Angolezen maken gebruik van het beeld dat Afrikanen nog in bomen wonen om zo een asielstatus te krijgen.” (R6)

Wél is het volgens een aantal respondenten mogelijk voorgekomen dat kinderen door hun pleegouders naar Europa werden gestuurd. Zwerfkinderen die midden jaren negentig uit de provincie naar Luanda waren gevlucht, werden soms opgevangen door goeie families die zich over hen ontfermden. Dit konden bijvoorbeeld ouders zijn die geen kinderen meer in huis hadden omdat die in Portugal studeerden, of verre familieleden van de kinderen. Een wat oudere respondent (R22) vertelde bijvoorbeeld, dat zijn moeder drie nichtjes en neefjes gedeeltelijk had opgevoed, omdat de kinderen het thuis heel slecht hadden. Dit deed zijn moeder gratis, want familieleden “help je nu eenmaal.” Een andere respondent (R11) vertelde me dat hij op een manier naar Europa is gekomen die niet exact gelijk is aan ‘klassieke’ IND-verhalen, maar er wel op lijkt. Zijn ouders waren gestorven, zijn middelbare schoolgeld kon niet meer betaald worden en een zakenvriend van zijn vader had hem naar Portugal gebracht. Daar heeft hij enige maanden in een huis van kennissen van die man geslapen en illegaal in de bouw gewerkt. Op een dag is hij met die vriend van zijn vader naar Nederland gereden, waar hij een andere Angolees ontmoette die hem vertelde dat hij naar Rijsbergen moest om zich als asielzoeker aan te melden. Eenmaal bij de IND heeft hij niet verteld dat hij in Portugal was geweest, want dat was volgens hem *‘part of the deal’*. De zakenvriend van zijn vader zei hij nooit meer gezien te hebben.

Weer een andere respondent (R39) vertelde dat zijn moeder enige tijd de zorg op zich had genomen van een oud buurjongetje. De ouders van het jongetje waren erg arm en niet in staat zijn schoolgeld te betalen. Door dit soort kinderen naar Europa te sturen, zouden de pleegouders uit de kost zijn, en er zou goed voor ze gezorgd worden:

“Mensen wisten dat er smokkelaars waren die deze kinderen naar Europa brachten naar plaatsen waar vluchtelingen geholpen werden. Ze collecteerden bij andere families; of iedereen een paar honderd dollar wilde betalen; misschien was er nog iemand die bij de TAAG¹³¹ contacten had? En dan werd zo’n kind naar Europa gebracht. Mijn moeder heeft bijvoorbeeld ook kinderen zo geholpen. Soms helpen blanken die in Angola gewerkt hebben ook. Geloof je me niet? Maar hoe komt dat verhaal dan in de wereld? Waarom vertellen alle Angolezen dit verhaal; dat moet toch ergens op gebaseerd zijn?” (R12)

Verhalen over blanke weldoeners uit Europa, kreeg ik sporadisch ook van Angolezen in Angola te horen, maar deze verhalen kenmerkten zich net als veel asielrelazen bij de IND over het algemeen niet door plausibiliteit. Een negentienjarige bewaker in Luanda (R142) zei bijvoorbeeld dat hij eens een buitenlander had ontmoet die hem naar Europa mee zou nemen “voor een betere toekomst.” Hij wist niet te vertellen uit welk land

¹³¹ Angolese luchtvaartmaatschappij.

zijn helper kwam en ook niet hoe hij heette. De blanke man was volgens hem nooit meer teruggekomen na zijn aanbod. Een twintiger die ik in een supermarkt was tegengekomen, vertelde zelfs dat hij eens daadwerkelijk door een Fransman naar Parijs was meegenomen: “Ik moest mijn papieren geven en hij regelde en betaalde alles” (R65). De jongeman vertelde me vier jaar bij de familie van de man te hebben gewoond en in Parijs naar school te zijn gegaan. Nadat de Fransman was overleden, was hij volgens eigen zeggen naar de Angolese ambassade gegaan en teruggekeerd naar Angola. Toen ik hem vroeg in welke wijk hij die vier jaar in Parijs had gewoond, wist hij daar geen antwoord op te geven. Hij vertelde er veel te hebben gestudeerd en niet vaak buiten te zijn gekomen.

Alhoewel blanke *expats* in Angola straatkinderen wel vaak klusjes laten doen in ruil voor eten of kleding, lijkt het zoals eerder aangegeven niet erg plausibel dat zij werkelijk kinderen de grens naar Europa over smokkelden. Aannemelijker is, dat op basis van een klein aantal gebeurtenissen dat werkelijk heeft plaatsgevonden, onder jongeren in Angola een vertekend verhaal is ontstaan waar men in is gaan geloven en hopen. De mythe dat onbekende derden arme mensen naar Europa brengen, zou bijvoorbeeld kunnen zijn ontstaan doordat gegoede Angolese families sporadisch arme familieleden of buurkinderen naar Europa hebben gestuurd. Heel soms is het ook echt voorgekomen dat jonge Afrikaanse voetballers met een blanke naar Europa konden reizen om bijvoorbeeld bij een club te voetballen. Ook is het soms echt voorgekomen dat arme kinderen door hulporganisaties voor korte periodes naar Europa zijn gestuurd om daar medisch behandeld te worden (E60).

Concluderend kan gesteld worden dat arme kinderen wellicht op kleine schaal door familieleden of bekenden naar Europa zijn gestuurd. De sterk op elkaar lijkende asielrelazen zouden – zoals een respondent hierboven suggereerde – gebaseerd kunnen zijn op dit soort verhalen. Het lijkt echter niet aannemelijk dat een groot aantal zeer arme Angolese migranten – zoals in de IND-dossiers staat omschreven – met behulp van onbekende derden naar Nederland is gereisd. Blinde vlekken in het verhaal, gebrek aan concrete informatie en regelmatige verwijzingen naar geluk of toeval maken het zeer moeilijk om na te gaan in hoeverre de inhoud in overeenstemming is met de waarheid. Alhoewel alle individuele verhalen in principe mogelijk zijn, doet de onderlinge gelijkenis vermoeden dat in ieder geval een gedeelte van deze verhalen georchestreerd is en dat de asielaanvraag en het vertelde verhaal tijdens de asielaanvraag vooral een strategisch doel dienen. Zwakke punten wat betreft betrouwbaarheid of geloofwaardigheid van het asielrelaas, vormen juist vaak sterke punten in verband met de asielaanvraag. Als een asielaanvrager bijvoorbeeld aangeeft niet te weten met welk vliegtuig, op welke datum en in welk land hij is aangekomen, is dat in principe niet erg geloofwaardig. Maar het is wél strategisch in verband met de asielaanvraag: voor de IND valt namelijk niet vast te stellen dat de asielaanvrager níet op een bepaalde wijze is gereisd.

Het brengt kortom risico's met zich mee om op basis van informatie die afkomstig is uit de IND-dossiers uitspraken te doen over de achtergrond van de migrant, de motivatie om naar Nederland te komen en de afgelegde reisroute. Met name op basis van de tientallen gesprekken die ik heb gehad met migranten in Nederland, teruggekeerde migranten, familie van migranten en personen die nog wilden migreren, ben ik ervan

overtuigd geraakt dat het asielrelaas niet altijd verband hoeft te houden met de werkelijke situatie van de migrant, maar vooral gebruikt wordt als strategie om een verblijfs-status te krijgen. Dit leidt ertoe dat verder in dit boek vrijwel geen informatie over de migratiemotieven of reismethoden gebruikt wordt die naar aanleiding van de dossier-analyse bij de IND is verkregen. Wanneer wel van deze informatie gebruik is gemaakt, zal dit expliciet staan vermeld.

5.9 Conclusie

In dit hoofdstuk stonden twee vragen centraal. Wat waren de *push*-factoren voor Angolese migranten om naar Europa te migreren en welke *pull*-factoren hebben hen ertoe aangezet om specifiek naar Nederland te reizen? De meeste migranten wilden Angola verlaten vanwege de voortdurende burgeroorlog en de daarmee samenhangende economische en sociale deprivatie. Er lijkt een duidelijk verband te bestaan tussen de conscriptie voor het leger vanaf 1998 en de drang om het land te verlaten. De mogelijkheid om opgeroepen te worden voor militaire dienst hing vanaf eind jaren negentig als een zwaard van Damocles boven het hoofd van veel Angolese jongemannen. Het leven als militair bracht reële gevaren met zich mee en het was onduidelijk hoe lang men in dienst zou moeten blijven. De dreiging die hier vanuit ging, is van cruciaal belang geweest voor het initiële vertrek van jongemannen. Jongeren zelf wilden weg en ouders zochten – net zoals dat gebruikelijk was geweest in de jaren tachtig – naar een mogelijkheid om hun kind het land uit te krijgen.

Maar het ontlopen van militaire dienst kan niet zonder meer als *de* belangrijkste *push*-factor worden benoemd. Veeleer is er sprake van een optelsom van allerlei verschillende factoren. Over het algemeen ontstaat het beeld dat de meeste respondenten niet in direct levensgevaar verkeerden voordat zij hun land verlieten, maar dat de voortdurende oorlog en de corrupte en informele Angolese maatschappij hun visie op een goede toekomst in Angola blokkeerden. Een opvallende bevinding is bijvoorbeeld dat met name een gebrek aan studiemogelijkheden in eigen land een belangrijke rol lijkt te hebben gespeeld in het migratieproces naar Europa. Het waren niet zozeer de hoger opgeleiden die vertrokken – de zogenaamde *braindrain* – maar vooral jongeren die nastreefden in Europa een goede opleiding te kunnen krijgen. Deze ‘studiemigratie’ kan in zekere zin worden gezien als een bijeffect van de val van het IJzeren Gordijn. De honderden beurzen die voorheen jaarlijks voor goede Angolese studenten beschikbaar werden gesteld, waren gedurende de jaren negentig verdwenen. Om voor één van de weinige nog overgebleven beurzen in aanmerking te komen, waren kennissen en contacten belangrijker geworden dan schoolprestaties. Ouders die niet over deze contacten beschikten, konden hun kinderen in Angola naar de universiteit laten gaan, maar omdat docenten vaak omgekocht moesten worden om toegang te krijgen of examens te halen, was dit vaak duur. Bovendien zorgde dit ervoor dat kwaliteit van onderwijs laag was. Daarom stuurden ouders hun kinderen liever naar buurlanden als Zuid-Afrika en Namibië. Op een gegeven moment werd echter ontdekt dat kinderen ook goedkoop in Europa konden wonen en studeren.

Overige motieven om Angola te verlaten, waren de hoge werkloosheid, de kans om een handelslijn op te zetten, huisvestingsproblemen in Luanda en persoonlijke redenen.

Vooral de invloed van deze laatste categorie ‘persoonlijke redenen’, dient mijns inziens niet onderschat te worden. De wens – of droom – om meer van de wereld te zien, de vleugels uit te slaan en het ouderlijk huis te verlaten leeft bij jongeren overal ter wereld. Voor jongeren uit Luanda was migratie voor langere tijd naar het buitenland één van de weinige manieren om dit te doen, omdat de rest van het land onveilig was. Hoe meer jongeren vertrokken, hoe eenzamer de achterblijvers werden.

Het is erg moeilijk aan te geven welke van de hier genoemde redenen in algemene zin nu het meest doorslaggevend is geweest voor het vertrek van de Angolezen. Een vertroebelend effect is dat veel van de benoemde *push*-factoren betrekking hebben op dezelfde groep jongeren of jongvolwassenen in de leeftijd van 15 tot 30 jaar. Het was deze groep die de conscriptie voor militaire dienst het meest had te vrezen, het was deze groep die in het buitenland wilde studeren, het was deze groep die een eigen woning zocht, het was deze groep die op zoek ging naar werk én het was deze groep die zijn vleugels uit wilde slaan om meer van de wereld te zien. In veel gevallen kwamen verschillende *push*-factoren dus samen.

Berichtgeving over betrokkenheid van Nigeriaanse AMA's in de prostitutie, hebben tot vermoedens geleid dat jonge Angolese asielzoekers wellicht ook door mensenhandelaars naar Nederland waren gebracht. Met het voorbehoud dat in dit onderzoek niet expliciet onderzoek naar de rol van mensenhandel is gedaan, kan worden geconcludeerd dat er weinig tot geen aanwijzingen zijn dat mensenhandel vanuit Angola naar Nederland op aanzienlijke schaal is voorgekomen.

Portugal was voor Angolezen traditioneel het meest voor de hand liggende land om naartoe te migreren. Welke ‘*pull*’ maakte Nederland zo aantrekkelijk voor Angolese migranten? Op basis van de gesprekken met respondenten ontstaat het beeld dat migranten in grote mate zijn afgegaan en hebben vertrouwd op informatie van vrienden en familieleden die al in Europa woonden. De informatie die men op een gegeven moment in Angola over het kleine relatief onbekende ‘*Holanda*’ kreeg was meestal beknopt, maar erg positief: Nederland was goed. Als Angolees kon je er studeren, je kon er werken en was een goede opvang. Over andere Europese landen zoals Engeland, Duitsland, België en Frankrijk hoorde men ook wel positieve verhalen, maar op een gegeven moment leek het in Luanda volgens sommige respondenten wel een soort modeverschijnsel om naar Nederland te gaan. Ook informatie die via via in Angola over Nederland werd verspreid, had verschillende respondenten – zelfs zonder dat ze familieleden in Nederland hadden – aanleiding gegeven om migratie naar Nederland te overwegen. Canada werd een ander aantrekkelijk bestemmingsland gevonden, maar daarvan hoorde men dat het moeilijk was om ernaartoe te reizen. Zuid-Afrika werd vanaf eind jaren negentig steeds minder populair als bestemmingsland. Brazilië en de Verenigde Staten werden door de meeste respondenten die eind jaren negentig wilde migreren niet als serieuze bestemmingslanden overwogen.

De relatie tussen Angola en Congo lijkt een belangrijke rol te hebben gespeeld in verband met asielmigratie vanuit Angola. Vanuit Congo bestond al vanaf de jaren zeventig een sterke migratie naar Europa. In de jaren tachtig begonnen Congolezen al met het aanvragen van asiel en in diezelfde periode gebruikten Congolese migranten Angola als

een transitland op weg naar Frankrijk of België. De vliegtickets waren goedkoop en men verwachtte vanuit Angola via Portugal gemakkelijk(er) Europa binnen te kunnen reizen. In Luanda werden de migranten opgevangen door Angolese familieleden of personen met dezelfde etnische afkomst. In navolging van Congolese handelaren, waren uit Congo teruggekeerde Angolezen de eerste Angolezen die in Europa goederen inkochten om deze op de informele, parallelle markten te verkopen. Ook de eerste Angolezen die naar Europa reisden met het doel er asiel aan te vragen, waren geïnspireerd geraakt door Congolese familieleden.

Tot slot is in dit hoofdstuk een vergelijking gemaakt tussen de informatie uit de dossieranalyse van de IND en informatie uit andere bronnen. De eenvormigheid van de asielrelazen en het feit dat de asielzoekers bij de IND zo weinig bijzonderheden hebben vermeld over hun achtergrond en hun reis, zijn indicatief dat in ieder geval een gedeelte van de asielaanvragers bij de IND niet hun ware achtergrond, motivatie en afgelegde reisroute heeft verteld. Deze overtuiging wordt gesterkt door verklaringen van Angolese migranten zelf die aan hebben gegeven tijdens het IND-gehoor niet de waarheid te hebben verteld en mensen te kennen die dit ook niet hebben gedaan. De verhalen kennen vaak een standaardopbouw wat betreft vluchtmotief en gevolgde reisroute. Daarmee lijken de asielrelazen vooral geconstrueerd te zijn geweest om de kans op een verblijfsstatus te maximaliseren. Derhalve zijn zij niet of nauwelijks bruikbaar als bron van informatie over migratiemotieven en reisroutes.

6. De reis naar Europa

“Crêr para ver.”

“Zien is geloven.”

Angolees spreekwoord

6.1 Inleiding

Verschillende factoren kunnen een rol spelen bij de beslissing van een irreguliere migrant op welke manier hij wil of kan reizen. Zo is er een verband tussen de financieel-economische achtergrond van een migrant en de wijze waarop hij gesmokkeld kan worden. De wijze van transport bepaalt deels de prijs, zoals Godfroid & Vinckx stellen (Godfroid & Vinckx, 1999: 63). Het bedrag dat iemand wil of kan uitgeven, kan daardoor bepalend zijn voor de reismethode. Van een groep smokkelaars die migranten met bootjes vanuit Noord-Afrika naar Italië vervoerde, is bekend dat zij de reis voor twee verschillende prijzen aanbood. Het risico voor de smokkelaars om opgepakt te worden, was kleiner als zij afstand tot de kust konden bewaren en daarom kregen migranten een korting op de prijs als zij bereid – en in staat – waren een stuk van de boot naar de kustlijn te zwemmen (Ghosh, 1998: 31). Financiële middelen die potentiële migranten ter beschikking staan, kunnen met andere woorden soms bepalend zijn voor de wijze waarop zij reizen.

Een tweede factor die bepalend kan zijn voor de wijze waarop gereisd wordt, is tijd. Chin (1999: 95) geeft aan dat er voor de door hem onderzochte Chinese irreguliere migranten niet veel verschillen in prijs waren tussen vlieg-, land-, of zeeroutes. Wel beschrijft hij dat migranten die met het vliegtuig wilden reizen langer geduld moesten hebben voordat zij konden vertrekken, omdat het regelen van (ver)vals(t)e documenten door mensensmokkelaars over het algemeen veel tijd kostte. Bij een irreguliere oversteek aan boord van een schip hoefden geen documenten te worden gebruikt. Ook wijst Chin er overigens op dat migranten die met het vliegtuig wilden reizen over het algemeen meer geld vooruit moesten betalen.

Een derde factor die de methode van reizen kan bepalen, is het risico dat de migrant bereid is te nemen tijdens de reis. Irreguliere migratie kan een gevaarlijke onderneming zijn. Van 1992–1998 zijn volgens een telling van publicaties in de wereldpers bijvoorbeeld 91 verstekelingen door scheepspersoneel overboord gezet. Het werkelijke aantal ligt waarschijnlijk veel hoger (Schuttevaer, 1998). Ook lopen verstekelingen het risico tijdens de reis onder bijvoorbeeld een laag cacao- of koffiebonen te worden doodgedrukt, of te worden vergiftigd door pesticiden (Parool, 1997). Tussen 1992 en 2001 zouden meer dan honderd personen in de Egeïsche zee zijn verdronken in een poging met kleine bootjes Europa binnen te komen (Papadopoulou, 2004: 173). In 2000 stikten 58 Chinezen achterin een vrachtwagen op weg naar Engeland (Meeus, 2000). Reizen als verstekeling aan boord van een schip of boot, of in kleine bootjes over zee kan dus erg gevaarlijk zijn. Maar illegale grensoverschrijdingen over land zorgen ook regelmatig voor slachtoffers. De afgelopen tien jaar zouden bijvoorbeeld meer dan zestig migranten op de Grieks-Turkse landsgrens het leven hebben gelaten op slecht gemarkeerde mijnenvelden. In oktober 2005 bestormden honderden Afrikaanse immigranten de drie meter hoge met prikkeldraad beveiligde hekken op de grens tussen Marokko en de Spaanse enclave Ceuta. In een week stierven vijf mensen tengevolge van geweerkogels van grensbewakers (Adolf, 2005a). Er zijn schattingen dat in Europa van 1993 tot 2004 minimaal 1.574 migranten het leven hebben gelaten in verband met smokkelincidenten (Laczko, 2004: 347). Die schatting valt in het niet bij het bericht van de Spaanse politie, dat alleen al in de decembermaand van 2005, 1.200 tot 1.700

immigranten zouden zijn verdrongen op weg van Mauritanië naar de Canarische Eilanden (NRC, 2006). Ook aan de andere kant van de oceaan, bij de Mexicaans-Amerikaanse grens, zouden volgens Spencer jaarlijks honderden migranten tijdens clandestiene grensovergangen sterven (Spencer, 2004: 297). Hoe zijn Angolese migranten gereisd? Hoeveel geld konden zij investeren, hoeveel tijd hadden zij en hoeveel risico's waren zij bereid te nemen?

Bij de beantwoording van deze vragen dient men zich in de eerste plaats wederom te realiseren dat verreweg de meeste Angolese migranten afkomstig waren uit de arme plattelandsbevolking. Eind jaren negentig, toen de burgeroorlog oplaaide, vluchtte deze groep voornamelijk naar de buurlanden Congo, Namibië en Zambia. Deze migranten beschikten over het algemeen over zeer weinig geld. Doordat zij in de directe nabijheid van oorlogshandelingen verkeerden, konden zij hun reis niet goed voorbereiden en waren ze verplicht grote risico's te nemen tijdens hun vlucht. De meeste uit Congo en Zambia teruggekeerde respondenten (R110, R111, R112, R113, R114, R115) vertelden halsoverkop te voet of met de fiets naar de grensstreek te zijn gegaan. Voor degenen die dicht bij de grens woonden, duurde de reis enige dagen, maar andere vluchtelingen die verder van de grens woonden, waren soms maanden onderweg geweest. Vaak was er geen tijd om bezittingen van thuis mee te nemen. Onderweg hielden ze zichzelf in leven door het eten van zelfgevangen vis, honing en knollen. Voor deze groep Angolese migranten waren de bewegingen van de strijd bepalend óf zij weggingen en waar zij naartoe vluchtten.

De wijze waarop Angolezen naar Europa reisden, verschilde daar sterk van. Zij hadden over het algemeen wél geld en wél tijd om hun reis voor te bereiden. In tegenstelling tot hun voor het oorlogsgeweld vluchtende landgenoten waren zij over het algemeen niet bereid grote risico's te nemen. Het rapport *Mensensmokkel in beeld 2000-2001* van de Informatie en Analysecentrum Mensensmokkel (IAM) vermeldt het volgende over de reisroute van Angolese asielmigranten die naar Nederland zijn gereisd:

“De belangrijkste reisroute van Angolezen is duidelijk: men vliegt rechtstreeks van Luanda naar Lissabon, waarna over de weg naar Nederland wordt gereisd. Een geheel verzorgde reis door mensensmokkelaars zou ongeveer 4.000 dollar kosten. Voorts worden in Johannesburg en Pretoria veel Angolezen gesignaleerd die met echte Angolese paspoorten naar Europa willen reizen. Vaak proberen ze op een Schengenvisum te reizen. Madrid, Parijs en Lissabon zijn de belangrijkste bestemmingen. Het bemachtigen van Schengenvisa speelt in Angola, net als in een aantal andere Afrikaanse landen, een belangrijke rol bij de smokkel van mensen” (IAM, 2002: 32).

De toon van het IAM over de wijze waarop Angolezen zijn gemigreerd is stellig. Het verkrijgen van een Schengenvisum om daarmee via Portugal naar Nederland te reizen, wordt als belangrijkste reisroute beschouwd. Tegelijkertijd stelt het rapport dat “er nog weinig bekend is over de wijze waarop mensensmokkel vanuit Angola plaatsvindt.” Op bijvoorbeeld de mate van organisatie van de smokkel, de wijze waarop men de vereiste Schengenvisa verkrijgt, de vraag of andere nationaliteiten bij het reisproces betrokken zijn, de vraag hoe men opgevangen wordt na eenmaal in Europa te zijn aangekomen en de wijze waarop men aan het vereiste geld om de reis te bekostigen komt, wordt in

het rapport niet ingegaan. Ook de voorafgaande rapportage *Dreigingsbeeld Mensensmokkel 2000* biedt op dit punt weinig informatie; sterker nog, er is daar in het geheel geen aandacht besteed aan de wijze waarop Angolezen naar Nederland zijn gereisd. In de vervolgrapportage *Mensensmokkel in beeld 2002-2003* is evenmin informatie opgenomen over de door Angolezen gehanteerde methode van reizen (DNRI, 2005).¹³²

De Internationale Organisatie voor Migratie (IOM) beschrijft dat er signalen zijn dat Angolese asielzoekers door georganiseerde mensensmokkel naar Nederland zijn gereisd, maar constateert tegelijkertijd dat het goed mogelijk is dat zij een “normale” legale reis van Angola via Portugal naar Nederland hebben gemaakt. IOM concludeert: “*Whatever reality is, the scale and scope of illegal migration from Angola to the Netherlands remain unknown*” (IOM, 2002: 11). De journalist Moleman schetst een beeld van een vrij georganiseerde wijze van reizen vanuit Angola naar Nederland (Moleman, 2002). Volgens een artikel van zijn hand dat in De Volkskrant is verschenen, zouden “flexibele” Angolese en Portugese ambtenaren paspoorten en visa regelen. Behalve het regelen van documenten, zou men voor ongeveer 4.000 dollar ook een geheel verzorgde reis kunnen kopen, waarbij het vliegticket Luanda-Lissabon en het wegtransport van Portugal naar Nederland zouden zijn inbegrepen. Ook in een artikel in Het Parool werd de suggestie gewekt dat het migratieproces van Angola naar Europa in handen zou zijn van een “soepel lopende organisatie” (Holthausen, 2004).¹³³

Wanneer asielzoekers sterk op elkaar gelijkende asielverhalen bij de immigratiedienst vertellen, geeft dat volgens sommige auteurs reden om te veronderstellen dat de asielzoekers zijn geïnstrueerd door smokkelaars. Om de opsporing te bemoeilijken, zouden smokkelaars er bij hun klanten op aandringen dat zij na aankomst in het land van bestemming niet in detail treden over de afgelegde route tijdens hun reis en daarom een door de smokkelaar ‘voorgekauwd’ verhaal opdissen (Koser, 2000: 104). Morrison & Crosland (2001: 16) benadrukken daarnaast dat het niet tonen van reisdocumenten tijdens de asielaanvraag een indicatie kan zijn voor de betrokkenheid van mensensmokkelaars. Smokkelaars zouden de paspoorten recyclen. Respondenten van Gilbert & Koser (2006) waren er ook door hun smokkelaars toe aangezet om hun reisdocumenten tijdens de asielprocedure achter te houden of aan de smokkelaars af te geven. Sommige onderzoekers wijzen erop dat mensensmokkelaars winst maken door min of meer standaard asielverhalen aan migranten te verkopen of hen te instrueren wat wel of niet tijdens een gehoor te vertellen (o.a. Kung, 2000; Bos, 1999). De IND constateerde bij een analyse van asielgehoren van West-Afrikaanse asielzoekers eveneens grote overeenkomsten in de verschillende asielverhalen. De organisatie stelde dat het enkele feit dat asielzoekers een standaardverhaal vertelden indicatief is voor een mate van organisatie (INDIAC, 2001: 7). Als deze gedachtegang wordt gevolgd, geven de eenduidige en sterk overeenkomende verhalen die Angolese asielaanvagers tijdens de IND-gehoren hebben verteld, aanleiding te veronderstellen dat de migranten geïnstrueerd zijn. Zoals in het vorige hoofdstuk is geconcludeerd, kennen de verhalen vaak een standaardopbouw wat betreft vluchtmotief en gevolgde reisroute. De eenvormigheid van de asiel-

¹³² Het rapport is opgesteld door IAM en uitgegeven onder auspiciën van de Dienst Nationale Recherche Informatie (DNRI).

¹³³ In het artikel staat overigens vermeld dat dit door direct betrokkenen “hartstochtelijk” werd ontkend.

relazen zou met andere woorden een aanwijzing kunnen zijn dat Angolese migranten door mensensmokkelaars naar Nederland zijn vervoerd of dat er in ieder geval enigerlei andere vorm van organisatie aan vooraf is gegaan.

In dit hoofdstuk zal worden getracht om een antwoord te vinden op de vraag hoe Angolese migranten naar Europa zijn gereisd. Hebben mensensmokkelaars inderdaad een belangrijke rol gespeeld zoals op basis van de gelijksoortige asielverhalen verondersteld kan worden en de journalistieke publicaties en de publicatie van IOM suggereren? En als dat het geval was, in hoeverre was er dan sprake van ‘prototypische’ vormen van georganiseerde mensensmokkel of van criminele netwerken? Of speelden min of meer geprofessionaliseerde mensensmokkelaars nauwelijks een rol en vertrouwden migranten voornamelijk op assistentie vanuit hun sociale netwerk? Het hoofdstuk wordt afgesloten met een bespreking van de wijze waarop migranten aan het benodigde geld kwamen om hun reis te financieren.

6.2 Te land, ter zee, of in de lucht?

Morrison onderscheidt deceptieve en clandestiene irreguliere migratiestrategieën. Bij deceptieve strategieën passeert de migrant legaal – met een geldig paspoort en regulier verkregen visum – de grens, maar vervalt hij daarna in de illegaliteit of houdt hij daarover tijdens de asielprocedure informatie achter. Bij clandestiene strategieën passeert de migrant de grens illegaal. Dat kan door bijvoorbeeld ongezien (heimelijk) de grens over te steken of tijdens de grensovergang gebruik te maken van vervalste documenten (Morrison, 1998: 4). Irreguliere migranten die tijdens hun pogingen de grens over te steken zijn gestorven, hebben over het algemeen gebruik gemaakt van clandestiene grensoverschrijdingstrategieën over land of zee.¹³⁴ Ze zijn bijvoorbeeld achterin vrachtauto's gestikt, verdronken in de zee of een rivier, verdwaald in de bergen, of door grenswachters neergeschoten.

In hoeverre hebben Angolese migranten die naar Europa zijn gereisd gebruik gemaakt van clandestiene land- of zeeroutes? Een reisroute die eventueel voor Angolese migranten die naar Europa wilden openstond, was over land naar Noord-Afrika te reizen om vandaar de Middellandse Zee over te steken naar de zuidkust van Europa. Geen van de Angolezen die ik in Nederland, Portugal of Angola heb gesproken, gaf aan via deze route te hebben gereisd, of iemand te kennen die zo had gereisd. Ook gaven zij aan nooit te hebben overwogen om via deze route te reizen. In de media en van het wetenschappelijk front verschijnen weliswaar geregeld berichten over deze reisroute van Afrika naar Europa, maar hierin wordt vrijwel nooit gewag gemaakt van de aanwezigheid van Angolezen in de gammele bootjes of oude schepen die van Noord-Afrika naar Spanje, Griekenland of Italië illegale migranten vervoeren. Ook ben ik in de media geen berichten tegengekomen over Angolese migranten die bijvoorbeeld door mensensmokkelaars zijn achtergelaten in de Sahara. Dit leidt tot de conclusie dat Angolezen waarschijnlijk niet of nauwelijks over land naar Europa zijn gereisd. Een mogelijke re-

¹³⁴ Dit neemt niet weg dat sommige migranten die op een clandestiene manier via de lucht reizen ook sterven. Dit was bijvoorbeeld het geval bij een migrant uit Tanzania die zich in het landingsgestel van een vliegtuig had verstopt in de hoop in Europa aan te komen en hoog in de lucht doodvroor (Trouw, 2004).

den hiervoor kan zijn dat Angola simpelweg te zuidelijk in Afrika ligt en dat de afstand van Angola tot aan Europa te groot is. De meeste Afrikanen uit de Sub-Sahara die volgens de media wél van deze route gebruik maken, komen uit noordelijker gelegen landen als Sierra Leone, Liberia, Ivoorkust, Mauretanië of Senegal.

De Open Universiteit van Lissabon heeft een rapport uitgebracht waarin aandacht wordt besteed aan de reisroute van 340 Angolezen die in de periode 1992-1993 in Portugal asiel hadden aangevraagd. Maar liefst 50% van de asielaanvragers had aangegeven clandestien aan boord van een schip te hebben gereisd (Da Costa, 1996: 209). Uit mijn dossieranalyse van Angolese asielverzoeken bij de IND, bleek dat 15% van de asielzoekers had verteld als verstekeling aan boord van een schip te hebben gereisd. Twee personen hadden zonder twijfel als verstekeling aan boord van een schip naar Nederland gereisd. Ze waren namelijk door de Koninklijke Marechaussee aan boord van een schip aangetroffen. Het betroffen twee jonge, nauwelijks opgeleide mannen die in 1995 en 1996 in het Zuid-Afrikaanse Durban ongezien aan boord van een schip hadden weten te komen. Beiden werden na ongeveer twee weken door matrozen aan boord van het schip opgepakt. Eén van hen was aan boord van het schip in de messroom aangetroffen, nadat hij 18 dagen op enkele liters water en koekjes in het ruim had geleefd. De ander werd aangetroffen toen hij op het dek op zoek was naar voedsel. Beiden zijn na hun asielaanvraag gerepatriëerd omdat de IND hun vluchtmotief niet geloofwaardig achtte.

De kans dat grote aantallen asielzoekers als verstekeling aan boord van een schip naar Europa zijn gereisd, lijkt echter klein. Geen van mijn respondenten vertelde zelf zo te zijn gereisd of mensen te kennen die zo waren gereisd. Reizen als verstekeling is ook niet gemakkelijk. Er is rederijen en gezagvoerders namelijk veel aan gelegen om verstekelingen van boord te weren, vanwege de hoge kosten die het repatriëren van aangetroffen verstekelingen met zich mee brengt en de onveilige situaties die door hun aanwezigheid op het schip kunnen ontstaan. Bovendien riskeert een gezagvoerder die aangetroffen verstekelingen zonder dit aan de grensbewaking te melden van boord laat gaan hoge boetes. Voorkomen is beter dan genezen en daarom wordt er veel aandacht besteed aan de beveiliging van schepen die in de haven van vertrek liggen. De kans om ongezien aan boord van een schip te komen is daardoor klein. Vaak blijkt het in de praktijk bovendien ook nog heel moeilijk om ongezien aan boord te *blijven*, omdat water- en voedseltekorten de verstekelingen er vaak toe nopen hun schuilplaatsen te verlaten.¹³⁵

De meeste respondenten die naar Europa waren gereisd, gaven te kennen dat wat hen betreft zowel de land- als zeeroute gewoonweg nooit serieus overwogen was. Deze routes zouden te lang duren en werden te gevaarlijk bevonden. Alle respondenten die ik gesproken heb verklaarden dan ook met het vliegtuig te zijn gereisd. Een vrouw die ik in Portugal sprak, verwoordde het als volgt: “Angolezen willen reizen als reizigers”

¹³⁵ Voor een uitgebreidere analyse over de plausibiliteit dat Afrikaanse asielzoekers als verstekeling aan boord van een schip naar Nederland zijn gekomen, zie Van Wijk (2003). Over de mogelijke ‘voordelen’ van het vertellen als verstekeling te hebben gereisd tijdens een asielaanvraag, zie paragraaf 3.4.

(R40). Achter in vrachtwagens kruipen of stiekem aan boord van een boot sluipen, paste niet in haar beeld van reizen. Een andere respondent die ik in Nederland sprak, deelde haar mening: “Angolezen zijn daar te ijdel voor, te trots...” (R10). Beide respondenten waren overigens duidelijke voorbeelden van middenklasse-migranten die over voldoende geld beschikten om een vliegticket te kopen en dus ook geen noodzaak zagen om op een andere manier te reizen dan via het vliegtuig. De visie die zij er op nahielden, was dat vliegen dé manier was waarop naar Europa werd gereisd.

Vrijwel alle internationale vliegtuigverbindingen vanuit Angola vertrokken vanuit de hoofdstad Luanda. “Luanda is het venster naar de rest van de wereld”, zei een tiener in de kustplaats Lobito tegen me (R100). “Waar je ook heen wilt, je moet via Luanda!” In het centralistisch bestuurde Angola komt alles samen in de hoofdstad. De meeste administratieve handelingen moeten daar worden verricht, internationale bedrijven en organisaties hebben daar hun hoofdkantoor en alle belangrijke personen in Angola bezitten er minimaal één huis. Niet voor niets zeggen veel Luandezen enigszins arrogant: “Angola...Luanda is Angola.” Iedere Angolees die vanuit eigen land naar Europa wilde vliegen, diende dan ook eerst naar Luanda af te reizen. Tijdens de oorlog kon lange periodes maar in zeer beperkte mate vanuit de provincie over land naar Luanda worden gereisd, waardoor voor sommige migranten vanuit de provincie een reis naar Europa begon met het boeken van een vliegticket naar Luanda. Op het hoogtepunt van de migratiebewegingen vanuit Angola, stond afreizen naar Luanda volgens een van mijn respondenten, zelfs vrijwel gelijk aan afreizen naar Europa:

“Ik ben van Benguela naar Luanda gegaan in een tijd dat er ook veel mensen vanuit Benguela via Luanda naar Portugal en Engeland zijn gegaan. Toen ik na een aantal jaren terugkwam in Benguela, kwam ik mensen tegen die helemaal verbaasd waren mij te zien. Ze gingen ervan uit dat ik ook in Europa zou wonen.” (R76)

Zoals eerder is vermeld, waren de meeste migranten die naar Europa reisden echter niet afkomstig uit de provinciale gebieden, maar uit Luanda zelf. Zij woonden al generaties lang in de hoofdstad, maar konden ook relatieve ‘nieuwkomers’ zijn. Gevlucht voor de oorlog of aangetrokken door de economische mogelijkheden die de stad bood, waren ze uit rurale gebieden naar Luanda getrokken. Pas na enige tijd in de stad te hebben geleefd, besloten sommigen naar Europa te migreren. Dit is een fenomeen dat zich in meer derde wereldlanden voordoet en wel omschreven wordt als *two stage migration*. Ghosh omschrijft het als volgt: “*Urban prosperity, both real and perceived, serves as a powerful magnet for many of the rural poor, although the cities often fail to provide suitable jobs and housing for them. The urban informal sector has thus become a high pressure point for emigration*” (Ghosh, 1998: 39). Ghosh benadrukt dat economisch gemotiveerde migratie vanuit rurale gebieden niet altijd een tweefase-proces hoeft te zijn. Spectaculaire verbeteringen in transport- en communicatiemiddelen, de spreiding van sociale netwerken en bovenal de snelle expansie van mensensmokkelactiviteiten hebben er volgens hem toe bijgedragen dat het tegenwoordig ook mogelijk is om direct vanaf het platteland naar het buitenland te migreren. Ook Adepojou wijst erop dat de traditionele twee-stapsmigratie in Afrika niet altijd meer voorkomt (Adepojou, 1996: 29). Voor de meeste Angolezen was Luanda echter nog altijd een niet te missen tussenstation tijdens hun reis naar Europa. Vanwege de jarenlange oorlog, waren de transport- en communicatiemiddelen in de provincie jarenlang zeer slecht. Daardoor was het vanuit grote delen van het land erg

moelijk om direct vanuit de provincie – zonder Luanda aan te doen – naar het buitenland te reizen.

In sommige gevallen echter, zijn migranten niet via Luanda naar Europa gereisd en hebben ze andere Afrikaanse steden als vertrekpunt voor hun reis gebruikt. Met name voor migranten uit het zuiden van het land kon het bijvoorbeeld aantrekkelijker zijn om via Namibië naar Europa te vliegen. Volgens het IAM reisden Angolese migranten vooral rond 2000 en 2001 frequent via de Namibische hoofdstad Windhoek naar Europa, omdat zij hoopten dat de grenscontrole daar minder streng zou zijn dan in Angola (IAM, 2002: 33.) Een Nederlandse hulpverlener die lange tijd in Angola heeft gewoond (E9), vertelde een jongeman te kennen uit de zuidelijke plaats Lubango die vanuit Namibië naar Nederland was gereisd. Hij was echter niet vanuit Namibië vertrokken om strenge controles te ontlopen. Windhoek was voor hem simpelweg gemakkelijker bereikbaar dan Luanda. Naar Windhoek kon hij over land reizen, terwijl hij voor een reis naar Luanda zou moeten vliegen. Het slechten van de grensovergang Angola-Namibië was in de praktijk niet erg moeilijk, omdat deze grens altijd erg poreus is geweest. Eind jaren negentig waren er aan de duizend kilometer lange Angolees-Namibische grens bijvoorbeeld slechts vier grensposten (Minnaar & Hough, 1996; IAM, 2002). Een respondent legde uit dat zelfs deze weinige grensposten niet ‘waterdicht’ waren:

“Mijn broer heeft eens in de bus van Angola naar Namibië gezeten. Vlak voor de grens gingen er allemaal mensen uit de bus. Die zijn door het bos de grens over gegaan. De bus wachtte aan de andere kant tot ze terug waren. Waarschijnlijk hadden ze de chauffeur wat geld geboden.” (R66)

Eind 2001, begin 2002 zouden er behalve via Windhoek volgens een Nederlandse expert ook redelijk veel Angolezen via Zuid-Afrika naar Europa zijn gereisd. Hij zei dat ongeveer 100 – met name jonge – Angolezen per week in het bezit van een Angolees paspoort met een Portugees visum via Zuid-Afrika naar verschillende landen in Europa reisden. Frankrijk was de meest populaire bestemming.¹³⁶ Van die route is op een gegeven moment geen gebruik meer gemaakt (E94). De ratio om via Zuid-Afrika te reizen kon er in zijn gelegen dat vliegen vanuit Zuid-Afrika op dat moment goedkoper was. Een andere reden kan zijn dat men via Zuid-Afrika gemakkelijker direct naar het land van bestemming kon vliegen. Vanuit Zuid-Afrika vertrokken veel meer internationale vluchten dan vanuit Angola. Ook kwam het voor dat Angolezen op de bonnefooi naar Zuid-Afrika vertrokken, in de hoop daar geld te verdienen om daarmee naar Europa te kunnen reizen. Een respondent (R72) zei bijvoorbeeld op zijn achttiende – in 1997 – naar Zuid-Afrika te zijn gereisd. Hij wilde van daaruit doorreizen naar Europa of Canada. Een vriend van hem had dat namelijk al eerder gedaan. Van zijn plannen om uit Zuid-Afrika te vertrekken is uiteindelijk niets terechtgekomen. Na er negen maanden illegaal geleefd te hebben en bij een supermarkt als inpakker te hebben gewerkt, stuurde zijn moeder hem 500 dollar toe waarmee hij een ticket kon kopen. Een ervaring rijker en een illusie armer keerde hij naar Angola terug.

¹³⁶ Omdat zij naar Frankrijk reisden, is het overigens niet onaanneemelijk dat de migranten in werkelijkheid Congolezen waren die met behulp van Angolese papieren reisden. Zie in dit verband ook paragraaf 9.9.

Voordat er vanuit Luanda, Namibië of Zuid-Afrika per vliegtuig naar Europa gereisd kon worden, moest er echter eerst nog het een en ander aan papierwerk geregeld worden. Zo diende men in de eerste plaats in het bezit te komen van een paspoort. Maar met een Angolees paspoort alleen was de Angolees die naar Europa wilde reizen er nog niet. Voor inwoners uit arme (Afrikaanse) landen die naar Europa willen reizen, is enkel een paspoort weinig waard. Migranten die naar Europa wilden reizen, dienden behalve een paspoort namelijk ook over een visum te beschikken. Zoals Kumar stelt: *“For those who live in affluent countries, the passport is of use for international travel in connection with business or vacations, whereas for those living in the poorer nations of the world, the passport is without any value if it does not have the visa”* (Kumar in: Neumayer, 2005a: 19).¹³⁷

6.3 Verkrijgen van een paspoort

Over het percentage Angolezen dat eind jaren negentig over een Angolees paspoort beschikte, heb ik geen informatie kunnen vinden. Wel zijn er cijfers bekend over het percentage Angolezen dat een identiteitskaart had. Omdat vanwege de oorlog veel registers van de burgerlijke stand waren vernietigd en veel mensen gedwongen waren geweest om te verhuizen, beschikte eind jaren negentig slechts 10 tot 30% van de Angolese bevolking over een officiële door de Angolese overheid afgegeven identiteitskaart (Ambtsbericht, 2002a). Het overgrote deel hiervan woonde in Luanda of de provinciale hoofdsteden. Omdat het tonen van zo’n identiteitskaart een voorwaarde was om een paspoort te verkrijgen, kan er vanuit worden gegaan dat het percentage paspoorthouders dus nog minder groot was dan die 10 tot 30%. Toch was het verkrijgen van een identiteitskaart en in het verlengde daarvan een paspoort, in de praktijk niet erg moeilijk. Om voor een identiteitskaart in aanmerking te komen, moest een *cedula* - geboorteakte - worden overlegd. In principe was dit voor veel personen een probleem; er zijn schattingen dat slechts 10% van de geboorten werd aangegeven. Dit lage cijfer werd enerzijds veroorzaakt doordat de bevolking het nut er niet van inzag om geboorten aan te geven en anderzijds door de vrijwel totale afwezigheid van faciliteiten voor een bevolkingsregistratie (Ambtsbericht 2001, Ambtsbericht 2002a). Met geduld en wat extra geld konden Angolezen volgens een opsporingsambtenaar uit een Europees land (E53) echter aan een officieel paspoort komen, zonder dat zij over een *cedula* of identiteitskaart te beschikten. Een *cedula* kon iemand verkrijgen door twee getuigen mee naar het gemeentehuis te nemen die verklaarden dat hij in Angola was geboren. Met het *cedula* kon een identiteitskaart worden verkregen en met de kaart kon

¹³⁷ Dit lag anders voor Angolese migranten die een ouder hadden met de Portugese nationaliteit, omdat zij een Portugees paspoort konden aanvragen en daarmee in principe relatief gemakkelijk zonder visum naar Portugal konden reizen. Toch was het uitreizen op een Portugees paspoort ook voor hen in de praktijk niet altijd even gemakkelijk. Een medewerker van de Portugese migratiedienst SEF(E81) vertelde dat de Angolese overheid eind jaren negentig in theorie niemand verbood om een tweede paspoort te hebben, maar het “niet op prijs stelde” als Angolezen op hun Portugees paspoort zouden uitreizen in plaats van hun Angolese paspoort. Iemand die met een geldig Portugees paspoort vertrok, werd volgens de medewerker dan ook vaak gevraagd of hij of zij een verblijfsvergunning of inreisvisum voor Angola kon overleggen. Dit kon men meestal niet, want men was immers Angolees. “En dat kon je op dat moment dus ook niet oplossen door te zeggen dat je ook een Angolees paspoort had”, aldus de medewerker. Vaak kozen mensen met een dubbel paspoort er volgens hem voor om met hun Angolese paspoort en een visum voor Portugal Angola uit te reizen. Een visum kregen zij in de regel zonder problemen vanwege hun familieachtergrond. Het Portugees paspoort namen ze volgens hem in hun rugzak mee om in Europa te gebruiken.

een paspoort worden aangevraagd. Om op termijn een officieel paspoort te verkrijgen, was het uiteindelijk dus slechts nodig om twee oudere mensen te laten verklaren dat zij getuige waren geweest van je geboorte in Angola.

Nog gemakkelijker dan via bovenstaande methode aan een paspoort te komen, was het om een paspoort door middel van omkoping te verkrijgen. Daar moest dan wel meer geld voor worden betaald. Officiële paspoorten zouden volgens een opsporingsambtenaar van een Europees land voor ongeveer 300 dollar direct bij de migratiedienst kunnen worden gekocht, zonder dat er verdere vragen werden gesteld (E53). Een vertegenwoordiger van de Portugese immigratiedienst SEF (E81), gaf aan te vermoeden dat er vanaf ongeveer 2004 ook steeds meer gebruik werd gemaakt van door omkoping verstrekte diplomatieke paspoorten. Van een Angolese respondent hoorde ik eveneens dat deze paspoorten in Angola te koop zouden zijn voor bedragen tussen de 10.000 en 15.000 dollar (R54). “Je wordt dan gewoon de zoveelste zoon of dochter van een minister”, verklaarde hij. Deze paspoorten ontleen hun aantrekkelijkheid aan het feit dat de houder geen visum hoeft te tonen tijdens zijn reizen.

Met name in Luanda zou het ook redelijk gemakkelijk zijn om vervalste of zelf gefabriceerde reisdocumenten te kopen. In de Angolese krant *O Independente* werd in 2004 vermeld dat in Luanda voor 100 tot 200 dollar per stuk vervalste Angolese identiteitskaarten te koop waren. Voor een Angolees paspoort zou 300 tot 500 dollar betaald moeten worden. De netwerken die zich bezighielden met deze handel, zouden bestaan uit ambtenaren op verschillende departementen en niet-ambtenaren die in ruil voor een percentage van de winst klanten aanbrachten (Miquel, 2004). Onder de titel “*Cazenga ; meer vervalsters per vierkante meter dan plassen en meertjes*”,¹³⁸ was twee jaar eerder in de Angolese krant *A Capital* een artikel gewijd aan vervalsters in de Luandese wijk Cazenga (Fransisco & Brás, 2002). Daarin werd een goed beeld geschetst van de wijze waarop de handel in vervalste documenten in de buitenwijken van Luanda plaatsvond. Jongens en jongemannen die in de wijk op straat rondhingen, bleken graag bereid personen die op zoek zeiden te zijn naar valse documenten voor te stellen aan de vervalsters. Een van de vervalsters vertelde tegen een undercover journalist dat hij binnen 24 uur een vervalst Angolees paspoort zou kunnen afleveren. Hij rekende hier 500 dollar voor. Identiteitskaarten met officiële stempels en zegels waren voor enkele tientallen dollars te koop. De vervalster zei tegen de journalist dat de meerderheid van zijn cliëntèle uit Congolezen bestond. Maar ook Senegalezen, Malinezen en Gambianen zouden tot zijn klantenbestand behoren. De meeste vervalsters waren volgens hem tussen de 25 en 50 jaar oud en goed opgeleid. Meestal zouden het ex-studenten,- docenten of -ambtenaren zijn. Zelf was hij bijvoorbeeld een 32-jarige lagere schoolleraar die met de verkoop van documenten bijverdiende om zijn familie te ondersteunen. Hij beschikte over officiële stempels van verschillende overheidsinstellingen, zoals bijvoorbeeld het ministerie van Buitenlandse Zaken, de Portugese ambassade, de ministeries van Defensie en Onderwijs. Ook in andere buitenwijken waar veel immigranten woonden, zouden volgens het krantenartikel vervalsters actief zijn. Op de vraag of hij nooit problemen met de politie had gehad, antwoordde de vervalster: “Politie? Die ben ik hier nog niet tegengekomen.”

¹³⁸ De titel is een verwijzing naar de ontelbare plassen die in Luanda door lekkende waterbuizen zijn ontstaan.

Uit beide artikelen ontstaat het beeld dat het vervalsen van reisdocumenten in Angola geregeld plaatsvond en dat er vanuit de overheid weinig tegen werd ondernomen. De meeste vervalsingactiviteiten in Angola leken vooral plaats te vinden ten behoeve van illegale immigranten in Angola die Angolese documenten nodig hadden. Sommigen wilden verblijfspapieren hebben, omdat zij daardoor in staat waren in Angola winkels te openen of zaken te doen. Maar bijvoorbeeld veel Congolezen of *regressados* wilden Angolese paspoorten om daarmee naar Europa te reizen.¹³⁹ Voor hen was het regelen van een Angolees paspoort in Luanda volgens verschillende respondenten niet erg moeilijk. Sommigen konden – naar waarheid – aantonen dat een van hun ouders Angolees was en ooit naar Congo was gevlucht. Als dat niet het geval was, konden relatief gemakkelijk Portugese of Angolese paspoorten met foto-vervalsingen in de ‘Congolese’ wijken worden verkregen. In de Portugese media zijn begin jaren negentig ook berichten verschenen over Congolezen die via Angola naar Portugal waren gemigreerd. Congolezen in Luanda zouden volgens Expresso op grote schaal beschikken over valse Angolese paspoorten waarmee naar Portugal werd gereisd (Expresso, 1994). Een respondent met een Congolese moeder herinnerde zich nog hoe snel een Congolese neef in Angola een paspoort had geregeld:

“Ik weet nog dat hij uit Congo kwam. Hij heeft ongeveer een maand bij ons thuis gewoond en – ik weet niet hoe – hij heeft in die tijd in de wijk Palanca een vals Angolees paspoort geregeld.” (R66)

In de Congolese wijken van Luanda zou het gemakkelijk zijn om aan vervalste documenten te komen. Een andere Angolees gaf aan nog steeds danig onder de indruk te zijn van de Congolese expertise op migratiegebied:

“Hoe ze het doen weet ik niet, maar zij weten precies hoe alles gaat. Ze zijn goed op de hoogte. Ze kunnen zelfs documenten in Angola krijgen, die wij niet kunnen krijgen.” (R63)

Vervalsingen, op onjuiste gronden afgegeven paspoorten en officiële paspoorten waren niet meer van elkaar te onderscheiden en dit zorgde nog wel eens voor verwarring (E57). Op een gegeven moment had zelfs de Angolese regering geen vertrouwen meer in haar eigen paspoorten. Nadat duidelijk was geworden dat een groep Angolezen door middel van vervalste uitnodigingsbrieven een inreisvisum voor een Europees land had verkregen, werden zij opgepakt en wilden de autoriteiten van het Europese land hen terug sturen naar Angola. De Angolese ambassade werkte daar echter niet aan mee. De paspoorten – waar geen kenmerken van vervalsing op waren aangetroffen – zouden volgens de ambassade “wel door iedereen kunnen zijn gekocht.” Deze problematiek is verminderd sinds met ingang van 19 april 2000 een nieuw Angolees paspoort in circulatie is gekomen. Daarin zijn alle veiligheidskenmerken verwerkt, zoals aanbevolen door de Internationale Organisatie voor Burger Luchtvaart. Vanaf 19 april 2001 waren de oude paspoorten ongeldig. Het nieuwe paspoort is volgens verschillende experts van opsporingsdiensten minder gemakkelijk na te maken (E53, E99).

¹³⁹ Carneiro e.a. (2005: 195) refereren ook aan het gebruik van de Angolese identiteitsbewijzen door bijvoorbeeld Malinezen en Senegalezen om daarmee naar Portugal te reizen.

Een andere manier waarop gereisd kon worden, was gebruik te maken van valse Europese reisdocumenten. Volgens respondenten was het in Angola vrij gemakkelijk om aan een vervalst Europees paspoort te komen. Daarbij ging het voornamelijk om Portugese paspoorten. Een respondent verklaarde dat vanuit het feit, dat de veel in Angola wonende Portugezen niet al te rijk waren. Ze zouden bereid zijn hun paspoort aan vervalsers te verkopen die er een nieuwe foto in plaatsten. Voor ongeveer 500 dollar zou men in Angola vervalste Portugese paspoorten kunnen kopen (R75). Het oude Portugese paspoort stond er in Europese opsporingskringen overigens om bekend dat het makkelijk te vervalsen was. Voor Portugees sprekende Afrikanen was het bovendien niet opvallend om met een Portugees paspoort te reizen – er woonden immers veel Afrikanen met een dubbele nationaliteit in Portugal – en mede daarom was het Portugese paspoort aantrekkelijk.

Ook zijn er signalen dat vervalsingen werden gebruikt als er via andere routes werd gereisd. Angolezen die via Zuid-Afrika reisden, zouden volgens IAM bijvoorbeeld gebruik hebben gemaakt van vervalste Zuid-Afrikaanse paspoorten of blanco – gestolen – Zuid-Afrikaanse paspoorten (IAM, 2002: 67). Zelf ben ik maar weinig respondenten tegengekomen die aangaven met een vervalst paspoort naar Europa te zijn gereisd. Slechts één jonge vrouw (R81) vertelde met een vervalst Portugees paspoort naar Portugal te zijn gereisd. Ze kon weinig bijzonderheden vertellen over de achtergrond van het paspoort. Ze had het paspoort voor ze op reis ging van haar vader gekregen en wist niet te vertellen hoe hij eraan was gekomen.

Tot slot kon er ook gebruik worden gemaakt van zogenaamde *look-alike* paspoorten. Van reizen met *look-alike* paspoorten is sprake als een andere persoon dan de wettelijke houder een paspoort tijdens een grensovergang gebruikt, zonder dat de foto is vervangen. In de praktijk wordt dan bijvoorbeeld gebruik gemaakt van een paspoort dat door een vriend of familielid is uitgeleend. Er kan daarbij van zowel Angolese als buitenlandse paspoorten gebruik worden gemaakt. Het aan elkaar uitlenen van Europese paspoorten is volgens Bloemendaal een beproefde methode van Afrikaanse migranten, omdat het voor Europese grensbewakers moeilijk zou zijn om zwarte Afrikanen van elkaar te onderscheiden (Bloemendaal, 1996: 11). Als op een geleend paspoort wordt gereisd, kan het strategisch zijn om niet naar het ‘paspoortland’ te reizen, omdat in dat land de controle op het ‘eigen paspoort’ wellicht scherper is dan in andere landen. Bloemendaal laat een Nigeriaanse mensensmokkelaar aan het woord die er bijvoorbeeld bewust voor koos om Nigerianen die op een geleend Nederlands paspoort naar Nederland reizen, via Hamburg Europa binnen te laten reizen. De controle aan de Duitse grens zou volgens de Nigeriaan minder secuur plaatsvinden (Bloemendaal, 1996: 11). Één respondent (R66) gaf te kennen dat Angolese familieleden paspoorten aan elkaar uitlenen om andere familieleden daarmee naar Europa te laten reizen. Dát er soms van *look-alike* paspoorten gebruik is gemaakt, lijkt daarmee aannemelijk, maar op welke schaal dit is gebeurd, is moeilijk aan te geven.¹⁴⁰

¹⁴⁰ In paragraaf 8.5 zal aan de orde komen, dat het gebruik van *look-alike* paspoorten overigens wel een gebruikelijke methode was om vanuit Schengengebied naar Engeland te reizen.

6.4 Reizen met behulp van een regulier verkregen visum

Angolezen die vanaf midden jaren negentig naar Europa wilden reizen, hoefden niet te beschikken over een uitreisvisum. Om vanuit Angola naar Europa te reizen, volstond dus een Angolees paspoort met een inreisvisum voor het land van bestemming. Sinds het intreden van het Schengenakkoord moeten Angolezen voor alle bij de overeenkomst aangesloten landen beschikken over een zogenaamd Schengenvisum. Het verkrijgen van een Schengenvisum vormde voor de meeste migranten de grootste en meest cruciale barrière. Een eerste methode die zij konden gebruiken om een visum te regelen, was te worden uitgenodigd door vrienden of familieleden die in Europa woonden. Met het op die manier verkregen toeristenvisum konden zij naar Europa reizen. In plaats van naar Angola terug te keren na de toegestane verblijfperiode, kon men in Europa blijven. Dit wordt wel aangeduid als een ‘*visum-overstay*’.

Een Schengenvisum is in principe voor drie maanden geldig. Wanneer iemand langer dan deze periode binnen het Schengenterritoir verblijft, wordt gesproken van een *visum-overstay*. Van een legale visumhouder wordt iemand dan ineens een illegale, ongedocumenteerde immigrant. In de praktijk is er in Europa nauwelijks controle of visumhouders daadwerkelijk binnen drie maanden terug zijn gereisd. Er wordt in het Schengenterritoir namelijk niet met zogenaamde ‘luchthavenbriefjes’ gewerkt, waarbij wordt aangetekend wanneer iemand de grenzen oversteekt bij binnenkomst en wanneer iemand weer vertrekt. Binnen Schengenverband staat dus nergens geregistreerd welke visumhouders die eenmaal het Schengengebied binnen zijn gekomen, terug zouden moeten. Van bij benadering slechts 6% van de visumhouders in Nederland wordt bijvoorbeeld daadwerkelijk vastgesteld dat ze het land hebben verlaten na afloop van de geldigheidsduur van het visum¹⁴¹ (AR 2003: 6). In de praktijk krijgt de garantsteller vrijwel nooit een boete opgelegd als de door hem uitgenodigde persoon niet bij het vliegtuig verschijnt op de dag dat hij retour zou moeten gaan; de overheid is immers niet eens op de hoogte dat de visumhouder niet terug is gereisd. Bovendien zijn er maxima aan de garantstellingstermijn gesteld – in Nederland is dat bijvoorbeeld vijf jaar – en is de garantsteller niet verantwoordelijk voor repatriëringkosten als de visumhouder vanuit het buitenland wordt teruggestuurd. De garantsteller komt kortom alleen voor kosten te staan, als de visumhouder na een *visum-overstay* binnen vijf jaar in het land van de garantsteller actief door de autoriteiten is opgespoord en teruggezonden. Vervolgens dient de garantsteller zelf dan ook nog vervolgd te worden.

Verschillende medewerkers van Nederlandse ministeries gaven aan dat het onbegonnen werk zou zijn om daadwerkelijk van iedere Schengenvisumhouder te controleren of hij het land heeft verlaten (E92, E94, E95, E96). De werklust zou in de praktijk simpelweg te groot zijn en alleen met enorme investeringen zou dit systeem te controleren en te handhaven zijn. Een van de medewerkers noemde het een dan ook een “politieke keuze” dat dit in de praktijk nauwelijks gecontroleerd en gehandhaafd wordt. In de praktijk zou het innen van de boetes waarschijnlijk veel meer kosten met zich meebrengen dan de boetes opleveren, waardoor de overheid het volgens een andere medewerker van Justitie “niet opportuun acht” om tot actieve opsporing van garantstellers over te

¹⁴¹ Dit zijn ongeveer 17.000 personen van de ruim 330.000 visumhouders.

gaan. Nederland vormt op dit punt geen uitzondering in vergelijking tot andere Europese landen. Ook in bijvoorbeeld Portugal worden er volgens een Portugese advocaat nauwelijks illegalen opgespoord en vindt repatriëring in de praktijk nagenoeg niet plaats (E83). Als repatriëring niet eens plaatsvindt, kunnen er al helemaal geen repatriëringskosten op de garantsteller worden verhaald.

Voor al van illegalen is bekend dat zij gebruik maken van regulier verkregen visa om Europa mee binnen te reizen. Bigo (1998: 152) bericht bijvoorbeeld dat slechts 20% van de illegalen in Frankrijk de Franse grens illegaal oversteekt. De grote meerderheid zou gebruik maken van een regulier verkregen visum en simpelweg niet terugkeren. Uit een studie onder Braziliaanse en Poolse irreguliere migranten in Engeland, kwam naar voren dat ook zij voornamelijk gebruik maakten van deze strategie (Jordan & Düvell, 2002). Chatelard (2002) omschrijft dat Irakezen die vanuit Jordanië naar Europa reisden, dit ook veelal met behulp van regulier afgegeven visa deden. In Nederland wonende Surinamers, Marokkanen, Turken en Kaapverdianen zouden ook familieleden uitnodigen die op een legale manier naar Nederland konden komen. 40% van een groep van 206 geïnterviewde illegale migranten in Rotterdam, gaf bijvoorbeeld aan legaal met behulp van een door Nederland verstrekt toeristenvisum het land te zijn binnen gereisd (Staring, 1999; Strooij, 2000; Carling, 2001; Staring, 2004). Staring noemt het proces waarbij een bestaande migrantengemeenschap vrienden en familieleden uitnodigt “irreguliere kettingmigratie.” Hij concludeert: *“According to our research, the tourist route is by far the most important informal route to the Netherlands”* (Staring, 2004: 278/282).

Net zoals Marokkanen en Surinamers in Nederland vrij gemakkelijk uitgenodigd konden worden door familieleden in Nederland werd dit ook door de aanzienlijke Angolese gemeenschap in Portugal gedaan. Vanaf de eerste helft van de jaren negentig maakten rapporten over de interne veiligheidssituatie van Portugal melding van de wijze waarop immigranten vanuit de Portugeestalige Afrikaanse landen binnen kwamen. Daaruit komt naar voren dat de Portugese autoriteiten er vanaf dat moment al van op de hoogte waren dat veel Afrikanen op deze manier naar Portugal kwamen. In een rapport staat over Afrikaanse immigranten bijvoorbeeld te lezen: “Zij komen legaal het land binnen, voorzien van toeristen-, transit- of zakenvisa en verlaten het land niet binnen de op het visum aangegeven gestelde termijn” (RSI, 1993). Verschillende onderzoekers geven aan dat deze methode van grensoverschrijding eind jaren negentig nog steeds de bestaande praktijk was. Eaton wijst erop dat een *visum-overstay* in Portugal een bekend patroon van binnentreden was (Eaton, 1999: 367). Malheiros & Baganha (2001) geven aan dat illegale immigranten uit de Portugeestalige Afrikaanse landen voornamelijk op een legale wijze binnen kwamen door gebruikmaking van informele netwerken van familieleden of bureaus.

Het afgifteproces van visa door middel van uitnodigingen, is voor verschillende migrantengroepen dus een belangrijke methode om Europese grenzen te overschrijden. Toch is de aandacht voor het visumbeleid en/of de controle daarop in onderzoeks- of beleidsdebatten gering, vergeleken met de aandacht die aan clandestiene migratiemethoden – zoals heimelijke grensovergangen – wordt besteed (vgl. Carling, 2001; Neumayer, 2005a). In deze paragraaf zal wél relatief uitgebreid aandacht worden besteed aan de

verschillende stappen die Angolezen moeten doorlopen om met behulp van een visum te kunnen uitreizen.

6.4.1 *Het aanvragen van een visum*

In de systeembenadering van migratie wordt benadrukt dat ook institutionele factoren een rol kunnen spelen bij het migratieproces.¹⁴² Een van de belangrijkste institutionele factoren die migratiebewegingen (heeft) beïnvloed, is de invoering en uitbreiding van het visumsysteem. Met de steeds verder doorgevoerde visumvoorschriften is het voor veel niet-Europeaanen steeds moeilijker geworden om Europa binnen te reizen. De voormalige Oekraïense president Leonid Kuchma heeft wel eens gewaarschuwd dat er door het strikte visumregime in de plaats van een 'Ijzeren Gordijn' een humaner, maar niet minder gevaarlijk 'Papieren Gordijn' dreigt te ontstaan (Lavenex & Uçarer, 2004: 433). Richmond spreekt in dit verband wel van '*global apartheid*' (Richmond, 1994). Men zou kunnen stellen dat het visumregime naast de fysieke bewaking van de buitengrenzen het belangrijkste instrument is om migratiebewegingen naar de EU te reguleren. Het aantal visa dat aangevraagd wordt is hoog; in 2001 kregen de EU-vertegenwoordigingen gezamenlijk in totaal 12 miljoen visumverzoeken te verwerken (Mahony, 2005).

Angolezen zijn visumplichtig voor alle bij de Europese Unie aangesloten landen. Een Schengenvisum biedt de houder de mogelijkheid om naar alle bij het Schengenakkoord aangesloten landen te reizen. In Schengenverband zijn bindende afspraken gemaakt met betrekking tot de criteria waaraan voldaan moet zijn om voor een Schengenvisum in aanmerking te komen. Een aanvrager dient aan tenminste drie voorwaarden te voldoen. Hij moet beschikken over voldoende financiële middelen, een duidelijk reisdoel hebben en zijn terugkeer moet gewaarborgd zijn (IND, 2002).

Als objectieve eisen worden onder andere gesteld dat de aanvrager een geldig paspoort en een retourticket overlegt, alsmede een uitnodiging van een individu, organisatie of bedrijf uit het Schengenland waaruit blijkt welk doel de reis heeft. Ook moet worden aangegeven op welke data wordt gereisd en op welke plaats men overnacht. Ten minste drie weken voor aanvang van de reis naar het Schengengebied dient de aanvrager een aanvraagformulier volledig ingevuld en documenten ter staving van zijn verklaringen aan de ambassade te overleggen. De aanvrager moet meestal persoonlijk verschijnen om toelichting te geven op de aanvraag (AR, 2003: 11). De visumaanvrager moet tevens aantonen over voldoende middelen van bestaan te beschikken. Dit kan hij onder andere doen door inzage te geven in zijn bankrekening, salarisstroken te tonen of een bedrag in cash te overleggen. De Portugese ambassade stelt bijvoorbeeld de eis, dat de aanvrager moet aantonen dat hij tijdens zijn verblijf minimaal 40 euro per dag kan besteden. Indien de aanvrager niet over voldoende middelen beschikt, heeft hij een garantverklaring van de derde persoon in het Schengenland nodig. Daarin dient de ondertekenaar zich verantwoordelijk te stellen voor alle kosten die de overheid eventueel moet maken voor het verblijf en vertrek van de vreemdeling, wanneer deze wordt

¹⁴² "Individual decisions by migrants are obviously influenced by the rules of entry" (Weiner, 1997: 117).

teruggezonden. Een andere belangrijke voorwaarde is dat de aanvrager kan aantonen dat hij tijdens zijn verblijf voldoende verzekerd is.

Sommige van deze eisen zijn volgens een medewerker van een Europese ambassade in Angola in de praktijk niet altijd veel waard (E54). Als iemand bijvoorbeeld aan de balie komt die pas een maand een bankrekening heeft met 7.000 dollar daarop, dan voldoet hij in principe aan het objectieve criterium dat hij over voldoende middelen beschikt. Maar wel rijst al snel het vermoeden dat iemand anders tijdelijk geld op die rekening heeft gestort om deze persoon in de gelegenheid te stellen een visum aan te vragen. Soms dient volgens een expert daarom juist voorzichtig te worden omgegaan met een verzoek van iemand die volledig voldoet aan de objectieve eisen om een visum te krijgen (E28).

Vrijwel altijd wordt door ambassadepersoneel in Angola een interview met de aanvrager afgenomen. Bij de interviews wordt vaak gesproken over het doel van de reis, de relatie die de aanvrager met de uitnodiger of garantsteller heeft en het reisverleden van de aanvrager. Soms kan ook de voorgenomen reisroute een te bespreken onderdeel zijn. De Britse ambassade heeft bijvoorbeeld het vermoeden gehad, dat Angolezen misbruik maakten van transitvisa wanneer zij via Londen naar een andere bestemming vlogen (E54). Een familie die via Engeland naar Egypte wil vliegen om daar op vakantie te gaan, maakt een onlogische omweg en kan tijdens zo'n interview uitleggen wat de motivatie is om de reis op deze manier te maken. Het algemene beeld van de visumaanvrager na zo'n interview bepaalt mede of hij een visum krijgt of niet.

Om controles uit te voeren en uitlatingen van aanvragers te toetsen, staan ambassade-medewerkers verschillende middelen ter beschikking. Belangrijk is daarbij het eigen oordeel van de medewerker, dat is gebaseerd op ervaring en kennis van de lokale situatie. Een vorm van 'intuïtie' of 'onderbuikgevoel' kan aanleiding geven te veronderstellen dat een bepaalde aanvraag niet deugt. In zo'n geval wordt extra kritisch nagegaan of documenten niet vervalst zijn en of alle elementen uit de aanvraag wel kloppen. Daarbij kunnen referenten of garantstellers bijvoorbeeld telefonisch worden nagetrokken of kan informatie in lokale databestanden worden nagetrokken. Eventueel kan ook een specifieke onderzoeksmedewerker ingeschakeld worden om documenten en verklaringen van de visumaanvrager nader te onderzoeken (AR, 2003: 41). Het staat medewerkers ook vrij om creatieve oplossingen te verzinnen om de juistheid van het reisdoel vast te stellen. Een voorbeeld hiervan is het testen van de reden waarom men aangeeft naar Europa te willen reizen. De Algemene Rekenkamer noemt in een rapportage het voorbeeld van een Chinese man die naar Nederland wilde reizen. Hij vertelde als jongleur werkzaam te zijn in een circus. Nadat de visummedewerker hem drie mandarijnen verstrekke met het verzoek een jongleerdemonstratie te geven, bleek de visumaanvrager niet te kunnen jongleren (AR, 2003: 41).

Er zijn bepaalde 'profielen' die eerder in aanmerking komen voor een visum dan andere. In algemene zin kan bijvoorbeeld gesteld worden dat een rustig overkomende vijftigjarige universitair docent die in het verleden al veel heeft gereisd, meer kans heeft op een visum om een congres te bezoeken, dan een zenuwachtige twintigjarige jongeman die voor het eerst in zijn leven Angola verlaat om naar eigen zeggen tweedehands au-

to's in te kopen. "Tegelijkertijd kun je er geen peil op trekken", zei een expert, "want er zijn ook zaken bekend van mensen die al zes keer heen en weer waren gegaan om zaken te doen en de zevende keer bleven" (E28). Daarom wordt vaak ook nagegaan in hoeverre de visumaanvrager redenen - binding - heeft om naar Angola terug te keren. Heeft hij een goede baan en kinderen of is hij net ontslagen en alleenstaand? Heeft hij een koophuis of is zijn huis net verkocht? Medewerkers van consulaire diensten in Kaapverdië hanteren volgens Carling (2001: 104) bijvoorbeeld de regel dat een "algemene impressie" van de financiële situatie van een visumaanvrager vooral van belang is. Het hebben van een vaste baan was daarbij bijvoorbeeld belangrijker dan de hoeveelheid geld op een bankrekening.

Jongeren zonder baan, gezin en nauwelijks sociale bindingen in hun eigen land worden door ambassades dus vaak beschouwd als een risicogroep. Maar de beslissing op een visumaanvraag is voor personeel van de consulaire afdeling niet altijd evident. Er kan een dunne lijn zitten tussen een goede en verkeerde beslissing waardoor het volgens een vertegenwoordiger van het ministerie van Buitenlandse Zaken soms heel moeilijk is om verkeerde beslissingen te vermijden of volledig uit te bannen (E97). Het weigeren een visum te verstrekken aan mensen waarvan men alleen het 'gevoel' heeft dat zij mogelijk niet terug zullen keren, maar waarbij geen verder feitenmateriaal dit gevoel ondersteunt, is niet mogelijk. Met name de voorwaarde dat terugkeer niet gewaarborgd is (vestigingsgevaar), is volgens de ambassademedewerker een open norm die niet altijd makkelijk te bewijzen is. Helemaal als een (familie)relatie in Europa voor iemand uit een risicogroep garant wil staan, is het bijvoorbeeld zeer moeilijk om de aanvrager op deze grond te weigeren (AR, 2003: 67). Uiteindelijk is het dus niet altijd mogelijk om op basis van objectieve gronden een visum te weigeren. Als na verder onderzoek geen afwijzingsgrond is gevonden, dan kan het gebeuren dat er toch een visum moet worden afgegeven aan iemand bij wie ambassadepersoneel geen goed 'gevoel' heeft. Een in Marokko werkzame Nederlandse diplomaat noemt het reizen via garantstellingen in de NRC daarom zelfs "legale mensensmokkel." Ze beklagde zich erover dat Marokkanen die familieleden in Nederland hadden wonen die garant wilden staan, "een makkie" hebben om Nederland binnen te reizen. Juridisch is de ambassade gebonden een visum te verstrekken, want de aanvrager voldoet aan de voorwaarden (Lange, 2000). Luyendijk (2000) meldt soortgelijke klachten van Nederlands ambassadepersoneel dat in Egypte werkzaam is. Jonge mannen uit de Angolese middenklasse die door een familielid in Portugal werden uitgenodigd om op bezoek te komen, konden in de praktijk volgens verschillende experts ook niet gemakkelijk een visum worden geweigerd (E97, E28, E92, E93). Ze beschikten over voldoende financiële middelen, een duidelijk reisdoel en hun terugkeer was (formeel) gewaarborgd. Ze waren niet kansloos in de eigen Angolese maatschappij, zaten op goede middelbare scholen, kwamen uit een goede familie en hadden economische binding met het eigen land.

Migranten die niet uit de middenklasse kwamen of geen familieleden in Portugal hadden, probeerden soms andere strategieën uit om voor een regulier visum in aanmerking te komen. Zoals eerder vermeld, gingen Angolese handelaren geregeld naar Europa om goederen in te kopen zoals tweedehands auto's, auto-onderdelen, stoffen, elektronica en dergelijke. In veel gevallen vond de handel op een kleinschalige informele manier plaats, waarbij de handelaar met een geldbedrag naar Europa reisde, spullen inkocht en

met de ingekochte goederen terugreisde. Telefonische inkoop via officiële dealers was minder gebruikelijk. Handelaren die al een x-aantal keer naar Europa waren gereisd, kregen over het algemeen gemakkelijker een visum dan personen die voor de eerste keer reisden. Eerder in dit hoofdstuk is al aangegeven dat personen die regelmatig heen en weer reizen over het algemeen niet aan het profiel voldoen van een *'overstayer'*. In sommige gevallen verdienden handelaren volgens een respondent geld bij door te fingeren een zakelijke partner mee te nemen, terwijl het in werkelijkheid een migrant betrof die van plan was om in Europa te blijven. Doordat deze migrant als het ware *'meelifte'* op het betrouwbare profiel van de handelaar, kwam ook hij eerder in aanmerking voor een visum. Behalve de mogelijkheid om op deze manier bij te verdienen, kon het volgens de respondent voor een handelaar ook een mogelijkheid zijn om risico's te spreiden (R8). In de informele Angolese dollar-economie draaide vrijwel alles om cash-geld en de handelaren die naar Europa kwamen, droegen meestal dan ook grote geldbedragen met zich mee:

“Een handelaar heeft bijvoorbeeld 40.000 dollar mee om in België auto's in te kopen, maar dat geld wil hij niet allemaal zelf bij zich dragen. Hij wil het risico spreiden. Dan neemt hij bijvoorbeeld een of twee mannen mee die ook een deel dragen. De handelaar regelt dan de vlucht en visa voor die mensen. De mensen die meegaan moeten dan wel een deel van de reis – bijvoorbeeld de helft – betalen. Het is niet gratis.” (R8)

Een methode van meereizen waar Angolese migranten volgens respondenten ook geregeld gebruik van hebben gemaakt, was het mee laten reizen van andermans kinderen. Tantes namen bijvoorbeeld nichtjes mee, zussen fingerden dat hun jongere broertjes en zusjes hun kinderen waren, zakenreizigers namen af een toe een kind van een vriend mee en deden alsof het hun eigen kind betrof. Een Angolese respondent vertelde dat hij en zijn vier broertjes weliswaar door hun moeder zelf naar Portugal waren gebracht, maar dat hij neefjes kende die door onbekenden waren meegegeven door hun ouders.

“Als die ouders iemand kennen die naar Portugal gaat, dan wordt gewoon gevraagd of ze een kind mee willen nemen. Soms vraagt degene die de kinderen begeleidt dan wel wat geld om op die kinderen te passen. Niet veel, 100 dollar of zo. Die persoon zegt dan dat hij met zijn nichtje of neefje reist. Op het vliegveld worden de kinderen dan weer opgewacht door de echte familie.” (R66)

Behalve personen die op een toeristenvisum naar Portugal hebben gereisd, waren er ook Angolezen die vanwege hun werk de mogelijkheid hadden om naar Europa te reizen en daar uiteindelijk zijn gebleven. Een respondent die leider was van een groep muzikanten kon midden jaren negentig bijvoorbeeld met zijn gezelschap naar Portugal gaan voor een optreden:

“We konden erheen op een zogenaamd *'werkpaspoort'* en daarom hadden we geen visum nodig. Vooraf hadden een paar leden van de groep al aangekondigd na het optreden te verdwijnen en in Portugal te blijven om werk te zoeken. Dat hebben ze ook gedaan. Ondertussen heeft een aantal van hen de Portugese nationaliteit gekregen.” (R68)

De leider van de muziekgroep had hiervan naar eigen zeggen nooit problemen ondervonden. Ook zou een groep Angolese legercadetten die naar Portugal was gegaan om daar opgeleid te worden zijn ‘verdwenen’. Een aantal van hen dook enige tijd later in een ander Europees land op waar zij asiel hadden aangevraagd (E57). Een geval dat in Angola vrij bekend is, heeft betrekking op Angolese jongeren die in 2002 een visum hadden gekregen om in Canada een bezoek van de paus bij te wonen. Ongeveer 40 jongeren waren ‘ontsnapt’ uit de groep van 150 personen en hadden asiel aangevraagd (Voz da America, 2002). Een Angolese respondent die in de Verenigde Staten had gestudeerd, vertelde dat hij in de jaren negentig een beurs had gekregen om in de Verenigde Staten het journalistenvak te leren. Vijf Angolese collega’s van hem die daar ook stage liepen waren volgens hem tijdens de stage naar Canada gegaan om er asiel aan te vragen (R88).

Reizen als onderdeel van een groep wordt ook door migranten uit buurland Congo gebruikt. Meer nog dan vanuit Angola zijn in verband met Congolese migratie duidelijke zaken bekend, waarbij de organisatoren van de reizen plaatsen verkocht hebben. Deze organisatoren worden in de Congolese Lingala-taal wel *Ngulu* (varken) genoemd (R130, E98). In 2004 kwam groot in het nieuws dat de wereldberoemde Congolese zanger Papa Wemba in Frankrijk was veroordeeld wegens mensensmokkel. Hij zou meer dan 100 Congolezen Frankrijk en België hebben binnengesmokkeld door ze tijdens tournees te presenteren als leden van zijn band. De Franse politie kreeg argwaan omdat Wemba rondreisde met een gezelschap van ongeveer 200 muzikanten, waarvan velen bovendien geen muziekinstrumenten bij zich hadden. Wemba werd uiteindelijk veroordeeld tot 30 maanden cel, waarvan 26 voorwaardelijk (Parool, 2004; De Tijd, 2006). Een ander incident waarbij Congolezen betrokken waren, speelde in België. In 2004 kwamen er 280 Congolese officieren voor een opleiding naar België. Toen er prompt 16 verdwenen, werd de rest voortijdig terug naar Congo gevlogen. Achteraf bleek dat in Congo sommige militairen plaatsen ‘verkocht’ hadden. Van de 16 deserteurs is later niets meer vernomen, behalve één man die in Zweden asiel had aangevraagd (Draulans, 2006). Omdat Angolese en Congolese migratie volgens verschillende respondenten zo nauw met elkaar verbonden zijn, valt niet uit te sluiten dat ook Angolese migranten van deze meer georganiseerde vorm van reizen als onderdeel van een groep gebruik hebben gemaakt.

6.4.2 *Rol van Portugal*

Uit gesprekken met respondenten ontstaat het beeld dat migranten die met een regulier verkregen visum hadden gereisd, vooral via Portugal waren gereisd. Verschillende personen antwoordden op mijn vraag hoe men het beste van Angola naar Europa kon reizen, simpelweg door te zeggen “dat een familielid in Portugal een uitnodigingsbrief moet sturen.” Zo hadden zij het immers zelf ook gedaan. Eén van deze personen was de 40-jarige Pedro (R44) die in 2000 uit militaire dienst was ontslagen. Hij had drie broers die al jarenlang in Portugal woonden en gelegaliseerd waren. Ook hij wilde enkele jaren in Portugal wonen om daar te werken. Een broer heeft hem een *carta de convite* (uitnodigingsbrief) gestuurd waarin hij aangaf dat Pedro hem zou komen bezoeken en dat hij voor Pedro garant zou staan. Pedro is op het toeristenvisum naar Portugal ge-

reis en heeft er uiteindelijk drie jaar illegaal in de bouw gewerkt. Pedro was geen prototype ‘*stayer*’ en wellicht dat hij daarom relatief gemakkelijk een visum heeft gekregen. Alhoewel hij werkloos was, liet hij een familie met kinderen in Angola achter. Ook was hij ouder dan veertig jaar, een leeftijd waarop het risico relatief gering is dat reizigers niet terugkeren. Dit lag anders bij de werkloze 21-jarige Maria (R28) die in 1998 op uitnodiging van haar legaal in Lissabon wonende tante naar Portugal was gereisd. Ook zij vertelde geen problemen te hebben ondervonden tijdens de aanvraag. De Portugese overheid heeft volgens haar nog wel gecontroleerd of tante echt op het adres woonde dat in de uitnodigingsbrief was opgenomen en toen bleek dat dit het geval was, heeft Maria het visum gekregen. Zij woont ondertussen al acht jaar op datzelfde adres in Lissabon, heeft een werkvergunning geregeld en werkt in een supermarkt. Haar even oude nicht is samen met haar man door een andere in Portugal wonende tante uitgenodigd en zij woont ondertussen ook al vijf jaar in Portugal. Beide nichtjes hebben nooit de Portugese nationaliteit gehad, maar wel een Portugese opa.

Een achttienjarige respondente (R34) die in 1996 in Portugal wilde studeren en voor een toeristenvisum opteerde, ondervond dankzij haar voorouders ook geen enkel probleem. De vader van haar moeder was Portugees en de opa van haar vader ook. Ze heeft naar eigen zeggen zonder problemen bij de Portugese ambassade een visum gekregen. Na zich ingeschreven te hebben bij een Portugese universiteit, is ze begonnen met studeren. Het feit dat zij geen speciaal studievizum had, heeft haar niet belemmerd om in Portugal te studeren. Reizen op een regulier toeristenvisum naar Portugal, was blijkbaar dus niet erg moeilijk. Een in Nederland woonachtige migrant zei er het volgende over:

“Iedereen heeft wel familie of kennissen in Portugal wonen. Het is vergelijkbaar met Surinamers die naar Nederland komen. De kennissen in Portugal schrijven gewoon een uitnodiging en daarmee reis je via Portugal verder.” (R10)

Het aanvragen van een regulier visum werd volgens mijn respondenten dus veruit het meest bij de Portugese ambassade gedaan. Zelfs als respondenten legaal naar een ander Schengenland reisden zonder de bedoeling om in Europa te blijven, prefereerden zij gebruik te maken van door Portugal afgegeven Schengenvisa. Een Angolese journalist zei bijvoorbeeld dat hij ook bij de Portugese ambassade een visum aanvraagde als hij in verband met zijn werk of voor vakantie naar andere Europese landen wilde:

“Als ik bijvoorbeeld naar Nederland of Duitsland wil, dan kan ik het wel vergeten dat ik een visum bij die ambassades krijg. Maar de Portugese ambassade geeft me wel zonder veel problemen een visum als ze zien dat ik journalist ben.” (R51)

Dat Angolezen relatief weinig gebruik maakten van andere Europese ambassades om visa aan te vragen, werd bevestigd in gesprekken die ik met vertegenwoordigers van verschillende Europese overheden heb gevoerd. Een medewerker van de Nederlandse ambassade in Angola schatte dat in de jaren 2001 en 2002 – de jaren dat in Nederland meer dan 4.000 Angolezen asiel aanvroegen – de Nederlandse ambassade op jaarbasis slechts 300 visumaanvragen kreeg. De medewerker zocht de verklaring van het lage aantal erin dat bij de Nederlandse vertegenwoordiging voornamelijk mensen verscheenen die duidelijke reismotieven en goede documenten hadden. Jonge reizigers met een

‘risicoprofiel’ verzochten nauwelijks om visa. “Ze wisten dat wij een streng beleid hanteerden en er was ook nog de Portugese route, dus waarom zouden ze bij ons komen?”, was zijn verklaring (E97).

Dat Angolezen prefereerden via Portugal te reizen is begrijpelijk, maar tegelijkertijd opmerkelijk. Begrijpelijk, omdat het door de historische, familiale en economische bindingen *de facto* makkelijk en voor de hand liggend was om via Portugal te reizen (E97). Door de gedeelde historie vindt er veel regulier migratieverkeer tussen Angola en Portugal plaats. Er zijn nog steeds veel culturele, wetenschappelijke en educatieve uitwisselingen tussen beide landen. Dansgroepjes, wetenschappers, journalisten, patiënten, studenten; ze reizen allemaal heen en weer. Het is in zoverre heel normaal dat er veel meer visa worden verstrekt tussen deze beide landen dan bijvoorbeeld tussen Angola en Duitsland, of Angola en Nederland. Zo valt ook te verwachten dat Frankrijk in vergelijking tot andere Europese landen relatief veel visa aan Senegal verstrekt, België aan Congo en Nederland aan Suriname.

Het is tegelijkertijd echter opvallend dat de Portugese ambassade zo’n ‘gemakkelijke’ naam bij Angolese migranten had. Juist door haar speciale relatie met Angola, mag namelijk worden aangenomen dat de Portugese overheid over extra veel kennis ten aanzien van misbruik van visa zou moeten beschikken. Al begin jaren negentig bleek de Portugese overheid er bijvoorbeeld goed van op de hoogte te zijn, dat veel Afrikaanse migranten uit ex-koloniën door middel van toeristenvisa het land binnen kwamen en niet meer terugkeerden. In rapportages uit de jaren negentig van het Portugese ministerie van Binnenlandse Zaken, werd bijvoorbeeld meermaals benadrukt dat de grote meerderheid van de in Portugal verblijvende illegalen uit Afrikaanse Portugeestalige landen afkomstig was en dat zij naar Portugal waren gereisd op basis van toeristenvisa (Malheiros & Baganha, 2001: 177).

Literatuur ten aanzien van het Portugese migratiebeleid lijkt in de richting te wijzen dat Portugal een preferent immigratiebeleid heeft gevoerd ten opzichte van bepaalde landen, waaronder met name haar voormalige Afrikaanse koloniën. Dit zou mede kunnen verklaren waarom Angolezen prefereerden via Portugal naar andere landen in Europa te reizen. De Portugese migratiedeskundige Machado stelt dat Portugal voordat het Schengenverdrag in werking trad, vrijwel geen bewuste immigratiepolitiek kende. Dit was ook niet nodig omdat Portugal een land was dat met uitzondering vanuit de voormalige koloniën maar weinig immigratie kende. Toen Portugal eenmaal verantwoordelijk was geworden voor de bewaking van de buitengrenzen van Europa hebben de Portugese autoriteiten volgens Machado “op een uitdrukkelijke of stilzwijgende manier, een voorkeur voor immigranten uit Portugeestalige landen in stand gehouden.” Dit komt volgens hem onder andere tot uitdrukking in wetgeving die de verkrijging van de Portugese nationaliteit reguleert en de condities waaraan bij de regularisering van 1996 voldaan moest worden. Machado vervolgt: “Deze houding houdt verband met een meer algemene context, hetgeen de altijd opnieuw bevestigde wens van een geprivilegieerde relatie van Portugal met haar ex-koloniën is. (...) De parallel tussen dit doel en de huidige compositie van de arbeidsmigratie naar Portugal kan niet groter zijn” (Machado, 1997: 41). Machado concludeert met andere woorden dat Portugal een immigratiebeleid voorstond van (arbeids)migrantten uit voormalige koloniën. Ook

Malheiros & Baganha geven aan dat de Portugese regering in de jaren negentig een specifiek beleid heeft gevoerd ten opzichte van immigratie uit Portugeestalige landen. Zij stellen: "Portugal heeft een immigratiepolitiek gedefinieerd in de schijnbare vooronderstelling dat het slechts aanmerkelijke stromen migranten zou aantrekken die afkomstig zouden zijn uit landen waar de officiële taal Portugees is" (Malheiros & Baganha, 2001). In een andere publicatie stelt Baganha het nog scherper. Ze schrijft dat Portugal "*exercised the political will to discriminate positively towards the nationals of those countries that once comprised the Portuguese colonial empire*" (Baganha, 2000: 171). Ook volgens Sousa Ferreira & Rato (2002) stond de Portugese regering eind jaren negentig een immigratiebeleid voor waarbij immigranten uit Portugeestalige landen voorrang kregen. De binnenkomst van immigranten uit niet-Portugeestalige landen moest volgens het regeringsprogramma voor de periode 1995-1999 tot een maximum worden *gelimiteerd*, terwijl immigratie vanuit landen waar Portugees werd gesproken moest worden *gereguleerd*. In het regeringsprogramma stond opgenomen dat de aanwezigheid van immigranten uit Portugeestalige landen als een belangrijke schakel fungeerde in de Portugese politiek van samenwerking en vriendschap met deze landen.

De 'speciale band' tussen Portugal en haar voormalige koloniën komt ook tot uitdrukking in een aantal overeenkomsten en akkoorden die onderling zijn gesloten. *Lei* (Wet) nummer 6/79 van 9 februari¹⁴³ is een algemeen document waarin Portugal en Angola het belang onderschrijven van samenwerking op het gebied van cultuur, wetenschap, techniek en economie. Ook wordt er bevestigd dat beide landen elkaar zullen steunen op het gebied van onderwijs. Een ander bilateraal akkoord bespreekt de samenwerking en wederzijdse hulp op het gebied van gezondheidszorg¹⁴⁴ en in het verlengde daarvan handelt weer een ander akkoord tussen Portugal en alle Afrikaanse Portugeestalige landen over de verstrekking van tijdelijke visa in verband met medisch behandelingen in Portugal.¹⁴⁵ In artikel 7, lid 4 van de Portugese grondwet staat tenslotte: "Portugal handhaaft/onderhoudt geprivilegieerde banden van vriendschap en samenwerking met de landen waar Portugees gesproken wordt."

Behalve 'vriendschap' en overeenkomsten waarin intentie tot samenwerking wordt uitgesproken, heeft Portugal ook vanwege andere redenen wellicht een preferent immigratiebeleid ten aanzien van Angolezen gevoerd. Verschillende experts wezen bijvoorbeeld op de gevoelige historische verhoudingen tussen beide landen (E9, E57, E93 E94, E97). Het koloniale verleden en aanverwante morele besef dat de Portugezen het land op een 'niet al te fraaie' manier hebben verlaten, zou door kunnen werken in het visumbeleid. "Een oude koloniale macht opereert toch altijd een beetje met een schuldgevoel ten opzichte van een ex-kolonie", zei een van de experts (E93). Nederland zou volgens hem om dezelfde reden ook nog op een andere manier omgaan met Suriname dan met andere landen waar het geen historische band mee heeft. Als er problemen zijn met de visumverlening zouden ex-koloniën nog wel eens de 'koloniale kaart' willen spelen, waarmee wordt bedoeld dat de overheid of media in het bestem-

¹⁴³ *Acordo geral de cooperação entre a republica Portuguesa e a republica popular de Angola.*

¹⁴⁴ *Decreto do Governo 39/84, 18 Julho: Acordo de cooperação no Dominio da saude entre a republica Portuguesa e a republica populara de Angola.*

¹⁴⁵ *Decreto 32/2003, 30 juli Acordo sobre concessao de visto temporario para tratamento medico a cidadaos da comunidade Pasies de lingua Portuguesa.*

mingsland de weigering om visa te verlenen in verband brengt met de oude koloniale relatie. Oude sentimenten kunnen opnieuw worden opgeroepen en Portugezen kunnen worden beticht van racisme of optreden als post-kolonialisme als zij Angolezen bemoeilijken naar Portugal te komen. “Waarom mogen wij onze familie niet bezoeken? Eerst kwamen jullie ons halen, en nu vertellen jullie ons weer wat we wel en niet mogen” (E94).

Tot slot zouden ook strategische en economische belangen een rol van betekenis kunnen hebben gespeeld bij het Portugese immigratiebeleid ten opzichte van Angola. Zoals een expert (E104) in lusofone betrekkingen tegen mij zei: “Angola is groot voor Portugal.” Portugal heeft lange tijd een zeer sterke handelspositie gehad in de voormalige kolonie. Er zijn veel Portugese banken actief en grote bouwbedrijven en levensmiddelenfabrikanten leveren diensten en producten (E104). Begin 2000 was Portugal de grootste exporteur van goederen naar Angola (Direcção Nacional das Alfândegas 2003). Portugal heeft daarnaast (kleine) oliebelangen in Angola. Daardoor heeft het land bijvoorbeeld ervaring met diepzee boringen. Daarmee zou ze haar voordeel kunnen doen als in andere Portugeestalige gebieden – zoals bijvoorbeeld onlangs in Sao Tomé – olie is gevonden. Niet veel landen kunnen bogen op diepzeeboor-ervaring (E47). Angola had in 2003 bovendien nog een schuld van 2,2 miljard dollar bij Portugal en die schuld moet ooit nog afbetaald worden (Henriques, 2003). Andersom kan Angola invloed uitoefenen op de Portugese economie, omdat de Angolese overheid – of individuen binnen de overheid – op grote schaal in Portugees onroerend goed heeft/hebben geïnvesteerd en grote belangen heeft in Portugese banken (E47). Binnen de Europese economie heeft Portugal een niet erg sterke concurrentiepositie en de voormalige koloniën bieden een belangrijke en unieke mogelijkheid voor economische groei. De wetenschap dat de burgeroorlog ooit eens op zou houden en dat Angola door de vele natuurlijke hulpbronnen een snel expanderende economie zou kunnen worden, heeft hierbij in het achterhoofd mogelijk meegespeeld. De laatste jaren staat de positie van Portugal in de Angolese economie onder druk. Landen als Brazilië, Zuid-Afrika en China hebben de mogelijkheden die Angola bieden ontdekt en Portugal moet ervoor waken haar goede positie niet te verliezen. Gekissebis over haar visumregime kwam Portugal niet goed uit.

In 2005 bleek hoe gevoelig en belangrijk Portugal de relatie met Angola acht en hoe de Angolese overheid het Portugese visumbeleid door middel van *power play* kan beïnvloeden. Een woordvoerder van het Angolese ministerie van Buitenlandse Zaken zei in oktober 2005 dat de Portugese ambassade Angolese burgers vernederde, wanneer zij een visum om naar Portugal te reizen aanvroegen. Ten eerste moesten aanvragers in lange rijen wachten voordat ze aan de beurt waren en ten tweede kregen degenen van wie de visumaanvraag werd geweigerd een stempel van de weigering in hun paspoort. Het plaatsen van een stempel wordt in de praktijk door alle EU-landen gedaan, omdat daardoor voorkomen kan worden dat aanvragers na een mislukte visumaanvraag bij de ene ambassade naar een andere Europese ambassade gaan. Zo hoopt men visum’shoppen’ tegen te gaan. De woordvoerder vond echter dat het een praktijk was die diende te stoppen. Hij wees op de “goede bestaande relaties tussen Portugal en Angola” en vroeg “om begrip van de Portugese autoriteiten, om de wijze waarop de werknemers van het consulaat functioneren te herzien, omdat het niet past bij het niveau

waarop de relatie tussen de twee landen is.” In reactie stelde de Portugese consul dat er op geen enkele manier een wijziging was opgetreden in de verstrekking van visa en dat het ook wat Portugal betreft in het grootste belang was om de “hele speciale relatie” tussen de twee landen goed te houden (Angonoticias, 2005b). Een dag later zou de Portugese Minister van Buitenlandse Zaken vanuit New York instructies hebben geven om de procedures wat betreft visumaafgifte spoedig te vergemakkelijken (Angonoticias, 2005c).

Voor Portugal is een goede relatie met haar ex-kolonie Angola vanwege historische, vriendschappelijke en economische redenen dus van wezenlijk belang. Volgens sommige auteurs dus zelfs zo belangrijk dat bewust een beleid van positieve discriminatie wat betreft immigratie vanuit de ex-koloniën is gevoerd. Tegelijkertijd heeft Portugal zich als lid van de EU natuurlijk eenvoudigweg te houden aan de algemeen geldende visumvoorschriften. Dit levert een spanningsveld op. Enerzijds wil de Portugese overheid politiek ‘handig’ manoeuvreren, de Angolese overheid niet tegen de schenen trappen en handel tussen beide landen bevorderen. Speciale immigratieregimes en een weinig stringent visumbeleid met betrekking tot Portugeestalige landen kunnen in dat kader verstandig zijn. Anderzijds dient diezelfde overheid irreguliere migratie vanuit een gedeeld Europees belang tegen te gaan. Dit spanningsveld is overigens geenszins uniek voor de relatie tussen Portugal en Angola; vrijwel ieder Europees land heeft hier – vooral in relatie tot ex-koloniën – mee te maken. Ministeries van Economische en Buitenlandse Zaken staan in dit conflict van belangen dan ook geregeld tegenover het ministerie van Justitie (E92).¹⁴⁶

6.4.3 *Kritiek binnen Schengenverband*

Met het ondertekenen van het Schengenverdrag zijn de aangesloten landen in grote mate hun soevereiniteit op de toelating van immigranten kwijtgeraakt (Sassen, 1999). Zoals aan het begin van dit hoofdstuk is aangegeven, voorziet de Schengenovereenkomst in een gemeenschappelijk visumsysteem waarbij een lijst met landen is opgenomen, waarvan de inwoners aan een visumverplichting onderworpen zijn. Ambassades die Schengenvisa verstrekken, zijn gezamenlijk verantwoordelijk geworden voor de bescherming van de Europese buitengrenzen. Handelingen die voorheen het exclusieve domein van nationale staten vormden, zijn uit handen gegeven en internationale overeenkomsten hebben de rol van individuele staten om hun eigen migratiebeleid te voeren gelimiteerd. Als een ambassade van één van de Schengenlanden minder stringent

¹⁴⁶ Een recent voorbeeld waarbij dit spanningsveld in Nederland ontstond, was het veranderen van het visumbeleid ten aanzien van Chinese burgers. De Wereld Toerisme Organisatie schatte in 2004 dat 20 tot 30 miljoen Chinezen rijk genoeg waren om wereldwijd te reizen. Met de sterk groeiende Chinese economie, viel te verwachten dat het Chinese toerisme alleen nog maar toe zou nemen. Europa wilde die boot niet missen en opende de grenzen steeds verder voor Chinees toerisme. In 2004 is er tussen Nederland en China een bilaterale overeenkomst gesloten, waardoor Nederland ook één van de ‘gelukkige’ landen werd die Chinese toeristen mocht ontvangen. Chinese toeristen mogen volgens de overeenkomst slechts groepsreizen maken en dienen 3.000 euro borg achter te laten. Economisch is het aantrekkelijk als Chinees toerisme in Europa toeneemt, maar tegelijkertijd zorgt het voor druk bij het ministerie van Justitie om het stringente Europese immigratiebeleid te kunnen blijven uitvoeren. Chinezen kunnen door het nieuwe visumbeleid namelijk gemakkelijker naar Europa reizen en ondanks de borg niet terugkeren (Van der Heide, 2004; Van Pinxteren, 2005).

omgaat met de visumaanvragen uit een bepaald land, kan dit directe gevolgen voor de instroom van migranten in andere Schengenlanden hebben. Daar waar het aanvragen van een visum het eenvoudigst is, zullen de meeste migranten een visum aanvragen. Migrant¹⁴⁷en zullen over het algemeen een Schengenvisum aanvragen bij die ambassade die als ‘gemakkelijkst’ te boek staat.¹⁴⁷

Alles overziend, ontstaat het beeld dat Angolezen ook gebruik hebben gemaakt van de zwakste plek in de muren van Fort Schengen die zij konden vinden. Migrant¹⁴⁸en die naar Nederland wilden reizen, konden naar eigen zeggen gemakkelijker via Portugal de EU binnenreizen. Door via Portugal te reizen waren Angolezen in staat de stringente visumvoorschriften die de Nederlandse ambassade in Luanda hanteerde te omzeilen. In paragraaf 6.1 is beschreven dat de Nederlandse opsporingsorganisaties hiervan ook op de hoogte waren. In de IAM-rapportage van 2002 staat immers letterlijk opgenomen: “men vliegt rechtstreeks van Luanda naar Lissabon, waarna over de weg naar Nederland wordt gereisd” (IAM, 2002: 32). Ook wordt vermeld dat de “Portugese autoriteiten in Luanda veel visa afgeven.” Experts van de Nederlandse overheid die ik gesproken heb, gingen er ook vanuit dat veel Angolese asielzoekers in Nederland met behulp van door Portugal verstrekte visa Europa waren binnengereisd. Een oud-diplomaat (E93) noemde Portugal zelfs een “beroemd lek van Schengen.”

De Nederlandse overheid was dus goed op de hoogte van de rol van Portugal als doorvoerland voor Angolese migranten die in Nederland asiel aanvroegen. De vraag dient zich aan hoe het mogelijk is geweest, dat Angolezen desondanks via deze route konden blijven reizen. Ten eerste moet worden vastgesteld dat Portugal zelf weinig tot geen binnenlandse politieke gevoeligheden ten aanzien van Angolese immigratie ondervond en er daarom zelf weinig belang bij had Angolese immigratie vanuit Angola een halt toe te roepen. Portugal bezat volgens een expert wat dat betreft een vrij comfortabele positie binnen de EU. “Ze hadden vrijwel geen asielzoekers en regulariseerden net als Spanje als het wat te druk werd” (E93). Ten tweede voerde Portugal, zoals eerder is beschreven, zelfs een preferent immigratiebeleid ten aanzien van voormalige koloniën. Druk om het weinig stringente visumbeleid ten aanzien van Angola te wijzigen, zou dan ook niet primair vanuit de Portugese politiek of Portugese belangengroepen zijn te verwachten, maar zou door Schengenpartners zelf geïnitieerd moeten worden.

Dat is gebeurd. Nederland heeft druk uit proberen te oefenen. Over de visumafgifte van de Portugese ambassade in Luanda was volgens IAM “overleg gestart tussen de Nederlandse, Angolese en Portugese autoriteiten” (IAM, 2002: 32). Het onderwerp is onder andere aan de orde gekomen bij het zogenaamde ‘Schengenoverleg’ (E93, E94).¹⁴⁸ Dit is een vorm van overleg die door ambassades van de bij het Schengenverdrag aangesloten landen wordt gehouden en als instrument dient om tot een uniforme interpretatie van de Schengenregelgeving en coördinatie van het Schengenbeleid te

¹⁴⁷ Staring (1999: 82) beschrijft bijvoorbeeld hoe migranten uit Kameroen via België naar Nederland reisden, omdat de Belgische ambassade de visumverzoeken gemakkelijker dan de Nederlandse ambassade zou honoreren. Carling (2001: 116) beschrijft hoe een Kaapverdise respondent er eind jaren negentig bewust voor had gekozen om op een toeristenvisum naar Nederland te gaan en van daaruit naar Portugal te reizen. “*The reason for going to the Netherlands in the first place (...) is that the Netherlands had a reputation as a relatively easy country to enter on a tourist visa.*”

¹⁴⁸ Ook wel de consulaire vergadering genoemd.

komen. Deze consulaire samenwerking is in het algemeen gericht op de evaluatie van migratierisico's en in het bijzonder op de vaststelling van gemeenschappelijke criteria voor de behandeling van visumaanvragen, de informatie-uitwisseling inzake falsificaten, mogelijke netwerken van illegale immigratie en weigering van kennelijk ongegronde of frauduleuze visumaanvragen (AR, 2005: 24). Daarmee vormde het Schengеноverleg voor Nederland de aangewezen bijeenkomst om het probleem van de toestroom van Angolese asielzoekers met Portugal te bespreken. Verschillende experts gaven aan dat er tijdens deze overleggen in Angola kritiek is geformuleerd op het Portugese visumbeleid (E93, E94, E57). De relatie die daardoor op een gegeven moment tussen de Nederlandse en Portugese vertegenwoordiging in Angola was ontstaan, werd door sommige Nederlandse ambtenaren "gespannen" of "conflictueus" genoemd (E49, E28). Anderen meldden overigens alle medewerking te hebben gekregen van de Portugese ambassade in Angola (E97, E105).

Behalve het Schengеноverleg was er ook de mogelijkheid om dergelijke problemen in Brussel aan te kaarten bij de 'Werkgroep Visa'. Landen die getroffen worden door visumbeleid kunnen dit agenderen voor een gezamenlijke vergadering. In de praktijk worden problemen tussen twee landen onderling echter niet geagendeerd, maar wordt dit bij voorkeur informeel bilateraal afgehandeld. Het is volgens een ambtenaar binnen EU-verband niet gemakkelijk om kritiek te geven op een 'bevriend' land (E51). Kwade trouw wordt binnen Schengenverband niet snel aangenomen en er moeten wel zeer dringende redenen zijn voordat een partner openlijk wordt aangevallen (E98). Overheden spreken over dit soort problemen vooral buiten de vergadering om en "kaarten daar problemen aan", of "vragen er aandacht voor." Het openlijk aanspreken van een Schengenpartner op het visumbeleid in een gezamenlijke vergadering is dus niet gebruikelijk en wordt over het algemeen pas als een laatste drukmiddel ingezet. Om bilaterale problemen met de visumafgifte in Brussel bespreekbaar te maken, is meer nodig dan "het idee alleen" dat een land zijn grenzen niet goed sluit (E92, E95). Juist dáár schuilde het probleem voor Nederland.

Ondanks de sterke verdenkingen dat Portugal 'de deur niet op slot had', heeft Nederland - voor zover bekend - nooit openlijk kritiek geuit op Portugal. De Nederlandse overheid had sterke vermoedens dat de Angolese asielzoekers via Portugal reisden, maar kon dit maar moeilijk hard maken omdat bijna geen enkele Angolese asielzoeker zijn reisdocumenten tijdens de asielaanvraag toonde.¹⁴⁹ Slechts bij toeval kon overtuigend worden vastgesteld dat asielzoekers in Nederland via Portugal Europa waren binnen gereisd. Deze personen konden dan op basis van een Dublin-claim worden teruggestuurd naar Portugal. Maar er waren te weinig toevalstreffers om Portugal serieus aan te spreken op haar visumbeleid.¹⁵⁰ Een ambtenaar vertelde in dit verband:

¹⁴⁹ Door geen reisdocumenten te tonen, konden zij voorkomen naar Portugal te worden teruggestuurd.

¹⁵⁰ Dit blijkt ook wel uit het lage aantal Dublin-claims dat vanuit Nederland in verband met Angolese asielzoekers bij Portugal werd neergelegd. In 2000 waren dat er niet meer dan 60 en in 2001 - het jaar waarin ongeveer 4.000 Angolezen in Nederland asiel aanvroegen - 'slechts' 80 (IAM, 2002: 82).

“Dan kan je niets meer doen. Op ambassadeniveau is er wel overleg geweest, maar de Portugezen wezen alles van de hand. Ze vroegen of wij bewijs hadden. Nee, dat hadden we niet; wel vermoedens.... dan ben je klaar.” (E93)

Uiteindelijk is Nederland volgens alle betrokkenen dan ook nooit zover gegaan om Portugal openlijk in Brussel te bekritiseren op haar visumbeleid. Daarbij speelt ook mee dat immigratie een Europees probleem vormt; iedere Schengenpartner heeft wel relaties met bepaalde landen waar ditzelfde krachtenveld speelt, waardoor er onderling begrip bestaat (E94).¹⁵¹ Een ambtenaar noemde het voornamelijk een proces van “bewustwording en samenwerking” om dit soort problemen op te lossen (E97). In hoeverre deze bewustwording uiteindelijk post heeft gevat bij de Portugese overheid is moeilijk na te gaan. De afname van Angolese asielzoekers in Nederland viel samen met zoveel andere factoren – waaronder met name het eind van de burgeroorlog – dat het succes van de Nederlandse diplomatieke inspanningen moeilijk meetbaar is.

6.5 Reizen met behulp van een irregulier verkregen visum

Behalve gebruikmaking van reguliere visa en vervalste documenten, kon er ook gebruik worden gemaakt van legale, niet vervalste visa die op een irreguliere wijze waren verkregen. In de informele Angolese maatschappij was het volgens mijn respondenten goed mogelijk om door middel van vriendendiensten of corruptie aan de vereiste visa te komen. De meeste migranten die ik heb gesproken, gaven aan op een van deze manieren aan hun visum te zijn gekomen. Sommige (jongere) migranten van wie de ouders of een ander familielid hun visum en de reispapieren hadden geregeld, waren zelf niet goed op de hoogte van de wijze waarop het visum was verkregen. In dat geval gaven ze echter meestal aan dat zij persoonlijk nooit naar een ambassade waren gegaan. Omdat – zoals eerder in dit hoofdstuk is vermeld – Angolezen die voor het eerst een Schengenvisum aanvragen in de praktijk vrijwel altijd in persoon op een ambassade of consulaat moeten verschijnen in het kader van een interview, is dit een aanwijzing dat de visa die zij gebruikten ook op een irreguliere wijze waren verkregen.¹⁵²

Hieronder zal in worden gegaan op de verschillende irreguliere methoden die respondenten hebben gebruikt om een visum te bemachtigen. Daarbij zal duidelijk worden dat in veel gevallen een tussenpersoon bij de transactie betrokken was. In Angola bestaan verschillende begrippen die worden gebruikt om deze tussenpersoon aan te duiden; *esquema*, *canal*, *candonga*, *cambalagem*, *papelinho*, *porta de cavalo*. Deze woorden verwijzen niet exclusief naar personen die visa regelen in het kader van het migratie-

¹⁵¹ Ook Portugal heeft bijvoorbeeld de nadelen van ‘gaten’ in de Schengenmuur ervaren. Duizenden Oekraïners die zich de afgelopen jaren illegaal in Portugal hebben gevestigd, hadden merendeels met behulp van door Duitse ambassades afgegeven toeristenvisa gereisd nadat de Duitse overheid de criteria voor visumverstrekking had versoepeld. In 2001 werden daar twee keer zoveel visa verstrekt als in 1999 (Carneiro e.a., 2005; Kerres, 2005). De versoepeling van het visumregime van Duitse ambassades werd direct in Portugal gevoeld. De Nederlandse overheid zag zich ten opzichte van Angolese migranten dus in zekere zin met eenzelfde probleem geconfronteerd als de Portugese overheid ten opzichte van Oekraïners.

¹⁵² Daarbij moet worden aangetekend dat de werkdruk op sommige ambassades erg hoog kan zijn. Twee Nederlandse experts konden zich voorstellen dat vanwege de beperkte capaciteit op de Portugese ambassade in Angola het individueel controleren van iedere visumaanvraag niet altijd plaatsvond (E94, E93).

proces. Ze worden gebruikt om tussenpersonen aan te duiden die wat voor (schimmige) dienst dan ook kunnen verlenen; van een rijbewijs of een stuk bouwgrond, tot een baan of scheepslading goedkope DVD-spelers. Dit bijvoorbeeld in tegenstelling tot ‘*slangenkoppen*’ uit China, ‘*coyotes*’ uit Mexico of ‘*ngulu*’ uit Congo, welke begrippen specifiek zijn gereserveerd om personen die assisteren bij irreguliere migratie te duiden. Een *esquema* – onder welke noemer ik er vanaf nu aan zal refereren – die visa regelt, kan deze dienst gratis leveren of er geld voor vragen. Hij kan fulltime werkzaam zijn als ‘regelaar’, of ad-hoc diensten leveren aan vrienden of familieleden. Een *esquema* die visa regelt, kan kortom in principe iedereen zijn. Het kan een familielid of kennis zijn die op een strategische positie zoals een ministerie of ambassade werkzaam is en zodoende iets kan regelen. Maar de afstand van een *esquema* tot het punt van visumuitgifte kan ook veel verder zijn. Een *esquema* kan bijvoorbeeld ook een kennis van een kennis zijn die kennissen, vrienden of familieleden heeft die op een of andere manier iets kunnen regelen. In deze paragraaf wordt nader ingegaan op de diensten die de *esquemas* in verband met irreguliere migratie verzorgen. Hierbij zal een onderscheid worden gemaakt tussen de *esquemas* die hun bemiddelende rol gratis aanbieden en *esquemas* die voor hun rol geld vragen.

6.5.1 Visum ‘regelen’

Verschillende respondenten gaven aan gratis te hebben ‘geregeld’ dat zij een visum konden krijgen. Deze visa werden voornamelijk als vriendendienst geregeld door personen die op ministeries of bij ambassades werkten. Een respondent (R9) noemde dit “gebruik maken van het slimme leven.” In plaats van direct bij de ambassade op officiële wijze een Schengenvisum aan te vragen, spraken hij en andere respondenten hun persoonlijke relaties en contacten – *esquemas* – aan. De 22-jarige Sergio (R63) vertelde bijvoorbeeld dat hij in 1998 naar Europa wilde reizen. Hij was ervan op de hoogte, dat hij bij de ambassade een visum zou kunnen proberen aan te vragen om zijn voormalige buurvrouw die in Portugal woonde te bezoeken. Maar de lange rijen bij de ambassade en berichten van anderen dat steeds minder mensen een positieve reactie op een visumaanvraag kregen, ontmoedigden hem. In plaats daarvan nam hij contact op met een vriendin van wie de moeder bij de Portugese ambassade werkte. Hij vroeg aan de vriendin of haar moeder iets voor hem zou kunnen betekenen. Dat kon ze. Ze had op de ambassade verteld dat Sergio haar neef was en dat hij Portugal wilde bezoeken. Volgens mijn respondent werd er zonder verdere vragen een visum in het paspoort geplaatst. Vanwege Sergio’s vriendschap met de dochter vroeg de moeder geen geld voor deze dienst. Het geldige visum was voor Sergio overigens geen garantie voor een stressloze vliegreis:

“Ik had 300 dollar mee om de eerste dagen in Portugal door te komen. Dat was een probleem, want eigenlijk moest je veel meer geld cash mee hebben, om aan te tonen dat je daar niet zou werken. Ik had van tevoren al van anderen gehoord wat ik zou moeten zeggen. Ik zou zeggen dat ik bij mijn tante zou overnachten, die op dat en dat adres woonde. In werkelijkheid was het mijn voormalige buurvrouw uit Luanda. Ook zou ik zeggen dat ik 1.500 dollar mee had en het was belangrijk om zelf te zeggen dat je het wel zou laten zien, want dan zou je het misschien niet hoeven laten zien. Ik was negentien en was voor mijn werk wel al eerder in Cabinda geweest, maar verder had ik nog niet gereisd. Die vlucht naar Portugal was het ergste wat ik de afgelopen jaren heb meegemaakt. Ik heb de hele vlucht met de bijbel in de

hand gezeten en tot God gebeden en gehuild dat het goed zou gaan. Bij aankomst heb ik gezegd wat ik moest zeggen en het werkte. Ik kon door....”

Tomé (R90) vertelde een soortgelijk verhaal. Hij wist dat het vanaf eind jaren negentig steeds moeilijker was geworden om via de Portugese ambassade op een legale manier een visum te bemachtigen. Maar omdat hij vreesde voor het leger opgeroepen te worden, was hij toch in de rij bij de ambassade gaan staan en had hij geprobeerd een visum aan te vragen. De visumaanvraag werd niet gehonoreerd en hij kreeg een stempel in zijn paspoort waarin stond dat hem het visum was geweigerd. Deze stempels dienen er toe andere EU-ambassades duidelijk te maken dat de paspoorthouder al een keer een mislukte visumaanvraag heeft gedaan. Een goede vriend met wie hij vier jaar op school had gezeten, wilde ook naar Europa. Via de vader van die vriend kon Tomé – ondanks de stempel in zijn paspoort – toch nog aan een visum komen; de vader was volgens Tomé een invloedrijke hoge ambtenaar met goede contacten bij de Portugese ambassade. ”Ik heb mijn paspoort aan hem gegeven en dezelfde dag kreeg ik het terug met een visum.” Tomé vertelde dat de vader hem nooit om geld heeft gevraagd. Hij ging ervan uit dat de vader dit niet deed omdat Tomé een goede vriend van zijn zoon was. Beide jongemannen zijn uiteindelijk samen naar Europa gereisd.

Overigens is het niet zo dat Angolese migranten pas vanaf eind jaren negentig via informele contacten aan visa probeerden te komen. Ook sommige respondenten die eind jaren tachtig en begin jaren negentig naar Portugal waren gereisd, zeiden dat zij dit via familie of kennissen hadden kunnen regelen. Een respondent vertelde me bijvoorbeeld in 1989 naar Portugal te zijn gereisd op een visum dat zijn broer voor hem had geregeld. Hij was net vijftien geworden en in zijn woonplaats Benguela vonden *rusgas* plaats waarbij jongens van zijn leeftijd werden gerekruteerd voor het leger. Hij werd door familieleden naar Luanda gebracht en heeft daar een half jaar gewacht totdat zijn broer – die legerarts was – via zijn contacten bij de overheid een visum voor hem kon verzorgen (R45). Vlak na de verkiezingen in 1992 wilde ook een andere respondent (R30) zo snel mogelijk Angola verlaten. Tijdens de verkiezingen was hij openlijk actief geweest bij de oppositiepartij UNITA en nadat de burgeroorlog opnieuw was uitgebroken, zocht hij een manier om het land te verlaten:

”Ik zei tegen mensen dat ik problemen had en dat ik weg wilde. Ik had een collega en haar buurvrouw werkte op de Portugese ambassade. Ze zei dat zij kon kijken of ze wat kon regelen. Ik heb mijn paspoort aan haar gegeven en twee dagen later kreeg ik het terug met een visum (...) Ik heb niet hoeven betalen; soms hoeft dat niet. Ik denk dat die vrouw van de ambassade het idee had dat ze er iemand mee kon helpen. Maar ze had ook geld kunnen vragen.” (R30)

De grens tussen het wel- en niet hoeven betalen voor het regelen van een visum, is volgens deze respondent dus dun. In het algemeen zal minder snel geld worden gevraagd, naarmate de relatie tussen de *esquema* en de migrant sterker is. Maar zelfs als deze relatie niet erg sterk is – zoals bij laatstgenoemde respondent – zijn *esquemas* blijkbaar ook bereid gratis visa te regelen. Een andere respondent (R129) schetste een mooi beeld hoe ‘dun’ de lijn tussen betalen en niet-betalen kan zijn:

”Stel je voor: ik ken iemand die naar Europa wil en ik ken iemand bij het ministerie van Buitenlandse Zaken. Ik vraag degene op het ministerie of er iets geregeld kan

worden.. ...of hij mij kan helpen door een visum voor een vriend of familielid af te geven. Als ik dat bijvoorbeeld twee keer heb gedaan, dan komt er misschien weer iemand naar mij, omdat men hoort dat ik aan visa kan komen.”

Op dat moment zijn er volgens de respondent verschillende scenario's mogelijk. Het kan dat de tussenpersoon stopt met het regelen van visa voor vrienden, omdat hij zijn 'contact' bij het ministerie niet tegen zich in het harnas wil jagen door hem te overvragen. Maar ook is het mogelijk dat één van de betrokken partijen voorstelt dat er voor de dienst betaald moet worden. Degene die een visum wil, kan bijvoorbeeld geld bieden, de tussenpersoon kan geld vragen voor zijn bemiddelende rol, of de ambtenaar van het ministerie kan beginnen geld te vragen. Daarbij kan het volgens de respondent uiteindelijk zelfs zo zijn dat de tussenpersoon wél aan de transactie verdient, terwijl de persoon die op het ministerie werkt en het visum regelt er niet aan verdient.

Tenslotte vertelde een respondent dat als je geen belangrijke mensen kende én geen geld had – of wilde uitgeven – om een visum te kopen, het ook altijd mogelijk was om op een andere manier gratis een visum te regelen. Haar strategie lijkt weinig plausibel, maar ze verzekerde me dat het volstond het om een Portugees vriendje te regelen en daarmee naar de Portugese ambassade te gaan. “Hij zegt dat je zijn verloofde bent en dat hij je mee naar Portugal wil nemen. Dan kan je zo mee! Ik heb een paar vriendinnen die zo zijn gegaan” (R82).

6.5.2 *Visum kopen*

Het IAM wijst er in een rapportage op dat Angolese migranten mogelijk door omkoping naar Europa zijn gereisd. Een rapport uit 2002 stelt, dat alhoewel er op de luchthavens in Angola streng gecontroleerd wordt, de controle “mede omdat laag betaald grensbewakingspersoneel gevoelig kan zijn voor corruptie, gemakkelijk ontrokken kan worden” (IAM, 2002: 33). Van mijn respondenten heb ik echter niet vaak vernomen, dat zij door grensbewakingspersoneel om te kopen het land uit konden reizen. Wel werd frequent verteld dat het mogelijk was om via *esquemas* door middel van omkoping Schengenvisa te kopen. In contact komen met zo'n *esquema*, bleek als ik mijn respondenten moet geloven, een van de minst moeilijke onderdelen van het plannen van een reis naar Europa. “Iedereen in Angola kent wel iemand, die iemand kent, die een visum kan regelen”, zoals een respondent aangaf (R54). Een andere respondent (R85) die naar Nederland was gereisd, schetste ongeveer hetzelfde beeld. Met wat rondvragen was er altijd wel iemand te vinden: “Iedereen kan die mensen vinden. Dat is zo normaal. Zo regel je alles hier.” Een jongeman die ik in Portugal sprak, vertelde hoe het zoeken van een *esquema* in de praktijk in z'n werk gaat:

“Je kijkt eerst of je zelf iemand kent of iemand die iemand kent die bij de ambassade werkt, want dan kan je het visum misschien gratis regelen. En als dat niet zo is dan zeg je tegen mensen dat je weg wil. “*Fulano conhece fulano, conhece ta ta ta*” (die kent die, en die kent die etc.). Er zijn bepaalde mensen bij vooral de Portugese ambassade die dat soort dingen doen en je moet mensen kennen die hen kennen. Ze zijn corrupt. Het geld betaal je niet direct aan die persoon bij de ambassade, maar aan iemand anders. Soms het hele bedrag, soms eerst de helft tot je het visum hebt. Want als je wel hebt betaald en je krijgt niets dan is het *confusão*.” (R36)

Hij zei dat het voor Angolezen uit het noorden van het land moeilijker was om via de legale weg een visum te bemachtigen dan voor Angolezen uit het zuiden. Op Angolezen uit het noorden zou volgens hem eerder de verdenking rusten dat zij eigenlijk Congolezen waren. Hijzelf was uit de noordelijke provincie Uige afkomstig en heeft mede daarom nooit een formeel verzoek voor een visum ingediend:

“Ik heb een *esquema* geregeld en hem 300 dollar gegeven. Hij vertelde me naar wie ik in de ambassade toe moest. Toen ik bij diegene een visum aanvraag, ben ik niet eens aangekeken...” (R36)

Zonder nadere vragen heeft hij het visum in zijn paspoort gekregen. Een andere respondent vertelde een soortgelijk verhaal:

“Een visum regelen was niet moeilijk. De meesten reisden op een visum dat ze via de Portugese ambassade hebben verkregen. Je moest daar wel extra geld voor betalen. Als je niet betaalde, kon je maanden op een visum wachten...of een jaar, of twee jaar. Voor 800 of 900 dollar kon je een visum kopen. De ambassademedewerker verkocht het niet zelf, maar hij had twee of drie mensen rondlopen die dat voor hem regelden. Je hoefde zelf het consulaat niet in, je gaf je paspoort aan die mensen en zij regelden het.” (R141)

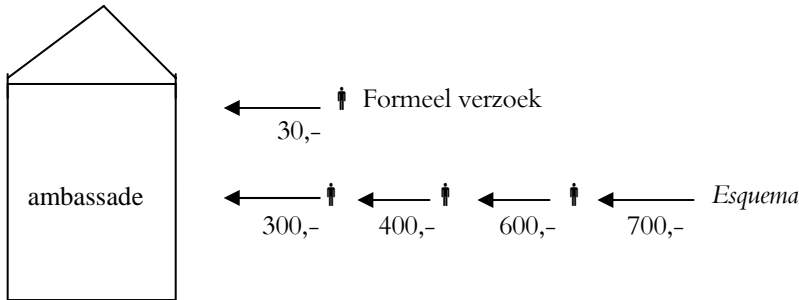
Verskillende respondenten zijn zelf nimmer op een ambassade geweest, maar hebben simpelweg geld en een paspoort afgegeven aan een *esquema* en het paspoort enkele dagen later teruggekregen met een visum. Een respondent:

“Je moet niet direct naar iemand van de ambassade gaan en vragen of je ook kan betalen. Nee, zij ‘weten van niets’. Je moet iemand zoeken die hen kent. Je vertelt aan mensen dat je op zoek bent naar iemand die je kan helpen en er is altijd wel iemand die iemand kent. Altijd.... Meestal delen ze mee in de winst, soms niet....” (R30)

De prijzen die migranten voor visa moesten betalen, konden behoorlijk variëren. Respondenten noemden prijzen tussen de 300 en 2.000 dollar voor Schengenvisa die via *esquemas* waren geregeld. Overigens vertelden de meesten enkele honderden dollars te hebben betaald. De prijzen konden zoveel verschillen, omdat het er maar net vanaf hing hoe dicht de potentiële migrant ‘bij het vuur’ zat (R2). Iemand uit Luanda die een corrupte medewerker persoonlijk kende en wist wat ongeveer de gemiddelde prijs voor een irregulier geregeld visum was, betaalde bijvoorbeeld in de regel minder dan een persoon die vanuit de provincie naar Luanda was gekomen en nog niemand kende. Vooral in de periode eind jaren negentig en begin 2000 kon het daarom lonen om rond te vragen wie voor welke prijs een visum kon regelen. *Esquemas* hoefden nauwelijks ronselactiviteiten te verrichten of reclame te maken, want hun kennissen en vrienden zorgden er vanzelf wel voor dat er genoeg klandizie kwam. Iedereen pakte de mogelijkheid aan om een centje bij te verdienen in de rol van *esquema*.

“Portugezen die bij de ambassade werkten, onderhielden contact met Angolezen die paspoorten aanleverden om ze van visa te voorzien. Die Angolezen kende ik weer. Net als iedereen die dit soort personen kende die visa regelden, begon ik ook weer een eigen *biznis*. ‘Ik kan wel een visum voor je regelen, kost je zo en zo veel.’ Dan hield je er zelf weer 50 dollar extra aan over. Iedereen moest er wat aan verdienen, daarom betaalde de ene persoon soms meer voor een visum dan de ander.” (R47)

Zodoende kon de prijs voor een visum per *esquema* en per periode verschillen. Sommige tussenpersonen rekenden 50 dollar voor hun bemiddelende diensten, anderen vroegen er een paar honderd dollar voor. Een ongeveer veertigjarige migrant (R41) heeft bijvoorbeeld het relatief geringe bedrag van 500 dollar voor zijn visum betaald, omdat hij persoonlijk iemand kende die zelf de visa afgaf. “Maar soms betaal je op straat 1.500 dollar voor het visum, terwijl de ambassademedewerker er maar een paar honderd dollar voor krijgt.” Iedere tussenpersoon wilde volgens hem namelijk iets verdienen. Hieronder is schematisch weergegeven hoe de prijzen van irregulier verkregen visa via *esquemas* tot stand kwamen. Een formele visumaanvraag kost enkele tientallen dollars, terwijl de prijs steeds verder toeneemt naarmate meer tussenpersonen bij het proces betrokken zijn. De genoemde prijzen zijn fictief, maar indicatief.

De wijze waarop de prijzen van visa die op deze manier werden verkocht tot stand kwamen, komt sterk overeen met de methode van prijsstelling van vrijwel alle producten die op de informele markt werden verkocht. Iemand die in Angola goedkoop een mobiele telefoon kon kopen, maar er zelf al een had, zal deze als hij er het geld voor heeft vrijwel altijd kopen met het doel deze later met winst te verkopen. Datzelfde gold voor tweedehands auto's of bijvoorbeeld marktvergunningen. Als er geld viel te verdienen met een *negócio* – een handeltje – dan werd dat over het algemeen gedaan. Of het nu een televisie betrof of een visum. Het was met andere woorden geen specifieke methode voor de verkoop van reisdocumenten. Volgens de respondenten schuilde dan ook in iedere Angolees een potentieel *esquema* die visa kon regelen.¹⁵³ Zoals een respondent die zelf voor 500 dollar een Schengenvisum had weten te regelen aangaf:

“Als iemand daarna naar mij was gekomen en vroeg hoe ik aan mijn visum was gekomen, dan zou ik zeggen dat ik het voor 600 dollar zou kunnen regelen.” (R54)

Hij zou met andere woorden zijn eigen tussenpersoon niet prijsgeven, maar zelf als een (nieuwe) tussenpersoon optreden en 100 dollar aan de deal proberen te verdienen.

¹⁵³ Op basis van interviews met Chinese smokkelaars, kwamen Zhang & Chin (2002: 747) tot min of meer dezelfde conclusie ten aanzien van de organisatie van Chinese migratie. Ook daar kon vrijwel iedereen zich in principe bezig houden met de facilitering van irreguliere migratie. Zij spraken met zelfverklaarde smokkelaars die werkzaam waren als overheidspersoneel, politiemensen, huisvrouwen, massage-salon-eigenaren, restauranteigenaren, marktkraamhouders en gangleden. “*Human smuggling, as daring as it might have been portrayed by the news media, was essentially a frontier enterprise that just about anyone with the right connections and ‘guts’ could participate in.*”

6.6 Reizen onder begeleiding

In de meeste gevallen regelden migranten door middel van tussenpersonen of familie een visum en kochten zij zelf een ticket om naar Europa te vliegen. Behalve het inschakelen van een vervalser of *esquema* om reisdocumenten te verzorgen, regelden zij de reis dus zelfstandig. Drie van mijn respondenten gaven echter aan gebruik te hebben gemaakt van min of meer georganiseerde reizen, waarbij zij tijdens de reis door een onbekende derde werden begeleid. Opvallend was dat de respondenten zelf in dit verband niet over ‘*traficantes*’ (smokkelaars) spraken, maar bijvoorbeeld over “een man die mee reisde” of over “slapen bij vrienden van de man met wie ik reisde.” Toch lijkt de wijze waarop zij reisden op de prototypische mensensmokkel waarbij een derde zorg draagt voor de organisatie van de hele reis. De manier waarop werd gereisd, verschilde in essentie niet veel van de hiervoor omschreven methoden; men reisde op valse documenten of op door informele kanalen verkregen visa. Het verschil schuilt er vooral in dat de migranten tijdens de hele reisroute of een gedeelte daarvan door iemand begeleid werden die voor de begeleiding betaald werd. De reizen werden als ‘pakketten’ aangeboden, waarbij de migrant slechts een geldbedrag hoefde te betalen en visa, tickets, slaapplekken onderweg en de voorbereiding op het gesprek met de immigratiedienst bij de prijs waren inbegrepen. In paragraaf 5.7 is al aandacht besteed aan de invloed van Congolezen op het Angolese migratieproces. Zij waren eerder dan de Angolezen op de hoogte van de mogelijkheden die het aanvragen van asiel had en hadden het aanvragen van asiel in zekere mate ook bij Angolezen geïntroduceerd. Het wekt dan ook geen verbazing dat verschillende respondenten aangaven dat het vooral Congolezen zijn geweest die georganiseerde ‘pakket’-reizen aanboden. Zij kenden immers als eerste de routes naar- en in Europa en wisten beter dan de meeste Angolezen hoe het aanvragen van asiel in zijn werk ging. Het is aannemelijk dat Congolezen vanwege hun gedegen kennis van reisdocumenten en het asielsysteem als eersten actief zijn geweest bij het regelen en organiseren van reizen naar Europa met het doel om daar asiel aan te vragen. Het lijkt er op dat vooral midden jaren negentig, toen Angolezen voor het eerst direct vanuit Angola naar een Europees asielland begonnen te reizen, gebruik is gemaakt van de expertise van Congolezen.¹⁵⁴

Een voorbeeld van iemand die met behulp van onder andere Congolezen op een georganiseerde manier naar Nederland is gereisd, is David (R39). Hij was in 1997 naar Angola teruggekomen na een periode in Zuid-Afrika te hebben gestudeerd. Zijn moeder had in totaal 4.500 dollar betaald aan een voor hem onbekende Portugese vrouw met een Angolese achtergrond, die hem naar Engeland zou brengen. De reis verliep niet geheel volgens planning:

“Ik zou met die vrouw naar Portugal reizen en van daaruit naar Engeland gaan. Het verblijfsvisum voor Angola van die vrouw liep eerder af dan de datum waarop mijn ticket was geboekt, dus is zij al eerder naar Portugal gevlogen. Ik ben daarna op eigen gelegenheid naar Portugal gereisd. Tijdens die reis had ik 7.000 dollar bij me. Dat was het geld om haar te betalen en nog ongeveer 2.500 dollar om de eerste tijd door te komen. Ik wilde niet zonder geld aankomen.”

¹⁵⁴ Verschillende experts (E94, E57) hadden ook de indruk dat Congolezen op een meer georganiseerde manier reisden dan Angolezen.

Voordat hij naar Portugal ging, was hij al gewaarschuwd dat hij bij de grensovergang moeilijke vragen zou kunnen krijgen en dat ze hem streng zouden controleren. “Maar toen ik aankwam, hebben ze mijn paspoort gevraagd en gevraagd wat ik kwam doen. Meer niet... ze hebben niet eens gevraagd om te laten zien of ik geld mee had....” In Portugal aangekomen, is David met de vrouw en nog vier andere Angolese jongeren die daar al waren met het vliegtuig naar Frankrijk gegaan. Daar heeft de vrouw hem verteld dat hij toch niet naar Engeland kon reizen, maar naar Nederland zou gaan. Met zijn paspoort met alleen een Schengenvisum zou het volgens haar te moeilijk zijn om hem naar Engeland te brengen.¹⁵⁵ Over het feit dat hij naar Nederland zou gaan in plaats van Engeland lijkt hij zich nooit erg druk te hebben gemaakt. Toen ik hem er-naar vroeg zei hij: “Ja...dat ging gewoon niet. Ze zeiden dat ik naar Nederland zou gaan, ik was negentien...de situatie was niet zo.” De andere jongens en meiden – waarvan hij niet meer goed weet hoe oud ze waren – gingen naar andere landen. David vermoedt dat ze naar Duitsland en Zwitserland zijn gegaan. In Frankrijk werd hij overgedragen aan Congolezen die hem met de auto naar Amsterdam brachten waar hij een nacht in hun huis heeft geslapen. De dag erna is hij met de auto naar een aanmeldcentrum gebracht. In vergelijking tot personen die voor hooguit 2.000 dollar via een *esquema* een visum en een normaal ticket hebben gekocht, is het een erg dure reis geweest. Op mijn vraag waarom ervoor gekozen was om onder begeleiding van de vrouw te reizen en zoveel geld te betalen, antwoordde hij dat hij en zijn moeder voorafgaand aan de reis geen idee hadden hoe het anders geregeld had kunnen worden. “Maar als ik toen had geweten hoe makkelijk het eigenlijk was.....Als ik het toen had geweten....”

David is de enige respondent die ik heb gesproken die gebruik heeft gemaakt van een werkelijk *all-inclusive* pakket. Alhoewel de reis niet bijzonder goed georganiseerd was – hij reisde alleen vanuit Angola naar Portugal en is nooit aangekomen op de toegezegde plek – waren alle voor de reis noodzakelijke documenten en opvangplaatsen wel door de organisatie geregeld. De vijftienjarige Mario (R24) die in 2001 naar Nederland reisde, werd wel begeleid tijdens zijn reis, maar van een echte *all-inclusive* reis kan niet worden gesproken. Aan de ene kant zou men kunnen stellen dat hij gebruik heeft gemaakt van een ‘klassieke’ mensensmokkelaar die de reis naar Nederland voor hem organiseerde; aan de andere kant kan de wijze waarop hij is gereisd ook worden uitgelegd als een *esquema* die nog wat extra hand en spandiensten heeft verricht:

“Het was heel moeilijk om normaal een visum te krijgen om naar Europa te gaan. Mijn ouders hebben gebruik gemaakt van een *esquema* waarvan ze voor 1.200 dollar een visum hebben gekocht. Het vliegticket naar Portugal hebben ze voor 1.700 dollar gekocht. De man via wie ik het visum kon kopen, woonde in Portugal. Hij is met mij mee gereisd naar Portugal. Daar heb ik in huis bij oude bekenden van mij geslapen. Ik ben ongeveer een maand bij hen gebleven. Daarna ben ik met die man die vanuit Angola met mij naar Portugal was gegaan met de bus naar vrienden van hem in Rotterdam gegaan. Ik heb een paar dagen in dat huis geslapen en daar hebben ze me uitgelegd hoe de procedure werkte om asiel aan te vragen.”

¹⁵⁵ Engeland is niet aangesloten bij het Schengenverdrag.

Mario is kortom in grote mate afhankelijk geweest van de diensten van zijn *esquema*. Deze man heeft zijn papieren geregeld, is met hem naar Portugal en Nederland gereisd en heeft hem voorgesteld aan personen die hem konden voorbereiden op de asielprocedure. De man heeft zich echter niet bemoeid met het kopen van het vliegticket en de periode die Mario in Portugal doorbracht. Toen ik vroeg of deze taakverdeling normaal was, zei Mario dat het er vanaf hing hoe mensen reisden. Iedereen deed het volgens hem op zijn eigen manier.

Alhoewel dit hoofdstuk zich primair richt op Angolese migratie naar Europa, kan het reisverhaal van Rosa (R82) niet ontbreken. Haar reis naar Canada was in enige mate geregisseerd en geeft naar mijn mening goed weer hoe divers reizen konden zijn vormgegeven door een combinatie van eigen improvisatie en organisatie van een derde. Rosa vatte in 1999 het plan op om naar Canada te gaan:

“Op een gegeven moment, ik weet niet precies waarom, was het heel makkelijk om aan visa voor de Verenigde Staten te komen. Via via had ik voor 500 dollar een paspoort van een ander meisje gekocht met een Amerikaans visum. Zij had een bril op, dus ik moest tijdens de reis ook met een bril op reizen. Het goedkoopste ticket was van Angola naar Nigeria, vandaar naar Ethiopië en via Italië naar New Jersey. Dat ticket kostte 1.200 dollar. Ik ben toen met een groep van ongeveer tien mensen onder leiding van een Congolees naar de VS gevlogen. Van New Jersey zijn we met de trein naar New York gegaan en vandaar met een bus naar de grens van Montreal. Het paspoort heb ik terug gestuurd naar Angola. De meeste bagage stuurden we met UPS [een postbedrijf, jvw] van de VS naar Canada. Toen we bij de grens asiel aanvroegen, hadden we dus geen paspoort en slechts een klein tasje met bagage.”

Rosa heeft zelf haar vliegticket en paspoort geregeld en de rol van de begeleider werd eigenlijk pas belangrijk nadat ze eenmaal in de Verenigde Staten waren geland. Ze vertelde dat de groep migranten de Congolees voor zijn diensten had betaald.¹⁵⁶

Ofschoon ik niet meer mensen heb gesproken die onder begeleiding van een derde op een min of meer georganiseerde wijze hebben gereisd en asiel hebben aangevraagd, heb ik wel veel respondenten de vraag gesteld in hoeverre er op een georganiseerde wijze naar Europa is gereisd. De antwoorden waren divers; in die zin dat sommigen overtuigend aangaven dat er vanaf begin jaren negentig tot op de dag van vandaag organisaties (hebben) bestaan die irreguliere migratie vanuit Angola naar asiellanden faciliteren. Anderen gaven aan zich er wel iets bij voor te kunnen stellen dat het is gebeurd, maar er zelf nog nooit van gehoord te hebben. Één persoon ontkende zelfs het hele bestaan van het fenomeen:

R40, vanaf 1994 woonachtig in Portugal:

“Er waren vroeger wel organisaties die regelden dat je naar Europa kon. Je betaalde ze een bedrag en zij regelden het visum en het ticket. Ik weet dat dit in ieder geval in 1991 wel werd gedaan.”

¹⁵⁶ Doordat de vervolgspraak die ik ooit nog met Rosa zou hebben niet is doorgegaan, is mij niet bekend hoeveel geld zij hieraan heeft uitgegeven.

R33, vanaf midden jaren negentig woonachtig in Portugal:

“Het zal vast zijn gebeurd dat een paar mensen op die manier naar Nederland zijn gegaan, maar volgens mij gaan de meesten via vrienden of zo.”

R77, woonachtig in Angola met familie in Nederland:

“In Angola zijn smokkelaars actief die kinderen mee willen nemen naar Nederland. Zij promoten ouders om hun kinderen mee te geven. Het zijn Angolezen met een Portugees paspoort die makkelijk kunnen reizen. Ze vragen bijvoorbeeld 2.000 dollar per kind om mee te nemen en gaan dan met vier of vijf kinderen op pad. Die worden tijdens de reis dan zonen of nichtjes. Zo reizen ze een aantal keer heen en weer. Ze brengen die kinderen tot aan een asielzoekerscentrum.”

R12, sinds begin 2000 woonachtig in Nederland:

“De meeste mensen die naar Nederland zijn gegaan, regelden het zelf. Maar er zijn zeker ook smokkelaars actief. Ze promoten ook om naar Nederland te gaan. Ik ken ook wel iemand die dat nog doet. In Angola zoekt hij mensen die naar Nederland willen. Daar moet de migrant geld betalen en krijgt hij papieren. Dan wordt er voor opvang gezorgd in Europa en dan moet de migrant weer wat betalen en wordt hem gewezen waar hij naartoe moet om asiel aan te vragen en wat hij moet zeggen. Dat gaat nog tot nu [oktober 2004] toe door.”

R10, sinds begin 2000 woonachtig in Nederland:

“Mensensmokkel vanuit Angola gebeurt niet. Hooguit verdienen mensen op ambassades extra door het verlenen van visa aan iedereen die weggaat. Mensen worden niet door grote organisaties vervoerd, via andere landen en zijn niet dagen onderweg zoals bijvoorbeeld vanuit Turkije of China. Mensensmokkelorganisaties zijn ook niet nodig, waarom zou je? Mensen horen allemaal van elkaar in Angola dat het in Europa zo goed is. Er zijn geen organisaties die dat zeggen.”

6.7 Geld voor de reis

De prijzen die migranten wereldwijd betalen voor een irregulier migratietraject variëren in grote mate. Verschillen in afstand, reismethode en mate van grensbewaking spelen hierbij onder andere een rol. Het vergelijken van de verschillende prijzen die migranten afkomstig uit verschillende regio's voor verschillende trajecten betalen, is in de regel dan ook weinig verhelderend. Toch noem ik hier volledigheidshalve enkele prijsindicaties die migranten uit andere regio's hebben betaald. Dat maakt het mogelijk enigszins te plaatsen of Angolezen nu veel of weinig geld kwijt zijn geweest aan hun reis naar Europa. Rond de millenniumwisseling zou de begeleiding voor illegale grensovergang van Turkije over land naar Griekenland ongeveer 1.000 tot 1.500 dollar kosten (Papadoulou, 2004: 173). In Jordanië zouden vervalste paspoorten en visa rond de millenniumwisseling voor 4.000 tot 6.000 dollar te koop zijn aangeboden (Chatelard, 2002). Eind jaren negentig zou een reis naar Europa voor Tamils uit Sri Lanka ongeveer 6.000 euro kosten (Van Hear, 2002: 209). Vooral irreguliere migratie vanuit China staat bekend om de hoge prijzen. Ronselaars zouden volgens Zhang & Chin (2002: 751) alleen al voor het aanbrengen van een migrant bij een mensensmokkelaar 2.000

dollar kunnen verdienen. Een door mensensmokkelaars geheel verzorgde reis naar Europa zou tussen de 15.000 en 30.000 dollar kosten (Soudijn, 2006: 99).

Vergeleken met bovenstaande prijzen, waren de kosten die mijn respondenten hadden gemaakt om van Angola naar Europa te reizen over het algemeen (zeer) laag. Zoals eerder is aangegeven, konden prijzen onderling wel behoorlijk verschillen. Welke mensen kende je? Hoe belangrijk was je? Hoeveel geluk had je? In welke periode ging je weg? Het waren allemaal factoren die de uiteindelijke prijs bepaalden. Vrijwel alle personen die zelf hun reisdocumenten hadden geregeld of gekocht – hetzij op de legale manier, hetzij via vervalsingen of gebruikmaking van informele contacten – hadden ook zelf hun vliegtickets naar Europa gekocht. Maar zoals in de vorige paragraaf is besproken, gold dit soms ook voor personen die onder begeleiding van een derde reisden. Zoals eerder in dit hoofdstuk is beschreven, werd er soms uit kostenbesparing vanuit Namibië of Zuid-Afrika gevlogen. De meeste respondenten waren echter met de Angolese luchtvaartmaatschappij TAAG of de Portugese TAP naar Portugal gereisd. Personen die persoonlijke contacten hadden bij luchtvaartmaatschappijen probeerden via hun contacten zo goedkoop mogelijk een ticket te boeken. Een respondent (R4) had bijvoorbeeld een zus die bij een luchtvaartmaatschappij werkte en via haar was het gelukt om bij TAAG relatief goedkoop – 600 dollar – een retourticket te regelen. Over het algemeen echter, hadden migranten de gangbare prijzen voor tickets betaald. De prijzen voor retourtickets waren in de jaren negentig beduidend hoger dan de ‘twee kratjes bier’ die men in de jaren tachtig nodig zei te hebben.¹⁵⁷ Prijzen lagen ongeveer tussen de 800 en 1.700 dollar voor een retourticket. Vrijwel iedereen moest over een retourticket in plaats van een ticket voor een enkele reis beschikken, omdat dit een van de voorwaarden was om voor een visum in aanmerking te komen. Ook diegenen die via informele kanalen een op verkeerde gronden afgegeven legaal visum hadden gekregen, moesten desondanks een retourticket tonen, omdat men anders alsnog problemen kon ondervinden bij de grenscontrole bij aankomst in Europa.

De *all-in* prijzen om van Angola naar Europa te reizen, begonnen bij ongeveer 800 dollar. Deze prijs gold voor degenen die gratis een visum en paspoort hadden bemachtigd en een goedkoop ticket naar Portugal hadden weten te versieren. Als men reisde op een duurder vliegticket en een door omkoping gekocht visum, betaalde men tussen de 1.500 en 4.000 dollar. Een georganiseerde reis zou volgens respondenten rond de 4.000 á 5.000 dollar kosten. Voor 10.000 tot 15.000 dollar kon tot slot een officieel diplomatiek paspoort – exclusief retourticket – gekocht worden.

Hoe kwamen de migranten aan dit geld? Uit onder andere het Midden-Oosten is bekend dat migranten zich vaak tot familieleden richten om geld voor een irreguliere reis te lenen. Chatelard beschrijft bijvoorbeeld dat migranten die vanuit Jordanië naar Europa reisden, geld van familieleden die in het buitenland woonden leenden om de reis te bekostigen (Chatelard, 2002). Onderzoek van de IOM wijst uit dat ook migranten die vanuit Azerbeidzjan naar Europa wilden reizen geld van familie en bekenden leenden. Ook zouden ze onroerend goed (een huis, flat, of zomerhuisje) of andere spullen (sieraden, auto, meubelen etc.) bereid zijn te verkopen om naar Europa te reizen (IOM,

¹⁵⁷ Zie in dit verband paragraaf 4.5.

2001: 30). Ook Schloenhardt wijst erop dat migranten geld van familie lenen of huis en haard verkopen om de reis te bekostigen (Schloenhardt, 2003: 128/129). Verschillende auteurs schetsen daarnaast situaties waarin migranten van smokkelaars geld lenen of voorgefinancierd krijgen en daardoor lange tijd in een afhankelijke positie blijven verkeren. Na aankomst in het bestemmingsland zijn migranten dan soms nog bezig met het afdragen van schulden aan hun smokkelaars. Ook komt het voor dat familieleden in het herkomstland nog geld aan de smokkelaars moeten betalen (Ghosh, 1998: 22; Hailbrunner, 2000: 90; Schloenhardt, 2003: 128/129; Soudijn, 2006: 101). Chin wijst erop dat Chinese migranten voordat zij op reis gaan, in sommige gevallen zelfs een contract ondertekenen waarin staat opgenomen dat zij gegijzeld kunnen worden bij niet tijdige betaling (Chin, 1999: 192).

Alhoewel het moeilijk is om op basis van de gesprekken met respondenten één duidelijk financieringspatroon te destilleren, kan in ieder geval gesteld worden dat voorfinanciering door onbekenden geen standaardpraktijk was in Angola. Ook zou reizen op krediet, waarbij een organisatie geld voorschoot om de reis te bekostigen, niet veel zijn voorgekomen. Waarschijnlijk mede daarom, heb ik ook geen signalen gekregen dat migranten bedreigd werden, of dat geweld ten opzichte van migranten werd gebruikt om nog openstaande rekeningen te vereffenen. Volgens één respondent (R76) kon het wel gebeuren dat meerdere vrienden geld bij elkaar legden zodat één vriend kon gaan om in Europa te werken. Die vriend ging met het geld dat hij dan in Europa verdiende andere vrienden over laten komen. Veel kwam het volgens hem echter niet voor, want er moest wel een hele sterke vertrouwensband tussen de vrienden bestaan. De meeste respondenten gaven aan dat hun reis was bekostigd met zelf gespaard geld, of geld van directe familieleden.

6.7.1 Zelf gespaard

Vooraf jonge mannen die naar Europa zijn gegaan in de hoop werk te vinden, hadden zelf het geld bij elkaar verdiend. Meerdere respondenten (R72, R73, R76, R47) zeiden dat migratie naar Nederland in de buurt *Kinaxixe* in het centrum van Luanda op een gegeven moment heel populair was onder jongeren. In paragraaf 4.6 is al besproken dat de Angolese economie wordt gekenmerkt door informaliteit. Duidelijk is geworden dat menig huishouden in Angola meer financiële armslag had dan men op het eerst gezicht zou verwachten van een land dat zo laag op de *Human Development Index* van de UNDP stond. Er gingen veel dollars om in de informele economie en de jonge mannen uit *Kinaxixe* vertelden dat een goede *negócio* – één klapper in de informele handel – soms al voldoende kon zijn om een ticket te kunnen kopen. Het feit dat er in de Angolese olie-economie veel meer geld omging dan in bijvoorbeeld landen als bijvoorbeeld Malawi of Mozambique, kan een verklaring bieden waarom Angolezen in vergelijking tot inwoners uit deze landen veel meer naar Europa zijn gemigreerd. 1.000 tot 2.000 dollar was weliswaar ook voor jongeren uit de (lagere) middenklasse een hoop geld, maar geenszins een onbereikbaar bedrag om te sparen.

Sergio (R63) had de 1.400 dollar om naar Portugal te reizen zelf bij elkaar gespaard door op het hoofdkantoor van een zoutfabriek te werken. Het benodigde geld om later van Portugal naar Engeland te reizen, had hij met zwart werk in Portugal verdiend.

Een andere respondent (R54) had als informaticadocent 1.600 dollar verdiend waarmee hij naar Portugal was gereisd. Van zijn ouders had hij nog 400 dollar sponsoring gekregen. Ook een jonge vrouw (R82) heeft haar reis zelf betaald. De broer van Amaro (R1) wilde eind jaren negentig met alle geweld naar Portugal, maar zijn ouders hadden er het geld niet voor. Hij is na zijn middelbare school bij een installateur van schotelantennes gaan werken en is binnen een jaar werken op zijn zeventiende naar Europa gereisd. Amaro zei dat veel migranten ook snel geld hadden verdiend door als chauffeur van een taxibusje te werken:

“Vaak kan je zes dagen voor een baas werken. Daarvoor krijg je dan in totaal 50 dollar. De zevende dag is de bus voor de chauffeur en dan zijn alle verdiensten op die dag voor jezelf.” (R1)

Amaro was van mening dat een jongeman uit Luanda die bereid was anderhalf jaar hard te werken en goed te sparen over voldoende geld kon beschikken om een trip naar Europa te financieren. Daarvoor was wel een goed netwerk nodig om een beetje goede baan – zoals taxichauffeur – te vinden. Privé bewakers zouden bijvoorbeeld met een gemiddeld maandsalaris van ongeveer 50 dollar vrijwel nooit zo snel over voldoende geld kunnen beschikken.

6.7.2 *Familie heeft betaald*

Veel jonge migranten uit de middenklasse die Angola verlieten vanwege de angst om voor militaire dienst gerekruteerd te worden, of die naar Europa wilden om er te studeren, gaven aan dat hun ouders de reis hadden betaald. Maar het gebeurde ook wel dat een oudere broer of ander familielid de reis had bekostigd. Een Nederlandse hulpverlener die lange tijd in Angola had gewoond (E31), vertelde dat het in Angola in sommige families voor kon komen dat één tak erg rijk was, terwijl de andere tak van de familie arm was. Ze kende zo’n familie waarbij een weduwe van de arme tak niet erg luxe leefde en niet meedeelde in de weelde van de andere familieleden. Rijke ooms zorgden er echter wel voor dat haar kinderen in Luanda konden studeren. In zulk soort gevallen kwam het ook wel voor dat kinderen naar het buitenland werden gestuurd om daar te studeren. Vooral als een van de ouders was overleden, voelde een ouder familielid zich volgens de hulpverlener soms verantwoordelijk om goed voor een kind te zorgen. Verschillende Angolese respondenten bevestigden dat ook andere familieleden, zoals ‘peetvaders’, ooms, broers en zussen geregeld de kosten op zich namen om iemand naar het buitenland te laten reizen (zie ook Øien, 2006). Kudi (R64) kon bijvoorbeeld naar Zwitserland gaan, omdat zijn broer de 1.500 dollar voor zijn reis had betaald. Een andere respondent:

“Als iemand ouders heeft die niet veel geld hebben, dan kan het best dat een oom die een goede positie heeft de reis betaalt. Hij hoeft daar geen geld voor terug te hebben. Als het neefje het later goed gaat doen – als arts of zakenman – dan is die oom trots om te kunnen zeggen dat hij ervoor gezorgd heeft dat die jongen zo ver is gekomen.” (R22)

Maar vooral als anderen dan de ouders de reis hadden betaald, was het niet altijd duidelijk of de betaling nu een lening betrof of een gift. Daarover werden in de regel geen

duidelijke afspraken gemaakt tussen migranten en hun financiers. Wel is duidelijk dat sommige familieleden die de reis hadden betaald er uiteindelijk zelf ook iets aan over hoopten te houden. Drumond (R56) had bijvoorbeeld de reis voor zijn 22-jarige broer naar Nederland betaald in de veronderstelling dat z'n broer daar kon studeren. Maar hij hoopte er tegelijkertijd zelf ook enige vruchten van te plukken. Toen hij hoorde dat de jongen misschien naar Angola terug zou komen, zei hij tegen mij dat zijn broertje een tweedehands truck moest kopen. "Voor hij terugkomt wil ik een F12 Volvo uit Nederland." Hij had het plan de truck dan in Angola te gaan verhuren. Toen ik de jongere broer in Nederland sprak, zei deze dat hij al meerdere keren was gaan kijken naar vrachtwagens.

"Ook naar een Jeepje voor zijn vrouw, want daar vroeg hij ook om. Maar m'n broer klaagde steeds dat de prijs te hoog was. Hij denkt dat die dingen hier niets kosten en dat ik zelf winst wil maken. Maar ik vraag de normale prijs..." (R17)

"...met nog 300 dollar extra of zo", voegde hij er later aan toe. Hij moest in Nederland stad en land afreizen op zoek naar goedkope tweedehands auto's en daar ging ook tijd en geld in zitten. Daar mocht best een vergoeding tegenover staan, zo was zijn redenering. Al was de klant zijn broer die de reis naar Nederland had betaald.

Ook ouders bleken soms de hoop te koesteren dat hun kind vanuit het buitenland iets zou toesturen. Fernandes (R88) had een vriend wiens ouders zijn reis naar Canada hadden betaald. Toen de vriend er al enkele jaren woonde, begonnen de ouders te klagen dat ze nog niets terug hadden gezien. Daarmee doelden ze volgens Fernandes op cadeau's of goederen. De ouders zouden er volgens hem niet direct bij hun zoon om vragen, maar ze klaagden er ondertussen wel over in Angola. "Ze hadden dat ticket toch ook gekocht omdat ze er zelf iets aan over hoopten te houden", aldus Fernandes.

Een aantal respondenten is ook geholpen door familieleden die al in het buitenland woonden. Een respondent heeft bijvoorbeeld vanuit Engeland geld naar zijn vriendin gestuurd om ook naar Engeland te kunnen reizen (R63). Een ander heeft een ticket toegestuurd gekregen van zijn broer die in Portugal woonde (R44) Hij heeft het ticket maar half kunnen terugbetalen voordat hij terug ging naar Angola. Maria (R28) had het ticket om naar Portugal te gaan ook van haar tante gekregen. Ze had het zeven jaar later nog niet terug betaald, maar ze betaalde wel mee in de huur van het huis van haar tante.¹⁵⁸ Dan hoorde ik van Margarida (R43) nog een verhaal dat in eerste instantie niet erg geloofwaardig aandoet, maar de respondent verzekerde me dat het toch echt waar was. Ze kende een vrouw van 47 die in Lobito – een havenplaats vlakbij Benguela – woonde en helemaal niet rijk was. Ze bakte cakes en koekjes en stuurde haar kinderen de straat op om het te verkopen. Ze hoorde echt bij de armere klasse. Op een gegeven moment heeft ze geld opgespaard en is daarmee naar Portugal gegaan waar ze als schoonmaakster is gaan werken. Met het daar verdiende geld heeft ze een ticket voor een van haar dochters gekocht die bij aankomst is gaan schoonmaken waar de moeder

¹⁵⁸ Een respondent vond het onverstandig om ooit aan familieleden grote bedragen uit te lenen of voor te schieten. Ze zouden zich in vergelijking tot anderen veel minder verantwoordelijk voelen om het ooit terug te betalen (R22). Lenen aan familie zou in de praktijk volgens hem vaak neerkomen op geven.

eerst schoonmaakte. Door de goede referenties kon de moeder weer gemakkelijk nieuw werk vinden. Ze zijn met z'n tweeën gaan schoonmaken en hebben weer een ticket gekocht voor een andere dochter. En daarna voor weer een kind. Uiteindelijk woonde de moeder met haar zes kinderen in Portugal en werkten ze allemaal als schoonmaker.

6.7.3 Overige methoden van financiering

Huis verhuren of verkopen

Er is in het centrum van Luanda nog nauwelijks ruimte vrij om huizen te bouwen. Vanwege de krapte op de huizenmarkt zijn bestaande woningen in de directe nabijheid of in het centrum daarom bijzonder veel waard. Sommige huizeigenaren hebben de huizen ooit gratis of voor weinig geld verkregen en maken gebruik van de gestegen huizenprijzen. Ze verhuizen uit de binnenstad en verkopen of verhuren hun land of huis en verhuizen naar de *bairros* buiten het centrum waar ze ofwel in een kleiner huis wonen en van hun inkomsten leven, ofwel een groter huis buiten het centrum bouwen en doorgaan met werken (Robson & Roque, 2001: 49). Hetzelfde systeem werd volgens respondenten ook gebruikt als financiering om te migreren.

“Veel ouders waren bereid een *sacrificio* (offer) te brengen om hun kinderen naar het buitenland te kunnen sturen. Bijvoorbeeld iemand die niet veel contacten had bij de overheid en wilde dat zijn kind toch nog goed terechtwam; die kon een deel van zijn land verkopen om zijn kind naar Europa te sturen.” (R57)

Een van mijn respondenten (R53) heeft zelf met de verhuur van zijn huis zijn reis bekostigd. Een andere respondent (R77) kende iemand die zijn huis had verhuurd om met huurinkomsten de kinderen naar Europa te laten gaan. Verschillende andere respondenten hebben aangegeven dat ze mensen kenden die hun huizen hadden verkocht om naar Europa te gaan (R2, R6, R12, R76).

‘Belazer de boel’

Voor mensen die écht graag weg wilden, maar niet over voldoende geld konden beschikken, was er altijd nog de optie van liegen en bedriegen. Silvio (R141) bijvoorbeeld, was in 1994 als kind vanwege de oorlog met zijn broer vanuit de binnenlanden naar Luanda gevlucht. Na samen een tijd in de buitenwijken te hebben gewoond, was Silvio's broer eind jaren negentig in het leger gegaan en werkte Silvio als drager op markten en op straat. Hij hoorde van zoveel mensen dat het leven in Europa goed was, dat hij op een gegeven moment van een rijke familie geld had gestolen en met het buitgemaakte geld zijn reis heeft bekostigd. Een andere respondent (R39) vertelde een jongen te kennen die zijn huis had verkocht, terwijl zijn vader er nog woonde. Hij zou de verkoopsom hebben geïncasseerd en naar Nederland zijn vertrokken. Door deze actie scheen hij later – begrijpelijkerwijs – met heel zijn familie gebrouilleerd te zijn. Een andere respondent (R82) hoorde ook een verhaal over iemand die ongetwijfeld ruzie heeft als hij terugkomt. Hij zou zijn huis aan drie verschillende personen hebben verkocht en van dat geld zijn vertrokken....

Diamantsmokkel

Een groot aantal experts had geruchten gehoord dat migranten diamanten van Angola naar Europa smokkelden, waarmee ze de reis konden bekostigen. Laagopgeleide, arme jongeren zouden ‘in ruil’ voor het smokkelen van diamanten reispapieren of een vliegticket kunnen krijgen. In België worden dit soort smokkelaars wel *‘les fournis qui portent le sucre sur le dos’* – de mieren die de suiker op hun rug dragen – genoemd (E11, E26, E28, E40, E42). Het is een voor de hand liggende theorie. Angola heeft veel diamanten en Nederland en België zijn belangrijke centra in de diamanthandel. Maar op meer dan geruchten of vermoedens konden de experts hun theorie niet baseren. Geen enkele respondent kon me hier enige concrete informatie over geven.

Buitenechtelijke kinderen

Tot slot nog een andere betalingsvariant waar ik veel over heb gehoord, maar uiteindelijk ook weinig aanwijzingen voor heb gevonden. Verschillende respondenten gaven aan kinderen te kennen van ministers, diplomaten of generaals die in Nederland of Canada asiel hadden aangevraagd (R2, R53, R82, R80). Zoals in hoofdstuk 5 staat beschreven, was het reizen naar Nederland en Canada op een gegeven moment een soort ‘modeverschijnsel’. Er is een theorie dat deze groep jongeren vooral zou bestaan uit kinderen van buitenechtelijke relaties van hooggeplaatste mannen (E11, E57). Rijke politici en generaals in Angola hebben vaak meerdere echtgenotes, of tenminste één echtgenote en meerdere *namoradas* (vriendinnen). Een succesvolle Angolese man die er niet tenminste een of meerdere vriendinnen op nahoudt, wordt in Angola over het algemeen niet erg serieus genomen (R78, R143). Deze vriendinnen krijgen soms ook kinderen en verwachten dan dat hun minnaar hen zelf en de kinderen onderhoudt. Kinderen uit het eerste huwelijk worden door hooggeplaatste politici of generaals bij voorkeur naar privé scholen in Portugal, de Verenigde Staten of Engeland gestuurd. Maar het is niet mogelijk – of gewenst – om dit ook met de kinderen van de vriendinnen te doen. Om ze toch een goede toekomst te geven, zou het dan volgens de theorie een goede optie zijn geweest om ze in Europa of Canada asiel te laten aanvragen. Dat was goedkoper, maar het gaf de kinderen toch de mogelijkheid een goede opleiding te krijgen. Voor hooggeplaatste vaders van deze kinderen vormde het over het algemeen geen probleem om de kosten van de reis te dragen. Alhoewel ik zelf geen respondenten heb gesproken die vertelden dat ze zulke buitenechtelijke kinderen waren, zijn er aanwijzingen dat sommige migranten dit wel waren. Een hulpverlener die in een IOM-rapportage wordt aangehaald gaf bijvoorbeeld aan dat maar liefst zeven van de vijftien teruggekeerde AMA’s die hij in Angola kende, kinderen waren uit een dergelijke relatie tussen een “*well-to-do father with a second wife or girlfriend*” (IOM, 2006b: 46).

6.8 Conclusie

Alle respondenten vertelden mij met het vliegtuig naar Europa te zijn gekomen. Reizen over land of aan boord van een schip werd te gevaarlijk, ongemakkelijk of langdurig bevonden. Van Angola naar Nederland waren er geen rechtstreekse vluchten, waardoor men genoodzaakt was via een derde land naar Nederland reizen. Het grootste deel van mijn respondenten gaf aan vanuit Luanda Angola te hebben verlaten en via

Portugal Europa te zijn binnen gereisd. Met name migranten uit zuidelijke provincies zijn ook via buurlanden in de regio zoals Namibië en Zuid-Afrika naar Europa gereisd.

Er waren volgens de meeste respondenten weinig grootschalig opererende mensen-smokkelorganisaties actief die complete routes van Angola naar Nederland exploiteerden. Er is geen enkele aanwijzing gevonden dat van geweld tegen, of uitbuiting en onderdrukking van migranten sprake is geweest. De meeste respondenten gaven aan zelfstandig met ad-hoc assistentie van familieleden, vrienden of tussenpersonen hun reis te hebben geregeld. Enkele respondenten vertelden echter op een min of meer georganiseerde irreguliere wijze naar Europa te zijn gereisd. Zij maakten gebruik van een soort 'pakketreizen' van Angola tot het bestemmingsland in Europa en werden tijdens de reis begeleid door derden. Nadere beschouwing van de wijze waarop de reis van deze drie respondenten is verlopen, leert dat rol van de begeleiders echter niet altijd erg veel voorstelde of professioneel overkwam.

De gemakkelijkste, goedkoopste en veiligste manier om naar Europa te reizen, was om met behulp van een regulier visum naar Portugal te gaan. Het verkrijgen van een Angolees paspoort was in de praktijk niet erg moeilijk en om voor een visum in aanmerking te komen, werden vaak in Portugal wonende familieleden ingeschakeld die migranten uitnodigden en voor hen garant stonden. Ook is het voorgekomen dat migranten als onderdeel van een groep die over geldige visa beschikte, meereisden of 'meeliften' op de goede naam van bijvoorbeeld een handelaar die al geregeld naar Europa op en neer was gereisd. Jonge kinderen werden soms aan familieleden of kennissen meegegeven die hen als pseudo-ouders naar Portugal begeleidden. Eenmaal in Portugal aangekomen, kon men de visumtermijn laten overschrijden of direct doorreizen naar het uiteindelijke bestemmingsland. Het overschrijden van de visumtermijn was in de praktijk weinig risicovol, vooral in geval de visumhouder doorreisde naar het buitenland.

Ondanks het feit dat het visumregime in Schengenverband is geharmoniseerd, doet de Angolese casus vermoeden dat Schengenlanden in de praktijk nog steeds verschillende criteria hanteren voor de behandeling van visumverzoeken. In vergelijking tot andere diplomatieke vertegenwoordigingen in Angola, had de Portugese ambassade bij vrijwel alle respondenten de naam 'gemakkelijk' te zijn. De Nederlandse overheid was daarvan op de hoogte. Nederlandse diplomaten wisten dat Portugal bij Angolese migranten bekend stond als een 'soepele' ambassade om op een reguliere wijze visa te verkrijgen. Unilateraal - zelfstandig - kon de Nederlandse overheid de migratiestroom vanuit Angola via Portugal echter niet keren. Samenwerking met Portugal was vereist. De Portugese overheid ondervond echter zelf weinig problemen met de instroom van Angolezen via Portugal, omdat de meeste Angolezen niet in Portugal bleven maar doorreisden naar andere landen binnen Europa. Omdat een strenger Portugees visumbeleid het functioneren op andere beleidsterreinen in Angola mogelijk kon bemoeilijken, kan dit mogelijk een verklaring bieden waarom de Portugese overheid niet al te voortvarend is opgetreden tegen de binnenkomst van Angolezen die via Portugal Europa binnen reisden.

Er werd ook op irreguliere manieren naar Europa gereisd. Sommige migranten maakten gebruik van valse of *look-alike* (Europese) paspoorten. De meeste respondenten verklaarden echter via tussenpersonen – *esquemas* – een Schengenvisum te hebben geregeld. Visa die op een irreguliere wijze door medewerkers van de Portugese ambassade waren afgegeven, werden bijvoorbeeld frequent gebruikt. Het vinden van tussenpersonen die visa konden regelen, vormde in de regel geen groot probleem. Sommige respondenten gaven aan dat zij via hun persoonlijke contacten gratis een visum konden bemachtigen. Anderen, die niet zo gelukkig waren om over dit soort nuttige persoonlijke contacten te beschikken, konden ertoe over gaan om via *esquemas* visa te kopen. De prijzen van deze visa konden variëren van enkele honderden dollars tot 2.000 dollar; het hing er maar net vanaf wie men kende en hoeveel tussenpersonen er tussen de ‘bron’ en de koper van het visum bestonden. Volgens mijn respondenten kon in principe iedereen als tussenpersoon opereren en schuilde er dus in iedere Angolees een potentieel *esquema*.

Het benodigde geld om de reis te bekostigen, verkregen migranten op verschillende manieren. Ouders of familieleden regelden en betaalden in veel gevallen de reis voor jonge migranten die de dienstplicht probeerden te ontlopen of het plan hadden in Europa te studeren. Maar het gebeurde ook dat migranten het geld zelf bij elkaar spaarden of bijvoorbeeld hun huis onderverhuurden of verkochten. Alhoewel één respondent hier wel melding van maakte, zijn er weinig aanwijzingen dat het algemene praktijk was dat meerdere mensen geld bij elkaar spaarden om één migrant naar Europa te kunnen laten reizen.

7. Informele samenleving

*“Quem tem padrinho na
cozinha, não passa fo-
me.”*

“Wie een peetvader in de
keuken heeft, lijdt geen
honger.”

Angolees spreekwoord

7.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is gebleken dat een substantieel deel van de Angolese respondenten heeft aangegeven door middel van informele of corrupte contacten naar Europa te zijn gereisd. Zij gaven aan gratis of tegen betaling bij *esquemas* een visum te hebben geregeld. In wetenschappelijke literatuur over irreguliere migratie uit en naar andere landen wordt geregeld gewezen op de mogelijkheid om door middel van corruptie of informele contacten reisdocumenten te verkrijgen.

Ghosh refereert bijvoorbeeld aan een aantal corruptiezaken die in de jaren negentig bij westerse ambassades hebben plaatsgevonden. Hij noemt onder andere een zaak waarbij acht Spaanse consulaire medewerkers in Tanger (Marokko) beschuldigd werden van betrokkenheid bij grootschalige handel in Spaanse visa. Ook wijst hij op de betrokkenheid bij irreguliere migratie van een hoge immigratie-officier van de Verenigde Staten in Hong Kong. (Ghosh, 1998: 92). Chin wijst kort op mogelijke overheidsbetrokkenheid van China bij irreguliere migratie (Chin, 1999: 42-46). Onderzoek van Soudijn bevestigde dat Chinese mensensmokkelaars op zekere schaal gebruik maakten van corrupt overheidspersoneel (Soudijn, 2006: 68). Schloenhardt stipt aan dat voor migranten in veel Aziatische landen het corrumperen van laagbetaalde ambtenaren soms de enige manier is om aan reisdocumenten te komen. Door de verregerende decentralisering in China zou het makkelijk zijn om lokale ambtenaren te corrumperen. Ook wijst hij op het bestaan van internationale smokkelorganisaties die langs hun smokkelroutes diverse corrupte ambtenaren zouden inschakelen (Schloenhardt, 2003:122). Akinbingöl geeft verschillende voorbeelden van betrokkenheid van Turkse ambtenaren bij het faciliteren van irreguliere migratie. De integriteit van de Turkse politie noemt hij in dit verband een heikel punt (Akinbingöl, 2003: 168). Volgens een rapportage van het IAM verkrijgen irreguliere migranten uit Guinee Conakry vaak Schengenvisa via tussenpersonen die goed geïntroduceerd zijn in overheidskringen en probleemloos officiële documenten kunnen regelen. Zij zouden de papieren tegen betaling of het verlenen van andere diensten leveren (IAM, 2002: 31). Ook Van Hear stipt aan dat ‘*connection men*’ bij asielmigratie van Ghana naar Europa een belangrijke rol spelen bij de visumverlening, doordat zij contact onderhouden met werknemers van buitenlandse ambassades die tegen betaling visa leveren (Van Hear, 2002: 205). Carling (2001) besteedt in zijn thesis over migratie van de Kaapverdische eilanden naar Europa ruim aandacht aan de mogelijkheid om via informele contacten en corruptie Schengenvisa te bemachtigen. Hij wijst erop dat consulaire medewerkers in Kaapverdië vaak nauwe contacten met de lokale bevolking onderhouden. De eilanden zijn klein en mensen kennen elkaar, waardoor visa soms op basis van vriendschap of bekendheid met de visumaanvrager worden verschaft. Carling laat een consul aan het woord die expliciet aangaf dat het toewijzen van visa voor hem gemakkelijk was, omdat hij zoveel mensen in de lokale gemeenschap kende. Zijn beslissing om al dan niet een visum te verlenen kon hij daarom baseren op zijn eigen kennis met betrekking tot de aanvrager en zijn familie. Verschillende informanten vertelden Carling dat zij ervan uitgingen dat zij vanwege hun vriendschappelijke banden met de consul gemakkelijk een visum konden regelen. Ook wijst Carling op het risico dat lokaal personeel op ambassades betrokken kan zijn bij irreguliere visumafgifte (Carling, 2001: 106-109).

Dat irreguliere afgifte van visa migratiebewegingen naar Europa in grote mate kan beïnvloeden, blijkt tenslotte uit informatie in een van de geanalyseerde niet-Angolese opsporingsdossiers. Het betreft een zaak waarbij een medewerker van een Europese ambassade in het Midden- Oosten betrokken was. Deze ‘foute’ medewerker was in staat gebleken om binnen een termijn van amper negen maanden mogelijk 5.000 visa op ondeugdelijke gronden af te geven. Hoe groot de mogelijke winsten zijn die corrupte individuen met de verkoop van visa kunnen maken, blijkt uit een voorbeeld dat in de Amerikaanse media uitvoerig is behandeld. Een in Guyana werkzame Amerikaanse diplomaat had met het verkopen van niet volgens de regels afgegeven visa binnen twee jaar 2,5 miljoen dollar aan contanten en twee goudstaven ter waarde van 300.000 dollar verdiend (Warmbir, 2001).

Er zijn kortom verschillende voorbeelden en signalen uit de literatuur dat corruptie en gebruikmaking van informele contacten in verband kunnen worden gebracht met irreguliere migratie. Ondanks deze indicaties is er in de migratieliteratuur relatief weinig aandacht besteed aan de relatie tussen het functioneren van informele maatschappijen en irreguliere migratie. In veel gevallen wordt migreren door middel van informele contacten of corruptie slechts genoemd als een voorbeeld hoe mensen kunnen reizen; als één van de andere mogelijkheden waarvan gebruik kan worden gemaakt, behalve het heimelijk oversteken van de grens. Vergeleken met het aantal wetenschappelijke publicaties dat handelt over migranten die heimelijk de Europese of Amerikaanse grenzen oversteken, is er met andere woorden weinig over corruptie of ongeoorloofd informeel handelen door overheids personeel in verband met irreguliere migratie geschreven. Hetzelfde geldt voor (openbare) beleidsdocumenten van migratiediensten of opsporingsinstanties, waar heimelijke vormen van mensensmokkel, zoals het verstoppen in (vracht)auto's, treinen of boten vaak centraal staan.

Tegelijkertijd wordt in sociologische of criminologische literatuur waar corruptie en de informele maatschappij wél als centrale thema's worden besproken, zeer beperkt ingegaan op de invloed hiervan op migratieprocessen. Als er al over de samenhang met irreguliere migratie wordt gesproken, gebeurt dit meestal zijdelings door bijvoorbeeld aan te geven dat ambtenaren die werkzaam zijn in een informele maatschappij gemakkelijker buitenlandse reizen kunnen regelen.¹⁵⁹ In zijn boek *'Huddled masses and uncertain shores'* gebruikt Ghosh (1998: 92) voorbeelden van corruptie in de eerste plaats om aan te geven dat irreguliere migratie corruptie of informalisering van de maatschappij in de hand werkt. *"Irregular migration, especially organised human smuggling, often encourages a whole range of illicit activities such as clandestine printing of false travel documents, forgery, bribery and corruption."* Hij benadrukt niet het omgekeerde; dat corruptie migratie in de hand kan werken. Het is echter de vraag welk causaal verband sterker is.

Omdat corruptie en ongeoorloofd handelen van overheids personeel in de Angolese context volgens mijn respondenten van cruciaal belang zijn geweest bij het verkrijgen van visa, wordt hieronder wél relatief uitgebreid ingegaan op de onderlinge samenhang van deze verschijnselen. Vanwege de gevoelige aard van de materie, de weinig beschikbare literatuur en het feit dat de relatie tussen migratie en corruptie niet de centrale

¹⁵⁹ Zie bijvoorbeeld Bayart (1993: 75).

onderzoeksvraag betreft, is het niet mogelijk een uitputtend en volledig gedocumenteerd beeld te geven. Er zal dan ook niet uitgebreid in worden gegaan op de historische context van corruptie of informele maatschappijen in Afrika.¹⁶⁰ Wel wordt getracht een kader te scheppen waarbinnen deze handelingen over het algemeen in Sub-Sahara Afrika – en meer specifiek in Angola – plaatsvinden, om zo tot een beter begrip te kunnen komen van de relatie tussen irreguliere migratie en de informele samenleving. Dit hoofdstuk dient gelezen te worden als een eerste aanzet om deze relatie te beschrijven. Er zal met name op zoek worden gegaan naar mogelijke verbanden tussen de wijze waarop een informele maatschappij als de Angolese in algemene zin functioneert en de wijze waarop het verkrijgen van visa volgens mijn respondenten werd gefaciliteerd. Bij de bespreking van deze thema's zal aansluiting worden gezocht en gebruik worden gemaakt van literatuur over corruptie en informele maatschappijen in andere landen in Sub-Sahara Afrika.¹⁶¹

7.2 Informele contacten en corruptie

Wanneer Olivier de Sardan over corruptie en ongeoorloofd handelen van overheids-personeel in Afrika schrijft, hanteert hij de centrale noemer van het 'corruptie-complex'. Hieronder verstaat hij het geheel aan ongeoorloofde handelingen dat technisch gezien weliswaar niet onder de noemer corruptie valt, maar wel dezelfde eigenschappen deelt: een associatie met overheidsfuncties, tegengesteld handelen aan het overheidsbelang, de mogelijkheid tot illegale verrijking en het gebruik en misbruik van autoriteit. Onder deze brede noemer van het corruptie-complex vallen behalve corruptie dan ook handelingen als nepotisme, misbruik van macht, verduistering, diverse vormen van wederrechtelijke toe-eigening en bijvoorbeeld misbruik van overheidsmiddelen (Olivier de Sardan, 1999a: 247). Er valt veel voor te zeggen om al dit soort handelen onder één gezamenlijke noemer te brengen. De onderlinge samenhang en gelijkenis tussen de verschillende handelingen zijn dikwijls zodanig groot, dat dit over het algemeen een aparte bespreking van de specifieke soorten niet rechtvaardigt. Toch is het in het kader van onderhavige studie analytisch en conceptueel wel van belang in ieder geval twee methoden van ongeoorloofd handelen door overheidspersoneel gescheiden van elkaar te bespreken. De situaties die ik duidelijk van elkaar wil onderscheiden, zijn gebruikmaking van *informele contacten* en *corruptie*.

In het geval er gebruik wordt gemaakt van informele contacten, wordt niet in eerste instantie uit winstbejag op korte termijn gehandeld. Wanneer iemand 'slechts' met behulp van informele contacten – bijvoorbeeld nepotisme of vriendjespolitiek – bepaalde diensten van een ambtenaar gedaan kan krijgen, is geen sprake van een direct te incasseren vergoeding. Als door middel van informele contacten diensten worden geleverd die normaal gesproken niet geleverd zouden worden, hoeft dit ook niet per definitie in te houden dat er bij de assisterende partij een (onuitgesproken) verwachting bestaat dat op de lange termijn een tegenprestatie wordt geleverd. Evenmin houdt dit persé in dat de assisterende partij in het verleden een gunst van de vragende partij heeft verkregen

¹⁶⁰ Een samenvattend artikel dat uitgebreid ingaat op deze vragen is: Yyee, J. (2002), *Corruption and the future of the public service in Africa*, Verfassung und Recht in Übersee (VRÜ) 35, p. 6–21.

¹⁶¹ Hierbij moet worden aangetekend dat deze literatuur over het algemeen geen betrekking heeft op Zuid-Afrika.

en daar iets tegenover moet stellen. Soms is het gewoonweg gratis, omdat de ontvanger een vriend of familielid is. Het handelen kan formeel bezien regelovertredend zijn, maar dit hoeft niet altijd het geval te zijn. Dergelijk handelen is ook te vangen onder een algemene noemer als ‘niet-integer handelen’.

Wanneer visa echter worden verkregen door middel van het corrumperen van een overheidsfunctionaris, wordt in de regel geen gebruik wordt gemaakt van persoonlijke contacten uit het sociale netwerk. In dat geval zullen over het algemeen eerder onbekenden of relatief onbekenden bij de transactie betrokken zijn. Transparency International definieert elk gedrag – of het nalaten daarvan – als corruptie wanneer er sprake is van “*the abuse of public office for private gain*” (Transparency International, 2003). Deze definitie van corruptie is erg breed, omdat de overheidsfunctionaris niet noodzakelijkerwijs goederen of diensten hoeft te leveren in ruil voor de tegenprestatie. Een ambtenaar is onder deze definitie bijvoorbeeld ook corrupt wanneer hij slechts in zijn eigen voordeel, ten nadele van de overheid handelt. Om de levering aan een derde duidelijker te benadrukken, wordt daarom in deze studie de meer enge definitie van corruptie van McMullan gehanteerd:

“A public official is corrupt if he accepts money or money’s-worth for doing something that he is under duty to do anyway, that he is under not to do, or to exercise a legitimate discretion for improper reasons.” (Ekpo, 1979: 1)

Uit het woord “*accepts*” blijkt dat een geïnteresseerde iets aanbiedt waardoor de overheidsfunctionaris ertoe overgaat een wederdienst te verlenen.¹⁶² In ‘ruil’ voor de te verlenen legale of illegale dienst, dient een te incasseren vergoeding of een op geld waardeerbare tegenprestatie te worden geleverd.¹⁶³ Als er sprake is van corruptie heeft de dienstverlener over het algemeen het oogmerk om op korte termijn iets aan de transactie te verdienen. In veel gevallen is er sprake van omkoping.

Alhoewel deze twee situaties voornamelijk om conceptuele redenen onderscheiden worden, zijn ze zoals eerder aangegeven in de praktijk moeilijker strikt te onderscheiden dan hierboven wordt gesuggereerd. In de praktijk is het onderscheid fluïde waarbij het een uit het ander kan voortkomen. Zoals Olivier de Sardan schrijft: “*There is a continuum rather than a gulf between bribing someone and thanking someone for services rendered*” (Olivier de Sardan, 1999b: 35).

7.2.1 Informele contacten; smeerolie van de maatschappij

In paragraaf 4.6 is al enige aandacht besteed aan de belangrijke rol van het informele circuit in de Angolese maatschappij. In veel Afrikaanse maatschappijen is het ‘onofficiële’ belangrijker dan het ‘officiële’. Vooral in crisisregio’s ontstaan structurele tekorten en het belang van een netwerk van contacten om op een informele wijze toch aan de weinig beschikbare, maar in hoge mate benodigde of winstgevende goederen te kunnen komen, is dan cruciaal. Crises die tekorten veroorzaken, dragen daarom over het

¹⁶² Overigens zal het in de praktijk ook andersom kunnen zijn; de ambtenaar biedt een dienst aan, waarop een geïnteresseerde een tegenbod doet.

¹⁶³ Denk bij een op geld waardeerbare tegenprestatie bijvoorbeeld aan goederen of diensten zoals seks.

algemeen bij tot een verdere informalisering (Chabal & Daloz, 1999: xx). Het is vanuit de jarenlange burgeroorlog in Angola dan ook gedeeltelijk te verklaren dat het een land is waar de onofficiële, informele of parallelle economie van grote invloed is. Het aanspreken van *esquemas* om goederen of diensten te regelen, vormde een integraal onderdeel van de Angolese samenleving. Seibert spreekt in verband met de informele wereld in de voormalige Portugese koloniën Sao Tomé en Príncipe ook over *esquemas*. Hij omschrijft het fenomeen als volgt:

“These schemes or networks take place outside the official sphere and are based on personal relationships like clientelism,¹⁶⁴ friendship and kinship rather than on legal and administrative rules and procedures. Due to a combination of scarcity of goods and services and a weak bureaucracy, in many cases the *esquemas* have become the only possible way to solve a particular problem or to achieve a personal goal.” (Seibert, 1999: 242)

Vanwege de instabiele situatie waarin Angola jarenlang heeft verkeerd, is het voor bijna alle burgers noodzakelijk geweest om zelfs de meest noodzakelijke goederen en diensten door middel van informele, onorthodoxe of corrupte kanalen te verkrijgen. Een nauw samenhangende ontstaansgrond voor een informalisering van de economie is volgens Chabal & Daloz een niet voldoende “geëmancipeerde” staat. Een staat kan als geëmancipeerd worden beschouwd als zij onafhankelijk van de sociale druk en krachten die de maatschappij oproept, kan opereren (Chabal & Daloz, 1999: 5-6). Rationele keuzes en staatsbelang prevaleren in dat geval. Het geëmancipeerde model staat tegenover het patrimoniale model, waarbij een gebrekkig onderscheid bestaat tussen bestuur en maatschappij. In dat geval houdt het bestuur als het ware ‘politiek spreekuur’ en worden op basis van patronage gunsten verleend, in plaats van te beslissen op basis van rationaliteit, professionalisme of competentie (Chabal & Daloz, 1999: 5-6).

Veel Afrikaanse staten, waaronder Angola, zijn nog verre van geëmancipeerd en het onderhouden van verticale persoonlijke relaties tussen ‘hoge’ en ‘lage’ politiek zijn van doorslaggevend belang binnen deze systemen. De meeste politieke actoren zijn tegelijkertijd dominant en dominerend, omdat zij hun positie niet zelden te danken hebben aan cliëntelisme. Alhoewel er sprake kan zijn van grote machtsverschillen binnen cliëntelistische relaties, is het belangrijk te beseffen dat de patroon zijn status alleen kan behouden als hij zijn cliënten tevreden kan houden. Chabal & Daloz spreken in dit verband over de situatie die zij *blackmail of the ruled* noemen. De politieke elite is in zekere zin verplicht gunsten te verlenen aan de diverse sociale strata die hen in het verleden hebben gesteund, in het heden steunen, of in de toekomst nog kunnen steunen. Om hun positie te behouden, is het voor de politieke elite belangrijker om de cliënten regelmatig in hun behoeften te laten voorzien, dan het land op een goede manier te besturen (Chabal & Daloz, 1999: 28/38). Deze cliënten moeten op hun beurt weer andere cliënten van wie zij afhankelijk zijn tevreden houden en zo ontstaat een keten van afhankelijkheid die reikt tot aan de onderste lagen van de samenleving. Want net als hoge politici, kunnen ook lagere ambtenaren hun positie slechts handhaven door op

¹⁶⁴ Cliëntilisme kan worden gedefinieerd als “the regular exchange of goods and services on a personal basis between two unequal parties over a long period” (Seibert, 1999: 10).

basis van wederkerigheid diensten te verlenen aan het netwerk dat hen op hun positie gebracht heeft en daar houdt:

“Either they pursue their own ‘business’ interests – that is the negotiation of their service for a fee – or else they provide the favour which is expected, sometimes demanded, for clearly understood patrimonial reasons. In short, therefore, the logic of state service is resolutely particularistic and personalized – far removed from the bureaucratic norms as they operate willy-nilly in most Western countries. (...) The clear and unambiguous outcome is that public employment is exploited as a private resource.” (Chabal & Daloz, 1999: 7)

De Angolezen hebben er een spreekwoord voor: *O cabrito come onde ele esta amado*, oftewel: de geit eet waar hij is vastgebonden. De geit die in een veldje met een touw aan een paal staat vastgebonden, kan slechts van het gras eten binnen de radius die het touw hem biedt. Getransponeerd naar de Angolese ambtenarij houdt dat in dat iedere ambtenaar zijn voordeel moet halen, binnen de mogelijkheden die zijn positie daarvoor biedt. Voor hoge politici houdt dit in dat zij min of meer het gehele land als mogelijk terrein kunnen gebruiken om geld te verdienen. De politiefunctionaris heeft zijn eigen straat of wijk waar hij op informele wijze zijn karige ambtenarensalaris moet aanvullen en de werknemer van het staatsgeleide elektriciteitsbedrijf moet zijn ‘gras’ vinden binnen de marges die zijn positie daar biedt. Een duidelijk voorbeeld van de wijze waarop iemand die een publieke functie bekleedt deze als inkomstenbron voor private doeleinden kan gebruiken, is al in paragraaf 4.6 aan de orde gekomen. Een ambtenaar die stukken grond van de staat verkocht, liet ongeveer 1/10 van de opbrengsten uit de verkoop van een terrein aan de staat; het overige deel werd onder ambtenaren verdeeld. In datzelfde hoofdstuk zijn ook andere voorbeelden gegeven waaruit blijkt dat Angola – zoals veel andere Afrikaanse landen – nog ver weg is van het ideaalmodel van de geëmancipeerde staat, die onafhankelijk van krachten uit de maatschappij kan functioneren. *Wheeling and dealing* vormt eerder regel dan uitzondering om wat dan ook gedaan te krijgen. Of het nu een baan binnen de overheid, toegang tot opleidingen, een invoervergunning, een bouwvergunning of het verkrijgen van een reisdocument betreft, vrijwel overal kan een *padrinho na cozinha* – een contact binnen de organisatie – van doorslaggevend belang zijn om het gewenste voor elkaar te krijgen.

In Afrika vormen familieverbanden in het algemeen het referentiekader op basis waarvan beslissingen worden genomen; het is de ‘*circle of trust*’ waarbinnen individuen opereren (Chabal & Daloz, 1999: 27). Maar ook het beschikken over andere informele contacten en een goed netwerk van kennissen is van cruciaal belang in een niet-geëmancipeerde maatschappij. Olivier de Sardan benadrukt dat het belang van dergelijke netwerken in de Afrikaanse samenleving voornamelijk in stedelijke gebieden het familie kader ver overschrijdt:

“The importance of networks of sociability (...) goes far beyond the family framework, which itself is widely extended and replete with pressures and solicitations that are difficult to ignore. Links created within peer groups (primary and secondary school and college friends) last until retirement. (...) These various forms of interrelation are particularly extended, providing each person with a working capital in the form of social relations far exceeding that of other continents.” (Olivier de Sardan, 1999a : 256)

Mitchell spreekt in dit verband over *instrumentally-activated personal networks*. Deze netwerken worden gevormd door een combinatie van contacten die bestaan bij de gratie van specifieke belangen en die na een specifieke transactie niet ophouden te bestaan. Dit soort netwerken wordt wanneer het uitkomt, voor allerlei doeleinden gebruikt. *"A network exists in the recognition by people of sets of obligations and rights in respect of certain other identified people. At times these recognized relations may be utilized for a specific purpose- to achieve some object, to acquire or pass on some information, to influence some other person In a desired direction"* (Mitchell, 1969: 26). Olivier de Sardan schrijft over zowel familie- als vriendennetwerken in Afrika:

"... they include a virtually general obligation of mutual assistance. One cannot refuse a service, a favour, a bit of string pulling or compliance to a relative, a neighbour, party comrade or friend. (...) The other side of the same coin is that one has a great number of people to call upon. The system thus becomes one of a 'generalized exchange' of services, big or small, usually in the shape of an officially illicit favour." (Olivier de Sardan, 1999a: 256)

Reciprociteit is de sleutel bij het onderhouden van netwerkrelaties. Maar deze reciprociteit moet niet te letterlijk genomen worden en houdt niet persé in dat duidelijke afspraken worden gemaakt óf er ooit nog een wederdienst wordt geleverd en wanneer dit dan plaats zal vinden. Ook is vaak niet duidelijk op welke manier die ooit geleverd moet worden. MacGaffey & Bazenguissa (2000: 13) omschrijven reciprociteit in de Afrikaanse context als volgt: *"Rather than involving a precise definition of equivalence in exchange, it tends to emphasise indebtedness and obligation."*¹⁶⁵

Het onderhouden van instrumentele netwerkrelaties en familiebanden is van groot belang binnen de Angolese samenleving, omdat dit mogelijkheden biedt om buiten de officiële kanalen om diensten geregeld te krijgen zonder om te kopen. Onder de motto's "ik doe wat voor jou omdat je een familielid/vriend/bekende/vriend van een vriend bent" of "ik doe nu wat voor jou en jij doet in de toekomst vast iets voor mij", kunnen veel zaken op een niet officiële manier geregeld worden, zonder dat er betaling aan te pas komt.¹⁶⁶ In Angola vind veel van deze 'ruilhandel' in de hoofdstad Luanda plaats. Daar zetelt de centrale administratie en daar worden de meeste zaken gedaan. Provinciale bestuurders uitgezonderd, woont vrijwel iedereen die in Angola iets voorstelt daarom in de hoofdstad. Luanda was vroeger een redelijk kleine overzichtelijke stad waar maar enkele goede middelbare scholen waren. Mensen die bij elkaar in de klas hebben gezeten, hebben altijd contact met elkaar gehouden, wetend dat een goede toekomst bestaat bij de gratie van contacten uit het verleden. Andere contacten zijn opgedaan tijdens een studie in het buitenland, bij de (jongeren)afdelingen van de MPLA of in het

¹⁶⁵ Sahlin (1972) onderscheidt drie soorten reciprociteit. Gegeneraliseerde reciprociteit is het geven zonder de voorwaarde dat dit op enigerlei wijze gelijkwaardig en op een vastgesteld moment beantwoord zou moeten. Het wordt vooral geassocieerd met generositeit en altruïstische motieven en vindt vooral binnen verwantschapsnetwerken plaats. Evenwichtige reciprociteit houdt in dat individuen streven naar een gelijkwaardige ruil in termen van tijd, kwantiteit en kwaliteit. Deze vorm komt men tegen bij personen die tot eenzelfde gemeenschap behoren. Negatieve reciprociteit tenslotte, vindt vooral tussen vreemden plaats en karakteriseert ruilrelaties waarbij getracht wordt winst te maken ten koste van anderen. Deze laatste vorm raakt daarmee het meest aan corruptie (Staring, 2001: 18).

¹⁶⁶ Zoals Soudijn (2006: 15) omschrijft: *"A social, rather than a financial debt is accumulated"*.

leger. Uiteindelijk bestaat er één grote kennissenkring – een ons-kent-ons-cultuur – die elkaar met van alles en nog wat helpt. Nu zijn dit soort *old boys-networks* natuurlijk niet uniek voor Angola of Afrika. Ook in Europa zijn contacten die zijn opgedaan tijdens schooltijd of op sport- en studentenverenigingen in veel gevallen bepalend voor de toekomst. In een land als Angola waar de formele economie van zulk gering belang is, het werkloosheidspercentage torenhoog, openbare sollicitatieprocedures vrijwel niet voorkomen en werkloosheidsuitkeringen niet bestaan, is het onderhouden van contacten echter veel belangrijker dan in Europa.¹⁶⁷

Deze relaties vormen één groot horizontaal netwerk. Op een ‘lager’ niveau zijn in Afrika soortgelijke horizontale solidariteitswerken te onderkennen; marktkooplui en straatverkopers helpen elkaar ook in de hoop en verwachting hiervan op een later moment de vruchten te plukken. Volgens Bayart vindt er tussen deze ‘lage’ en ‘hoge’ netwerken in het kader van patronage ook een voortdurende uitwisseling van goederen en diensten plaats, waardoor er ook een verticale as binnen netwerken is. Via deze verticale as kunnen personen uit de lagere strata toch toegang krijgen tot de hogere kaders. Netwerken kunnen daarmee status en inkomensverschillen overschrijden:

“They link the ‘lowest of the low’ with the ‘highest of the high’ through the agencies of continuous news, requests, gifts and far from disinterested symbolic celebrations. (...) Freely described in terms of family relationships, the personal knowledge that individuals have on one another is the rule rather than the exception. The practice of ‘dash’ [*omkoping*] is a consequence of this personalisation of institutional relationships, particularly in the civil service (...) Access to the ‘boss’, even if he is a minister, is much easier than in western industrial societies.” (Bayart, 1993: 219)

De kernen van dit soort verticale netwerken bestaan uit personen op strategische posities, ‘patronen’, met om hen heen minder belangrijke personen, hun ‘cliënten’. De banden tussen patronen en cliënten zijn in principe informeel, maar omdat de patronen vrijwel altijd de staatsmacht en de middelen van de overheid gebruiken, krijgen zij toch vaak een formele verpakking. De informele banden en circuits geven dan invulling aan de verder lege functionele relaties. De afhankelijkheidsbanden tussen patronen en cliënten geven een sociale structuur en verschaffen de zwakkeren in de samenleving enige bescherming, maar vormen tevens een bron voor niet-integere gedragingen (Van der Veen, 2002: 412).

Behalve de patrimoniale functie die het regelen van diensten kan hebben, wordt het door politici bevoordelen van familieleden of vrienden vaak ook als een culturele eis gevoeld. Het is iets dat je ‘gewoon doet’ als je op die positie zit. Je ‘helpt’ bekenden aan

¹⁶⁷ Een vertegenwoordiger van een groot internationaal bedrijf gaf een voorbeeld waaruit blijkt dat zelfs – of misschien wel juist – internationale bedrijven die in Angola opereren niet gevrijwaard zijn van informele ‘ruilhandel’. Hij vertelde dat zijn bedrijf in principe liever geen familieleden van invloedrijke families of door hoge ambtenaren voorgedragen personen in dienst nam. Als zo iemand niet zou voldoen en de directie hem zou willen ontslaan, dan zou het namelijk kunnen gebeuren dat het bedrijf ‘ineens’ moeilijkheden heeft met het verkrijgen van visa of andere officiële documenten. Toch kon er volgens de respondent soms simpelweg geen “nee” worden verkocht tijdens de sollicitatie van (bekenden van) bepaalde (belangrijke) personen. Als zij niet zouden worden aangenomen, riskeerde het bedrijf namelijk evengoed een moeilijke relatie met de overheid (E56).

een goede baan of ‘zorgt ervoor’ dat zij aan de universiteit kunnen studeren. Dit maakt dat dergelijke vriendendiensten niet altijd – of juist niet – als negatief worden beoordeeld. Waar Europeanen al snel geneigd zullen zijn het daar gangbare patronagesysteem negatief af te doen als ‘vriendjespolitiek’ en ‘niet integer’, is aan dit systeem in veel Afrikaanse landen een andere – niet persé negatieve – connotatie verbonden (vgl. Nelen & Nieuwendijk, 2003: 5). Onderscheid tussen publiek en privé wordt niet zo sterk gemaakt en de persoonsgebonden aard van sociale relaties speelt een grote rol. Die relatie eist dat personen die een bepaalde band met elkaar hebben elkaar helpen, ongeacht of dit (in westerse zin) wel gepast zou zijn. Veel van wat in westerse landen als niet-integer wordt beoordeeld, wordt door het Afrikaanse publiek niet als misdaad- of zelf niet als een probleem beschouwd. Van der Veen noemt dit de “cultuurbepaaldheid” van niet integer handelen en geeft aan dat dit handelen vooral als een beschermingsmechanisme moet worden gezien. “In maatschappijen die geen onpersoonlijke systemen van bescherming tegen werkloosheid, ziekte, geweld of armoede kennen, is het onvermijdelijk dat personen zich aan machtige burgers binden om van hen hulp (in de vorm van geld of andere gunsten) te ontvangen” (Van der Veen, 2002: 373).

7.2.2 *De routine van corruptie*

Uit de empirische studie is naar voren gekomen dat blijkbaar niet iedereen in Angola over een netwerk beschikte om zonder te betalen illegale diensten te regelen. Verscheidene respondenten hebben immers aangegeven dat zij hebben moeten betalen om goederen langs de douane te krijgen of kinderen aan een universiteit te laten studeren. Het zijn in de praktijk meestal degenen die niet over de juiste contacten of een voldoende belangrijke positie beschikken die ertoe aangewezen zijn om tot omkoping over te gaan. Zij kunnen geen aanspraak maken op persoonlijke banden en ook niet op basis van reciprociteit een wederdienst verlenen. Personen met een lage sociale status die ver van de politieke elite afstaan, hebben vaak ook geen familieleden die op interessante posities werkzaam zijn. Zijzelf zijn niet interessant om puur op basis van informele contacten – “ik doe wat voor jou, dan doe jij later wat voor mij” – te helpen, omdat de kans gering is dat zij ooit nog van waarde kunnen zijn voor de assisterende partij. Het zijn uiteindelijk dus vooral personen uit de laagste klasse die in een informele samenleving het eerst hun toevlucht moeten nemen tot – en geconfronteerd worden met – corruptie. Corruptie wordt in dit geval met andere woorden veroorzaakt door een (tijdelijk) tekort aan sociaal kapitaal. “*Woe betide the man who knows no one, either directly or indirectly. He is left with no solution but bribery, if his means permit*” (Olivier de Sardan, 1999b: 41).

Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen horizontale en verticale integriteitschendingen. Bij horizontale integriteitschendingen is er sprake van samenspanning tussen evenredig sterke economische en politieke actoren. Dit vindt bijvoorbeeld plaats als bij het gunnen van infrastructurele projecten of olieboringen bepaalde bedrijven bevoorrecht worden ten koste van andere bedrijven. Alhoewel deze vorm van integriteitschendingen in de Afrikaanse context waarschijnlijk meer voorkomt dan in Europa, is dit zeker geen specifiek Afrikaans verschijnsel. De bouwfraude die 2001 in Nederland aan het licht kwam, is hier een sprekend voorbeeld van. Maar vaker dan in Europa, vinden er in de Afrikaanse context verticale integriteitschendingen plaats. In dat geval

komen burgers door hun ongelijkwaardige positie ten opzichte van de overheid tot corruptie (Chabal & Daloz, 1999: 102). Van burgers wordt verlangd dat zij meer dan de officiële prijs voor overheidsdienstverlening betalen, of zelfs betalen voor een dienst die in principe gratis is. Vaak zijn de lage salarissen van overheidspersoneel de stuwende krachten achter dit proces. In een in 1998 uitgevoerd onderzoek onder Angolese ambtenaren, gaf 74% van de ondervraagden met een administratieve positie aan dat zij bereid zou zijn een gift – een *gasosa* – te accepteren om een dienst te verlenen (Hodges, 2001: 71). Maar niet alleen laagbetaalde ambtenaren zijn vatbaar voor corruptie; in de hogere echelons is het over het algemeen niet anders. De politieke top van veel Afrikaanse landen is berucht om haar zelfverrijking door middel van corruptie. Dit noemt Bayart wel de “*politics of the belly*”, verwijzend naar de populaire Afrikaanse metafoor dat politici ‘geld eten’. Politieke machthebbers zouden meer in beslag worden genomen door het verkrijgen van private rijkdom dan het uitvoeren van publieke taken. De verwijzing naar de buik heeft bovendien betrekking op de corpulentie, die volgens Bayart in Afrika ‘in de mode’ zou zijn bij mannen die machtige posities bezetten (Bayart, 1993; Seibert, 1999).

Net als cliëntelisme en patronage wordt corruptie in de Afrikaanse context anders benaderd dan in de West-Europese context. Alhoewel omkoping in Afrika net als in Europa in juridische zin gewoon strafbaar is,¹⁶⁸ wordt het volgens Chabal & Daloz door de meerderheid van de bevolking als “patrimonial legitiem” beschouwd. Het vormt een integraal onderdeel van het sociale systeem (Chabal & Daloz, 1999: 79/99). In plaats van corruptie *in* de samenleving, kan ten aanzien van sommige Afrikaanse staten dan ook gesproken worden van corruptie *van* de samenleving. Binnen de westerse context wordt wel eens de metafoor van rotte appels gebruikt als over corruptie wordt gesproken (Warburton, 2001). In het algemeen is er sprake van slechts één of enkele rotte appels binnen een organisatie of branche. Een volledig rotte mand is in Europese landen groot nieuws. In Afrika echter vormt een – om in de metafoor te blijven – compleet rottende boomgaard waar vrijwel alle organisaties of branches corrupt zijn, eerder de regel dan de uitzondering. Corruptie in Afrika is in de woorden van Chabal & Daloz “*a habitual part of everyday life, an expected element of every social transaction*” (Chabal & Daloz, 1999: 99). Olivier de Sardan benadrukt het routineuze karakter van corruptie in Afrikaanse staten en spreekt dan ook over het bestaan van een *moral economy of corruption* (Olivier de Sardan, 1999b). “*It has become a commonplace and routine element of the functioning of administrative and para-administrative apparatus from top to bottom. It is neither marginal, nor sectoral nor repressed; it is general and banal*” (Olivier de Sardan, 1999a: 250).

Een Angolese respondent (R18) vatte de situatie in Angola kernachtig samen: “In Angola is onregelmatigheid de regel.” Een andere respondent legde uit dat het officiële systeem door de lage lonen, lange burgeroorlog en enorme bureaucratie zodanig is verlamd, dat het over het algemeen verstandiger is om direct tot omkoping over te gaan, dan eerst zaken op een reguliere wijze proberen voor elkaar te krijgen:

“Als je iets officieels op de normale manier moet regelen, heeft dat twee nadelen. Het kost heel erg veel tijd en je krijgt uiteindelijk vaak niet eens waar je op hebt

¹⁶⁸ In Angola is zowel passieve als actieve corruptie strafbaar gesteld in de artikelen 48 en 49 van de *Lei dos Crimes Contra a Economia*.

gewacht. Dan is het veel handiger om een bedrag te betalen aan iemand die het allemaal in één keer regelt. Dat geldt bijvoorbeeld voor het halen van een rijbewijs. Je kan lessen nemen en netjes volgens alle regels afrijden, maar daar krijg je geen rijbewijs mee want de examiner wil extra geld zien. Dan kan je beter in één keer een bedrag vooraf betalen en het rijbewijs kopen.” (R83)

Corrumperen of gecorrumpeerd worden is in Afrika minder risicovol dan in Europa, omdat er in de praktijk nauwelijks strafvervolgning plaatsvindt. Politieonderzoeken blijven vaak uit omdat er vrijwel geen aangiftes worden gedaan (Olivier de Sardan, 1999a). Bovendien kunnen er vraagtekens bij de kwaliteit van politieonderzoek worden gezet. Agenten zijn vaak laag opgeleid en worden slecht betaald, waardoor het niet uitzonderlijk is dat ook zij zich op hun beurt weer corrumpeerbaar opstellen.¹⁶⁹

7.2.3 *Chaos als instrument*

Het spreekt voor zich dat er ook in andere continenten sprake is van patronage en corruptie. Om met de woorden van Van der Veen te spreken; Afrikanen hebben geen gen dat hen bevattelijker voor corruptie maakt dan anderen (Van der Veen, 2002: 372). Het is zelfs waarschijnlijk dat in andere werelddelen – zoals bijvoorbeeld Azië – de bedragen die in corruptie omgaan hoger zijn dan in Afrika.¹⁷⁰ Wel is het zo dat corruptie in Afrika meer openlijk plaatsvindt dan elders, alsof de aanwezigheid ervan geen serieus probleem bij de Afrikanen oproept (Chabal & Daloz, 1999: 108). Ook overheden zelf lijken ondanks alle door henzelf gehanteerde anti-corruptie slogans niet warm te lopen voor een daadwerkelijke aanpak van het probleem.¹⁷¹ Chabal & Daloz introduceren het paradigma van de *political instrumentalization of disorder* om onder andere deze houding te verklaren. Het verwijst naar het proces waarbij politieke actoren proberen maximale winst te behalen uit de chaotische toestand waarin hun land zich bevindt. Chaos en desorganisatie van een land worden vanuit dit paradigma niet bij voorbaat als een onwenselijke toestand gezien, maar juist als een conditie die mogelijkheden creëert voor diegenen die weten hoe met deze situatie om te gaan en er financieel baat bij te hebben. Voor degenen die weten hoe het spelletje te spelen, is chaos juist een wenselijke situatie. “*Why should the African political elites dismantle a political system which serves them so well?*” vragen Chabal & Daloz zich dan ook cynisch af (Chabal & Daloz, 1999: 15). In de meeste Afrikaanse landen is de overheid in hun ogen vaak niet meer dan een décor, een pseudo-westerse façade die de realiteit van diepgewortelde persoonlijke relaties maskeert. De meeste inwoners van Afrikaanse staten zouden zonder twijfel gebaat zijn bij een meer gereguleerde economie. Maar de belangrijkste politieke en economische elites zijn juist door het ontbreken van transparantie en regularisering in staat hun macht te vergroten en te gelde te maken (Chabal & Daloz, 1999). Daardoor is het bedrijven van politiek in Afrika zoals Kpundeh stelt “*a shortcut to getting rich*” (Kpundeh, 1995: 50).¹⁷²

¹⁶⁹ Zo is in paragraaf 5.2 bijvoorbeeld al verwezen naar de mogelijke omkoping van een chef van politie die een opsporingsonderzoek naar corruptie bij beursverstrekker INABE uitvoerde.

¹⁷⁰ Voor de situatie in Indonesië, zie bijvoorbeeld Soetjipto (2002).

¹⁷¹ Sinds de onafhankelijkheid van Nigeria in 1960 heeft bijvoorbeeld vrijwel iedere nieuwe overheid anti-corruptie campagnes de *raison d'être* genoemd om de macht over te nemen. Toch heeft Nigeria nog steeds de status één van de meest corrupte landen ter wereld te zijn (Adogamhe, 2001: 10).

¹⁷² In Congo is het corruptie-complex zo wijdverbreid dat Gould er zelfs 21 verschillende soorten van corruptie, fraude en niet-integer handelen kon onderscheiden (Gould, 1980: appendix A en B).

Ook in Angola bieden ondoorzichtige administratieve overheidssystemen voor politici de mogelijkheid om toegang te krijgen tot de rijkdom van natuurlijke bronnen en het sluiten van lucratieve zakelijke deals (Hodges, 2004: 139). Desorganisatie en gebrek aan transparantie bieden voor een kleine – maar belangrijke – groep Angolezen aanzienlijke voordelen. Patronagenetwerken in combinatie met een gebrek aan transparantie in administratieve systemen hebben de Angolese markt in verregaande mate verstoord. Bureaucratische mechanismen worden zodanig gemanipuleerd, dat zij tot voordeel strekken van bepaalde groepen of individuen en juist nadelig uitpakken van potentiële concurrenten. De mobiele telefoniebranche is hiervan een goed voorbeeld. Behalve het staatsgeleide Angola Telecom, is er een oligopolistische markt ontstaan doordat de overheid slechts één andere private aanbieder toestond om in het land te opereren. Daardoor kon het gebeuren dat – niet geheel toevallig – deze enige private aanbieder geleid werd door Isabel dos Santos, de dochter van president Eduardo dos Santos (Hodges, 2004: 138).

Maar niet slechts de Angolese elite heeft voordeel bij een systeem waarbij corruptie en patronage integraal onderdeel uitmaken van de maatschappij. Ook voor ‘normale’ burgers kan een gebrek aan transparantie en chaos soms tot voordeel strekken. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de uitspraken van twee van mijn respondenten. Één van mijn respondenten (R16) woonde al enige jaren in Nederland toen ik hem sprak. Hij gaf aan dat hij het soms wel “lastig” vond dat er in Nederland vrijwel geen corruptie was:

“Hier moet je het volle bedrag betalen als de politie je aanhoudt voor te snel rijden. Hier moet je twee weken wachten voordat je in het ziekenhuis geholpen wilt worden.... Maar het is uiteindelijk beter hoor; je behoudt je eergevoel.”

Alsof ze de titel van het boek van Chabal en Daloz – *Africa Works* – parafraseerde zei een in Portugal wonende jonge vrouw (R40) tegen me:

“Afrika werkt perfect! Als je maar geld hebt of contacten hebt....dan werkt het zo goed! Soms kan je maanden op iets wachten, maar als je dan iemand kent of betaalt.....morgen klaar.”

Maar natuurlijk wegen de voordelen die sommige individuen van corruptie ondervinden uiteindelijk niet op tegen de nadelen. De grote meerderheid van de inwoners in chaotisch bestuurde en corrupte Afrikaanse landen betaalt te veel voor overheidsdiensten, of betaalt voor diensten waar formeel helemaal niet voor betaald hoeft te worden. Ook heeft het een negatief effect op investeerders. Voor ‘dirty players’ is corruptie misschien aantrekkelijk zakendoen, maar bonafide bedrijven mijden corrupte landen bij voorkeur zoveel mogelijk. Het is nu eenmaal onzeker zakendoen in landen waar de staat niet goed functioneert en onbetrouwbaar is. Een ‘bijproduct’ van corruptie, is dat men door het geheime karakter dat er aan de transactie kleeft, nooit aanspraak kan maken op nakoming van de toegezegde dienst. Grote internationale bedrijven laten bepaalde landen daardoor links liggen. Adogamhe geeft aan dat het corrupte imago Nigeria zodanig schaadt, dat de meeste bedrijven in de Verenigde Staten Nigeriaanse zakenlieden niet langer serieus nemen (Adogamhe, 2001: 2).

CHAOS LOONT

GLOBAL WITNESS LAAT IN HAAR RAPPORT 'ALL THE PRESIDENTS MEN' (GLOBAL WITNESS, 2002) ZIEN HOE DE ANGOLESE POLITIEKE ELITE TEN TIJDE VAN OORLOG EN CHAOS GEBRUIK HEEFT GEMAAKT VAN DEZE ONDOORZICHTIGE SITUATIE OM MIJNOENEN DOLLARS AAN OLIE-INKOMSTEN WEG TE SLUIZEN. MOGELIJKHEDEN DIE ONDOORZICHTIGHEID EN CHAOS BIJEN, KUNNEN ECHTER OOK OP LAGERE AMBTELIJKE NIVEAUS WORDEN UITGEBUIT. OP EEN KLEINE SCHAAL HEB IK ZELF KUNNEN ERVAREN HOE CHAOS MOGELIJKHEDEN SCHEPT TOT HET MAKEN VAN WINST. IK NEEM MIJN ERVARINGEN BIJ DE IMMIGRATIEDIENST ALS VOORBEELD, MAAR DE HIERONDER GESCHREVEN OMSTANDIGHEDEN KOMEN NET ZO GOED BIJ ANDERE OVERHEIDSDIENSTEN VOOR. DESORGANISATIE LIJKT TE WORDEN GEACCEPTEERD EN ZELFS GEPREFEREERD BOVEN ORGANISATIE. ALLE VIER DE KEREN DAT IK BIJ DE IMMIGRATIEDIENST KWAM OM MIJN VISUM TE VERLENGEN, FUNCTIONEERDE HET SYSTEEM VAN NUMMERTJES TREKKEN VOOR DE WACHTRIJD NIET. EVENMIN VORMDE ZICH EEN NETTE RIJD WAARIN AANGESLOTEN KON WORDEN. EEN BORD OF PAPIER MET PRIJZEN VOOR DE AANGEBODEN DIENSTEN WAS NERGENS TE VINDEN. HET GEVOLG: VOOR IEDER LOKET STOND EEN KLUWE BURGERS DIE VOOR ALLERLEI VERSCHILLENDE DIENSTEN POGDE DE AANDACHT VAN EEN AMBTENAAR TE TREKKEN EN EEN AMBTENAAR DIE ZELF BESLISTE WIE WERD GEHOLPEN EN WIE NIET. MENSEN STOPPEN EXTRA BANKBIJETTEN IN HUN PASPOORT IN DE HOOP EERDER AAN DE BEURT TE KOMEN. HET ONTLOPEN VAN DEZE FRUSTRERENDE GANG VAN ZAKEN KON SIMPELWEG DOOR MET ÉÉN VAN DE TUSSENPERSONEN DIE OP HET TERREIN RONDSCHARRELDEN, EEN PRIJD AF TE SPREKEN VOOR DE GEWENSTE DIENST. DEZE PERSOON KWAM VRIJWEL DIRECT AAN DE BEURT, OMDAT HIJ GOEDE CONTACTEN ONDERHOUDT MET EEN AMBTENAAR DIE HIJ WEER EEN GEDEELTE VAN ZIJN WINST TOESTOPTE. EEN BETERE ORGANISATIE WAS MOGELIJK, MAAR ZOU VOOR ZOWEL DE AMBTENAAR ALS DE TUSSENPERSONEN ALLEEN MAAR NADELEN MEEBRENGEN. DE CHAOTISCHE SITUATIE LOONDE IMMERS.

7.3 Het corruptie-complex en migratie naar Europa

Veel Angolese respondenten klaagden over vriendjespolitiek en corruptie in hun land. De omstandigheden die hen ertoe aan hadden gezet om te migreren, kwamen vaak dan ook voort uit het leven in een patrimoniale en corrupte maatschappij. Zonder de juiste contacten liep men het gevaar om voor het leger gerekruteerd te worden, zonder omkoping was het moeilijk om goed onderwijs te volgen – doordat er omkoping plaatsvond was het niveau van het onderwijs er laag – en zonder de juiste mensen te kennen, was het zeer lastig een baan te vinden. Het ontlopen van de dienstplicht en het gebrek aan studie- en werkmogelijkheden vormden belangrijke *push*-factoren om uit Angola te vertrekken. Toch is het paradoxaal genoeg in veel gevallen hetzelfde systeem van corruptie en patronage geweest dat migranten de mogelijkheid bood om naar Europa te reizen. Verschillende respondenten gaven namelijk aan dat het zonder gebruikmaking van *esquemas* vrijwel niet mogelijk zou zijn geweest om voor een visum in aanmerking te komen (R32, R49, R63, R90). Ze waren zich ervan bewust dat zij vrijwel nooit voor een regulier Schengenvisum in aanmerking zouden zijn gekomen. Er is dus zowel een direct verband tussen de informele Angolese maatschappij en de *redenen* om te migreren, als tussen de informele Angolese maatschappij en de *mogelijkheid* om te migreren.

Het tweede verband is echter minder voor de hand liggend dan het lijkt. Het is door het gebruik van informele contacten of corruptie van Angolese ambtenaren wellicht gemakkelijk om een geboortebewijs met een andere naam te krijgen of op valse gron-

den een paspoort te regelen; het belangrijkste document om naar Europa te reizen – een (Schengen)visum – wordt nog altijd door vertegenwoordigingen van buitenlandse (Europese) overheden afgegeven. Westerse vertegenwoordigingen zijn zich bewust van de gevaren die er in het ‘corruptie-complex’ in Afrika schuilen. Er worden daarom diverse maatregelen genomen om corruptie bij visumafgifte tegen te gaan. Zo is er op Nederlandse vertegenwoordigingen functiescheiding bij de afgifte van visa; de persoon die de aanvraag aanneemt, is niet degene die op de aanvraag beslist. Soms is zelfs degene die de visumsticker plakt weer iemand anders. Visumstickers dienen achter slot en grendel bewaard te worden en gevoelige werkzaamheden worden bij voorkeur niet uitbesteed aan lokaal ambassadepersoneel. In de eerste plaats bestaat het gevaar dat lokaal personeel gemakkelijker gecorrumpceerd zou kunnen worden,¹⁷³ maar daarnaast dient het ter bescherming van het lokale personeel zelf, omdat hun omgeving dan geen druk op hen kan uitoefenen om bepaalde dingen te doen of laten. Dergelijke voorzorgsmaatregelen worden over het algemeen ook op andere Europese vertegenwoordigingen genomen (E92, E93, E94, E97, E98).

Ondanks de voorzorgsmaatregelen moet geconstateerd worden, dat een groot aantal respondenten heeft gesteld tóch op een Schengenvisum naar Europa te zijn gereisd dat door middel van omkoping of informele contacten is verkregen. De vraag is hoe dit kon gebeuren. In hoeverre hebben Europese ambassades in Angola zich kunnen (of willen) wapenen tegen ‘besmetting’ van het corruptie-complex. Of, meer specifiek: in hoeverre zijn kenmerken van de informele Angolese maatschappij zoals informeel handelen en corruptie doorgedrongen tot het visumverleningssysteem van Europese ambassades?

7.3.1 *Persoonlijke contacten en diplomatie*

In Afrika gestationeerd ambassadepersoneel werkt – enigszins gechargeerd gesteld – bij de gratie van persoonlijke contacten. Het investeren in, en onderhouden van, een groot netwerk van invloedrijke personen is voor hen bijna net zo belangrijk als voor de Afrikanen zelf. Ook het ambassadepersoneel is namelijk in grote mate afhankelijk van persoonlijke relaties om wat dan ook voor elkaar te krijgen. Met name ministers en hoge ambtenaren functioneren als belangrijke ‘gatekeepers’, omdat zij een bemiddelende rol kunnen spelen tussen de internationale omgeving en de nationale markt (Bayart, 1993: 80). Voor een buitenlandse onderneming die goederen wil importeren uit een Afrikaans land, kan een ambassade door middel van haar goede contacten met deze ministers en hoge functionarissen van grote waarde zijn bij de onderhandelingen. Voor een medewerker van de ambassade die belast is met de taak om uitreispapieren te regelen voor landgenoten die hun paspoort kwijt zijn, kan het bijvoorbeeld helpen om persoonlijke contacten te onderhouden met de directeur van de migratiedienst van het land waar hij gevestigd is. Een belletje kan dan volstaan om de uitreispapieren te regelen, in plaats van een gang langs talloze verschillende, traag werkende, naar elkaar door-

¹⁷³ In tegenstelling tot lokaal personeel heeft een westerse *expat* bij de overheid vaak een baan voor het leven met over het algemeen zeer goede – financiële – voorwaarden. Een Canadese diplomaat zegt over het aannemen van lokaal personeel op ambassades: “the cold-hearted fact of the matter is it’s likely to take less to bribe a locally engaged employee than a Canadian employee” (Toronto Star, 1999).

verwijzende ambtenaren. Maar ook voor de dagelijkse gang van zaken als privaat persoon is het voor ambassadepersoneel handig om over goede contacten te beschikken. In de haven van Luanda staan bijvoorbeeld geregeld containers met goederen vast tot dat er smeergeld betaald wordt. Containers met huisraad van ambassadepersoneel komen in diezelfde haven aan. Een diplomaat (E97) vertelde dat grote bedrijven geregeld “met geld zwaaien” om de goederen uit de haven te krijgen, maar dat dit voor ambassadepersoneel moeilijker ligt. Als vertegenwoordigers van hun overheid kunnen ambasademedewerkers moeilijk overheidspersoneel omkopen en dus gaan zij naar andere mogelijkheden op zoek. Goede persoonlijke contacten met de havenautoriteiten kunnen volgens deze diplomaat dan handig zijn (E97).

Goede (persoonlijke) relaties van ambassadepersoneel met vertegenwoordigers van de Angolese overheid kunnen voor hun eigen functioneren binnen de ambassade, alsook voor hun persoonlijke omstandigheden in het land waar zij werken dus van grote waarde zijn. Tegelijkertijd echter, kan het onderhouden van persoonlijke relaties ook bepaalde risico's met zich meebrengen. Want wat moet de ambassadeur of zijn medewerker doen, als hij na afloop van succesvol verlopen zakelijke onderhandelingen van een minister of hooggeplaatste ambtenaar het verzoek krijgt of hij misschien zou kunnen regelen dat zijn neefje een visum krijgt? Of hoe gaat de ambasademedewerker om met een verzoek van de havendirecteur om een visum voor een vriend af te geven, net op het moment dat zijn container in de haven is binnengekomen? Een diplomaat die werkzaam was op de consulaire afdeling van een ambassade in Angola (E97) gaf aan dat dit soort verzoeken geregeld wordt gedaan. Hij vertelde dat als je bij de ambassade werkt – en al helemaal bij de afdeling consulaire zaken – mensen constant van alles proberen. “Niet alleen ministers, maar überhaupt hoge ambtenaren.” Voor hem vormde dit dan ook een reden om op feestjes niet snel te vertellen waar hij werkzaam was en zeer voorzichtig om te gaan met het afgeven van zijn kaartje. Om de goede persoonlijke relatie niet te verstoren, kan het volgens dezelfde expert soms tot lastige situaties leiden als aan dit soort verzoeken geen gehoor wordt gegeven. Afrikanen zouden vaak de verwachting hebben dat iemand die een bepaalde positie bekleedt wel wat moet kunnen ‘regelen’ en als blijkt dat daar niet op ingegaan wordt, kan dat soms tot onbegrip leiden. Over het algemeen wordt het in Afrika namelijk minder snel als vreemd ervaren om persoonlijke en zakelijke relaties met elkaar te vermengen. Een in Congo werkzame diplomaat (E98) vertelde bijvoorbeeld dat zijn Congolese leraar Frans voor een cursus naar Frankrijk wilde gaan. Hij was er al vaker geweest en had daarom een goede kans om bij een reguliere visumaanvraag voor een visum in aanmerking te komen. Toch kwam hij bij de diplomaat informeren of deze niet iets zou kunnen ‘regelen’. Ook al was het niet eens noodzakelijk, toch probeerde de leraar eerst via zijn persoonlijke relaties een visum te regelen. Een duidelijk voorbeeld hoe diffuus het onderscheid tussen persoonlijke en zakelijke relaties soms wordt ervaren.

Voorals hoge ambtenaren dit type verzoeken doen, is het volgens een diplomaat (E92) het beste om duidelijk te maken welke taken men formeel wel en niet mag uitvoeren. Een Nederlandse ambassadeur mag bijvoorbeeld niet op eigen gelegenheid visa afgeven. Dus als hij informeel het verzoek zou krijgen van een hooggeplaatste buitenlandse functionaris om een visum voor een familielid te regelen, dan kan hij verwijzen naar regelgeving die hem voorschrijft dat hij niet zelfstandig – zonder medewerking van

de consulaire afdeling – een visum mag afgeven. Dezelfde strategie kon de Angolese receptioniste van de Nederlandse ambassade gebruiken. Zij werd volgens een ambassadewerker (E97) “constant bestookt met verzoeken”, maar omdat zij niet bij de formele besluitvormingsprocedure van de visumverlening betrokken was, kon ook zij zonder meer verwijzen naar de formele procedure. Een goede persoonlijke relatie met belangrijke personen probeert een ambassade overigens wel in stand te houden:

“Die relaties zijn gewoon belangrijk. Het onderhouden van een goede relatie kan bijvoorbeeld door belangrijke mensen die zo’n verzoek doen wel met alle egards te ontvangen en rond te leiden in de ambassade. Maar uiteindelijk zeggen we dan wel dat we niet op hun verzoek in kunnen gaan.” (E97)

Vrijwel alle Nederlandse diplomaten die ik heb gesproken, verzekerden me dat Nederland altijd strikt omgaat met dit soort informele verzoeken. Wel konden sommigen zich voorstellen dat er bij andere ambassades her en der wellicht minder strikt volgens de regels werd gewerkt (E28, E89). Daarvoor zijn ook aanwijzingen gevonden tijdens de analyse van IND-dossiers. Uit informatie die in een van de dossiers is opgenomen, blijkt bijvoorbeeld dat een asielaanvrager mogelijk door hulp van een vice-minister een visum heeft bemachtigd om naar een Europees land te reizen. Vast is komen te staan dat een vice-minister in een handgeschreven aanbevelingsbrief aan een Europese ambassade, had verzocht of aan enkele familieleden een visum verleend konden worden, zodat zij in Europa op familiebezoek zouden kunnen gaan. In welke mate deze aanbevelingsbrief eraan heeft bijgedragen dat de specifieke asielzoeker uiteindelijk een visum heeft verkregen, valt moeilijk vast te stellen. Wel kan blijken het bestaan van deze brief worden vastgesteld dat hooggeplaatste Angolese ambtenaren deze vorm van informele assistentie aan familieleden soms verleend hebben.

Een opsporingsambtenaar van een Europees land, vertelde sterke aanwijzingen te hebben dat bij een Europese ambassade in Angola onder informele druk buiten formele procedures om visa zijn afgegeven (E57). Tijdens een onderzoek was gebleken dat een Angolese minister persoonlijke briefjes aan een ambassadeur had gericht, met het verzoek om meerdere van zijn nichtjes aan een visum te helpen. Dit heeft de ambassadeur gedaan, terwijl deze ‘nichtjes’ maar moeilijk aan het profiel voldeden waaraan een nichtje van de ambassadeur naar verwachting zou voldoen. Het waren stuk voor stuk meisjes van een jaar of negentien zonder enige opleiding. Onderzoek wees uit dat vrijwel geen van hen vanuit Europa was teruggekeerd naar Angola. Toen er op een gegeven moment weer zo’n briefje aan de ambassadeur werd gegeven, heeft de opsporingsambtenaar de ambassadeur aangeboden om de meisjes extra te controleren bij aankomst in Europa. De ambassadeur had dit aanbod echter afgewezen. “Voor een effectief migratiebeleid in Afrika, moet je er soms twee doorlaten om er tien tegen te houden”, luidde de praktische verklaring van de door mij gesproken ambtenaar.

DEFILÉ

EEN PUBLICATIE IN DE BELGISCHE MEDIA IS ILLUSTRATIEF HOE AFRIKAANSE HOOGWAARDIGHEIDSBEKLEDERS KUNNEN PROBEREN HUN PERSOONLIJKE RELATIES AAN TE WENDEN IN VERBAND MET DE AFGIFTE VAN VISA. DE BELGISCHE MINISTER VAN DEFENSIE ZOU VOLGENS DE JOURNALIST DRAULANS BIJVOORBEELD DRUK HEBBEN UITGEOEFEND OP DE BELGISCHE AMBASADE IN KINSHASA OM DE 26-JARIGE ECHTGENOTE VAN DE CONGOLESE MINISTER VAN DEFENSIE EEN VISUM TE VERLENEN OM EEN DEFILÉ IN BELGIË BIJ TE KUNNEN WONEN. EENMAAL IN BELGIË VROEG DE VROUW VANWEGE HAAR ZWANGERSCHAP EEN VERLENGING VAN HAAR VERBLIJF AAN. DEZE VERLENGING WERD HAAR VERLEEND. NA DE GEBORTE VAN HET KIND VROEG ZE OPNIEUW VERLENGING AAN, MAAR DIT KEER WERD DEZE GEWEIGERD. DAAROP SCHAKELDE HAAR MAN HET KABINET VAN DE BELGISCHE MINISTER VAN DEFENSIE IN “OM IETS TE DOEN” OMDAT ZIJN VROUW AL GOED IN BELGIË GEACCLIMATISEERD ZOU ZIJN (DRAULANS, 2006).

In het vorige hoofdstuk is al verwezen naar enkele respondenten die – naar zij aangaven – met behulp van hun invloedrijke contacten een visum hadden verkregen. Uit de gesprekken die ik met hen had, bleek dat zij via via gratis visa hadden kunnen bemachtigen, maar is niet duidelijk naar voren gekomen hoe hun contacten dit nu voor elkaar hadden gekregen. Het blijft gissen, maar het zou kunnen dat hun contacten door persoonlijke relaties met ambassadepersoneel visa konden ‘regelen’. Behalve de in het vorige hoofdstuk geciteerde respondenten, hebben ook anderen aangegeven dat ze door middel van familiale of vriendschappelijke relaties met hooggeplaatste personen aan hun visum te zijn gekomen. Zij konden wél enige informatie geven over de wijze waarop hun invloedrijke contacten te werk zijn gegaan. Hieronder is het relaas opgenomen van een vrouwelijke migrant die haar persoonlijke contacten bij de overheid had aangewend om een visum te verkrijgen. Het bleek dat haar contact op zijn beurt, ook weer van zijn persoonlijke netwerk gebruik had gemaakt om haar te helpen. Patricia (R40) wilde in 1994 geneeskunde studeren, maar er was maar één plek waar dit in Angola kon en daar was het heel moeilijk om aangenomen te worden:

“Dus ik wilde in 1994 naar Portugal, mijn broer woonde daar al. Hij was daar als student heen gegaan en is daarna nooit teruggekomen. Ik kon via hem geen toeristen- of bezoekersvisum regelen. Hij had geen werk, geen vast huis en had niet voldoende geld om voor mij garant te staan. Maar ik kende iemand die bij de Angolese ambassade in Portugal werkte. Hij heeft contact opgenomen met de Portugese ambassade en gezegd dat hij me kende, dat ik bij hem op bezoek kwam, dat ik bij hem sliep en dat ik gewoon op vakantie ging.”

Op basis van deze informele ‘garantstelling’ heeft Patrica uiteindelijk een visum gekregen. Patricia heeft uiteindelijk nooit bij de ambassademedewerker geslapen en is niet op vakantie gegaan. In plaats daarvan is ze naar haar broer gegaan en heeft ze tijdens haar ‘vakantie-periode’ toelatingsexamen gedaan voor een universiteit in Lissabon. Nadat ze te horen had gekregen dat ze er aangenomen was, is ze weer naar haar kennis bij de ambassade gegaan en heeft hij ervoor gezorgd dat ze geregistreerd werd als legaal verblijvend student. Vijftien jaar later woont ze nog steeds in Portugal en werkt ze als arts in een ziekenhuis. Terugdenkend aan de rol van haar kennis merkte ze op:

“Ik denk dat ik zonder hem niet in Portugal zou zijn gekomen of zou hebben kunnen blijven. Hij is nu weer terug in Angola (...) Ik ken nu trouwens ook iemand op

de ambassade. Hij hoort ook bij die *mafia*, ha, ha! Iedereen houdt zich bezig met *falcatura* (oplichting) op die ambassades.”

Een andere – meer geformaliseerde – methode die hooggeplaatste functionarissen volgens zowel respondenten als experts konden aanwenden om visa voor derden te regelen, was het (laten) uitschrijven van een zogenaamde *note verbale*. Dit is een formeel, officieel verzoek van de ene regering aan de andere regering. In het geval diplomaten, hoge regeringsvertegenwoordigers, parlementsleden of ambtenaren die deel uitmaken van officiële overheidsmissies naar een land afreizen waarvoor een visum kort verblijf nodig is, dan wordt in de praktijk gebruik gemaakt van zo’n *note verbale*. Formeel dienen *notes verbales* via de afdeling Protocollaire Zaken van het ministerie van Buitenlandse Zaken door een verzoekend land te worden ingediend. In de praktijk gebeurt dat volgens een diplomaat echter lang niet altijd en wordt het verzoek ook wel direct vanuit andere ministeries verzonden (E98). In geval van een visumaanvraag, werkt het meestal zo dat een ministerie een brief naar de vertegenwoordiging van het land waar men een visum voor wil krijgen toestuurt. In de brief staan onder andere de naam van de reiziger en het doel van de reis omschreven. Daarbij is het paspoort gevoegd en een verzoek om dit van een visum te voorzien (E93). *Notes verbales* kunnen ook vanuit ambassades worden gestuurd met het verzoek om iemand over te laten komen, al dan niet voorzien van zogenaamde ‘Amice-briefjes’, waarbij de ene ambassadeur een persoonlijk verzoek richt aan de andere ambassadeur. Er zijn geen duidelijke voorschriften omtrent de controle van *notes verbales* (E98). Over het algemeen hoeft echter geen informatie te worden verstrekt over de financiële of sociale achtergrond van de reiziger, zoals dat bij een normaal visumverzoek wel gebruikelijk is. Ambassades verschaffen over het algemeen zonder nader onderzoek een visum aan diplomaten. Bij risicolanden dienen onbekende personen waarvoor middels een *note verbale* een visum is aangevraagd volgens sommige experts in de regel wel in persoon te verschijnen (E92, E97). Anderen stellen echter dat het in de praktijk niet erg gebruikelijk is om deze laatstgenoemden in persoon te laten verschijnen. Helemaal bij verzoeken door bevriende staten wordt over het algemeen hoffelijkheid verwacht en men zou al snel het risico lopen om klachten van het betreffende ministerie te krijgen als men wel uitgebreid gaat controleren (E28, E94, E98). Een voormalig diplomaat merkte op:

“Negen van de tien ambassades denkt als volgt: het is een officieel afgegeven verzoek, dus we geven af. Meestal hoeven de mensen die bij de paspoorten horen niet in persoon te verschijnen. Het is gewoon diplomatiek gebruik dat je afgeeft.” (E93)

Controle van een persoon die een visum middels een *note verbale* aanvraagt, is over het algemeen dus minder strikt dan bij een normale visumaanvraag. In de jaren tachtig, toen het voor Angolezen niet erg makkelijk was om een Portugees visum te verkrijgen, zouden migranten daarom geregeld hebben geprobeerd te regelen dat ze op een officiële missie of in verband met bijscholing naar Portugal konden reizen. Daarna keerden ze simpelweg niet terug (E47). Maar ook in de jaren negentig en later is volgens respondenten nog regelmatig van dit systeem misbruik gemaakt. Een respondente (R31) heeft in de jaren negentig via een invloedrijk *esquema* bijvoorbeeld visa voor haarzelf en haar twee kinderen kunnen regelen om naar Portugal te reizen:

“Mijn oom was toen directeur van het secretariaat van Protocollaire Zaken van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Van hem heb ik voor mezelf en de kinderen de paspoorten en de visa gekregen die voor de reis noodzakelijk waren. Ik denk niet dat mijn oom zelf naar de Portugese ambassade is gegaan om iets te regelen. Als een ambassade documenten van het secretariaat van Protocollaire Zaken krijgt met het verzoek om deze documenten van een visum te voorzien, dan gebeurt dat volgens mij zonder dat er vragen worden gesteld.”

Goede contacten binnen de familie, boden deze respondent dus de mogelijkheid om aan een visum te komen. Een andere respondent vertelde dat het verkrijgen van visa met behulp van *notes verbales* op aanzienlijke schaal is voorgekomen:

“Als er ooit eens gecontroleerd gaat worden....als ze zouden gaan kijken hoeveel van die verzoeken ieder ministerie in een maand heeft uitgegeven en als ze kijken welke personen daar Europa mee binnen komen.... *confusão*.” (R41)

Omdat veel respondenten die een visum via een invloedrijk persoon hadden geregeld zelf niet wisten hoe hun *esquema* precies aan het visum was gekomen, is het moeilijk om een inschatting te geven of dit werkelijk op grote schaal is gebeurd. Wel kan worden vastgesteld dat er in potentie een grote *pool* aan *esquemas* was die *notes verbales* konden opstellen. Invloedrijke politici kunnen bijvoorbeeld visa via *notes verbales* aanvragen, maar ook minder machtige personen die toevallig werkzaam waren op een strategisch belangrijke plek op een ministerie. Angola heeft alleen al 30 ministeries, waar meestal twee of drie vice-ministers zijn aangesteld en daarnaast nog directeuren, vice-directeuren en hoofden van afdelingen.¹⁷⁴

Behalve hooggeplaatste ambtenaren op ministeries, konden ook medewerkers van grote Angolese (staats)bedrijven zoals bijvoorbeeld het diamantbedrijf ENDIAMA of het oliebedrijf SONANGOL van hun positie gebruik maken om visa te regelen. Omdat ook grote bedrijven op regelmatige basis personen naar Europa laten reizen, wordt door ambassades over het algemeen nagedacht hoe deze reizigers het beste gefaciliteerd kunnen worden bij visumaafgifte. Zo kan er bijvoorbeeld worden afgesproken dat visumaanvragen van werknemers van bepaalde bedrijven in één pakket naar de ambassade gaan en één vertegenwoordiger van het bedrijf de visa ophaalt en garant staat. Niet iedereen hoeft dan in persoon te verschijnen. Als een directeur van een groot bedrijf om visa voor zijn medewerkers verzoekt, dan worden deze als het een bonafide bedrijf betreft volgens verschillende experts in de praktijk ook regelmatig zonder verder onderzoek afgegeven (E89, E92, E93). Net als de afgifte van *notes verbales* brengt ook deze procedure het risico met zich mee dat migranten door medewerkers van deze bedrijven gefaciliteerd worden bij de visumaafgifte.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Buiten ‘gekende’ ministeries als Buitenlandse Zaken of Justitie, zijn er ook minder voor de hand liggende Ministeries voor een land als Angola met relatief weinig inwoners. Zo zijn er afzonderlijke ministeries voor Visserij, Petroleum, Hotels & Toerisme, Geologie & Mijnen, Industrie, Planning, Openbare Werken, Wetenschap & Technologie, Territoriale Administratie, Familie & de Bescherming van Vrouwen en Jeugd & Sport, [http://www.angola.org/referenc/r_govcon.htm] (geraadpleegd april 2006).

¹⁷⁵ De journalist Van Luyn constateerde al eerder dat medewerkers van grote Chinese bedrijven niet altijd individueel gecontroleerd werden tijdens een visumaanvraag. Hij wees op het risico dat zich onder deze groep aanvragers mensen bevonden die tegen betaling hun visum via een bemiddelingsbureau hadden geregeld (Luyn, 1998).

Alhoewel tijdens het onderzoek geen indicaties zijn gevonden Angolese migranten met behulp van contacten bij grote bedrijven naar Europa zijn gereisd, is in enkele gevallen wél feitelijk vastgesteld Angolese asielzoekers in Europa hun visum middels een *note verbale* hadden verkregen. Zo bleek uit een van de geanalyseerde IND-dossiers dat een persoon die zich in 2002 bij de IND had gepresenteerd als een zestienjarig straatkind, enige tijd eerder als volwassene op een Schengenvisum naar een Europees land was gereisd. Uit raadpleging van het dossier kwam naar voren dat hij het Schengenvisum had verkregen middels een *note verbale*. Een hooggeplaatste ambtenaar van het Angolese “*Ministério dos Antigos Combatentes e Veteranos de Guerra*”¹⁷⁶ had in een brief persoonlijk aan een Europese diplomatieke vertegenwoordiging verzocht of de jongeman een Schengenvisum kon krijgen. In het verzoek stond verder opgenomen dat de jongeman een familielid was van een medewerker van het ministerie. Als reisdoel stond opgenomen dat de jongeman een maand naar het betreffende Europese land op vakantie zou gaan. “Ervan uitgaande dat dit onderwerp speciale aandacht verdient, maken we gebruik van de gelegenheid om onze hartelijke groeten over te brengen”, was de afsluitende zin van de directeur.

Van één Angolese minister is volgens een expert (E28) vastgesteld dat hij persoonlijk verschillende migranten heeft geholpen om met behulp van een *note verbale* naar Europa te reizen. Hij zou vooral familieleden die later in Europa asiel hadden aangevraagd, in de gelegenheid hebben gesteld om op deze manier te reizen. Dezelfde expert toonde mij nog een aantal *notes verbales*, met behulp waarvan asielzoekers naar Europa waren gereisd. De verzoeken om visa in deze *notes verbales* waren onder andere afkomstig van de ministeries van Hulp en Sociale Herintegratie, Buitenlandse Zaken, Volksgezondheid, Geologie en Mijnen en zelfs het Kabinet van de President. Opvallend is dat in veel gevallen als reisdoel niet werd gefingeerd dat personen op een officiële missie zouden gaan, maar een visum werd aangevraagd in verband met vakantiedoelinden. Blijkbaar vormde dit – toch weinig zakelijke reisdoel – voor de consulaire afdelingen die beslisten op de aanvragen, geen aanleiding om een visum dat op officiële diplomatieke wijze werd aangevraagd te weigeren.

MEDAILLES

OOK IN BUURLAND CONGO TRACHTEN PERSONEN GEREGLD MET BEHULP VAN GEARRANGEERDE *NOTES VERBALES* UIT TE REIZEN. DOOR DE NEDERLANDSE OVERHEID WORDEN DEZE *NOTES VERBALES* “SOWIESO” GECONTROLEERD, OMDAT IN CONGO ALGEMEEN BEKEND IS DAT ER VEEL GESJOEMELD WORDT MET OFFICIËLE PAPIEREN. ZO IS HET BIJVOORBEELD EENS VOORGEKOMEN DAT MENSEN MET EEN *NOTE VERBALE* VAN DE AFDELING VAN PROTOCOLLAIRE ZAKEN VAN CONGO NAAR NEDERLAND WILDEN REIZEN OM ER MEDAILLES EN LEGERKLEDING IN TE KOPEN. NA ENIG DOORVRAGEN BLEEK DAT ZE NAUWELIJKS KENNIS HADDEN VAN DE PRODUCTEN DIE ZE MOESTEN KOPEN OF DE PLEKKEN WAAR ZE DEZE KONDEN KOPEN (E98).

Diplomaten en ambtenaren van ministeries van Europese landen zijn zich ervan bewust dat er misbruik kan worden gemaakt van het systeem van de *notes verbales*. Een van hen omschreef het systeem van uitschrijven van *notes verbales* zelfs als “officiële corruptie”

¹⁷⁶ Het ministerie van “Voormalige Strijders en Veteranen van het Leger.”

(E93). Het weigeren van een visum aan een persoon die middels een formele *note verbale* zijn visumaanvraag heeft gedaan, is vanwege de politieke dimensie die eraan kleefte echter niet gemakkelijk. In geval van weigering zal een ambassade met zeer goede argumenten moeten komen (E92). Twee diplomaten stelden daarom dat in het algemeen aan de verzoeken in *notes verbales* tegemoet wordt gekomen en dat slechts in uitzonderlijke gevallen, wanneer er hele goede redenen voor zijn, een visum wordt geweigerd. Het zou in het diplomatiek verkeer zelfs een “*courtesy*” zijn om visumaanvragen middels een *note verbale* te verlenen. Een service waarvoor in de regel dan ook geen kosten in rekening worden gebracht (E89, E98). Afhankelijk van de machtspositie en het fanatisme van degene die het verzoek indient, zou weigering behalve het verstoren van goede relaties ook tal van praktische consequenties voor een ambassade kunnen hebben. Gemaakte afspraken tijdens onderhandelingen zouden plots kunnen worden teruggedraaid, de consulaire afdeling moet dagen wachten voordat er uitreispapieren worden verstrekt of iets banaals als het aanvragen van kentekenplaten voor auto's van de ambassade loopt vertraging op. Ook zouden er volgens experts bijvoorbeeld ‘spontaan’ problemen met de water- en elektriciteitsvoorziening bij de ambassadeur thuis kunnen ontstaan, of een container met huisraad van een nieuwe ambassademedewerker kan gedurende lange tijd niet worden ingeklaard (E28, E94). In het algemeen geldt kortom, dat het visumbeleid mede bepalend is in in hoeverre een ambassade op andere vlakken kan functioneren (E28). Des te sterker de relatie tussen de twee landen is, des te moeilijker het weigeren van een aanvraag door middel van een *note verbale* zal zijn. Voor Portugal zou het vanwege “de speciale relatie” met Angola volgens een diplomaat daarom bijvoorbeeld moeilijker zijn om visumaanvragen die op deze manier worden gedaan te weigeren dan voor andere Europese landen (E97). Ook Angolese migranten toonden zich hiervan op de hoogte. *Notes verbales* zouden volgens een respondent het beste aan de Portugese vertegenwoordiging gericht kunnen worden:

“Zulke *notes verbales* gaan vooral naar de Portugese ambassade. Nederlandse, Duitse, Italiaanse ambassade...gaat niet lukken. Maar wel bij de Portugese. *Os Portugeses sabem de fazer este jogo*; de Portugezen weten hoe dit spelletje wordt gespeeld.” (R41)

Toch zijn er volgens een expert ook gevallen bekend waarbij migranten een visum hadden verkregen via *notes verbales* die aan andere Europese landen waren gericht (E57).

Maar waarom zouden ministers of andere hooggeplaatste functionarissen zich inlaten met het verzorgen van visa voor al dan niet echte nietjes die in Europa asiel wilden aanvragen? Hun positie voorziet ze in de regel van een zeer goed salaris en door op een irreguliere wijze visa te regelen, lopen zij slechts risico's om goede diplomatieke relaties beschadigen. Toch zijn er verschillende verklaringen te geven waarom zij hier toch toe over gaan. In de eerste plaats zien overheden van landen waar veel migranten vandaan komen er volgens Weiner (1997: 29) soms een belang in om migratie te stimuleren. “*Most of the world's population flows since World War II did not merely happen; they were made to happen*”, zo stelt hij. Als bepaalde bevolkingsgroepen migreren, kan het bijvoorbeeld als een oplossing voor problemen van culturele heterogeniteit worden gebruikt. Ook kan migratie worden aangemoedigd om politieke dissidenten uit eigen land te laten verdwijnen, of kunnen herkomstlanden er een economische belang bij hebben dat mi-

granten hun in het buitenland verdiende geld terugsturen en in eigen land investeren.¹⁷⁷ Weiner heeft erop gewezen dat emigratie vanuit vooral arme landen, deze overheden in sommige gevallen een sterke positie kan verschaffen tijdens bilaterale onderhandelingen. Zo kan bijvoorbeeld druk worden uitgeoefend om (financiële) ondersteuning te krijgen.¹⁷⁸ “*Key centers of power within a government generally recognize the benefits of emigration*” (Weiner, 1997: 42).

In de Angolese context kan de bereidwilligheid van overheidsfunctionarissen om visa te regelen echter niet primair verklaard worden vanuit het Angolese overheidsbelang. Angolese migranten staan er niet om bekend grote hoeveelheden geld terug te sturen dat ter versterking kan dienen van de nationale economie.¹⁷⁹ Ook lijkt er geen sprake te zijn geweest van een bewuste politieke strategie om (bepaalde) personen te laten migreren. Sterker nog: vooral daar waar het jongemannen betrof had de overheid er meer belang bij dat zij in Angola bleven om hen zodoende voor het leger te kunnen rekruteren dan naar Europa te laten vertrekken.

Om te begrijpen waarom men dan wel deze risico's nam, keren we terug naar de vooronderstelling van Chabal & Daloz dat overheidspersoneel in Afrika haar baan in eerste instantie ziet als een mogelijkheid om haar private belangen te dienen (Chabal & Daloz, 1999). Angolese politici stellen zich niet in de eerste plaats op als ‘rentmeesters van het land’, maar gebruiken hun positie in de regel vooral voor persoonlijke doeleinden. Overheidsbelang komt pas op de tweede plaats en daarom ervaren de meeste Angolese ambtenaren het niet direct als een probleem wanneer diplomatieke of zakelijke relaties tijdelijk verslechteren of onderhandelingen stuklopen in het streven hun persoonlijke doelen te verwezenlijken.

De sociale druk vanuit de uitgebreide familie op een hooggeplaatste official, kan soms zeer groot zijn om bepaalde handelingen te verrichten of na te laten. Als een ambtenaar een positie bekleedt waardoor hij visa zou kunnen regelen, zal er vaak een beroep om hem worden gedaan. Behalve echtgenotes en kinderen, kunnen ook maîtresses, ooms en tantes en neefjes en nichtjes een beroep op de ambtenaar doen. De kring van potentiële migranten die bij hem aan kunnen kloppen, wordt nog groter door de eerder in dit hoofdstuk besproken situatie van de *blackmail of the ruled*. Om hun eigen positie veilig te kunnen blijven stellen, is het voor de politieke en ambtelijke elite belangrijk om hun cliënten regelmatig tegemoet te komen. Cliënten kunnen bijvoorbeeld tevreden worden gehouden door voor hen zelf, of voor hun kinderen een visum te regelen. Als een belangrijke zakenpartner, politieke relatie of oude schoolvriend een ambtenaar ooit eens heeft geholpen, kan de ambtenaar zijn ‘sociale schuld’ inlossen door visa te regelen. Weiner benadrukt het ‘ruilmiddel’ van visa in patrimoniale maatschappijen. “*Con-*

¹⁷⁷ Vanuit El Salvador zijn in de jaren tachtig bijvoorbeeld ongeveer een half miljoen personen (10% van de bevolking) illegaal naar de Verenigde Staten gereisd. Voor de arme overheid van El Salvador vormde de 350 tot 600 miljoen dollar die deze migranten jaarlijks terugzonden een belangrijke inkomstenbron (Weiner, 1995: 38).

¹⁷⁸ De Senegalese president speelde naar aanleiding van de toestroom van illegale immigranten vanuit Senegal naar Spanje zijn machtspositie bijvoorbeeld als volgt uit. Hij antwoordde op de vraag of hij bereid was de emigranten uit Spanje terug te nemen: “Laten ze hen naar me terugsturen, maar laten ze mij dan ook waterreservoirs geven” (De Volkskrant, 2006).

¹⁷⁹ Zie in dit verband ook paragraaf 9.10.

trol over emigration can be a benefit to be distributed as a form of patronage” (Weiner, 1997: 42).

HAVEN

DRAULANS BESCHRIJFT OP EEN TREFFENDE MANIER HOE ZAKELIJKE EN PERSOONLIJKE BELANGEN TEN AANZIEN VAN MIGRATIE DIVERGEERDEN BIJ DE VERBETERING VAN DE HAVEN VAN DE CONGOLESE PLAATS MATADI. HET ANTWERPS HAVENBEDRIJF WAS AL DRIE JAAR AAN DE SLAG OM TE PROBEREN TE INVESTEREN IN DE HAVEN, MAAR STUITTE OP TEGENWERKING VANUIT DE CONGOLESE OVERHEID. DE GOUVERNEUR VAN DE PROVINCIE VAN DE HAVEN HAD VOLGENS DRAULANS EEN PROBLEEM DAT NODIG OPGELOST DIENDE TE WORDEN. ALVORENS MET DE BELGISCHE DELEGATIE TE SPREKEN OVER DE HAVEN, WILDE HIJ EERST WETEN OF ER AL VOORTGANG WAS GEMAAKT MET DE VISUMAANVRAAG VAN ZIJN ZOON (DRAULANS 2006). PERSOONLIJKE, ZAKELIJKE EN POLITIEKE BELANGEN DIVERGEREN.

Een ambtenaar moet kortom heel erg sterk in zijn schoenen staan om nooit op verzoeken van familieleden, vrienden en instrumentele netwerkrelaties in te gaan; zeker in een samenleving waar het als niet meer dan logisch wordt ervaren dat zo iemand ‘gebruik’ maakt van zo’n positie. “De geit eet immers waar hij kan.” Daardoor lijkt het aannemelijk te veronderstellen dat de Angolese ambtenaren die landgenoten kosteloos hielpen tijdens het migratieproces dit niet in de eerste plaats deden om het overheidsbelang te dienen. Van hen werd verwacht dat zij hun eigen kinderen, familieleden of cliënten hielpen. Als ze dat niet zouden doen, ondervonden zij zelf problemen. Daarmee hadden ze in zekere zin dus een persoonlijk belang bij het uitschrijven van valse *notes verbales* of het inzetten en uitspelen van hun diplomatieke relaties.

7.3.2 *Corruptie*

Behalve gebruik – of beter gezegd misbruik – van informele contacten of diplomatieke relaties, vormde volgens veel respondenten corruptie ook een mogelijke manier om aan een visum te komen. In het vorige hoofdstuk is al aangegeven dat een groot deel van de respondenten op deze manier een visum vertelde te hebben geregeld. Respondenten vertelden dat er twee methoden van corruptie konden worden toegepast om op irreguliere wijze een visum te verkrijgen. Ten eerste konden Angolese ambtenaren die op strategische posities werkten worden omgekocht. Het regelen van visa via *notes verbales* zou volgens een respondent ook tegen betaling plaats hebben gevonden:

“Als je er niemand kent, kan je ook direct contact zoeken met mensen op ministeries. Zij zijn best bereid een *note verbale* voor je te maken, als je maar betaalt.” (R41)

De meeste respondenten verwezen echter naar een tweede vorm van corruptie; het omkopen van ambassadepersoneel. Corruptie op ambassades in verband met de afgifte van visa is een probleem van alle tijden en speelde zeker niet alleen in Angola. Personeelsleden van ambassades worden geregeld benaderd met de vraag of zij ‘iets’ kunnen regelen. Alhoewel werknemers op consulaire afdelingen meestal relatief goede salarissen hebben, moeten zij toch sterk in hun schoenen staan om niet op aanbiedingen in te gaan. Als potentiële migranten bereid waren honderden of duizenden dollars voor een visum te betalen, kon erg veel geld worden verdiend.

Er zijn sterke signalen dat personeel op sommige ambassades omkoopbaar was. Als ik met respondenten het onderwerp corruptie in verband met visumafgifte besprak, kwam de rol van de Portugese ambassade vrijwel altijd aan de orde. “De Portugezen hebben het ons geleerd!” was een van de standaardreacties die respondenten gaven.¹⁸⁰ Over het algemeen hadden mijn Angolese respondenten – eufemistisch gesteld – weinig fiducie in de beroepsethiek van Portugees ambassadepersoneel.¹⁸¹ “De Portugezen zijn mischien nog wel makkelijker te corrumperen dan Angolezen!”, zei een van hen (R51). Een jongeman in Angola die ooit van plan was geweest naar Europa te migreren, vertelde me:

“Normaal kost een visum bij de Portugese ambassade ongeveer 30 dollar. Maar als je dat betaalt, dan krijg je het nooit! Dus je moet 1.000 dollar betalen via een *esquema*. Het zijn Portugezen van de ambassade zelf die dat regelen. Het zijn *malandros* [schurken]. Daar zit iemand die verdient per jaar zo 1.000 x 1.000 dollar. Hij is miljonair! Echt, de Portugezen zijn schurken.” (R49)

Bovenstaande respondent verwijst naar de moeite die het kostte om op een normale wijze een visum bij de Portugese ambassade te verkrijgen. Het is opvallend dat hij medewerkers van de ambassade die visa verkopen als schurken betitelt. Ook andere respondenten deden dit:

“De Portugezen zijn *carrascos* [lett. “beulen”, jvw]. Je moet ze wel omkopen.(...) Ik heb 500 dollar voor mijn visum moeten betalen.” (R54)

Volgens deze respondenten kon het maanden duren voordat een reactie werd gegeven op een regulier visumverzoek en als de reactie al kwam, kon deze alsnog negatief uitpakken. Sommige respondenten die naar Europa wilden gaan, hadden daarom niet eens een poging gedaan om op een reguliere manier een visum aan te vragen, maar zochten direct een *esquema* die hen aan de benodigde papieren kon helpen. Eigenlijk is hun aversie ten opzichte van corrupt ambassadepersoneel echter opmerkelijk, omdat jonge werkloze mannen als zichzelf op basis van de Schengenrichtlijnen niet gemakkelijk op reguliere wijze een Schengenvisum zouden hebben verkregen. Het is daarmee paradoxaal dat zij zich niet verheugd toonden met de door hen veronderstelde ‘soepele’ houding van medewerkers van de Portugese ambassade.

Toch valt hun houding wel te verklaren, omdat het volgens verschillende respondenten tot eind jaren negentig nog wél relatief makkelijk was om op de reguliere wijze een visum te verkrijgen om Portugal te bezoeken. In plaats van tevreden te zijn met het feit

¹⁸⁰ Bayart geeft in “The State of Africa” (1993) enige aanleiding om deze visie serieus te nemen. Hij noemt de hebzucht van waarnemers van de Portugese Kroon gedurende de koloniale periode “legendarisch.” Zoals ook in andere Afrikaanse landen liet de Portugese koloniale administratie een groot gedeelte van het bestuur aan tussenpersonen van de lokale gemeenschap over, die zodoende op aanzienlijke schaal misbruik konden maken van hun geprivilegieerde positie om zichzelf te verrijken. Handelingen die tegenwoordig als corruptie zouden worden omschreven, vormden in de koloniale periode volgens Bayart een integraal onderdeel van het systeem van “indirecte overheersing” (Bayart, 1993: 70). Overigens is dit alles natuurlijk geenszins specifiek geweest voor de Portugese koloniale overheersing.

¹⁸¹ Ook Kauffmann (2006: 23) concludeerde op basis van gesprekken met twintig teruggekeerde Angolese asielzoekers dat de Portugese ambassade een “dubieuze rol” speelde bij het verlenen van visa.

dat zij door middel van corruptie in ieder geval nog een kans hadden om visa te verkrijgen, ervoeren sommigen het daarom juist als een verslechtering dat zij honderden dollars moesten betalen. Een Angolese medewerker van IOM in Luanda vertelde me dat de officiële lijn van de Portugese ambassade eind jaren negentig was veranderd en dat er sindsdien strikter op de visumafgifte werd gelet (E103). Gewone visa die enkele tientallen dollars kostten, waren volgens hem daardoor steeds moeilijker te krijgen. Maar medewerkers op de ambassade gaven blijkbaar ondertussen nog wel visa via niet-officiële wegen af.

Behalve Angolese respondenten, gaven ook verschillende Europese experts en diplomaten aan dat zij sterke geruchten hadden opgevangen dat bepaalde personen op de Portugese ambassade bij omkooppraktijken betrokken waren (E28, E53, E94, E97, E98). Een van hen vertelde:

“Er werd wel over corruptie op de Portugese ambassade gepraat. Zowel door Angolezen als door vertegenwoordigers van andere EU-landen. Angolese vrienden van mij zeiden dat je bij bepaalde mensen thuis langs kon gaan en voor een visum kon aankloppen. Maar het is nooit echt bewezen. Wel was het duidelijk dat toen er een nieuwe consul kwam, de bezem er flink doorheen werd gehaald.” (E97)

Dat laatste – dat met de komst van een nieuwe consul de visumafgifte op de Portugese vertegenwoordiging behoorlijk was afgenomen – werd bevestigd door andere experts (E57, E94). Ook Angolese respondenten waren hiervan op de hoogte:

“Er zijn bepaalde mensen op de Portugese ambassade heel rijk van ons geworden! Al had je recht op een visum, al voldeed je aan alle voorwaarden, als je niet betaalde... dan was je alleen maar veel tijd kwijt aan het wachten op een negatief antwoord. Persoon X [een hoge functionaris van de ambassade, jvw] die er in de jaren negentig zat....eeuh! Die heeft héél veel verdiend. Met de komst van de nieuwe consul is het strenger geworden....die houdt het aantal visa wat lager....” (R32)

Een andere respondent begon onafhankelijk van bovenstaande respondent ook over de handelswijze van persoon X:

“In Portugal werken dingen op dezelfde manier als in Angola. De Portugezen zijn zo corrupt! Ik ben hier ook gekomen door corruptie. Weet je wat; het is persoon X die corrupt is, ik zeg het je! X heeft mensen voor hem werken. Hij heeft de afspraak gemaakt dat als die mensen met een valse *note verbale* komen, hij er gewoon zijn handtekening onder zet. Terwijl hij dus weet dat het een valse is. Op zo'n verzoek staan allemaal officiële stempels en er zijn mensen die deze stempels gewoon thuis hebben. Je geeft je papieren aan ze, zij stellen een *note verbale* op, alles gaat naar X, hij regelt het en je hebt een visum.” (R41)

Medewerkers van de Portugese ambassade – en mogelijk zelfs een functionaris uit de hoogste regionen – zouden volgens deze respondenten dus *esquemas* inschakelen die ‘klanten’ aanbrachten. De klanten konden ‘via de achterdeur’ bij tussenpersonen tegen betaling hun paspoort van een Schengenvisum laten voorzien. Volgens een van hen zou de hoge functionaris 350 dollar per toegekend visum krijgen en werd de rest van de winst verdeeld over het aantal *esquemas* dat betrokken was bij een transactie.

Op basis van de uitslatingen van de Angolese respondenten en experts ontstaat het beeld dat er sprake is geweest van collusie bij personeel van de Portugese ambassade. Collusie verwijst naar gedrag dat in strijd is met de wet, waarbij sprake is van betrokkenheid van meerdere personen (collega's en/of buitenstaanders) die wel kennis dragen van de onregelmatigheden, maar het gedrag niet rapporteren of zelfs faciliteren, zonder dat zij daar direct zelf van profiteren (Huberts & Nelen, 2005: 19). Wanneer bijvoorbeeld binnen een organisatie algemeen bekend is dat een medewerker onterecht papieren afgeeft of controles nalaat, maar niemand aan de bel trekt, is er sprake van collusie. Als sommige respondenten en experts al naam en toenaam kenden van medewerkers van de ambassade waar papieren 'geregeld' of gekocht konden worden, ligt het voor de hand dat deze kennis bij collega's binnen de organisaties zelf ook bekend moet zijn geweest.

Vanwege het gemak waarmee door middel van betaling bij medewerkers van de Portugese ambassade visa konden worden gekocht, noemde een respondent (R18) "Portugal de poort naar Europa" voor Angolezen. De metafoor dat Portugal de poort naar Europa zou zijn, werd door anderen bevestigd:

Paulo (R30): "In Portugal, of Angola, Angolees of Portugees, het maakt niet uit, ze zijn allemaal onderdeel van dezelfde *mafia*. Voor iedereen die naar Europa wil, is het het gemakkelijkst om via Portugal te reizen.

Echtgenote: "Ken je .. en ... [ze noemde twee families, jvw], die zijn ook eerst naar Portugal gegaan en daarna naar Nederland."

Paulo: Bij andere ambassades is het veel moeilijker om een visum te regelen.... maar ik zeg niet dat het niet is gebeurd. In Angola kan alles..."

De internationale NGO Transparency International publiceert jaarlijks de *Corruption Perceptions Index* waarin de corruptieschaal van landen wordt geschat. Als de noteringen op deze index worden gezien, is het niet zo verwonderlijk dat veel respondenten over corruptie bij de Angolese ambassade in Portugal spreken. Zowel Angola als Portugal scoren hoog. In 2002 bezette Angola, na Bangladesh en Nigeria, de derde plaats van de meest corrupte landen ter wereld. Portugal werd na Griekenland en Italië aangemerkt als het meest corrupte Schengenland (Transparency International, 2003: 264).¹⁸²

De verklaringen van de Angolese respondenten en de experts dat er integriteitsproblemen zouden zijn bij de Portugese ambassade, vinden ondersteuning in berichten in de Portugese media. Half juni 2005 werden vier ambassademedewerkers uit Luanda teruggehaald naar Portugal, omdat zij volgens de Portugese krant *Público* werden verdacht van "mogelijke onregelmatigheden bij de verstrekking van visa" (Público, 2005). Het onderzoek naar het personeel was in januari 2005 gestart en had tot aan juni onder andere aan het licht gebracht dat er misbruik was gemaakt van het consulaire informatie-systeem. Daarnaast waren er "serieuze indicaties" van andere onregelmatigheden, zoals het ontbreken van een goede registratie in het consulaire boekhoudsysteem van een groot deel van de opbrengsten. Het vervolg van de zaak is niet bekend

¹⁸² Het rapport aggregiert percepties van goed geïnformeerde personen met betrekking tot de omvang van corruptie, gedefinieerd als het misbruik van overheidsmacht voor private voordelen. De data zijn tussen 2000 en 2002 verzameld; de periode waarin de meeste asielaanvragen van Angolezen in Nederland plaatsvonden (Transparency International, 2003).

Tot september 2005 waren er bij de Portugese ambassade volgens sommige berichten nog steeds *esquemas* actief bij het regelen van visa. Naar aanleiding van berichten in de media dat sommige aanvragers meer dan 200 dollar aan tussenpersonen hadden betaald om een visum te regelen, wees de Portugese consul erop dat de prijs van een normaal toeristenvisum ongeveer 45 dollar was en dat het niet meer mag kosten. “Wie meer betaalt dan dit bedrag, betaalt omdat hij dat wil”, zo benadrukte hij (Jornal de Angola, 2005).

Alhoewel volgens mijn respondenten de Portugese ambassade veruit oververtegenwoordigd was in verband met integriteitsproblemen, deden ook over ambassades van sommige andere Europese landen geruchten de ronde dat er corrupt personeel zou werken of had gewerkt. In één geval verwezen verschillende experts onafhankelijk van elkaar naar de omkoopbaarheid van de consul van een ambassade van een Europees land (E28, E94, E97). Hij zou onder andere Angolezen tegen betaling aan visa hebben geholpen, maar vooral Afrikanen uit andere landen. Van eind 2001 tot 2003 zou hij onder andere contact hebben gehad met een (oud) collega van de residentie in een ander Afrikaans land die paspoorten naar Angola opstuurde. In Angola werden deze paspoorten tegen betaling, zonder nader onderzoek, van een Schengenvisum voorzien en teruggestuurd naar het betreffende Afrikaanse land. Per maand zou er op deze manier een substantieel aantal paspoorten van visa worden voorzien. De consul is teruggehaald naar Europa en de zaak is aanhangig gemaakt bij de autoriteiten. Er is geen vervolg van de zaak bekend.

7.4 Conclusie

Eind jaren negentig kenmerkte de Angolese maatschappij zich door een hoge mate van corruptie en informaliteit. Het onderhouden van patrimoniale relaties was van cruciaal belang om maatschappelijk te slagen en er heerste een 'routine van corruptie'. Voor leden van de elite bood de informele en ongeorganiseerde maatschappij bepaalde voordelen. Zij hadden grote invloed en zeggenschap over het bestuur en de bureaucratie en zagen kans zich op grote schaal persoonlijk te verrijken. Voor de middenklasse bood de informele Angolese maatschappij soms voordelen, maar soms ook nadelen. Cliëntilisme en corruptie leidden er soms toe dat zij op persoonlijk of zakelijk niveau werden tegen-gewerkt, maar met de juiste contacten of het omkopen van bepaalde personen konden zij in de informele bureaucratie soms ook razendsnel dingen voor elkaar krijgen. Slechts de allerarmsten ondervonden alleen maar nadelen van de wijze waarop de Angolese maatschappij was georganiseerd. Over het algemeen ontbrak het hen aan de juiste contacten en hadden zij niet het benodigde geld om wat dan ook voor elkaar te krijgen.

Dezelfde informele maatschappij die voor veel migranten mede redengevend was om Angola te (willen) verlaten, bood hen uiteindelijk de mogelijkheid om op irreguliere wijze een visum te bemachtigen. Het arrangeren van zaken of documenten door middel van informele contacten of corruptie werd zo 'normaal' gevonden en was zo sterk ingebed in de Angolese maatschappij dat men er weinig moeite mee had om deze methoden ook toe te passen om visa te bemachtigen. Ook in dit verband ging de 'regel' op dat personen uit de hogere middenklasse en elite door hun contacten het makkelijkst en goedkoopst toegang hadden tot visa. Leden uit de middenklasse konden af en toe via vrienden of familieleden iets regelen en anders konden ze wel middels omkoping aan visa komen, terwijl de grote meerderheid van de allerarmsten bij gebrek aan geld en contacten op geen enkele wijze aan een visum kon komen.

Wie over contacten beschikte die invloedrijke posities bij de overheid bekleedden, consulteerde hen of zij misschien een visum konden arrangeren. Het is aannemelijk dat familiale banden, zakelijke of politieke belangen en vriendschapsrelaties ervoor kunnen zorgen dat hoge functionarissen druk voelen om op dergelijke verzoeken in te gaan. In sommige gevallen kan worden vastgesteld dat hoge ambtenaren en zelfs (vice-)ministers bereid bleken om migranten aan de vereiste reisdocumenten te helpen. Ze konden daarbij hun persoonlijke contacten bij ambassades gebruiken of konden arrangeren dat migranten op basis van zogenaamde *notes verbales* een visum verkregen. Volgens sommige respondenten is op aanzienlijke schaal misbruik gemaakt van dergelijke *notes verbales*. Sommige geïnterviewde ambtenaren uit Europa lieten merken dat zij zich ook bewust zijn van de mogelijke risico's die het systeem met zich meebrengt. Vrijwel alle respondenten gaven aan dat het regelen van visa middels *notes verbales* het gemakkelijkst via Portugal kon worden gedaan. Wie niet over de juiste contacten beschikte, kon of moest tot omkoping overgaan om een visum te bemachtigen. Ook in dit verband wisten vrijwel alle respondenten op de twijfelachtige rol van de Portugese ambassade. Van bepaalde medewerkers hadden verschillende respondenten en experts geruchten gehoord dat zij tegen betaling visa afgaven.

Een schatting van de omvang van het aantal migranten dat met behulp van informele contacten of corruptie naar Europa heeft kunnen reizen, is heel moeilijk te geven. Zeker is echter wel dát het gebeurde. Op deze plaats kan worden volstaan met de opmerking dat de meerderheid van de respondenten en experts die ik heb gesproken, aangaf dat het 'regelen' of kopen van visa zeer gebruikelijk was en dat de meerderheid van de respondenten mij vertelde door middel van informele kanalen of corruptie een visum te hebben geregeld.

8. Transit in Europa

“K’ono kwatota, omanu valuka.”

“Als de oorsprong
van de rivier droog is
gevallen, vertrekt
men van plaats.”

Ovimbundu spreekwoord

8.1 Inleiding

Van transitmigratie is sprake als migranten naar een bepaald land reizen met de intentie om van daaruit op termijn door te reizen naar een derde ander land om daar te verblijven. Uit voorgaande hoofdstukken is gebleken dat veel Angolese migranten Portugal als *port of entry* van Europa hebben gebruikt en dat zij vanuit Portugal verder zijn gereisd. Portugal had dus een duidelijke functie als transitland. De meeste studies over transitlanden hebben betrekking op landen buiten de EU waar migranten verblijven in de periode voorafgaand aan hun vertrek richting de EU. Het onderzoek van Doornbos e.a. (2001) gaat bijvoorbeeld in op de situatie van vluchtelingen die in transit zijn in Libanon. Chatelard (2002) beschrijft de situatie van Irakese migranten in Jordanië, Sumata (2002) die van Congoese illegalen in Zuid-Afrika. Verschillende studies van de IOM gaan in op de transitsituatie van migranten in Turkije (IOM, 1995a), Rusland (IOM, 1995b) en Azerbeidjan (IOM, 2003b). Akinbingöl (2003) en Godfroid & Vinckx (1999) besteden in hun onderzoeken eveneens aandacht aan de positie van transitmigranten in Istanbul en McGill (2004) beschrijft de situatie van Afrikaanse migranten in Marokko die naar Spanje willen reizen. Het algemene beeld dat naar voren komt is de veelal afhankelijke en uitzichtloze positie waarin de migranten in transit verkeren. Het geld is op, ze zitten in een land waar ze de taal niet machtig zijn, waar ze geen familie of vrienden hebben en waar ze gediscrimineerd worden. De migranten beschikken in het transitland vaak niet over een sociaal netwerk en bescherming door de overheid wordt hen meestal niet of nauwelijks geboden. Ze zijn voor opvang afhankelijk van smokkelaars of hulporganisaties (Adolf, 2005b). Om financiële redenen – en simpelweg de reden dat ze vertrokken zijn met het doel naar Europa te gaan –, is terugkeer naar het bronland voor de meeste migranten geen serieuze optie. Niet zelden worden zij vanwege de afhankelijke positie waarin ze op dat moment verkeren door mensen-smokkelaars uitgebuit.

Studies over de situatie van migranten in transitlanden binnen de EU hebben over het algemeen betrekking op migranten die vanuit Frankrijk, België of Nederland het Verenigd Koninkrijk proberen te bereiken. Het Verenigd Koninkrijk is geen partij bij de Schengenovereenkomst en daarom kunnen migranten niet vrij de grens over reizen. De grens tussen het Europese vasteland en het Verenigd Koninkrijk is moeilijk over te steken, waardoor migranten lang in een transitsituatie verkeren. In studies waar de situatie van deze transitmigranten wordt beschreven, komt in veel gevallen eenzelfde beeld naar voren als in de hierboven besproken onderzoeken. Ook daarbij komt geregeld weer de afhankelijke situatie waarin de migranten zich bevinden tot uitdrukking. Soudijn (2001) beschrijft de lijdzame situatie van Chinese migranten die in Nederland worden ondergebracht in *safehouses* in afwachting van hun reis naar onder andere Engeland en de Verenigde Staten. Papadoulou (2004) beschrijft Griekenland als de “wachtkamer” van Turkse, Iraanse en Irakese Koerden. Ze blijven er enige tijd om hun schulden af te lossen die zij hebben gemaakt voor de reis over land of zee vanuit Turkije en proberen ondertussen geld te sparen voor een vervolgreis naar andere Europese landen. Zij vragen in Griekenland geen asiel aan, omdat de acceptatiegraad van asiolverzoeken erg laag is en de opvang sober. De transitsituatie waar de Koerden in verkeren omschrijft Papadoulou als “kwetsbaar, onzeker en sociaal-economisch gemarginaliseerd.” De ongedocumenteerde migranten leven met de constante dreiging om gede-

porteed te worden en om te overleven zijn zij in grote mate afhankelijk van hun individuele inspanning om hup te krijgen van NGO's en informele netwerken. Vaak hebben zij geen behoefte om te taal de leren en onderhouden zij actief contact met vrienden en familieleden in de gewenste landen van eindbestemming, zoals Duitsland of Engeland.

Niet zozeer uit wetenschappelijk onderzoek, maar uit berichtgeving in de media is ook een beeld naar voren gekomen van de talloze pogingen die doorgaans Irakese en Afghaanse migranten op eigen gelegenheid of met de hulp van smokkelaars ondernamen om vanuit Frankrijk via de kanaaltunnel of aan boord van schepen Engeland te bereiken (Smale, 2002). Voorafgaand aan de pogingen werden zij door het Rode Kruis opgevangen in het bekende – en berucht geworden – opvangcentrum *Sangatte* in Calais. Na de sluiting van het centrum in 2002 zijn velen van hen uitgeweken naar andere plaatsen waar ze onder minder beschermde omstandigheden wachten totdat ze een poging kunnen ondernemen om de grens te passeren. In plaats van relatief rustig in het opvangcentrum te verblijven, zwerven ze opgejaagd door de politie rond in havenplaatsen in België en Frankrijk (Dirks, 2004). Ook zijn er gevallen bekend waarbij migranten die in Nederland wachten om naar Engeland getransporteerd te worden door de organisaties in afwachting van de reis worden ondergebracht in een asielzoekerscentrum (Huisman e.a., 2003: 114).

In dit hoofdstuk zal worden beschreven hoe het Angolese migranten na hun aankomst in Europa verging. Daarbij wordt vooral ingegaan op de situatie in Portugal, omdat vrijwel al mijn respondenten daar korte of langere tijd hebben verbleven alvorens naar Nederland door te reizen. De situatie van Angolese migranten in transit verschilde in grote mate van de situaties die hierboven zijn geschetst. In dit hoofdstuk zal allereerst worden beschreven hoe migranten hun periode in Portugal doorbrachten. Beschreven wordt hoe lang zij in Portugal bleven, waar zij overnachtten en in hoeverre er in Portugal asiel is aangevraagd. Daarna komt aan de orde hoe men vanuit Portugal naar Nederland en andere asiellanden is gereisd. Welke vervoersmiddelen gebruikte men? Wat kostte de reis? In hoeverre was er op dit traject sprake van (georganiseerde) mensen-smokkel? Tijdens de bespreking van de reis zal een onderscheid gemaakt worden tussen het reizen naar Schengenlanden en niet-Schengenlanden. Tot slot zal beschreven worden hoe Portugese opsporinginstanties omgingen met irreguliere migratie van Angolezen via Portugal naar andere landen. Duidelijk zal worden dat opsporing daarvan niet altijd prioriteit had.

8.2 Periode in Portugal

Vanwege de vele kinderen uit gemengde relaties en het Angolese beleid ten aanzien van nationaliteitsvaststelling tot 1975, is het methodologisch zeer moeilijk om 'het aantal Angolezen' in Portugal weer te geven. Ook zijn er weinig betrouwbare cijfers over het aantal illegaal in Portugal verblijvende Angolezen. De waarschijnlijk meest accurate en recente schatting is dat er in 2005 ongeveer 55.000 Angolezen in Portugal woonden (Øien, 2006: 1108). Een aanzienlijke groep Portugezen, of in Portugal verblijvende Angolezen, onderhoudt familiebanden met Angolezen in Angola. Na aankomst in Portugal maakten vrijwel al mijn respondenten gebruik van deze netwerkrelaties. Of zij nu

een korte of lange periode in Portugal bleven, of zij nu veel geld of weinig geld hadden, iedereen prefereerde na aankomst enige tijd bij familie of bekenden door te brengen. Machado (1997: 23) wijst ook op de belangrijke rol die reeds gevestigde migranten in Portugal spelen bij migratie van landgenoten. Voordat er naar Portugal werd gereisd, werd meestal nagegaan of er binnen de familie of kennissenkring mensen waren die in Portugal woonden. Speciale door mensensmokkelaars gefaciliteerde opvangplaatsen waar migranten enige tijd verblijven voordat ze doormigreren – *stashes* – leken door Angolezen in Portugal niet te worden gebruikt. Een inspecteur van de Portugese immigratiedienst SEF (E81) vertelde dat Angolezen na aankomst in Lissabon vrijwel direct vrienden en bekenden bezochten. Het fenomeen *stash* kon hij op geen enkele manier in verband brengen met Angolese migratie. Ook respondenten hebben hier nooit over gesproken. De gemiddelde verblijfsduur van de Angolezen in Portugal voordat ze in Nederland of een ander Europees land asiel hebben aangevraagd, is bijzonder moeilijk aan te geven. Er kunnen namelijk grofweg drie groepen Angolezen worden onderscheiden die vanuit Portugal naar Nederland of andere Europese landen zijn gereisd om daar asiel aan te vragen.

8.2.1 *Groep een: op doorreis*

De eerste groep bestond uit migranten die vanaf het moment dat zij vanuit Angola vertrokken al van plan was om naar Nederland of een ander Europees land te gaan. Zij bleven over het algemeen enkele dagen of weken in Portugal alvorens door te reizen naar een ander land in Europa. Manelito (R2) bijvoorbeeld reisde zijn zus achterna die al enige tijd in Nederland woonde. Zijn zus had tijdens haar reis naar Nederland een tussenstop gemaakt bij de zus van de nieuwe vriendin van zijn vader. Ook Manelito was daar welkom. Alhoewel hij deze vrouw zelf nog nooit had ontmoet, maakte dat volgens hem niet zoveel uit. Als je iemand kent die in Portugal woont, dan bel je diegene gewoon op en vraag je of je een tijdje bij hem of haar kan verblijven. Dat kan iemand zijn die je goed kent, zoals een tante, maar ook iemand die je helemaal niet zo goed kent, zoals bijvoorbeeld een oude buurman. Zelfs de zus van de nieuwe vriendin van je vader. Volgens Manelito verwacht degene bij wie wordt overnacht over het algemeen niet dat daarvoor betaald wordt. In sommige gevallen wordt dat volgens hem overigens wel op prijs gesteld. Als men verlangt dat er wordt betaald, is dit echter nooit erg veel. De betaling dient vooral te worden gezien als een onkostenvergoeding, bijvoorbeeld in ruil om mee te kunnen eten. Zelf heeft niets hoeven betalen voor zijn verblijf. Manelito is uiteindelijk twee weken in Lissabon gebleven en daarna naar Nederland doorgereisd. De twee weken heeft hij naar eigen zeggen “toeristisch” gebruikt om Lissabon te leren kennen. Een andere jongeman (R17) was na aankomst in Lissabon op eigen gelegenheid met de trein naar zijn halfbroer gereisd die in een stad in de buurt woonde. Daar heeft hij een week gelogeed voordat hij naar Nederland doorreisde.

Behalve migranten die zelf naar Nederland of een ander bestemmingsland zijn doorgereisd, schetsten ook Angolezen die in Portugal zijn blijven wonen het beeld dat familie en vrienden meestal voor de initiële ontvangst zorgden. Een jongeman (R66) had in de jaren negentig tijdens de middelbare schoolperiode die hij bij zijn tante in Lissabon

doorbracht veelvuldig migranten bij haar over de vloer gezien. Dit waren niet alleen Angolezen, maar ook Congolezen:

“Ik kende de meeste van die mensen niet. Meestal werd er gezegd: “dit is je neef, dit is je oom, dit is die en die....” Ze bleven dan een paar weken en gingen daarna weer weg. Ze gingen naar Nederland, Frankrijk, Zwitserland of België. *Ngunda*.....zeiden ze. Toen stond ik er nooit zo bij stil en dacht ik dat ze ergens anders in Europa gingen werken en wonen. Maar ze hebben gewoon allemaal asiel aangevraagd! Er was ook een keer een jongen uit onze oude buurt in Luanda. Hij was altijd het populairst. Hij was eerst bij mijn tante geweest en daarna naar België gegaan. Later kwam hij terug naar Angola en was hij een stuk dikker geworden. Hij zei dat hij het goed had. Hij had een kamer en kreeg geld van de overheid. Maar het probleem was dat hij niet kon werken. Hij zocht dus nog iemand om een handeltje te beginnen. Hij wilde een auto-handel gaan beginnen. Daarom kwam hij geloof ik terug.”

Een jonge vrouw (R34) die jarenlang in Portugal heeft gestudeerd, heeft op dezelfde wijze ook verschillende migranten bij haar familie langs zien komen. Op een gegeven moment waren het volgens haar vooral jongens die naar Nederland gingen. Een van hen vertelde haar al familie in Nederland te hebben en hij zou daar ook naartoe gaan. Net als sommige andere respondenten was hij eerst nog een tijdje in Lissabon gebleven. “Gewoon *passear*”, oftewel een beetje rondhangen en rondkijken hoe Portugal eruit zag.

In hoofdstuk 7 is al beschreven dat juist de minder rijken – en daarmee degenen met het minste sociaal kapitaal – vaak het meeste geld kwijt waren aan het regelen van een visum. Ditzelfde gold in zekere mate voor het verblijf in Portugal. Iemand die uit de hogere echelons van Angola kwam, had over het algemeen een grotere kans om personen te kennen die in Portugal woonden dan iemand die uit de provincie afkomstig was en nooit scholing had gehad. Personen uit de hogere klasse konden daarom vaker gratis in Portugal overnachten dan personen uit de lagere klasse. De kans was immers aanzienlijk dat ook het familielid of de vriend van degene uit de hogere klasse het financieel wel aardig voor elkaar had en nergens een vergoeding voor vroeg. Bovendien zou het bieden van opvang in de toekomst wellicht ook nog ooit tot een wederdienst van de logeerder kunnen leiden. Een respondent (R85) gaf daarom ook aan dat het zoeken naar een slaapplek vooral voor migranten die een goede sociaal-economische status in Angola hebben niet erg moeilijk was:

“Als iemand met veel geld naar Europa wil, is dit geen probleem. Hij vraagt wat rond en krijgt dan een telefoonnummer van iemand in Europa. Er wordt wat gebeld en afgesproken dat hij wordt opgehaald bij het vliegveld.... Zelf hebben wij in Portugal een week bij vrienden van mijn ouders doorgebracht. We kenden ze al, want ze komen nog best vaak naar Angola.”

Migrantten die niemand in Portugal kenden, waren net als gewone toeristen verplicht onderdak te vinden in het commerciële circuit. In een van de Nederlandse opsporingsdossiers beschrijven twee migranten dat zij in een goedkoop pension in Lissabon hebben overnacht.

Overigens was er volgens één respondent (R141) behalve overnachten bij bekenden of in een pension nog een derde opvangmodaliteit voor Angolezen die in Portugal aankwamen. Op basis van de mooie verhalen die hij in Angola had gehoord, was hij naar Europa vertrokken zonder vooraf opvang te hebben geregeld. Toen hij in 2000 in Portugal arriveerde, kende hij er niemand. Achteraf bleek dit niet erg problematisch te zijn. In Lissabon aangekomen, werd hij op het vliegveld al door Angolezen die in Portugal woonden aangesproken. Het waren arme mensen die in de buurt van het vliegveld woonden. Ze vroegen of ze hem konden helpen en boden hem aan tegen een kleine vergoeding bij hen in huis te komen slapen. Goedkoper dan in een regulier hotel. Volgens mijn respondent moesten reizigers voor hun landgenoten oppassen, omdat bekend is dat de reizigers direct uit Angola kwamen en geld bij zich hadden. Later had hij verhalen gehoord dat migranten bestolen en beroofd zijn. Op dat moment wist hij dat nog niet en is hij bij gebrek aan andere mogelijkheden met iemand meegegaan en heeft zonder enige narigheid te ervaren een week in de buitenwijken van Lissabon gewoond. De man bij wie hij sliep, vertelde dat hij iemand in Nederland kende waar mijn respondent naartoe zou kunnen gaan. "Vanuit Nederland zou diegene me dan naar Engeland kunnen brengen, want daar wilde ik eigenlijk heen." Toen hij in 2000 in Portugal arriveerde, kende hij er helemaal niemand. Voor het regelen van de reis naar Nederland – die per bus zou worden afgelegd – vroeg de man een klein bedrag.

Verschillende van de respondenten die in Angola al het idee hadden opgevat om na een korte stop in Portugal naar Nederland door te reizen, vonden Portugal nog niet op het Europa lijken waar ze zo graag naartoe wilden. Een van hen (R17) vond Portugal bijvoorbeeld nog erg veel op Afrika lijken. "Maar reizend via Parijs en Brussel naar Nederland veranderde alles!" Een ander (R57) omschreef zijn twee weken in Portugal na als "*merda*" (klote). Het voldeed in het geheel niet aan het beeld dat hij van Europa had gehad, voordat hij uit Angola was vertrokken. Ook hij vond het teveel op Afrika lijken. Er liepen volgens hem veel zwarten rond en het enige verschil tussen Portugezen en Angolezen vond hij "de kleur van hun huid."

8.2.2 *Groep twee: op de bonnefooi naar Portugal*

De tweede groep Angolezen die via Portugal naar Nederland of een ander asielland doorreisde, heeft enige tijd in Portugal gewoond. Deze groep bestond uit migranten die in eerste instantie naar Portugal waren gegaan met het idee om in daar hun leven op te bouwen. Pas na enige tijd in Portugal te hebben gewoond, namen zij de beslissing om door te migreren naar een ander land.

Zoals in paragraaf 5.2 al is aangegeven, was er eind jaren negentig in Lissabon grote vraag naar goedkope arbeidskrachten. Dit had ook Angolese migranten aangetrokken (Machado, 1997; Baganha, 2000). Er werd volgens mijn respondenten vooral veel in de bouw gewerkt, omdat men daar gemakkelijk illegaal werk kon vinden. Een jongen die zelf enige tijd in de bouw had gewerkt, verklaarde:

"Angolezen hebben altijd in de bouw gewerkt, dat was onze markt. In Portugal werkten geen Kaapverdiërs, geen Mozambikanen of zo in de bouw, alleen Angolezen." (R54)

In hoeverre de bouw daadwerkelijk gedomineerd werd door Angolezen is moeilijk te aan te geven,¹⁸³ maar wel is het een feit van algemeen bekendheid dat in de illegale bouwsector veel Angolezen werkzaam waren. Niet alleen illegalen werkten in de bouw, maar ook legale Angolezen die in Portugal studeerden, vulden op die manier hun inkomen aan. Baghana schrijft: “*Prominent members of the Angolan community have estimated that 50% of students from Angola complement their incomes by working informally in construction activities, particularly in periods when remittances from home become difficult or impossible to obtain*” (Baganha, 1998). Een Angolese middelbare scholier die bij zijn tante woonde, vertelde dat hij halverwege de jaren negentig ook in de zomer extra geld verdiende door in de bouw te werken:

“Mijn broer en neven hadden al geprobeerd in de bouw te werken, maar het was heel zwaar. Ik was de enige die het volhield. Eén keer heb ik twee maanden op mijn geld moeten wachten, maar toen heeft een familielid gedreigd naar de rechter te gaan en toen kreeg ik mijn geld. Ik weet niet hoe het nu is, maar in die tijd hoefde je helemaal geen papieren te laten zien om te werken. Je zei gewoon dat je wilde werken. Al was ik legaal, ik heb er toch zwart gewerkt. Er was ook heel veel werk. Er werd een stadion gebouwd, een hotel gerenoveerd, een station gebouwd.... “ (R66)

Angolezen hadden jarenlang van de goede Portugese arbeidsmarkt kunnen profiteren, maar gedurende de jaren negentig raakten zij hun (vermeende) ‘monopoliepositie’ in de bouw kwijt. Peixoto stelt dat er in het begin van het nieuwe millennium sprake was van een algemeen omslagpunt in de recente Portugese immigratiegeschiedenis: “*The traditional sources of migration – Brazilians and Portuguese speaking Africans – are present, but with a lesser weight than before*” (Peixoto, 2002). Vooral Oost-Europeanen waren naar Portugal gemigreerd op zoek naar werk. Er wordt aangenomen dat Roemenen de eerste Oost-Europeanen waren die Portugal als immigratieland hadden ‘ontdekt’ (Portella, 2001). Zij werden aangetrokken door de grote vraag naar werknemers in verband met de voorbereiding van de Expo ’98.¹⁸⁴ Op een gegeven moment werkten er alleen al op het Expo-terrein 6.500 personen, waarvan een groot gedeelte geen verblijfspapieren had (Pratas 1997: 42). In de jaren die volgden bleef er voldoende werk, mede door de grote infrastructurele projecten die met behulp van de structuurfondsen van de EU werden gefinancierd en de voorbereidingen voor het Europees Kampioenschap Voetbal in 2004 (Eaton, 1999; Peixoto, 2002). In Portugal heerste in deze periode vergeleken met veel andere Europese landen bovendien een relatief ontspannen immigratieklimaat. De groeiende vraag naar goedkope werkkrachten leidde tot een nog verdergaande informalisering van de economie en er waren dus relatief weinig overheidsacties gericht op het bestrijden van illegaliteit en zwartwerken (Peixoto, 2002). De legaliseringsprocessen in 1992, 1996 en 2001 kunnen ook een aanzuigende werking op (Oost-Europese) immigranten hebben gehad.

¹⁸³ Céu Esteves geeft bijvoorbeeld aan dat illegaal werk in de bouw in de jaren tachtig nog voornamelijk werd gedomineerd door Kaapverdianen (Céu Esteves, 1991: 93).

¹⁸⁴ Een ander argument voor Oost-Europeanen om naar Portugal te gaan, zou kunnen zijn geweest dat zij relatief gemakkelijk Portugees konden leren. Portugees vertoont enige gelijkenissen met de Oost-Europese Romaanse talen.

Doordat Portugal lid was van de Europese Unie en Schengen konden Oost-Europeanen net zo gemakkelijk naar Portugal reizen als naar meer traditionele immigratielanden zoals Duitsland of Nederland. Verschillende onderzoeken wijzen uit dat veel Oost-Europeanen een toeristenvisum voor Oostenrijk, Duitsland Nederland of Frankrijk aanvroegen, om daarna over land naar Portugal te reizen (Portella, 2001). Portella schat dat er rond 2000 ongeveer 50.000 illegale Oost-Europeanen in Portugal werkzaam waren. De meerderheid van deze groep bestond uit Oekraïners, gevolgd door Roemenen, Moldaviërs, Russen en Bulgaren. Sommige schattingen gaan ervan uit dat ongeveer 90% van de aanwezige illegale migranten uit Oost-Europa werkzaam was in de bouw (Portella, 2001). De Afrikaanse hegemonie in de bouw kwam dus onder druk te staan. Veel werkgevers bleken liever Oost-Europeanen in dienst te nemen dan Afrikanen.

De eerste en misschien wel belangrijkste reden was dat de Oost-Europeanen met veel minder genoeg namen dan de Angolezen:

“Die mannen werkten veel goedkoper dan wij. Als een Moldaviër hetzelfde werk wilde doen als een Angolees, maar dan voor de helft van de prijs, dan wordt die Moldaviër gekozen. Zij slapen gewoon naast het gebouw.” (R53)

Een tweede reden was dat migranten uit Oost-Europa in de regel beter waren opgeleid dan Afrikaanse migranten. Vaak hadden ze een middelbare schoolopleiding of zelfs universiteitsdiploma in de technische sfeer op zak. Eerder is al aangegeven dat het onderwijsniveau in Angola te wensen over liet. Bij een legale betrekking zou overkwalificering er misschien juist toe leiden dat het minder makkelijk is om een baan te vinden, maar werkgevers die illegale arbeiders zoeken, zien een goede opleiding alleen maar als een pré. Ten derde verspreidden Oost-Europeanen zich meer over Portugal dan de Afrikaanse migranten die vooral rond Lissabon werk zochten. Mede hierdoor vonden de Oost-Europeanen volgens Malheiros ook eerder emplooi (Malheiros, 2002).

Het gevolg van de komst van de Oost-Europeanen naar Portugal, was dat er voor Angolezen steeds minder werk was.¹⁸⁵ Een aantal Angolese respondenten gaf aan dat de komst van de Oost-Europeanen ervoor had gezorgd dat de ‘markt’ voor informeel werk in de bouw in Portugal was “verpest.” Was het halverwege de jaren negentig nog mogelijk om af en toe vrij te nemen, ten tijde van de millenniumwisseling mocht een illegale Angolees al blij zijn met een baan:

“Het was in 1998 nog heel gemakkelijk om werk in de bouw te vinden. Binnen twee dagen had ik werk. Soms kwam je niet opdagen als je geen zin had, je wist toch dat er genoeg werk was. Soms nam je een week vrij. In 2000 en 2001 werd dat moeilijker. Er kwamen veel meer mensen uit het Oostblok. Ook meer Afrikanen uit andere landen. Die Oostblokkers die wilden voor de helft van de prijs werken waar wij voor werkten, dus zij kregen meer werk. Het werd steeds moeilijker om

¹⁸⁵ In de populaire Portugese media werd deze verschuiving ook opgemerkt. Van een Portugese wetenschapper (E4) hoorde ik dat in Portugal begin 2000 de volgende scène op televisie werd uitgezonden: Een Portugees gaf een zwarte man opdracht om zware werkzaamheden in de bouw uit te voeren. De zwarte man lachte: “Dat was vroeger mijn werk, nu zijn wij niet meer de slaven; wij hebben de slaven!” Hij had een Oost-Europeaan als onderaannemer ingehuurd.

werk te vinden. Als je nu [2004] naar Portugal gaat is er nauwelijks werk. Je kan vier of vijf maanden moeten wachten tot je werk vindt.” (R63)

Voor het werk dat nog over was, waren de prijzen steeds verder gedaald. Een respondent vertelde mij dat het eind jaren negentig nog mogelijk was om met zwart werk ongeveer 450 euro per maand te verdienen, maar dat dit in 2004 nog maar 300 euro was (R22). Sommige Angolezen die rond deze tijd naar Portugal gingen met het doel om werk te zoeken, kwamen er een illusie armer van terug. Pedro (R44) had in militaire dienst gediend en was een jaar of 35 toen hij besloot zijn vrouw en kinderen achter te laten en naar Portugal te reizen. Hij kwam in 2000 aan, maar vond het leven als illegale werknemer in de bouw moeilijk en zwaar. Na drie jaar werken, had hij uiteindelijk genoeg geld bij elkaar gespaard om een ticket te betalen en is hij weer teruggekeerd naar Angola. Onderstaande cartoon uit het Angolese tijdschrift *Diáspora* (2003: 26) schetst de harde realiteit van het leven van een Angolese arbeider in Portugal:

“...En vriend Rui, hoe is het leven daar in het buitenland?... Wanneer keer je terug om te zien hoe Angola opleeft in deze periode van vrede waar we altijd zo naar gehunkerd hebben?”

“Om kort te zijn, mijn beste vriend, ik ben moe van het tennisen zonder kampioen te worden!”

“Potverdomme! Patrício kom hier met dat beton!”

In plaats van terug te keren naar Angola, kwamen sommigen er ook achter dat het mogelijk was om in andere Europese landen asiel aan te vragen. Ze hoorden van landgenoten die dat hadden gedaan dat het leven als asielzoeker in voornamelijk Engeland en Nederland veel gemakkelijker was dan het zware leven in de illegaliteit in Portugal. Sommige Angolese immigranten die eind jaren negentig naar Portugal waren gekomen en in de illegaliteit leefden, besloten na enkele weken, maanden of zelfs jaren naar andere Europese landen door te reizen.

Edson (R138) woonde al sinds begin jaren negentig in Setúbal, een plaats op enkele tientallen kilometers van Lissabon waar vrij veel immigranten wonen. Hij was gelegiseerd, had fabriekswerk gedaan en een appartementje gekocht. Zelf heeft hij nooit de behoefte gehad om uit Portugal te vertrekken, maar zijn broer was wel een van de Angolezen die slechts kort in Portugal is gebleven:

“Mijn jongere broer is in 1998 in Portugal aangekomen. Hij is bij mij in Setúbal komen wonen. Ik zei dat hij niet zomaar op mijn kosten kon komen leven, dus vond ik dat hij moest werken. Ik kan iemand extra in huis niet zomaar betalen, dus moest hij aan het eind van de week een bedrag aan mij geven. Hij is uiteindelijk een maand bij mij gebleven en naar Nederland gegaan. Daar woont hij nu al zeven jaar.”

Bij aankomst had de jongere broer nog helemaal niet het idee gehad om naar Nederland te gaan. Hij had volgens mijn respondent het idee om in Portugal te komen wonen en werken. Pas in Portugal kwam hij erachter dat het handig zou kunnen zijn om naar een ander land in Europa te gaan en asiel aan te vragen. Overigens woonde er ondertussen alweer een ander familielid bij Edson in huis; een dertienjarig neefje. Zijn ouders woonden nog in Angola en stuurden een vast bedrag per maand naar Edson op waarvan hij het kind onderhield en ervoor kon zorgen dat de jongen naar school kon. De ouders van dit neefje hadden volgens Edson nooit overwogen om hun kind naar ander Europees land door te laten reizen om asiel aan te laten vragen. Het kind deed het goed op school, waarom zouden ze?

Kudi (R64) had toen hij vanuit Angola vertrok nog geen vastomlijnde plannen. Eind december 2002 was hij samen met een vriend vanuit Angola naar Portugal gegaan. Zijn broer was weliswaar al enkele malen eerder in Europa geweest in verband met zaken, maar Kudi was de eerste uit de familie die naar Europa ging met het idee daar minimaal enkele jaren te blijven. Echt goede vrienden die voor langere tijd naar het buitenland waren gemigreerd, had hij niet. In Lissabon hebben hij en zijn vriend eerst een week bij een kennis in huis gewoond en daarna een week bij een vriendin van zijn broer. Hij kende beide mensen niet erg goed, maar had ze wel eens eerder gezien toen zij in het verleden in Angola op bezoek waren geweest. In ruil voor de gastvrijheid heeft hij wat geld gegeven. “Het leven in Portugal is ook niet makkelijk”, was zijn verklaring daarvoor. Kudi was vooral naar Portugal gegaan om te studeren en zijn vriend wilde er werken. In die eerste weken zijn ze op zoek gegaan naar studie- en werkmogelijkheden, maar ze concludeerden al snel dat de situatie in Portugal niet erg hoopgevend was. Op het moment dat ze vanuit Angola waren vertrokken, hadden ze alleen plannen gemaakt tot aan Portugal. “We zouden wel zien hoe het daar ging.” Van andere Angolezen in Portugal hoorden ze dat Nederland Angolezen terug zou sturen en dat het beter was om daar niet naartoe kon gaan. Over Engeland en Duitsland hoorden ze zowel goede als slechtere verhalen. Uiteindelijk hadden ze ook van landgenoten gehoord dat Zwitserland goed zou zijn. Na enkele weken in Portugal te hebben doorgebracht zijn ze daar naartoe gegaan.

Tomé (R90) ging in 2000 naar Portugal omdat hij en zijn ouders vreesden dat hij voor dienstplicht zou worden opgeroepen.

“Voor ik wegging, wist ik al dat ik misschien lang weg zou gaan, maar ik wist nog niet waarheen. Samen met mijn vader en een vriend ben ik naar Portugal gegaan. Mijn moeder was daar al, want zij was er een cursus aan het volgen. Mijn vader kreeg een paar dagen na aankomst een telefoontje van een vriend die al twee maanden in Nederland zat en zei dat het daar goed was. Ik had in Angola ook al over Nederland gehoord. Ik wist dat er veel mensen zaten en zo, maar ik wist er eigenlijk helemaal niets vanaf. Toch ben ik er maar heen gegaan. Ik ben uiteindelijk maar anderhalve week in Portugal geweest.”

De vriend die tegelijkertijd naar Portugal was gegaan, is daar wel gebleven en niet meegereisd naar Nederland. Tomé zei dat de vader van die vriend genoeg geld had om de studie voor zijn zoon in Portugal te betalen. Hij bleef dus liever daar.

De in Portugal wonende Joanna (R34) kende ook twee jongens die in principe naar Portugal waren gekomen om daar te studeren, maar na enige deliberatie besloten hun geluk in Nederland te beproeven:

“Op een gegeven moment zeiden ze: “we gaan naar Nederland.” Nadat ze eerst een tijdje hier in Portugal bij familie hadden gewoond, hebben ze de trein naar Nederland genomen. Ik geloof dat ze er heen gingen omdat ze daar de taal konden leren, konden studeren en konden werken. Ze vroegen daar asiel aan en kregen geloof ik makkelijk een verblijfsstatus. Ze zijn een paar jaar geleden nog terug geweest. Ze zeiden dat het heel goed ging, dat ze een huis hadden en dat ze werkten.”

Sergio (R63) was na aankomst in 1998 bij een voormalige buurvrouw die hij nog uit Luanda kende gaan wonen in een arme buitenwijk van Lissabon. Hij had er nooit bij stilgestaan om ergens anders heen te gaan dan naar Portugal. “Ik had nog nooit van het woord asiel gehoord.” De vrouw vroeg hem een normale huur voor zijn kamer en eten. Sergio was van plan enige tijd in Portugal te blijven en het was toen volgens hem niet moeilijk om zwart werk in de bouw te vinden. Maar het leven in Portugal viel hem zwaar. Hij stond om vier uur op en werkte tot ’s avonds laat. Vanuit Portugal hield hij contact met zijn vrouw en kind in Angola. Hij stuurde ze geld op, maar wilde niet dat ze kwamen.

“In 2002 werd het steeds moeilijker om werk te vinden. De vrede was ondertussen in Angola getekend en eigenlijk was ik al van plan om terug te gaan naar Angola. Ik miste mijn familie. Maar toen had ik contact met een vriend die in Engeland zat en hij zei dat je daar genoeg geld kreeg en een goed huis. Toen dacht ik: dat ik dat ook moest doen. Eerder had ik in Portugal al eens over asiel in Nederland gehoord, maar dat waren minder goede verhalen.”

Sergio is op basis van de goede ervaringen van zijn vriend naar Engeland vertrokken met het idee om zijn vrouw en kind daarna over te laten komen.

Ook in de opsporingsdossiers komt een Angolese migrant aan het woord die aangeeft dat hij pas nadat hij enige tijd in Portugal woonde, op het idee kwam om naar een ander Europees land te gaan om daar asiel aan te vragen. Hij had wél positieve verhalen over Nederland gehoord. De negentienjarige jongeman (Z5-1) werd in 2000 bij de Belgisch-Nederlandse grens door de Koninklijke Marechaussee aangehouden omdat hij zonder paspoort reisde. Toen hem werd gevraagd waar hij vandaan kwam en wat hij in Nederland van plan was te doen, vertelde hij dat hij naar Nederland was gekomen om asiel aan te vragen. Gevraagd naar de dure spullen in zijn tas – een spelcomputer met spellen en minidisc – vertelde hij dat hij dat zelf bij elkaar had gespaard in Portugal. Hij had als timmerman ongeveer 350 euro per maand verdiend en was maandelijks ongeveer 150 euro kwijt aan huur. Daarnaast stuurde zijn vader hem “af en toe” 100 euro toe, om hem financieel een beetje te steunen. Hij vertelde ongeveer een jaar in Portugal te hebben gewoond en een verblijfsvergunning te hebben aangevraagd. Maar het leven in Portugal beviel hem niet:

“Ik wilde weg uit Portugal omdat ik het daar zat was. Ik moest daar werken. Ik heb gehoord dat ik in het asielzoekerscentrum niet zou hoeven te werken. Ik heb wat vrienden in Nederland die asiel hebben. Ik wist niet dat asiel aanvragen ook in Portugal kon.”

Het verhaal dat Ernesto (R77) me vertelde, geeft een beeld hoe gemakkelijk de beslissing soms werd gemaakt om niet in Portugal te blijven wonen, maar door te migreren naar Nederland. Vrijwel alle gevallen die hierboven staan omschreven, betreffen jongemannen die op zoek naar een studie of werk, of de militaire dienst ontlopend op de bonnefooi naar Portugal waren vertrokken. Het zware leven in Portugal beviel ze niet en het betrof een relatief kleine investering om eens dieper Europa in te reizen om na te gaan hoe het leven daar was. Ze hadden goede verhalen gehoord, dus waarom niet doorreizen? Het verslag van Ernesto echter, toont aan dat schijnbaar niet alleen jongemannen zo doormigreerden:

“Mijn vrouw woonde met onze twee kinderen van zes en acht jaar in Lissabon. Ze woonden er al vier jaar; ik betaalde hun huisvesting. De kinderen konden gewoon naar school, maar mijn vrouw kon niet normaal werken. Ze was er illegaal. Ik werkte hier in Angola en stuurde regelmatig geld naar Portugal om hen te onderhouden. Omdat het leven in Portugal wat goedkoper is dan in Angola, konden ze er goed van leven. In november had ik geld gestuurd voor haar en de kinderen om over te komen naar Angola. Maar in plaats van naar Angola te gaan, was mijn vrouw naar Frankrijk te gaan. Ze belde dat ze in Frankrijk in de asielprocedure zat en dat ze niet naar Angola zou komen. Ik kon het niet geloven! Ik ben naar Frankrijk gegaan en ze gaan zoeken. Na een tijd zoeken kwam ik er via via achter dat ze in Nederland zat. Ze woonde in een klein plaatsje in het oosten van Nederland. Ze was daar zonder met mij overlegd te hebben met de kinderen naartoe gegaan!”

De vrouw vertelde hem nadat ze elkaar in Nederland spraken, dat iedereen in haar vriendenkring in Portugal het er over had gehad dat het leven in Nederland zo goed was en dat ze er daarom naartoe wilde gaan. Zonder reispapieren was ze samen met de kinderen met het openbaar vervoer naar Nederland gereisd. Het geld dat haar man haar had gestuurd om naar Angola te komen, had ze voor de reis naar Nederland gebruikt.¹⁸⁶

Bonefacio (R54) had eenmaal in Europa een vrij uitzonderlijk migratietraject gevolgd. Hij was via Portugal vrijwel direct naar Duitsland gereisd. Daar was hij enkele dagen bij vrienden van zijn ouders verbleven die al vijftientig jaar in Duitsland woonden. Hij hoopte er te kunnen studeren, maar de kennissen vertelden hem dat hij niet in Duitsland kon blijven tenzij hij asiel zou aanvragen. Dit heeft hij gedaan en tijdens zijn aanvraag heeft hij naar waarheid verteld dat hij uit Luanda afkomstig was en via Portugal naar Duitsland was gereisd. Bij de aanvraag heeft hij zijn paspoort overhandigd, waarop ook duidelijk te zien was dat hij via Portugal Europa binnen was gereisd. Uiteindelijk heeft hij nog maanden in Duitsland doorgebracht voordat hij middels een Dublin-claim op het vliegtuig naar Portugal werd gezet. Daar heeft hij opnieuw asiel aangevraagd, waarop een afwijzing volgde. Hij is illegaal in Portugal gebleven, bij zijn oom gaan wonen en in de bouw gaan werken. Hij vertelde er te worden gediscrimineerd en uitgebuit:

“Een keer heb ik drie maanden gewerkt en werd er niet uitbetaald. Ze weten dat je toch niet naar de politie gaat. Ik kreeg via via te horen dat je in Nederland kon wachten op papieren en ondertussen geld kreeg. Samen met een vriend ben ik toen naar Nederland gegaan.”

¹⁸⁶ In paragraaf 9.5 is het vervolg van deze bijzondere casus te lezen.

Tot slot nog een extreem geval van een berekenende Angolese migrant die in Nederland asiel heeft aangevraagd. In paragraaf 5.2 is al een citaat van Bem vindo (R53) opgenomen waarin hij vertelt dat hij goederen die hij bij de Blokker en tweedehands winkels in Nederland inkocht naar Angola verscheepte en verkocht. Voordat hij in 1999 met zijn nieuwe auto – die hij op afbetaling in Portugal had gekocht – naar Nederland was gereden, had hij een jaar met zijn familie in Portugal gewoond. Hij werkte er bij een beveiligingsbedrijf en ondervond dat de situatie voor Angolezen verslechterde door concurrentie van Oost-Europeaanen:

“Toen ik in Angola bij de commando’s werkte, had ik van het leger een huis gekregen in *Miramar* [chique wijk in Luanda, jvw]. Dat verhuurde ik voor 2.500 dollar per maand. Ik had dus geen geldnood in Portugal, maar moest het appartement betalen en eten e.d. voor de kinderen. Als je echt geld wil verdienen moet je in Angola zijn en niet in Portugal of Nederland. In Angola betaal je geen belasting. Maar voordat je geld kan verdienen, moet je geld hebben om te investeren en dat had ik niet. Ik moest dus een plan maken om geld te sparen en ben daarom naar Nederland gegaan om asiel aan te vragen. Iedereen in het leven moet een programma hebben. Daarom zijn we naar Nederland gegaan.... We moesten geld sparen.... Zo gaat het overal in de wereld. Nederlanders die in Angola komen werken, komen ook om te sparen en gaan daarna weer terug. (...) Sommigen verslijten me voor gek dat ik daar in een “gevangenis” heb geleefd. Ook mijn vrouw had het soms heel moeilijk in Nederland. Maar ik moest het doen om tijd te winnen. We hebben er drie jaar gewoond.”

Ik sprak hem toen hij eenmaal terug was in Angola. Daar verhuurde hij het huis in *Miramar* nog steeds. Daarnaast beschikte hij ondertussen over drie tweedehands vrachtwagens die hij met het gespaarde geld in Nederland had gekocht en naar Angola had laten verschepen. Van het daarmee verdiende geld had hij twee appartementen gekocht. Toen ik hem sprak ging zijn zwager net naar Duitsland om een vierde truck te kopen.

Dit laatste verhaal is uitzonderlijk en waarschijnlijk zullen er niet veel asielzoekers zijn geweest die gedurende hun asielaanvraag geld konden oppotten. Wel kan het dienen als een illustratie hoe divers de motieven konden zijn om vanuit Portugal door te migreren naar Nederland.

8.2.3 *Groep drie: Waarom niet?*

Van de migranten die ik tot groep drie reken, is het eigenlijk de vraag of zij nog wel als transitmigranten kunnen worden omschreven. Het betreft Angolezen die langer dan vijf jaar illegaal in Portugal hebben gewoond en zelfs Angolezen die al in het legaliseringsproces zaten of genaturaliseerd waren. Het zijn migranten die in de jaren zeventig, tachtig of begin jaren negentig naar Portugal zijn gekomen, of de kinderen van deze migranten die in Portugal zijn geboren. Huisvesting in Portugal, de druk op de (informele) Portugese arbeidsmarkt, racisme en de berichten dat het leven in andere Europese landen beter was, hebben er in sommige gevallen voor gezorgd dat ook zij Portugal wilden verlaten.

De sloppenwijken waar Afrikaanse immigranten gedurende de jaren zeventig en tachtig in Lissabon woonden, zijn geleidelijk verdwenen. In de tweede helft van de jaren ne-

gentig was er voortvarend gewerkt aan een oplossing voor deze “gedegradeerde wijken” (Malheiros & Vala, 2004).¹⁸⁷ Toch was de situatie waarin veel gelegaliseerde Angolese immigranten in de jaren negentig en 2000 woonden nog steeds niet erg rooskleurig. Veel van hen woonden in oude huizen aan de rand van Lissabon of grote nieuwgebouwde fantasieloze flatblokken in wijken als *Amadora*, *Chelas*, *Sacavém*, *Cacém* of *Quinta do Mocho*.

Verschillende in Portugal wonende respondenten die in de jaren tachtig of begin jaren negentig naar Portugal waren gemigreerd, klaagden over hun sociaal-economische positie. Behalve de illegale, was ook de legale arbeidsmarkt de laatste jaren verslechterd, terwijl de huren relatief hoog waren. Ook de kosten om legaal in Portugal te kunnen verblijven, werden als hoog ervaren (R30, R32). Angolezen moesten voor de verlenging van een *autorização* – een tijdelijke status – jaarlijks bijvoorbeeld 100 dollar per persoon betalen (Milonga, 2001). Voor een gezin met 4 kinderen kwam dat in totaal op 600 dollar: voor de gemiddelde Angolese immigrant een aanzienlijk bedrag. Het minimumloon in Portugal was in 2005 ongeveer 400 euro per maand. Het kon bovendien erg lang duren voordat migranten met een tijdelijke verblijfsstatus een permanent legale status konden krijgen. Een permanente status bood diverse voordelen; het is bijvoorbeeld een voorwaarde om een hypotheek of lening bij een bank mee af te sluiten.

Daarnaast gaven in Portugal wonende Angolezen aan dat er veel discriminatie was. Zij klaagden over de omgangsvormen van werkgevers, vertelden op straat of in het openbaar vervoer met “zwarte” of “ezel” te worden aangesproken en gaven aan dat het moeilijk was om goede banen te krijgen (vgl. Matias, 2002). Een respondente (R28) had in de week dat ik haar sprak net meegemaakt dat een Portugees in een volle bus had geroepen dat negers niet moesten zeuren als ze bestolen waren. “Ooh, het is maar een zwarte. Als het je hier niet bevalt, ga je maar terug”, was er gezegd. Baganha & Marques (2001: 69) stellen op basis van een meta-analyse van onderzoeken naar discriminatie: “Portugal kan beschouwd worden als een voorbeeld van een maatschappij die formeel anti-racistisch is, maar waar racistische houdingen nog steeds persisteren.” Onder andere de (veronderstelde) discriminatie, de lage lonen, slechte kansen op de arbeidsmarkt en de lange en kostbare procedure om daadwerkelijk gelegaliseerd te worden, hebben sommige Angolezen met een (tijdelijke) legale status doen besluiten naar andere Europese landen te gaan om daar asiel aan te vragen.

De Portugese antropoloog Mendes de Gusmão geeft aan, dat de Afrikaanse immigranten – en dan vooral hun kinderen – op een kruispunt van culturen leven. Ze leven tussen twee culturen, maar verwijderden zich van beide en daardoor hebben zij weinig moeite om te migreren (Mendes de Gusmão, 2004: 159). Angolese jongeren in Portugal zouden zich niet gebonden voelen aan het land waar hun ouders vandaan komen en tegelijkertijd ook geen band hebben met Portugal. Mendes de Gusmão laat een van de door hem geïnterviewde Afrikaanse immigranten aan het woord:

¹⁸⁷ Begin 2000 waren er slechts her en der over de stad verspreid nog een paar kleine wijkjes waar golfplaten daken, modderige onverharde straatjes en sloopauto's aan de zijkant van de weg aan Afrika deden denken. Ook deze zijn ondertussen waarschijnlijk verdwenen.

“Als mensen hier zeggen: ‘hé zwarte, ga terug naar je land’, dan vind ik dat erg...maar wat is mijn land? Vandaag ben ik hier in Portugal, maar morgen ben ik in Frankrijk, Nederland...mijn land is waar ik ben...” (Mendes de Gusmão, 2004: 159)

In de documentaire ‘Transit Lissabon’ uit 1990, komt een Angolese jongen aan het woord die na een aantal jaren in Lissabon te hebben gewoond, het plan had opgevat om naar Luxemburg te gaan. Hij hoopte dat de omstandigheden daar beter zouden zijn dan in Portugal.¹⁸⁸ In diezelfde jaren negentig waren de in Portugal wonende Angolezen gaan inzien dat het aanvragen van asiel in andere Europese landen voor hen ook een optie was. Volgens mijn respondenten zouden vooral begin jaren negentig veel in Portugal wonende Angolezen of kinderen daarvan asiel hebben aangevraagd in Engeland.¹⁸⁹ Een Angolese respondente (R40) die sinds midden jaren negentig in Portugal woont, vertelde:

“De Angolese migranten die in de jaren zeventig naar Portugal gekomen zijn, hebben ondertussen allemaal kinderen gekregen. Die kinderen zijn nu allemaal een jaar of twintig of dertig. Ik ken heel veel van hen die ondertussen naar verschillende landen in Europa zijn gegaan. Ze hadden allemaal een Portugees paspoort, dus konden gewoon als Portugees reizen. Veel personen van deze groep zijn naar Engeland gegaan. De voorzieningen zijn daar beter.”

Ze zei ook een hele familie te kennen die vanuit Portugal naar Engeland is gegaan. Ook verschillende andere respondenten gaven aan dat vooral in Engeland veel *duplo's* wonen; Angolezen met een Portugees paspoort (R22, R43, R47, R62, R146). De meesten zouden daar asiel hebben aangevraagd.

Wat Engeland begin jaren negentig was, werd volgens sommige respondenten Nederland eind jaren negentig. Angelino (R35) bijvoorbeeld, kende een broer en zus die al lebei in Lissabon waren opgegroeid en op een gegeven moment naar Nederland waren vertrokken, omdat ze daar zulke goede verhalen over hadden gehoord. Abreu (R36) vertelde me dat heel veel Angolezen en Portugezen met een Angolese achtergrond eind jaren negentig in wijken als *Sacavém* en *Chelas* over *Holanda* spraken. Het leven zou daar zoveel beter zijn dan in Portugal:

“In ’98 en ’99 zijn er zoveel Angolezen uit Portugal naar Nederland gegaan. Ooh, ze hielden ervan! Je hoorde van mensen die er al zaten en zeiden dat je er goed geld kon verdienen en dat het er goed was. Mensen spaarden voor de reis en het verblijf van de eerste paar dagen en [wijst met arm naar voren] namen de trein naar Nederland.”

Volgens Abreu zouden sommige jongemannen ook naar Nederland zijn gegaan om te trouwen. Zelf had hij er ook nog lang over gedacht om naar Nederland te gaan en met een Nederlandse te trouwen. “Ik hou van blanke vrouwen...tijdens het Europees Kampioenschap Voetbal 2004 [dat in Portugal werd gehouden, jvw] heb ik nog geprobeerd ze in Portugal te vinden, maar zonder succes.”

¹⁸⁸ Veel Portugezen waren vooral in de jaren zeventig al naar Luxemburg gemigreerd op zoek naar werk. Dit land noemde hij wellicht daarom als mogelijk bestemmingsland.

¹⁸⁹ Dit correspondeert met de piek van Angolese asielaanvragen van begin jaren negentig in Engeland. Zie de grafiek in paragraaf 4.6.

Ook in de opsporingsdossiers verklaarden personen die vanuit Portugal naar Nederland waren gereisd dat Nederland in die jaren veel werd genoemd als dé plek om heen te gaan. Een van hen verklaarde dat hij tien jaar lang in Portugal had gewoond, waarvan vier jaar met een Portugese verblijfsvergunning. Maar op een gegeven moment woonde hij weer illegaal en vond hij het leven zwaar. Hij vertelde als oplossing voor zijn problemen naar Nederland te zijn gegaan (Z5-2).

In Portugese media is ook melding gemaakt van het feit dat Angolezen met een al dan niet tijdelijke status vanuit Portugal naar Nederland zijn vertrokken. Er wordt bijvoorbeeld beschreven hoe de vijftienjarige Mauro die samen met zijn familie al tien jaar in de buitenwijk *Quinta do Mocho* woonde, in 2000 naar Nederland is gegaan. De jongen had al vrienden die ook in Nederland woonden en had er bij zijn ouders op aangedrongen om er ook heen te gaan. De moeder verklaarde dat ze in eerste instantie niet wilde dat haar kind in een vreemd land zou wonen waar hij geen familie had, maar ze vertrouwde erop dat het goed zou gaan omdat een vriendin van haar de kinderen ook stuurde. De omstandigheden waaronder de familie in Portugal leefde waren slecht: moeder werkte bij twee verschillende werkgevers als kokkin en woonde in een wijk waar veel criminaliteit was. Ze had goede berichten van bekenden uit Nederland gehoord en wilde haar zoon een goede toekomst te geven. Ze stemde in met het vertrek van Mauro. Een neef van een vriendin van de moeder – ‘Johnny’ – begeleidde de kinderen in de bus naar Nederland. Eenmaal in Nederland hebben de jongens asiel aangevraagd, nadat zij hun Portugese identiteitskaarten aan Johnny hadden afgegeven. Er wordt vermoed dat Johnny daarmee andere kinderen die direct uit Angola aankwamen weer naar Nederland of Engeland kon begeleiden (Expresso, 2003b).

Ook kon het gebeuren dat jongeren niet wachtten op de toestemming van hun ouders, maar op eigen gelegenheid van Lissabon naar Nederland vertrokken. Er zijn aanwijzingen dat jongeren ‘gelokt’ werden met een mooi voorgestelde toekomst door smokkelaars. De Portugese krant Expresso geeft het voorbeeld van een vijftienjarige jongen met Angolese achtergrond en een even oude jongen wiens ouders uit Guinee Bissau afkomstig waren. Eind 2002 zijn de jongens naar Nederland gegaan, omdat hen werd beloofd dat zij daar zouden kunnen gaan voetballen. De Angolese jongen had het geld zelf bij elkaar gespaard en is weggegaan zonder dat zijn ouders daarvan op de hoogte waren. Hij had een briefje achtergelaten dat zijn ouders zich niet druk moesten maken en dat alles goed met hem zou gaan. De ouders maakten zich echter wel ongerust. Via Interpol is men er uiteindelijk achter gekomen dat de jongens in Nederland woonden en er asiel hadden aangevraagd. (Expresso, 2003b).

8.3 De ‘blijvers’

Sommige in Portugal wonende Angolezen zijn dus naar Engeland of Nederland vertrokken om asiel aan te vragen, maar het zou een misvatting zijn te veronderstellen dat alle Angolezen in Portugal eind jaren negentig naar Nederland wilden vertrekken. Ten eerste was er een kleine groep Angolezen in Portugal die helemaal niet in slechte omstandigheden leefde. Sterker nog, zij maakten deel uit van de elite in Angola en woonden in Portugal ook in de dure wijken en gingen naar dure privé-universiteiten. Een

Portugese jonge vrouw (E4) vertelde dat zij zich tijdens haar studie verbaasde wat haar Angolese medestudenten zich konden permitteren:

“Ik vroeg me echt altijd af waar die Angolezen het geld vandaan haalden. Sommige vriendinnen gingen vier of vijf keer per jaar familie bezoeken in Angola! Of er was een vriendje die voor twee dagen vanuit Angola overkwam om zijn vriendinnetje in Portugal te bezoeken. Dan bood hij ook nog een diamanten ring aan.....Die vader had daar geloof ik een bedrijf. Ik dacht altijd dat tickets naar Luanda dan wel heel goedkoop moesten zijn, maar dat bleek helemaal het geval niet te zijn.”

Volgens haar hadden Angolese studenten in Portugal vooral de naam dat ze veel feestten. Het spreekt voor zich dat dit soort studenten uit de elite niet zo snel de noodzaak zagen om naar Nederland te vertrekken.¹⁹⁰

Maar er waren ook ‘gewone’ Angolese immigranten die een leven in Portugal hadden opgebouwd met alle sociale en financiële bindingen die daarbij hoorden. Zelfs het leven van een illegaal was volgens Baghanha (2000: 182) in de jaren negentig “veilig en gemakkelijk.” Veilig, omdat er weinig papieren gecontroleerd werden en als er al gecontroleerd werd, sanctionering ontbrak. Gemakkelijk, omdat men niet over verblijfspapieren hoefde te beschikken om in aanmerking te komen voor werk. Verschillende respondenten die ik in Portugal sprak, hadden er dan ook niet voor gekozen zomaar uit Portugal weg te gaan. Edson, wiens broer in 1998 naar Nederland was gegaan, voelde bijvoorbeeld geen behoefte om hem achterna te reizen. Hij kende behalve zijn broer, ook vrienden in Nederland en is er ook meerdere keren geweest. Hij wist hoe Nederland eruit zag en had meegemaakt hoe asielzoekers leefden:

“Toen ik jou in Nederland in de trein tegenkwam ben ik er een maand gebleven. Voor vakantie, maar ook wel zaken. Ik heb er een Nissan Patrol gekocht, naar Brussel gereden en daar op de boot gezet. Maar ik ben nooit naar Nederland gegaan om er te wonen. Dat kan alleen als je asiel aanvraagt en daar heb ik geen zin in. Die verhalen verzinnen... dat hoeft voor mij niet. Ik heb een permanente legale status hier in Portugal, ik heb een appartement gekocht en woon hier al veertien jaar. Dat speelt allemaal mee.”

Edson had kortom geen behoefte om nog asiel aan te vragen in Nederland. Dat idee heeft Albertina (R5) ook nooit gehad sinds ze in 1994 naar Portugal is gekomen om er te studeren. Ze kende veel studiegenoten die in die tijd naar Engeland doorreisden, maar had zelf besloten om in Portugal te blijven. Ze wilde studeren en had het plan om ooit weer terug te gaan naar Angola. In 2005 woonde ze nog steeds in Lissabon. Ze was afgestudeerd, gepromoveerd en werkte bij een onderzoekscentrum. Niet onsuccesvol zou je zeggen. Toch verdelde ze achteraf spijt te hebben dat ze toen niet ook naar Engeland is gegaan:

“Ik wist in de jaren negentig wel dat veel mensen naar Engeland gingen, maar het was toch onzeker hoe het zou lopen. Portugal was overzichtelijker, je wist beter wat je kon verwachten. Als ik toen, in 1994, had geweten wat ik nu wist, dan zou ik ook naar Engeland zijn gegaan. Ik ken mensen die daar wonen en die hebben een beter leven dan ik, terwijl ze niet gestudeerd hebben, niet gepromoveerd zijn. Er zijn daar veel meer kansen dan hier in Portugal.”

¹⁹⁰ Overigens gaven sommige respondenten er blijk van dat desalniettemin óók kinderen van de elite in Nederland asiel hadden aangevraagd. Zie paragraaf 6.7.

Angelino (R35) had op papier alle reden om een gokje in Nederland te wagen. Ook hij was begin jaren negentig met een door de Angolese overheid betaalde studiebeurs naar Portugal gekomen. Op een gegeven moment werden de beurzen voor lange tijd niet meer uitbetaald, waardoor hij jaren niet meer aan studeren was toegekomen. Van Lissabon was hij naar de Portugese plaats Aveiro verhuisd om te werken. Hij had een neef die naar Amsterdam was gemigreerd en kende ook nog andere mensen in Nederland. Toch heeft hij er niet voor gekozen om naar Nederland te gaan. “Ik had gewoon werk”, was zijn verklaring.

Ook Pedro (R44) – de ex-militair waarvan in de vorige paragraaf staat beschreven dat hij na zijn mislukte avontuur in Portugal was teruggekeerd naar Angola – had tijdens zijn verblijf in Portugal over asiel aanvragen in Nederland en Engeland gehoord. Het leek hem echter niets om zo lang te moeten wachten in een vreemd land, terwijl zijn familie in Angola woonde. Andere redenen die respondenten noemden om niet naar een ander Europees land te gaan om daar asiel aan te vragen hadden ermee te maken dat zij een nieuwe taal zouden moeten leren, ze aan een nieuwe cultuur zouden moeten wennen, ze niet met kinderen naar een asielzoekerscentrum wilden en ze er niemand kenden. Een laatste belangrijke reden om te blijven, werd genoemd door personen die nog geen permanente verblijfstatus hadden: als zij naar Nederland zouden gaan, zouden ze hun rechten verspelen om voor een permanente status in Portugal in aanmerking te komen (R30, R146, R147). Dan waren er tot slot ook nog respondenten, langs wie alle drukte rond *Holanda* heen leek te zijn gegaan. Een respondente (R28) verklaarde bijvoorbeeld erg veel met Braziliaanse migranten om te gaan. Zij gaf aan helemaal geen Angolezen uit Lissabon te kennen die naar Nederland waren gegaan. Bij haar zelf was het ook nooit opgekomen om uit Portugal te vertrekken.

8.4 Asiel in Portugal

Uit bovenstaande paragrafen blijkt dat Angolezen die illegaal in Portugal verbleven over het algemeen probeerden via een algemene legaliseringronde een legale status te verkrijgen of naar een ander Europees land vertrokken om daar asiel aan te vragen. Slechts weinigen waren ertoe overgegaan om in Portugal zelf asiel aan te vragen. Van 1998 tot en met 2002 waren dit er slechts 105 (SOS-Racismo, 2002: 76). Dit is in Europees perspectief een extreem laag aantal. Ter vergelijking; in dezelfde periode vroegen in landen die traditioneel niet bekend staan als bestemmingslanden voor asielzoekers, zoals Italië en Spanje, nog meer Angolezen asiel aan. Respectievelijk 111 en 207. Duitsland kreeg in dezelfde periode 2.110 aanvragen en Nederland zelfs 8.870 (UNHCR, 2003). Het lage aantal aanvragen in Portugal is opmerkelijk, omdat men op basis van theoretische inzichten – de sociale netwerkbenadering of de rationele keuzebenadering – zou verwachten dat Portugal ook voor Angolezen die asiel aan wilden vragen een aantrekkelijk land was. Er was een groot sociaal netwerk en in Portugal bestond een gedeelde taal en cultuur. Het lage cijfer is echter minder opmerkelijk als het totale aantal asielaanvragen in Portugal wordt bekeken. Dan blijkt dat niet slechts Angolezen weinig interesse hebben getoond in het Portugese asielsysteem; er is de afgelopen jaren überhaupt bijna geen asiel aangevraagd. Tussen 1995 en 2001 had Portugal een gemiddelde van 260 asielerzoeken per jaar. Daarmee was Portugal in deze periode binnen de EU het land met het laagste aantal asielerzoeken (Malheiros, 2002). Immigranten wil-

den blijkbaar dus wel illegaal in Portugal wonen, maar op een of andere manier was Portugal niet erg aantrekkelijk om asiel aan te vragen. Hieronder wordt uitgelegd dat dit te maken zou kunnen hebben met het door Portugal gevoerde asielbeleid. In eerste instantie wordt beknopt weergegeven hoe het Portugese asielsysteem in algemene zin is vormgegeven. Daarna wordt expliciet ingegaan op de situatie van Angolese asielzoekers in Portugal.

8.4.1 *Asielprocedure en opvang*

Een asielaanvraag dient bij de Portugese immigratiedienst SEF te worden ingediend. Deze organisatie is in eerste aanleg verantwoordelijk voor het toekennen van asielstatuussen. De SEF faxt de aanvraag door aan het *Conselho Português para os Refugiados* (CPR); een niet gouvernementele organisatie die bij wet is opgedragen zorg te dragen voor initiële opvang en sociale en juridische hulpverlening voor asielzoekers. CPR wijst de aanvrager een advocaat toe en binnen enkele dagen wordt het eerste gehoor door de SEF afgenomen. Alle asielzoekers worden sinds 1999 na hun aanvraag opgevangen in het asielzoekerscentrum *Bobadela* in een buitenwijk van Lissabon. Voordat dit centrum bestond, werden de asielzoekers opgevangen in verschillende ‘normale’ pensions in de stad. In afwachting van de beslissing van de SEF krijgen de aanvragers ongeveer dertig euro per week ‘leefgeld’ en een kaart om gebruik te maken van het openbaar vervoer. In het opvangcentrum hebben zij de mogelijkheid zelf te koken, wassen, televisie te kijken of internet te gebruiken. Binnen een periode van 20 dagen komt een eerste beslissing op hun aanvraag (art. 14).¹⁹¹ In speciale gevallen kan deze periode met nog een maand verlengd worden. Gedurende de periode waarin gewacht wordt op de reactie van de SEF mag er niet gewerkt worden.

Als de beschikking van de SEF negatief is – en het asielverzoek dus niet wordt ingewilligd –, moet de asielzoeker uit *Bobadela* weg en wordt hem aangezegd binnen tien dagen Portugal te verlaten (art. 15). De aanvrager kan binnen vijf dagen tegen de beschikking bezwaar aantekenen bij de “Nationaal Commissaris voor de Vluchtelingen” die binnen 48 uur een beslissing zal nemen. Tegen deze uitspraak kan weer in beroep worden gegaan bij de rechtbank (art. 16). In afwachting van de uitspraak van de rechtbank – een periode die enkele maanden tot meer dan een jaar kan duren – wordt geen opvang meer geboden en dient de asielzoeker in zijn eigen levensonderhoud te voorzien. Legaal werken is tijdens deze periode niet toegestaan en in de praktijk komt het er dan ook meestal op neer dat uitgeprocedeerde asielzoekers tijdens deze periode illegaal in Portugal blijven wonen en werken, of doorreizen naar andere landen om daar opnieuw asiel aan te vragen (E83, E85). Alhoewel de wetgeving anders voorschrijft, worden personen die zijn uitgeprocedeed en het land moeten verlaten in de praktijk vrijwel nooit onder dwang uitgezet.

Als de beschikking van de SEF positief is of de Nationaal Commissaris voor de Vluchtelingen of de rechtbank het beroep gegrond heeft verklaard, dan verhuist de asielzoeker naar een andere opvanglocatie. Daar wordt hij in het bezit gesteld van een tijdelijke verblijfsvergunning van twee maanden in afwachting van een definitieve beslissing van

¹⁹¹ De artikelen waar in deze paragraaf naar verwezen worden, zijn afkomstig uit de *Lei de Asilo*, 26 maart, 15/98.

de Minister van Binnenlandse Zaken. Hij ontvangt dan weer zakgeld, er wordt zo nodig voor kleding gezorgd en hij mag werken en studeren. Een uitgebreid feitenonderzoek vindt plaats en de Minister van Binnenlandse Zaken geeft binnen maximaal vier maanden een definitieve beslissing op de aanvraag (art. 22-23). Een negatieve beslissing leidt ertoe dat de asielzoeker wordt aangezegd het land te verlaten. Er staat dan nog wel beroep open bij de rechter (art. 24-25). Als bij een positieve beslissing een vluchtelingenstatus wordt toegekend, leidt dat tot een permanente verblijfsvergunning. Als een status op basis van “humanitaire redenen” of voor “tijdelijke bescherming” wordt toegekend, leidt dat tot een tijdelijke verblijfsvergunning van respectievelijk vijf of twee jaar (art. 8-9). Na toekenning van één van bovengenoemde verblijfsdocumenten is de asielzoeker over het algemeen aan zichzelf overgeleverd en “dient hij zijn eigen leven te regelen” zoals een medewerker van de CPR zei (E85).

Concluderend kan gesteld worden dat het doorlopen van de Portugese asielprocedure niet veel aantrekkelijker was dan illegaal in Portugal te wonen. Eventuele statussen gaven recht om te werken of te studeren, maar dat was in de informele Portugese economie meestal ook mogelijk zonder een formele status. Verder bood de asielprocedure – anders dan in bijvoorbeeld Nederland – ook geen opvang tijdens de beroepsprocedure na een eerste afwijzing. Bovendien waren er in Portugal regelmatig legaliseringsondres waardoor illegalen na verloop van tijd vanzelf een legale status konden bemachtigen.¹⁹² Het aanvragen van asiel leverde over het algemeen dus eerder meer regelwerk op dan dat er voordelen aan waren verbonden.

8.4.2 *Angolezen en asiel*

Specifiek voor Angolezen was er nog een aantal mogelijke redenen waarom zij in Portugal weinig asiel aanvroegen. Ten eerste waren sommige Angolezen die naar Europa waren gemigreerd niet eens van het bestaan van een asielprocedure in Portugal op de hoogte. Sommige immigranten die al enige tijd illegaal in Portugal gewoond hadden, wisten zelfs niet eens dat het mogelijk was om in Portugal asiel aan te vragen. Dit is in paragraaf 8.2 al aan de orde gekomen.

Volgens mijn respondenten was een tweede reden waarom weinig Angolezen in Portugal asiel hadden aangevraagd, dat het leven als immigrant in Portugal bij steeds meer Angolezen in Angola negatieve associaties opriep. Was het in de jaren tachtig en begin jaren negentig dé plek om naartoe te migreren; eind jaren negentig ging men liever naar andere landen. Een jongeman die in Nederland asiel had aangevraagd (R12) was bijvoorbeeld al enkele keren in Portugal op vakantie geweest. Hij omschreef vooral de oudere generatie Portugezen als dom, ongeorganiseerd en discriminerend en vertelde geen behoefte te hebben gehad om daar te gaan wonen. Ook andere respondenten in Angola spraken over de vermeende discriminatie van Portugezen en het gebrek aan toekomstperspectief als immigrant aldaar. Een jongeman (R76) zei vrienden in Portugal te hebben die er al twaalf jaar woonden en nog niets hadden opgebouwd. “Ze worden uitgebuit, uitgescholden en werken voor lage lonen.” Deze algemene negatieve hou-

¹⁹² Zie in dit verband paragraaf 4.6.

ding ten aanzien van Portugal was mogelijk één van de redenen dat maar weinig Angolezen er asiel hebben aangevraagd.

Een respondent (R36), noemde een derde reden waarom Angolezen bij voorkeur geen asiel in Portugal aanvroegen. Volgens hem zouden de Portugezen te goed op de hoogte zijn van de situatie in Angola. Door het koloniale verleden en de nauwe politieke en economische banden die er nog steeds tussen de twee landen bestaan, zou de Portugese overheid de ontwikkelingen in Angola nauwgezet in de gaten houden. "Ze kennen onze leugens en als je een status wil krijgen moet je echt met bewijzen komen." De kennis van de Portugese overheid over de Angolese regio is volgens hem ook een van de redenen waarom Congolezen – die veel via Portugal naar Europa zijn gereisd¹⁹³ – vrijwel nooit in Portugal asiel hebben aangevraagd. "De Portugezen kijken gewoon naar hun gezicht en zeggen, 'nee je bent geen Angolees, ga weg'."

Een vierde mogelijke reden waarom Angolezen zo weinig in Portugal asiel hebben aangevraagd, heeft ook te maken met de bilaterale verhouding tussen Angola en Portugal. Daarbij speelt echter niet zozeer het persoonlijke vluchtrelaas van de asielzoeker of de kennis van de Portugese overheid over Angola een rol. Diplomatieke belangen zouden kunnen verklaren waarom de Portugese overheid niet of nauwelijks tot statusverlening van Angolese asielzoekers overging. Dit zou vooral gespeeld hebben nadat de burgeroorlog in 1992 in alle hevigheid opnieuw was losgebarsten. Vooral veel UNITA-leden waren vanuit de door de MPLA bezette kustprovincies naar Portugal gevlucht. Het jaar erop – in 1993 – vroegen in Portugal maar liefst 461 Angolezen asiel aan en daarmee was dit het hoogste aantal Angolezen dat ooit in één jaar in Portugal asiel heeft aangevraagd. In de meeste Europese landen, zoals bijvoorbeeld Engeland, Frankrijk en Duitsland, maakten Angolese asielzoekers die vertelden een UNITA-verleden te hebben, in 1993 en 1994 een redelijke kans op een al dan niet tijdelijke verblijfsstatus. In Portugal echter, kon in diezelfde periode vrijwel geen enkele Angolees aanspraak maken op een status. Verschillende Angolese migranten, maar ook Portugese wetenschappers en advocaten geloven dat het onderhouden van een goede bilaterale verhouding tussen Portugal en Angola hier (mede) verantwoordelijk voor is geweest (E18, E47, E83, E85, E108, R30, R36).

De systeembenadering van migratie gaat ervan uit dat asielbeleid afhankelijk kan zijn van het buitenlandse (bilaterale) beleid van staten. Tijdens de koude oorlog werden migranten vanuit het Oostblok in het westen bijvoorbeeld warm onthaald vanwege de politieke spanningen die er over en weer waren. De erkenning van vluchtelingen diende daarmee ook een politiek doel (Joly & Suhrke, 2004: 269). Een ander – extreem – voorbeeld betreft de Duitse joden die in de jaren dertig niet als vluchtelingen werden erkend door landen die vreesden het ongenoegen van Hitler's sterke staat over zich af te roepen (Hammar, 1992: 250). Verschillende respondenten waren ervan overtuigd dat Portugal geen asiel verleende aan gevluchte UNITA-leden om Angola 'te vriend' te houden. Alhoewel het moeilijk is om aan te tonen dat het Portugese asielbeleid daadwerkelijk vanwege diplomatieke relaties met Angola werd beïnvloed, bestond deze perceptie bij sommige Angolezen in ieder geval wel. De Angolese overheid zou vol-

¹⁹³ Zie paragraaf 5.7.

gens deze respondenten druk hebben uitgeoefend op de Portugese overheid om geen asielstatussen toe te kennen aan gevluchte Angolezen, omdat Portugal daarmee impliciet zou aangeven dat de Angolese overheid geen veiligheid kon garanderen, of – erger nog – zelfs verantwoordelijk zou zijn voor de onveilige situatie in het land. Portugal zou zich met haar historische, politieke en economische banden niet kunnen permitteren in onmin te raken met de Angolese overheid en daarom vooral geen asielzoekers kunnen accepteren die zeiden te zijn gevlucht vanwege vervolging door de MPLA. Omdat de oorlog ooit eens af zou lopen met als meest waarschijnlijke winnaar de MPLA, kon de MPLA maar beter niet tegen de schenen geschopt worden. Paulo (R30) had in 1993 in Portugal asiel aangevraagd. Hij is ervan overtuigd dat druk vanuit Angola de reden is geweest waarom hij geen status heeft gekregen:

“Ik heb in de jaren tachtig anderhalf jaar in de gevangenis gezeten vanwege politieke activiteiten. Tijdens de vredesperiode ‘91-92 ben ik weer politiek actief geweest. Toen de oorlog weer begon, liep iedereen die bij de oppositie politiek actief was geweest weer gevaar. Ik ben toen naar Portugal gegaan en heb daar asiel aangevraagd. Mijn verzoek werd niet gegrond verklaard. Alle asielverzoeken van vrienden die ook politiek actief waren geweest en tegelijkertijd met mij zijn gevlucht, zijn ook niet gegrond verklaard. De Angolese overheid oefende druk uit op de Portugese overheid om geen asiel aan Angolezen te verlenen. In die tijd is toen ook de UNITA-vertegenwoordiging in Portugal gesloten. De MPLA heeft genoeg om mee te dreigen, vooral in economische zin.” (R30)

Volgens hem heeft dit ertoe geleid dat veel Angolese asielzoekers andere mogelijkheden uitprobeerden. “In de jaren ’93 en ’94 zijn veel Angolezen naar Nederland en Duitsland gegaan om asiel aan te vragen, omdat ze het hier niet kregen.” Eenmaal in deze andere Europese landen kwamen ze erachter dat de sociale omstandigheden en de wijze van opvang voor asielzoekers veel beter waren dan in Portugal. Als zij op vakantie naar Portugal terugkwamen, namen ze volgens Paulo op de terugweg soms andere Angolezen mee die ook asiel gingen aanvragen.

De cijfers uit de volgende tabel onderschrijven Paulo’s visie in zekere mate, omdat er na 1993 nog maar heel weinig Angolezen in Portugal asiel hebben aangevraagd. Elders in Europa gebeurde dit wel op aanzienlijke schaal. Bovendien was de erkenning van zowel vluchtelingen- als humanitaire statussen in Portugal bijzonder laag:

Asielaanvragen in Portugal

Jaar	Angolese asielzoekers	Vluchtelingenstatus	Humanitaire status
1993	461	0	Onbekend
1994	56	2	Onbekend
1995	11	3	Onbekend
1996	6	0	Onbekend
1997	8	4	Onbekend
1998	9	1	0
1999	39	2	1
2000	12	2	1
2001	45	0	3

Bron: SOS-Racismo (2002)

Daar komt nog bij dat – alhoewel uit deze tabel al blijkt dat maar weinig Angolezen in Portugal asiel hebben aangevraagd – er rekening mee moet worden gehouden dat een aanmerkelijk gedeelte van de Angolese asielzoekers in Portugal in eerste instantie nooit van plan is geweest om daar asiel aan te vragen. Volgens artikel 6 van het Verdrag van Dublin is de verdragsstaat waar een asielzoeker als eerste binnen is gekomen, verplicht de asielaanvraag te behandelen. Als tijdens een asielaanvraag in een ander Schengenland uit feiten en omstandigheden duidelijk blijkt dat een asielzoeker via Portugal is gereisd, kan hij daar naartoe teruggestuurd worden. Bij aankomst in Portugal rest de asielzoekers weinig anders dan daar ook asiel aan te vragen.

Het lijkt erop dat veel Angolezen die in Portugal asiel hebben aangevraagd, op deze wijze in de Portugese asielprocedure zijn gedrongen: van de 43 Angolese asielzaken die een Portugese asieladvocaat (E83) sinds 2002 had behandeld, waren er maar liefst 38 door middel van een Dublin-claim naar Portugal gekomen. 11 van hen waren teruggestuurd vanuit Nederland, 16 vanuit Engeland en de overigen uit België, Noorwegen, Duitsland en Spanje. Zij hadden zonder uitzondering in eerste instantie getracht in een van deze andere landen asiel aan te vragen, maar zijn daarna naar Portugal gestuurd. Door onwetendheid, onhandigheid of domme pech hadden zij informatie prijsgegeven waaruit bleek dat ze via Portugal Europa waren in gereisd. Eén cliënte was bijvoorbeeld vanuit Angola, via Portugal naar Engeland gereisd. Het laatste traject reisde ze met behulp van een vervalst Portugees paspoort. Toen dit bij haar asielaanvraag werd ontdekt en ook nog eens bleek dat ze haar originele Angolese paspoort met een inreisvisum voor Portugal bij zich had, werd ze op basis van het Dublin-verdrag teruggestuurd naar Portugal en heeft ze daar asiel aangevraagd. Sommige van mijn respondenten is hetzelfde overkomen. Abreu (R36) was via Portugal naar zijn broer in Frankrijk gereisd. Daar had hij asiel aangevraagd, maar de Franse autoriteiten zagen in zijn paspoort dat hij via Portugal Europa was binnengereisd. Hij werd teruggestuurd. Bonefacio (R54) is vanuit Duitsland teruggestuurd naar Portugal nadat hij zijn paspoort bij de asielaanvraag had getoond:

“In Portugal heb ik een maand lang in *Bobadela* gewacht. Ik zat er vooral met andere Angolezen die teruggestuurd waren vanuit Engeland. Ik heb na die maand een negatieve beslissing op het asielverzoek gehad. Maar eigenlijk was dat van tevoren ook wel duidelijk. Ze moeten het verzoek alleen wel in behandeling nemen omdat ik

vanuit Duitsland kwam en daar een verzoek had ingediend. Daarna zei de immigratiedienst: “je komt uit Angola, je spreekt Portugees. Zoek het hier maar uit.” Na een half jaar ben ik naar Nederland gegaan en heb ik daar asiel aangevraagd. Nadat de IND mijn vingerafdruk had afgenomen, konden ze zien dat ik al eerder in Duitsland en Portugal asiel had aangevraagd en zou ik weer ergens naartoe gestuurd worden.”

Zowel Abreu als Bonefacio hadden in principe dus nooit serieus met de gedachte gespeeld om in Portugal asiel aan te vragen. Blijkens de Portugese asieladvocaat gold dit voor de overgrote meerderheid van zijn Angolese cliënten. Als de Dublin claim niet zou hebben bestaan, zou Portugal vanaf midden jaren negentig dus vrijwel geen enkele Angolese asielzoeker hebben ontvangen. Dat is opmerkelijk voor een land dat op het eerste gezicht juist een ideaal bestemmingsland lijkt voor Angolese (asiel)migranten.

8.5 Portugal – Bestemmingsland

De reis van Portugal naar Nederland werd vaak met het openbaar vervoer afgelegd. Sommigen reisden met de trein, anderen met de bus. Eerder is al aangegeven dat Portugal is aangesloten bij het Schengenakkoord, evenals Spanje, Frankrijk en België. Vanaf 1995 konden Angolezen die Portugal met een Schengenvisum waren binnen gereisd dus zonder grenscontroles legaal over land doorreizen naar Nederland. Alhoewel het voor Angolezen met een Schengenvisum in principe goed mogelijk was, heb ik – behalve een jongeman die door een organisatie werd vervoerd – niemand gesproken die van Portugal naar Nederland is gevlogen. Diegenen die niet in het bezit van een geldig Schengenvisum waren – bijvoorbeeld na een *visum-overstay* –, konden ook relatief gemakkelijk over land naar Nederland of andere Schengenlanden reizen. De personencontrole aan alle grenzen was immers minimaal vanwege het vrije verkeer van personen. Landen als Engeland of Zwitserland waren niet aangesloten bij het Schengenakkoord, waardoor de reis van Portugal naar een van deze landen ingewikkelder was. In deze paragraaf wordt daarom een onderscheid gemaakt tussen het traject Portugal – Schengenland en Portugal – niet-Schengenland.

8.5.1 Portugal – Schengenland

Het is moeilijk om aan te geven of Angolezen overwegend mét of zonder document naar Nederland reisden. Sommigen hebben nadrukkelijk stilgestaan bij mogelijke risico's tijdens de reis van Portugal naar Nederland, terwijl anderen er nauwelijks over hadden nagedacht. Migranten die over land naar Nederland waren gereisd, hadden er soms voor gekozen om hun paspoorten achter te laten bij bekenden in Portugal. Twee respondenten (R2, R4) hebben dit bijvoorbeeld gedaan. Een echte verklaring hadden ze er zelf niet voor, maar hen was verteld dat dit handiger zou zijn. Vanwege de open grenzen was het ook niet noodzakelijk een paspoort te hebben. Toch lijkt het erop dat degenen die met hun eigen paspoort met geldig Schengenvisum naar Nederland reisden het slimmer aan hebben gepakt. Men zou onderweg eventueel toch nog kunnen worden gecontroleerd en dan was het handiger om een paspoort met geldig Schengenvisum te kunnen tonen. Dit was de reden waarom Rui (R85) wel met zijn paspoort was gereisd: “Als we gevraagd zouden worden wat we in Europa deden, konden we gewoon het paspoort laten zien en zeggen dat we op vakantie waren.” Ook Tomé (R90) was met zijn eigen paspoort naar Nederland gereisd. Hij heeft na aankomst zijn

paspoort opgestuurd naar vrienden van zijn ouders in Portugal. Flavio (Z5-1) had eerst een jaar in Portugal gewoond en geen geldig visum meer. Tijdens de reis wilde hij wel in het bezit zijn van een document. Hij heeft toen de Portugese identiteitskaart van zijn broer meegenomen. Maar dat was volgens hem geen groot probleem: “Mijn broer heeft zelf een kopie van het bewijs op zak, omdat hij bang is het originele kwijt te raken. Hij weet niet eens dat ik het echte document heb meegenomen.”

Volgens sommige respondenten waren er ook mensensmokkelaars actief op de route Portugal – Nederland. Daarbij moet niet zozeer gedacht worden aan personen die daar in georganiseerd verband min of meer geprofessionaliseerd mee bezig waren, maar eerder aan individuen die in Europa al een legale status hadden en mogelijkheden voor bijverdiensten zagen. Een respondent (R77) schetste een situatie die erg veel lijkt op de manier waarop zaken worden gedaan in Angola:

“Er zijn mensen die er een *negócio* (handeltje) van hebben gemaakt om mensen te vervoeren. Geen organisaties of netwerken of zo.... Iedere Angolees wil wel zoiets doen.”

Ditzelfde beeld duikt op in verklaringen van getuigen in een van de geanalyseerde opsporingsdossiers. Flavio (Z5-1) had in Lissabon, in de wijk *Sacavém*, gehoord dat ene ‘X’ de Nederlandse nationaliteit had. In de Angolese gemeenschap was algemeen bekend dat je een gesprek met hem moest regelen als je naar Nederland wilde. Flavio verklaarde bij de politie:

“Een vriend van me vertelde over hem. Met die vriend ben ik op een gegeven moment naar X gegaan en die vriend zei dat ik naar Nederland wilde. X zou de dag daarop vertrekken. Hij zei dat als ik meeding naar Nederland, ik een nacht bij hem zou slapen en dat hij me daarna zou afzetten bij een centrum voor asiel. Ik heb hem toen gezegd dat ik wat geld had voor benzine. Ik zei hoeveel geld ik had. Dat was ongeveer 300 euro. Dat was alles wat ik had.(....) Ik was van plan geweest er een bed voor te kopen. X zei dat dit geld genoeg was en dat ik hem dit moest geven. Dat heb ik gedaan. (...) X haalde me de dag daarop thuis op. Daarna hebben we nog anderen opgehaald; ik weet niet of zij geld betaald hebben. Een van de anderen in de auto sprak de hele tijd over de buurvrouw van X in Luanda.”

Het is moeilijk in te schatten in hoeverre dit verhaal betrouwbaar is, omdat de getuige verschillende versies van het verhaal heeft verteld. In een latere verklaring zei hij bijvoorbeeld dat niet hij, maar zijn moeder met de vriend had gesproken over de mogelijkheid om naar Nederland te gaan. In die versie zou Flavio de 300 euro aan zijn moeder hebben gegeven, die het op haar beurt aan X had betaald om Flavio mee naar Nederland te nemen. In de verschillende versies is de rol van X echter gelijkblijvend. X kende gewoon mensen in Lissabon die geld bijschnabelden door klanten bij hem aan te brengen. Eenmaal in Nederland aangekomen, zouden de klanten bij X thuis slapen. Uit verklaringen van een andere inzittende – de man die over de buurvrouw sprak – blijkt dat er geen vaste prijs gehanteerd werd door X. Bij de politie verklaarde de tweede inzittende (Z5-2) het volgende:

“Ongeveer een maand geleden kwam ik X tegen op het station *Santa Apolonia* in Lissabon. Ik kende X nog uit Angola en wist dat hij in Nederland woonde. Ik vroeg of hij mij naar Nederland kon brengen, maar op dat moment kon hij niet. Toen heb ik hem mijn telefoonnummer gegeven en gevraagd of hij mij wilde bellen als hij

weer eens in Lissabon was. Afgelopen zondag werd ik gebeld door een man, ik ken zijn broer die in Lissabon woont en ik had hem ook al eens gezien. Hij zei dat ik naar het huis van zijn broer moest komen. Daar kwam later op de dag ook X. Hij had een auto en ik vroeg hem of hij mij naar Nederland kon brengen. Ik hoefde alleen maar benzinegeld te betalen. Ongeveer 20 euro. Op maandag zijn wij toen vertrokken naar Zaragoza samen met een jongen die ik daarvoor nog niet had gezien.”

In een ander opsporingsdossier (Z2) verklaarden Angolezen dat zij ook met de auto van Portugal naar Nederland waren gebracht. Deze chauffeur rekende wel een min of meer vaste prijs van ongeveer 330 euro voor de rit van Lissabon naar Nederland.

Waarom waren sommige financieel weinig daadkrachtige mensen bereid honderden euro's te betalen om met de auto naar Nederland te gaan, als voor ongeveer een derde van de prijs met de bus kon worden gereisd? Een van mijn respondenten (R29) had zichzelf deze vraag ook gesteld. Hij kende een man die in ruil voor geld Angolese migranten onder andere naar Duitsland en Nederland heeft gebracht. Zelf ging de respondent ervan uit dat sommige migranten als een vorm van zekerheid onder begeleiding van iemand waren gereisd. “Als ze met hem gingen, zorgde hij dat alles was geregeld. Dat ze wisten waar ze heen gingen en hoe ze alles moesten aanpakken.” Vooral migranten die nog geen familieleden of kennissen in Europa hadden, maakten volgens hem gebruik van deze vorm van assistentie.

Zoals altijd, zijn op deze regel altijd weer uitzonderingen. Bonefacio (R54) bijvoorbeeld, kende niemand in Nederland, is wel door derden geholpen, maar niet met de auto gereisd. Opvallend aan zijn verhaal is dat er Congolese organisatoren bij de organisatie van de reis betrokken waren:

“In Lissabon had ik contact opgenomen met Congolezen die in België wonen. Ik had gehoord dat ze mensen smokkelen. Zo werkt het met alle Congolezen die dit doen; ze wonen in België of Frankrijk, maar zoeken hun klanten in Portugal. Ze spreken ook Portugees. We hadden telefonisch contact gehad en ik had gezegd dat ik en een vriend van me op een bepaald tijdstip met *Eurolines* zouden aankomen in Brussel. Ik heb gezegd wat voor kleding ik aanhad en dat ik een bril had, zodat ze precies zouden weten op wie ze moesten wachten. Ik reisde zonder paspoort naar Brussel, want mijn Schengenvisum was al lang verlopen. We werden niet gecontroleerd tijdens de reis. In Brussel stonden ze op ons te wachten, we hebben een nacht bij ze geslapen en zijn toen met de auto naar Rotterdam gereden.”

8.5.2 Portugal – niet-Schengenland

Alhoewel sommige migranten er dus voor kozen tijdens de reis assistentie van een derde te gebruiken, kon de reis in principe zonder hulp plaatsvinden. Dit lag anders voor personen die naar landen wilden reizen die niet bij het Schengenakkoord waren aangesloten, zoals Engeland of Zwitserland. Vanuit Portugal moest dan nog een extra grensovergang genomen worden. Vooral Engeland werd aantrekkelijk gevonden, vanwege de goede voorzieningen om hangende de asielprocedure te werken (R22, R80, R86). Andere redenen waarom Engeland volgens respondenten aantrekkelijk was, waren dat het sociale zekerheidssysteem er goed zou zijn, dat asielzoekers er redelijk snel een eigen huis zouden kunnen bewonen – en dat eventueel weer kunnen onderverhuren. En

– *last but not least* – het klonk gewoon goed om tegen landgenoten te kunnen zeggen dat je in ‘Londen’ woonde (R22, R62). Misschien nog meer dan Nederland, was het in bepaalde periodes daarom voor Angolezen populair om naar Engeland te migreren. Uitgezonderd de Angolezen die ondertussen de Portugese nationaliteit hadden verkregen, bleek de Engelse grensovergang erg moeilijk zonder min of meer ‘professionele’ hulp genomen te kunnen worden.

Reizen met behulp van (vervalste) documenten

Jarenlang stonden bij Europese opsporingsdiensten het Portugese paspoort en met name de Portugese identiteitskaart er om bekend dat ze gemakkelijk te vervalsen waren (E11, E81). Angolezen stonden op hun beurt weer bekend als ‘grootverbruikers’ van deze vervalste Portugese documenten. In 2001 vertegenwoordigden zij bijvoorbeeld de grootste groep in Portugal die was aangetroffen met vervalste documenten (Relatório Anual de Segurança Interna, 2001: 67). Ook in Nederland vertegenwoordigden Angolezen op een zeker moment de grootste groep die was aangetroffen met vervalste Portugese documenten (Kmar 2003: 30). In Portugal was een levendige handel in valse Portugese paspoorten en identiteitskaarten en met deze vervalsingen konden migranten van het Europese vasteland naar Engeland reizen. Respondenten noemden Portugal de “bron” van valse paspoorten. Verschillende respondenten (R18, R63) zeiden dat Portugal bekend stond als de beste plaats in Europa om goedkope gestolen of vervalste paspoorten te kopen. Een van hen zei dat het er bijvoorbeeld veel gemakkelijker dan in Engeland was, waar hij ook enige tijd had gewoond. De markt van valse Portugese reisdocumenten was zo groot dat Brazilianen zelfs via Portugal naar de Verenigde Staten reisden. Volgens de Portugese immigratiedienst SEF was er een frequent gehanteerde route waarbij vanuit Brazilië naar Spanje werd gevlogen om van daaruit met de auto naar Lissabon te rijden. In Lissabon werden dan vervalste Portugese identiteitskaarten gekocht. Daarmee probeerde men een echt Portugees paspoort te bemachtigen om met dit paspoort door te reizen naar de VS of Engeland (Correia da Manhã, 2004).

Tot 2001 werden vaak simpelweg de foto’s op de paspoorten verwisseld. Een andere methode was het vervaardigen van compleet valse paspoorten. Enkele jaren geleden nog, heeft de SEF een organisatie opgerold waar tientallen personen bij paspoortvervalsingen betrokken waren. Daarbij werden duizenden paspoorten en ondersteunende documenten om paspoorten te vervalsen in beslag genomen (Kellen, 2005: 15). Sinds de invoering van nieuwe paspoorten in 2001 werd het vervalsen bemoeilijkt en hebben vervalsers zich vooral toegelegd op de vervalsing van Portugese identiteitskaarten (Portugal Diário, 2003). Omdat de identiteitskaart – de naam zegt het al – een kaart is en geen boekje zoals een paspoort, zouden deze kaarten volgens een expert van de Marechaussee veel gemakkelijker zijn na te maken (E43). Volgens een respondent van de Portugese immigratiedienst SEF (E81) waren deze *Bilhetes de Identidade* onder Angolezen erg gewild, omdat daarmee naar alle Europese landen – inclusief Engeland – gereisd kon worden. Met een goed vervalste identiteitskaart kon eventueel ook een officieel paspoort worden aangevraagd. Vooral drugsverslaafden zouden volgens hem hun iden-

titeitskaart aan vervalsers verkopen.¹⁹⁴ De prijs voor vervalste documenten zou rond de 1.000 dollar liggen (Carneiro e.a., 2005: 426).

Alhoewel Angolezen er dus om bekend stonden gebruik dat zij gebruik maakten van vervalsingen, gebeurde het vervalsen zelf volgens de SEF meestal door Portugezen, Pakistani of Indiërs. Carneiro e.a. stellen echter dat Angolezen zelf ook geregeld actief zijn bij vervalsingactiviteiten (Carneiro e.a., 2005: 197). In 2003 nog heeft de SEF een groep van tien Angolezen en één Moldaviër opgepakt die zich bezig hield met de handel en vervaardiging van valse reisdocumenten. Zij verstuurden valse Engelse en Portugese identiteitsbewijzen en verblijfspapieren vanuit Engeland per briefpost naar Lissabon. In Lissabon werden de documenten van foto's en de juiste namen voorzien en verkocht aan personen die naar Engeland wilden reizen. Dit waren voornamelijk Angolezen, maar ook Brazilianen, Moldaviërs en Oekraïners hebben gebruik gemaakt van de diensten van de groep. Voor de opsporingsdiensten bleef het onduidelijk of de documenten in Engeland of in Portugal waren vervaardigd. Alhoewel de documenten enkele zetfouten vertoonden, waren ze volgens de SEF van zeer goede kwaliteit (Expresso, 2003c). De zaak is in zekere zin uniek, omdat er tot dan toe nog geen samenwerkingsverbanden waren gevonden tussen smokkelaars uit Oost-Europa en Afrika.

De reizen van Sergio (R63) en zijn vriendin zijn exemplarisch voor de wijze waarop Angolezen vanuit Portugal met behulp van valse documenten naar Engeland reisden. Nadat Sergio in 1998 in Portugal was aangekomen en zijn toeristenvisum was verlopen, wilde hij niet illegaal in Portugal blijven wonen:

“Toen kon je voor 500 dollar een vervalst paspoort kopen. Het waren vooral Angolezen die het regelden, maar ook Portugezen of Brazilianen. Portugezen verkopen hun paspoort en vragen weer een nieuwe aan. Het paspoort wordt dan verkocht aan de vervalsers en van een nieuwe foto voorzien. Sommige vervalsers hebben alle apparatuur in huis om een goede vervalsing te maken. Ik weet dat er toen ook mensen in de fabrieken werkten waar ze paspoorten maakten die vervalsingen maakten.”

Met behulp van het vervalste paspoort ging hij op weg naar Engeland. Alle papieren waarop zijn echte naam stond heeft hij bij een kennis in Portugal achtergelaten. Met alleen het valse Portugese paspoort en een tas is hij naar Frankrijk gegaan en vandaar naar Engeland gevlogen. Meerdere Angolezen reisden volgens hem via Frankrijk of Spanje, omdat deze autoriteiten vervalsingen van Portugese paspoorten minder snel opmerkten dan Portugese grenswachten. In Frankrijk werd zijn paspoort grondig onderzocht, maar de vervalsing bleek degelijk en hij mocht doorreizen. Nadat hij enige tijd in Engeland had gewoond, was het de bedoeling dat zijn vriendin en hun gezamenlijke kind vanuit Angola naar Engeland zouden komen. Zijn vriendin is zonder problemen naar Portugal gereisd en had in Lissabon een valse identiteitskaart gekocht. Daarmee is ze naar Spanje gegaan. Maar daar maakte ze een kapitale fout. Ze had in Portugal haar vliegticket naar

¹⁹⁴ Ook in Nederland is het een bekend gegeven dat gemarginaliseerde personen hun paspoorten verkopen aan vervalsers. Het aantal aangiften van diefstal of vermissing van Nederlandse paspoorten is de laatste jaren sterk toegenomen. Een analyse naar de achtergrond van personen die in de periode 1999–2002 vier maal of vaker (sommigen 13 keer) aangifte deden van diefstal of vermissing van hun paspoort, wees uit dat 100% van deze groep politie-antecedenten had. 45% van deze groep stond geregistreerd als harddruggebruiker/alcoholist (Kmar, 2003: 24).

Engeland met haar *cartão-multi-caixa* (soort bankpas) gekocht en haar eigen naam was toen automatisch op het ticket verschenen. Op de valse identiteitskaart stond echter een andere naam. De grensbewaking hield haar aan en vroeg om verdere uitleg. Sergio had haar van tevoren verteld dat als er iets fout zou gaan, ze “asiel” zou moeten zeggen en vertellen dat ze haar man achterna ging die in Engeland woonde. Nadat ze dit gezegd had en naar een opvangcentrum was gebracht, heeft ze Sergio opgebeld. Hij raadde haar aan om de mobiele telefoon te verkopen en van dat geld terug naar Portugal te gaan. Dit heeft ze gedaan. Vanuit Engeland heeft Sergio haar geld toegestuurd waarmee ze terug is gereisd naar Angola.

Nederland als transitland

Dezelfde reden die Sergio gebruikte om via Frankrijk naar Engeland te reizen – minder strikte controle – zou volgens sommige respondenten ook een van de redenen zijn geweest waarom Angolezen ‘bij toeval’ in Nederland terecht waren gekomen. Angolese migranten die Engeland als bestemmingsland voor ogen hadden, gebruikten Nederland namelijk ook als transitland om naar Engeland te reizen. Op een gegeven moment was dit een bekende route. Een respondent (R22) vertelde bijvoorbeeld hoe zijn neef via Nederland naar Engeland was gereisd:

“Hij had al heel lang in Portugal gewoond en werkte in de bouw. Hij vond het leven zwaar, is naar Nederland gekomen en van daaruit naar Engeland gevlogen. Hij heeft in de toiletten zijn paspoort verscheurd, bij aankomst asiel aangevraagd en gezegd dat hij uit Angola kwam.”

Verskillende Angolese migranten ‘van het eerste uur’ die in Nederland woonden, gaven aan dat ook zij aanvankelijk van plan waren geweest via Nederland naar Engeland te reizen. Manelito’s (R2) zus wilde bijvoorbeeld via Nederland naar Engeland reizen, maar werd opgepakt en vroeg in Nederland asiel aan. In paragraaf 6.6 is al aangegeven dat David (R39) door smokkelaars naar Engeland zou worden gebracht, maar uiteindelijk in Nederland was gestrand. Hij vertelde me dat veel landgenoten eigenlijk liever in Engeland dan in Nederland zouden wonen, maar dat de reis naar Engeland moeilijker was. Silvio (R141) had dit ondervonden. Hij had op het vliegveld van Lissabon een landgenoot ontmoet bij wie hij had overnacht. Die persoon vertelde iemand in Nederland te kennen die hem naar Engeland zou kunnen brengen. Silvio ging naar Nederland, maar nadat hij een tijd bij de betreffende man had gewoond, bleek dat het niet ging lukken om naar Engeland te gaan. Toen werd hem aangeraden om maar in Nederland asiel aan te vragen. Een respondent (R129) die al sinds 1992 in Engeland woont, schetste een zelfde beeld. Nederland zou in eerste instantie een transitland zijn geweest vanwaar naar Engeland zou worden gereisd en pas later een bestemmingsland zijn geworden:

“Vooral van 1992 tot 1994 zijn er heel veel Angolezen naar Portugal gemigreerd. Veel meer dan vanaf 1998. Vanaf Portugal probeerden ze vooral naar Engeland te gaan. Maar op een gegeven moment werd de Portugese controle steeds strikter en toen zijn ze uitgeweken naar Frankrijk, Spanje, België en ook Nederland. Ik ken veel mensen die via Nederland naar Engeland zijn gekomen. Verschillende zijn ook aangehouden met een vals paspoort en besloten toen asiel in Nederland aan te vra-

gen. Ik denk dat ze er toen achter kwamen dat Nederland ook wel goed was en besloten maar te blijven. Misschien dat er daarna wel meer mensen zijn gekomen.”

Meereizen en look-alike documenten

Vergelijkbaar met Angolese migranten die vanuit Angola naar Europa meereisden met personen die een geldig paspoort hadden, gebeurde dit ook van het Europese vasteland naar Engeland. Een respondent (R43) kende bijvoorbeeld een vriendin met een Portugees paspoort die naar Engeland was gegaan en tijdens de reis een neefje had meegenomen die ze bij de grens presenteerde als haar eigen zoon. De moeder van het jongetje had het ticket betaald en de tante wilde hem wel meenemen. Ook het reizen met behulp van *look-alike* documenten was een methode. Nadat een Angolees de Nederlandse nationaliteit had gekregen, kwam het volgens een respondent (R54) wel voor dat hij zijn Nederlandse paspoort uitleende aan een Angolees die daarmee naar Engeland kon reizen. “Voor ons negers is dat best gemakkelijk, want onze foto’s worden vaak niet goed herkend”, vertelde hij. De afspraak was dan meestal dat degene die naar Engeland reisde direct naar de paspoorteigenaar belde als hij goed en wel was aangekomen. Als de paspoorteigenaar geen telefoontje zou krijgen, dan wist hij dat er waarschijnlijk iets mis was gegaan en zou hij direct de politie kunnen bellen om zijn paspoort als gestolen op te te geven. Als de reiziger wel succesvol de grens was gepasseerd, stuurde hij het paspoort via briefpost terug. Een verdachte uit een van de geanalyseerde politiedossiers had in 1996 een soortgelijke truc ook eens toegepast. Hij verklaarde dat hij het Nederlandse paspoort van zijn eigen zoontje aan een landgenoot had gegeven die met behulp van dat paspoort zijn ongedocumenteerde zoontje naar Engeland liet uitreizen (Z3-1).

De Portugees van Angolese origine Pedro Damba pakte een en ander wat groter aan, maar gebruikte min of meer een combinatie van de hierboven genoemde methoden. Hij werd ervan verdacht in 2000 tientallen keren naar Engeland te zijn gereisd ter begeleiding van Angolese migranten. De meerderheid van zijn cliëntèle bestond uit tieners en kinderen, maar hij begeleidde ook volwassenen. Het grootste gedeelte van zijn klanten kwam op eigen gelegenheid uit Angola naar Portugal, maar sommigen woonden ook al enige jaren of hun hele leven in de arme wijken van Lissabon. Hij voorzag de jongeren tijdens de reis van valse Portugeese identiteitskaarten of andere vervalste documenten. Maar hij gebruikte soms ook de identiteitskaarten van zijn eigen kinderen of neefje. Hij begeleidde de migranten vanuit Faro naar Londen. Zelf kon hij gebruik maken van kortingen om goedkoop te vliegen, omdat hij een vervalste studentenkaart op zijn naam in zijn bezit had. Alhoewel klanten hadden verklaard dat zij 1.000 dollar per reis hadden betaald, bleek hij dus op de kleintjes te letten (Carvalho, 2002; Rechtbank Faro, 2002; Carvalho, 2003; E81).

Terwijl hij zelf in Lissabon woonde en het merendeel van zijn cliëntèle ook in Lissabon ontmoette, koos Damba bewust de luchthaven van Faro om naar Engeland te vliegen. Eén van de redenen waarom hij vanaf dat vliegveld – dat op circa 300 kilometer van Lissabon ligt – vertrok, is waarschijnlijk dat de uitreiscontrole daar minder strikt was. Uit verslagen van de Portugese immigratiedienst SEF blijkt, dat tenminste tussen 1998 en 2000 in veel gevallen geen paspoortcontrole op de vertrekkende vluchten van Faro

naar Engeland plaats had gevonden. In april 1998 waren er bijvoorbeeld 104 vluchten vertrokken zonder dat er uitreiscontrole had plaatsgevonden. De meerderheid van deze vluchten had Engeland als eindbestemming. Er was volgens de SEF onvoldoende capaciteit beschikbaar om tijdens de pieken van toerisme alle vluchten te controleren. De dienst had prioriteit gegeven aan de controle van binnenkomende vluchten. Volgens de krant *Expresso* werd deze informatie ook doorgegeven aan verschillende luchtvaartondernemingen, waardoor werknemers van deze ondernemingen hiervan op de hoogte konden zijn geweest (*Expresso*, 2002c).

Heimelijke grensovergang

Behalve gebruik te maken van reisdocumenten, was het in principe ook mogelijk om heimelijk over land of zee naar een niet-Schengenland te reizen. Illegale migranten die zich hangend onder treinstellen of in de achterbak van een vrachtwagen onder- of over het kanaal naar Engeland proberen te laten smokkelen, zijn genoegzaam bekend. Zonder uitzondering vertelden mijn respondenten dat Angolezen niet bereid waren dat soort risico's te nemen. In de woorden van één van hen:

“Wij gaan niet via trein of boot naar Engeland, omdat wij Portugal als ‘bron’ hebben.” (R63)

Met andere woorden; er waren voldoende mogelijkheden om aan valse papieren te komen als je naar Engeland wilde. De meeste respondenten waren eenduidig wat betreft de route naar Engeland: het moet niet te gevaarlijk worden. Een respondent in Engeland vertelde dat Angolezen onderling wel eens pochen dat ze de meest “*sophisticated migrants*” zijn. Ook volgens hem, reisden Angolezen die naar Engeland gingen niet achter in vrachtwagens, maar als gewone passagiers met het vliegtuig of in de trein. “Sommigen reizen ook bewust Eerste Klas, want dan val je minder op” (R129). Twee andere respondenten vertelden over de route naar Engeland:

“Angolezen die naar Engeland gaan, maken gebruik van *passadores*. Die regelen de reis. Als je met het vliegtuig reist, is het duurder dan wanneer je met de bus of de trein reist. Angolezen verstoppen zich niet in boten of onder treinstellen. We willen wel weg en we willen wel reizen, maar wel op een veilige manier. Ik zou nooit in zo’n bootje de zee oversteken!” (R41)

“Er zijn groepen die weten hoe je daar naartoe moet. Ze maken gebruik van vervalste paspoorten en zo. Via kanaaltunnel of in vrachtwagens...? Nee, dat doen Angolezen niet.” (R30)

In geen enkel krantenartikel waarin illegale migratie naar Engeland via de kanaaltunnel wordt beschreven, ben ik verwijzingen naar Angolese migranten tegengekomen. Het lijkt erop dat voor de reis naar Engeland enigszins hetzelfde adagium opgaat als voor de reis van Angola naar Europa; ik wil het wel proberen, maar het moet niet te gevaarlijk worden.

De enige Angolese migrant die ik heb gesproken die vanuit Portugal naar een ander niet-Schengenland dan Engeland is gereisd, gaf ook aan ‘veilig’ te hebben gereisd. Hij

heeft geen boswandelingen over schimmige bergweggetjes of onbegaanbare passen moeten maken om Zwitserland in te komen:

“Van Portugal ben ik met een vriend met de bus naar Frankrijk gegaan. Gewoon op het Schengenvisum. Er is niemand met ons mee gereisd. We hadden in Portugal wel een telefoonnummer gekregen dat we konden bellen als we in Frankrijk waren aangekomen. Dat hebben we gebeld en toen zijn er Angolezen naar ons toe gereden om ons op te halen. Daarna zijn we van Frankrijk naar Zwitserland met de auto gereden. De chauffeur zei dat hij wist wanneer en waar we makkelijk de grens over konden. Zonder te zijn gecontroleerd, zijn we de grens over gereden. Dat kostte 120 dollar per persoon.” (R64)

Net als van Angola naar Europa, wilden Angolezen die naar Engeland of Zwitserland reisden blijkbaar “reizen als reizigers”, om de woorden van een respondent (R40) uit paragraaf 6.2 nog maar eens te herhalen.

8.6 Opsporing van mensensmokkel in Portugal

Uit voorgaande hoofdstukken is duidelijk naar voren gekomen dat Portugal een cruciale rol heeft gespeeld als transitland voor Angolese migranten die onderweg waren naar Nederland of andere Europese landen. De redenen zijn voor een groot gedeelte de revue gepasseerd; Portugal was relatief makkelijk binnen te reizen, er woonde al geruime tijd een grote Angolese gemeenschap, Angolese migranten vielen niet uit de toon qua taal en cultuur, er waren relatief veel mogelijkheden om zwart te werken, asiel wilde men er niet aanvragen en er was relatief gemakkelijk aan vervalste identiteitsbewijzen te komen. Alhoewel de meeste respondenten verklaarden op eigen gelegenheid te hebben gereisd, blijkt uit voorgaande paragrafen dat Angolese migranten in Europa af en toe wel ad-hoc assistentie van derden inriepen. Bijvoorbeeld door met de auto van Portugal naar Nederland te rijden, of valse reisdocumenten te laten vervaardigen. In dit verband is het relevant na te gaan welk wettelijk regime ten aanzien van mensensmokkel in Portugal gold en op welke wijze uitvoering werd gegeven aan deze regelgeving. Wellicht biedt het wettelijk kader nog een extra aanknopingspunt waarom Portugal aantrekkelijk was als transitland. Kan de strafmaat voor het delict mensensmokkel bijvoorbeeld mede verklaren waarom Portugal als transitplaats schijnbaar aantrekkelijk was?¹⁹⁵ In hoeverre bood de delictsomschrijving van mensensmokkel opsporende instanties mogelijkheden om daders te vervolgen? En in hoeverre had de opsporing van mensensmokkel prioriteit?

8.6.1 *Hulp bij illegale immigratie*

Artikel 27 lid 1 Uitvoeringsovereenkomst Schengen (UOS) verplicht aangesloten partijen sancties te treffen tegen mensensmokkel. De letterlijke tekst van het artikel luidt:

¹⁹⁵ In sommige beleidsstukken wordt gewezen op de afschrikwekkende werking die uit zou gaan van een relatief hoge strafmaat op delicten. In de Memorie van Toelichting van artikel 197a SR waarin werd voorgesteld de strafmaat op mensensmokkel in Nederland van 1 jaar naar 4 jaar te verhogen, werd bijvoorbeeld als argument gebruikt dat Nederland in verhouding met andere Europese landen een lage strafmaat kende. Duitsland en Engeland kenden vrijheidsstraffen van respectievelijk 5 en 7 jaar op het basisdelict (Kamerstukken II 1994/95, 24269, nr. 3).

“De overeenkomstsluitende Partijen verbinden zich ertoe te voorzien in passende sancties jegens eenieder die een vreemdeling uit winstbejag helpt of poogt te helpen het grondgebied van één der overeenkomstsluitende Partijen binnen te komen of aldaar te verblijven, zulks in strijd met de wetgeving van deze Partij betreffende de binnenkomst en het verblijf van vreemdelingen.”

Voor de Nederlandse wetgever vormde dit de reden om vanaf 1993 artikel mensensmokkel in het Wetboek van Strafrecht op te nemen. Toen het Schengenakkoord in maart 1995 in werking trad, was ook Portugal partij bij de overeenkomst (Malheiros & Baganha, 2001). Daarmee was zij vanaf dat moment dus ook gebonden aan de implementatie van artikel 27 lid 1 UOS. Net als veel andere staten heeft Portugal er niet voor gekozen om de wetgeving met betrekking tot mensensmokkel in het Wetboek van Strafrecht op te nemen, maar het in plaats daarvan onderdeel te laten zijn van de vreemdelingenwetgeving. In verband met de opsporingspraktijk maakt dit overigens niet veel verschil, omdat de SEF onder hetzelfde strafvorderlijke regime valt als de politie. Net als de Nederlandse wetgever, heeft ook de Portugese wetgever er niet voor gekozen de term ‘mensensmokkel’ – letterlijk *contrabandear/traficar de pessoas* – te gebruiken. In plaats daarvan wordt de term ‘*auxílio à imigração ilegal*’ gebruikt, dat te vertalen is als ‘hulp bij illegale immigratie’. Op 3 maart 1993 trad *Decreto Lei* nr. 59/93 (*Lei da Imigração*) in werking.¹⁹⁶ De tekst luidde als volgt:

Artikel 93:

- 1) Wie de irreguliere binnenkomst van een vreemdeling in het nationale grondgebied begunstigt of faciliteert, zal gestraft worden met een gevangenisstraf tot 2 jaar.
- 2) Als de pleger de gedragingen in het voornoemde nummer begaat met het oogmerk van winstbejag zal de gevangenisstraf 1 tot 3 jaar zijn.
- 3) De poging is strafbaar.

Artikel 94 voorziet in een aparte strafbaarstelling voor “*associações*” – verenigingen, of groepen – die zich bezig houden met hulp bij illegale immigratie.¹⁹⁷ In 1998 zijn enkele kleine wijzigingen doorgevoerd.¹⁹⁸ Artikel 93 is omgenummerd naar artikel 134 en artikel 94 naar artikel 135. In artikel 134 (93 oud) lid 1 is toegevoegd dat de begunstiging of facilitering “in welke vorm dan ook” kan plaatsvinden. Ook is de strafmaat in sommige gevallen omhoog gegaan; handelingen die onder lid 1 vallen worden vanaf 1998 bedreigd met een straf tot 3 jaar, handelingen die onder lid 2 vallen met een straf van 1 tot 4 jaar. De inhoud van artikel 135 (94 oud) is ongewijzigd gebleven. Ook in

¹⁹⁶ Volledigheidshalve kan vermeld worden dat aan mensensmokkel gerelateerde of daarop gelijkende handelingen als mensenhandel en valsheid in geschrifte ook apart strafbaar zijn gesteld in het Portugese Wetboek van Strafrecht. Respectievelijk in de artikelen 169, 256 van de *Código Penal*, het Wetboek van Strafrecht. Aan deze artikelen zal echter verder geen aandacht worden geschonken.

¹⁹⁷ Artikel 94:

- 1.) Wie een groep, organisatie of vereniging opricht met het doel uitvoering te geven aan de misdaad in het voornoemde artikel, zal gestraft worden met een gevangenisstraf van 1 tot 5 jaar;
- 2.) Dezelfde straf zal worden opgelegd aan degene die deelneemt aan dergelijke groepen, organisaties of verenigingen;
- 3.) Wie de leiding heeft over groepen, organisaties of verenigingen die in de voornoemde nummers genoemd zijn, zal gestraft worden met een gevangenisstraf van 2 tot 8 jaar;
- 4.) De poging is strafbaar.

¹⁹⁸ *Decreto Lei* nr. 244/98, 8 augustus 1998.

2003 zijn enkele wijzigingen doorgevoerd. Omdat deze wijzigingen plaats hebben gevonden ná de periode waarin de meeste Angolezen naar Nederland zijn gekomen, zijn deze in het kader van dit onderzoek minder relevant. Later zal er in deze paragraaf echter nog kort aandacht aan worden besteed.

Strafmaat

In vergelijking tot andere Europese landen is de strafmaat op het basisdelict in Portugal altijd relatief laag geweest, maar niet bijzonder laag. In Portugal kon het basisdelict ‘hulp bij illegale migratie uit winstbejag’ vanaf 1998 gestraft worden met 4 jaar gevangenisstraf. In Spanje stond de maximale straf voor het basisdelict in 1999 ook op 4 jaar.¹⁹⁹ In Nederland was dit in diezelfde periode eveneens 4 jaar, terwijl het midden jaren negentig in Duitsland en Engeland respectievelijk 5 en 7 jaar gevangenisstraf kon opleveren.²⁰⁰ Artikel 135 (94 oud), waarin deelnemers aan de georganiseerde variant van het delict met een gevangenisstraf tot 8 jaar worden bedreigd, geeft aan dat vooral wanneer hulp bij illegale immigratie ‘professioneler’ is, het in Portugal als een relatief zwaar delict wordt erkend.²⁰¹ Dit is ook in veel andere Europese landen, waaronder Nederland, het geval.

Winstbejag

Het is opvallend dat het bestanddeel ‘winstbejag’ in Portugal vanaf het moment van invoering van de wet, als een strafverzwarend element is opgenomen en – in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Nederlandse wet – niet als bestanddeel van de delictsomschrijving van het basisdelict. De Portugese opsporing stond vanaf het moment van invoering van de wet dus nooit met lege handen als niet kon worden bewezen dat de hulpverlener met het oogmerk om winst te maken handelde. Ook zonder dit bewijs kon er immers ook tot strafvervolgning over worden gegaan op grond van artikel 93 lid 1.²⁰²

Werkingsfeer

De hierboven besproken elementen zullen in de praktijk een mineur effect hebben gehad op rol van Portugal als transitland. De strafmaat was wellicht iets lager dan gemiddeld in Europa, maar daar stond tegenover dat de opsporing winstbejag niet behoefde aan te tonen om tot een veroordeling te komen. De werkingsfeer van de Portugese wetgeving met betrekking tot hulp bij illegale immigratie bracht echter grotere consequenties met zich mee. Uit de tekst van artikel 27 UOS valt op te maken dat de beschermende werking van de te implementeren wetgeving om mensensmokkel tegen

¹⁹⁹ *Código Penal* artikel 318bis lid 2, *Lei Orgánica* 14/99, 9 juni.

²⁰⁰ Kamerstukken II 1994/95, 24269, nr. 3, p. 1-2.

²⁰¹ Overigens is het opvallend dat uit lid 3 van dit artikel duidelijk naar voren komt dat de Portugese wetgever er klaarblijkelijk vanuit is gegaan dat de georganiseerde criminaliteit zich nog altijd kenmerkt door een piramidale structuur waarbij één persoon als duidelijke leider fungeert. Dit is een visie die sinds de parlementaire enquêtecommissie van 1996 in Nederland niet meer sterk wordt aangehangen. Het zal in de praktijk waarschijnlijk moeilijk zijn een dergelijke leidende rol te bewijzen.

²⁰² Deze constructie lijkt bijzonder goed werkbaar en de vraag dringt zich op waarom Nederland nimmer voor deze constructie heeft gekozen.

te gaan, niet slechts diende toe te zien op het nationale grondgebied. Er diende in sancties te worden voorzien tegen eenieder die uit winstbejag hulp verleent aan een vreemdeling om “het grondgebied van één van de bij de overeenkomst betrokken partijen binnen te komen” [cursivering jvw]. Dit is de reden waarom in Nederland in artikel 197a SR ook is opgenomen dat de behulpzaamheid strafbaar is als een vreemdeling “enige andere staat welke gehouden is mede ten behoeve van Nederland grenscontrole uit te oefenen” binnen tracht te komen. Daarmee is sinds 1993 het binnensmokkelen in Nederland, alsook het smokkelen vanuit Nederland naar andere Schengenlanden strafbaar gesteld. Een tweede eis die artikel 27 UOS stelt is dat niet slechts hulp bij de binnenkomst, maar óók bij het “verblijven” strafbaar wordt gesteld.

De Portugese wetgeving van 1993 en 1998 echter, voorzag slechts in een strafbaarstelling ten aanzien van de begunstiging of facilitering van de irreguliere *binnenkomst* in het *nationale grondgebied*. Dit impliceert ten eerste dat hulp bij illegaal verblijf niet strafbaar was gesteld en ten tweede dat hulp bij uitsmokkel naar andere staten die waren aangesloten bij het Schengenakkoord niet strafbaar was gesteld. Op grond van artikel 27 lid 1 van de UOS zouden deze handelingen echter in 1995 al “van passende sancties” moeten zijn voorzien. Pas in 2003 is de wetgeving op dit punt gewijzigd en is hulp aan illegale migranten die in Portugal verblijven of Portugal gebruiken als transitplaats, strafbaar gesteld in artikel 134a.²⁰³ Deze wijzigingen zijn volgens de Memorie van Toelichting een direct gevolg geweest van richtlijn 2002/90/CE van de Raad van Europa van 28 november 2002, waarin een Europese definitie van hulp bij illegale binnenkomst, transit en verblijf staat omschreven.²⁰⁴ De wijziging heeft dus niet op instigatie van de Portugese wetgever zelf plaatsgevonden, maar betrof een harmoniseringsvoorschrift vanuit de Europese Unie.

Op basis van het bovenstaande kan geconcludeerd worden dat de opsporingsdiensten in Portugal tot 2003 geen opsporingshandelingen verrichtten naar hulp bij *het verblijf* van irreguliere vreemdelingen in Portugal, of smokkel *uit* Portugal. Ter verduidelijking van de problematiek die dit oproept een casus:

Flavio is een Angolese jongeman die op een normaal toeristenvisum naar Portugal is gereisd. Hij had het doel om te gaan werken, maar na ongeveer een jaar bleek er weinig werk te zijn en is zijn visum verlopen. Via via heeft hij gehoord dat ene Paulo mensen mee naar Nederland neemt. Van vrienden die al in Nederland zitten heeft hij gehoord dat het leven daar veel gemakkelijker is. Na wat rondvragen vindt hij Paulo. Paulo is een in Spanje woonachtige Angolees met de Nederlandse nationaliteit die regelmatig naar Portugal reist. Afgesproken wordt dat hij in ruil voor 300 euro de jongeman mee naar Nederland neemt. Flavio besluit op het aanbod in te gaan en samen met nog twee andere Angolezen die ook naar Nederland willen, vertrekt Paulo enkele dagen later met de auto richting Rotterdam.

Tot 2003 – in weerwil van de implementatievoorschriften van het Schengenakkoord – was het hierboven omschreven handelen in Portugal niet strafbaar. Opvang noch uitsmokkel van illegale migranten was immers strafbaar gesteld en dus was het handelen van Paulo ook niet strafbaar. Een inspecteur van de SEF erkende desgevraagd dat de

²⁰³ Decreto Lei nr. 34/2003, 25 februari 2003.

²⁰⁴ *Dos Estrangeiros, Novo Regime Jurídico de entrada, permanência, saída e afastamento do território nacional* 2003, 2ª edição, Dislivro p. 33.

opsporingsdienst vóór de wetswijzigingen van 2003 soms wel kon waarnemen dat Portugal als transitpunt werd gebruikt of dat er voorbereidingen werden getroffen om uit te reizen, maar dat er strafrechtelijk gewoonweg niet tegen op kon worden getreden (E81).²⁰⁵

Dat uitsmokkel niet strafbaar was gesteld, heeft er in de praktijk toe geleid dat de al eerder aangehaalde Pedro Damba – de Portugese Angolees die tientallen Angolezen vanuit Faro naar Londen begeleidde²⁰⁶ – niet vervolgd kon worden voor hulp bij illegale immigratie. In deze zaak uit 2002 kon de rechtbank simpelweg niet uit de voeten met artikel 134 (93 oud). De rechtbank is kort in haar overweging ten aanzien van de tenlastelegging van “hulp bij illegale immigratie”:

“Omdat niet is komen vast te staan dat zelfs wie dan ook geholpen is bij illegale *binnenkomst* [cursivering jvw] in Portugal, is het noodzakelijk vrijspraak te verlenen met betrekking tot de misdaad van “hulp bij illegale immigratie.”²⁰⁷
(Rechtbank Faro, 5 maart 2002)

Damba kreeg overigens wel zes jaar gevangenisstraf opgelegd gekregen voor valsheid in geschrifte.

8.6.2 Prioriteit

De Portugese overheid heeft lange tijd niet sterk de nadelen ondervonden – of willen onderkennen – van de binnenkomst van Angolese irreguliere migranten. Ook irreguliere migratie *naar* Portugal had daarom voor de Portugese opsporingsdiensten geen sterke prioriteit. Baganha e.a. stellen dat Portugal ten aanzien van immigratie in feite altijd een beleid van *laissez faire, laissez passer* heeft gevoerd. Alhoewel het aantal illegalen in Portugal vanaf de jaren tachtig sterk is toegenomen, heeft de overheid nimmer een poging ondernomen tot het voeren van een serieus uitzettingsbeleid (Baganha, Ferrão & Malheiros, 2002: 75). Immigratieproblematiek heeft lange tijd geen onderdeel uitgemaakt van de Portugese politieke agenda. Daarvoor zijn verschillende redenen.

Anders dan bijvoorbeeld Spanje, Italië of Griekenland, is Portugal in de eerste plaats nooit geconfronteerd geweest met aangespoelde verdronken Afrikaanse migranten op hun stranden. Er was dan ook weinig ‘morele’ druk of noodzaak om irreguliere migratie aan banden te leggen en de media hebben nooit veel aandacht besteed aan het fenomeen. In de tweede plaats waren de meeste immigranten in Portugal afkomstig uit Portugees sprekende landen. Problemen met integratie hebben lange tijd dan ook geen

²⁰⁵ Bovengenoemde casus heeft werkelijk plaatsgevonden. In paragraaf 8.5 is al eerder naar de zaak van Flavio verwezen. De zaak is aan het licht gekomen doordat de Koninklijke Marechaussee bij de Nederlandse grens een steekproefsgewijze controle hield. Deze informatie is gebaseerd op basis van verklaringen van verschillende inzittenden in de auto. Paulo is uiteindelijk in Nederland op basis van artikel 197a veroordeeld tot 70 dagen gevangenisstraf (Z5).

²⁰⁶ Zie paragraaf 6.5.

²⁰⁷ Als Damba in hetzelfde jaar op dezelfde wijze vanuit Nederland zou hebben geopereerd, zou de Nederlandse rechter – om weliswaar een andere reden – overigens ook tot vrijspraak ten aanzien van het delict mensensmokkel komen. Omdat Engeland geen partij is bij het Schengenakkoord en daarmee niet “enige andere staat welke gehouden is mede ten behoeve van Nederland grenscontrole uit te oefenen”, zou niet worden voldaan aan de Nederlandse delictsomschrijving die tot 2005 in artikel 197a SR was opgenomen.

politiek of maatschappelijk thema gevormd. De meeste immigranten spraken dezelfde taal, hadden hetzelfde christelijke geloof en in verregaande mate dezelfde culturele achtergrond en gebruiken. De immigranten die in Portugal bleven, zorgden met hulp van familie en vrienden voor zichzelf en kwamen goed van pas als goedkope arbeidskrachten in de weinig gereguleerde Portugese arbeidsmarkt. In de derde plaats werd Portugal frequent als transitplaats gebruikt. Veel Angolezen bijvoorbeeld kwamen legaal of schijnbaar legaal met het vliegtuig het land binnen en reisden binnen korte tijd door naar andere landen in Europa. Deze transitmigranten vormden vanuit het perspectief van de Portugese overheid en bevolking geen probleem; ze bleven immers niet in Portugal. In de vierde plaats was asielmigratie geen *hot issue* in Portugal omdat vrijwel geen enkele immigrant asiel aanvraagde. Waar andere Europese landen zoals Duitsland, Nederland, België en Engeland geconfronteerd werden met grote aantallen asielzoekers die overheden tot grote investeringen in opvang dwongen, was dit in Portugal niet het geval. Pas eind jaren negentig, met de illegale instroom van Oost-Europese migranten is het maatschappelijk debat over immigratie en integratie in Portugal serieus op gang gekomen (E84).

De geringe aandacht voor irreguliere migratie in Portugal vertaalt zich ook in de geringe aandacht die er tot nu toe door Portugese wetenschappers voor mensensmokkel en mensenhandel aan de dag is gelegd. Het is opvallend dat er in Portugal vrijwel geen wetenschappelijke literatuur is te vinden met betrekking tot mensensmokkel. Er zijn wel verschillende schrijvers actief bezig, of bezig geweest met het maken van omvangsschattingen en het onderzoeken van de levensomstandigheden van illegale migranten. In dergelijke studies wordt in de zijlijn aandacht besteed aan de wijze van binnenkomst, maar mensensmokkel *an sich* is in Portugal lange tijd nimmer onderwerp van studie geweest. Pas in 2005 is voor het eerst een uitgebreide studie verschenen over het fenomeen in relatie tot Portugal: *O tráfico de migrantes em Portugal; Perspectivas sociológicas, jurídicas e políticas* (Carneiro e.a., 2005) Gevraagd naar de reden waarom zo'n studie zo lang op zich heeft laten wachten, antwoordde de coördinator van het project (E82) dat de verschijnselen mensensmokkel en mensenhandel pas de laatste vijf, zes jaar bestaan:

“Daarvoor kwamen er natuurlijk wel Afrikanen naar Portugal, maar zowel voor het regelen van de reis als hun verblijf in Portugal maakten zij vooral gebruik van hun sociale netwerken. Het zou wel kunnen dat er misschien met visa geknoeid werd in de landen van herkomst, maar er zijn nooit signalen geweest dat er sprake was van georganiseerde smokkel naar Portugal.”

Toen immigratie vanuit Oost-Europa op gang kwam, waren die signalen er wél en daarom ligt in het wetenschappelijk onderzoek naast mensenhandel uit vooral Brazilië, de nadruk sterk op mensensmokkel vanuit Oost-Europa. Ook in de Portugese media zijn er de laatste jaren regelmatig berichten verschenen over menssmokkel en -handel uit deze gebieden. Oekraïners, Moldaviërs en Roemenen zouden zich vooral richten op het organiseren van ‘pakketreizen’ om hun klanten in Portugal illegaal aan werk te helpen in de bouw. Brazilianen zouden zich vooral bezighouden met het in de prostitutie brengen van vrouwen (Expresso, 2002a; Expresso, 2003d; Expresso, 2004).

Ook de Portugese immigratiedienst SEF blijkt haar aandacht niet te hebben gericht op Afrikanen die Europa binnenkomen, maar eerder op irreguliere migratie vanuit Oost-

Europa. De meeste Afrikanen gebruiken volgens de SEF geen maffiose mensensmokkelorganisaties. Zij zouden volgens een vertegenwoordiger van de SEF meestal met behulp van familiale netwerken reizen en op basis van solidariteit geholpen worden. Vooral ten aanzien van migratie vanuit Oost-Europa en Brazilië zouden echter wel maffiose structuren actief zijn die migranten uitbuiten. Voor de SEF ligt de prioriteit dan ook niet bij het opsporen van irreguliere migratie vanuit Afrika.

8.7 Conclusie

Dit hoofdstuk is aangevangen aan met een beschrijving van de moeilijke en soms uitzichtloze situatie van transitmigranten buiten- en binnen Europa. De transitsituatie waarin Angolezen in Portugal verkeerden, is nauwelijks te vergelijken met die van transitmigranten in bijvoorbeeld Marokko voordat zij naar Europa kunnen reizen, of Afghanen die in Frankrijk op een oversteek naar Engeland wachten. Angolezen reisden meestal met een regulier visum het land binnen, ‘gingen op’ in de multiculturele samenleving in de grote Portugese steden, spraken de taal en kenden de cultuur en konden relatief onopvallend door het leven gaan. Er kunnen grofweg drie groepen Angolese migranten worden onderscheiden die Portugal hebben aangedaan voordat zij naar Nederland of andere landen zijn doorgemigreerd.

Een eerste groep bestond uit migranten die direct vanuit Angola naar Portugal waren gereisd met het doel door te reizen naar een ander land. Zij vonden vaak voor enkele dagen of weken onderdak bij familie, vrienden of kennissen. Soms betaalden zij in ruil hiervoor een kleine bijdrage, maar meestal niet. Migrant die geen familieleden of kennissen in Portugal hadden overnachtten in (informele) pensions. Doordat de meeste migranten door hun sociale netwerk werden opgevangen, was de kans om uitgebuit te worden gering.

Een tweede groep bestond uit migranten die op de bonnefooi naar Portugal waren gegaan, met name met het doel daar te werken in de informele economie. Vanaf eind jaren negentig ondervonden Angolese immigranten echter steeds sterkere concurrentie op de informele arbeidsmarkt van goed opgeleide, hardwerkende Oost-Europeanen die met weinig salaris genoeg namen. Na verloop van tijd – weken tot enkele jaren – besloten sommige Angolezen om door te migreren naar andere Europese landen om daar asiel aan te vragen.

Tot slot was er nog een derde groep Angolezen die langer dan vijf jaar in Portugal had gewoond voordat zij besloten naar een ander Europees land te gaan om daar asiel aan te vragen. Vanwege de lengte van de periode dat zij in Portugal hebben gewoond, is het discutabel of zij nog wel als ‘transit’ migranten kunnen worden aangeduid. Onder andere discriminatie, lage lonen, slechte kansen op de arbeidsmarkt en de lange en kostbare periode om uiteindelijk gelegaliseerd te worden, hebben ertoe bijgedragen dat zowel illegale als gelegaliseerde Angolese migranten die lange tijd in Portugal hadden gewoond hun geluk elders wilden beproeven.

Angolezen hebben nauwelijks in Portugal asiel aangevraagd. De Portugese asielwetgeving was minder aantrekkelijk dan de asielwetgeving in andere Europese landen. Ango-

lese asielzoekers kregen slechts zelden een status. Sommige respondenten en experts waren ervan overtuigd dat de bilaterale verhouding tussen Portugal en Angola hierbij een rol heeft gespeeld. Een aanzienlijk gedeelte van het geringe aantal Angolese asielzoekers dat vanaf midden jaren negentig wél asiel in Portugal heeft aangevraagd, had eerder in een ander Europees land asiel aangevraagd en is op basis van een Dublin-claim naar Portugal teruggezonden.

De meeste Angolezen die naar Schengenlanden wilden, reisden op eigen gelegenheid vanuit Portugal. Soms gebruikten ze tijdens de reis hun eigen reisdocument, soms een vervalst of geleend reisdocument en soms geen enkel reisdocument. Over het algemeen werd met de bus of trein gereisd, maar soms ook met de auto of het vliegtuig. Op zowel de routes naar Schengenlanden als niet-Schengenlanden waren personen actief die geld probeerden te verdienen aan het faciliteren van de irreguliere migranten. Vooral migranten die naar niet-Schengenlanden zoals Engeland of Zwitserland reisden, konden niet zonder enige vorm van (ad-hoc) hulp van derden. Migranten die naar Engeland reisden, maakten bijvoorbeeld regelmatig gebruik van valse documenten die zij op de zwarte markt in Portugal konden kopen. Blijkens verschillende opsporingszaken zijn in Portugal dan ook op vrij grote schaal goed georganiseerde paspoortvervalsers actief geweest, die overigens niet slechts voor de ‘markt’ van Angolese migranten werkten. Andere migranten die naar Engeland reisden, gebruikten *look-alike* documenten of lieten hun kinderen al dan niet tegen betaling meereizen met pseudo-ouders. Ook is het voorgekomen dat migranten tegen betaling onder begeleiding in auto’s de grenzen over werden gereden. Volgens verschillende respondenten is Nederland op een gegeven moment als transitland gebruikt om naar Engeland te reizen en kan dit als een verklaring dienen waarom Angolezen op een gegeven moment in Nederland zijn blijven ‘hangen’. Angolese migranten staken volgens mijn respondenten overigens niet op een heimelijke wijze grenzen over. Het werd over het algemeen te gevaarlijk gevonden en omdat er voldoende andere methoden waren, bestond de noodzaak er ook niet toe.

Het Portugese wettelijke instrumentarium en opsporingsbeleid ten aanzien van irreguliere migratie boden een ideaal kader om Portugal als transitland te gebruiken. Zo zijn er aanwijzingen dat er in Portugal relatief weinig aandacht is geschonken aan mensensmokkel vanuit de Portugeessprekende Afrikaanse landen, omdat werd aangenomen dat irreguliere migratie vanuit Oost-Europa en Brazilië een sterker georganiseerd en uitbuitend karakter had. Ook werden er nauwelijks opsporingsactiviteiten verricht naar mensensmokkel vanuit Portugal naar andere Europese landen. Tot 2003 was dit handelen zelfs niet strafbaar gesteld. Op grond van de professionaliteit en organisatiegraad waarop het Angolese migratieproces is vormgegeven, lijkt de kans echter klein dat Angolese migranten van deze prioriteitsstellingen en wetgeving op de hoogte zijn geweest. De gedeelde historie van beide landen maakte dat Portugal het meest voor de hand liggende land was om Europa binnen te komen. Hooguit hebben het wettelijk kader en de prioriteitsstellingen irreguliere migratie via Portugal weinig ontmoedigd.

9. De asielaanvraag

“Owi watwa, hotanhako.”

“Niet alles wat blinkt is goud”

Mbundu spreekwoord

9.1 Inleiding

Geredeneerd vanuit de rationele keuzebenadering, kan worden verondersteld dat asielmigranten in het land asiel aanvragen waar het asielsysteem voor hen het meest aantrekkelijk is. In literatuur en beleidsstukken wordt geregeld naar bepaalde elementen van het Nederlandse asielbeleid of de uitvoering daarvan verwezen waardoor Nederland aantrekkelijk zou kunnen zijn vanuit het perspectief van asielzoekers of hun smokkelaars. De lange duur van de procedures zou bijvoorbeeld aanzuigend kunnen werken, evenals de vele beroepsmogelijkheden, de goede opvangmodaliteiten en de kans om een andersoortige status dan een vluchtelingenstatus – met name een status op humanitaire gronden – te verkrijgen, (Bijleveld & Taselaar, 2000; Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003; Van Liempt & Doornik, 2006).²⁰⁸

In dit hoofdstuk wordt in eerste instantie een beschrijving gegeven van een viertal onderdelen van het Nederlandse asielbeleid die volgens verschillende experts (E1, E30, E33, E35, E42) mogelijk een ‘aanzuigende’ werking op Angolese asielzoekers hebben gehad. Dit zijn de erkenningspercentages voor een vluchtelingenstatus, het AMA-beleid, het uitstel van vertrekbeleid en de lange procedures in samenhang met het driejarenbeleid. Omdat er de afgelopen tien jaar talloze wijzigingen zijn doorgevoerd op het terrein van het asielbeleid, bestaat al snel het gevaar dat een bespreking van deze elementen verzandt in een exercitie waarbij verschillende statussen, wetsartikelen, rechterlijke uitspraken en beleidsvisies elkaar opvolgen. In het kader van dit onderzoek is een uitputtende en gedetailleerde omschrijving van het asielbeleid echter niet strikt noodzakelijk. Om de kans om te verdwalen in het bos van terminologieën en mutaties zo gering mogelijk te maken, wordt een algemene schets van de verschillende onderdelen gegeven.

Vervolgens wordt beschreven hoe het de Angolese respondenten de eerste periode na aankomst in Nederland (en andere bestemmingslanden) is vergaan. In de voorgaande hoofdstukken is naar voren gekomen dat de meeste respondenten vanuit Angola of Lisbon naar bepaalde bestemmingslanden waren gereisd, omdat ze hadden vernomen dat het daar ‘goed’ zou zijn. Was *Holanda* zo ‘goed’ als men had gehoopt en verwacht? Vanaf paragraaf 9.3 wordt een schets gegeven van de eerste ervaringen van de Angolese migranten in Nederland (en andere asiellanden). Hoe hebben zij de eerste dagen doorgebracht? Hoe wisten zij waar ze asiel moesten aanvragen en hoe ging het proces van de asielaanvraag in zijn werk? In welke mate hebben bepaalde aantrekkelijke elementen van het Nederlandse asielbeleid een belangrijke rol gespeeld, zoals de rationele keuzebenadering veronderstelt? Tot slot wordt aandacht besteed aan de vraag in hoeverre Angolese asielmigranten geld of goederen naar Angola hebben toegestuurd. Van verschillende migrantengroepen is bekend dat zij tijdens of na de asielprocedure zogenaamde *remittances* naar het thuisfront sturen. De sociale netwerkbenadering veronderstelt dat *remittances* migratie als een familiestrategie stimuleren, omdat daarmee de boodschap wordt teruggestuurd over de mogelijkheden en de kansen in het land van bestemming. In hoeverre hebben Angolezen deze positieve boodschap door middel van overmakingen vanuit Nederland gegeven?

²⁰⁸ Zie ook Kamerstukken II, 1998/99, 19 637, nr. 461, p. 9.

9.2 Het Nederlandse asielbeleid

9.2.1 *Verkrijgen van een vluchtelingenstatus*

Als het gemakkelijk is om in een bepaald land een vluchtelingenstatus te bemachtigen, zou dit migranten kunnen aantrekken. In artikel 29 lid 1 onder a verwijst de Nederlandse Vreemdelingenwet 2000 rechtstreeks naar de definitie van een vluchteling als opgenomen in artikel 1 in het Vluchtelingenverdrag. Een persoon die – kort gezegd – in eigen land gegronde vrees heeft om vervolgd te worden op basis van ras, godsdienst, nationaliteit, het behoren tot een bepaalde sociale groep, of het hebben van een bepaalde politieke overtuiging, komt in aanmerking voor een verblijfsvergunning voor asiel.²⁰⁹ Andere landen in Europa erkennen vluchtelingen op basis van deze zelfde definitie.

Alvorens de erkenningspercentages tussen verschillende landen in Europa met elkaar te vergelijken, past het om een waarschuwing te geven. Diverse factoren spelen een rol waarom het zeer moeilijk – zo niet onmogelijk – is om erkenningspercentages over de jaren heen en tussen verschillende landen met elkaar te vergelijken. Spijkerboer (2000:21, 227) bijvoorbeeld, demonstreert dat verschillen in registratie tussen Canada en Nederland ertoe kunnen leiden dat bij een ‘platte’ vergelijking van erkenningspercentages een volledig verkeerd beeld kan ontstaan. Hij toont aan dat de wijze waarop de Canadese asielprocedure was vormgegeven, minder negatieve beslissingen genereerde dan de Nederlandse asielprocedure. Maar er kunnen meer problemen zijn. Zoals in hoofdstuk 1 ook al is aangegeven, verstrekken sommige landen geen gegevens over voorprocedures die de toegang tot de asielprocedure reguleren, terwijl andere landen dat wel doen. Bepaalde landen registreren enkel de hoofdaanvrager van een familie, terwijl andere landen ook kinderen in de statistieken opnemen (Doombos, 2003a: 41). De behandeling van een asielaanvraag kan inclusief eventuele beroepen soms jaren in beslag nemen (Salt, 2005: 27). In het ene land wordt een procedure eerder afgerond dan in andere landen, waardoor een vergelijking over de tijd heen.

Als wetenschappers met alle mogelijkheden tot informatievergaring en analysemethoden die zij ter beschikking hebben nauwelijks een antwoord kunnen geven op de vraag welk land het hoogste erkenningspercentage heeft, dan zou het op het eerste gezicht niet voor de hand liggen dat migranten wél op basis van deze percentages naar een bepaald landen reizen. Tegelijkertijd zou men ook andersom kunnen redeneren. De kans is niet onaannemelijk dat migranten (of hun smokkelaars) niet van alle ‘mitsen en maren’ die academici bij erkenningspercentages plaatsen op de hoogte zijn. In dat geval zouden zij alsnog juist naar die landen reizen, die na een simpele ‘platte’ vergelijking van data de suggestie wekken dat het erkenningspercentage daar het hoogst is. Het zou in dat verband het meest voor de hand liggend zijn als migranten (of smokkelaars) de (openbaar beschikbare) erkenningspercentages vergelijken zoals deze door UNHCR worden gepubliceerd.

²⁰⁹ Een verblijfsvergunning wordt gegeven op basis van art. 28 VW. Zie art. 1f van het Vluchtelingenverdrag voor uitzonderingen.

Als – met alle voorbehouden die hierboven zijn gemaakt – deze erkenningspercentages met betrekking tot het verkrijgen van een vluchtelingenstatus van Angolese asielzoekers in verschillende Europese landen worden vergeleken, dan lijkt de laatste veronderstelling niet op te gaan. Er lijkt geen enkel verband te bestaan tussen een hoge kans op het verkrijgen van een vluchtelingenstatus in de zin van het Vluchtelingenverdrag in een ontvangend land en de komst van nieuwe asielzoekers naar dat land. Van de 146 Angolezen die van 1990-1998 in bijvoorbeeld Tsjechië asiel aanvroegen, kreeg volgens UNHCR maar liefst 21% een vluchtelingenstatus (UNHCR, 1999). Daarmee was Tsjechië voor Angolezen wat betreft de slagingskans om een vluchtelingenstatus te verkrijgen in die periode een van de meest aantrekkelijke landen van Europa. Toch is het in de daaropvolgende jaren voor Angolezen nooit een populair land van bestemming geworden. Een ander voorbeeld: gedurende dezelfde periode 1990-1998 kreeg in Frankrijk ruim 15% van de 7.087 Angolezen die asiel hadden aangevraagd een vluchtelingenstatus. In Nederland kreeg in dezelfde periode slechts een krappe 3% van de 4.594 Angolese asielzoekers een vluchtelingenstatus (UNHCR, 1999). Toch gingen vanaf 1998 veel meer Angolezen naar Nederland, dan naar Frankrijk. De slagingspercentages in Engeland en Zwitserland waren zelfs nog lager dan in Nederland. Over de periode 1990 tot 1998 ontving Engeland 9.900 Angolese asielzoekers, waarvan slechts 0,6% een vluchtelingenstatus kreeg toegewezen. In Zwitserland vroegen in deze periode 5.171 Angolezen asiel aan en kreeg slechts 0,4% in diezelfde periode een vluchtelingenstatus (UNHCR, 1999). Ook deze landen bleven in de daaropvolgende jaren echter populaire bestemmingen. De aantrekkelijkheid van een potentieel bestemmingsland voor Angolezen, kan dus kennelijk nauwelijks gerelateerd worden aan het door de UNHCR gepubliceerde percentage toekenningen op basis van het Vluchtelingenverdrag.

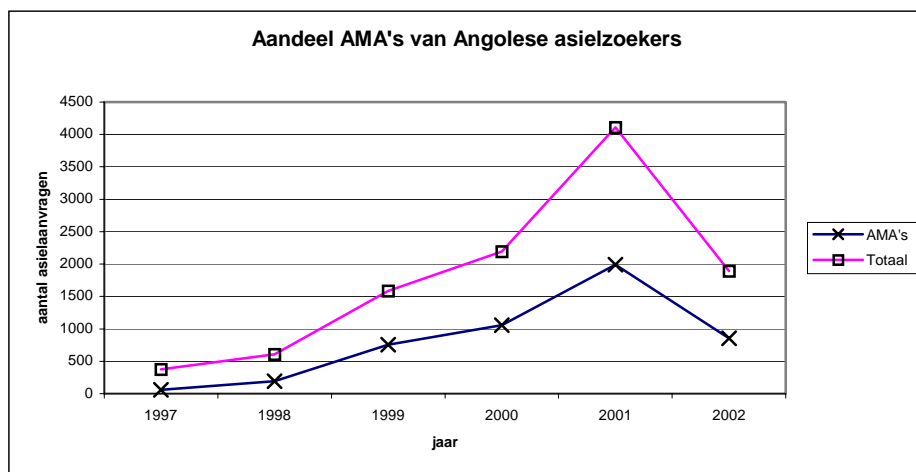
Behalve een vluchtelingenstatus, worden aan asielzoekers ook vaak andere (tijdelijke) statussen op alternatieve gronden verleend. Niet zelden worden deze andere typen statussen vaker toegewezen dan vluchtelingenstatussen. Een van deze statussen is bijvoorbeeld een tijdelijke bescherming op basis van humanitaire gronden. Een vergelijking van slagingspercentages voor de status op basis van humanitaire gronden kan mogelijk wél verklaren waarom Nederland aantrekkelijk was voor Angolese asielzoekers. In de periode 1990-1998 kreeg bijna 28% van de Angolese asielaanvragers in Nederland een status op basis van humanitaire gronden. In dit verband was het aanvragen van asiel in Nederland veel aantrekkelijker dan in bijvoorbeeld Tsjechië (0%), Frankrijk (0%), Duitsland (1%) of Engeland (2%) (UNHCR, 1999). Behalve statussen op basis van humanitaire gronden, worden ook verbijfsstatussen verleend op basis van formele gronden, bijvoorbeeld als de overheid er te lang over heeft gedaan alvorens een beschikking op de asielaanvraag te geven.

Als een land een asielbeleid voert dat vergeleken met andere landen gemakkelijker of frequenter andere – al dan niet tijdelijke – statussen toekent, kan dit eventueel dus ook asielzoekers aantrekken. Volgens experts was het Nederlandse asielbeleid op drie punten in verband met Angolese asielmigratie naar Nederland mogelijk relevant (en aantrekkelijk). In alle gevallen leidde dit beleid tot de toekenning van statussen op basis van alternatieve gronden en niet op een vluchtelingenstatus op basis van het Vluchtelingenverdrag.

9.2.2 AMA-beleid

Sinds 1992 wordt in Nederland een bijzonder toelatings- en opvangbeleid voor AMA's gevoerd. De idee hierachter was dat ongebeleide kinderen – jongeren onder de achttien jaar – de zorg en aanwezigheid van ouders ontberen en in een asielprocedure daarom extra aandacht moeten krijgen.²¹⁰ De extra aandacht komt in de procedure onder andere tot uitdrukking doordat de termijnen en procedures rondom de toelating met meer waarborgen zijn omkleed en daarnaast wordt er bijvoorbeeld voorzien in voogdij.²¹¹

Enigszins vertwijfeld vroeg Staatssecretaris Kalsbeek van Justitie zich in 2001 af waarom er toch steeds meer AMA's naar Nederland kwamen.²¹² Nederland had vergeleken met andere Europese landen eind jaren negentig inderdaad bijzonder veel AMA's opgevangen. Van 1998 tot en met 2000 hadden in Nederland meer AMA's asiel aangevraagd dan in enig ander EU-land (UNHCR, 2001a). De instroom van Angolese AMA's was hier in grote mate verantwoordelijk voor. Uit onderstaande grafiek blijkt dat rond de millenniumwisseling bijna de helft van de Angolese asielaanvragers uit AMA's bestond:

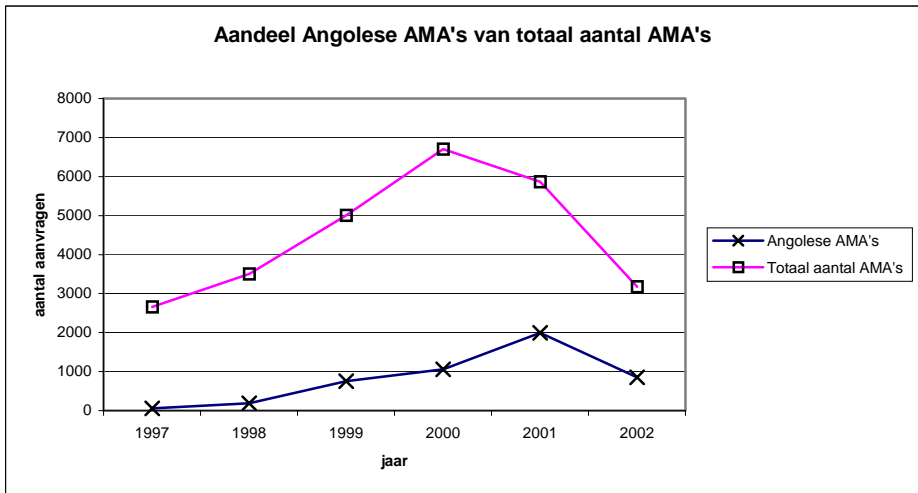
Bron: IND

²¹⁰ Tevens vormde het beleid een uitwerking van het voorschrift in artikel 3 van het Verdrag van de Rechten van het Kind. Dit artikel verplicht aangesloten staten ertoe “de bescherming en zorg die voor het welzijn van een kind nodig zijn te verzekeren.”

²¹¹ Kamerstukken II, 1999/00, 27 062, nr. 2.

²¹² Kamerstukken II, 2000/01, 19637, nr. 567.

In vergelijking tot het totaal aantal AMA's in Nederland nam het aandeel Angolese AMA's ook sterk toe:

Bron: IND

In principe kwam een alleenstaande minderjarige vreemdeling die in Nederland asiel aanvraag in aanmerking voor dezelfde verblijfstitels als niet-alleenstaande of meerderjarige vreemdelingen, zoals een vluchtelingenstatus of een humanitaire verblijfstitel. Pas als een alleenstaande minderjarige niet in aanmerking kwam voor een van deze twee verblijfstitels, was in de woorden van de Vreemdelingencirculaire 1994 “het speciale toelatingsbeleid voor AMA's van toepassing.”²¹³ Om voor een AMA-status in aanmerking te komen, was het dus niet van belang of de aanvrager een aannemelijk vluchtmotief of een geloofwaardige reisroute kon geven. Sterker nog, slechts als van de verlening van de verblijfstitels van asiel geen sprake kon zijn, kwam de minderjarige vreemdeling in aanmerking voor het speciale AMA-beleid (Winter, 2000: 84). Dit houdt met andere woorden in dat alle Angolezen die in Nederland in het bezit van een AMA-status waren, een afwijzing op hun initiële asielverzoek moeten hebben gekregen. In de meeste gevallen werd volgens een vertegenwoordiger van de IND het reisverhaal niet geloofwaardig geacht of kon het vluchtmotief niet aannemelijk worden gemaakt (E42).

Een belangrijke voorwaarde waar een aanvraag ook aan moest voldoen om voor een AMA-status in aanmerking te komen, was dat er geen adequate opvang in het land van herkomst van de aanvrager was. In 2001 werd onder adequate opvang verstaan “opvang waarvan de omstandigheden niet wezenlijk verschillen van de omstandigheden waaronder opvang wordt geboden aan leeftijdsgenoten in een vergelijkbare positie.”²¹⁴ Indien binnen zes maanden na indiening van het asielverzoek geen adequate opvang was gevonden in het land van herkomst, kreeg de aanvrager een AMA-status die voor

²¹³ Vreemdelingencirculaire 1994, hoofdstuk B7, paragraaf 13.7.

²¹⁴ Vreemdelingencirculaire 2000, paragraaf C2/7.7.4.3 (in werking getreden in 2001). Opvang bij familieleden in Angola, in overheidsinstellingen of particuliere instellingen werd als adequaat aangemerkt, als de opvanginstelling naar lokale maatstaven aanvaardbaar was.

1 jaar geldig was. Deze vergunning kon nog tweemaal met een jaar worden verlengd. Deze verlengingen vonden ook doorgang wanneer de AMA gedurende de looptijd van die drie jaren meerderjarig was geworden. De AMA-status bood dus slechts tijdelijke bescherming. Als binnen de periode van drie jaar alsnog adequate opvang in eigen land werd gevonden, werd de verblijfstitel ingetrokken. Maar als binnen die drie jaar geen adequate opvang in eigen land was gevonden, werd een vergunning tot verblijf voor onbepaalde tijd verleend (Lozowski, 1999; Winter, 2000; Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003; Spijkerboer & Vermeulen, 2005).

De IND ging er lange tijd van uit dat er geen adequate opvang in Angola voor minderjarigen was. De IND-werkinstructie van 12 februari 1997 berichtte bijvoorbeeld dat zaken van Angolese AMA's konden worden aangehouden, tenzij uit het gehoor zou blijken dat de aanvrager door familie in Angola kon worden opgevangen. Het ambtsbericht uit 1999 stelde onomwonden dat er in Angola van overheidswege geen opvangmogelijkheid voor terugkerende minderjarigen vanuit Nederland was (Ambtsbericht 1999). Met medewerking van de IOM is in 2003 in Angola een door de Nederlandse overheid gefinancierd weeshuis – *Mulemba* – verbouwd, waardoor het sindsdien mogelijk werd om AMA's terug te sturen. Met de komst van het weeshuis ontstond namelijk de “adequate opvang” voor weeskinderen die tot dan toe ontbroken had (Staatscourant, 2003: 22; Van Wijk, 2005b).

Naar aanleiding van het hoge aantal asielaanvragen van alleenstaande minderjarige asielzoekers, is het toelatingsbeleid van AMA's in 2001 ingrijpend gewijzigd. Onder het nieuwe beleid werd de AMA-status beëindigd bij het bereiken van de achttienjarige leeftijd. Andere wijzigingen hadden met name betrekking op versnelling en vereenvoudiging – van overheidswege bezien – van de toelatingsprocedure. Zo werd de bewijslast op enkele punten ten nadele van asielaanvragers aangepast, was er eerder sprake van “adequate opvang” en werd het ook mogelijk om AMA's in aanmerking te laten komen voor Dublinclaims.²¹⁵ Maar er werden ook wijzigingen aangebracht in de wijze waarop AMA's werden opgevangen.

Tot 2001 was het AMA-beleid nog voornamelijk gericht op integratie. Na een aantal maanden te hebben gewacht in een Opvangcentrum (OC) werden oudere jongeren tot 17½ jaar opgevangen in zogenaamde “Kleine Wooneenheden” (KWE's) en kregen jongeren onder de 14 jaar opvang in een pleeggezin (IOM, 2002: 22) Jongeren boven de 17½ jaar werden opgevangen in een asielzoekerscentrum (AZC). De voorgedij-instelling die zorg droeg voor de plaatsing en begeleiding was het NIDOS (voorheen “de Opbouw”). Dit opvangbeleid was in Europa uniek, omdat AMA's veel persoonlijke aandacht en ondersteuning kregen. AMA's werden in grote mate op dezelfde manier opgevangen als Nederlandse weeskinderen. Ze kregen een voogd (wettelijk vertegenwoordiger) toegewezen die hen assisteerde bij het integratieproces in Nederland. Ze konden naar school, kregen zakgeld, kleedgeld, een fiets en zo nodig een openbaar vervoerkaart (E33). Met ingang van het studiejaar 1999–2000 hadden AMA's na 1 jaar verblijf in Nederland ook recht op studiefinanciering (Lozowski, 1999).

²¹⁵ Voor andere wijzigingen m.b.t. het AMA-beleid: zie o.a. Kamerstukken II, 1999/00, 27 062, nr. 2 en Kamerstukken II, 2000/01, 19637, nr. 567.

In het nieuwe AMA-beleid dat in 2001 van kracht werd, was integratie niet langer een doelstelling. In het nieuwe beleid was opgenomen dat voor minderjarigen van wie duidelijk was dat hun eventuele toelating tot Nederland slechts van tijdelijke aard was (bijvoorbeeld omdat zij bij binnenkomst ouder waren dan vijftien jaar), terugkeer naar het land van herkomst en zelfredzaamheid gedurende hun tijdelijke verblijf in Nederland centraal zou staan.²¹⁶ Vanaf dat moment kwamen AMA's boven de vijftien jaar in de centrale opvang terecht. Een gedeelte werd opgevangen op de AMA-campussen in Vught en Deelen; speciale opvang die hen zou voorbereiden op een terugkeer naar het land van herkomst. Zij werden zoveel mogelijk afgeschermd van de Nederlandse samenleving, zodat zij zo min mogelijk konden integreren of verleid worden om te blijven.²¹⁷

Uit onderzoek van het ministerie van Justitie blijkt dat eind jaren negentig andere Europese landen als België, Duitsland, Frankrijk en Engeland ten aanzien van AMA's ook een beleid hanteerden dat uitzetting slechts mogelijk maakte als in het land van herkomst opvang voor de minderjarige bestond. De meeste landen hielden ook 18 jaar als grens voor minderjarigheid aan. In Nederland was in vergelijking tot andere landen echter wel zeer goede opvang en begeleiding van AMA's. Niet alle landen hadden speciale opvangvoorzieningen voor deze groep georganiseerd.²¹⁸ De situatie in Nederland was wat dat betreft aantrekkelijk te noemen. Olde Monnikhof & Van den Tillaart (2003) hebben getracht informatie te verzamelen over de omvang van de AMA-instroom en het AMA-beleid in andere Europese landen. Zij noemden het feit dat het in Nederland mogelijk was om na drie jaar een permanente verblijfstatus te verkrijgen, het belangrijkste element dat Nederland aantrekkelijker maakte dan veel andere landen. Volgens verschillende experts zouden bovengenoemde onderdelen van het AMA-beleid zoals dat vóór 2001 vormgegeven was, een aanzuigende werking op Angolese migranten hebben kunnen gehad.

9.2.3 *Uitstel van vertrekbeleid*

Mensenrechtenorganisaties hebben de afgelopen jaren veel en geregeld over mensenrechtenschendingen in Angola bericht. De meeste gerapporteerde schendingen van de kant van de Angolese overheid hadden betrekking op executies, mishandelingen, gedwongen rekrutering, intimidatie, gevangenen die lange perioden in voorlopige hechtenis zaten, slechte behandeling van gevangenen en beperkingen van de vrijheid van meningsuiting (UNHCR, 1999: 18). Omdat de gebieden waar UNITA de scepter zwaaide vrijwel altijd moeilijk bereikbaar zijn geweest voor mensenrechtenorganisaties, is er minder informatie gepubliceerd over schendingen van deze zijde. Toch zijn er rapporten en getuigenissen die erop wijzen dat UNITA-troepen burgers hebben vermoord en huizen hebben afgebrand (Amnesty International, 1999a).

Vanaf 1998 nam UNHCR het standpunt in, dat vanwege de zeer slechte humanitaire situatie Angolese asielzoekers uit Europa niet teruggestuurd zouden moeten worden

²¹⁶ Kamerstukken II, 1999/00, 27 062, nr. 2, p. 3.

²¹⁷ Voor meer informatie over de gang van zaken op de campussen, zie o.a. Yahia & Bouchiba (2004), SAMAH (2004).

²¹⁸ Kamerstukken II, 1999/00, 27 062, nr. 2, p. 22.

(Ambtsbericht, 1998). Mede op basis van de visie van UNHCR en de ambtsberichten die over de algemene onveilige situatie in Angola schreven, heeft Nederland van 20 augustus 1998 tot 1 april 2001 een uitstel van vertrekbeleid gevoerd. Dit hield in dat er geen gedwongen verwijderingen naar Angola plaatsvonden, omdat het gehele land tijdens deze periode als onveilig werd beschouwd.²¹⁹ Terugsturen van asielzoekers naar Angola zou van een “onevenredige hardheid” getuigen. Bij een uitstel van vertrekbeleid kunnen asielzoekers niet permanent blijven, maar hoeven ze ook niet onmiddellijk te vertrekken. Een IND-werkinstructie²²⁰ omschrijft het beleid als volgt:

“Het verlenen van uitstel van vertrek is het tijdelijk geen uitvoering geven aan de bevoegdheid die is neergelegd in (...) de Vreemdelingenwet. (...) Uitstel van vertrek is in beginsel een categoriale beslissing, waarbij de individuele merites van de zaak, behoudens contra-indicaties, niet relevant zijn. De reden om een categorie vreemdelingen uitstel van vertrek te verlenen is altijd beleidsmatig.”

Tijdens de periode waarin het uitstel van vertrekbeleid gold, konden alle Angolezen in Nederland – jong en oud, alleenstaand of in familieverband – afwachten in hoeverre de situatie in Angola zou verbeteren. Het hebben van een vluchtmotief was niet relevant en het enkele feit dat iemand uit Angola kwam en Nederland niet kon bewijzen dat dit niet het geval was, was voldoende om een status voor bepaalde tijd te verkrijgen.

Volwassenen van wie het vluchtmotief niet aannemelijk werd geacht of het reisverhaal niet geloofwaardig, konden vanwege het uitstel van vertrekbeleid dus toch in Nederland blijven. Deze volwassenen waren wat betreft opvang echter slechter af dan hun landgenoten die de AMA-status hadden. Ze mochten niet naar school, kregen geen cursussen om de Nederlandse taal te leren en mochten – overigens net als AMA's – maar zeer beperkt werken. Omdat de status slechts van tijdelijke aard was, bestond de doelstelling van de opvang er niet uit om hen te integreren in de Nederlandse maatschappij. Het leven van volwassen asielzoekers die op basis van het uitstel van vertrekbeleid in Nederland verbleven, bestond dan ook voornamelijk uit wachten. Het hangt af van de veiligheidssituatie in het land van herkomst wanneer de toestemming om te verblijven wordt beëindigd (Leenders, 2004: 61).

Desondanks is het “uitstel van vertrekbeleid” volgens verschillende experts een belangrijke *pull*-factor voor Angolese migranten geweest, omdat veel andere Europese landen niet een dergelijk beleid kenden. Frankrijk, België, Engeland en Duitsland zouden volgens de ambtsberichten eind jaren negentig bijvoorbeeld afgewezen Angolese asielzoekers nog wel terugzenden (Ambtsbericht, 1999). Sommige politici beschouwden dit beleid als redengevend voor de komst van grote aantallen Angolezen. Parlementariër Kamp stelde bijvoorbeeld in een kamerdebat dat het uitstel van vertrekbeleid een sterk aanzuigende werking op Angolezen had:

“Nederland heeft de afgelopen jaren een uitzonderingspositie ingenomen. Asielzoekers uit Angola zijn door Nederland als enige land in Europa niet teruggestuurd, ook niet wanneer werd vastgesteld dat het geen vluchtelingen waren en dat er geen bij-

²¹⁹ Kamerstukken II, 1998/99, 19 637, nr. 451, Staatscourant 2001, p. 13.

²²⁰ IND-Werkinstructie nr. 242, “Wijze van verlenen en opheffen van uitstel van vertrek”, 21 maart 2001.

zondere humanitaire redenen waren om het asielverzoek in te willigen. (...) die uitzonderingspositie heeft tot een nieuwe migrantengemeenschap geleid en dus tot een nieuwe immigratiebrug waarvan wij de komende jaren de consequenties zullen zien."²²¹

Gedurende de jaren 2000 en 2001 stuurden blijkens diverse ambtsberichten steeds minder Europese landen afgewezen Angolese asielzoekers terug (Ambtsbericht, 2000; Ambtsbericht, 2001). Vanaf dat moment vormde het Nederlandse asielbeleid in die zin een minder grote uitzondering.

9.2.4 *Lange procedures / driejarenbeleid*

Het driejarenbeleid hield kort gezegd in dat asielaanvragers die langer dan drie jaar op een onherroepelijke beslissing op hun asielaanvraag moesten wachten, onder bepaalde omstandigheden van rechtswege een verblijfsvergunning voor bepaalde tijd werd toegekend. De reden om het driejarenbeleid ooit in te voeren, was gevoed door de overweging dat er op een gegeven moment helderheid in de procedure van een asielzoeker moest ontstaan, omdat “enerzijds bij de vreemdeling de gedachte kan opkomen dat de Minister in zijn verblijf in Nederland zal berusten en kan anderzijds de Minister in redelijkheid niet meer gebruik maken van zijn bevoegdheid de vreemdeling op bepaalde gronden verblijf te weigeren” (Staatscourant, 2002: 42). Het doel hiervan was onder andere, om de overheid voortvarend te laten beslissen over de toelating van asielzoekers (ACVZ, 2003). Een voorwaarde was wel dat de asielzoeker zelf geen handelingen ondernam die de IND of de rechter tot het uitstellen van de beslissing noodzaakte. Het driejarenbeleid is met ingang van 1 januari 2003 afgeschaft. Dit betekende dat alleen in zaken waarin vóór 1 januari 2003 de drie jaar verstreken was en er sprake was van drie jaar relevant tijdsverloop er nog aanspraak op dit beleid gemaakt kon worden. Aanvragen die ná 1 januari 2000 waren ontvangen, kwamen dus niet meer voor het beleid in aanmerking (Staatscourant, 2002: 42). Door het trage asielsysteem en de capaciteitsproblemen bij de IND in de jaren negentig, hebben heel wat asielzoekers echter toch nog gebruik kunnen maken van dit beleid en heeft dit volgens sommige experts voor een aanzuigende werking gezorgd (E1, E35).

9.3 **Onverwachte aankomst**

Nederland vormde met het specifieke AMA-beleid, het uitstel van vertrekbeleid en het driejarenbeleid in vergelijking tot sommige andere Europese landen dus een aantrekkelijk land om asiel aan te vragen. Dat gold voor asielzoekers in het algemeen en – met name vanwege het AMA- en uitstel van vertrekbeleid – voor Angolese asielzoekers meer specifiek. Vanuit de rationele keuzebenadering valt het dan ook goed te verklaren dat zoveel Angolezen in Nederland asiel hebben aangevraagd. Een van de meest opvallende elementen uit de verhalen van respondenten is echter, dat vrijwel niemand goed op de hoogte bleek te zijn geweest van deze voordelen van het Nederlandse asielsysteem. Sterker nog, verschillende respondenten vertelden bij binnenreizen van Nederland geen enkel benul te hebben gehad wat hen te wachten zou staan. Wat asiel inhield, waar men zou komen te wonen, of- en waarover men met de IND zou moe-

²²¹ Kamerstukken II, 1998/99, 19 637, nr. 461, p. 46.

ten spreken; het was onbekend terrein. Uitzonderingen daargelaten, had geen van de respondenten voordat zij uit Angola waren vertrokken duidelijk voor ogen gehad hoe Angolese migranten nu daadwerkelijk in Nederland woonden. Men wist over het algemeen slechts dat Nederland ‘goed’ was. En dit gold niet alleen voor de migranten die rechtstreeks uit Angola kwamen; in sommige gevallen wisten ook degenen die korte of langere tijd in Portugal hadden gewoond niet goed wat er zou gebeuren. Pas nadat de migranten door hun familieleden, vrienden of smokkelaars in Nederland waren opgevangen, werd hen duidelijk gemaakt wat het leven van een asielzoeker inhield.

Carlos (R57) bijvoorbeeld, had tijdens zijn korte verblijf in Portugal van een ver familielid waar hij verbleef een telefoonnummer gekregen van haar Angolese neef die in Maastricht woonde. Carlos kende deze man persoonlijk niet. Hij is zelfstandig met de bus vanuit Portugal naar Breda gereden, waar hij de man zou ontmoeten.

“Toen ik in Breda aankwam was er niemand. Ik heb die neef geprobeerd te bellen, maar dat lukte niet omdat ik eerst 0031 tikte, want dat stond op het papiertje. Op dat moment voelde ik me echt verloren. Ik sprak geen Engels en niemand sprak Portugees. Ik heb gewacht en gewacht....en uiteindelijk kwam hij. We zijn naar Maastricht gegaan en ik heb de treinreis zelf betaald en ik heb nog eten gekocht.

Een van de eerste dingen die die neef zei toen ik aankwam, was dat het leven hier in Nederland niet zo was als ik zou denken. Ik dacht dat ik gewoon zou zeggen dat ik uit Angola kwam en dat ik dan naar school kon en een plek kreeg aangewezen om te wonen. Ik wist helemaal niets van Nederland. Ik had mijn diploma’s meegenomen, omdat ik dacht dat ik ermee kon werken of studeren. Hij heeft me van alles over asiel verteld en we zijn naar een AZC geweest en daar zag ik dat mensen met zijn vieren op een kamer woonden met allerlei nationaliteiten door elkaar. Hij zei: “je kan kiezen, wil je dit of niet.” Ik dacht: “mijn vader heeft alles betaald, ik ben hier helemaal naartoe gekomen, ik doe het.” Die neef legde me uit dat ik in ieder geval niet kon zeggen dat ik uit Luanda kwam, dat ik maar moest vertellen dat ik uit Cabinda kwam en bij de FLEC zat. Savimbi was net een paar weken geleden vermoord toen ik aankwam. Ik zou echt mijn best moeten doen om die mensen van de IND te overtuigen.

Na een paar dagen heb ik asiel aangevraagd in Zevenaar. Ik kon geen geld meenemen, dus ik heb 100 euro die ik nog over had bij die neef gelaten. Tot nu toe heb ik dat nooit meer terug gekregen. Maar ik laat het maar zo, hij heeft me ook geholpen die eerste dagen. Ik heb heel hard mijn best gedaan een goed verhaal te vertellen, maar ik weet niet echt of het goed gelukt is. Ik heb nooit gestolen, ben nooit crimineel geweest, maar ik heb over één ding gelogen, namelijk bij IND. Maar ja, je moet wat als je in Angola bent geboren.....”

Uit dit citaat blijkt de ontgoocheling bij Carlos na aankomst in Nederland. Teleurstelling over het leven in het asielzoekerscentrum – door de Angolese asielzoekers zelf ook wel *Casa Grande* of *Azeka* genoemd – en verbazing over de wijze waarop een asielaanvraag moest geschieden, bleken terugkerende elementen te zijn in de gesprekken met andere respondenten. De zus van Carlos was naar Europa vertrokken met het doel er te gaan studeren. Daarom had zij uit Angola zelfs een koffer met boeken en diploma’s meegenomen, zodat ze eenmaal in Engeland zou kunnen aantonen wat voor scholingsniveau ze had. Pas in Europa kwam ze erachter dat ze haar diploma’s niet aan de immigratiedienst zou moeten laten zien. Ook Silvio (R141) zei niet te weten wat asiel

inhiel voordat hij in Nederland aankwam. Hij had wel gehoord dat je geholpen zou worden in Europa. Maar daar bleef het bij. Over de wijze waarop die hulp plaats zou vinden, of wat voor procedures doorlopen zouden moeten worden, wist hij niets.

Rui (R85) en zijn drie broers konden in 1999 niet wachten om naar Nederland te gaan. Toen ze nog in Angola woonden, hadden ze al contact gehad met vrienden die in Nederland zaten en ze hadden gehoord dat het beter zou zijn om zo snel mogelijk te gaan. Des te jonger je bent, des te beter werd gezegd. Vader had alles betaald en hij had het plan gemaakt om twee broers als het ware 'vooruit te sturen.' De twee broers die het eerst hun vakken op school af hadden gemaakt, zouden naar Nederland vertrekken om na te gaan hoe het daar was. Als het goed zou zijn, zouden de andere twee broers ook komen. En zo geschiedde. De eerste twee broers hadden pech en kwamen na aankomst in een van de beruchte tentenkampen terecht; noodvoorzieningen om de grote toestroom van asielzoekers in Nederland op te vangen.²²² Omdat zij nalieten naar Angola te bellen, zijn Rui en zijn broertje op een gegeven moment ook maar naar Nederland vertrokken, zonder dat hen dus een bericht had bereikt hoe het hun broers in Nederland was vergaan. Rui herinnert zich nog dat het sneeuwde toen ze aankwamen. De eerste twee nachten hadden ze bij kennissen die ze nog uit Angola kenden overnacht.

"Zij hebben ons toen verteld wat voor verhaal we moesten vertellen en hoe het allemaal ging. In Angola hoor je gewoon van mensen dat Nederland goed is. We hadden het beeld dat je daar gewoon kon studeren. Ik had ook wel gehoord dat er iets met 'asiel' was. Het woord kende ik, maar ik wist helemaal niet wat asiel was. Ik dacht gewoon dat je met je paspoort naar de Nederlandse overheid ging, dat je zei dat je uit Angola kwam en dat je wilde studeren. Wij zijn hier in de derde wereld. Je denkt alleen maar dat Europa zo rijk is dat ze je wel willen helpen."

Overigens hebben de broers elkaar na enige tijd weten te vinden. Uit het citaat blijkt dat zij er net als de eerder aangehaalde respondent pas in Nederland achter kwamen hoe het aanvragen van asiel werkte. Ook zij hoorden pas van hun kennissen in Nederland dat ze een gesprek zouden krijgen met vertegenwoordigers van de Nederlandse staat en dat het dan verstandiger was om niet te vertellen over hun eigen levensgeschiedenis en de reisroute die ze hadden afgelegd. Ze kregen bijvoorbeeld te horen dat het beter was om een valse naam op te geven en te vertellen dat ze jonger waren dan in werkelijkheid. Rui:

"Wij wisten helemaal niets. Ik wist echt helemaal niets..... Bij aankomst kregen we alleen maar adviezen van Angolezen die er al zaten. Toen hebben we maar gedaan wat ze zeiden.... Als ik van tevoren had geweten dat ik moest liegen en zo.... dan was ik nooit gegaan...."

Toen ik Rui in Angola sprak, was hij nog ontgoocheld over die eerste periode na aankomst in Nederland. De achttienjarige Esperanza (R81) had hetzelfde gevoel overgehouden. Ze had na aankomst in Nederland eerst een tijdje bij haar tante in Amsterdam gewoond, voordat ze asiel ging aanvragen. Ook zij vertelde dat ze voordat ze vanuit Angola vertrok niets van het Nederlandse asielsysteem afwist. Pas in Nederland kwam

²²² Voor meer informatie over deze tentenkampen, zie o.a. Volkskrant (1999).

ze erachter dat ze in een centrum kwam te wonen en werd haar verteld dat ze een verhaal bij het interview moest verzinnen. Hetzelfde overkwam Tomé (R90). Ook hij werd pas in Nederland geconfronteerd met de *ins* en *outs* van het aanvragen van asiel.

“Ik kwam om zeven uur ’s avonds met de bus aan. De vriend van mijn vader wachtte op me. We hebben gewacht tot het donker was en zijn toen naar AZC Amsterdam gegaan. Hij woonde daar. Toen hoorde ik voor het eerst dat ik een ander verhaal moest vertellen over mijn leven in Angola. Ik wist helemaal niets voordat ik kwam. Hij zat daar pas twee maanden en eigenlijk wist hij ook niet zo heel veel over wat ik moest zeggen. Hij zei dat ik een valse naam moest opgeven en dat ik moest zeggen dat ik jonger was dan ik in werkelijkheid was, omdat dat beter was. Ik ben een dag bij hem gebleven en ben toen naar het aanmeldcentrum gegaan. Ik heb al mijn spullen bij hem achtergelaten.”

Kudi (R64) wist wel al iets toen hij in Zwitserland aankwam, maar veel was het niet:

“Voor ik uit Angola wegging, wist ik nog helemaal niets van die hele procedure. Ik wist helemaal niet dat er van die interviews waren en zo. In Portugal hadden we wel gehoord dat we moesten zeggen dat we voor het leger gevlucht waren en dat er gevraagd zou worden waarom we asiel wilden, maar toen werd er ook nog niet echt duidelijk gezegd hoe het was.”

Eenmaal in Zwitserland werd het hem en zijn vriend pas duidelijk. Na de Frans-Zwitserse grens gepasseerd te hebben, hebben ze een paar dagen in Genève doorgebracht. Samen met een paar andere Angolezen sliepen ze in het huis van dezelfde mensen die hen de grens over gebracht hadden. Toen ik Kudi vroeg of hij daar nog extra geld voor moest betalen, leek het alsof hij vond dat ik een vreemde vraag stelde. Ze hadden al 120 dollar betaald voor de grensovergang. “Maar je moet daar natuurlijk niet te lang blijven, want het is ook een risico voor die mensen bij wie je in huis zit.” In dat huis hebben ze het er met de anderen over gehad hoe het beste asiel aangevraagd kon worden. Sommigen wisten te vertellen dat het beter was om het paspoort niet af te geven en dat het verstandiger was een ander vluchtverhaal te vertellen

“Maar anderen zeiden weer dat je ook je eigen verhaal kon vertellen. Ik had besloten om gewoon mijn paspoort te laten zien en mijn eigen naam aan te houden. Ik heb verteld dat er verplichte militaire dienst was en dat ik daarvoor weggegaan was.”

Hij heeft tot twee keer toe een negatieve beschikking gekregen.

Verschillende respondenten kregen van hun landgenoten dus nog instructies voordat ze asiel aanvroegen. Een van de belangrijkste elementen van een ‘goed’ verhaal was om een plausibel, maar niet goed te controleren *reisroute* te vertellen. Een goede ‘truc’ was bij de IND te vertellen dat men tijdens de reis afhankelijk was van een (relatief onbekende) derde, waardoor men een plausibele verklaring kon geven niet te weten in welk land men de grens gepasseerd was. Als migranten de waarheid over de reisroute vertelden, konden zij door middel van een Dublinclaim naar Portugal worden teruggestuurd.

Dat deze strategie is gebruikt, kan ook worden opgemaakt uit de analyse van de IND-dossiers. In de 150 geanalyseerde dossiers had vrijwel geen enkele aanvrager tijdens het gehoor aangegeven via een ander Europees land naar Nederland te zijn gereisd. De

meesten gaven aan onder begeleiding van een relatief onbekende derde persoon naar Europa te zijn gereisd. Bij sommige migranten troffen ambtenaren nog papiertjes of bonnetjes in hun kleding aan die verraadden dat ze in Portugal of Duitsland waren geweest, maar over het algemeen kon de IND niet of nauwelijks vaststellen hoe de asiel-aanvragers Europa waren binnen gereisd.²²³ Mede om de afgelegde reisroute te verhullen, overlegden de meeste asielzoekers tijdens hun asielaanvraag in Nederland ook geen paspoort.²²⁴

Zoals in paragraaf 3.4 is uitgelegd, kon het vertellen van een verzonnen verhaal over het *vluichtmotief* ook bepaalde voordelen met zich meebrengen. In de IND-dossiers gaven asielzoekers veelal aan actief te zijn geweest voor UNITA of FNLA. Nadat de burgeroorlog in 2002 was afgelopen, was het volgens mijn respondenten echter een goede tactiek om te vertellen dat men uit Cabinda kwam en daar bij het rebellenleger FLEC te hebben gediend. Een ander element dat een verhaal 'goed' kon maken, was te fingeren jonger dan 18 te zijn, om zodoende voor een AMA-status en de daarbij behorende voordelen in aanmerking te komen. Veel Angolese volwassen asielzoekers presenteerden zich tijdens hun asielaanvraag dan ook op een zodanige manier dat ze aan de in paragraaf 9.2 opgesomde eisen voldeden om voor een AMA-status in aanmerking te komen. Dit kan ten dele verklaren waarom er zoveel Angolese AMA's in Nederland waren.²²⁵ Omdat de Nederlandse overheid het vermoeden had dat veel Angolezen die als AMA asiel aanvroegen in werkelijkheid niet minderjarig waren, werden vanaf begin 1999 regelmatig botskans uitgevoerd om vast te stellen of er sprake was van onterecht beroep op het AMA-beleid. In geval van twijfel werd aan de hand van röntgenfoto's van het sleutelbeen vastgesteld of een aanvrager meerderjarig was of niet. Uiteindelijk zijn daardoor sommige volwassen Angolese asielzoekers die zich als minderjarige presenteerden, toch niet in het bezit gekomen van een AMA-status. Bij twee van mijn respondenten (R81, R13) hadden de controles er bijvoorbeeld toe geleid dat ze geen AMA-status kregen.²²⁶

²²³ Het is opvallend dat in alle 150 IND-dossiers niemand aangaf vanuit Angola over land naar Noord-Afrika te zijn gereisd om van daaruit naar Zuid-Europa door te reizen. De eerste verklaring kan zijn dat dit niet is verteld, omdat in werkelijkheid ook niemand zo is gereisd. Die redenering is echter te kort door de bocht. Volgens mijn respondenten heeft vrijwel niemand in werkelijkheid als verstekeling aan boord van een boot gereisd en toch gaf 15% van de asielaanvragers in de geanalyseerde IND-dossiers wel aan dat zij op die wijze waren gereisd. Het minst ingewikkelde reisverhaal is het beste reisverhaal. Hoe eenvoudiger het gepresenteerde reisverhaal is, hoe minder moeilijke vragen er over kunnen worden gesteld. Het is dan beter om te vertellen dat men twee weken in het donker aan boord een onbekend schip of enige uren in een vliegtuig heeft doorgebracht, dan te moeten vertellen hoe men over land vanuit Angola tot aan Marokko of Tunesië is gekomen. Bovendien dient er dan nog een verklaring te worden gegeven hoe men van Noord-Afrika naar Nederland is gereisd – zonder daarbij aan te geven via welke Europese landen die bij het Dublin-verdrag zijn aangesloten dit is gebeurd – terwijl dit bij een boot- of vliegtuigverhaal niet hoeft.

²²⁴ Angolezen vormen hiermee geen uitzondering; meer dan 90% van de asielzoekers in Nederland overhandigt geen correct paspoort of ander geldig grensoverschrijdingdocument bij het eerste gehoor (Kmar, 2003: 31). Zie in dit verband ook Koser (1998: 194) en Morrison & Crosland (2000: 25).

²²⁵ Er staat bewust dat dit slechts "ten dele" het hoge aantal AMA's kan verklaren. Er waren namelijk ook daadwerkelijk relatief veel minderjarige Angolese asielzoekers.

²²⁶ Over de betrouwbaarheid van de methode waarop de botskan-metingen werden verricht, is overigens de nodige discussie geweest (Zie o.a. Lozowski, 1999; Elderhorst & Venhorst, 2002).

9.4 Opstellen van het asielverhaal

Omdat de nieuw aangekomen asielzoekers meestal zelf geen ‘goede’ verhalen konden verzinnen – zij hadden kort na aankomst immers vaak geen enkele kennis over het asielbeleid – gaven de meeste respondenten aan dat derden hen na aankomst hadden geholpen met het bedenken van een verhaal. Dat konden gespecialiseerde ‘verhalen-verkopers’ zijn, mensensmokkelaars die volledige reizen organiseerden, of familieleden en vrienden.

Laten we met de eerste groep beginnen; een IND-medewerker was ervan overtuigd, dat verhalen die eerder een status op hadden geleverd van hand tot hand gingen en dat daar geld voor werd betaald (E42). Verschillende respondenten bevestigden dit. Een van hen (R54) had zelf ook een verhaal gekocht. Hij had al mislukte asielaanvragen in Duitsland en Portugal achter de rug en besloten de asielaanvraag in Nederland wat beter voorbereid aan te pakken. Hij en een vriend hadden 350 dollar per persoon aan Congolezen betaald voor initiële opvang in Nederland en hulp bij het opstellen van een goede asielaanvraag:

“In Rotterdam zijn we een week bij die Congolezen gebleven om op het gesprek voorbereid te worden. Al die tijd waren alleen wij tweeën daar in huis. Ze zeiden dat het verhaal dat ik uit Cabinda zou komen het beste zou zijn, omdat ik een jaar in Cabinda had gewoond. Verder moesten we alle kleding met logo’s uit Portugal uitdoen. Ons werd precies verteld wat we moesten vertellen: ‘Via Cabinda zijn we naar Congo-Brazzaville gegaan en van Congo-Brazzaville naar Schiphol en toen heeft de pater met wie we reisden ons verlaten’. Tijdens die week werd geoefend. Zij deden alsof ze IND/ambtenaren waren en wij moesten antwoord geven. Van Rotterdam zijn we met de trein naar Schiphol gegaan. Daar zeiden ze dat we ons treinkaartje moesten weggooien en tot een bepaald moment moesten wachten en dan asiel aanvragen. Dat zouden we dan precies op het moment doen, nadat er een vlucht uit Congo-Brazzaville via Ethiopië op Schiphol was geland. We zijn naar de IND gegaan. Ik voelde me er zo slecht over dat ik moest liegen, maar toch heb ik verteld dat ik uit Cabinda kwam, dat ik geen familie meer had en zo. Ze namen mijn vingerafdruk en zagen dat ik al in Duitsland asiel had aangevraagd. De Congolezen hadden me er al op gewezen dat het een probleem zou kunnen zijn dat ik daar eerder asiel had aangevraagd, maar zeiden dat het ook wel zou kunnen dat ik er doorheen zou glippen. Ik heb dat geluk niet gehad.”

Respondenten die vanuit Angola via een meer georganiseerde variant reisden, werden door hun begeleiders ingelicht over de wijze waarop ze asiel zouden moeten aanvragen. Soms was deze informatie echter heel summier. David (R39) bijvoorbeeld was vanuit Angola door een Angolees-Congolese organisatie naar Nederland gebracht. Voorafgaand aan zijn aanmelding heeft hij bij Congolezen thuis geslapen en zich daar voorbereid op het gesprek met de IND. De voorbereiding die hij kreeg, was volgens eigen zeggen zeer summier. “Zeg maar dat je jonger bent, dat je ouders dood zijn en dat je door een pater bent gebracht.” David wist zelf niets over het asielsysteem en deze tips waren ongeveer de enige voorbereiding die hij op het gesprek met de IND heeft gehad. Bij het aanmeldcentrum aangekomen vertelde hij wat zijn smokkelaars hem hadden ingegeven.

Dit patroon deed zich niet alleen in Nederland of Europa voor, maar ook in bijvoorbeeld Noord Amerika. Ook bij de reis die Rosa (R82) naar Canada maakte, heeft de Congolees die haar en een aantal andere Angolezen begeleidde weinig meegedacht ter voorbereiding van het gehoor. Tijdens de reis had hij haar verteld dat ze om asiel moesten vragen en zeggen dat haar vader dood was en dat zij gevlucht was. In het vliegtuig zat ze naast een zoon van een minister die haar vertelde dat het verhaal wel iets meer moest omvatten dan alleen maar “mijn vader is dood.” Ze had er nooit rekening mee gehouden dat ze in Canada een verhaal zou moeten verzinnen, maar heeft het uiteindelijk toch maar gedaan:

“Toen heb ik verteld dat mijn vader voor de radio werkte en daardoor problemen had gekregen. Maar sommigen hadden een heel slecht verhaal. Veel mensen dachten echt dat ze heel dom waren in Canada.....dat ze al die verhalen geloofden!? Nog steeds waren sommige verhalen zo slecht, dat er toch mensen zijn terug gestuurd. Ik ken er best veel die zijn teruggestuurd. Nadat we asiel hadden aangevraagd werden we naar een soort YMCA gebracht. Ik lag met vier anderen op een kamer, het was heel koud en ik kreeg eten dat ik helemaal niet kende. Ik wist dat allemaal niet! Mensen vertellen alleen maar dat het goed is, maar je weet echt niet waar je naartoe gaat! Ik heb de eerste twee dagen niet gegeten omdat ik het eten helemaal niet kende. Ik had steeds *hearings* waar over mijn verhaal werd gepraat. Ik moest een bewijs van de radio hebben waarin stond opgenomen dat mijn vader problemen had gehad....”

De meeste van mijn respondenten hebben hun verhaal niet met betaalde hulp of reisbegeleiders opgesteld, maar in samenspraak met vrienden of familieleden die al langer in Nederland woonden. Een jongeman (R4) was bijvoorbeeld vanuit Portugal met een *Eurolines*-bus naar Nederland gereisd. Hij had de eerste vier dagen bij een vriend thuis geslapen. Die vriend was al enkele maanden eerder aangekomen en gaf wat tips over het verhaal dat hij moest vertellen. Daarna was hij naar het aanmeldcentrum in Rijsbergen gegaan en had daar volgens eigen zeggen rustig zijn verhaal gedaan. Gespannen was hij niet; “soms moet je dingen gewoon doen”, was zijn verklaring. Een andere respondent (R53) vertelde ook weinig stress te hebben ondervonden tijdens de asielaanvraag:

“Bij vrienden in Rotterdam heb ik me voorbereid op het gesprek. Ik had 1.000 dollar bij me en zij raadden me aan dat niet mee te nemen. Ik heb tijdens het gehoor verteld dat ik in het leger had gezeten en gewoon mijn eigen naam gebruikt. Als je onder een andere naam aanvraagt en er gebeurt iets met je, hoe kunnen je ouders je dan vinden? Ik had ook niets te verbergen. Ze konden mijn naam opzoeken; ik heb ook bij het leger gezeten en had ook problemen omdat ik weg was gegaan. Mijn advocaat heeft me er nog op gewezen dat ik niet moest zeggen dat ik eerst in Portugal had gewoond. Het is voor hem natuurlijk ook belangrijk dat er succesvolle asielzoekers zijn.”

Maar soms bleken vrienden of familieleden ook niet erg goed op de hoogte van de wijze waarop het beste asiel kon worden aangevraagd. Tijdens gesprekken met respondenten viel het op dat ook migranten die al langere tijd in de asielprocedure zaten, niet altijd veel kennis hadden van de werking van de asielprocedure. Zij zagen dat personen die min of meer hetzelfde hadden verteld, verschillende beschikkingen kregen. Sommigen kregen een status voor onbepaalde tijd, terwijl anderen met hetzelfde verhaal dit

niet kregen. Dit leidde soms tot onbegrip. Een teruggekeerde respondent die ik in Angola sprak, vertelde het asielsysteem nog steeds niet te snappen:

“Hoe kan het toch dat iedereen daar met hetzelfde verhaal zat? Ik dacht: ze zijn bij de IND niet bekwaam.” (R54)

Ook het feit dat het mogelijk was om asiel aan te vragen zonder een paspoort te tonen, gaf voeding aan de wildste theorieën.²²⁷ Waar de meeste respondenten zich niet bewust van leken te zijn, was dat veel Angolezen niet zozeer op inhoudelijke gronden, maar eerder op formele gronden een status voor onbepaalde tijd hadden verkregen. Bijvoorbeeld omdat de procedure te lang had geduurd, waardoor ze op basis van het driejaren-beleid een status voor onbepaalde tijd kregen. Wanneer om die reden een status voor onbepaalde tijd werd gegeven, deed de inhoud van het asielverhaal er in principe niet toe. Als men uiteindelijk wél een status kreeg, werd het vooral aan geluk of juridische ingewikkeldheid toegeschreven. Een respondent die ervan uitging dat hij terug zou worden gestuurd, belde me bijvoorbeeld op een gegeven moment verheugd op dat hij mocht blijven (R17). Toen ik hem vroeg waarom hij dan uiteindelijk niet terug hoefde, wist hij dat eigenlijk niet te vertellen. Zijn advocaat had “iets geregeld.” Volgens verschillende respondenten kwam het tijdens de asielprocedure dan ook alleen maar op geluk aan. Een van hen (R63) noemde het aanvragen van asiel een “*totoloto*”; een gokspel. Een ander (R87) vatte het als volgt samen: “In Europa werkt het zo: als je liegt, dan is het goed, dan mag je blijven.”

Tips die migranten elkaar onderling gaven over de wijze waarop het asielverhaal moest worden opgesteld, waren door gebrekkige kennis dan ook lang niet altijd erg betrouwbaar of tactisch sterk. Nieuw aangekomen migranten wisten vrijwel niets van het asielbeleid en volgden meestal blindelings de aanwijzingen van landgenoten op, terwijl die landgenoten vaak ook helemaal geen kennis van zaken hadden. Zij reproduceerden in de regel ook maar het asielverhaal dat zij zelf als advies hadden gekregen na aankomst, eventueel aangevuld met tips van anderen. Dit verklaart ook waarom zoveel verhalen zulke grote overeenkomsten vertonen. Weinigen hebben zich tijdens het IND-gehoor bijvoorbeeld gepresenteerd als dienstweigeraar op grond van gewetensbezwaren, terwijl daar in het Angolese conflict waarschijnlijk wel enige ruimte voor zou zijn geweest.²²⁸ In dat geval zouden zij niet liegen over hun vluchtmotief en wellicht een grotere kans hebben gehad op een vluchtelingenstatus voor onbepaalde tijd dan wanneer zij zich presenteerden als het zoveelste straatkind dat was gevlucht omdat hij of zij een poster van een rebellenbeweging had opgeplakt.

²²⁷ Een van deze theorieën was bijvoorbeeld dat de Nederlandse overheid er eigenlijk alleen maar baat bij had dat er zoveel Angolezen asiel aanvroegen. Twee respondenten (R6, R77) vertelden onafhankelijk van elkaar, dat zij hadden gehoord dat Nederland alleen maar blij was met veel asielzoekers. De theorie luidde dat hoe meer asielzoekers Nederland opving, hoe meer geld de Verenigde Naties aan Nederland zouden betalen. Dit idee werd volgens de respondenten versterkt door het feit dat Nederland asielzoekers toeliet zonder dat zij hun paspoort hadden getoond. Als je zo gemakkelijk asiel kon aanvragen, zo was de redenering, was dat niet een indicatie dat Nederland juist voordeel had bij een hoog aantal asielzoekers?

²²⁸ Zie: Spijkerboer & Vermeulen (2005: 57).

Voor Sergio (R63) had een gebrekkige voorbereiding en advisering ertoe geleid dat hij zijn asielaanvraag verpest had. De eerste week na aankomst in Engeland had hij bij een vriend doorgebracht. Omdat de oorlog tussen UNITA en MPLA op dat moment al voorbij was, werd besloten dat het verstandig zou zijn om tijdens het gehoor te vertellen dat hij uit de provincie Cabinda kwam. Daar strijdde de rebellenbeweging FLEC nog voor een onafhankelijke status van de provincie.

“Je kon FLEC-lidmaatschapskaarten kopen die gewoon in Engeland werden gemaakt. Of officieel uitzienende brieven waarin werd gesteld dat je in gevaar verkeerde. Voor dat soort dingen betaalde je ongeveer 50 dollar per stuk. Ook werden er verhalen verkocht. Eerst kreeg je dan een papier dat je uit je hoofd moest leren en daarna kon je ook nog vragen stellen als je dingen niet snapte. Dat kostte ook 50 dollar. Dus voor 100 dollar had je een goed verhaal en een lidmaatschapskaart. Ik had het geld daar niet voor, dus ik heb met behulp van die vriend en wat anderen zelf een verhaal gemaakt....Omdat ik meer van MPLA wist, leek mij verstandiger om te zeggen dat ik bij de MPLA hoorde. Ik heb verteld dat ik uit Cabinda kwam, dat ik geen ouders meer had en dat ik door FLEC-FAC vermoord dreigde te worden. Het eerste interview ging aardig en daarna ben ik nog meer gaan leren. Ik heb veel met mensen gepraat en op internet voor informatie gekeken. Op een gegeven moment kreeg ik van de advocaat te horen dat ik over een week het tweede interview zou krijgen. Ik zou me goed gaan voorbereiden, maar toen hoorde ik ineens dat het de volgende dag zou zijn. Ik heb de hele nacht geleerd en wist de dag erna alles goed te vertellen. Alleen bij de afkorting van FLEC was ik bij een letter vergeten waar die voor stond.”

Ondanks de tijd en energie die hij erin had gestoken, is Sergio's asielverzoek toch afgewezen. Ik sprak hem in Angola nadat hij was teruggekeerd en heb hem proberen uit te leggen waarom dit het geval was. In plaats van te vertellen dat hij bij de MPLA actief was, had hij beter kunnen vertellen dat hij bij FLEC-FAC actief was. De MPLA vormde immers de regering en FLEC-FAC de bedreigde onafhankelijkheidsbeweging. Als hij werkelijk bij de MPLA een functie had gehad, zou hij bij dreigend gevaar gewoon vanuit de provincie Cabinda naar een ander deel in Angola kunnen hebben gereisd waar de FLEC-FAC hem niets aan zou kunnen doen. Daarom, zo probeerde ik hem duidelijk te maken, had hij geen relevant vluchtmotief en was het logisch dat hij geen status had gekregen. Maar zelfs na een tweede keer uitleggen snapte hij niet wat ik hem duidelijk probeerde te maken; hij had toch gezegd dat hij uit Cabinda kwam? En dat was toch wat iedereen had gedaan?²²⁹

Sergio vertelde ter voorbereiding op het gesprek, behalve tips van landgenoten, ook veel gebruik te hebben gemaakt van internet als informatiebron. Ook een andere respondent (R54) verwees naar internet als bron van informatie. Angolese kranten en de officiële site van FLEC²³⁰ werden volgens hem vooral goed in de gaten gehouden, want als er ergens een incident of gevecht was geweest, kon daar tijdens het gehoor op worden ingespeeld door te vertellen dat men daar bij geweest was. Vooral de FLEC-site bood voor de beginnende asielzoeker inderdaad een vloed aan informatie. De ach-

²²⁹ Hij had nog wel een andere verklaring waarom zijn verzoek niet goed was verlopen. Hij vond namelijk dat hij geen goede advocaat had. Ze schreef alleen maar op wat hij zei en had hem verder niet geholpen. Van vrienden had hij gehoord dat zij advocaten hadden die wél hadden meegedacht en tips hadden gegeven.

²³⁰ [<http://www.cabinda.org/>] (geraadpleegd september 2006).

tergronden van het conflict in Cabinda en de oprichting van de voor autonomie strijdende organisatie staan uitgebreid omschreven. Ook staan op de site kopieën afgedrukt van de lidmaatschapskaarten die de FLEC uitgeeft:²³¹

R^a REPÚBLICA DE CABINDA
Serviço de Registos Centrais
Certidão de nascimento

N^o _____
 Conforme consta no livro de registos de nascimentos
 do ano _____
 folha _____
 declara-se o nascimento _____
 de _____
 sexo _____
 nascido aos _____
 em _____
 filho(a) de _____
 natural de _____
 de nacionalidade _____
 profissão _____
 e de _____
 natural de _____
 de nacionalidade _____
 profissão _____

Feito, em _____
 Aos _____

*Assinatura
 do Responsável
 Nome e Função*

Verschillende Angolese asielzoekers die claimden uit Cabinda te komen, hebben volgens een expert bij hun aanvraag ook gebruik gemaakt van het type lidmaatschapskaarten dat op deze website te vinden is (E57). Ook tijdens het analyseren van de IND-dossiers ben ik een dossier tegengekomen, waarin tijdens een asielaanvraag een van bovenstaande documenten is getoond. Vanuit een verboden onafhankelijkheidsorganisatie geredeneerd, komt het niet logisch voor om lidmaatschapskaarten openbaar op internet te verspreiden. Dit zou immers slechts misbruik van deze documenten en eventuele infiltratie van de Angolese overheid kunnen vergemakkelijken. De vraag kan dan ook gesteld worden of de website behalve het informeren van geïnteresseerden over de onafhankelijkheidsstrijd in Cabinda, niet ook *mede* ten dienste heeft gestaan aan het ondersteunen van asielzoekers die zich tijdens hun asielaanvraag wilden voordoen als leden van FLEC.

9.5 Gevolgen van een aangepast asielverhaal

Verschillende respondenten vertelden dat ze ‘extraatjes’ aan hun verhaal hadden toegevoegd, in de hoop dat dit hun claim sterker zou maken of anderszins positieve gevolgen had. Bonéfacio (R54) en zijn vriend hadden zich tijdens de procedure bijvoorbeeld voorgedaan als broers, zodat ze tijdens de procedure bij elkaar zouden blijven. De vrouw van Ernesto (R77) had tijdens de aanvraag gezegd dat haar kinderen – die in werkelijkheid zes en acht jaar oud waren – twee jaar jonger waren. Daardoor zouden zij langer onder het ‘gunstige’ jeugdregime vallen. Een moeder die samen met haar elf-

²³¹ [<http://www.cabinda.org/recensementang.htm>] (geraadpleegd september 2006).

jarige kind asiel had aangevraagd, was naar Angola teruggekeerd nadat ze verwachtte dat ze de procedure niet dreigde te gaan halen. Bij toeval kwam de IND er echter achter dat het kind wel in Nederland was achtergebleven en als AMA asiel had aangevraagd (E42). Ook wijzigden sommige aanvragers hun naam of geboortedatum – dus niet alleen het geboortjaar – in de hoop dat hun werkelijke achtergrond daardoor minder gemakkelijk te achterhalen was. Er werden ook verschillende trucjes toegepast, waarvan men hoopte dat het leven na de asielaanvraag minder ingewikkeld zou worden. Tomé (R90) had er goed over nagedacht:

“Ik heet Tomé en ik wilde wel nog mijn eigen naam houden. Mijn broer heet Angelo. Dus toen heb ik me Tomélo genoemd. Mijn aanspreeknaam bleef dus gewoon Tomé. Heel veel anderen hebben hun *apelido* – bijnaam – als naam bij de IND gebruikt.²³² Als achternaam heb ik de achternaam van mijn opa – mijn moeders vader – gebruikt. Ik heb ook mijn geboortedatum veranderd. Toevallig bleek dat de dag te zijn waarop Savimbi later werd gedood. Ik kom oorspronkelijk uit Huambo en heb daar ook enige tijd gewoond voor we naar Luanda gevlucht waren. Ik kon dus gewoon zeggen dat ik uit Huambo kwam.”

In de omgang met kinderen uit zijn klas ondervond hij niet echt problemen van het feit dat hij twintig was in plaats zestien. Sterker nog, jongeren wilden hem wel graag mee tijdens het uitgaan, want hij was stukken groter dan de rest. Maar de leugentjes zorgden volgens hem ook wel voor problemen. De medewerkers van de asielopvang bijvoorbeeld, vonden dat hij zo goed kon koken en zijn kamer zo netjes opruimde voor zijn leeftijd. Op een gegeven moment werd met andere jongens besloten dat ze wat speelser moesten overkomen om geen argwaan te wekken. Toen hebben ze op een nacht de brandslang open gezet. Een serieuzer probleem deed zich volgens hem voor op het gebied van onderwijs:

“Ik heb ook gezegd dat ik tot het derde niveau onderwijs had gehad. Die vriend van mijn vader zei dat ik dat moest zeggen, want dat zou beter zijn voor de aanvraag. Dat leverde later nog problemen op in de klas. De docent snapte maar niet hoe ik toch zoveel kon weten en ik leerde vrijwel niets nieuws.”

Ook twee andere respondenten (R4, R86) ervoeren dit soort problemen. De zestienjarige in de klas vonden ze maar veel lawaai maken en weinig serieus met hun studie bezig. In Nederland kwamen ze op het MBO en VMBO terecht, maar dat vonden ze veel te gemakkelijk. In Angola hadden ze de vooropleiding om naar de universiteit te gaan bijna afgerond. Er waren zelfs respondenten die in Angola al drie jaar universiteit achter de rug hadden en in Nederland slechts op laag niveau konden instromen. Eén van de respondenten die tegen dit probleem was aangelopen zei:

“Stel dat ik wel een status had gekregen. Dan had ik die alleen gekregen met mijn gelogen verhaal, dat ik geen familie had, geen opleiding,.... Hoe had ik dan in Nederland kunnen slagen? Ik zou daar mijn hele opleiding opnieuw moeten doen, terwijl ik hier al universitair niveau had. Dat zou echt een probleem zijn geworden.” (R54)

²³² In Angola hebben heel veel jongemannen uit de stad een bijnaam waar ze bijna altijd mee worden aangesproken.

Een ander belangrijk probleem dat een aantal respondenten naar aanleiding van aangepaste asielverhalen ondervond, was dat eventuele diploma's die ze in Nederland zouden halen, niets waard zouden zijn als ze weer terug zouden gaan naar Angola. Als zij een verzonnen naam hadden opgegeven, zou immers de verkeerde naam op het diploma komen te staan. Tijdens mijn verblijf in Angola, liep ik voor de Nederlandse ambassade een Angolees tegen het lijf die zelfs ná zijn terugkeer nog last had van het feit dat hij een valse geboortedatum had opgegeven. Hij was uitgeprocedeerd en teruggekeerd naar Angola. Maar hij had in Nederland een Nederlandse vriendin ontmoet en wilde trouwen. Omdat hij tijdens zijn asielverzoek een valse geboortedatum had opgegeven, wilde de Nederlandse ambassade geen visum afgeven, omdat hij eerder valsheid in geschrifte had gepleegd.

Los van dit soort praktische problemen, zijn sommige respondenten ook tegen morele of ethische dilemma's aangelopen in verband met de verhalen die ze bij de IND hadden verteld. Hoe om te gaan met nieuwe vrienden, pleegouders, of relaties? Verschillende migranten hebben serieuze problemen ondervonden met hun dubbelleven (E91). Soms namen ze daarom bepaalde personen in vertrouwen, om daartegen hun 'hele' verhaal te vertellen. Een jongeman (R2) had uiteindelijk bijvoorbeeld besloten om zijn Nederlandse vriendin en schoonfamilie te vertellen dat hij nog familie in Angola had. Hij gaf aan het té moeilijk te vinden om dat te verzwijgen. Ook andere mensen vertelde hij stukje bij beetje wie hij werkelijk was. Een andere jongen (R85) kon het ook niet laten om soms open kaart te spelen. Dit had echter weer tot gevolg dat hij moest bedenken welk verhaal hij tegen wie had verteld. "Je werd er zo moe van in je hoofd", verzuchtte hij toen ik hem eenmaal in Angola sprak.

Weer een andere respondent (R6) gaf aan zich erg naar te hebben gevoeld, nadat hij op televisie een film over een straatkind in Luanda had gezien. Het kind waste auto's en kon daar op een gegeven moment één schoentje van kopen. Dat schoentje had hij aan zijn zusje gegeven, omdat zij nog maar één been had. Mede hierdoor is de respondent na gaan denken over zijn positie in Nederland. Hij voelde zich schuldig dat hij in Nederland woonde en niet de mensen die het echt nodig hadden. Hij vertelde mij dat hij zich bijna twee jaar lang zwaar depressief heeft gevoeld. Hij vroeg zich af of hij en zijn landgenoten wel asiel hadden moeten aanvragen. Over jonge kinderen die rond hun tiende naar Nederland zijn gekomen, merkte hij op dat het voor hen vaak moeilijk is nog normaal contact te onderhouden met hun ouders. Sommige ouders komen wel eens naar Nederland om de kinderen te bezoeken, maar hun kinderen leven in een compleet andere wereld. Zij hebben in Nederland altijd bij gastouders gewoond aan wie zij waarschijnlijk nooit hun echte achtergrond hebben verteld. Ze leven in twee volstrekt gescheiden en verschillende werelden. Hun hele geschiedenis in Angola hebben zij tijdens het IND-gehoor teruggebracht tot een verhaal van enkele alinea's waarover zij met niemand wensen te spreken. Mijn respondent hierover: "De eerste 10 jaar van hun leven bestaan gewoon niet, die jaren zijn verdwenen...als wiskunde..." Voor sommige asielzoekers die na lang twijfelen hun 'ware' verhaal tegen vrienden of relaties hadden verteld, viel volgens een expert (E91) dan ook een enorme last van hun schouders.

In Engeland sprak ik een respondent (R129) die vertaler was geweest voor Angolese asielzoekers. Hij vertelde tragische gevolgen te hebben gezien van trucjes bij de asiel-aanvraag. Hij wist bijvoorbeeld dat een vader samen met z'n zoontje naar Engeland was gekomen. Tijdens de procedure heeft het kind apart asiel aangevraagd en gefingeerd dat hij AMA was. Het kind had verteld dat de man die hem begeleidde – zijn eigen vader dus – een vriend van zijn vader was. Mijn respondent:

“Dat moet iets doen met die mensen...Als de school een gesprek wil met de vader van het kind, moet het kind zeggen dat zijn vader dood is. Die jongen moet dan antwoorden dat een vriend van zijn vader wel wil komen, terwijl dat zijn eigen vader is...”

In België hadden pleegouders van een Angolese AMA de Belgische ambassade in Angola verzocht op zoek te gaan naar de ouders van het meisje. Ze was namelijk vaak verdrietig en had een goed te controleren adres in Luanda opgegeven waar haar ouders zouden wonen. Het ambassadepersoneel had een aantal dagen gezocht, maar niets gevonden. Een medewerker van de immigratiedienst heeft daarna op het meisje ingesproken en gevraagd of ze niet een verhaal verzonnen had, of verkeerde adresgegevens had opgegeven. Het meisje was overstag gegaan en vertelde dat ze een valse naam op had gegeven. Het bleek dat haar vader een hoge medewerker van de Angolese migratiedienst DEFA was en dat haar twee broers al eerder in België asiel hadden aangevraagd. Ze waren allemaal op een *note verbale* gereisd, waarin stond dat ze enige tijd naar Portugal op vakantie zouden gaan. De asielaanvragen van de broers waren mislukt, waarna zij naar Ierland waren gegaan en het zusje zat dus nog alleen in België. Toen de echte ouders in Angola benaderd werden dat hun dochter haar mond voorbij had gepraat waren ze erg boos. Het meisje zelf echter, was volgens een betrokken ambtenaar blij dat ze uiteindelijk niet meer in de leugen hoefde te leven (E99).

Tot slot nog een bespreking van de gevolgen die de asielaanvraag had voor de vader, wiens vrouw en kinderen zonder met hem te overleggen vanuit Portugal naar Nederland waren gereisd.²³³ Nadat Ernesto (R77) zijn familie tot in Nederland achterna was gereisd en had opgespoord, was hij geschokt te vernemen wat zijn kinderen in Nederland tegen de IND hadden verteld. In Nederland bleken zijn kinderen te hebben verteld dat hij overleden was en dat ze een andere achtergrond hadden. Ook stonden ze bij de IND als twee jaar jonger geregistreerd en hadden ze – net als zijn vrouw – andere voor- en achternamen. Ernesto wilde zijn kinderen uit het centrum weg hebben en wilde ze mee terug nemen naar Angola. Maar hij had geen documentatie bij zich waaruit bleek dat het zijn kinderen waren en kreeg hen dus niet zomaar mee. De Nederlandse autoriteiten gingen er niet mee akkoord dat een doodverklaarde vader zijn kinderen op kwam halen. Omdat het verhaal van de vader in eerste instantie niet door de Nederlandse autoriteiten werd geloofd, heeft hij zelfs nog enkele uren in een cel door moeten brengen op verdenking van poging tot ontvoering. Uiteindelijk heeft hij aan kunnen tonen dat hij de vader van de kinderen was, maar hij moest hij nog drie á vier weken wachten voordat hij met behulp van bemiddeling van de Angolese ambassade in Brussel kon regelen dat hij zijn kinderen mee naar Angola kon nemen. Ondanks alles, zei hij, was zijn vrouw inmiddels ook weer bij hem terug.

²³³ Zie paragraaf 8.2.2.

9.6 Verkeerde perceptie

Uit de gesprekken van veel respondenten komt naar voren dat zij vóór hun vertrek een andere perceptie van het leven in Nederland hadden, dan de werkelijkheid waar zij mee geconfronteerd werden. De meeste Angolese asielzoekers hebben met slepende en onzekere asielprocedures te maken gehad. Volwassenen mochten tijdens de procedure niet werken of studeren, hadden weinig geld te besteden en woonden enigszins afgezonderd van de Nederlandse maatschappij in speciale centra. AMA's kregen wel onderwijs, hadden daardoor een dagbesteding, konden de taal leren en daardoor in vergelijking relatief gemakkelijker integreren.²³⁴ Maar voor sommigen van hen bracht het onderwijsniveau problemen met zich mee, ging het leren van de taal niet altijd makkelijk en – heel belangrijk – zorgde het afwachten van berichten over de asielprocedure voor veel spanning. Personen uit de eerste 'lichting' asielzoekers die midden en eind jaren negentig naar Nederland waren gekomen, hebben na een eerste afwijzing uiteindelijk op basis van het driejarenbeleid nog vaak een status voor onbepaalde tijd weten te bemachtigen. Daarmee konden ze beginnen aan de opbouw van hun leven in Nederland. Voor de grote groep die vanaf 2000 naar Nederland was gekomen, lag dit echter anders. De asielprocedure was strenger geworden, op een gegeven moment was de oorlog in Angola afgelopen en uitzicht op een status voor onbepaalde tijd werd steeds kleiner. In voorgaande paragrafen is al aan de orde gekomen dat veel Angolezen bij aankomst in Nederland geconfronteerd werden met een werkelijkheid die volledig anders was dan zij zich hadden voorgesteld. Veel migranten vroegen zich af of dit nu het land was waar volgens hun reeds gemigreerde landgenoten het leven zo goed was.

Een oudere Angolees kon zich voorstellen dat het de jongeren in Nederland niet gemakkelijk afging. Hij omschreef zijn jonge landgenoten als opportunistisch, kapitalistisch en consumptiegericht. Het grootste deel van deze generatie zou volgens hem denken in "*amanha*", morgen (R22). De geschiedenis van het land en de wijze waarop de maatschappij functioneert, hebben daar volgens hem in grote mate toe bijgedragen. Omdat de jongeren zijn opgegroeid in een door oorlog verscheurd land en een corrupte maatschappij, zijn ze gewend problemen op te lossen met geld of met behulp van hun netwerk. Het sociale netwerk en de beschikking over financiële middelen vormden daarmee traditioneel belangrijke waarden in hun leven. Aan juist die twee elementen – geld en een invloedrijk netwerk – ontbrak het asielzoekers in Nederland. Een respondent die al midden jaren negentig naar Nederland was gekomen vatte het als volgt samen:

"90% van de Angolezen in Nederland lijdt. Ze zijn met hele andere ideeën naar Europa gekomen. 'Europa, daar is alles goed!' Maar dat valt als ze hier aankomen tegen. Europa is niet wat ze ervan dachten." (R10)

Een jongeman (R9) kon pas nadat hij enige tijd in Nederland woonde, de verhalen van teruggekeerde Angolezen plaatsen die hij eerder in Angola had ontmoet. Midden jaren negentig woonde hij in Benguela en was er een man teruggekomen uit Portugal. Hij had mooie kleren en heel veel praatjes. "Hij was daar baas van een bedrijf, had een auto

²³⁴ Met hierbij uitdrukkelijk de aantekening dat de AMA's die op de AMA-campus terecht waren gekomen een uitzondering vormden (zie paragraaf 9.2).

en dit en dat.....Nu ik hier zit en eraan terugdenk, weet ik zeker dat hij toen gelogen had.” Zelf zei hij vóór zijn vertrek naar Europa ook nooit te hebben geweten dat hij asiel zou moeten aanvragen om er legaal te kunnen verblijven. Hij had er “gewoon niet zo goed over nagedacht” en ging ervan uit dat alles goed zou zijn. Hij vertelde mij dat als hij van tevoren zou hebben geweten hoe het leven in Nederland zou zijn, hij niet zou zijn gekomen. Maar nu hij eenmaal in Nederland was, maakte hij er maar het beste van. Toen ik hem sprak, zat hij in de tweede klas van het MBO en maakte vijf dagen in de week van 18.00 tot 20.00 uur een kantoor schoon om wat geld bij te verdienen. Hij klaagde niet, maar constateerde wel fijntjes dat zijn jongere broertje in Angola ondertussen op de universiteit zat. Een andere respondent (R57) leek nog te worstelen met de vraag of het voor hem verstandig was geweest om ooit naar Nederland te zijn gekomen:

“Het is een vergissing geweest om hiernaartoe te komen. Het heeft niets opgeleverd. Iedereen denkt hier te kunnen studeren, maar het is heel moeilijk. Je moet eerst de taal leren, diploma's halen. Spijt heb ik niet, want je weet nooit hoe het leven in Angola zou zijn geweest. Ik had wel ziek kunnen zijn geworden en al dood kunnen zijn.... En ik heb hier veel geleerd. Ik heb de eerste wereld gezien. Ik weet wat wel en niet waar is. Ik weet dat er geen telefoontjes zijn die in een pink zitten. Ik weet dat er in Nederland geen treinen zijn die zweven; die bestaan alleen in Japan.”

Een respondent die enige tijd in Zwitserland (R64) had gewoond, vertelde min of meer hetzelfde. Het leven in Europa was anders dan wat hij zich ervan voor had gesteld. De immoraliteit in Europa was hem vooral opgevallen. Jongeren rookten en dronken al vroeg en als kinderen zestien of ouder waren dan luisterden ze niet meer naar hun ouders. In Angola was dat anders; “beter” vond hij. Ook viel het hem op dat in Europa de politie vaak op de hand van jongeren was en dat porno overal voorhanden was. Zijn belangrijkste les was echter dat mensen in Europa helemaal niet zo gelukkig waren. “Voor ik wegging dacht ik altijd dat blanken veel gelukkiger waren, omdat ze rijk waren. Maar ik heb gezien dat dit niet zo is.” Hij vertelde minder materialistisch na zijn bezoek aan Europa te zijn geworden. Een andere respondent was het opgevallen dat Nederlanders zoveel klaagden, maar ondertussen niet beseften hoe verwend ze waren. “Ik zag laatst op een documentaire dat zelfs mongolen hier worden betaald om naar de hoeren te gaan!” (R6)

Mateus (R37) was net als veel anderen in eerste instantie teleurgesteld over het leven in Nederland. Maar zelfs nadat hij vertrokken was, bleef hij positief over de beslissing dat hij ooit gekomen was en toonde zich zelfs begripvol over het Nederlandse asielbeleid.

“Ik ben niet boos op Nederland dat ik weg moest. Ik ben juist dankbaar dat ik daar heb kunnen wonen en zoveel heb kunnen leren. Echt, ik heb zoveel geleerd. Kijk, als een huis vol is, dan kunnen de gasten niet altijd blijven. Je moet je eigen kinderen ook eten geven. Ja, toch?”

Hetzelfde geldt voor Silvio (R141). Natuurlijk waren volgens hem sommige dingen anders uitgedrukt dan gepland, maar “alles” wat hij wist, zei hij in Nederland te hebben geleerd. Zé (R140) vertelde ook geen spijt te hebben gehad dat hij naar Nederland was gekomen. Hij vertelde dankbaar te zijn voor de dingen die hij er had kunnen leren. Toch had hij bij vertrek heel andere verwachtingen gehad over zijn verblijf in Europa.

Hij was in een redelijk welvarend gezin opgegroeid en was al enkele malen eerder in Portugal op vakantie geweest. Hij dacht voorafgaand aan zijn reis in vergelijking tot andere migranten, nog alleszins realistische verwachtingen van Europa te hebben. Armere opgeleide Angolezen hadden volgens hem een volstrekt irreëel beeld van Europa. Zij dachten in Europa meteen een eigen huis te kunnen krijgen en dat alles makkelijk zou verlopen. Hij wist dat dit niet het geval zou zijn. Toch werd ook Zé verrast bij aankomst in Nederland. Hij ging ervan uit dat niet alles aan zou komen waaien, maar wist niet dat hij een speciale asielprocedure zou moeten doorlopen met de daarbij behorende interviews, verdraaiingen van de waarheid, overplaatsingen, stempelkaarten en opvang in verschillende centra. Op mijn vraag of hij niet boos was op zijn landgenoten die hem dat alles verzwegen hadden, keek hij me een tijdje aan en zei: “Wat denk je?”

Datzelfde gevoel had een van de respondenten die door een begeleider naar Nederland was gebracht (R39). Hij vertelde dat hem voordat hij naar Europa ging door de begeleider een goede toekomst was beloofd. Dit was wat hem betreft niet echt uitgekomen. Toen hij twee maanden in Nederland zat, wilde hij eigenlijk terug, maar zijn moeder vond dat hij nog vol moest houden. Op mijn vraag of hij vond dat hij een goede beslissing had genomen door naar Nederland te migreren, antwoordde hij: “Jij bent 26, ik 25. Jij hebt de universiteit af en ik zit in de derde klas MBO....”

Meerdere andere respondenten beklagden zich erover dat ze het gevoel hadden dat ze vanwege hun migratieavontuur “jaren waren kwijtgeraakt” en eigenlijk beter in Angola naar de universiteit hadden kunnen gaan of in Angola hadden kunnen werken (R15, R54, R86). Vooral personen die niet de AMA-status hadden verkregen, klaagden over de regels van het Nederlandse asielsysteem die ertoe leidden dat ze maar beperkt deel mochten en konden nemen aan het maatschappelijk leven in Nederland. Het zat volwassen respondenten bijvoorbeeld dwars dat er slechts beperkt – drie maanden per jaar – gewerkt mocht worden en dat er vrijwel geen mogelijkheden waren om de taal te leren:

“De AMA’s mogen alles. Ze krijgen meer geld, krijgen onderwijs en mogen Nederlands leren. Als ik al mag werken, kiezen ze een Nederlander of een AMA, want ik spreek geen Nederlands. Wij ouderen mogen helemaal niets! Wij willen werken. Het voelt alsof ik drie jaar in een gevangenis aan het leven ben.” (R8)

Zoals deze man het leven van een asielzoeker omschreef als het leven in een gevangenis, zo had de omschrijving van een jongere respondent (R85) nog het meeste weg van leven onder elektronisch huisarrest. Hij had een AMA-status en ondervond geen taalproblemen omdat hij Nederlandse les had. Wat hij echter wel verfoeide, was het ‘stempelen’:

“Iedere week moest je een stempel halen! Als je het een keer vergat, dan kreeg je een boete, daarna nog een boete, en als je het de derde keer vergat dat was je uit procedure. Soms zat je in de klas en bedacht je ineens dat je je stempel vergeten was. Dan moest je weer vragen of je een stempel kon halen....”

Ook andere respondenten spraken over de druk om te stempelen en de ‘regelgekte’ waaraan asielzoekers zijn onderworpen. Voor een ongeveer veertigjarige man (R10)

vormden alle regels waar men zich in Nederland aan moest houden een reden om vrienden uit Angola af te raden naar Nederland te komen. In Nederland tellen volgens hem eerst de regels en dan pas de mensen. Een ander probleem dat respondenten noemden, was het gevoel niet volledig onderdeel te zijn van de Nederlandse maatschappij. Asielzoekerscentra liggen soms ver van de bewoonde wereld af en men woont er alleen maar met andere buitenlanders.

“Als ik een keer naar de disco wil om Nederlanders te ontmoeten, moet ik eerst heel ver fietsen en in de disco kan ik nauwelijks communiceren omdat ik geen Nederlands kan spreken. De politie controleert me overal. Wij worden ergens weggestopt.” (R8)

“Waarom moeten we zo ver weg wonen; zo kunnen we toch nooit integreren?”, vroeg ook een andere respondent (R15) zich af. Victor (R148) wees op een meer specifieke ongelijkheid tussen asielzoekers en Nederlanders. Hij zag op televisie dat de lonen omhoog gingen, merkte dat de prijzen in Nederland omhoog gingen, maar dat zijn 39 euro leefgeld per week onveranderd was gebleven.

Veruit de belangrijkste klacht die veel respondenten die asiel hadden aangevraagd noemden, was de lengte van de procedure. Vrijwel niemand had er begrip voor dat men jarenlang moest wachten voordat een finale beslissing op het asielverzoek was genomen. “Het is alsof ik je uitnodig voor een lunch, maar je uiteindelijk geen lunch krijgt”, zei een van hen (R54). Totdat een status voor onbepaalde tijd werd afgegeven, restte veel respondenten – en dan met name de niet-AMA’s – niet anders dan passief te wachten. Een aantal respondenten probeerde tijdens hun procedure, zo goed en kwaad als het ging wat van hun leven te maken. Een van hen (R2) vertelde bijvoorbeeld liever niet met mensen om te gaan die hun tijd aan het verdoen waren. Hij hield van literatuur en gedichten en vertelde ook in Angola altijd al heel hard te hebben gestudeerd. Nederlandse klasgenoten op het MBO vond hij lui en hij was constant bezig om zijn Nederlands te verbeteren. Zelfs toen steeds duidelijker werd dat hij waarschijnlijk geen status voor onbepaalde tijd zou krijgen, schreef hij nog Nederlandse woorden die hij niet kende op een papiertje. Hij toonde me een briefje met daarop de woorden van de dag: “consuminderen” en “suikerziekte.” Deze woorden zocht hij thuis in het woordenboek op om te leren. Anderen kwamen in een fuik terecht waar het moeilijk uitzwemmen was. Het lange wachten, leven in afzondering, het tegenvallende leven in Europa, de onzekerheid, de plotselinge vrijheid, het verleden, de spanning van de procedure. Van alles kon ertoe leiden dat ze op een of andere manier in de marge van de samenleving belandden. Een respondent vertelde over een oude bekende:

“Laatst zag ik nog een jongen met wie ik in een centrum heb gezeten. Hij zag er slecht uit. Gebit vol met goud, hij dealt cocaine en is de hele dag stoned. “Weer een verloren”, dacht ik. Hij was echt een slimme jongen, komt uit een goede familie. Echt zonde.....” (R6)

Kromhout & Van San (2003) maakten in het kader van een onderzoek naar criminaliteit onder nieuwe migrantengroepen, een rondgang langs experts die werkzaam waren in de vreemdelingenketen. Daaruit kwam naar voren dat Angolese AMA’s in Nederland erom bekend stonden relatief veel geweld te gebruiken. Ze zouden moeilijk ge-

drag vertonen en de “macho mannen” zouden slecht om kunnen gaan met regels en gezag. Een medewerker van de AMA-opvang voorspelde dat de Angolezen wel eens een van de volgende probleemgroepen zouden kunnen worden (Kromhout & Van San, 2003: 81).

WIE DE KRANT LEEST, WEET MEER

ONDER DE TITEL “KINDEREN VERPLICHT TE LIEGEN”, VERSCHIEEN IN 2002 IN DE STAATSGELEIDE KRANT *JORNAL DE ANGOLA* EEN ZEER KRITISCH ARTIKEL OVER OUDERS DIE HUN KINDEREN NAAR NEDERLAND STUURDEN OM DAAR ASIEL AAN TE VRAGEN. NEDERLAND ZOU VOLGENS DE AUTEUR TEN ONRECHTE HET NIEUWE ‘*EL DORADO*’ WORDEN GENOEMD DOOR VEEL VAN ZIJN LANDGENOTEN. “ZONDER ENIGE DOCUMENTATIE, PRESENTEREN VOLWASSENEN ZICH AAN DE LOKALE AUTORITEITEN EN VERZINNEN ZE EERLOZE SCHANDALEN, WAARDOOR ZIJ ZICHZELF EN HUN KINDEREN DOOR HYPOCRISIE NAAR DE AFGROND BRENGEN.” OUDERS DIE DENKEN ER GOED AAN TE DOEN OM HUN KINDEREN ‘*NGUNDA*’ [NAAR EEN ASIELAND] TE STUREN, LEVEN VOLGENS DE AUTEUR IN “EEN PURE ILLUSIE”. “DE KINDEREN BEGINNEN DAAR AL HUN ECHTE IDENTITEIT TE VERLIEZEN EN HUN OUDERS VERWORDEN OP DEZE MANIER SIMPELWEG TOT KENNISSEN.” DE AUTEUR WAARSCHUWT DAT ALS ER ZO DOOR WORDT GEGAAN, EEN GENERATIE “ZONDER HISTORIE” OP ZAL GROEIEN. HIJ SLUIT AF MET DE STELLING DAT EMIGRATIE VANWEGE ECONOMISCHE MOTIEVEN NIET VERWARD MOET WORDEN MET POLITIEK ASIEL. “HET ZIJN VOLLEDIG VERSCHILLENDE DINGEN; NEEM EEN KIKJE IN HET WOORDENBOEK!”, WAS ZIJN LAATSTE TIP (ANGELO, 2002).

9.7 Persistentie van de verkeerde perceptie

Keer op keer komt in de verhalen van respondenten terug, dat zij voorafgaand aan hun reis eigenlijk geen idee hebben gehad wat hen in Nederland te wachten stond. Wat na aankomst volgde was een fase van verbazing, boosheid of teleurstelling. In grote lijnen had men in Angola een verkeerde perceptie van het leven dat hun landgenoten in Europa leidden. En het was een behoorlijk persistente perceptie. Nog tijdens mijn bezoek aan Angola in 2004 – toen de oorlog al drie jaar voorbij was – sprak ik in Benguela een goed opgeleide journalist (R67) die vertelde minstens twintig mensen te kennen die de afgelopen drie jaar naar Europa waren gegaan, waarvan sommigen naar Nederland. Asiel zou volgens hem door bijna geen van hen zijn aangevraagd, “want dat is alleen voor mensen die politieke problemen hebben.” De verhalen van mijn respondenten in Europa beluisterend, is de kans echter aanmerkelijk dat ten minste enkelen van zijn kennissen eenmaal in Europa wél asiel hadden aangevraagd. Zelfs deze goed opgeleide persoon was er midden 2004 dus nog niet van doordrongen dat veel van zijn landgenoten in Europa wel asiel aanvroegen. Hoe kan het toch dat zoveel migranten blijkbaar met zo’n verkeerde perceptie op pad zijn gegaan en dat dit jarenlang is doorgegaan?

Afgaand op de berichten van mijn respondenten, kwam dit niet zozeer omdat er vanuit Europa geen contact met het thuisfront werd onderhouden. Emails werden weliswaar niet veel gestuurd, maar het onderhouden van telefoonverkeer was zeker niet ongebruikelijk. Personen die actief waren in de handel belden regelmatig tot zeer veel met Angola (R13). Voor jongeren die voornamelijk met het doel waren gekomen om te studeren, verschilde de frequentie. Een jongeman (R64) zei bijvoorbeeld aanvankelijk ongeveer elke week te bellen, maar naarmate hij langer weg was, verminderde dit tot een keer in de twee weken tot een keer per maand. Een andere jongeman (R2) gaf aan

“af en toe” te bellen. Gewoon “wanneer hij er zin in had” en dat was niet meer dan enkele keren per maand. Weer een ander (R39) gaf aan niet vaak te bellen; maar soms kwamen er wel familieleden van hem in Nederland langs. Zijn moeder die vrij veel reisde, was bijvoorbeeld al een keer bij hem langs geweest, evenals zijn zussen en broers. Als familie in Frankrijk of Duitsland was, ging hij daar ook nog wel eens naartoe om ze te bezoeken. Weer een ander (R148) vertelde slechts af en toe met zijn moeder te bellen, waarbij hij door haar vooral gewaarschuwd werd voor de gevaren van Aids. Tomé (R90) tenslotte, schetste het beeld dat hij en zijn vrienden zeer frequent contact met hun familie in Angola hadden. Hij zei dat zijn vader hem bijvoorbeeld bijna iedere dag belde.

De belangrijkste reden waarom de verkeerde perceptie over het ‘goede leven’ in Nederland zo lang is blijven bestaan, komt dus niet omdat er geen contact tussen migranten in Nederland en achterblijvers in Angola was. Belangrijker was dat migranten tijdens het contact niet altijd eerlijk waren over hun leven in Europa. Ze schetsten een zonniger beeld van hun omstandigheden, of hadden bewust nagelaten bepaalde negatieve elementen van het leven in Europa te vermelden. In sommige gevallen hebben ze zelfs duidelijk tegen familieleden of vrienden gelogen. Er kunnen grofweg vijf redenen worden onderscheiden waarom zij dit hebben gedaan, te weten: statusbehoud, bezorgdheid, eigenbelang, problemen met de geloofwaardigheid en onduidelijkheid.

9.7.1 *Statusbehoud*

In de literatuur valt te lezen dat migranten die in het buitenland wonen voor familieleden in hun herkomstland soms de illusie ophouden dat het leven er goed is, ook als het hen in werkelijkheid zwaar valt (IOM, 1994; Koser & Pinkerton, 2000). Statusbehoud vormde volgens de verhalen van mijn respondenten een terugkerende reden waarom Angolese migranten het thuisfront niet naar waarheid hebben ingelicht. Verschillende Angolese respondenten zelf gaven aan, dat de druk om succesvol te zijn bij Angolese asielzoekers een rol heeft gespeeld bij de wijze waarop zij het thuisfront informeren:

“Wij houden van luxe, van mooie spullen. Het is niet goed om te vertellen dat het leven moeilijk is. We moeten tenminste terugkomen met mooie spullen. Ondertussen vertellen we onze ouders dat het goed gaat op school, en dat we nog maar twee jaar moeten.” (R90)

Ook volgens een andere respondent (R18) was het niet uitzonderlijk dat Angolezen vanuit Europa wat positievere berichten doorgaven dan de realiteit verlangde.²³⁵ Angolezen zouden volgens hem over het algemeen nu eenmaal vrij gevoelig zijn voor status, waardoor het niet meer dan een gevolg van hun gewone doen en laten was dat ook migranten het leven in Europa wat mooier presenteerden:

“Wij houden ervan om te laten zien dat we succes hebben. Als een Angolees het vliegtuig instapt, kleedt hij zich mooi aan, een Europeaan gaat er met zijn gewone

²³⁵ Zie in dit verband een filmpje op Youtube waar onder de titel “Wij in Nederland” een beeld wordt geschetst van het leven in Nederland. Behalve foto’s van de personen zelf, wordt ingezoomd op een videomeubel en ongeveer 2.000 euro aan vijftig eurobiljetten: [<http://www.youtube.com/watch?v=ROcplqbavd4>], geraadpleegd 12 februari 2007

kleren in. Als een Angolees naar huis belt, zal hij ook zeggen dat alles goed gaat en dat hij geen problemen heeft. Een Angolees heeft in het algemeen de gewoonte om te zeggen dat hij meer heeft dan hij in werkelijkheid heeft.”

Een respondent in Nederland (R22) vertelde landgenoten te kennen die schoonmaakt-ten of bloemen plukten, terwijl ze dat soort werk nooit in Angola hadden gedaan of zouden doen. Margarida (R43) kwam er pas op het moment dat ze Engeland bezocht achter dat haar vriendin die daar woonde drie schoonmaakbaantjes had, terwijl ze in Rusland een academische studie had afgerond.

Nadat migranten waren teruggekeerd, waren ze ook niet altijd open over hun periode in Europa. Statusbehoud speelde ook hierbij in sommige gevallen een rol. Een respondent (R25) die eind jaren tachtig asiel had aangevraagd, vertelde mij dat familie en vrienden in Angola bijvoorbeeld niet weten dat hij ooit asiel heeft aangevraagd. Als hij in Angola is, vertelt hij gestudeerd te hebben en in Europa te werken. Lange tijd werd het aanvragen van asiel volgens hem in Angola als ‘verraad’ aan het vaderland beschouwd. Het had volgens hem een sterke politieke lading en was iets wat je gewoonweg niet deed. Voordat Rosa (R82) eind jaren negentig naar Canada vertrok, had ze haar vader dan ook moeten beloven, dat ze zich er niet zou voordoen als vluchteling. Eenmaal onderweg – zie paragraaf 6.6 – kwam ze er echter al snel achter dat ze nooit een kans zou hebben om te studeren als ze geen asiel zou aanvragen. Toen ik haar in Angola sprak, was ze ondertussen teruggekeerd en had ze haar moeder over al haar ervaringen met het asielsysteem ingelicht. Haar vader echter, verkeerde nog steeds in de veronderstelling dat ze er had gestudeerd. Volgens Rosa weten veel ouders in Angola niet dat hun kinderen asiel hebben aangevraagd. “Dat zou een schande zijn!” Ze vertelde zelf boze telefoontjes uit Canada te hebben gehad van Angolezen die wilden dat ze stopte in Angola te vertellen wat voor leven Angolezen in Canada leidden.

“Ik heb daar nu vijanden omdat ik hier gewoon vertel dat het leven daar niet makkelijk is. Dat ze veel schoonmaakwerk doen. Maar dat mag je niet zeggen. Veel Angolezen gaan met mooie kleren en mooie schoenen naar hun werk, gaan schoonmaken in hun oude kleren, en komen daarna weer met mooie kleren naar buiten. Ze zijn te trots om terug te gaan. Sommigen gaan wel terug hoor. En als mensen terug gaan dan hebben ze mooie kleren en doen ze alsof ze het gemaakt hebben. Anderen blijven en hebben een moeilijk leven. Maar dat zullen ze nooit zeggen. Iedereen die ik ken in Angola wil nog steeds weg!”

Zelf snapt ze het niet. Haar landgenoten voeren in Europa en Noord-Amerika werk uit dat ze in Angola nooit zouden doen.²³⁶ Ze vertelde dat sommige migranten proberen de mythe te doorbreken door op internet berichten rond te sturen met teksten als “Ken je de zoon van.... Hij zegt dat hij studeert, maar ondertussen maakt hij daar en daar schoon.” In Angolese chatboxen wordt inderdaad gecommuniceerd over het leven in Europa, waarbij men soms een boekje open doet over het leven van asielzoekers. Tij-

²³⁶ Akyempong meldt hetzelfde over Afrikaanse migranten in Engeland: “Menial jobs that an African would decline back in the homeland are eagerly sought in the West as valuable foreign currencies translate into comfortable incomes in devalued homeland currencies.” Londen wordt dan ook wel omschreven als ‘the leveller’, omdat het alle klassenonderscheid dat Afrikaanse migranten vanuit hun eigen land meenemen wegneemt (Akyempong, 2000: 187).

dens een discussie over de Angolese diaspora, merkte “Lingandum “ onder de titel “Boos” op:

“Zonder iemand aan te willen vallen (...) maar er zijn veel Angolezen waar het slecht mee gaat in een vreemd land (...) In Nederland wonen ze net als de Joden in een concentratiekamp. Die centra voor vluchtelingen zijn een goed uitgevoerde kopie van de nazi-kampen. Het enige dat ontbreekt zijn de gaskamers. Ze leven van een bijdrage die te slecht is om van te eten, mogen niet werken en brengen meer tijd dronken door dan iets anders. Maar vooruit, ze leven in Nederland....”²³⁷

Sommige uitgediende terugkeerders vertellen tegen vrienden en familieleden in Angola dat het leven in Europa wel aardig was, maar dat ze zijn teruggekeken omdat ze hun familie of het warme weer misten. In veel gevallen wordt er volgens een respondent niet bij verteld dat daarbij komt dat ze uitgediend waren (R2). Men bagatelliseert de reden voor het vertrek daarmee als het ware:

“Als mensen terugkomen, dan verzinnen ze wel een reden. ‘Het was te koud in Nederland’, of ‘ik had genoeg van het werken in Portugal.’ Het is ook niet makkelijk als je naar Europa bent gegaan om terug te komen en weer een baan te moeten zoeken.” (R54)

Hij vertelde ook te hebben gehoord dat sommige terugkeerders zelfs proberen om Angolezen bewust met mooie verhalen te paaien om naar Nederland te gaan. De teruggekeerden zelf zouden dan – tegen betaling – kunnen regelen dat ze goed zouden aankomen.²³⁸ Een andere respondent (R85) die was teruggekeerd, gaf aan dat hij aan vrienden nauwelijks specifieke informatie gaf over zijn ervaringen in Nederland. “Ik vertel geen slechte verhalen over die tijd.” Volgens hem hoefde dat ook niet, omdat de meesten het ondertussen ook al wisten. “Het heeft ook in de krant gestaan”, was zijn excuus. Soms werd hem wel gevraagd wanneer hij weer terug zou gaan en daar antwoordde hij dan op dat hij nu in Angola bleef. Joao (R4) sprak ik in Nederland en hij zei te verwachten dat hij van vrienden in Angola zou horen dat hij een *loser* zou worden genoemd als hij zou terugkeren. “Naar Europa gegaan en weer teruggekeken...” Hij schaamde zich er niet voor en zou met opgeheven hoofd zijn teruggekeerd. Maar zijn angst om gezichtsverlies te lijden bestond dus wel.

Mede vanwege deze reden zijn terugkeerders niet altijd eerlijk over hun beweegredenen om terug te gaan en verzinnen ze wel een reden waarom zij zélf vonden dat het wel genoeg was geweest in Europa. Een terugkeerder:

“Ik praat er open over hoe het was en waarom ik terug ben gekomen, maar er zijn er ook die zeggen dat ze terug zijn gekomen voor vakantie of voor zaken. Dan blijven ze een maand, twee maanden, drie maanden en dan zeggen ze dat ze een baantje hebben en dat ze liever blijven. Zij vertellen dan niet hoe het echt was.” (R90)

Maar ook terugkeerders onderling vertellen elkaar niet alles. Het viel mij in Angola op dat als ik terugkeerders met elkaar in contact probeerde te brengen, zij elkaar meden.

²³⁷ Reactie op: [http://www.angonoticias.com/full_headlines.php?id=2775] (geraadpleegd september 2006).

²³⁸ Terugkeerders zouden dan met andere woorden een soort mensensmokkelaars worden.

Op een gegeven moment vierde ik een afscheidsfeestje en had ik verschillende mensen uitgenodigd die in Nederland waren geweest. Toch zochten zij geen contact met elkaar. Volgens twee jongemannen was dat niet ongebruikelijk:

“Ik ga nu nog iedere dag met een groep van vijf jongens om die allemaal terug zijn gekomen uit Nederland. We hebben het alleen over de leuke dingen. Ik weet niet waarom ze terug zijn gekomen of wat voor problemen ze allemaal hadden.” (R90)

“Als Angolezen die van elkaar weten dat de ander in Nederland heeft gezeten elkaar hier tegenkomen, dan beginnen ze er niet over.” (R53)

Een expert (E90) die veel met teruggekeerde Angolezen is omgegaan, bendrukte overigens het tegenovergestelde. Hij gaf aan dat terugkeerders uit Nederland hun gemeenschappelijke geschiedenis juist benadrukken en dat zij over het algemeen juist graag contact met elkaar hebben en geregeld Nederlands met elkaar spreken.

JEAN

ANGELEZEN ZIJN NIET DE ENIGE MIGRANTEN DIE MOEITE HEBBEN OM ACHTERBLIJVERS IN AFRIKA EERLIJK IN TE LICHTEN. IN ANGOLA LIEP IK BIJ TOEVAL EEN RWANDESE ZAKENMAN JEAN (R128) TEGEN HET LIJF. HIJ VERTELDE EEN BROER TE HEBBEN DIE IN NEDERLAND INFORMATICA STUDEERDE. IK VROEG OF DIE BROER ASIELZOEKER WAS EN JEAN VERZEKERDE ME DAT DIT NIET HET GEVAL WAS. EENMAAL IN NEDERLAND BEN IK BIJ DE BROER LANGS GEGAAN OM FOTO'S VAN DE NIEUWGEBOREN BABY VAN JEAN TE LATEN ZIEN. DE BROER BLEEK AL VIJF JAAR GELEDEN ASIEL TE HEBBEN AANGEVRAAGD EN HOOPT ZIJN RIJBEWIJS TE HALEN OM ALS AUTOKOERIER AAN DE SLAG TE KUNNEN GAAN. INFORMATICA STUDEERDE HIJ NIET. BEIDE BROERS VERTELDEN MIJ DAT ZE VRIJWEL WEKELIJKS TELEFONISCH MET ELKAAR SPRAKEN; BIJ BEIDE ONTMOETINGEN DIE IK MET HEN HAD, BELDEN ZE ELKAAR OOK WEER OP. TOCH WAS DE WERKELIJKE SITUATIE WAARIN DE BROER IN NEDERLAND ZICH BEVOND SCHIJNBAAR TE PIJNLIJK OM EERLIJK OVER TE ZIJN.

9.7.2 *Bezorgdheid*

Soms waren jongeren naar Europa gegaan met het doel er te studeren en dit bleek in de praktijk erg moeilijk. Zij wisten dat hun ouders een aanzienlijk bedrag hadden betaald voor de reis en zij wilden hen niet teleurstellen. Vooral voor jonge migranten, zou klagen over de omstandigheden in Nederland tegelijkertijd ook inhouden dat zij hun ouders zouden aangeven, dat zij een verkeerde keuze hadden gemaakt. Om hun ouders niet met stress op te zadelen, kozen sommige kinderen ervoor om hun ouders maar voor te wenden dat het leven wel goed was. Een van de jongemannen (R86) die na aankomst in Nederland bijvoorbeeld hevig geschokt was geweest over de wijze waarop hij opgevangen werd, vertelde me dat hij vanuit Nederland tijdens telefoongesprekken met zijn ouders wel een beetje had aangegeven hoe de situatie was, maar ook dat hij informatie heeft achtergehouden. Ook van andere Angolezen had hij begrepen dat ze hun familie in Angola niet echt vertelden dat het leven in Nederland moeilijk was. “Je familie in Angola heeft al genoeg problemen”, was zijn verklaring. Ook een andere jongen (R9) vertelde zijn ouders niet bezorgd te willen maken als hij ze aan de telefoon had, maar hij waakte er wel voor om in ieder geval enige duidelijkheid te scheppen.

”Ik vertel niet alles, maar maak het ook niet mooier dan het is. Anders zou mijn jongere broertje hier nu ook al lang zitten! Als ik mijn broertje bel, dan vertel ik hem wel dat het hier knokken is, en dat hij gewoon moet blijven waar hij is.”

Overigens is het zeker niet altijd het geval dat ouders nergens van op de hoogte werden gehouden. Carlos (R57) bijvoorbeeld was uitgeprocedeerd, wisselde af en toe van huisjesmelker in de Bijlmer en was – door zijn verslaafde huisbaas – van vrijwel al zijn bezittingen bestolen. Het leven in Nederland verliep – eufemistisch gesteld – kortom verre van vlekkeloos. Hij had zijn moeder telefonisch wél in grote lijnen over zijn problemen verteld. Toen ik zijn moeder in Angola sprak, wist ze al genoeg om te wensen dat hij terug zou komen:

“Ik wil dat hij terugkomt. Hij heeft twee jaar van zijn leven verspeeld. Wat heeft hij daar? Hij heeft geen school en het leven is moeilijk. Ik mis hem. Wat doet Carlos nu? Woont hij in Amersfoort? Ik weet het allemaal niet meer....” (R58)

9.7.3 *Eigenbelang*

Een derde reden waarom migranten in Europa niet altijd eerlijk waren, had te maken met de reactie van Carlos’ moeder zoals die hierboven is weergegeven. Soms waren migranten tegenover hun ouders niet altijd eerlijk over hun situatie in Europa, omdat zij er zelf belang bij hadden om een positief beeld te schetsen van hun situatie. Dat speelde vooral bij jonge asielzoekers een rol. Al viel er van alles aan te merken op het leven als asielzoeker in Europa; er waren voor jongeren ontegenzeggelijk ook grote voordelen. Ze konden tegen het thuisfront vertellen dat ze in Engeland of Nederland woonden, wat hen al een zekere status verschafte. Bovendien had iedere respondent in Nederland een mobiele telefoon, veel vrienden, soms een eigen kamer en het belangrijkste: veel vrijheid.

Veel jonge migranten hadden in Angola op (privé) middelbare scholen gezeten waar uniformen verplicht waren en petjes, oorbellen of piercings verboden. Eenmaal in Nederland konden zij alles dragen wat zij wilden. De plotse vrijheid die Nederland bood, droeg er volgens sommige respondenten toe bij dat veel Angolese jongeren in Nederland over het algemeen met opvallende rapkleding, sieraden of dreadlocks en piercings zijn uitgedost (R4, R15). Als ze in Angola waren gebleven, zouden ze bij hun ouders thuis wonen en hun kamer met broertjes of zusjes moeten delen. In Nederland woonden ze aanvankelijk in groepen samen in het opvangcentrum. Na een bepaalde periode volgde plaatsing naar meerpersoonswoningen waar ze meestal met drie tot vijf jongeren in één huis woonden en zelfstandig naar school konden gaan (Van Heelsum & Tessels, 2006). Terugkeren naar Angola zou voor hen gelijkstaan aan teruggaan naar het ouderlijk huis, luisteren wat moeder van hen verlangt, het afdoen van de opvallende sieraden, uitdoen van rap-kleding en het afknippen van dreadlocks. Vooral AMA’s die in Nederland niet al te serieus met hun opleiding bezig waren, hadden er wat dat betreft alle belang bij om voor te wenden dat alles goed ging. De tucht van thuis dreigde....

De eigenlijke reden waarom veel jongeren ooit naar Nederland waren gegaan – het volgen van onderwijs op hoog niveau – lukte misschien niet, maar de vrijheid die de jongeren in Nederland hadden, zouden ze nooit meer in Angola krijgen. Hun positie

was in zekere zin vergelijkbaar met Nederlandse studenten die ‘op kamer’ woonden. Ze woonden misschien minder comfortabel dan thuis en voerden niet altijd even veel uit, maar hadden wel alle vrijheid. Alleen daarom al vertelden sommigen niet dat ze asiel hadden moeten aanvragen, of dat het moeilijk was iets van het leven in Nederland te maken. Een oudere Angolese asielzoeker in Nederland vertelde dat hij een jongen kende die om deze reden zijn ouders om de tuin leidde:

“Van één jongen weet ik zeker dat hij kind van een generaal was. Hij woonde bij zijn tante in Duitsland, maar is vandaar op een gegeven moment naar Nederland gegaan. Dat was vooral omdat in Nederland veel meer jonge Angolezen woonden. Hij gaf er veel geld uit. Ik heb zijn vader gebeld en heb hem gevraagd of hij wel wist dat zijn zoon asiel had aangevraagd en dat hij alleen maar aan het feesten was. Nee, dat wist hij niet.....die zoon is nu volgens mij weg.” (R53)

Overigens zei een respondent die nooit in Europa asiel had aangevraagd (R66), maar wel in Portugal op een kostschool had gezeten dat hij ook tegen zijn ouders in Angola bepaalde zaken had verzwegen om zodoende langer in Portugal te kunnen blijven. Het uit eigenbelang zwijgen over de situatie in Europa tegen ouders in Angola is met andere woorden niet specifiek voor Angolese asielzoekers in Nederland. Samen met zijn broer maakte hij er op school naar eigen zeggen een potje van. De school ‘bood hen aan’ van school te gaan; een nette manier om de broers er niet vanaf te sturen. De respondent: “Mijn ouders wisten dat natuurlijk niet! Aan de telefoon zeiden we dat alles goed ging; wat wisten zij er vanaf? Ze konden het echt niet controleren....”

Volgens één respondent (R64) speelde er op het gebied van eigenbelang nóg een reden om niet alles te vertellen. Migranten die in een asielzoekerscentrum terecht waren gekomen, wilden volgens hem niet alleen – zonder vrienden of familieleden – in het nieuwe land en onder de nieuwe omstandigheden blijven wonen. Als ze zouden vertellen dat het leven in het land waar zij woonden moeilijk was, dan zou de kans klein zijn dat anderen ook zouden komen. Daarom zouden volgens hem sommige migranten het beter vinden om maar niet over negatieve aspecten te vertellen, in de hoop dat er nog nieuwe migranten kwamen en “gezamenlijk te lijden.”

9.7.4 *Problemen met geloofwaardigheid*

Een vierde reden die respondenten noemden om het thuisfront niet volledig in te lichten, had ermee te maken dat zij een onwelkome boodschap verkondigden. “Mensen verlangen van mij te vertellen dat het leven in Engeland goed is”, verzuchtte een respondent (R129). Soms kregen Angolezen die vanuit Europa negatieve informatie verspreidden over het leven dat zij daar leidden, zelfs het verwijt dat ze al het goede voor zichzelf wilden houden (R54). Verschillende respondenten gaven aan dat als zij zich negatief uitlieten over hun ervaringen in Europa, de boodschap bij sommigen simpelweg niet door wilde dringen:

“Als ik tegen vrienden in Angola zeg dat het leven zwaar en moeilijk is hier, dan geloven ze me niet. Al mijn vrienden zouden ook nu nog [2004] komen als ze konden. Alleen de prijs houdt ze tegen. Ze denken nog steeds dat het heel goed is. Als ik zeg dat het *merda* (klote) is, dan geloven ze me gewoon niet.” (R57)

Kudi (R64) vertelde ook dat het voor hem erg moeilijk was geweest om vanuit Europa duidelijk te maken dat er behalve positieve dingen, ook veel negatiefs te melden was. Zelfs nadat hij naar Angola was teruggekeerd, bleven sommigen hem niet geloven. Sergio (R63) was teruggekeerd uit Engeland en liep ook tegen dit probleem aan:

“Het leven van een asielzoeker is zwaar. De hele tijd ben je bezig met die procedure. Wanneer heb ik weer een interview? Wat moet ik zeggen? Je hebt geen rust. En als je uitgeprocedeerd bent, dan ben je alleen maar bezig met overleven. Als ik dat hier zeg, dan geloven ze me niet. Als ik zeg dat ik mijn familie miste, dan zeggen ze dat je een nieuwe vriendin kan vinden en nieuwe kinderen kan maken. “Hoe kan het nu slecht zijn daar? Je hebt auto’s, krijgt geld, het is de eerste wereld. Het is Engeland!” Ik vertel de meeste mensen niet alles, omdat het zo een lang verhaal is. Alleen als iemand echt van plan is naar Engeland te gaan, zal ik vertellen hoe het is.”

Bonefacio (R54) is er na terugkomst in Angola achter gekomen dat veel landgenoten helemaal niet willen horen dat het leven in Europa moeilijk is. Pas nu hij terug gekomen is en meerdere malen heeft uitgelegd hoe zijn leven er daar aan toe ging, begrijpen zijn ouders een beetje wat het aanvragen van asiel inhoudt en welke negatieve aspecten eraan kleven. Hij vertelde het onderwerp met andere personen echter soms bewust uit de weg te gaan om conflicten en discussies te vermijden. Ouders die kinderen in Nederland hadden, vertelde hij daarom niet altijd dat het leven in Europa moeilijk kan zijn:

“Als ik mensen tegenkom en vertel dat ik in Nederland ben geweest, dan vertellen ze me dat ze een familielid in Nederland hebben en dat het daar zo goed is. Als je naar Europa gaat en na zes maanden weer terug komt in Angola dan snappen ze het niet. Je was toch in Europa, waar het goed was?”

9.7.5 Onduidelijkheid

Angolezen in Angola hebben vaak ook een vertekend beeld over het leven van hun landgenoten in Nederland, omdat de migranten (on)bewust niet erg duidelijk of volledig zijn in hun berichtgeving. Angolezen in Angola spraken geregeld over hun “studerende” familieleden of vrienden in Nederland (o.a. R67, R99, R103, R149). In veel gevallen studeerden hun vrienden of familieleden echter niet in die zin, dat ze universitair of hoger beroepsonderwijs volgden. De meeste Angolezen met een AMA-status volgden in Nederland een opleiding op VMBO of MBO-niveau. De redenen hiervoor zijn hierboven al genoemd; het onderwijsniveau in Angola was niet bijzonder hoog, ze hadden bij de IND gefingeerd jonger te zijn dan in werkelijkheid het geval was of hadden tijdens de asielaanvraag gesteld vrijwel geen opleiding te hebben gehad. Een extra belemmering om tot het hoger onderwijs toe te worden gelaten vormde de taalbarrière. Een voorbeeld kan verduidelijken hoe moeilijk het voor achterblijvers in Angola was om de informatie die migranten vanuit Nederland gaven op waarde te schatten. Toen Moreno’s vriend die naar Nederland was gegaan, had hij zijn middelbare school afgerond en kon hij in Angola naar de universiteit. Eenmaal in Nederland echter, stroomde hij op het VMBO in bij een informatica opleiding. Moreno (R49) schatte de kansen van zijn vriend als hij terug zou komen hoog in. “Als hij terug komt, dan heeft hij toch een goede tijd gehad. Hij doet nu een opleiding met computers toch? Als hij terugkomt heeft hij zo een baan.” Ondanks het feit dat ik hem verteld had dat ik aan de

universiteit werkte, vroeg hij me nog of ik en zijn vriend op dezelfde school zaten. Dit voorbeeld geeft enigszins aan, dat thuisblijvers soms geen enkel idee hebben wat het onderwijsniveau is van hun vrienden of collega's die in Nederland wonen. Zelfs als de migranten niet opzettelijk liegen of informatie achterhouden, kan de informatievoorziening dus zodanig beperkt zijn, dat het thuisfront zich moeilijk een evenwichtige voorstelling kan maken van het leven in Europa.

Enige nuancering is op zijn plaats, want er waren ook achterblijvers in Angola die wél goed op de hoogte waren hoe hun landgenoten in Nederland leefden. Vooral jongemannen uit de omgeving van *Kinaxixe* – een stadswijk in het centrum van Luanda – gaven aan wel degelijk te weten dat men alleen in Nederland kon blijven als asiel werd aangevraagd en dat aan het aanvragen van asiel ook allerlei nadelen verbonden waren (R47, R71, R72, R76, R101). Voor een van hen was dit bijvoorbeeld een reden om alleen naar Nederland te gaan als hij zeker wist dat hij er zou kunnen werken of studeren. “De mensen die ik er ken, zitten er al vier jaar en het enige dat ze doen is wachten.” Ook twee hoogopgeleide respondenten gaven aan een realistisch beeld te hebben. Gonsalves (R89) wist bijvoorbeeld dat hij alleen een asielstatus zou kunnen krijgen als hij zou liegen over zijn achtergrond. Dit weerhield hem ervan om naar Europa te gaan. Ook een professor (R75) vertelde zich door mooie verhalen of foto's niet meer te laten imponeren. Zijn studiejaren in Zwitserland hadden hem wijzer gemaakt: “Ik trap er niet in. Ik weet dat er in Europa uitverkoop is als de zomer overgaat in de winter en dat je dan goedkoop een pak kan kopen.”

ONWETENDHEID

TER ILLUSTRATIE VAN DE GEBREKKIGE INFORMATIE DIE DOORDRUPPELT IN ANGOLA DE VOLGENDE PERSOONLIJKE ERVARING. TERWIJL IK OP HET MINISTERIE VAN BUITENLANDSE ZAKEN IN ANGOLA WACHTTE TOTDAT IK EEN GESPREK KON HEBBEN MET EEN HOGE AMBTENAAR DIE MET DE NEDERLANDSE OVERHEID ONDERHANDELINGEN HEEFT GEVOERD OVER DE TERUGKEER VAN ANGOLEZEN, RAAKTE IK MET ZIJN SECRETARESSE AAN DE PRAAT. TOEN HAAR DUIDELIJK WERD DAT IK UIT NEDERLAND KWAM, DOOK ZE IN HAAR HANDTASJE EN HIELD ME EEN PAKKETJE FOTO'S VOOR: “IK HEB VIER KINDEREN IN NEDERLAND. DEZE [TERWIJL ZE DE FOTO'S LAAT ZIEN] WOONT IN AMSTERDAM; HIJ IS VIER JAAR GELEDEN VERTROKKEN. DE ANDEREN DRIE JAAR GELEDEN. MIJN KLEINKINDEREN ZITTEN ER OOK. EEN VAN HEN IS VAN MIJN DOCHTER EN EEN FRANSE DIPLOMAAT. EN DIT ZIJN NOG WAT NEEFJES. VOLGEND JAAR WIL IK OP BEZOEK.” IK VROEG HAAR OF ZE ASIEL HADDEN AANGEVRAAGD EN OF ZE IN EEN CENTRUM ZATEN. “DAT WEEET IK NIET. IK BEN ER NOG NOOIT GEWEEST. ZE STUREN ME WEL KLEDING OP EN MOBIELE TELEFOONS EN HEBBEN HET HEEL ERG NAAR HUN ZIN.” IK VROEG HAAR OF ZE TERUGGESTUURD ZOUDEN WORDEN. “NEE....MENSEN DIE DAAR ZITTEN EN NIET STUDEREN, DIE NIETS DOEN, DIE MOETEN TERUG. MAAR MIJN KINDEREN EN KLEINKINDEREN STUDEREN ER GEWOON, DUS ZIJ HOEVEN NIET TERUG.”

9.8 Vertrouwen in het sociale netwerk

Samenvattend kan worden gesteld dat de meeste Angolezen vóór en tijdens hun asielaanvraag vertrouwden op hun sociale netwerk. Verhalen vanuit het sociale netwerk waren bepalend voor de motivatie om (naar een bepaalde bestemming) te vertrekken en leden van het sociale netwerk waren regelmatig betrokken bij de organisatie van de reis. Ze regelden documenten, verzorgden opvang in Portugal en initiële opvang na

aankomst in het asieland. Het vertrouwen dat migranten in hun familieleden, vrienden en vage bekenden stelden, bleek echter niet altijd gerechtvaardigd; niet zelden was de bron van informatie onbetrouwbaar en ook wat betreft organisatie ging er wel eens wat mis. De informatievoorzienig liet te wensen over doordat positieve elementen van het leven in Europa werden aangedikt en negatieve aspecten werden verzwegen of verdraaid. Eerder in dit boek is al aan de orde gekomen dat twee broers niet naar huis belden om te vertellen hoe (slecht) het hen was vergaan, terwijl zij wisten dat hun broertjes nog zouden komen. Ook is er al aan gerefereerd dat vrienden elkaar soms verkeerde tips gaven. Ze vertelden bijvoorbeeld dat men een valse naam of een lager opleidingsniveau zou moeten opgeven bij de IND, waarna achteraf bleek dat dit grote nadelige consequenties had. Wat betreft problemen bij de organisatie komt vooral in de verhalen van mijn respondenten terug dat migranten die al in het bestemmingsland woonden soms slecht communiceerden met nieuwe migranten. Personen hadden beloofd migranten op te wachten, maar stonden soms niet op de afgesproken plek. Één respondent vertelde me dat zijn vriend die hem van het vliegveld af zou halen überhaupt niet was op komen dagen. Daardoor was mijn respondent uiteindelijk gedwongen geweest om bij een wildvreemde man te blijven slapen (R63).

Binnen de migrantengemeenschap heerste dus niet altijd een sfeer van openheid, eerlijkheid en vertrouwen. Sommige vrienden en familieleden bedrogen elkaar zelfs onderling. Voorbeelden hiervan zijn we in voorgaande paragrafen al tegengekomen. Zo is besproken dat een vrouw haar man had voorgelogen en zonder dat hij het wist van Portugal naar Nederland was gereisd om daar met hun beide kinderen asiel aan te vragen. Ook is gerefereerd aan een vrouw die haar tweeling bij een tante had achtergelaten voordat ze naar Portugal was gereisd en jarenlang niets meer van zich had laten horen. Meerdere respondenten hebben verhalen verteld waaruit bleek dat familieleden en vrienden niet altijd te vertrouwen zijn. Een respondent (R66) vertelde bijvoorbeeld door zijn tante in Lissabon – waar hij samen met zijn broertje tijdens zijn middelbare schoolperiode woonde – te zijn bedrogen. Zijn vader en moeder stuurden vanuit Angola regelmatig geld naar tante op om hen te onderhouden, maar volgens de respondent gebruikte tante veel van dat geld voor zichzelf. De zus van Manelito (R2) had 400 dollar en haar paspoort bij een ver familielid in Lissabon achtergelaten voordat ze naar Nederland doorreisde. Manelito zelf had een paspoort en 300 dollar bij het familielid achtergelaten. Van zowel de paspoorten als het geld hebben beide migranten nadien nooit meer iets vernomen. Een Angolese asielzoekster in Engeland (R132) vertelde me het “helemaal gehad te hebben” met haar landgenoten. Nadat haar man naar Engeland was gemigreerd, bleef zij met hun driejarige kind in Angola achter, wachtend op het bericht dat ook zij over zouden kunnen komen. Ze vertelde het een hele spannende periode te hebben gevonden, want misschien zou ze hem wel nooit meer terug zien. Ze kende veel vrouwen die alleen in Angola waren achtergebleven nadat hun man in het buitenland een nieuwe vriendin had gevonden. Uiteindelijk is alles volgens plan verlopen en is ook zij naar Engeland gegaan, maar ze gaat niet veel met landgenoten om:

“Eind jaren negentig hielpen Angolezen elkaar nog. Als je aankwam werd je door anderen geholpen, maar dat is de laatste tijd steeds minder geworden. Nu geldt: ieder voor zich en God voor ons allen...Ik ga het liefst zo min mogelijk met ze om. Je

kan ze niet vertrouwen, ze komen hun afspraken nooit na. Voor mij tellen alleen nog mijn man en kinderen.”

Een zelfde soort kritiek leverde Carlos (R57) op zijn landgenoten in Nederland:

“Sommigen denken: “ik heb geleden, laat hen ook maar lijden.” Ze helpen nieuwkomers niet. Dan horen ze iemand in het Portugees de weg zoeken op het station, maar dan helpen ze niet!”

Het Angolese migratieproces is wat dit betreft geenszins uniek. Uit andere onderzoeken is gebleken dat vooral het verschaffen van onvolledige of onware informatie aan en door mede-migranten regelmatig voorkomt. Uit onderzoek naar Poolse migratie bleek bijvoorbeeld dat terugkeerders en migranten in het buitenland ook een mooier beeld schetsten van hun situatie in het buitenland dan de werkelijkheid rechtvaardigde (IOM, 1994: 42). Ook Staring concludeert dat illegale arbeidsmigranten in Rotterdam over het algemeen over uitermate beperkte, selectieve en veelal onjuiste kennis over Nederland beschikten. Het ontbrak hen veelal aan de meest basale kennis van de arbeidsmarkt en van een vergelijking van lokale arbeidsmarkten voorafgaand aan de reis leek geen sprake te zijn geweest. “De stereotype en opportunistische ideeën waarmee men afreist naar Nederland (...) vinden hun oorsprong in het persoonlijke netwerk van de potentiële migranten”, schrijft Staring (1999: 60). Ook Koser & Pinkerton geven aan dat informatie vanuit het sociale netwerk niet altijd betrouwbaar is:

“There is a consensus that social networks – particularly personal networks – are viewed by asylum seekers as the most trustworthy sources of information. What is interesting, however, is that while personal networks are trustworthy, they may not necessarily be accurate. Several respondents (...) highlighted the tendencies for asylum seekers and refugees either to focus only on the positive aspects of their experiences in host countries, or to misrepresent their experiences. This is a tendency that has been found among other migrants too, and seems to relate to a concern not to portray oneself to family and friends at home as having failed.” (Koser & Pinkerton, 2002: 16)

Hierboven is besproken dat Angolezen die wél geprobeerd hadden een realistisch beeld te schetsen van de problemen en barrières in het buitenland, soms niet geloofd werden. Abusharaf tekende uit de mond van Soedanese migranten in Amerika op, dat ook zij moeite hadden om dit aan hun landgenoten in Soedan duidelijk te maken. Ook zij kregen soms het verwijt dat ze anderen niet het succes en geluk gunden dat zij zelf hadden (Abusharaf, 2002: 119). Ghosh constateert dat vermeende succesverhalen van migranten overal ter wereld een eigen leven lijken te leiden. Ieder succesverhaal wordt opnieuw aangedikt en vergroot met als gevolg dat de valse informatie als een magneet fungeert voor nieuwe migratie (Ghosh 1998: 67). Portes waarschuwt er dan ook voor dat hulp van sociaal kapitaal niet slechts positieve effecten met zich mee hoeft te brengen:

“For some, the theory of social capital suggests that immigrants go about spouting love messages about the solidarity they feel to one another and how trustworthy their fellow ethnics are. Nothing can be farther from the truth.” (Portes, 1997: 803)

Migranten zelf wisten ook dat zij hun landgenoten niet altijd konden vertrouwen. Ook nadat ze eenmaal ‘gesetteld’ waren in het bestemmingsland, bleven ze zich bewust van de mogelijke nadelen en zelfs gevaren die teveel openheid in de richting van landgenoten met zich mee zou kunnen brengen. Een respondent die al enige jaren in Nederland woonde, een asielstatus had en goede zaken deed in de tweedehands autobranche (R16), vertelde bijvoorbeeld voorzichtig te zijn met het in vertrouwen nemen van zijn landgenoten in Nederland. Hij woont in Rotterdam en alhoewel hij zegt veel vrienden te hebben, weten maar weinig mensen waar hij woont:

“Ik vertel het niet graag, omdat er heel veel mensen zijn die ik liever niet in mijn huis heb. Ik vind het niet erg als mensen marihuana roken of stelen. Dat moeten ze zelf weten. Maar misschien worden ze door de politie in de gaten gehouden en komen ze bij mij en word ik ook opgepakt. Ik wil eerlijk aan mijn geld komen. Als het te duidelijk wordt dat ik in auto’s handel, dan is dat ook niet goed. Als ik bijvoorbeeld twee auto’s heb die ik moet verkopen, dan zet ik ze niet allebei voor de deur. Dan gaan vrienden of burens denken dat je rijk bent.”

Hij vertelde dat hij zijn huis ook niet in één keer mooi kan inrichten, want dat zou teveel opvallen en dan zou iedereen om geld bij hem komen vragen. In het geval hij geldproblemen zou hebben, vertelde hij eerder een Nederlander te benaderen dan een Angolees. “Als een Angolees je iets leent en je hebt afgesproken dat je het over een maand terug zal betalen, dan komt hij na drie dagen bij je en wil hij dat je het al terugbetaalt.” De sfeer van onderling wantrouwen kwam ook terug bij andere respondenten. Angolezen in Nederland zouden volgens verschillende respondenten bijvoorbeeld nog al eens hun achtergrond voor elkaar verzwijgen (R2, R6, R81, R86). Een jongeman legde uit dat dit voor sommigen een vorm van zelfbescherming is:

“Je bent eigenlijk altijd stil over waar je vandaan komt en wie je bent. Ook tegen andere Angolezen. Alleen als je denkt dat je iemand ergens van kent, school of zo, dan begin je er over. Het kon ook gevaarlijk zijn om over je verleden te praten, want als je ruzie met iemand had en je zou hem slaan, dan kon hij altijd wraak nemen door te vertellen wie je werkelijk was. Toen iemand een keer iemand anders wou slaan, zei die: doe maar jongen, maar je weet wat er gebeurt...” (R90)

In eerste instantie wekt het bevreemding dat migranten enerzijds aangeven dat assistentie van – en omgang met – het sociale netwerk problematisch kan zijn, terwijl zij zich anderzijds wat betreft informatievoorziening en organisatie van hun migratieproces wél constant lieten leiden door personen uit het sociale netwerk. Als dat sociale netwerk in zoveel gevallen niet betrouwbaar bleek, waarom werd daar dan toch zoveel gebruik van gemaakt? De wedervraag die dan opkomt is echter: wat anders? Veel andere opties hadden (potentiële) migranten niet, behalve te vertrouwen op informatie en medewerking van contacten uit hun sociale netwerk. ‘Professionele’ smokkelorganisaties waren nauwelijks actief. En als ze er al waren, lag het toch nog eerder voor de hand om te vertrouwen op inlichtingen en opvang die werden verschaft door familie en vrienden. Als zij meenden te kunnen helpen, was het logischer hen te vertrouwen dan in zee te gaan met een onbekende persoon die er (veel) geld aan hoopte te verdienen.

Openbare bronnen over het immigratieklimaat en –beleid in Nederland of andere Europese landen waren voor hen niet beschikbaar. Er waren vrijwel geen internetfacilitei-

ten en Portugeestalig foldermateriaal met objectieve informatie over immigratie naar Europa was nergens te verkrijgen. Nederlanders die een jaar in Frankrijk willen wonen, kunnen boekjes over de taal, de cultuur en de Franse vreemdelingenwetgeving lezen. Voor Angolezen die van plan waren op een irreguliere wijze naar Nederland te reizen en asiel aan te vragen, was echter geen enkele informatie in de Portugese taal beschikbaar. Daarbij komt dat de behoefte daaraan ook nauwelijks bestond. Al zou er informatie vanuit de Angolese, Portugese of Nederlandse overheid worden verstrekt; de migranten kwamen uit een maatschappij waar vrijwel geen onafhankelijke media waren en overheidsinformatie van nature werd gewantrouwd. Voor vrijwel alle informatie was men afhankelijk van *radio trottoir*. Informatie had men altijd vernomen via via, door middel van informele gesprekken op straat of in de familiekring. Waarom zou dat anders zijn voor informatie over migratie? Alhoewel geconcludeerd kan worden dat veel respondenten zichzelf verkeerd voor hebben laten lichten over de mogelijkheden in Nederland, is het de vraag in hoeverre zij andere opties hadden.

9.9 'Pseudo-Angolezen'

Tijdens de gesprekken met respondenten, werd duidelijk dat verdraaiingen van de waarheid en andersoortige strategieën tijdens de asielaanvraag niet alleen door Angolezen werden toegepast. Behalve Angolezen uit Luanda die zich voordeden als personen uit Cabinda, of volwassenen die zich voordeden als jongeren, waren er volgens veel respondenten ook niet-Angolezen die zichzelf presenteerden als Angolezen. Zij kunnen worden omschreven als 'pseudo-Angolezen'. In paragraaf 8.2 is reeds vermeld dat het voor is gekomen dat Portugezen met een Portugese nationaliteit – maar van Angolese origine – zich tijdens asielaanvragen voor hebben gedaan als Angolezen. Volgens verschillende respondenten deden ook veel Congolezen zichzelf tijdens de asielaanvraag voor als Angolezen (o.a. R6, R36, R66, R53, R54, R130, R141). Het is in dit verband van belang de grafieken in hoofdstuk 4 waarin het aantal Angolese asielzoekers in Europa staan opgenomen met een kritische blik te beschouwen.

Voor al personen die eind jaren tachtig en begin jaren negentig in Frankrijk en België asiel aan hadden gevraagd als Angolees, zouden volgens mijn respondenten in werkelijkheid vaak Congolezen zijn geweest. In paragraaf 5.7 is al aan de orde gekomen dat Angolese respondenten aangaven dat zij het migreren en asiel aanvragen min of meer van hun Congolese burens en teruggekeerde Bakongo 'geleerd' hadden. Congolezen die eind jaren tachtig en begin jaren negentig naar Europa migreerden, konden zich niet altijd beroepen op een geschikte asielgrond. Zij waren veelal economisch gemotiveerd en hadden zonder een verzonnen vluchtmotief vrijwel geen kans van slagen in een asielprocedure. Door zich voor te doen als Angolese Bakongo hoopten zij meer kans te maken op een asielstatus. Dat de Congolezen geen Portugees spraken, vormde bij de asielaanvraag geen belemmering. Door de historie van migratie vanuit Angola naar Congo, konden Congolese Bakongo zich presenteren als uit Congo teruggekeerde Angolese vluchtelingen. Zoals in hoofdstuk 4 is besproken, kwam het voor dat *regressados* niet altijd goed Portugees spraken, maar vooral Lingala. Volgens een respondent zouden Congolezen soms zelfs beter dan Angolezen zelf weten hoe ze zich tijdens een asielaanvraag als Angolees zouden moeten presenteren om voor een status in aanmerking te komen (R63).

Eerder genoemde anti-Bakongo gebeurtenissen als ‘Bloedige Zondag’ of operatie ‘Tweede Kanker’ – zie paragraaf 4.5 – , werden bijvoorbeeld door Congolese Bakongo aangegrepen om als Angolese Bakongo asiel aan te vragen. Ook na de jaren negentig genoten Bakongo uit Angola in sommige landen extra bescherming. De Franse overheid bleek bijvoorbeeld extra snel geneigd te zijn om Bakongo asiel te geven. Het Nederlands ambtsbericht van 31 oktober 2003 vermeldt ten aanzien van het asielbeleid van Frankrijk: “....met name als de aanvragers tot de Bakongo bevolkingsgroep behoren, kunnen zij indien zij vervolging te vrezen hebben de vluchtelingenstatus verkrijgen.” De Nederlandse overheid is er bij haar ambtsberichten altijd vanuit gegaan dat “er geen aanwijzingen zijn dat bepaalde bevolkingsgroepen het slachtoffer zijn van mensenrechtenschendingen.” Bakongo genoten over het algemeen in Nederland dus geen extra bescherming. Maar Congolese asielzoekers hoefden zich ook niet persé te beroepen op hun Bakongo-achtergrond tijdens een asielprocedure waarin zij zich voordeden als Angolezen. Ook konden zij zich tijdens een asielaanvraag bijvoorbeeld presenteren als een Angolese deserteur of aanhanger van UNITA in de hoop daarmee een asielstatus te bemachtigen. Verschillende landen – waaronder Nederland – voerden namelijk enige tijd een uitstel van vertrekbeleid ten aanzien van Angolese asielzoekers, wat inhield dat geen enkele Angolese asielaanvrager werd teruggestuurd.²³⁹

Respondenten stelden dat vooral in Frankrijk en België veel pseudo-Angolezen uit Congo asiel hadden aangevraagd.²⁴⁰ Maar niet in alleen over Angolese asielzoekers in Frankrijk en België ging dat verhaal. Het zou bijvoorbeeld ook het geval zijn in Zwitserland (E53). Twee respondenten die in Duitsland asiel hadden aangevraagd, gaven aan dat ook daar veel Congolezen woonden die zich hadden voorgedaan als Angolezen (R54, R87). Een aanzienlijk gedeelte van de Angolese asielzoekers die midden jaren negentig in Nederland asiel heeft aangevraagd, zou volgens verschillende respondenten in werkelijkheid óók afkomstig zijn uit Congo. Vier respondenten verklaarden:

“Ik schat dat 75% van de Angolezen in Nederland geen echte Angolezen zijn. De Angolezen zijn pas in ‘95 of ‘96 echt gaan migreren. De Congolezen wisten al heel snel hoe migratie ging en wanneer je het meeste kans maakt. Ze wisten dat als je als Angolees gaat, dat je dan meer kans hebt.” (R54)

“In Oude Pekela zat het vol met Congolezen. Ik geloof dat wij en een andere Angolese familie als enigen echt uit Angola kwamen. Ze spraken allemaal Lingala. Als ze problemen in België hebben, dan gaan ze naar Nederland en doen zich voor als Angolees.” (R53)

“Hier in Nederland dachten ze midden jaren negentig nog dat alle Angolezen Lingala spraken.” (R6)

“Voordat wij hier kwamen, deden zij of ze ons waren. In 2000 werd er nóg aan mij gevraagd of ik geen Lingala kon spreken!” (R141)

²³⁹ Zie paragraaf 9.2 voor meer informatie over het uitstel van vertrekbeleid.

²⁴⁰ Dit zou eventueel kunnen verklaren dat uit de grafiek in 4.6 valt af te lezen dat het aantal aanvragen van Angolese asielzoekers vooral in Frankrijk vanaf midden jaren tachtig een vlucht begon te nemen. Voor de Franssprekende Congolezen was Frankrijk traditioneel altijd een aantrekkelijk land geweest om naartoe te migreren, terwijl dit voor Angolezen niet het geval was.

Zelfs een respondente (R82) die in Canada asiel had aangevraagd, gaf aan dat er veel Congolezen ‘tussen’ de Angolezen zaten:

“In de groep waar ik de Canadese grens mee over ging, zaten heel veel Congolezen. Zij spraken allemaal Frans, maar hadden een Angolees paspoort bij zich. Zij waren vóór mij de grens over gegaan en de Canadese overheid vond het maar gek dat ik Portugees sprak! Het leek wel alsof ze niet eens wisten dat Portugees onze taal was.”
241

Blijkens bovenstaande citaten verdenken veel Angolese respondenten andere Angolese asielzoekers ervan Congolees te zijn als zij geen Portugees, maar Frans of Lingala spreken. Hierbij moet worden aangetekend dat deze respondenten dus niet in alle gevallen zeker waren of deze personen werkelijk Congolezen waren. Personen die Frans of Lingala spraken, konden eventueel ook nazaten zijn van Angolezen die al in de jaren veertig en vijftig naar Congo waren gemigreerd en nooit meer Portugees hadden geleerd. Ook het percentage van 75% dat één van de respondenten noemt, schat ik op basis van mijn eigen waarnemingen binnen de Angolese gemeenschap in Nederland als erg hoog in. Desondanks lijkt het me op basis van het grote aantal respondenten dat over pseudo-Angolezen sprak en de onderlinge consistentie in hun verhalen, aannemelijk te veronderstellen dat een substantieel gedeelte van de Angolezen die in de vroege jaren negentig in Europa asiel heeft aangevraagd, in werkelijkheid Congolezen zijn geweest. Temeer daar ook een Congolese respondent dit bevestigde:

“Congolezen kregen op een gegeven moment moeilijk papieren na een asielverzoek. Het viel op dat Angolezen wel veel papieren kregen en toen hebben ze gedaan alsof ze Angolezen waren. Het zijn twee buurlanden. We lijken op elkaar.”
(R130)

De analyse van IND-dossiers bood in zekere zin ook bevestiging van deze veronderstelling. Vooral bij de Angolezen die tussen 1995 en 1998 asiel aanvroegen, waren er relatief veel aanvragers die Frans of Lingala spraken in plaats van Portugees. Dit signaal onderschrijft het vermoeden dat deze migranten uit Congo kwamen of er in ieder geval lange tijd hebben gewoond.

Behalve Portugezen met een Angolese achtergrond en Congolezen die als pseudo-Angolezen asiel aanvroegen, is ook bekend dat Guinezen die enige tijd in Portugal hadden gewoond zich tijdens asielprocedures in Europa als Angolezen hebben gepresenteerd (R129). Een tolk (E24) kende zelfs een Braziliaan die zich tijdens de asielprocedure in Nederland als Angolees had gepresenteerd. Nadat hij 6 jaar in Portugal had gewerkt, was hij naar Nederland vertrokken, omdat hij van vrienden had gehoord dat het gemakkelijk was om er asiel aan te vragen. Tijdens het gehoor is hij echter door de mand gevallen, omdat hij te weinig van het land af wist.

Dat het aannemen van een pseudo-nationaliteit door allerlei nationaliteiten wordt toegepast, blijkt ook uit gegevens van de IND en politie. IAM concludeert dat asielzoekers zich vooral een pseudo-nationaliteit aanmeten van landen waarvoor categoriale bescherming geldt of landen waarnaar in de praktijk moeilijk kan worden uitgezet (IAM,

²⁴¹ Zie in dit verband ook Lebert (1999: 26).

2002: 84). Er wordt meestal een pseudo-land gekozen dat in de buurt van het eigen land ligt, waar men dezelfde taal spreekt en waar een instabiele situatie heerst. Personen uit Ivoorkust doen zich bijvoorbeeld voor als vluchtelingen uit Guinee Conakry of – afhankelijk waar de situatie instabiel is – vice versa. Kenianen fingeren soms Somaliërs of Soedanezen te zijn (IAM, 2002: 34). Personen die er het meest om bekend staan een pseudo-nationaliteit aan te nemen zijn Nigerianen.²⁴² Geregeld presenteren zij zich bij de IND of Marechaussee als Sierra Leonezen, Liberianen, of Soedanezen. Na enig onderzoek blijkt dan dat zij Nederland of een ander Europees land zijn binnengereisd op een Nigeriaans paspoort (INDIAC, 2001: 43). Vermoed wordt dat ook deze personen zich bewust hebben gepresenteerd onder een andere nationaliteit in de hoop daarmee een asielstatus te verkrijgen.

Een Angolese respondent die enige tijd in Congo heeft gewoond, stelde dat Congolezen al naar gelang de omstandigheden, soms ook een andere dan de Angolese nationaliteit aannamen om meer kans op asiel te krijgen:

“Congolezen hebben zich niet alleen als Angolezen voorgedaan om te migreren. In 1994, toen de genocide in Rwanda was, vluchtten er veel Rwandezinnen naar Congo. Een Amerikaanse organisatie kwam vluchtelingen uitnodigen om naar Amerika te komen. Toen hebben ook veel Congolezen zich voorgedaan als Rwandezinnen. Dit gebeurt in heel Afrika. De Bantu-mensen lijken op elkaar.” (R114)

Vanwege de vermoedens van de IND dat niet alle Angolese asielzoekers werkelijk uit Angola kwamen, werden er bij twijfelgevallen soms taalanalyses uitgevoerd ter vaststelling van de herkomst van de asielaanvragers. De IND ging er daarbij vanuit dat het Portugees dat in Angola werd gesproken, taalkundig te onderscheiden was van het Portugees dat in bijvoorbeeld Portugal, Brazilië of Kaap-Verdië werd gesproken (Staatscourant, 2001: 13). Tijdens taalanalyses werd aanvragers bijvoorbeeld gevraagd om bepaalde Portugeese woorden te vertalen met woorden uit traditionele Angolese talen. Ook werd wel gevraagd typisch Angolese gerechten te noemen. Voor Congolese asielaanvragers die zich presenteerden als Angolezen, was het volgens een Congolese respondent niet gemakkelijk om deze testen met goed gevolg af te ronden (R130).

Angolezen zijn ondertussen zodanig gepikt en gemazeld wat betreft het functioneren van het asielsysteem, dat ook zij de ‘truc’ van het aannemen van een pseudo-nationaliteit beheersen. Een uit Congo teruggekeerde migrant vertelde me in Angola:

“Ik zit er aan te denken om naar Canada te gaan. Europa wordt steeds strenger met dat Schengensysteem. Ik geloof dat ze in Canada beter omgaan met migranten. Ik heb eens gelezen dat ze daar veel ouderen hebben en dat ze jonge werkkrachten nodig hebben. Jij zegt dat Canada strenger wordt? Is dat alleen voor Angolezen? Want in Congo is het nog oorlog.....” (R124)

²⁴² De reputatie van Nigerianen is zodanig slecht dat sommige leden van opsporingsdiensten zelfs spreken over ‘Liegerianen’.

9.10 Remittances

Overmakingen van migranten naar het land van herkomst worden aangeduid als '*remittances*'. Over het algemeen wordt daarmee vooral bedoeld op het sturen van geld, maar ook het sturen van goederen kan hier onder worden verstaan. In paragraaf 2.2 is al aangegeven dat regelmatige overschrijvingen van geld naar achtergebleven familieleden ertoe zouden kunnen leiden dat toekomstige migratiebewegingen worden gestimuleerd. Adepojou omschrijft *remittances* als "*a firmly institutionalised feature of migration in Africa*" (Adepojou, 1996: 26). Overmakingen van geld en het sturen van consumptiegoederen naar het thuisfront vormen volgens Adepojou een integraal onderdeel van Afrikaanse migratienetwerken. Als men ervan uitgaat dat het migratieproces heeft plaatsgevonden als 'familiestrategie', moet er rekening mee worden gehouden dat het sturen van *remittances* niet simpelweg eenrichtingsverkeer van degene in het buitenland naar degenen thuis is. Het zou dan eerder moeten worden beschouwd als een soort 'ruilhandel' (Van Hear, 2002: 206). Sumata beschrijft dat het terugsturen van geld in dat geval eerder kan worden omschreven als een "*intertemporal contractual arrangement between the migrant and the family members than as a manifestation of purely altruistic decisions*" (Sumata, 2002: 6).

Het maken van betrouwbare schattingen van de omvang van internationale *remittances* van migranten is over het algemeen moeilijk, omdat een onbekend, maar waarschijnlijk groot deel van de overmakingen niet via reguliere banksystemen plaatsvindt, maar via informele systemen (o.a. Taylor, 2004: 158).²⁴³ Wel wordt ervan uit gegaan dat *remittances* van migranten in steeds belangrijker mate bijdragen aan de ondersteuning van lokale en nationale economieën in herkomstlanden. Er zijn ruwe schattingen dat migranten op wereldschaal jaarlijks 100 miljard dollar aan *remittances* versturen. Dat zou neerkomen op een verdubbeling van 1988 tot 1999. Ongeveer 60% daarvan zou naar ontwikkelingslanden worden gestuurd (Gammeltoft, 2002: 181). Voor sommige landen zijn deze *remittances* van groot belang voor de nationale economie van het herkomstland. Tussen 1975 en 1998 maakten overmakingen vanuit het buitenland bijvoorbeeld 6,5% van het BNP van Marokko uit. In Zuid- Amerikaanse landen als El Salvador en Haïti lagen deze percentages zelfs op respectievelijk 17% en 24,5% (Sorensen, 2004a/b).

Vaak worden *remittances* in verband gebracht met economisch gemotiveerde verbeteringsmigranten zoals Mexicanen, Marokkanen, Senegalezen of Ghanezen die (il)legaal in het bestemmingsland werken. In veel gevallen hebben deze migranten geen asiel aangevraagd. Toch zouden volgens verschillende onderzoekers ook asielzoekers geregeld geld of goederen naar het bestemmingsland sturen. Koser omschrijft bijvoorbeeld dat een grote meerderheid van de Eritrese asielzoekers in Europa af en toe – of op regelmatige basis – *remittances* naar familieleden in Eritrea stuurt. Daarbij zou het meestal om geldbedragen gaan, maar er werden ook kleding en andere giften opgestuurd. Bovendien ondersteunde een aanzienlijk gedeelte van de Eritrese diaspora sinds de onafhankelijkheid ook de bevolking in Eritrea in het algemeen. De regering had aan iedere Eritrese volwassene die in het buitenland woonde verzocht om 2% van de jaarlijkse inkomsten aan de Eritrese staat af te dragen en veel migranten voldeden hieraan (Koser, 2002: 144) Mohogu beschrijft dat in Nederland wonende Somalische en Congolese

²⁴³ Denk daarbij aan systemen als het Indiase *hawalla* of het Chinese *chop*.

(ex)asielzoekers geld naar familieleden in Afrika sturen. Somalische respondenten gaven aan iedere maand een bedrag tussen de 100 en 200 euro naar het thuisfront te sturen. Voor Congolezen lag zowel de frequentie als het bedrag aanzienlijk lager. Zij gaven aan enkele malen per jaar een bedrag lager dan 100 euro op te sturen. Congolezen stuurden vooral handelsgoederen op om daarmee kleine handelstjes in Congo op te zetten. Familie in Congo verkocht de spullen en de inkomsten in dollars werden weer terugstuurd naar Nederland. Daarvan konden weer nieuwe artikelen worden gekocht voor de volgende transactie (Mohogu, 2000/2006).

Riccio omschrijft hoe ongedocumenteerde Senegalese migranten die in Italië als straatverkopers werkzaam zijn, geregeld geld of goederen naar familieleden in Senegal sturen. Investerings van migranten in onroerend goed of winkels zouden in bepaalde plaatsen in Senegal duidelijk zichtbaar zijn. Behalve geld, sturen of brengen ze soms ook handelswaar – zoals kleding – vanuit Italië mee die in de winkels van hun familieleden in Senegal verkocht wordt (Riccio, 2002: 71). In Ghana daarentegen, waar volgens Van Hear minder direct door familieleden wordt geïnvesteerd in de reis, is het migratieproces eerder een individuele keuze van de migrant dan dat het een familiestrategie is. Ghanezen sturen volgens Van Hear dan ook eerder geld terug ten behoeve van eigen projecten die zij in Ghana hebben – zoals bijvoorbeeld de bouw van huizen –, dan dat zij het geld terugsturen om de eigen familie te ondersteunen (Van Hear, 2002).

In de voorgaande hoofdstukken is naar voren gekomen dat Angolese migratie naar Europa in veel gevallen wel met financiële hulp van familie plaats heeft gevonden, maar dat de motivatie om te migreren niet primair economisch gemotiveerd was. Volgens mijn respondenten betaalden ouders de reis vooral om hun kinderen te laten ontsnappen aan de dienstplicht en/of te kunnen laten studeren in Europa. Tegelijkertijd hebben verschillende – vooral oudere – respondenten ook aangegeven naar Europa te zijn gemigreerd op zoek naar werk of goede handelsmogelijkheden. Ook is al aangegeven dat sommige financiers van de reis van jongeren soms hoopten zelf nog enig profijt te kunnen halen uit hun contact in Europa. Een broer die de reis van zijn jongere broertje had betaald, hoopte bijvoorbeeld dat zijn broertje vanuit Nederland een auto naar hem op zou kunnen sturen.²⁴⁴ De vraag dient zich echter aan in hoeverre Angolese migranten vanuit Nederland of andere landen in Europa op structurele schaal geld of goederen vanuit Europa naar Angola hebben gestuurd.

Schattingen over de omvang van *remittances* naar Angola zijn schaars en de wel beschikbare cijfers laten zich moeilijk interpreteren. Volgens statistieken van de Bank van Portugal stuurden Angolese migranten in 2002 ongeveer 15 miljoen euro vanuit Portugal naar Angola (Banco de Portugal, 2002). Cijfers van IOM schetsen echter weer een heel ander beeld. In hetzelfde jaar – 2002 – noteerde IOM geen enkele instroom van *remittances* in Angola, terwijl er wel een uitstroom van 223 miljoen dollar vanuit Angola werd geregistreerd (IOM, 2006a). Aangezien de kwantitatieve schattingen ons in dit verband niet veel verder kunnen brengen, zal – wederom – af moeten worden gegaan op de uitspraken van respondenten.

²⁴⁴ Zie paragraaf 6.7.

9.10.1 Kleine bedragen of spullen

Illegale of eenmaal gelegaliseerde Angolese migranten in Portugal vertelden niet op grote schaal geld naar Angola te sturen. In Portugal sprak ik een Angolese student die bezig was met een afstudeeronderzoek over familiestrategieën van zestien Angolese families in Lissabon (R35). Volgens hem stuurden enkele van zijn respondenten wel wat kleine geldbedragen naar Angola op, maar de meesten niet. Er werden voornamelijk kleine cadeautjes gestuurd, zoals een T-shirt of een mobiele telefoon. Een respondent (R67) die in Angola woonde toen ik hem sprak, bevestigde dit beeld. Zijn in Portugal wonende familieleden stuurden soms wat geld op, maar heel veel was het volgens hem niet; zo'n 100 of 200 dollar per drie of zes maanden. Voor sommige in Portugal wonende migranten, was het leven in Portugal al zo duur dat zij nauwelijks geld overhielden om hun familieleden in Angola nog extraatjes toe te sturen. Een respondente (R28) die sinds 1998 in Portugal woonde, vertelde bijvoorbeeld al jaren alles wat ze over had opzij te leggen om naar haar familie te sturen. Daardoor hield ze zelf per maand weinig over:

“Ik verdien het minimumloon van 370 euro met legaal werk in een supermarkt. Ik woon bij mijn tante en alles in huis is van haar, ik heb er helemaal niets van mezelf. We betalen samen ongeveer 300 euro huur. Verder kopen we samen alles wat we nodig hebben groot in. Zoveel kilo rijst, zoveel liter olie...ik hou echt bijna niets over. De bonus die ik voor kerst krijg, probeer ik altijd naar mijn moeder te sturen. Vorig jaar heb ik dat gedaan, ik wil haar graag helpen. Ik hoop dat ik een keer genoeg geld heb om haar hier uit te nodigen, zodat ze hier op vakantie kan.”

Het geld dat ze de afgelopen jaren naar huis heeft gestuurd, heeft haar familie opgespaard, waarvan een televisie ter waarde van 400 dollar is gekocht.

Angolese asielzoekers in Nederland verschilden in dit verband niet erg van hun landgenoten in Portugal, met dien verstande dat zij meestal nog minder te besteden hadden, omdat het in Nederland nog moeilijker was om illegaal te werken. Veel van de asielzoekers waren volledig afhankelijk van de COA-toelage van 39 euro per week, waarvan zij eten, kleding, toiletartikelen en reiskosten moesten betalen.²⁴⁵ Alhoewel veel Angolese AMA's zich zoals eerder is aangegeven mooi kleedden, hadden zij het over het algemeen niet breed en probeerden zij zo creatief mogelijk om te gaan met het weinige geld dat zij hadden. Over het algemeen vertelden zij het geld dat ze eventueel nog zwart bij konden verdienen liever aan te wenden om hun eigen leven in Nederland te verbeteren, dan dit naar Angola te sturen. Toch probeerden ze wel eens iets over te houden en naar huis te sturen. Een respondent zei bijvoorbeeld wel eens een pen of andere kleine dingen te sturen, maar zeker geen geld. “Daar heb ik het geld toch niet voor. Als ik schoenen of kleding moet kopen, dan hou ik toch niets meer over!” (R57). Een andere respondent die al jaren in Nederland woonde en ondertussen de Nederlandse nationaliteit heeft, vertelde “soms wel wat geld” te sturen (R73). Iemand anders had aan een vriend die terugkeerde, enige kledingstukken en een mobiele telefoon meegegeven. Het waren cadeautjes voor zijn vriendin die nog in Angola

²⁴⁵ AMA's met een status voor bepaalde tijd kregen in sommige gevallen meer geld in de vorm van studiefinanciering, maar gingen vaak naar school en hadden daardoor minder tijd en zin om nog met zwart werken bij te verdienen.

woonde (R4). Een asielzoeker (R131) die ik in Engeland sprak, heeft een en ander wat groter aangepakt. Hij had voor zijn deur een oude Duitse vrachtwagen staan die door een familielid was gekocht en door een vriend naar Engeland was gereden. Omdat zijn oude huis gerenoveerd moest worden, had hij een nieuw en volledig ingericht huis van de Engelse overheid aangeboden gekregen. De vrachtwagen werd volgeladen met spullen die hij niet meer nodig had nadat hij verhuisd zou zijn. Banken, een tafel, kinderfietsen, stoelen, dozen met boeken, een oude koelkast; alles ging erin. De auto werd compleet met inhoud naar Angola verscheept. Daar was het de bedoeling de auto te verkopen en de spullen onder familieleden te verdelen. Een nicht had al interesse in de koelkast en oma had laten weten nog een tafel te kunnen gebruiken.

Sommige respondenten gaven echter aan dat hun familieleden in Angola niet op tweedehands spullen uit Europa zaten te wachten. Een respondent vertelde bijvoorbeeld (R9) nooit iets terug te sturen en ook bij eventuele terugkeer niets mee te nemen:

“Als ik terugga dan ga ik echt niet alles meenemen wat ik hier heb. Natuurlijk wel mijn kleding en zo, maar ik ga geen spullen op een boot verscheppen, zoals een wasmachine of zo. Die hebben wij al thuis, dus waarom zou ik dat doen. Ik ben niet weggegaan om met spullen terug te komen. Maar dat is voor landgenoten die uit een andere situatie zijn gekomen misschien wel anders.”

9.10.2 Handel

In 2003 was Nederland de op vier na grootste exporteur van goederen naar Angola, na Portugal, Zuid-Afrika, Brazilië en België (Direcção Nacional das Alfândegas, 2003). Deze handel vond niet alleen plaats tussen grote bedrijven, maar ook tussen migranten in Europa en thuisblijvers in Angola. Alhoewel een groot gedeelte van de respondenten in zowel Nederland als Portugal dus aan had gegeven niets, of af en toe kleine geldbedragen en/of cadeautjes terug te sturen, was er ook een groep migranten die zich zeer actief bezighield met handelen. Zij stuurden goederen ter waarde van relatief grote bedragen naar Angola, zoals auto's of partijen kleding. In dat geval is het de vraag in hoeverre er nog van *remittances* kan worden gesproken, of dat dit omschreven moet worden als 'gewone' handel. Alhoewel familie of vrienden in Angola soms mee konden profiteren van de terugzendingen, wilde de migrant er over het algemeen namelijk vooral zelf beter van worden. Een respondent legde uit wat volgens hem de beste methode was om zowel zelf, als familieleden te laten profiteren:

“Afrikaanse families verwachten altijd veel van de mensen die in het buitenland zijn. Iedereen wil profiteren, niet alleen broers en zussen. Alle neefjes en nichtjes willen wat. Als je slim bent stuur je ze niet allemaal een beetje. Als je slim bent dan spaar je zelf en dan stuur je bijvoorbeeld een auto of een taxibusje. Dan kan je ook weer delen in de winst die ze daar maken met het rijden met het busje.” (R36)

Met het terugsturen van een busje werden volgens hem dus twee vliegen in één klap geslagen. Er kon door familieleden in Angola op een structurele wijze geld worden verdiend door het busje te gebruiken en bovendien kon de migrant op structurele wijze meedelen in de winst. Ook andere migranten zeiden dat het verstandiger is om eerst zelf geld te sparen en (een partij) goederen te sturen dan af en toe geld. De winst die

men daarmee in Angola zou maken, kon dan tussen de familieleden in Angola en de migrant in Europa worden gedeeld.

Het draait in de bovengenoemde vormen van handel allemaal om vertrouwen, omdat degene in Angola niet zeker weet of de auto werkelijk de prijs heeft gekost die zijn contact in Europa doorgeeft en degene in Europa niets weet over de werkelijke winst die in Angola is gemaakt. Eerder hebben we al kunnen lezen dat deze handel dan ook voornamelijk via vriendschaps- of verwantschapsnetwerken plaatsvindt. Sommige handelaren probeerden echter ook op andere manieren nieuwe zakelijke contacten op te bouwen. Op de Angolese site *ebonet* bood een individuele vanuit Nederland opererende Angolese handelaar in een advertentie bijvoorbeeld het volgende aan:

“Te koop ** realiseer uw droom. Wij hebben de goedkoopste auto’s van de internationale markt (Nederland en België). Kies er een uit, stuur een email naar # met de gegevens betreffende de auto. U kunt ook op de mobiele telefoon bellen # U doet uw boodschappen en wij bezorgen uw aanvraag in ieder deel van de wereld. (...) De keuze is aan u, het werk is aan ons.”

Uit andere advertenties van dezelfde handelaar, blijkt dat hij niet alleen voor auto’s kon zorgen. Het komt er eigenlijk op neer dat hij alles wat in Nederland te koop was, kon leveren: computers, DVD’s, scanners, diepvrieskippen, meubels, yoghurt, alcoholhoudende dranken en “alle typen spaghetti.”

De meest actieve handelaren kwam ik echter niet in Nederland tegen, maar in Portugal. Twee familieleden kochten alles wat los en vast zat om in Angola met winst te verkopen. Ik kwam net bij een van hen (R138) thuis toen hij druk in de weer was met de voorbereiding van zijn aanstaande bezoek aan Angola. Na vijftien jaar in Portugal gewerkt te hebben, ging hij er op vakantie naar toe. Maar behalve genieten van het land en familiebezoekjes, had hij ook zakelijke plannen.

“Kom eens mee. [Hij nam me mee naar de slaapkamer van zijn neefje. De helft van de kamer werd in beslag genomen door dozen]. In die doos daarachter, daar zit een professioneel gasfornuis. Die werd in de fabriek gemaakt waar ik werkte en kon ik daarom goedkoop kopen. Verder heb ik gereedschap gekocht; een boor, een elektrische zaag en dat soort dingen. Mijn ouders hebben een stukje land in de buurt van het huis van de president en ik wil kijken of ik er een bar kan beginnen of zoiets. Waar je iets kan drinken en eten, weet je wel. Dus al deze spullen zet ik op de boot, stuur ik daarheen en dan gaan we beginnen met bouwen als ik aankom. Mijn familie heeft ook nog land bij Soyo in de buurt. Ik wil ook nog kijken of ik daar misschien iets toeristisch kan bouwen. Geen hotel, dat is te duur. Maar iets goedkopere, zoals die dingen die ze in Azië hebben....Kijk op mijn bureau. Die laptop heb ik tweedehands gekocht voor 60 euro. Hij is oud en heeft alleen Windows ’98, maar hij doet het nog wel. Neem ik ook mee. Als iemand me er een paar honderd euro voor geeft is dat toch mooi?”

Zijn oom (R41) had asiel aangevraagd in Frankrijk en op het moment dat ik hem sprak, had hij er een *tour d’Europe* opzitten: vanuit Frankrijk was hij via familie in België naar familie in Nederland gereden, om via familie in Spanje bij zijn neef in Lissabon uit te komen. Ook hij was van plan naar Angola te reizen en rekende me voor hoeveel spullen hij – binnen de beperking van de twintig kilo die de luchtvaartmaatschappij

hem stelde – allemaal mee kon nemen. Hij nam in ieder geval de 16 mobiele telefoon-tjes mee die hij uitgestald had op tafel. Sommige daarvan had hij in Nederland gekocht, andere in Portugal.²⁴⁶ Hij had via al telefonisch contact gehad met een mogelijke koper.

“Deze heb ik voor 300 euro gekocht en in Angola verwacht ik er 800 tot 900 dollar voor te kunnen krijgen. Deze hier heb ik hier voor 55 euro gekocht en hoop ik daar voor 200 dollar te kunnen verkopen. Ik heb contact met een jongen in Angola die iemand kent die ze voor dat bedrag wil kopen.” [Hij belde hem op toen ik naast hem zat]. Eeuh, die jongen vraagt 10 dollar per mobieltje voor zijn rol als tussenpersoon! Dat vind ik vind te duur, ik kijk wel wat ik doe...”

Het zat de oom trouwens niet lekker dat zijn neef zoveel geld uit moest geven om die spullen met de boot te sturen. De kosten van het sturen vielen wel mee, maar de douane zou volgens hem te veel vragen om de spullen vrij te geven:

“Neef, jij moest laatst toch 3.000 dollar betalen voordat die auto door de douane kwam? Het is te duur. Ik ken ook een stewardess van de TAAG die een *biznis* heeft en spullen meeneemt. Voor 20 kilo betaal je 200 dollar. Dan moet je gewoon zorgen dat iemand op het vliegveld wacht en dan geeft zij het netjes af.”

De wijze waarop deze respondent internationaal handel probeerde te drijven, vertoont veel gelijkenissen met de wijze waarop het migratieproces van de Angolezen was georganiseerd. De onvermijdelijke smeerolie van de Angolese informele economie – de *es-quemas* – werden ook hier weer ingeschakeld om klanten te zoeken of goederen te vervoeren.

9.10.3 Geld van Angola naar migranten

Anders dan voor veel andere Afrikanen, was het voor Angolezen niet erg aantrekkelijk om illegaal in Nederland te werken en geld naar huis te sturen. Door het hoge prijspeil in Angola, was dat relatief minder winstgevend. *Remittances* vanuit Europa naar Angola devalueren als het ware als er in Angola goederen voor moeten worden gekocht. Verschillende respondenten vertelden zelfs dat er juist geld van Angola naar de migranten werd gestuurd.

Een eerste categorie migranten gaf aan financiële steun uit Angola te hebben gekregen na in het buitenland in geldnood te zijn geraakt. Bonefacio (R54) bijvoorbeeld was na een mislukte asielaanvraag in Duitsland naar Portugal teruggestuurd. Daarvandaan wilde hij naar Nederland gaan en zijn moeder heeft hem toen 300 dollar toegestuurd om hem daarbij te helpen. Een jonge vrouw (R82) kon kort na haar asielaanvraag in Canada de eindjes niet aan elkaar knopen. Het eten en de huur van haar kamer waren duur en ze had geen baan. Haar moeder heeft haar toen via *Western Union* geld toegestuurd.

²⁴⁶ Hij legde uit dat je niet met zomaar iedere telefoon kon aan komen zetten. Daarom kon ook niet iedereen goed worden in deze handel. Hij verklaapte me dat je mobieltjes moest hebben die opengeklapt konden worden. ‘VIP’S’ worden deze telefoons genoemd; iemand met een openklappen-de mobiele telefoon straalt uit een *Very Important Person* te zijn.

Dit is later overigens weer terugbetaald. Het valt daarom eerder te kwalificeren als een lening dan een gift.

In de tweede plaats, werd er in het kader van de handel geld vanuit Angola naar Europa gestuurd. Een respondent (R51) legde uit dat het voor wat grotere handelaren juist dom zou zijn om in Europa te proberen geld te verdienen en daarvan auto's in te kopen. In Angola kon volgens hem gewoonweg meer en gemakkelijker geld verdiend worden:

“Geld van Europa naar Angola sturen gebeurt weinig; het gaat eerder andersom; er wordt geld van Angola naar Europa gestuurd en dan moet degene in Europa daar een auto voor kopen. Met het geld dat ze in Europa verdienen, kunnen ze dat niet betalen. Het geld wordt via Western Union gestuurd of gewoon cash in een envelop. Wij gaan makkelijk met cash geld om.”

In paragraaf 5.2 zijn we al eerder voorbeelden tegengekomen van deze vorm van handel tussen migranten en thuisblijvers. Migrantengelden kregen gestuurd vanuit Angola om in Europa goederen mee te kopen en deze te vershippen naar Angola. Een gedeelte van de winst zou later worden terug gestuurd. Vergeleken met andere Afrikaanse migrantengelden zouden Angolezen dit erg veel doen (E107).

Een derde categorie migrantengelden die vertelde geld vanuit Angola te ontvangen, bestond uit jonge asielzoekers in Nederland. Veel jongeren waren niet in de eerste plaats naar Nederland gekomen met het doel om geld te verdienen en daarmee familie in Afrika te ondersteunen. Ze waren vooral uit Angola vertrokken om rekruteringsactiviteiten van het Angolese leger te ontlopen of te studeren. In hoofdstuk 4 en 5 hebben we kunnen lezen dat Angolese kinderen die in de jaren tachtig en negentig voor hun studie en om aan de dienstplicht te ontsnappen naar Portugal of Zuid-Afrika waren gegaan, vaak nog vanuit Angola financieel ondersteund werden. Het was gebruikelijk dat familie in Angola geld stuurde naar de migrant zelf, of naar familie die voor de migrant zorgde. Het is ook al aan de orde gekomen dat sommige van de jongeren die in Europa asiel hadden aangevraagd uit redelijk tot zeer vermogende families afkomstig waren. Sommige Angolese asielzoekers konden tijdens hun asielprocedure in Nederland dan ook rekenen op financiële ondersteuning van hun ouders. Het overmaken van geld naar Europa zoals dat gebruikelijk was in de jaren tachtig toen jongeren naar Portugal gingen, was volgens sommige respondenten dus niet veranderd toen kinderen naar Nederland gingen. Anders dan migrantengelden die in geldnood waren gekomen of handelaren die geld vanuit Angola kregen gestuurd met het doel er winst mee te maken, was het geld dat deze jongeren toegestuurd kregen volledig voor eigen gebruik en ter verbetering van hun levensomstandigheden. In die zin kan dit type overmakingen worden omschreven als een soort *remittances* van Angola naar Nederland. Men zou zelfs kunnen spreken van ‘omgekeerde’ of ‘inverse’ *remittances*. In paragraaf 9.7 is een vergelijking gemaakt tussen Nederlandse studenten die op studentenkamers wonen en Angolese AMA's die in Nederland een soort studentenleven hadden. Als deze vergelijking wordt doorgetrokken dan zou de ‘omgekeerde’ *remittance* die aan jonge Angolese asielzoekers werd gestuurd, kunnen worden vergeleken met de bijdrage die ouders uit Veghel aan hun studerende zoon in Amsterdam toesturen.

Een respondent (R6) die al meer dan vijf jaar in Nederland woonde en een status voor onbepaalde tijd had, vertelde me dat alhoewel hij niet meer afhankelijk wilde zijn van zijn ouders, hij soms toch een beroep op hen deed. Toen hij problemen had om zijn huur te betalen, heeft hij hen bijvoorbeeld 1.000 dollar gevraagd. Dat bedrag is toen via *Western Union* toegestuurd. Het was niet de eerste keer dat hij geld kreeg toegestuurd; in de eerste jaren dat hij in Nederland woonde en hij nog niet kon werken, stuurden zijn ouders hem ongeveer 500 dollar per maand op.

“Dat was voor boeken en kleding en zo. Maar ik hoor nog helemaal niet tot de rijksten. Ik ken iemand die 1.000 dollar per maand krijgt toegestuurd en die al 30.000 dollar op zijn privé-rekening heeft. Hij zit de hele tijd in een appartementje *MTV Crips* te kijken. Hij zei dat hij nu zou beginnen aan een cursus “Word, Internet en Powerpoint.” [Hij steekt zijn middelvinger op, ten teken dat het helemaal niets voorstelt]. Die jongens moeten eens iets gaan doen met hun leven!”

Het is de vraag of de bedragen die jongeren werkelijk van hun ouders kregen toegestuurd zo hoog waren. Er zal door tieners zo nu en dan zeker opgeschept zijn over het bedrag dat ze kregen toegestuurd. Ook dient te worden aangetekend dat het slechts om een kleine groep migranten zal gaan die op deze manier financieel ondersteund werd. Toch zijn er zoveel andere respondenten (R51, 57, 80, 82, E57) die eraan refereerden dat ze asielzoekers in Nederland kenden die regelmatig geld toegestuurd kregen, dat er rekening mee moet worden gehouden dat er inverse *remittances* zijn opgestuurd. Een respondent (R91) die vertelde dat hij zelf nooit geld toegestuurd had gekregen, woonde op een eenheid waar jongens af en toe ook een paar honderd dollar kregen toegestuurd. Dat leverde volgens hem soms nog wel eens praktische problemen op:

“Het was nog moeilijk, want medewerkers van COA mochten niet zien dat je dat geld op de bank had, of dat je het cash in huis had. Dus moest je het zo snel mogelijk uitgeven. Dan gaf je een feest of kocht je kleren. Als je kleren had, kon je zeggen dat je dat van een vriendin had gekregen.²⁴⁷ Ook al hadden mensen zelf geld, dan nog moesten ze iedere week naar de bank om de COA-bijdrage af te halen, want anders zouden de opbouwwerkers zien dat je je geld niet ophaalde. Dat zou gek zijn.”

Een Nederlandse zakenman bevestigde het beeld dat mijn Angolese respondenten schetsten. Hij vertelde dat terwijl hij met een aantal hooggeplaatste Angolese functionarissen in een luxe restaurant in Amsterdam aan het eten was, tijdens het diner een aantal Angolese jongeren langskwam die in Nederland in de asielprocedure zaten. Sommige van de functionarissen bleken vaders van de kinderen te zijn. Zij hadden de zakenman verteld af en toe geld naar hun kinderen te sturen zodat de kinderen beter rond konden komen in Nederland (E64).

²⁴⁷ In paragraaf 5.3 staat beschreven dat sommige experts niet konden begrijpen hoe jonge asielzoekers zich zulke dure kleding konden veroorloven. In plaats van verdiensten uit de prostitutie zoals wel werd gesuggereerd, zouden de ‘omgekeerde’ *remittances* hier eventueel een verklaring voor kunnen geven.

9.11 Conclusie

Het Nederlandse asielbeleid had eind jaren negentig en begin 2000 een aantal aantrekkelijke kenmerken voor Angolese asielzoekers. Het belangrijkste specifiek voor Angolese asielzoekers aantrekkelijke kenmerk was het uitstel van vertrekbeleid dat van 1998 tot 2001 werd gevoerd. Angolezen die gedurende die periode asiel aanvroegen werden niet naar Angola teruggestuurd. Zij konden ondertussen tijdelijk gebruik maken van de door COA aangeboden opvangfaciliteiten. Daarnaast was het Nederlandse AMA-beleid voor Angolezen lange tijd zeer gunstig. Afgewezen alleenstaande minderjarige asielzoekers werden niet teruggestuurd naar Angola vanwege een gebrek aan adequate opvangvoorzieningen aldaar. Dit hield in dat zij tijdelijk in Nederland onder een speciaal AMA-regime konden verblijven. Dit regime hield onder andere in dat zij extra begeleiding en speciale huisvesting kregen en de mogelijkheid om de Nederlandse taal te leren en te studeren. Het driejarenbeleid tenslotte, hield in dat asielzoekers die langer dan drie jaar op een onherroepelijke beslissing op hun asielaanvraag moesten wachten, onder bepaalde omstandigheden van rechtswege een verblijfsvergunning voor bepaalde tijd werd toegekend. Dit beleid, tezamen met het feit dat procedures in Nederland over het algemeen lang duurden, was voor alle asielzoekers in Nederland en dús ook voor Angolezen eveneens aantrekkelijk.

Vrijwel géén van mijn respondenten was van de voordelen van het Nederlandse asielstelsel op de hoogte geweest voordat zij naar Nederland waren afgereisd. Veel van hen wisten op dat moment nog niet eens wat 'asiel' was of dat zij in Nederland ooit asiel zouden aanvragen. Zelfs migranten die lange tijd Portugal hadden gewoond, waren niet altijd op de hoogte wat het aanvragen van asiel inhield. Pas na aankomst in Nederland kregen de meeste respondenten van landgenoten die al in Nederland woonden het advies om asiel aan te vragen. Onderdeel van het advies was ook dat de aangekomen migranten tijdens het gehoor met de IND hun reisroute en reismotieven zouden moeten aanpassen om daarmee hun kansen tijdens de asielprocedure te vergroten. De belangrijkste elementen van een 'goed' verhaal waren vooral een plausibel, maar niet goed te controleren vluchtmotief en een plausibele, maar niet goed te controleren reisroute. Ook kregen zij het advies te fingeren alleenstaand en minderjarig te zijn, omdat zij daardoor onder het gunstigere AMA-beleid zouden vallen. Deze adviezen zijn redengevend voor het feit dat veel Angolezen bij de IND hebben verteld dat zij politiek actief waren geweest of als straatkind hadden geleefd. Wat betreft de reisroute werd het verstandig geacht te vertellen tijdens de reis afhankelijk te zijn geweest van een (relatief onbekende) derde, omdat de asielaanvrager daarmee een plausibele verklaring kon geven dat hij niet wist via welk land hij Europa was binnen gereisd. Zodoende kon een Dublin-claim worden omzeild. In veel gevallen achtte de IND de reis- en vluchtverhalen van de Angolese asielzoekers niet geloofwaardig en werd hen geen vluchtelingenstatus toegekend. Veel Angolezen kregen op basis van hun asielrelaten echter wel tijdelijke verblijfsstatussen zoals de AMA-status of een gedoogstatus op basis van het uitstel van vertrekbeleid.

Ondanks het feit dat men in Nederland mocht blijven wonen, werd het verblijf door veel respondenten in eerste instantie toch als een desillusie ervaren. Sommigen gaven aan het als zeer bezwaarlijk te hebben ervaren om tijdens het IND-gehoor te moeten

liegen over hun achtergrond, maar zij voelden dat ze in een positie terecht waren gekomen waarin zij moeilijk anders konden. Bovendien kwamen zij erachter dat er in Nederland weinig mogelijkheden waren om te werken en stroomden degenen die konden studeren over het algemeen op een laag onderwijsniveau in. Tot slot leverde de asielprocedure en de daarmee gepaard gaande voortdurende onzekerheid veel spanning op.

Toch hebben de negatieve ervaringen die veel Angolezen in Nederland ondervonden, landgenoten er niet van weerhouden ook naar Nederland te gaan. Dat komt omdat de familieleden en bekenden die naar Nederland waren gereisd, niet waren teruggekeerd en over het algemeen vooral vertelden dat het leven in Nederland ‘goed’ was. Er werd door in Nederland verblijvende Angolese asielzoekers spaarzame en soms zelfs valse informatie gegeven over de kansen en mogelijkheden die het leven in Nederland of Europa bood. De migranten die in Nederland woonden, hadden verschillende motieven om hun landgenoten in Angola niet van volledige, of van juiste informatie te voorzien. Zij wilden de status van succesvolle migranten uitstralen of achtergebleven ouders of familieleden in Angola niet bezorgd maken. Vooral jongeren hadden soms ook een persoonlijk belang; zo lang zij in Nederland woonden, hadden zij relatief veel vrijheid en konden hun ouders weinig controle op hen uitoefenen. Het was beter geen slapende honden wakker te maken en erover te beginnen dat het volgen van een studie moeilijk was. Bovendien gaven sommige respondenten aan dat het ook erg moeilijk was om een negatieve boodschap over het leven in Europa over te brengen. Migrantten die dat probeerden, werden soms gewoonweg niet geloofd of vonden het te ingewikkeld om uit te leggen.

Tussen migranten die in Europa woonden, heerste soms een sfeer van onderling wantrouwen. De meesten hadden tijdens het IND-gehoor informatie achter gehouden of verdraaid en waren daardoor chantabel. Bovendien hadden veel migranten ook al meegemaakt dat men landgenoten die aanboden om te helpen niet altijd kón vertrouwen. Respondenten gaven voorbeelden waarbij belangrijke afspraken niet na werden gekomen, of waarbij migranten onjuiste informatie hadden gegeven. In sommige gevallen is ook het ook voorgekomen dat er geld of goederen zijn achtergehouden. Het is echter de vraag in hoeverre migranten andere opties hadden dan te vertrouwen op hun – soms onbetrouwbare – (sociale) netwerk van landgenoten. Objectieve, meer betrouwbare informatiebronnen over irreguliere (asiel)migratie waren voor hen meestal niet beschikbaar.

Een groot aantal respondenten en experts gaf aan dat tot midden jaren negentig veel Congolezen zich in Europa hadden gepresenteerd als Angolese asielzoekers. Lingala sprekende Congolezen zouden zich voor hebben gedaan als uit Congo teruggekeerde Angolese vluchtelingen in de hoop daarmee hun kansen op een asielstatus te verhogen.

De meeste respondenten waren niet naar Nederland of andere Europese landen gekomen met het doel om geld te verdienen om dat in de vorm van *remittances* naar familie in Angola te sturen. Behoudens kleine bedragen of cadeautjes is dat dan waarschijnlijk ook niet veel gebeurd. Wel waren er handelaren die op een min of meer professionele manier auto's of andere goederen naar Angola (probeerden) te sturen. Het is echter de

vraag of dit als *remittances* moeten worden gezien, omdat sommige migranten – net als in normale zakelijke verhoudingen – verwachtten in de winst van de verkoop of het gebruik van de goederen te delen. Opvallend is dat verschillende respondenten ook aangaven dat er sprake was van wat wel ‘omgekeerde’ *remittances* kunnen worden genoemd. Familieleden ondersteunden hun kinderen in Europa vanuit Angola door hen geld toe te sturen.

10. Na de oorlog

*“Criar, criar
estrelas sobre o camartelo guerreiro
paz sobre o choro das crianças
paz sobre o suor,
sobre a lágrima do contrato
paz sobre o ódio
criar
criar paz com os olhos secos.”*

*“Schep, schep
sterren boven de oorlogs-
zuchtige hamer
vrede boven het huilen van
de kinderen
vrede boven het zweet,
boven de traan van het contract
vrede boven de haat
schep
schep vrede met droge
ogen.”*

**Fragment uit ge-
dicht “Criar”**

**Agostinho Neto
Eerste president van Angola**

10.1 Inleiding

Nadat Jonas Savimbi in 2002 was doodgeschoten liep de burgeroorlog in Angola ten einde. Enige maanden daarna ontstond er vanuit Portugal een grote vraag naar visa om Angola te bezoeken. Een groot gedeelte van deze verzoeken was afkomstig van Angolezen en Portugezen met familie in Angola. Nu het land in opbouw was, wilde men er op vakantie, familie bezoeken of zakelijke initiatieven ontplooien. In paragraaf 4.7 is al aangegeven dat de Angolese economie na het einde van de oorlog in bijzonder korte tijd sterk is gaan groeien. “Twee op de drie Angolezen in Portugal zou willen terugkeren”, schreef de Portugese krant *Público* in 2003 (Dias Felner, 2003). Een in Portugal wonende fiscaal consultant van Angolese origine werd in het artikel aangehaald. Hij vertelde dat in zijn vriendenkring een op de drie Angolezen al was teruggekeerd en de helft nog van plan was om terug te keren. Daarbij ging het volgens hem niet alleen om hoog opgeleiden. Van werksters in de huishouding of werknemers in de bouw tot aan studenten economie of geneeskunde; iedereen zou volgens hem overwegen terug te keren. Toch waren er ook Angolezen die wel gewoon in Portugal wilden blijven. Verschillende respondenten die ik in 2005 in Portugal sprak, vertelden bijvoorbeeld nog steeds van familieleden berichten te horen dat het land in een slechte toestand verkeerde. De oorlog mocht dan voorbij zijn en er mochten dan wellicht goede investeringsmogelijkheden zijn; de gebrekkige infrastructuur, de hoge werkloosheid, het gebrek aan goede en betaalbare huisvesting, het tekort aan medische voorzieningen en goed onderwijs vormden voor hen redenen genoeg om niet terug te keren.

En de Angolese asielzoekers in Nederland; wat konden, moesten of wilden zij doen nadat de oorlog over was? Alhoewel deze vraag aanvankelijk niet in dit onderzoek beantwoord zou worden, is zoals in de inleiding reeds is aangegeven, besloten toch in dit hoofdstuk aandacht te besteden aan de vraag hoe het de Angolese migranten in Nederland uiteindelijk is vergaan. Het vormt een logisch sluitstuk van de bespreking van de empirische bevindingen en geeft de lezer een afgerond en volledig beeld van het Angolese migratieproces naar Nederland.

Angolezen in Nederland die over een status voor onbepaalde tijd beschikten, verkeerden grotendeels in dezelfde positie als de in Portugal wonende Angolezen en konden ‘rustig’ afwachten of de situatie in Angola zich positief zou ontwikkelen. Er waren in Nederland op het moment dat de oorlog ten einde liep echter ook veel Angolese asielzoekers die slechts over een tijdelijke verblijfsstatus beschikten.²⁴⁸ Nadat de oorlog was afgelopen werd het uitstel van vertrekbeleid opgeheven en met de bouw van het opvangcentrum *Mulemba* was er sinds 2003 adequate opvang voor minderjarigen in Angola gerealiseerd. Steeds meer Angolese asielzoekers kregen geen verlenging meer van hun tijdelijke status. Van 1999 tot en met 2003 hadden 10.138 Angolezen asiel aangevraagd. In diezelfde periode werd het asielverzoek van 11.521 Angolezen afgewezen (Van Heelsum & Tessels, 2006).²⁴⁹

²⁴⁸ Bijvoorbeeld een status op basis van het uitstel van vertrekbeleid of een AMA-status.

²⁴⁹ De getallen corresponderen niet met elkaar, omdat de asielverzoeken van een ander jaar kunnen zijn dan de beslissingen op de asielverzoeken.

Eind jaren negentig en begin 2000 heerste er volgens verschillende respondenten over het algemeen nog een positieve en opgewekte sfeer binnen de Angolese gemeenschap. Alhoewel het leven in Europa op veel vlakken misschien niet bood wat men ervan verwacht en gehoopt had, waren er toch regelmatig feestjes en genoten vooral de jongeren van de vrijheid in Nederland. Dit veranderde volgens mijn respondenten na 2002 toen duidelijker begon te worden dat sommigen hun tijdelijke status kwijt zouden kunnen raken. Een respondent vertelde bijvoorbeeld dat er vanaf dat moment minder feestjes werden georganiseerd en meer werd nagedacht over de toekomst (R4). Mogelijke intrekking van de tijdelijke status hing als een zwaard van Damocles boven een grote groep Angolese asielzoekers. Ongeveer 4.500 in Nederland verblijvende Angolezen dreigden uitgeprocedeerd te raken (Jornal de Angola, 2003b). Het mag cynisch klinken, maar het einde van de oorlog in Angola luidde tegelijkertijd dus een problematische periode voor Angolese asielzoekers in Nederland in. Met de komst van de vrede in Angola begon voor hen een periode van (nog) grote(re) onzekerheid. Sommigen probeerden door een schijnhuwelijk aan te gaan in Nederland te blijven. Een respondent (R16) vertelde bijvoorbeeld een Nederlandse man te kennen die voor 2.000 euro bereid was geweest met een Angolese vrouw te trouwen die buiten de procedure dreigde te raken. Maar de meeste uitgeprocedeerde asielzoekers en asielzoekers die uitgeprocedeerd dreigden te raken, konden op grofweg drie manieren reageren op de nieuwe situatie. Ze konden in de eerste plaats Nederland verlaten en doormigreren naar een ander Europees land. Ten tweede konden ze (illegaal) in Nederland blijven en – in het geval ze nog niet uitgeprocedeerd waren – de uitkomst van hun procedure afwachten. Daarmee aanvaardden zij het risico om op een gegeven moment wellicht gedwongen te worden teruggestuurd. Ten derde konden ze vrijwillig terugkeren naar Angola.

10.2 Doormigreren

Een eerste optie die voor (bijna) uitgeprocedeerde asielzoekers openstond, was Nederland te verlaten en door te migreren naar een ander Europees land om daar opnieuw asiel aan te vragen. Vooral migratie naar Engeland was volgens sommige respondenten populair omdat daar al veel Angolezen woonden (R17, R39, R85, R129). Volgens een van hen zouden zelfs in Nederland genaturaliseerde Angolezen doormigreren naar Engeland. Het zou dan vooral gaan om personen die in eerste instantie al van plan waren geweest om naar Engeland te reizen, maar tijdens de reis opgepakt waren geweest en zich genooddaakt hadden gezien om in Nederland asiel aan te vragen.²⁵⁰ Ook zouden Angolezen naar België zijn gegaan (E44). Het Belgische ministerie van Justitie had dit vermoeden, nadat er vanaf 2003 opvallend veel Angolezen asiel aanvroegen die al Nederlands bleken te spreken met een “Nederlands accent” (E44). Nieuwe populaire asiellanden zouden Noorwegen en andere Scandinavische landen zijn. De populariteit van deze landen kwam volgens een van de respondenten (R86) min of meer op dezelfde wijze tot stand als de wijze waarop Nederland ooit populair was geworden. Iemand

²⁵⁰ Ze zouden volgens de respondenten nadat ze een Nederlands paspoort hadden verkregen naar Engeland komen om even te werken, te zien wat ze gemist hadden, of zelfs om na te gaan of ze uiteindelijk toch in Engeland zouden willen of kunnen wonen. Ook van Somalische asielzoekers in Nederland is bekend dat zij na genationaliseerd te zijn naar Engeland zijn verhuisd (Van den Reek & Hussein, 2003).

was er ooit eens heengegaan, vertelde dat het goed was, een vriend was gegaan en zei ook dat het goed was en langzaamaan begonnen steeds meer migranten met dit land bekend te raken. Grote aantallen (doormigrerende) Angolezen hebben echter nooit in deze 'nieuwe' landen asiel aangevraagd. Alhoewel er vanaf 2002 een toename van het aantal asielaanvragen van Angolezen in de Scandinavische landen was, vroegen volgens UNHCR van 2001-2005 in Noorwegen bijvoorbeeld slechts 249 Angolezen asiel aan, in Zweden 253 en Finland 149.

Sommige uitgeprocedeerde Angolezen zijn naar Portugal gegaan om daar illegaal te wonen en werken. Veel waren dat er volgens mijn respondenten niet. In Nederland bleef men slechte verhalen over het leven in Portugal horen. Een respondent (R21) zei bijvoorbeeld twee vrienden te kennen die vanuit Nederland naar Portugal waren gegaan en zij hadden hem verteld dat ze het leven er erg zwaar vonden. Voor hem vormde dit een reden om in ieder geval niet naar Portugal te gaan. Een andere respondent (R4) had soortgelijke verhalen gehoord en schatte dat "misschien 1%" van de Angolezen vanuit Nederland naar Portugal was gegaan. Tijdens mijn verblijf in Portugal heb ik een van hen ontmoet. Terugkeren naar Angola was voor hem geen optie geweest. "Wat moet ik daar?" Opnieuw asiel aanvragen in andere landen zag hij ook niet zitten, want hij had gehoord dat het steeds moeilijker was geworden. Nog voor hij was uitgeprocedeed had hij Nederland verlaten en nu leefde hij samen met zijn vriendin illegaal in Portugal. Hij zei nog wel vaak aan zijn periode in Nederland te denken:

"Ik werk nu zwart als betonvlechter in de bouw. Dat werk heb ik hier geleerd. Samen met een vriend hebben we een eigen bedrijfje. Maar het is zwaar; bazen zijn hier slecht en er is meer discriminatie hier. Ze zeggen altijd: "je moet dit, je moet dat." Ik moet niets! In Nederland doen ze dat niet. Nederland vond ik veel beter en ik heb er heel veel geleerd. Portugezen denken niet. Dát heb ik in Nederland geleerd. Eerst denken en daarna pas doen...."

Ook hebben sommigen geprobeerd naar Noord-Amerika door te migreren. Een respondent (R18) wilde na zijn eerste negatieve beschikking bijvoorbeeld naar Canada; hij kende er niemand, maar had het vermoeden dat de asielwetgeving er goed zou zijn. Bovendien – zo had hij geredeneerd – was het een groot land waar maar weinig mensen woonden en dus zou er genoeg plaats moeten zijn. Hij had in Nederland via via een Portugees paspoort met een foto van een zwarte man erop gekocht. Nadat hij zijn haar had laten kappen zoals de man op de foto is hij naar Frankrijk gegaan. Toen hij de grensbewaking op het vliegveld van Parijs al was gepasseerd, weigerde een medewerkster van *Air France* hem om op het laatste moment het vliegtuig binnen te gaan. Zij vermoedde dat hij op een vals paspoort reisde. Hij werd opgepakt, vroeg asiel aan en kwam in een opvangcentrum terecht. Uiteindelijk is hij maar weer met de trein naar Nederland teruggekeerd waar hij – toen ik hem sprak – nog steeds zijn beroepsprocedure afwachtte.

Tot slot was er ook nog de mogelijkheid om terug te keren naar Angola en direct door te migreren naar een ander land in Afrika. Een van mijn respondenten (R90) was bijvoorbeeld na terugkomst uit Nederland vrijwel direct naar Namibië gereisd om daar te studeren. Hij was er niet alleen; verschillende andere uit Europa teruggekeerde asielzoekers hadden voor deze optie gekozen (R29). Namibië werd aantrekkelijk gevonden, omdat het dichtbij Angola lag, omdat het onderwijs van goed niveau was, omdat

de lessen in het Engels werden gegeven en omdat het daar in vergelijking tot Angola gemakkelijker was om toegelaten te worden aan de universiteit.

10.3 Leven in de illegaliteit

Een tweede mogelijkheid voor (bijna) uitgeprocedeerden was niets doen en afwachten hoe lang men nog in Nederland kon blijven. Als zij hun tijdelijke status kwijtraakten, vervielen zij in de illegaliteit en accepteerden daarmee het risico om onder dwang te worden teruggestuurd. Over het algemeen is het erg moeilijk om het aantal illegalen te schatten (Van der Leun, 2003) en ten aanzien van het aantal illegale Angolezen in Nederland is dat niet anders. Op basis van informatie van mijn respondenten, lijkt het er echter op dat in ieder geval een gedeelte van de uitgeprocedeerde asielzoekers ondanks mogelijke verplichte uitzetting in Nederland is gebleven. Vooral diegenen die lang voor de reis naar Europa hadden gespaard en bijvoorbeeld huis en haard hadden verkocht om de reis te bekostigen, kozen voor deze optie. Zoals Doornik & Kyle (2004) aangeven, zorgen hogere investeringen voor migranten voor een sterkere druk om te presteren en verkleint dit de waarschijnlijkheid dat zij terugkeren. Anders dan kinderen uit de relatief welgestelde families, zouden zij bij eventuele terugkomst vanuit het niets iets op moeten bouwen. Claudio (R8) was zo iemand die erg opzag tegen een mogelijke terugkeer:

“Als ik terug moet, dan kan ik wel een tijdje bij mijn broer wonen. Maar hij zal op een gegeven moment vinden dat ik ook weg moet. Zonder opleiding kan ik nergens werken. We willen scholing krijgen. Een opleiding blijft in je hoofd zitten, daar heb je altijd wat aan. Het wordt heel moeilijk...”

Doormigreren naar een ander land om asiel aan te vragen zag hij ook niet als een optie. Hij was het reizen, het wachten en de onzekerheid van asielprocedures moe geworden. “Drie jaar hier wonen en drie jaar daar....als een dier....” Migrant die vanwege persoonlijke problemen Angola ontvlucht waren, probeerden er volgens hem dan ook alles aan te doen om niet terug te keren. Een goede vriend van bovenstaande respondent zou in Angola bijvoorbeeld een persoonlijk conflict hebben met een hoge militair nadat zijn vrouw door de militair verkracht was. Er was een ruzie ontstaan waarbij de vriend twee kogels in zijn been had gekregen. Hij was naar Nederland gevlucht, terwijl zijn vrouw ondertussen met een andere man getrouwd was en de hoge militair nog steeds op zijn post zat. Vrijwillig teruggaan vormde volgens mijn respondent voor zijn vriend geen optie.

Een respondente (R7) verkeerde in een nog veel moeilijker situatie. Ze vertelde er eenmaal in Nederland achter te zijn gekomen dat ze AIDS had. Toen ik haar sprak was ze al uitgeprocederd en verbleef ze illegaal in Rotterdam. Ze kreeg af en toe van haar familie uit Angola geld toegestuurd om in Nederland medicijnen te kopen. Alhoewel haar was aangezegd om Nederland te verlaten, vertelde ze er alles aan te doen om dat te voorkomen. Goede medicijnen waren volgens haar in Angola nauwelijks te krijgen, omdat de medicijnen die voor ziekenhuizen zijn bedoeld op grote schaal illegaal worden opgekocht en voor hoge bedragen op de zwarte markt belanden. Ook worden volgens haar veel medicijnen vervalst. “Het is niet dat we naar Europa willen komen”, vertelde ze in tranen, “we kunnen niet anders.”

Ook heb ik verschillende ex-AMA's gesproken die weliswaar uitgeprocedeerd waren, maar nog illegaal in Nederland bleven om hun opleiding af te maken. Ze waren ervan op de hoogte dat ze het risico liepen om opgepakt te worden, maar probeerden tot dat moment kwam, nog zo goed en kwaad als het ging iets van hun verblijf in Nederland te maken. De angst om gezichtsverlies te lijden wanneer zij terug zouden keren, speelde hier ook een rol bij. Ze waren naar Europa afgereisd met het plan om terug te komen met een afgeronde studie. Toen dreigde dat dit zou mislukken, probeerden ze nog langer te blijven om dat toch nog te realiseren. Carlos (R57) was een sprekend voorbeeld van deze groep. Nadat hij te horen had gekregen dat zijn asielverzoek definitief niet ingewilligd zou worden, woonde hij toch nog twee jaar illegaal in Nederland en kon hij gewoon naar school gaan. Ergens lijkt er in de administratie van de IND iets fout te zijn gegaan, want hij had nog nooit een aanzegging gekregen om het land te verlaten. Ook kreeg hij nog 500 euro per maand studiefinanciering. Pas nadat hij zijn opleiding had afgerond, wilde hij naar Angola terugkeren om daar elektricien te worden.

10.4 Vrijwillige terugkeer

De derde optie die (bijna) uitgeprocedeerde Angolezen hadden was vrijwillig terug te keren naar Angola. De oorlog was voorbij en de economie bloeide. Er zijn de afgelopen jaren verscheidene beleidsstukken en rapportages verschenen van onder andere IOM, SAMAH, Cordaid en het ministerie van Justitie die betrekking hebben op de wijze waarop vrijwillige terugkeer van asielzoekers geregeld, dan wel bespoedigd zou kunnen worden. Verschillende van deze publicaties besteden ook specifiek aandacht aan terugkerende Angolese asielzoekers (o.a. IOM, 2002/2003a/2006b; Kauffmann, 2006). Over het algemeen zijn wetenschappelijke onderzoeken over vrijwillige terugkeer van andere Afrikaanse asielmigranten uit Europa schaars. Een van de weinigen die hierover heeft gepubliceerd is Koser. Zijn onderzoek naar het terugkeerproces van Eritrese asielzoekers wees uit dat voornamelijk een tekort aan goede huisvesting in de Eritrese hoofdstad, de lage lokale salarissen, een gebrek aan sociale voorzieningen en een tekort aan gezondheidsfaciliteiten maakte dat asielzoekers vanuit Europa niet graag terugkeerden (Koser, 2002).²⁵¹ Angolese asielzoekers die vanuit Nederland naar Angola terugkeerden, liepen ook tegen de door Koser beschreven barrières aan. Desondanks is vanaf 2002 toch een aanzienlijke groep vrijwillig naar Angola teruggekeerd.

10.4.1 *Terugkeer via IOM*

Angolese asielzoekers die eigener beweging wilden terugkeren, werden daartoe door de Nederlandse overheid gestimuleerd en gefaciliteerd. Dit gold zowel voor degenen zonder, als degenen mét een verblijfstatus. Personen die vrijwillig terugkeerden, werd als 'standaardpakket' een enkele reis naar de hoofdstad Luanda en een bijdrage oplopend tot ruim 1.000 euro contant per persoon aangeboden.²⁵² Partner van de Nederlandse

²⁵¹ Daarnaast wijst Koser op mogelijke "sociale obstakels" om terug te keren. Bijvoorbeeld alleenstaande vrouwen die waren teruggekeerd, konden maar moeilijk wennen aan het patriarchale systeem in Eritrea.

²⁵² In het kader van het zgn. "REAN" (*Return and Emigration of Aliens from the Netherlands*) en "REAN-plus" programma kregen uitgeprocedeerde Angolezen die vrijwillig terugkeerden een onder-

overheid bij het terugkeerproject van Angolezen is de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM). Gefinancierd door de Nederlandse overheid, verleent IOM onder andere assistentie bij het verkrijgen van *laissez passers* (LP's) om terug te kunnen keren. Ook biedt IOM na aankomst in Angola ondersteuning bij het zoeken naar vermiste familieleden, probeert zij terugkeerders aan een baan te helpen en organiseert ze voor – AMA's – initiële opvang in het door de Nederlandse overheid gefinancierde weeshuis *Mulemba*. Na 2002 hebben vrij veel Angolese asielzoekers van de diensten van IOM gebruik gemaakt. In de periode 1998 – 2001 waren in totaal slechts 15 Angolezen via IOM teruggekeerd. Uit onderstaande tabel valt op te maken dat dit aantal de daaropvolgende jaren sterk is toegenomen:

Jaar	2001	2002	2003	2004	2005
Teruggekeerd	5	37	37	401	423

Bron: IOM (2006b)

Hiermee vertegenwoordigen Angolezen de grootste groep vrijwillig terugkerende asielzoekers in Nederland. De groep bestond overigens voor het grootste gedeelte niet uit uitgeprocedeerde asielzoekers die illegaal waren geworden. Van degenen die in 2003 en 2004 terugkeerden, was bijvoorbeeld slechts 13% illegaal (IOM, 2006b: 10). Er was dus een relatief grote groep die nog vóórdat ze een definitieve beslissing op hun asielverzoek hadden gekregen, besloot om terug te keren. 75% van deze groep bestond uit personen tussen de 18 en 23 jaar oud. Het waren veelal ex-AMA's (IOM, 2006b: 9). Bijna 10% van de terugkeerders in 2003 en 2004 bestond uit personen die tijdens hun vertrek nog een AMA-status hadden.

Tot januari 2006 had slechts één teruggekeerde AMA kortstondig gebruik gemaakt van de faciliteiten van het door de Nederlandse overheid gefinancierde weeshuis *Mulemba*. De meeste teruggekeerde AMA's uit Nederland bleken na aankomst geen behoefte te hebben om opgevangen te worden in een weeshuis en gingen naar familieleden of zochten zelfstandige woonruimte. Kritiek dat de bouw van het weeshuis daarom “de plank mis heeft geslagen” zoals Diego (2003) wel heeft geformuleerd, lijkt echter niet terecht. Het *Mulemba*-project kan vanuit het oogpunt van de Nederlandse overheid als een succes worden beschouwd, want het belangrijkste doel was bereikt; vanuit een juridisch perspectief waren er door het bestaan van *Mulemba* geen belemmeringen meer om AMA's naar Angola terug te sturen. Er was immers in “adequate opvang” voor terugkerende minderjarigen voorzien.²⁵³ Iedere nieuwe AMA uit Angola die sinds het bestaan van *Mulemba* in Nederland een asielaanvraag indiende, kon naar Angola worden uitgewezen onder verwijzing naar het bestaan van *Mulemba*.²⁵⁴

steunings-bijdrage van 225 euro en een herintegratiebijdrage van 500 euro. Angolezen die al een status hadden en wilden terugkeren, kregen een ondersteuningsbijdrage van 570 euro plus een herintegratiebijdrage van 500 euro (Info sheet “Terugkeer naar Angola”, IOM, april 2003).

²⁵³ Kamerstukken II 2003/04, 19637, nr. 847, p. 9.

²⁵⁴ Overigens is in sommige uitspraken van de rechter bepaald dat uitgeprocedeerde AMA's niet altijd naar *Mulemba* konden worden gestuurd. In veel gevallen hing dit samen met de beperkte looptijd van het *Mulemba*-project. Zie bijvoorbeeld Rechtbank Den Haag, zittingsplaats Middelburg, 10 mei 2004, Rechtbank Den Haag, zittingsplaats Amsterdam, 24 november 2004, Rechtbank Den

10.4.2 Zelfstandige terugkeer

De hierboven genoemde aantallen vrijwillige terugkeerders moeten worden gezien als een ondergrens van het totaal aantal vrijwillig teruggekeerde Angolezen, omdat er ook migranten zelfstandig – zonder tussenkomst van IOM – zijn teruggekeerd. Sommigen kozen er namelijk bewust voor om zonder assistentie van IOM terug te keren en betaalden zelf het vliegticket of lieten een ticket door familieleden uit Angola opsturen. Een belangrijke reden om hiervoor te kiezen, was volgens mijn respondenten dat men in Angola niet terug wilde komen als een “*loser*” met behulp van IOM. Een respondent:

“Ik ben niet met IOM terug gegaan. Ik wist wel dat het kon. De meesten willen niet met IOM terug. Je komt dan op het vliegveld aan als een asielzoeker.” (R90)

Ook een andere in Nederland wonende respondent zei: “Je komt dan op het vliegveld aan als een ex-asielzoeker, terwijl iemand die zelfstandig terugkeert, aankomt als een reiziger” (R6). Hijzelf wilde om die reden bijvoorbeeld niet via IOM willen terugkeren. Als duidelijk werd dat iemand asiel had aangevraagd, zou volgens hem bovendien de kans bestaan dat hij na terugkeer door de Angolese overheid extra in de gaten zou worden houden, omdat hij had kunnen ‘proeven’ van democratie en daardoor wellicht kritischer ten opzichte van het MPLA-regime zou staan.²⁵⁵ Een andere reden die wel werd genoemd om zelfstandig terug te reizen, was dat de procedure om met behulp van IOM terug te keren te omslachtig werd gevonden en te lang zou duren (R15). Ongeduld leidde er dan toe om zelfstandig terug te keren. Anderen vonden dat ze lang genoeg afhankelijk waren geweest van de Nederlandse overheid en kozen er daarom voor om niet via IOM terug te keren (R12). Uiteraard waren er wel aanzienlijke kosten gemoeid met de aanschaf van een vliegticket en daarom zullen het vooral personen zijn geweest uit meer vermogende families die zelfstandig konden terugreizen.

Een problematisch aspect aan de zelfstandige terugkeer was dat de terugkeerders voorafgaand aan de reis naar Angola niet altijd tegen Nederlandse vrienden of begeleiders bij voogdij-instelling Nidos meedeelden dat ze van plan waren om terug te keren. Soms vonden zij het moeilijk om personen die hen in Nederland altijd hadden geholpen en die zij altijd hadden verteld dat zij gevlucht waren, uit te leggen dat zij terug wilden, en terug konden keren. Dit kan er in sommige gevallen toe hebben geleid dat achterblijvers in Nederland zich ten onrechte grote zorgen hebben gemaakt over plotseling ‘verdwenen’ vrienden of cliënten. Het Parool (2005) maakte bijvoorbeeld melding van drie Angolese voetballertjes uit de jeugd van Stormvogels-Telstar die sinds oktober 2005 “spoorloos” waren. De voetbalclub, noch Nidos had enig idee wat er met de jongeren was gebeurd. Er werd volgens de krant gevreesd dat de kinderen illegaal waren onder-

Haag, zittingsplaats Arnhem, juli 2005 en Rechtbank Den Haag, zittingsplaats 's-Hertogenbosch, 7 juli 2006.

²⁵⁵ Onderzoek van Kauffmann (2006: 35) bevestigt de ideeën van deze respondenten gedeeltelijk. Sommige asielzoekers die naar Angola terugkeerden, waren in het bezit van een LP waardoor het voor de Angolese grensbewaking duidelijk was dat zij terugkerende asielzoekers waren. In sommige gevallen gaven de terugkeerders aan door de grensbewaking te zijn lastig gevallen, ondervraagd of bestolen.

gedoken uit vrees voor uitzetting of dat zij in handen waren gevallen van mensen-smokkelaars. In paragraaf 5.3 is vermeld dat er bij de verdwijning van AMA's soms ook voor gevreesd wordt dat zij de prostitutie in zijn gegaan. Alhoewel ik over de specifieke verdwijning van de 'Telstar-jongeren' geen informatie heb, dient er in dit soort gevallen ook rekening mee te worden gehouden dat de jongeren zelfstandig kunnen zijn teruggekeerd naar Angola. Een – vermeend vermist – teruggekeerd zestienjarig meisje dat ik in Angola sprak, vertelde me bijvoorbeeld nooit iemand in Nederland te hebben ingelicht over haar voornemen om naar Angola terug te reizen. Ze was gewoon op een dag vertrokken. Ze vertelde mij er nooit bij stil te hebben gestaan dat mensen in Nederland ongerust naar haar op zoek zouden kunnen zijn (R81).

10.4.3 *Waarom vrijwillig terug?*

Onderzoek van IOM onder teruggekeerde Angolezen leidde tot de conclusie dat de hoofdreden voor Angolese asielzoekers om vrijwillig met assistentie van IOM terug te keren het Nederlandse asielbeleid en de daaraan verbonden consequenties waren. Echt 'vrijwillig' was de terugkeer vaak dan ook niet. Terugkeerders ontbrak het tijdens de asielprocedure aan toekomstperspectief: ze hadden geen werk, problemen met het volgen van een studie en waren uitgeprocedeerd of anticipeerden op het feit dat ze uitgeprocedeerd konden raken. Tegelijkertijd gaven sommige terugkeerders aan terug te verlangen naar Angola nu het er vrede was. Ze zagen ernaar uit vrienden en familieleden weer te (kunnen) ontmoeten (IOM, 2006b). Zowel de *push* om uit Nederland te vertrekken als de *pull* om naar het stabiele Angola te gaan, speelden dus mee in hun afweging. Beide perspectieven speelden ook een rol bij de motivatie van sommige van mijn respondenten om vrijwillig terug te keren. De over het algemeen als 'trots' bekend staande Angolezen waren in Nederland, zoals een hulpverlener (E3) het omschreef, "het laagste van het laagste." Asielzoekers werden in het publieke debat regelmatig als ongewenste elementen in de Nederlandse maatschappij beschouwd en negatief gestigmatiseerd. Het leven in een asielzoekerscentrum werd over het algemeen als saai beschouwd. Vooral voor personen die in Angola wel altijd een hoge sociale status en veel om handen hadden gehad, viel dit soms zwaar. Dit, gecombineerd met het feit dat zij uitgeprocedeerd dreigden te raken en dat het vrede was in Angola, overtuigde steeds meer Angolezen dat hun toekomst niet in Nederland lag (R2, R15, R39).

Ook strategische 'blunders' tijdens de asielprocedure speelden bij sommige migranten mee bij de afweging om terug te gaan. In paragraaf 9.5 is eraan gerefereerd dat sommige asielzoekers bij de IND een valse naam hadden opgegeven waardoor hun diploma niets meer waard zou zijn als zij terug zouden keren naar Angola (zie ook Kauffmann 2006: 42). Bovendien hadden veel van hen tijdens hun asielverzoek verzwegen dat zij redelijk goed opgeleid waren, omdat zij zich als straatkind of boerenzoon hadden gepresenteerd. Toen Savimbi was gedood, zong het volgens een respondent (R90) in de Angolese gemeenschap in Nederland rond dat Angolezen terug gestuurd zouden worden. Hij had zelf in 2000 asiel aangevraagd en heeft niet eens zijn beroepsprocedure afgewacht. In 2002, na ruim anderhalf jaar in Nederland te hebben gewoond, is hij teruggegaan.

“Ik had een valse naam opgegeven, school stelde heel weinig voor en ik had ondertussen aan mijn vader verteld dat de situatie niet zo goed was. Hij zei dat ik terug moest komen en heeft geld gestuurd om een ticket te kopen. Ik ben naar Portugal gegaan om mijn paspoort op te halen, maar het bleek dat het al verlopen was. Toen heb ik iemand geld betaald om met zijn paspoort te reizen. Ik wilde gewoon terug. Als ik gepakt zou worden met dat paspoort zou ik me wel redden. Dan zou ik in ieder geval weer in mijn eigen land zijn.”

Anderen vertelden terug te zijn gekeerd omdat zij de Angolese cultuur of hun familieleden misten. Of omdat zij terugverlangden naar het Afrikaanse warme en drukke leven, in plaats van het natte koude Nederlandse polderlandschap. Felix (R9) bijvoorbeeld gaf aan nooit aan Nederland te kunnen wennen. Hij had een verblijfsstatus voor onbepaald tijd, maar speelde zelfs met de gedachte om nog vóórat hij tot Nederlander genaturaliseerd werd terug te keren. Om die Nederlandse nationaliteit was het hem nooit te doen geweest, zei hij. Hij was gekomen om te studeren en als dat niet lukte kon hij maar beter teruggaan. Een andere respondent (R70) was nog niet eens uitgeprocedeerd, maar miste Angola, zijn familie, zijn vrienden en het straatleven dusdanig dat hij vrijwillig via IOM terug is gekeerd. Het asielzoekerscentrum waar hij in Nederland woonde, lag ver van alle drukte verwijderd in een polder, terwijl hij in Angola altijd pal naast een grote informele markt had gewoond. Bovendien vertelde hij allergisch te zijn voor het koude Nederlandse klimaat: “Ik krijg er vlekken van en jeuk in mijn knieholten en op mijn onderarmen.”

Zelfs personen die al genaturaliseerd waren, kozen er in sommige gevallen voor om terug te keren. Met een Nederlands paspoort in de hand was de stap om naar Angola te gaan niet erg groot, want men kon altijd nog terug. Een respondent (R22) beschouwde een verblijf in Europa eigenlijk als een soort “school” voor zakenlui. In Nederland was het leven goed, maar als je ambitie hebt om het te maken moest je volgens hem zaken doen in “nieuwe landen” zoals Brazilië of Rusland. Of Angola. “Nederlanders die veel geld willen verdienen, blijven ook niet in Nederland”, redeneerde hij. In Europa kon volgens hem goed geleerd worden hoe bedrijven zijn georganiseerd en daar kon men in Afrika zijn voordeel weer mee doen. Twee andere respondenten (R21, R54) gaven ook aan dat migranten die eenmaal een Nederlands paspoort hadden juist graag terugkeerden naar Angola. Met het Nederlandse paspoort op zak zou gemakkelijk heen en weer kunnen worden gereisd en dat was ideaal voor iemand die in de import en export handel werkzaam wilde zijn. Een handelaar kon beter in Luanda wonen dan in Nederland, omdat in Luanda nauwelijks belasting werd geheven.²⁵⁶ Een andere respondent (R80) die al 21 jaar in Nederland woonde na asiel te hebben aangevraagd en al jaren de Nederlandse nationaliteit had, vertelde precies datgene te willen doen waarover voorgaande respondenten spraken. Met het geld dat hij in Nederland had gespaard, was hij naar Angola gereisd om daar een bedrijf op te zetten in de diamanthandel. Hij wilde wel in Angola blijven wonen, maar als het niet zou bevallen kon hij altijd weer op zijn Nederlandse paspoort terugkeren.

²⁵⁶ Zie bijvoorbeeld paragraaf 5.5 waar het voorbeeld van Kiko (R73) wordt gegeven. Met een Nederlands paspoort op zak had hij zich tijdelijk in Angola gevestigd om tweedehands auto's te verhandelen.

In paragraaf 9.2 is beschreven dat persoonlijke ervaringen of particuliere situaties mensen uit Angola hebben doen vertrekken. Soms zijn het soortgelijke (triviale) persoonlijke redenen geweest die meespeelden bij de overweging om al dan niet terug te keren. Manelito (R2) was bijvoorbeeld mede vanuit Angola vertrokken, vanwege de echtelijke ruzies tussen zijn vader en moeder. Hij vertelde er tegenop te zien om na terugkeer weer bij zijn ouders thuis te moeten wonen. “Als ik dan zie dat mijn vader m’n moeder slaat, wat moet ik dan doen?” Voor hem vormde dit mede een overweging om niet terug te willen keren. Een andere respondent (R90) vertelde hoe een vriend van hem door persoonlijke problemen juist wél terug was gekeerd naar Angola. Hij had een Nederlandse vriendin van vijftien jaar en was zelf een paar jaar ouder. Op een gegeven moment had hij tegen z’n vriendin gezegd dat hij een ander meisje had, waarop zij dreigde de politie te vertellen dat hij haar verkracht had. Volgens mijn respondent zou dit voor de jongen mee hebben gespeeld bij zijn besluit om naar Angola terug te keren. Sergio (R63) was mede vanwege de liefde juist weer teruggekeerd naar Angola. Zijn vriendin had geprobeerd ook naar Europa te reizen, maar nadat dit was mislukt, was Sergio naar Angola teruggegaan om zich bij haar te voegen. Een andere respondent (R67) vertelde dat terugkeren voor sommige jongemannen juist moeilijk was geworden door hun liefdesleven in Angola. Veel mannen die naar Europa waren vertrokken, hadden met hun vrouw of vriendin de afspraak gemaakt dat de vrouw hen achterna zou reizen. Maar in sommige gevallen hebben deze mannen niets meer van zich laten horen nadat ze eenmaal in Europa waren. Ze voorzagen problemen met de (familie van de) (ex)vriendin en waren daarom terughoudend om terug te keren.

10.4.4 Andere bij terugkeer betrokken actoren

Behalve de Nederlandse overheid, IOM, familieleden van migranten en de migranten zelf, waren er verschillende andere actoren die een rol hebben gespeeld bij – of een bijdrage hebben geleverd aan – de wijze waarop het terugkeerproces van Angolezen in de praktijk is verlopen. Verschillende non-profit organisaties in Nederland hebben vooral getracht Angolezen die vrijwillig terugkeerden te helpen, terwijl sommige Angolese belangengroepen en de Angolese overheid zich kritisch opstelden ten aanzien van het Nederlandse terugkeerbeleid.

Nederlandse organisaties

Verscheidene Nederlandse belangengroepen en maatschappelijke organisaties hebben initiatieven ontplooid die in meer of mindere mate invloed hebben gehad op de terugkeer van Angolese asielzoekers. Meestal had deze hulp betrekking op de terugkeer van (ex)-AMA’s. In de loop van het onderzoek heb ik enkele organisaties leren kennen, maar zonder twijfel zijn er veel meer organisaties actief (geweest) dan de paar die hieronder worden genoemd. Een medewerker van de Nederlandse ambassade in Angola (E51) zei bijvoorbeeld tal van verzoeken binnen te hebben gekregen van kleine lokale initiatiefgroepen – scholen, verenigingen of vakbonden – die terugkerende individuele Angolezen wilden helpen. Vaak wilden ze samenwerkingsverbanden opzetten met Nederlandse bedrijven die actief waren in Angola. Het geringe aantal Nederlandse bedrijven dat in Angola actief is, kon de toestroom echter niet aan. Volgens de medewerker waren er op een gegeven moment zelfs meer belangengroepjes die iets met Nederland-

se bedrijven en terugkeerders wilden doen dan Nederlandse bedrijven in Angola. Organisaties als Cordaid, Xonar, AJARP en Africulture hebben zich al dan niet in samenwerking met IOM bezig gehouden met het opzetten van projecten om teruggekeerde Angolezen in Angola verder te ondersteunen. Behalve bemiddelingspogingen met het bedrijfsleven en hulp bij opvang in Angola, werden er ook in Nederland initiatieven ontplooid in verband met de terugkeer van Angolezen. SAMAH heeft bijvoorbeeld het initiatief genomen om JAN (Jonge Angolezen Nederland) op te richten. Deze stichting bestaat uit Angolese AMA's die zich met het motto "terugkeer met een rugzak" sterk maken voor een goed voorbereide terugkeer van jongeren. Hun hoofdboodschap is dat terugkeren naar Angola niet persé slecht is, maar dat het de voorkeur verdient dat mensen hun studie kunnen afmaken of korte cursussen krijgen voorafgaand aan de terugkeer.²⁵⁷ Tot slot werden er zoals gezegd ook op kleine schaal – zoals door voetbalteams, klasgenoten of afdelingen van Vluchtelingenwerk – initiatieven ontplooid om individuele uitgeprocedeerden te helpen.

Angolese belangengroepen

In de Angolese media hebben verschillende organisaties kritiek geformuleerd op het Nederlandse asiel- en terugkeerbeleid ten aanzien van Angolezen. Een van de organisaties die geregeld ongevraagd haar mening heeft gegeven over de wijze waarop in Nederland wonende Angolezen werden behandeld, is de in Berlijn gevestigde IAADH.²⁵⁸ Sinds 1999 houdt deze organisatie zich naar eigen zeggen bezig met de mensenrechtensituatie in Angola, alsook de bescherming van Angolezen in Europa. De IAADH heeft geregeld persberichten naar ambassades van Europese landen en Angolese media doen uitgaan waarin zij kritiek uitte op het Nederlandse vreemdelingenbeleid. In sommige van de berichten die ook in Angolese kranten waren te lezen, werd een zeer negatief beeld geschetst over het Nederlandse uitzettingsbeleid. Zo toonde de organisatie zich in 2002 bezorgd over de "discriminatoire politiek die de Nederlandse overheid inneemt ten opzichte van buitenlanders en dan met name tegen Angolezen" (Angonoticias 2002). In 2003 berichtte de Angolese krant *O Apostolado*, naar aanleiding van een open brief van de IAAHD dat in Nederland verblijvende Angolese emigranten "gesteriliseerd werden" om hen zodoende te ontmoedigen nog langer in het land te blijven (Apostolado 2003). Niet alleen de Angolese media namen de berichtgeving over, ook de Portugese media berichtten datzelfde jaar dat er volgens IAAHD "slechte sociale en medische hulp zou worden geboden aan vooral Angolese kinderen" (Cordeiro & Silva, 2003). In 2004 zou IAADH nog eens van zich laten horen middels een open brief die zij op internet verspreide waarin Minister van Vreemdelingenzaken en Integratie Verdonk "xenofob" en "discriminerend" werd genoemd. Vanwege de "inhumane beslissingen" van de minister waren veel Angolezen met een erkende asielstatus volgens IAAHD in de problemen gekomen. Terwijl asielzoekers uit ex-Joegoslavië allemaal een permanente status hadden gekregen, werden Angolezen volgens de organisatie onder

²⁵⁷ Binnen de Angolese gemeenschap in Nederland heerste in eerste instantie een sfeer van wantrouwen met betrekking tot JAN. Sommigen beschuldigden JAN er van met de IND – de 'vijand' – samen te werken of door de Nederlandse overheid betaald te worden. "Waarom zouden ze anders terugkeer promoten?", zo was hun redenering volgens een expert (E57).

²⁵⁸ *Iniciativa Angolana Antimilitarista para os Direitos Humanos* (Het Antimilitaristisch Angolees Initiatief voor Mensenrechten) [<http://www.iaadh.de>].

dwang teruggestuurd. “Alles wijst erop dat voor mevrouw Verdonk de rechten van de mens alleen beginnen als het slachtoffer van het blanke ras is en eindigen als hij tot het negerras behoort”, concludeerde IAADH (Apostolado, 2004b).

Een tweede Angolese organisatie die zich in de discussie over het terugkeerproces heeft gemengd is de LAASP.²⁵⁹ Zij startte in juni 2004 een campagne om naar eigen zeggen “de Nederlandse en Angolese autoriteiten ertoe te bewegen om tot een gunstiger besluit” te komen voor de meer dan 4.000 irreguliere Angolezen in Nederland. Bij monde van Elias Disengomoka, tevens consulaire raadslid van het parlement, liet de LAASP in de staatsgeleide krant *Jornal de Angola* een kritisch, maar gematigder geluid horen dan de IAADH. Niet alleen de Nederlandse overheid werd aangesproken om beter om te gaan met Angolese asielzoekers, maar ook “Luanda heeft de plicht om met de autoriteiten in Amsterdam te onderhandelen om tot een geprivilegieerd statuut te komen voor Angolezen die daar in een irreguliere situatie verkeren.” De LAASP onderhield contacten met enkele in Nederland gevestigde Angolese organisaties. Kinderen die nog een opleiding in Nederland volgden, moesten deze volgens LAASP in ieder geval kunnen afmaken (Kassoma 2004). In een gesprek dat ik met de woordvoerder van LAASP (R52) had, stelde hij dat er in Nederland wellicht enkele economische vluchtelingen waren, maar verzekerde hij me dat de meerderheid was gevlucht vanwege de oorlog en de situatie van onveiligheid. Hij benadrukte dat zijn actie niet als een aanval op de Nederlandse overheid moest worden gezien, maar als een positieve bijdrage om beide overheden dichterbij te brengen. Bovendien kon Nederland het volgens hem ook als een eer zien als Angolezen er gestudeerd hebben. Net als Cuba en Rusland in Angola een positieve naam hebben, zouden Angolezen dan later ook kunnen zeggen: “ik ben opgeleid in Nederland.” Ondanks de aanvankelijk gematigde toon, is de LAASP zich later ook van steeds scherpere taal gaan bedienen. In 2005 bracht de organisatie via het Angolese persbureau Angop naar buiten dat een Angolese asielzoeker had besloten zelfmoord te plegen “naar aanleiding van de vernederende handelingen die hem in een repatriëringcentrum in Nederland waren overkomen” (Angonoticias, 2005a). Twee dagen later was op een Angolese site te lezen dat het persbericht niet klopte. Er was wel zelfmoord gepleegd door een Angolees, alleen had deze een andere naam dan de LAASP had aangegeven en had dit niet in Nederland, maar in Engeland plaatsgevonden. De man zou tot zijn daad zijn overgegaan nadat hij van de Britse overheid te horen had gekregen dat hij gedeporteerd zou worden.²⁶⁰

Angolese overheid

Tot slot speelden vertegenwoordigers van de Angolese overheid ook nog een rol in het debat over de terugkeer van Angolezen uit Nederland. Dat is enigszins opmerkelijk, omdat het logischer zou zijn als zij haar aandacht volledig zou richten op de terugkeer van landgenoten uit de buurlanden en binnenlandse vluchtelingen. Na de oorlog waren er bijna vier miljoen binnenlands ontheemden die moesten terugkeren naar hun woon-

²⁵⁹ Liga Angolana de Amizade e Solidariedade com os Povos (Angolese Liga van de Vriendschap en Solidariteit met de Volkeren).

²⁶⁰ [http://www.club-k.net/XP/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=2638 & mode=thread&order=0&thold=0&POSTNUKESID=7149332046e0c4f38dbe1ffcfe97365\]](http://www.club-k.net/XP/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=2638&mode=thread&order=0&thold=0&POSTNUKESID=7149332046e0c4f38dbe1ffcfe97365) (geraadpleegd september 2006).

plaatsen van herkomst. Ook waren er ongeveer 450.000 Angolese vluchtelingen uit de buurlanden die wilden en moesten terugkeren (Ambtsbericht, 2005). Over het algemeen waren deze mensen (zeer) arm en moesten ze vanuit het niets, zonder enige financiële tegemoetkoming hun leven zien op te bouwen. Ze kwamen te voet, met het openbaar vervoer of in vrachtwagens van UNHCR terug naar Angola en vestigden zich op het platteland. Voor hen was de terugkeer in eigen land in veel gevallen een hard gelag. Een respondent die ik in de oostelijke provincie Moxico sprak (R119) was bijvoorbeeld vanuit Congo teruggekeerd. In Congo had hij zijn geiten en varkens die hij in het vluchtelingenkamp hield verkocht en was lopend met 100 dollar naar Angola gegaan. Na zich bij de UNHCR te hebben aangemeld, kreeg hij pannen, een deken en gereedschap om het land te bewerken. Met landbouwplastic heeft hij een tentje gebouwd. Zijn 100 dollar heeft hij gebruikt om een fiets te kopen, waarmee hij de kost probeerde te verdienen door goederen te vervoeren.²⁶¹

Vergeleken met de zeer grote groep terugkeerders uit de buurlanden die op soortgelijke manier probeerden te overleven na terugkomst, waren de 4.500 potentiële terugkeerders uit Nederland dus een relatief kleine groep. Bovendien werden ze door de ondersteuning van IOM relatief goed opgevangen. En bovendien waren veel van deze terugkeerders afkomstig uit de middenklasse, in tegenstelling tot de terugkeerders uit de buurlanden die tot de armsten van de armsten behoorden. Tot slot zou zelfs geredeneerd kunnen worden dat terugkeer van Angolezen uit Europa juist positief zou kunnen zijn omdat zij het land mee zouden kunnen helpen opbouwen.

Toch heeft de Angolese overheid geregeld actief geageerd tegen het terugkeerproces van Angolezen uit Nederland. In de staatsgeleide krant *Jornal de Angola* hebben overheidsvertegenwoordigers vanaf 2001 over het algemeen altijd het beeld opgeroepen weinig medewerking te willen verlenen aan repatriëring van Angolezen uit Nederland. Het land zou nog in opbouw zijn, de situatie was nog instabiel en men wees op de grote groepen vluchtelingen die terug zouden keren uit de buurlanden. Een ander terugkerend bezwaar van de Angolese overheid was dat er bij repatriëring rekening mee moest worden gehouden dat veel Angolezen in Nederland in werkelijkheid misschien geen Angolezen waren.²⁶² Al in 2001 was er een commissie naar Nederland gestuurd om samen met de Nederlandse overheid te analyseren wat de ware identiteit van de duizenden Angolezen in Nederland was (Mateus, 2001). In 2002 verscheen een bericht in de media dat de Angolese overheid zich op het standpunt stelde dat het nog steeds niet mogelijk was om na te gaan in hoeverre Angolese asielzoekers in Nederland in werkelijkheid ook Angolese burgers waren (Ebonet, 2002). Juli 2003 deelde de Angolese Vice-Minister van Buitenlandse Zaken in *Jornal de Angola* mee dat hij het gepast achtte dat de Nederlandse overheid meer subsidies zou verstrekken in verband met de terugkeer van Angolezen. De terugkeer zou volgens hem ook niet in één keer moeten plaatsvinden, maar een gefaseerd proces moeten zijn (*Jornal de Angola*, 2003b). Tijdens een onderhoud met de Nederlandse Minister van Vreemdelingenzaken en Integratie Verdonk dat enige dagen daarna in Luanda plaatsvond, stelde de Angolese overheid

²⁶¹ Zie Van Wijk (2005a) voor een uitgebreide omschrijving van het terugkeerproces van Angolese migranten uit de buurlanden.

²⁶² Het ligt voor de hand dat hij verwijst naar de mogelijkheid dat vooral Congolezen zich voor zouden hebben gedaan als Angolezen.

zich op het standpunt dat het noodzakelijk was een proces van identificatie op te starten voordat repatriëring van Angolezen uit Nederland zou beginnen. Daarin zou moeten worden nagegaan wie werkelijk de Angolese nationaliteit had. Een vertegenwoordiger van de overheid voegde er nog aan toe dat de repatriëring een “traag proces zou worden” en dat wat hem betreft “niemand gedwongen zal worden om terug te keren” (Jornal de Angola, 2003d).²⁶³ Ongeveer twee weken later verscheen er een bericht naar aanleiding van het bezoek dat een delegatie van Angolese parlementsleden aan Nederland en België had gebracht. Een van de parlementsleden zei dat hij informatie had dat Angolezen in Nederland werden gearresteerd en gedeporteerd. “Wij zouden de Nederlandse overheid willen vragen het principe van vrijwillige terugkeer te hanteren”, stelde hij in dat artikel (Jornal de Angola, 2003e). Sinds 2003 zijn er nog wel verschillende berichten in de *Jornal de Angola* verschenen over Angolezen in Nederland, maar heeft de Angolese overheid zich niet meer kritisch uitgelaten over het terugkeerproces.

De Angolese overheid heeft zich dus lange tijd weinig coöperatief opgesteld bij het vormgeven van het terugkeerproces. Volgens een expert zouden de onderhandelingen tussen de Nederlandse en Angolese overheid vrij stroef zijn verlopen (E57). Een doeltreffend terugkeerbeleid van uitgeprocedeerde asielzoekers staat of valt echter met medewerking van de overheid van het land van herkomst. De diplomatieke vertegenwoordigingen van het land van herkomst zijn namelijk verantwoordelijk voor de afgifte van LP's waarop de terugkerende asielzoekers – die zelf geen reisdocumenten hebben – terug kunnen reizen. Ook de medewerking van de Angolese vertegenwoordiging in Nederland vond niet erg voortvarend plaats. Het terugkeerproces is vertraagd en chaotisch verlopen. Alhoewel steeds meer uitgeprocedeerde asielzoekers aangaven vrijwillig terug te willen keren, klaagden zij – alsook IOM en andere NGO's – dat het Angolese consulaat in Nederland zeer traag was met de afgifte van LP's. Hoe vallen de actieve betrokkenheid van de Angolese overheid en de weinig coöperatieve opstelling van het consulaat in Nederland te verklaren?

In de eerste plaats ontstond er binnen een relatief kort tijdsbestek een erg grote vraag naar LP's. Dit heeft gezorgd voor een verhoogde werkdruk op de Angolese diplomatieke vertegenwoordiging in Nederland. Een medewerker van IOM (E3) zocht de verklaring daarnaast in het feit dat de consul in Nederland maar een beperkte bewegingsruimte had wat betreft de afgifte van LP's. Hij zou door hooggeplaatste Angolezen uit Angola waarvan de kinderen in de Nederlandse asielprocedure zaten, zijn teruggeroepen en te horen hebben gekregen dat Angolezen niet zomaar terug konden worden gestuurd. De afgifte van LP's zou mede daarom bewust getraineed zijn. Een medewerker van het ministerie van Buitenlandse Zaken (E30) gaf ook aan te vermoeden dat de Angolese overheid er belang bij had om Angolezen niet te gemakkelijk te laten terugkeren omdat er mensen uit de hogere klasse in Nederland zouden wonen. Een Angolese migrant in Nederland (R6) bevestigde deze lezing:

²⁶³ Interessant detail is dat de minister van Buitenlandse zaken João Miranda in 2005 het uitzettingsbeleid van Nederland aangreep om zijn eigen uitzettingsbeleid ten aanzien van illegale Congolezen te verdedigen: “Zulke repatriëringen komen overal voor en zijn een internationaal verschijnsel. Ik wil wijzen op de situatie van Angolezen in Namibië, Nederland en Canada” (Telejornal, 25 juni 2005).

“Het probleem is dat er echt generaalskinderen en diplomatenkinderen hier zitten. Dus toen mensen teruggestuurd begonnen te worden, zeiden die ouders vanuit Angola tegen het consulaat in Nederland: hé, wat doen jullie daar?”

Zoals al in hoofdstuk 7 is uitgelegd, stellen veel schrijvers en respondenten dat Afrikaans overheidspersoneel regelmatig in eerste instantie persoonlijke belangen zeker stelt en pas daarna het overheidsbelang dient. Het is vanuit deze premisse te verklaren dat de Angolese overheid een zo kritische houding innam ten opzichte van de terugkeer van Angolezen uit Nederland en dat het terugkeerproces in de praktijk zo traag is verlopen.

In dit verband is ook van belang te onderkennen dat leden van de Angolese diplomatieke vertegenwoordiging zelf hun positie konden – en volgens respondenten en experts probeerden – uit te spelen (E28, E93). Enigszins gechargeerd gesteld: alleen als zij er enig persoonlijk voordeel van konden verwachten, zouden ze bereid zijn geweest aan het terugkeerbeleid mee te werken. “*Toma lá dá cá*” wordt in Angola gezegd; voor wat hoort wat. Een voormalig diplomaat formuleerde het spanningsveld waarin geopeerd moet worden als volgt:

“Afrikaanse overheden zoals de Angolese, daar kan je helemaal niets mee tenzij je ze iets biedt. Die dingen gebeuren. Het is een realiteit. Het onderhouden van goede persoonlijke contacten is heel belangrijk. In Afrika is een cadeau of gift het begin van een overeenkomst. Als je er als Europese overheid bijvoorbeeld voor wilt zorgen dat uitgeprocedeerde asielzoekers terugkeren, dan ben je afhankelijk van de LP's die Afrikaanse overheden verschaffen. Het is geen formeel beleid, maar je moet ervoor zorgen dat die ambassades worden gepaaid. Als die ambassadeur belt met de vraag of een familielid een document kan krijgen, dan kan daar wel op in worden gegaan.....de ene hand wast de andere.....zo zit de wereld in elkaar.” (E93)

Zoals in eerdere hoofdstukken aan de orde is gekomen dat individuele belangen van Afrikaans overheidspersoneel het Europese *immigratie*beleid kunnen beïnvloeden, kunnen dergelijke belangen ook het *remigratie*beleid beïnvloeden. Een respondent vertelde dat hij jongens kende die door middel van hun goede contacten bij het Angolese consulaat geregeld hadden, dat ze niet terug hoefden te keren.

“Die vertraging met de LP's is gekomen omdat sommige van de jongens tegen het consulaat zeiden dat ze nog niet terug wilden. Ik ken zelf ook wel een paar jongens die ervoor hebben gezorgd dat het consulaat ze niet hebben afgegeven. Je bent toch in Angola geweest? Je weet toch hoe die dingen werken. Iemand kent weer iemand..... en bij het consulaat willen ze ook niet dat de jongens allemaal terug moeten.” (R4)

Een andere respondent vertelde dat hij ook graag nog wat langer in Nederland wilde blijven:

“De kinderen van de machten gaan gewoon naar het consulaat, zeggen dat ze nog niet terug willen of eventjes op vakantie en het wordt geregeld. Als ik iets wil, moet ik erom smeken. Ik ben uitgeprocederd, maar was nog bezig met een opleiding. Die wilde ik afmaken. Ik heb het op het consulaat uitgelegd, dat ik nog een paar weken wilde wachten met het krijgen van een LP, maar toen zeiden ze dat het niet kon. Laatst op een feest heb ik de consul gesproken en heeft hij gezegd dat hij misschien wel iets kan regelen.” (R141)

Volgens een ambtenaar (E99) was een vertragsmethode die het consulaat dan kon toepassen bijvoorbeeld, te ontkennen dat de gepresenteerde persoon uit Angola afkomstig was en te stellen dat deze uit Congo kwam. Het vaststellen van de nationaliteit is een bevoegdheid van het consulaat zelf en als de consul stelde dat de gepresenteerde geen Angolees was dan kon hij niet worden teruggestuurd (E95).

Voor wat het waard is, zijn op een Angolees internetforum ook berichten te vinden over de rol van het Angolese consulaat. Daarin wordt zelfs gesuggereerd dat kinderen van de consul in de Nederlandse asielprocedure zaten. Naar aanleiding van een krantenartikel waarin de Nederlandse ambassadeur zegt dat er in samenwerking met het Angolese consulaat wordt gewerkt aan de terugkeer, reageert “Malingino”:

“Dat de Nederlandse ambassadeur in Angola de mensen van het Angolese consulaat gelooft en zegt dat ze erg meewerken. Óf de ambassadeur is naïef, óf hij begrijpt de kunst van het liegen al net zo goed als de Angolese bewindslieden (...). De corrupten van het consulaat vertragen het proces van de afgifte van LP's op aanvraag of via een *gasosa* (...). De consul heeft familieleden die in Nederland asiel hebben aangevraagd en hij raadt hen aan hier te blijven omdat Angola niet goed is.”

Onder de naam “Anoniem uit Nederland Maastricht” schrijft ook een ander dat de consul familieleden in Nederland zou hebben. Daarnaast klaagt hij over corruptie op de ambassade en stelt hij dat Congolezen van de consul nog makkelijker een paspoort kunnen krijgen dan echte Angolezen. “Sembayetu” beschuldigt op internet een medewerker van het consulaat in plaats van 30 euro voor een LP het drievoudige te vragen.²⁶⁴

Behalve een trainerend effect, kon het consulaat ook een versnelling teweegbrengen in de afgifte van documenten. Een van mijn respondenten gaf aan dat de corruptie die in Angola zo alomtegenwoordig is, ook bij de Angolese vertegenwoordiging in Nederland voorkomt. Hij vertelde 200 dollar *gasosa* te moeten hebben betaald om voor een Angolees paspoort in aanmerking te komen (R16). Een andere respondent (R4) had weliswaar al een status voor onbepaalde tijd, maar nog geen Nederlandse nationaliteit en kon dus niet op een Nederlands paspoort naar Angola reizen. Op een bijeenkomst had hij daarom de consul aangesproken:

“Hij kent mijn vader nog van vroeger.... Ik wil zo snel mogelijk naar Angola om mijn moeder nog eens te zien. Ze is 74. Dat is oud voor Afrika! Omdat hij mijn vader kent, denk ik dat ik wel een paspoort moet kunnen krijgen om terug te gaan...”

Doordat de Angolese gemeenschap vrij *dose* omging met het diplomatieke personeel en dit personeel geregeld op feestjes kwam waar ook veel Angolese asielzoekers waren, ontstond een spanningsveld. In hoofdstuk 7 is al gesproken over de ons-kent-ons cultuur in de bovenklasse van Angola waardoor individuele belangen en overheidsbelangen met elkaar in botsing kunnen komen of verstrengeld raken. Diezelfde cultuur bestond volgens respondenten ook in Nederland. Vertragingen bij de afgifte van LP's hebben er in sommige gevallen voor gezorgd dat personen die zich in eerste instantie

²⁶⁴ Reactie op: [http://www.angonoticias.com/full_headlines.php?id=5948] (geraadpleegd september 2005).

op hadden gegeven om terug te keren, na verloop van tijd op hun besluit zijn teruggekomen en toch niet vrijwillig wilden terugkeren. Hun advocaat zag bijvoorbeeld nog mogelijkheden om hen toch nog voor een status in aanmerking te laten komen, of zijzelf hadden een Nederlandse partner leren kennen met wie ze weer een toekomst in Nederland zagen.

10.5 Terug in Angola

Hoe verging het de Angolezen nadat zij eenmaal uit het buitenland waren teruggekeerd? Eén groep terugkeerders werd met open armen ontvangen door potentiële werkgevers in Angola. Dit waren de hoogopgeleiden. Zoals in paragraaf 5.2 is aangegeven, dienen in Angola gevestigde bedrijven een bepaald percentage Angolezen in dienst hebben. Een personeelsfunctionaris (E56) van een internationaal bedrijf in Angola vertelde dat er vooral bij grote internationale bedrijven meer vacatures voor goed opgeleide Angolezen beschikbaar zijn, dan er ingevuld kunnen worden. Door de verplichte ‘Angolisering’ dienen de hogere kaders van private multinationals minimaal opgebouwd te zijn uit 80% Angolezen. De personeelsfunctionaris vertelde fulltime bezig te zijn om goede mensen te rekruteren.²⁶⁵ En zijn bedrijf is niet het enige dat hier zoveel energie aan besteedt.

Veel uit Nederland teruggekeerde Angolezen hebben echter geen onderwijs op hoog niveau kunnen volgen en kunnen dan ook niet optimaal profiteren van de Angolisering. Tien van de twintig door Kauffmann (2006: 44) gesproken terugkeerders was werkloos. Vaak spraken ze geen Engels, waardoor het moeilijk concurreren was met teruggekeerde studenten uit andere landen zoals Zuid-Afrika, Namibië of Engeland. Vooral afgestudeerde studenten uit Zuid-Afrika waren volgens de door mij gesproken personeelsfunctionaris erg in trek, omdat ze vaak de juiste mentaliteit hadden en graag wilden terugkomen naar Angola. Ook een medewerker van IOM in Luanda (E103) gaf aan dat het niet altijd gemakkelijk is om werk te vinden voor teruggekeerde asielzoekers uit Nederland. “Sommigen zijn vijf jaar weggeweest en hebben al die tijd niets gedaan. In die tijd hadden zij hier de universiteit kunnen afronden.” Er was volgens hem wel werk in de binnenlanden, maar daar was bij de terugkeerders erg weinig interesse voor. De meesten wilden volgens hem in de stad blijven en daar kon hij ze moeilijk wat aanbieden. Voor sommige migranten was de periode die zij als asielzoeker in Europa hadden doorgebracht een tijd van wachten en stilstand geweest, terwijl achtergebleven vrienden in Angola ondertussen vooruitgang hadden geboekt. Een uit Nederland teruggekeerde respondent was zichzelf daar maar al te bewust van en constateerde dat al zijn vrienden die niet waren gemigreerd een baan hadden toen hij terugkwam, terwijl hij na weken zoeken nog steeds werkloos was.

“Als de euro’s die ik van IOM heb gekregen op zijn, weet ik echt niet wat ik moet doen. Ik ben door mijn moeder het huis uit gezet. Ik woonde daar in een kamer die eigenlijk van kleinere neefjes of broertjes was. Ze had nog gezegd dat ze geld aan me had uitgegeven en dat het allemaal niets had opgeleverd. Nu woon ik bij een vriend.

²⁶⁵ Toen begin 2000 duidelijk werd dat er een vlucht met Angolese studenten uit Cuba zou landen, stonden op het vliegveld volgens hem alle grote bedrijven met een afvaardiging te wachten. Zijn bedrijf had zelfs plannen om een groot plakkaat in de aankomsthal hal op te hangen om goed geschoolde werknemers aan te trekken met de tekst: “Ben je goed opgeleid? Zoek je werk? Bel...”.

Ik heb iedere dag als ik weg ga mijn diploma's mee, in de hoop dat ik werk kan vinden."

Hij zei zich enigszins belazerd te hebben gevoeld door de IOM en vond dat er in het algemeen een veel positiever beeld werd geschetst van de situatie in Angola dan de werkelijkheid was. Een andere respondent (R15) vulde na aankomst in Angola zijn dagen in Luanda voornamelijk met het verkopen van auto's op een soort open marktplaats langs de weg. Voor de deur van zijn huis stond een Toyota busje met stickers uit Leipzig die hij van zijn broer uit Duitsland had opgestuurd gekregen. Behalve het verkopen van auto's volgde hij nog twee vakken op de middelbare school die hij niet had gehaald voordat hij weg was gegaan. Als hij die vakken af had gemaakt, hoopte hij aan zijn rechtenstudie te beginnen.

"Het komt er op neer dat ik twee jaar tijd heb verloren. Ik had nu al twee jaar op de Agostinho Neto Universiteit kunnen studeren.....Ik mis Nederland wel. Mijn vrienden en familie daar. Ik bel af en toe nog wel met ze. Maar ik ben ook blij dat ik weer terug ben. Ik hou wel van de drukte."

Een respondente (R82) die was teruggekeerd uit Canada en bij haar ouders was gaan wonen, was beduidend beter af omdat ze er goed Engels had leren spreken:

"Ik werk nu bij een internationale organisatie en verdien goed; ongeveer 1.600 dollar per maand. Iedereen weet dat ik een goede baan heb, en iedereen komt ook om geld vragen. Er zijn mensen uit de provincie die ik amper ken die ineens om geld komen vragen! Mijn ouders en mijn zus help ik wel, maar verder wil ik ook zelf nog genieten. Een weekend stappen kost al snel 150 dollar en binnenkort ga ik op vakantie naar Kaapstad. Bovendien studeer ik nog aan een privé universiteit waar ik 300 dollar per maand voor betaal."

Sergio (R63) was met behulp van IOM teruggekeerd uit Engeland, maar zijn kennis van de Engelse taal had hem nog niet veel verder gebracht. Twee maanden nadat hij in Angola terug was, woonde hij met zijn vrouw en kinderen bij zijn vader. Hij had nog geen werk, maar was bezig met een project om bij de groothandel drank in te kopen en in kleine hoeveelheden door te verkopen. Hij hoopte dat de Engelse overheid het project financieel wilde ondersteunen.

Over het algemeen waren de meeste ervaringen van teruggekeerden weinig tot gematigd positief. In die zin is het niet verwonderlijk dat in een onderzoek van IOM de meerderheid van de door de onderzoekers gesproken uit Nederland teruggekeerde asielzoekers aangaf spijt te hebben dat zij waren teruggekeerd (IOM, 2006b). Het leven in Angola viel hen zwaar; werk was moeilijk te vinden, Nederlandse diploma's waren nauwelijks bruikbaar en toegang tot de universiteit bleek moeilijk (Kauffmann, 2006). Zoals in de paragrafen 9.7 en 10.4 is omschreven, vreesden sommige migranten in Nederland ook dat zij na terugkeer in Angola als 'losers' zouden worden bestempeld. Sommige eenmaal teruggekeerde asielzoekers bevestigden hun vrees. Familieleden of vrienden vroegen zich soms hardop af wat de migranten al die tijd in Nederland hadden gedaan (Kauffmann, 2006: 47).²⁶⁶ Ook zijn er signalen dat sommige teruggekeerders

²⁶⁶ In het hierboven aangehaalde IOM-onderzoek gaven verschillende experts echter aan dat potentiële werkgevers teruggekeerde migranten juist als initiatiefrijk beschouwden en dat zij binnen de

problemen met hun ouders hebben gekregen, omdat zij in de ogen van de ouders gefaald hadden door zonder goederen of opleiding terug te keren. Zoals eerder is aangegeven, waren niet alle kinderen die in Nederland woonden ten opzichte van hun ouders eerlijk geweest over de problemen waar ze als asielzoeker mee geconfronteerd werden. Verschillende experts (E28, E42) vertelden dat ouders soms dan ook boos reageerden op de terugkomst van hun kind. Een van hen vertelde bijvoorbeeld op het Angolese vliegveld een moeder te hebben gezien die haar teruggekeerde zoontje opwachtte en hem luid begon te verwijten dat hij was terug gekomen. Maar zeker niet alle ouders waren boos op teruggekeerde kinderen. Verschillende ouders en andere familieleden van respondenten (R58, R59, R99) hadden mij juist verteld dat ze graag wilden dat hun kinderen terug zouden komen.

Doordat de migranten lange tijd uit Luanda waren weggeweest, was hun in Angola zo belangrijke netwerk grotendeels verdwenen. En een gebrek aan contacten leverde in de informele Angolese samenleving problemen op met het vinden van huisvesting, werk of het toegang krijgen tot een studie (Kauffmann, 2006). Op verschillende manieren probeerden ze de draad weer op te pakken. Sommige terugkeerders woonden weer bij hun ouders thuis en probeerden met parttime baantjes toegang tot privé-universiteiten te financieren (R24, R64, R81, R86). Anderen woonden bij vrienden of verre familieleden en gebruikten met name hun (nieuwe) netwerk van personen dat ze in Nederland hadden opgebouwd. Een respondent die van plan was om terug te keren, vertelde me bijvoorbeeld dat een al eerder teruggekeerde vriend een kamer in het centrum van Luanda voor hem had geregeld om in te wonen (R141). Anderen gaven aan dat zij bij gebrek aan contacten weinig andere opties zagen dan te corrumperen om aan een baan te komen. Een respondent (R145) zei bijvoorbeeld van plan te zijn de terugkeerpremie van IOM aan personeelsfunctionarissen van bedrijven aan te bieden in ruil voor een baan. Een respondent (R13) was ongeveer een half jaar terug toen ik hem weer in Angola ontmoette. Hij volgde een computercursus en een boekhoudopleiding aan een privé-school en zijn eveneens teruggekeerde vriendin een secretariële cursus. Het inschrijfgeld hadden ze van de terugkeerpremie van IOM betaald. Beiden zochten naar werk, maar konden het maar moeilijk vinden. Wel hadden ze het plan om met behulp van twee computers die ze van hun school uit Nederland hadden meegekregen, een internetcafé te beginnen. Van andere terugkeerders is bekend dat dit soort initiatieven soms zijn gelukt. Een uit Zwitserland teruggekeerde jongen had bijvoorbeeld 20 leerlingen die bij hem aan huis kwamen om op zijn enige computer computerles te volgen (R64). IOM Luanda gaf aan dat sommige terugkeerders hun terugkeerpremies bij elkaar hadden gelegd en daarvan een snackbar waren gestart (E106). Tenslotte waren er ook terugkeerders die op de mogelijk moeilijke situatie die hen in Angola te wachten zou staan, probeerden te anticiperen door al een baan in Angola te regelen vóórdat ze teruggingen. Op de Angolese site *ebonet* prees een in Nederland verblijvende Angolees zich in 2004 bijvoorbeeld als volgt aan:

vriendenkring soms een redelijk hoge status hadden, omdat zij na terugkeer in het bezit waren van een in Nederland gekochte auto of andere spullen (IOM, 2006b).

“Ik wil op deze manier solliciteren voor een baan op het gebied van de informatica. Ik ben een student informatica in Nederland en als ik mijn studie af heb wil ik terugkeren naar het land. Mijn adres is: [adres volgt]. Dank voor de aandacht.”²⁶⁷

10.6 Conclusie

Nadat de vrede in 2002 was getekend, moesten 4.500 in Nederland verblijvende Angolese asielzoekers een keuze maken hoe zij zouden reageren op het feit dat zij dreigden uitgeprocedeerd te raken. Een gedeelte koos ervoor om Nederland te verlaten en door te migreren. Ze konden bijvoorbeeld naar een ander Europees of Noord-Amerikaans land reizen om daar opnieuw asiel aan te vragen. Ook konden ze naar Portugal reizen om daar – ondanks de zware concurrentie met de Oost-Europeanen – op de informele markt werk te zoeken. Maar ook kon naar een Afrikaans land zoals Namibië of Zuid-Afrika doorgemigreerd worden om daar te gaan studeren.

Een ander gedeelte van asielzoekers zonder status voor onbepaalde tijd, koos ervoor om in Nederland af te blijven wachten hoe lang men nog in Nederland kon blijven. Doormigreren naar een ander land en opnieuw asiel aanvragen zagen zij niet meer zitten. Nog een keer onzekerheid konden ze niet aan. Terugkeren naar Angola zagen sommigen ook niet als een alternatief. Bijvoorbeeld omdat ze geen huisvesting hadden als ze terugkeerden of omdat ze er nog problemen hadden. Sommigen wilden ook nog ‘coûte que coûte’ proberen hun opleiding in Nederland af te maken zodat ze met beperkt gezichtsverlies terug zouden komen in Angola.

Een aanzienlijk aantal Angolezen is vrijwillig naar Angola teruggekeerd. Echt ‘vrijwillig’ was deze terugkeer voor de meeste migranten natuurlijk niet, omdat hen verplichte repatriëring boven het hoofd hing als zij niet eigener beweging terug zouden gaan. Een gedeelte van de migranten keerde echter wél daadwerkelijk vrijwillig terug. Sommige Angolezen – onder wie ook asielzoekers met een status voor onbepaalde tijd – wensten niet langer in Nederland te blijven en wilden profiteren van de economische bloei in een vredig Angola. Het is niet gemakkelijk om een inschatting te geven van de omvang van de groep Angolezen die vrijwillig naar Angola is teruggekeerd, omdat niet iedereen via IOM is teruggekeerd. Sommige migranten kozen er namelijk voor om zelfstandig naar Angola te reizen. Dit deden zij voornamelijk omdat zij zo hoopten minder gezichtsverlies te lijden door in Angola niet als ‘teruggekeerde asielzoeker’ bestempeld te worden.

Behalve het feit dat men uitgeprocedeerd raakte, hebben verschillende andere factoren eraan bijgedragen dat Angolezen vrijwillig zijn teruggekeerd. De vrede leek bestendig en de economie bloeide op. Soms miste men het land, de vrienden of familieleden. Ook zijn er zowel in Nederland als in Angola verschillende initiatieven ontplooid die de terugkeer van Angolezen wellicht hebben bevorderd. Zo kregen vrijwillige terugkeerders in het kader van het REAN-plus traject via IOM een extra financiële bijdrage. Ook hebben verschillende maatschappelijke instellingen een bemiddelende rol gespeeld.

²⁶⁷ [www.ebonet.net/assinantes//ficha.cfm?mid=5803] (geraadpleegd februari 2004).

Maar er waren ook actoren die het terugkeerproces hebben bekritiseerd of getracht te traineren. Al dan niet aan de Angolese overheid gelieerde organisaties hebben zich bijvoorbeeld zeer kritisch uitgelaten over het Nederlandse terugkeerbeleid. Ook hebben vertegenwoordigers van de Angolese overheid zelf kanttekeningen geplaatst bij – vooral de gedwongen – terugkeer van Angolezen. De Angolese diplomatieke vertegenwoordiging in Nederland heeft volgens verschillende respondenten een trainerend effect gehad op de afgifte van *laissez passers* aan terugkerende Angolezen. Daarbij wordt verondersteld dat persoonlijke relaties tussen consulaire personeel en migranten of tussen consulaire personeel en invloedrijke familieleden van migranten in Angola in een aantal gevallen een rol hebben gespeeld.

Eenmaal in Angola konden teruggekeerden niet altijd makkelijk werk vinden. Veel van hen hadden in Nederland geen goede schoolopleiding kunnen afronden. Diegenen die wel een VMBO of MBO diploma hadden afgerond, kwamen erachter dat dit in de praktijk weinig waard was. Ofwel omdat er een verkeerde naam op het diploma stond, ofwel omdat (de waarde van) het diploma niet werd erkend. Contacten met het in Angola zo belangrijke sociale netwerk waren verwaterd, waardoor men via via minder gemakkelijk werk kon vinden of toegang kon krijgen tot de universiteit. Bovendien moesten terugkeerders uit Nederland concurreren met goed opgeleide Engels spreken- de landgenoten die in bijvoorbeeld Zuid-Afrika hadden gestudeerd.

11. Conclusie & discussie

*“Agora, leitores,
na minha escrita que morre,
começa a vossa fala.”*

“Nu, lezers,
mijn schrijven is beëindigd,
begint uw spreken.”

Pepetela (1985: 164)
Angolese schrijver

11.1 Inleiding

Van 1998 tot en met 2002 vroegen ruim 10.000 Angolese migranten in Nederland asiel aan; een extreme stijging in een korte periode. Vrijwel uit het niets namen Angolezen in de aanmeldingsgrafieken van de IND een steeds prominenter plaats in. In 2001 vormden zij zelfs de grootste groep asielzoekers in Nederland. Bestudering van dit migratieproces is om tenminste drie redenen interessant. Ten eerste roept de komst van de Angolezen de vraag op waarom zij zo plots naar Nederland zijn gekomen. Nederland is een land zonder historische, culturele, linguïstische of noemenswaardige economische banden met Angola. Het zou op het eerste gezicht bijvoorbeeld logischer voorkomen als Angolezen naar de voormalige kolonisator Portugal migreren. Ten tweede roept het migratieproces vragen op met betrekking tot de wijze waarop gereisd is. Gedurende de jaren negentig zijn de grenzen van Europa steeds verder ‘op slot’ gegaan en voor inwoners van een Afrikaans land in oorlog zou het in principe niet gemakkelijk moeten zijn om op een legale manier naar Nederland te reizen. Toch is deze groep er schijnbaar gemakkelijk – althans snel – in geslaagd succesvol het Nederlandse grondgebied te bereiken. Hoe hebben zij dat gedaan? De Angolese casus is in de derde plaats interessant, omdat migratie vanuit Sub-Sahara Afrika naar Nederland een relatief weinig onderzocht en enigszins onderbelicht onderzoeksterrein is. In dit concluderende hoofdstuk zullen de twee onderzoeksvragen die in dit boek centraal stonden op basis van de empirische bevindingen worden beantwoord, van commentaar voorzien en teruggekoppeld naar de verklarende modellen die in hoofdstuk 2 zijn besproken.

De eerste onderzoeksvraag in deze studie houdt verband met de *motivatie* die Angolese (asiel)migranten hebben gehad om naar Nederland te migreren. De vraag luidt:

Waarom zijn Angolezen naar Nederland gemigreerd?

Als overkoepelend verklarend model is het zogenaamde *push-pull* paradigma beschreven. In algemene zin kan gesteld worden dat volgens dit model een aantal negatieve *push*-factoren in het land van herkomst mensen doet besluiten te vertrekken, terwijl een aantal positieve *pull*-factoren in een bestemmingsland migranten aantrekt. In hoofdstuk 2 zijn theoretische benaderingen gepresenteerd die op verschillende aggregatieniveaus migratieprocessen kunnen verklaren.

Wanneer de motivatie van migranten op *microniveau* wordt bestudeerd, zijn met name inzichten uit de rationele keuzebenadering relevant. Deze benadering veronderstelt dat de keuze om te migreren voornamelijk van individuele aard is. Aan de basis van deze theorie staat de *homo economicus* die door te migreren verbetering nastreeft. De rationele keuzebenadering gaat er in essentie van uit dat migranten veronderstellen een goede, c.q. volledige informatiepositie te hebben alvorens zij migreren. In werkelijkheid hoeft dit echter niet altijd het geval te zijn.

Als de motivatie om te migreren op *mesoniveau* wordt bestudeerd, wordt het migratieproces niet slechts gezien als de keuze van een individuele migrant, maar staat de invloed die het sociale netwerk op het migratieproces heeft centraal. Voornamelijk verwantschapsrelaties en vriendschapsbanden tussen personen in verschillende landen genereren migratie

en met name het al of niet aanwezig zijn van leden van het sociale netwerk in een bestemmingsland, kan volgens deze benadering bepalend zijn of er wordt gemigreerd. Overigens kunnen inzichten uit de rationele keuzebenadering ook van toepassing zijn om netwerk migratie te verklaren. Bijvoorbeeld als migratie als familiestrategie wordt gebruikt. De sociale netwerkbenadering veronderstelt tot slot dat met name personen met midden- of hoge inkomens de eersten zijn die migreren, waarna een proces van ‘cumulatieve migratie’ optreedt, dat ertoe leidt dat ook personen uit de lagere inkomensklasse over zullen gaan tot migratie.

Als op *macroniveau* verklaringen voor migratieprocessen worden gezocht, komt de systeembenadering in beeld. Geredeneerd volgens de systeembenadering is de wijze waarop migratieprocessen plaatsvinden een logische uitkomst van historische, internationale, institutionele en economische relaties op macroniveau. De benadering gaat uit van de veronderstelling dat migratiebewegingen bepaald en gestuurd kunnen worden door internationale sociale, economische en politieke belangen of bewegingen en dat beslissingen op (inter)nationaal politiek niveau een migratiebeperkend of migratiebevorderend effect (kunnen) hebben.

Specifiek ten aanzien van asielmigratie is er in de literatuur een aantal punten van discussie te onderscheiden. Zo is er onduidelijkheid over de vraag in hoeverre asielzoekers overlevingsmigranten zijn of verbeteringsmigranten die de asielprocedure voor strategische doeleinden gebruiken. Daarnaast is een belangrijk discussiepunt in hoeverre asielmigranten voorafgaand aan of tijdens het migratieproces überhaupt keuzen (kunnen) maken over het bestemmingsland. Het is mogelijk dat zij géén of slechts beperkte keuzevrijheid hebben. Het bestemmingsland waarheen wordt gemigreerd, wordt dan voornamelijk bepaald door ‘toeval’ of door de rol van mensensmokkelaars. Maar ook is het mogelijk dat zij wél keuzevrijheid hebben en dat bewust vanwege het asielbeleid naar een bepaald land wordt gemigreerd.

De tweede onderzoeksvraag die in dit boek centraal staat, houdt verband met de *organisatie* van het migratieproces van Angolese (asiel)migranten. Deze vraag luidt:

Hoe zijn Angolezen naar Nederland gemigreerd?

Ten aanzien van deze vraag spitst het wetenschappelijke debat zich met name toe op de vraag in hoeverre (asiel)migranten tijdens de reis worden geassisteerd door mensensmokkelaars of door hun sociale netwerk.

Een persoon is in de Nederlandse juridische context te omschrijven als een *mensensmokkelaar* als hij handelingen heeft verricht die onder artikel 197a SR vallen. Dit is echter een zeer enge definiëring die bovendien regelmatig aan verandering onderhevig is (geweest). Daarnaast bestaat er een meer prototypisch beeld van de mensensmokkelaar: een voor de migrant meestal onbekende persoon die ‘professioneel’ en veelal in georganiseerd verband uit winstbejag assistentie en begeleiding biedt bij het oversteken van (een) grensovergang(en). In de wetenschappelijke literatuur worden sterk wisselende beelden geschetst over de schaal waarop mensensmokkelaars opereren en de mate waarin zij in georganiseerd verband handelen. Zij kunnen bijvoorbeeld zelfstandig en

op kleine schaal opereren, deel uitmaken van een min of meer fluïde crimineel netwerk, of opereren in strakke maffia-achtige structuren. Wanneer een migrant tijdens de reis gebruik maakt van prototypische smokkelaars, ligt het in de lijn der verwachting dat hij de gehele reis, of grote delen van de reis door de smokkelaar(s) geassisteerd en/of begeleid wordt.

Aan de andere kant staat de prototypische helper vanuit het *sociale netwerk*; iemand die uit altruïsme eenmalig of enkele keren familieleden of kennissen behulpzaam is tijdens het proces van irreguliere migratie. Wanneer een migrant tijdens de reis geassisteerd wordt door zijn sociale netwerk veronderstelt dit dat (reeds gemigreerde) familieleden en/of vrienden deze assistentie verlenen. Deze vorm van assistentie wordt ook wel 'geboden hulp' genoemd. Deze assistentie kent in de regel een ad-hoc karakter en wordt gratis, tegen een (mogelijke) wederdienst, of tegen een geringe vergoeding verleend. Een vorm van prototypische hulp vanuit het sociale netwerk bestaat uit iemand die zijn paspoort aan een migrant uitleent om hem daarmee de grens te laten passeren. Wanneer een migrant tijdens de reis gebruik maakt van zijn sociale netwerk ligt het in de lijn der verwachting dat hij (het grootste deel van) de reis zelfstandig aflegt.

11.2 Bevindingen

In deze paragraaf wordt een samenvatting gegeven van de empirische informatie die in deze studie is gevonden. Daarbij is een onderverdeling gemaakt in informatie die betrekking heeft op de motivatie en informatie die betrekking heeft op de organisatie van het migratieproces

11.2.1 *Motivatie*

De vraag waarom Angolezen naar Nederland zijn gemigreerd, kan worden opgesplitst in twee deelvragen. Ten eerste is het een vraag naar *push*-factoren, namelijk de vraag waarom Angolezen vanuit Angola naar een ander land zijn gemigreerd. Ten tweede bevat de onderzoeksvraag de vraag waarom Angolezen naar specifiek Nederland zijn gemigreerd. In dat geval staat de *pull* die vanuit Nederland uitging centraal.

Push-factoren

Push-factoren om het land te willen verlaten waren er legio. Eind jaren negentig was Angola een land zonder toekomst. Het land was verscheurd door een jarenlange burgeroorlog, er was grote armoede, hyperinflatie, veel analfabetisme en een zeer lage gemiddelde levensverwachting. Van de 175 landen bezette Angola de 157ste plaats op de *Human Development Index* van de UNDP. De algemene staat waarin het land verkeerde en de vooruitzichten op korte termijn, boden een duidelijke *push* om te migreren. Honderdduizenden straatarme Angolezen zijn het oorlogsgeweld ontvlucht door naar de buurlanden te gaan. Miljoenen Angolezen raakten vanwege de oorlog ontheemd en trokken naar steden om tijdens gevechten bescherming te zoeken. Tegelijkertijd bestond er voor sommige Angolezen in vooral de hoofdstad Luanda een ‘ander’ Angola. Direct oorlogsgeweld had hier maar relatief weinig plaatsgevonden en hoge olie-inkomsten zorgden ervoor dat zich een kleine exorbitant rijke elite had gevormd. Met name in de informele maatschappij waren er ook mogelijkheden voor een deel van de overige bevolking om de lage officiële salarissen aan te vullen, waardoor er een economische middenklasse kon ontstaan die extreem rijk, noch extreem arm was.

Deze middenklasse hoefde zich over het algemeen geen zorgen te maken of er in letterlijke zin nog ‘brood op de plank’ kwam. Toch ondervond deze groep ook nadelen van de situatie waarin het land verkeerde. Deze nadelen hingen nauw samen met de voortdurende burgeroorlog en de daaruit voortvloeiende economische en sociale deprivatie. De gevolgen van de oorlog en de corrupte, informele Angolese maatschappij blokkeerden een goede toekomst in Angola. Anders dan de grote meerderheid van de Angolese bevolking, beschikte de middenklasse over voldoende financiële middelen om het land te verlaten en naar Europa te migreren. Het is aannemelijk dat een aanzienlijk deel van de Angolese migranten die naar Europa is gereisd, onderdeel uitmaakte van de middenklasse. Deze personen hebben over het algemeen niet in direct levensgevaar verkeerd, voordat zij Angola verlieten.

Op basis van gesprekken met migranten en hun familieleden ontstaat het beeld dat vooral jongeren – tieners en twintigers – uit Angola wilden vertrekken om zo conscrip-

tie voor het leger te ontlopen. Voor veel jonge mannen hing de rekrutering voor de dienstplicht als een zwaard van Damocles boven het hoofd. De kans om als dienstplichtige gewond te raken of gedood te worden was reëel en dus probeerden ouders hun kinderen het land uit te krijgen. Daarnaast waren er voor jongeren geen goede studiemogelijkheden in eigen land en hoopten zij in het buitenland een goede opleiding te kunnen volgen. Zonder omkoping was het moeilijk om goed onderwijs te volgen en doordat er omkoping plaatsvond was het niveau van het onderwijs erg laag. Meer in het algemeen hebben daarnaast de hoge werkloosheid, het opzetten van handelslijnen, huisvestingsproblemen in Luanda en persoonlijke redenen – zoals familieproblemen of het verlangen om meer van de wereld te zien – bijgedragen aan de drang om Angola te verlaten. Met het voorbehoud dat in dit onderzoek niet expliciet onderzoek naar de rol van mensenhandel is gedaan en dat voornamelijk met mannelijke Angolese respondenten is gesproken, kan worden geconcludeerd dat er weinig tot geen aanwijzingen zijn dat Angolezen op aanzienlijke schaal hun land hebben verlaten om in Europa in de prostitutie te werken.

Migratie van een familielid of vriend naar Europa werd binnen bepaalde kringen niet als een bijzondere gebeurtenis ervaren. Vooral in sommige gezinnen uit de stedelijke middenklasse bestond er in zekere zin al een traditie van migratie. Sinds de onafhankelijkheid in 1975 werden jongeren al naar de voormalige kolonisator Portugal gestuurd om daar te studeren of te ontkomen aan rekrutering voor de dienstplicht. In de jaren tachtig kregen duizenden Angolezen de kans om met een beurs in met name het Oostblok en Cuba te studeren. In diezelfde jaren waren Angolezen naar Europa gereisd om werk te zoeken in met name de Portugese informele economie. Desondanks waren de migratiebewegingen vanuit Angola naar Europa tot 1992 echter nog betrekkelijk beperkt en overzichtelijk geweest. Nadat een vredesakkoord in 1992 mislukte en de burgeroorlog in ongekende hevigheid opnieuw was losgebarsten, had dit echter bij steeds meer Angolezen de wens versterkt om het land te verlaten. Verschillende respondenten noemden het oplaaien van de burgeroorlog na het vredesbestand in 1992 – de *confusão* – een keerpunt in verband met het Angolese migratieproces naar Europa.

Vanaf eind jaren tachtig waren Angolezen al op kleine schaal begonnen met het aanvragen van asiel in Europa. Vooral in Portugal verblijvende ex-studenten en werkloze arbeidsmigranten raakten ervan op de hoogte dat het leven van een asielzoeker in bepaalde Europese landen aanzienlijk aantrekkelijker was dan te leven als illegaal in Portugal. Zij vroegen vooral in Engeland asiel aan. Met name door de nauwe relatie tussen Angola en het buurland Congo waren sommige Angolezen in de jaren tachtig al geïntroduceerd in de voordelen van het Europese asielsysteem. Vooral Congolese handelaren hadden in de jaren tachtig al op aanzienlijke schaal asiel in Europa aangevraagd en sommige Angolezen volgden hun voorbeeld.

Midden en vooral eind jaren negentig vroegen steeds meer Angolezen asiel aan in Europa, geïnspireerd en aangetrokken door de pioniers van de jaren tachtig en begin jaren negentig. In de eerste plaats zijn in Portugal wonende Angolezen naar andere Europese landen doorgereisd om er asiel aan te vragen. Ze werden in Portugal geconfronteerd met goedopgeleide illegale immigranten uit vooral Roemenië, Oekraïne en Moldavië die net als zij werk zochten op de Portugese informele arbeidsmarkt. Deze concurren-

tie, discriminatie, hoge kosten om gelegaliseerd te worden en de lage salarissen in Portugal, maakten dat steeds meer Angolezen – die weliswaar al enige tijd in Portugal verbleven – andere mogelijkheden zochten om hun leven in te richten. Asiel aanvragen in een ander Europees land was één van de opties. Zelfs sommige Angolezen die al jaren in Portugal woonden en over een Portugees paspoort beschikten, lieten Portugal achter zich om elders in Europa hun geluk te beproeven. Een tweede groep Angolezen die midden en eind jaren negentig in Europa asiel begon aan te vragen, bestond uit migranten die min of meer op de bonnefooi naar Portugal waren gegaan. Geconfronteerd met de krappe informele arbeidsmarkt en de positieve verhalen over andere Europese landen besloten zij soms al enkele weken na aankomst om door te reizen. Het aanvragen van asiel in Portugal werd door de meeste respondenten nooit serieus overwogen, omdat dit in de praktijk nauwelijks voordelen bood boven het leven als illegaal. Een aanzienlijk deel van de asielaanvragen van Angolezen in Portugal is dan ook afkomstig van personen die eerst een mislukte asielaanvraag in een ander Europees land hadden gedaan en op basis van een zogenaamde Dublin-claim zijn teruggezonden naar Portugal.

Ondertussen was ook in Angola het nieuws doorgedrongen dat migratie naar Portugal – zoals dat traditioneel gebeurde – niet zaligmakend was. Vooral eind jaren negentig was de wens om te migreren echter sterker dan ooit. Nadat begin jaren negentig het IJ-zeren Gordijn was gevallen, waren veel beurzen voor Angolese studenten om in het buitenland te studeren opgedroogd en eind jaren negentig begon het leger met een nieuwe ronde intensieve rekruteringsactiviteiten. In die periode migreerden steeds minder Angolezen naar Portugal, omdat de *pull* uit andere landen kwam.

Pull-factoren

Midden en eind jaren negentig was het voor jongeren uit de (hogere) middenklasse enige tijd gebruikelijk om naar Zuid-Afrika te migreren, met name met het doel om er te studeren. Maar door verhalen over onveiligheid en criminaliteit hadden steeds meer ouders liever niet dat hun kinderen nog naar Zuid-Afrika gingen. Wél kwamen in Angola steeds meer positieve berichten van Angolezen die in landen als Engeland, Canada, Duitsland, België en Nederland woonden. Steeds meer Angolezen die Angola wilden verlaten, hadden de wens om naar deze landen reizen. Volgens verschillende respondenten werd vooral migratie naar Nederland op een gegeven moment in Luanda een soort ‘modeverschijnsel’. Op school en op straat; iedereen had het over *Holanda*. Je zou er kunnen wonen, werken en studeren. Gevraagd naar een verklaring waarom Nederland op een gegeven moment zo populair was geworden, moesten de meeste respondenten het antwoord schuldig blijven. Ze hadden simpelweg van familie, vrienden en kennissen gehoord dat Nederland ‘goed’ was.

Nederland had in vergelijking tot andere Europese landen voor Angolese migranten ook ontegenzeggelijk aantrekkelijke kanten. Vooral het Nederlandse asielsysteem bood aanzienlijke voordelen. Op basis van het uitstel van vertrekbeleid werd tussen 1998 en 2001 geen enkele Angolees die asiel aanvraag teruggezonden naar Angola. Aanvragers konden op basis van een tijdelijke status in Nederland verblijven. Angolezen die zich als alleenstaande minderjarige presenteerden – en als zodanig werden erkend – vielen tot

2001 onder een speciaal AMA-regime. Dit hield in dat ook zij niet werden teruggestuurd. Bovendien kregen ze speciale huisvesting, begeleiding en studiemogelijkheden. Tenslotte zorgde het zogenaamde drijarenbeleid ervoor dat asielzoekers die langer dan drie jaar op een onherroepelijke beslissing op hun asielaanvraag moesten wachten – een situatie die zich niet zelden voordeed – onder bepaalde omstandigheden van rechtswege een verblijfsvergunning voor bepaalde tijd werd toegekend.

Vóórdat Angolese migranten vanuit Angola naar Nederland reisden, waren ze over het algemeen echter van geen van deze voordelen op de hoogte. Sterker nog; in veel gevallen wisten ze niet eens dat zij asiel zouden gaan aanvragen of wat het aanvragen van asiel inhield. Veel respondenten die direct uit Angola naar Nederland kwamen, kregen pas na aankomst in Nederland van hun reeds in Nederland wonende landgenoten te horen dat zij asiel zouden moeten aanvragen en hoe zij dat het beste konden doen. Ditzelfde gold voor sommige migranten die al lange tijd in Portugal hadden gewoond. Onderdeel van de advisering die veel migranten na aankomst kregen, was dat ze tijdens het gehoor bij de IND hun reisroute en reismotieven zouden moeten aanpassen, omdat zij daarmee hun kansen tijdens de asielprocedure zouden vergroten. De belangrijkste elementen van een ‘goed’ verhaal waren vooral een plausibel, maar niet goed te controleren vluchtmotief en een plausibele, maar niet goed te controleren reisroute. Ook kreeg een aantal het advies te fingeren alleenstaande minderjarige te zijn, omdat men dan onder het gunstigere AMA-regime zou kunnen vallen. De meeste respondenten die ik heb gesproken hebben vertrouwd op de tips die zij kregen en zijn enkele dagen na aankomst in Nederland naar de IND gegaan.

Maar, als de meeste migranten voorafgaand aan hun reis niet op de hoogte waren van de specifieke voordelen die Nederland bood, waarom is Nederland dan toch zo’n populaire bestemming geworden? Wie heeft of hebben ervoor gezorgd dat het land de naam heeft gekregen zo ‘goed’ te zijn? Er is sprake geweest van een samenloop van omstandigheden die hier uiteindelijk toe heeft geleid. Er kunnen grofweg drie groepen worden onderscheiden die op enig moment ooit in Nederland terecht zijn gekomen. Zij waren de ‘reclamemakers’, de ‘wegbereiders’ en ‘kwartiermakers’ voor de grote groep die naderhand zou volgen.

In de *eerste* plaats heeft de ‘Congo-connectie’ ervoor gezorgd dat Angolezen op enig moment in Nederland terecht zijn gekomen. Mijn respondenten gaven zonder uitzondering hoog op van de kennis en ervaring van Congolezen op het gebied van asielmigratie. Congolezen vroegen al vroeg in de jaren tachtig en negentig vooral in België en Frankrijk asiel aan. Congolese handelaren zijn op een gegeven moment ook naar Nederland gekomen. De prijs-kwaliteitverhouding van vooral Nederlandse tweedehands auto’s was gunstig, andere grote tweedehands automarkten in Duitsland en België waren in de buurt, evenals de havens van Rotterdam en Antwerpen om de goederen te exporteren. Door asiel aan te vragen, konden de handelaren een (tijdelijke) verblijfsstatus krijgen, waarmee zij een stabiele handelslijn konden opzetten. In navolging van Congolese handelaren besloten ook Angolese handelaren deze strategie toe te passen. Verschillende respondenten hebben erop gewezen dat handelaren een van de vroegste Angolese asielzoekers in Nederland waren.

Een *tweede* groep Angolese pioniers die in Nederland terecht is gekomen, bestond uit migranten die eigenlijk van plan waren om naar Engeland te reizen. Vanaf begin jaren negentig wilden vooral veel in Portugal wonende Angolezen naar Engeland reizen om daar asiel aan te vragen. Zij maakten tijdens de reis veelal gebruik van valse reisdocumenten en prefereerden om vanuit een ander land dan Portugal naar Engeland te vliegen, omdat zij vermoedden dat de uitreiscontrole vanuit Portugal strenger was dan vanuit andere landen. De Portugese autoriteiten zouden bijvoorbeeld eerder door kunnen hebben dat Portugese reisdocumenten waren vervalst. Onder andere Nederland werd gebruikt als transitland om naar Engeland te reizen. Sommige van de Engeland-reizigers zijn tijdens de transitperiode in Nederland blijven ‘hangen.’ Anderen werden door de Nederlandse autoriteiten aangehouden in verband met het gebruik van valse documenten en vroegen in Nederland asiel aan.

De *derde* en laatste groep Angolese asielpioniers bestond uit avonturiers die door een of ander toeval ooit in Nederland terecht waren gekomen. Verschillende respondenten gaven aan dat bijvoorbeeld Angolese (ex-)studenten die in Oost-Europa hadden gestudeerd, in zekere zin de wegbereiders zijn geweest voor latere migranten. Nadat het IJ-zeren Gordijn was gevallen, reisden ze Europa door op zoek naar werk en ontdekten op die manier proefondervindelijk de voordelen van het aanvragen van asiel in onder andere Nederland. Een ander toeval waardoor Angolezen ooit in Nederland zijn aangekomen, hield bijvoorbeeld verband met het bestaan van het Angola Comité in Nederland. Er zijn geen indicaties gevonden voor de – voor de hand liggende – veronderstelling dat de Nederlandse Kaapverdiaanse gemeenschap van sterke invloed is geweest op het Angolese migratieproces naar Nederland.

De hierboven omschreven kleine in Nederland ontstane Angolese gemeenschap was er waarschijnlijk min of meer bij toeval achter gekomen dat het Nederlandse asielbeleid ‘zo slecht nog niet was’. Net als in Engeland kon men ook in dat kleine relatief onbekende land dat bekend was vanwege haar melk en Ruud Gullit gratis wonen, onderwijs volgen en was er relatief weinig discriminatie. Bovendien bleek Nederland nog een belangrijk voordeel te hebben boven het al langere tijd populaire Engeland. Vanuit Portugal kon men zeer gemakkelijk naar Nederland reizen, omdat de reis volledig binnen Schengengebied kon worden afgelegd. De optelsom van het bestaan van een kleine Angolese gemeenschap, het aantrekkelijke asielbeleid en het gemak waarmee er naar Nederland kon worden gereisd, heeft er vervolgens in Angola – en in Portugal – toe geleid dat een algemene perceptie en verwachting was ontstaan dat Nederland een ‘goed’ land was om naartoe te reizen. Het feit dat migranten die direct richting Nederland vertrokken waren, niet meer terug kwamen en positieve berichten deden uitgaan, maakte dat ‘*radio trottoir*’ de rest deed.

De informatie die potentiële migranten in Angola over Nederland kregen, bleek echter niet altijd – of, eigenlijk, vaak niet – betrouwbaar. Met name over de levensomstandigheden van asielzoekers bleken de meeste respondenten niet goed of onvolledig geïnformeerd te zijn voordat zij op reis gingen. Eenmaal gemigreerde Angolezen die in Nederland woonden, stelden het leven dat zij leidden namelijk vaak mooier voor dan het was. Alhoewel het leven van een Angolese asielzoeker in Nederland in materiële zin ontegenzeggelijk ‘makkelijk’ was – hij kreeg een huis, een financiële toelage en

hoefde er niet voor te werken – waren de meeste Angolese migranten met andere plannen naar Nederland gekomen. Een uitzondering daargelaten waren de meeste asielmigranten vooral naar Europa gekomen met het doel hun leven te verbeteren en niet om stil te gaan rentenieren van de 39 euro die zij per week van COA kregen. Ze wilden een goede studie volgen of werken en geld verdienen. Werken tijdens de asielprocedure mocht echter niet en het volgen van een goede studie bleek moeilijk. Over de vooropleiding die zij in Angola hadden genoten, had men over het algemeen tijdens het IND-gehoor gezwegen en vaak had men zich jonger voorgedaan dan men in werkelijkheid was. De meeste AMA's stroomden dus op een zeer laag studieniveau in. Bovendien bleek het volgen van een studie in Nederland niet gemakkelijk, onder andere omdat de Nederlandse taal eerst nog geleerd moest worden en vanwege de constante spanning en onzekerheid die de asielprocedure met zich meebracht. Daar kwam nog bij dat migranten die ná 2001 in Nederland arriveerden en zich als AMA's presenteerden, door diverse wijzigingen in het asielbeleid niet meer onder het aantrekkelijke AMA-beleid vielen, maar onder een veel striktere variant die hen voorbereidde op terugkeer. Een aanzienlijk gedeelte van de Angolese asielzoekers vond in Nederland dan ook niet datgene waar zij voorafgaand aan vertrek op gehoopt had.

Migranten die al in Nederland waren, wisten vaak ook wel dat zij hun landgenoten in Angola een mooier beeld voorspiegelden dan de werkelijkheid, maar zij hadden zo hun eigen redenen om dit te doen. Zij wilden de status van succesvolle migranten uitstralen of achtergebleven ouders of familieleden in Angola niet bezorgd maken. Vooral jongeren hadden soms ook een persoonlijk belang; zo lang zij in Nederland woonden, hadden zij relatief veel vrijheid en konden hun ouders weinig controle op hen uitoefenen. Het was beter geen slapende honden wakker te maken door erover te beginnen dat het volgen van een studie moeilijk was. Bovendien gaven sommige respondenten aan dat het ook erg moeilijk was om hun landgenoten in Angola een negatieve boodschap over het leven in Europa over te brengen. Migrantenvonden de situatie waarin zij verkeerden te ingewikkeld om uit te leggen en degenen die het wel probeerden werden in Angola soms gewoonweg niet geloofd. Hoe kon het leven nu niet goed zijn in *Holanda*? Het gevolg was dat alhoewel veel Angolese asielmigranten in Europa ondertussen al twijfelden of de reis naar Europa verstandig was geweest, landgenoten nog steeds naar Europa wilden blijven komen.

11.2.2 Organisatie

Alle respondenten vertelden met het vliegtuig naar Europa te zijn gereisd. Reizen over land of aan boord van een schip werd te gevaarlijk, ongemakkelijk of langdurig bevonden. Van Angola naar Nederland waren er geen rechtstreekse vluchten, waardoor men genoodzaakt was via een derde land naar Nederland reizen. Het grootste deel van de respondenten gaf aan vanuit Luanda Angola te hebben verlaten en via Portugal Europa te zijn binnen gereisd. Met name migranten uit zuidelijke provincies zijn ook via buurlanden in de regio, zoals Namibië en Zuid-Afrika naar Europa gereisd.

De gemakkelijkste, goedkoopste en veiligste manier om naar Europa te reizen, was gebruik te maken van een regulier toeristenvisum. Het verkrijgen van een Angolees paspoort was in de praktijk niet erg moeilijk en om voor een Schengenvisum in aanmer-

king te komen, werden meestal in Portugal wonende familieleden ingeschakeld die migranten uitnodigden en voor hen garant stonden. De garantstelling om iemand over te laten komen, stelde in de praktijk weinig voor omdat er geen controle plaatsvond of de uitgenodigde persoon daadwerkelijk was teruggekeerd. De garantsteller liep dus weinig risico in het geval de uitgenodigde de visumtermijn overschreed. Ook is het voorgekomen dat migranten als onderdeel van een groep die over geldige visa beschikte, meereisden. Tevens gebeurde het dat werd 'meegelift' op de goede naam van bijvoorbeeld een handelaar die al geregeld naar Europa op en neer was gereisd en daardoor relatief gemakkelijk een visum verkreeg.

Er werd ook op irreguliere manieren naar Europa gereisd. Sommige migranten maakten gebruik van valse paspoorten of *look-alike* paspoorten en kinderen reisden soms mee met volwassenen die voorwendden hun ouders te zijn. De meeste respondenten verklaarden echter via persoonlijke contacten en tussenpersonen – *esquemas* – op een irreguliere, althans informele – wijze een Schengenvisum te hebben geregeld. Sommige respondenten gaven aan dat zij via hun persoonlijke contacten gratis een visum konden bemachtigen. Wie familieleden of vrienden had die invloedrijke posities bij de overheid bekleedden, consulteerde hen of zij misschien een visum konden arrangeren. In sommige gevallen is vast komen te staan dat hoge ambtenaren en zelfs ministers bereid bleken om migranten te helpen om aan de vereiste reisdocumenten te komen. Zij gebruikten daarbij op hun beurt weer hun persoonlijke contacten bij ambassades, of ze arrangeerden dat migranten op basis van zogenaamde *notes verbales* een visum verkregen. Verschillende respondenten gaven ook aan dat zij via *esquemas* visa hadden gekocht. Corrupte medewerkers van ambassades waren volgens hen betrokken bij de afgifte van deze visa. De prijzen van de visa konden variëren van enkele honderden tot enkele duizenden dollars; het hing er maar net vanaf wie men kende en hoeveel tussenpersonen er tussen de 'bron' en de koper van het visum bestonden. Een schatting van de omvang van het aantal migranten dat met behulp van informele contacten of corruptie naar Europa heeft kunnen reizen, is erg moeilijk te geven. Op deze plaats kan wel worden gesteld dat de meerderheid van de respondenten en experts die ik heb gesproken, aangaf dat het 'regelen' of kopen van visa zeer gebruikelijk was.

De meeste migranten reisden op eigen gelegenheid van Portugal naar andere Schengenlanden. Ze hoefden in de regel geen gebruik te maken van valse documenten, omdat ze vaak nog beschikten over hun Angolese paspoort met geldig visum. Bovendien was er in principe geen paspoortcontrole tussen de verschillende Schengengrenzen. Vooral Angolezen die al enige tijd in Portugal hadden doorgebracht en geen geldig reisdocument meer hadden, gebruikten soms toch een vervalst of geleend reisdocument. Over het algemeen werd met de bus of trein gereisd, maar soms ook met de auto of het vliegtuig. Migrantengroepen die naar niet-Schengenlanden zoals Engeland of Zwitserland reisden, konden over het algemeen niet zonder enige vorm van (ad-hoc) hulp van derden. Migrantengroepen die naar Engeland reisden, maakten bijvoorbeeld regelmatig gebruik van valse documenten of *look-alike* paspoorten. Eenmaal in het bestemmingsland in Europa aangekomen, droegen familieleden, vrienden en kennissen zorg voor de initiële opvang en hielpen zij de pas aangekomen migranten bij het formuleren van hun asielaanvraag.

Het benodigde geld om de reis te bekostigen, verkregen migranten op verschillende manieren. Ouders of familieleden regelden en betaalden in veel gevallen de reis voor jonge migranten die de dienstplicht probeerden te ontlopen of het plan hadden in Europa te studeren. Maar het gebeurde ook dat migranten het geld zelf bij elkaar spaarden of bijvoorbeeld hun huis onderverhuurden of verkochten. Er zijn weinig aanwijzingen gevonden dat meerdere mensen geld bij elkaar spaarden om één migrant naar Europa te kunnen laten reizen.

11.3 Beperkingen van de gehanteerde onderzoeksmethoden

Alvorens de theoretische implicaties van bovenstaande bevindingen te bespreken, is het op deze plaats van belang sommige van de in het onderzoek gehanteerde methoden tegen het licht te houden. In de eerste plaats dient nogmaals benadrukt te worden dat de data die in deze studie zijn verkregen niet zonder meer van toepassing kunnen worden geacht op het gehele migratieproces van alle Angolezen naar Nederland. Bepaalde elementen van het onderzoeksplan maken dat er voorzichtig moet worden omgegaan met het generaliseren van de data. Alhoewel verschillende onderzoeksmethoden zijn gebruikt en alhoewel veel respondenten en experts in grote lijnen een zelfde beeld hebben geschetst, blijft de studie kwalitatief van aard en mogen de bevindingen daarom niet zonder meer worden gegeneraliseerd.

Een eerste beperking is dat het veldwerk in Angola voornamelijk in de hoofdstad Luanda heeft plaatsgevonden waardoor relatief weinig gesproken is met migranten die uit andere provincies afkomstig zijn. Het is mogelijk dat de organisatie van de migratie naar Europa vanuit bijvoorbeeld zuidelijke provincies anders is verlopen en vooral via Zuid-Afrika en Namibië heeft plaatsgevonden. Als meer onderzoek in andere provincies zou zijn uitgevoerd, zou dit er wellicht toe hebben geleid dat de 'transitrol' van Portugal minder prominent naar voren zou zijn gekomen dan in dit onderzoek het geval is geweest. Ook het feit dat ervoor gekozen is om enkele weken in Lissabon veldwerk te verrichten, kan er aan bij hebben gedragen dat de rol van Portugal als transitland sterk benadrukt is. Anderzijds dient vermeld te worden dat ik tijdens het onderzoek in Nederland al dusdanig veel aanwijzingen had gekregen dat Portugal een prominente rol als transitland speelde, dat dit de gemaakte keuzen kan rechtvaardigen.

Een andere opmerking wat betreft de methodologie houdt verband met het feit dat er niet actief contact is gezocht met minderjarige respondenten. In eerste instantie mag dit een aanzienlijke beperking lijken, omdat ongeveer de helft van de asielzoekende Angolezen in Nederland een status als alleenstaande minderjarige asielzoeker (AMA) heeft gekregen. Achteraf heeft deze keuze echter waarschijnlijk niet al te beperkend gewerkt, aangezien veel van de volwassen personen die ik heb gesproken aan hebben gegeven dat zij zich bij de IND als alleenstaande minderjarige hadden gepresenteerd. Daardoor beslaan de data (ook) een deel van de groep AMA's. Een probleem bij sommige van de jongere respondenten die ik heb gesproken, was overigens wel dat hun ouders of andere familieleden vaak de reis hadden geregeld. Daardoor konden zij niet altijd op al mijn vragen antwoord geven. Soms wisten ze zelf bijvoorbeeld niet goed aan te geven welke motieven voor hun ouders doorslaggevend waren geweest om de reis naar Europa te bekostigen. Ook konden ze niet altijd goed aangeven op welke manier de reisdocumenten die zij hadden gebruikt, waren verkregen en welke kosten eraan verbonden waren geweest om die documenten te verkrijgen.

In hoofdstuk 3 is al vermeld dat er weinig vrouwelijke respondenten zijn gesproken. Dit vormt op zich geen onoverkomelijk probleem, omdat de meerderheid van de Angolese asielmigranten ook uit mannen bestaat. Toch is het goed op deze plaats nog aan dit feit te memoreren. Het valt namelijk niet uit te sluiten dat het migratieproces van vrouwelijke migranten anders is verlopen dan van mannelijke migranten. Omdat (jon-

ge) vrouwen bijvoorbeeld in principe niet te vrezen hadden voor rekruteringsactiviteiten van het Angolese leger, zal dit voor hen geen motief hebben gevormd om uit Angola te vertrekken. Alhoewel hier geen aanwijzingen voor zijn gevonden, is het denkbaar dat vrouwelijke migranten bijvoorbeeld vaker onder begeleiding hebben gereisd dan mannen. Wanneer specifiek onderzoek zou worden verricht naar het migratieproces van Angolese vrouwen, zou men mogelijk dus tot (gedeeltelijk) andere bevindingen kunnen komen.

Net zoals de respondenten er een belang bij konden hebben de IND niet de waarheid te vertellen over de reden waarom en de wijze waarop zij gemigreerd waren, bestaat het risico dat zij ook voor mij bepaalde zaken verzwegen of veranderd hebben. In paragraaf 3.6.4 heb ik al aangegeven dat ik er door toeval bij sommige respondenten achter ben gekomen dat zij mij niet hun werkelijke achtergrond hadden verteld. Het valt niet uit te sluiten dat dit vaker is gebeurd, zonder dat ik dit te weten ben gekomen. Het zou bijvoorbeeld ook mogelijk kunnen zijn dat sommige respondenten met behulp van goed georganiseerde smokkelaars zijn vervoerd, maar dit ook voor mij geheim probeerden te houden. Door op mijn vragen over de wijze waarop gemigreerd is simpelweg te verwijzen naar corruptie op ambassades of binnen de overheid zou hun smokkelaar bijvoorbeeld kunnen worden beschermd. Ik ben mij er tijdens het onderzoek constant van bewust geweest van dit risico. De onderlinge samenhang tussen de onafhankelijk verkregen uitslatingen van zowel de respondenten als experts en de gegarandeerde anonimiteit maken echter dat het mij niet plausibel voorkomt dat respondenten op grote schaal (soortgelijke) verhalen hebben verzonnen of veranderd.

Niet kan overigens worden uitgesloten dat de setting waarin de gesprekken met respondenten plaatsvond, er mogelijk aan heeft bijgedragen dat zij enigszins vervormde verhalen hebben verteld. In hoofdstuk 3 is eraan gerefereerd dat asielaanvragers tijdens asielgehooren door de institutionele context waarin de gesprekken plaatsvonden, mogelijk niet vrijuit hun 'eigen' verhaal vertellen en dat het zicht op 'de waarheid' daardoor eventueel belemmerd kan worden. De setting waarin ik mijn respondenten heb gesproken, was over het algemeen het tegenovergestelde van formeel. Dat neemt niet weg dat ook een informele setting – zoals bijvoorbeeld een gesprek in een bar – ertoe kan leiden dat 'de waarheid' wordt vervormd of gekleurd. Respondenten kunnen in een dergelijke omgeving bijvoorbeeld mogelijk eerder geneigd zijn te overdrijven, of aan grootspraak te doen. Zij kunnen hun eigen rol – afhankelijk wat in hun voordeel is – iets sterker, of juist minder sterk aanzetten, of de onderzoeker willen imponeren met kennis (die zij eigenlijk niet hebben). Daar waar mogelijk heb ik getracht uitspraken te toetsen en verifiëren, maar vooral als het respondents' persoonlijke visie of ervaringen betroffen, was dit niet altijd mogelijk. In sommige gevallen heb ik wel in de tekst aangegeven wanneer verhalen mij 'sterk' voorkwamen (zie bijvoorbeeld paragraaf 6.7.2). Daarmee heb ik getracht de lezer deelgenoot te maken van de twijfel over de informatie die mij soms tijdens het onderzoek soms ter ore kwam.

Verschillende respondenten gaven aan dat vooral migranten uit de betere milieus van Angola eerder uit Europa zijn teruggekeerd dan migranten uit de armere klasse. Het spreekt voor zich dat bijvoorbeeld personen die huis en haard hadden verkocht om de reis naar Europa te bekostigen minder snel geneigd waren terug te keren dan diegenen

die nog een huis in Angola hadden. Vooral tijdens het veldwerk in Angola is regelmatig met teruggekeerde asielzoekers gesproken die in een relatief vroegtijdig stadium zijn teruggekeerd. Daardoor moet er rekening mee worden gehouden dat in Angola wellicht relatief méér met de *'better offs'* is gesproken.

Het gebruik van de sneeuwbalmethode is uiteindelijk wisselend succesvol geweest. Sommige contacten bleken duidelijk nuttiger dan andere. Vooral in Angola en Portugal werkte de methode zeer goed. Over het algemeen kreeg ik ook veel goede doorverwijzingen van in Nederland wonende Angolezen die niet (meer) in de asielprocedure zaten. Het viel echter op dat in Nederland verblijvende asielzoekers die nog in de procedure zaten en uitgebreid verslag hadden gedaan van hun eigen migratiegeschiedenis, over het algemeen weinig bereidheid toonden om me in contact te brengen met andere Angolezen in Nederland. Wellicht kan dit verklaard worden vanwege vrees om binnen de Angolese gemeenschap in Nederland als een 'doorverteller' bekend te staan. Zij brachten me overigens wel gemakkelijk in contact met Angolezen in Angola of andere Europese landen.

Door bij de sneeuwbalmethode respondenten via verschillende startpunten te benaderen, is geprobeerd *bias* te reduceren. Voor het onderzoeken van asielmigratie is dit een goede strategie gebleken. Toen ik met het veldwerk in Nederland begon, konden er in Nederland verschillende groepen Angolese migranten worden onderscheiden die allemaal een andere achtergrond hadden. Enigszins gechargeerd en gegeneraliseerd: er waren twintigers die hoopten een opleiding te gaan volgen, minderjarigen uit de Angolese elite die vooral een leuke tijd wilden hebben, dertigers en veertigers die vooral op zoek waren naar mogelijkheden om te werken en handelaren die naar Europa waren gekomen om inkopen te doen. Op de verschillende plekken waar ik Angolezen kon treffen, werd ik daardoor ook met verschillende groepen geconfronteerd. In de migrantenkerken bijvoorbeeld, kwam ik over het algemeen eerder wat oudere migranten tegen die niet zelden in de problemen verkeerden en troost zochten in het geloof. Jonge levensgenieters die voldoende geld hadden, trof ik daar niet snel aan, maar eerder in bepaalde disco's of op Angolese feesten. De kans om handelaren te treffen was vanzelfsprekend op een tweedehands automarkt weer groter.

Dat Angolezen met verschillende achtergronden zich op verschillende plaatsen begaven, heeft tot slot ook zijn doorwerking gehad in de gesprekken die ik met experts heb gevoerd. Experts kwamen soms vooral met één bepaalde groep in aanraking en hadden daardoor niet zelden verschillende visies op het migratieproces van Angolezen. Medewerkers van de voogdij-instelling Nidos hadden bijvoorbeeld vooral een goed beeld van de situatie waarin jonge Angolezen in Nederland verkeerden. Maatschappelijke organisaties zoals vluchtelingenwerk en IOM hadden over het algemeen vooral een goed beeld van uitgeprocedeerde Angolezen met een arme achtergrond. Uitgeprocedeerde Angolezen met een rijke(re) achtergrond keerden regelmatig zelfstandig terug zonder hulpverlenende instanties te consulteren en van deze groep bestond bij geen van de maatschappelijke organisaties een goed beeld. Ambassademedewerkers en in Angola werkzame zakenlieden die omgingen met hoge Angolese ambtenaren of Angolese zakenlieden die over hun kinderen in Europa spraken, hadden vaak echter weer wél een beeld van deze laatste groep. Het is niet zo dat de verschillende visies die de verschil-

lende experts op het Angolese migratieproces hadden 'fout' waren. Wel waren deze soms (begrijpelijk) beperkt. Achteraf is het dan ook nuttig geweest om breed in te zetten bij het interviewen van experts, omdat iedere expert weer een ander segment van de onderzoeksgroep 'afdekte'.

11.4 Implicaties op theoretisch niveau

In deze paragraaf zullen de empirische bevindingen die hierboven zijn gepresenteerd, worden geplaatst in de theoretische discussies met betrekking tot de motivatie en organisatie van (irreguliere) (asiel)migratie. In de eerstvolgende paragraaf 11.4.1 staat centraal in hoeverre ondersteuning kan worden gevonden voor de theoretische modellen die verklaren *waarom* migranten migreren. In de daaropvolgende paragraaf 11.4.2 wordt besproken hoe de bevindingen van de Angolese case-study zich verhouden tot de literatuur ten aanzien van de vraag *hoe* (irreguliere) (asiel)migratie is georganiseerd.

11.4.1 Motivatie

Hieronder wordt nagegaan op welke wijze de bevindingen een bijdrage kunnen leveren aan reeds bestaande theorievorming op het gebied van de motivatie van migratie. In antwoord op de vraag waarom Angolezen naar Nederland zijn gemigreerd, kan gesteld worden dat niet één specifieke theorie of perspectief geheel en al verklarend is. Elementen uit de verklaringsmodellen op alle drie de verschillende aggregatieniveaus zijn in meer of mindere mate van toepassing. Om het Angolese migratieproces naar Nederland te kunnen duiden, kan met andere woorden niet worden volstaan met een analyse op één aggregatieniveau. De empirische bevindingen geven aanleiding te veronderstellen dat de verschillende theoretische modellen elkaar geenszins uitsluiten, maar juist aanvullen.

Microniveau

De rationele keuzebenadering gaat er in haar meest beperkte vorm vanuit dat een individuele migrant, na een duidelijke kosten-baten analyse naar een bepaald bestemmingsland besluit te reizen. Een economische en individuele benadering van migratie staat dan dus centraal. Een aanzienlijk aantal respondenten lijkt mede op basis van een dergelijke economische afweging te hebben besloten om naar Europa te migreren. Verschillende respondenten gaven bijvoorbeeld aan dat ze naar Europa wilden om er te werken of vanwege de (veronderstelde) goede – en goedkope – mogelijkheden om er te studeren. Met name handelaars gaven aan naar Nederland te zijn gereisd op basis van rationele overwegingen. De centrale ligging in Europa, de goede (maritieme) infrastructuur en aantrekkelijke handelswaar zoals tweedehands auto's werden bijvoorbeeld als aantrekkelijk beschouwd.

Tegelijkertijd zijn er ook aanwijzingen dat veel migranten niet echt een precieze kosten-baten analyse hebben gemaakt voordat zij vertrokken. Het merendeel van de respondenten vertelde bijvoorbeeld, enkel en alleen op basis van algemene noties en adviezen die zij vanuit hun sociale netwerk hoorden dat het leven daar 'goed' was, naar Nederland te zijn gereisd. De aanwezigheid en de informatie van een sociaal netwerk zou in dat geval dus eerder als een doorslaggevend factor kunnen worden aangemerkt dan de ratio van de individuele migrant. Toch is ook die conclusie te kort door de bocht. Verdedigd zou namelijk ook kunnen worden dat de keuze om naar Nederland te gaan ook voor migranten die afgingen op de berichten vanuit hun sociale netwerk wel degelijk op basis van rationele gronden tot stand was gekomen. Hoe veel beter had

een potentiële migrant zich immers voor kunnen bereiden dan zijn sociale netwerk om advies te vragen? Welke andere, meer betrouwbare informatiebronnen stonden hem ter beschikking? Openbare bronnen over het immigratieklimaat en -beleid in Nederland of andere Europese landen waren vanuit Angola niet beschikbaar. Er waren vrijwel geen internetfaciliteiten en Portugeestalig foldermateriaal met objectieve informatie over immigratie naar Europa was nergens te verkrijgen. En al zou er informatie vanuit de Angolese, Portugese of Nederlandse overheid worden verstrekt; de migranten kwamen uit een maatschappij waar vrijwel geen onafhankelijke media waren en overheidsinformatie van nature werd gewantrouwd. Er was met andere woorden – ook voor de calculerende migrant – vrijwel geen andere mogelijkheid dan zich te richten op de informatievoorziening vanuit het sociale netwerk. Dat deze informatie erg spaarzaam was en achteraf niet altijd betrouwbaar bleek, doet hier niet aan af. Samenvattend kan daarom worden gesteld dat de reden waarom Angolezen specifiek naar Nederland zijn gemigreerd vooral dient te worden gezocht in een combinatie van rationele calculatie en invloed van het sociale netwerk. Men liet zich voorafgaand aan de reis – alhoewel marginaal – informeren over de voor- en nadelen van mogelijke bestemmingslanden. Bij gebrek aan andere bronnen van informatie, dienden – zoals dat gebruikelijk was op alle gebieden van informatievergaring – leden uit hun sociale netwerk als bron van kennis.

Slechts een klein aantal respondenten had volledig zelfstandig – geheel op individueel niveau – besloten om Angola te verlaten. Vrijwel iedereen had migratieplannen met anderen besproken of bij anderen informatie ingewonnen over (de voorgenomen) migratie alvorens op reis te gaan. De meeste respondenten maakten de beslissing om te migreren bovendien in samenspraak met hun sociale netwerk, zoals familieleden of vrienden. Vooral ouders en oudere broers, zussen of ooms stimuleerden jongeren om naar het buitenland te gaan. Dit hield in veel gevallen verband met de (dreigende) rekruteringsactiviteiten van het leger, maar kon er ook mee te maken hebben dat familieleden die in de handel actief waren graag over een ‘voorpost’ in Europa beschikten. Ook speelde soms mee dat oudere familieleden zelf in het buitenland hadden gewerkt of gestudeerd en dat zij het als een verrijking voor de jongeren zagen als zij dat ook konden doen. Dat migranten puur en alleen op individueel niveau besloten ergens naartoe te migreren, kwam dus weinig voor.

Mesoniveau

Als op mesoniveau verklaringen worden gezocht voor de motivatie van personen om te migreren staat de invloed van het sociale netwerk centraal. Hierboven is al aan de orde gekomen dat zowel de aanwezigheid van het sociale netwerk in Nederland, als de informatie die door het netwerk werd gegeven een cruciale rol heeft gespeeld bij de besluitvorming van personen in Angola om ook te migreren. Met name directe familieleden financierden, ondersteunden en initieerden migratie van vooral jongeren naar Europa. In sommige gevallen diende het laten migreren van een persoon (mede) als familiestrategie om over een voorpost in Europa te beschikken. Het zou echter te ver gaan om het migratieproces van Angolezen te omschrijven als een door economische wetten gestuurde familiebedrijfsvoering (vgl. Stalker 1993). Het werd als positief ervaren als een persoon uit de familie wilde migreren en zoals dat in de Angolese maatschappij op vrijwel alle vlakken gebruikelijk was, werd hij daarbij geassisteerd door zijn

sociale netwerk. Maar dit proces als een soort ‘bedrijfsvoering’ te beschrijven, zou niet in lijn zijn met het opportunistische en ad-hoc karakter waarop besloten werd dát en waarheen werd gemigreerd. Er vond voorafgaand, tijdens en na de migratie nauwelijks ‘regie’ plaats vanuit het bronland.

Sommige auteurs gaan ervan uit dat nadat personen uit de middenklasse eenmaal gemigreerd zijn, een proces van ‘cumulatieve migratie’ op gang komt waarbij ook personen uit de lagere inkomensklasse tot migratie over zullen gaan (Massey e.a. 1993). Het migratieproces naar Nederland kan zo gekarakteriseerd worden. In eerste instantie hadden namelijk vooral ex-studenten, handelaren en in Portugal wonende Angolezen in Nederland asiel aangevraagd. De eerste jongeren die direct vanuit Angola naar Nederland reisden om asiel aan te vragen, waren ook afkomstig uit de hoge middenklasse. Mocht de migratie geen succes zijn, dan was dit een risico dat door de familie gedragen kon worden. Pas nadat migratie naar Nederland eenmaal goed en wel op gang was gekomen en in Luanda een ‘modeverschijnsel’ werd, zijn ook personen uit de lagere middenklasse geld gaan sparen – of zelfs hun huis gaan verkopen – om naar Nederland te gaan.

Inzichten over relatieve deprivatie blijken ten aanzien van het migratieproces vanuit Angola naar Europa waardevol. Het begrip relatieve deprivatie is al in paragraaf 2.2 besproken en houdt in dat niet zozeer wat iemand zelf niet heeft hem aanzet tot migratie, maar vooral wat personen uit zijn omgeving wél hebben. In Angola waren de verschillen tussen arm en rijk – *haves* en *not have*s – door het vele geld dat olie en diamanten opleverden erg groot. Er was in Angola veel minder dan in de Europese context sprake van een traditionele klassenmaatschappij met bepaalde families met ‘oud geld’. Een aanzienlijk aantal personen die tot de economische elite behoren, heeft hun geld in betrekkelijk korte tijd en recentelijk verdiend. Met name personen die binnen het leger carrière hebben gemaakt, behoorden niet tot de ‘klassieke’ elite. Sommigen vergaarden hun rijkdom door zichzelf staatseigendommen toe te eigenen of door zich te laten corrumperen. Maar ook personen die gemigreerd waren, of familieleden van migranten die in Angola woonden, hadden mogelijkheden om tot de ‘*haves*’ toe treden. Alhoewel familieleden die in Europa woonden over het algemeen niet vaak geld overmaakten in de vorm van *remittances*, konden families met een voorpost in Europa wel succesvol worden met de import van goederen. De buurman die op hetzelfde niveau leefde voordat hij naar Europa ging, kon zo na enige jaren handel te hebben gedreven aanzienlijk rijker terugkeren. Datzelfde geldt voor zijn in Angola achtergebleven familieleden. Het is niet verwonderlijk dat zijn burens probeerden op dezelfde wijze succesvol te zijn.

Macroniveau

Er zijn verschillende indicaties gevonden dat macropolitieke, -economische of -historische factoren een rol hebben gespeeld bij de totstandkoming en vorm van het Angolese migratieproces naar Nederland. Dat Angolezen nauwelijks in Portugal asiel hebben aangevraagd, laat zich verklaren door de specifieke asielpolitiek die Portugal ten opzichte van Angolese asielpolzoekers voerde. In algemene zin was het Portugese asielseleid in vergelijking tot het asielseleid in bepaalde andere Europese landen al niet aan-

trekkelijk, maar daarbij komt dat verschillende respondenten en experts ervan overtuigd waren dat Angolezen al helemaal moeilijk in aanmerking kwamen voor een status. De Angolese overheid zou in hun optiek politieke druk hebben uitgeoefend op de Portugese overheid om geen asielstatussen toe te kennen aan Angolezen, omdat Portugal daarmee impliciet zou aangeven dat de Angolese overheid geen veiligheid kon garanderen, of – erger nog – zélf verantwoordelijk zou zijn voor de onveilige situatie in het land. Er zouden volgens mijn respondenten vooral geen asielverzoeken worden geaccepteerd van UNITA-leden die aangaven te zijn gevlucht vanwege vervolging door de MPLA. Portugal zou zich met haar historische, politieke en economische banden niet kunnen permitteren in onmin te raken bij de Angolese overheid.

Tegelijkertijd gaven verschillende respondenten en experts aan dat het reizen van Angola naar Portugal mogelijk juist wél gemakkelijk was vanwege de speciale bilaterale relatie tussen beide landen. De bevindingen in dit onderzoek zijn indicatief dat bilaterale historische en economische belangen tussen Angola en Portugal er aan hebben bijgedragen dat Angolezen relatief gemakkelijk naar Portugal konden reizen. Omdat deze relatie voornamelijk van invloed is geweest op de organisatie van het migratieproces in plaats van de motivatie om te migreren, wordt dit aspect verder in de navolgende paragraaf uitgewerkt.

Tot slot geven de bevindingen aanleiding te veronderstellen dat wijzigingen op Europees niveau ook sterk van invloed zijn geweest op de wijze waarop het migratieproces van Angolezen naar Nederland is geschied. Ondertekening van het Schengenakkoord heeft ervoor gezorgd dat traditionele migratiepatronen konden verschuiven. Tot midden jaren negentig was er nauwelijks een Angolese gemeenschap van betekenis in Nederland. De Angolese gemeenschap in Portugal heeft er echter in grote mate toe bijgedragen dat Angolezen op grote schaal naar Nederland hebben kunnen reizen. Traditioneel konden Angolezen zonder al te veel problemen naar Portugal reizen en met de ondertekening van het Schengenakkoord door Portugal kregen ook Angolezen daarmee gemakkelijker dan daarvoor toegang tot andere Europese landen. Openstelling van de interne Europese grenzen zorgde er zo voor dat transnationale gemeenschappen die in het ene Schengenland waren ingebed, niet alleen als bruggenhoofd konden dienen voor migratie naar dat ene specifieke Schengenland, maar ook voor migratie naar andere Schengenlanden.

Asielmigratie

Een eerste thema dat met name in literatuur over asielmigratie regelmatig naar voren komt, is de vraag in hoeverre asielzoekers zijn gemigreerd vanwege verbeteringsmotieven of overlevingsmotieven. Angolese asielzoekers in Nederland kunnen in ieder geval niet worden gekarakteriseerd als pure overlevingsmigranten; de meeste respondenten die in het kader van dit onderzoek zijn gesproken, gaven aan dat zij niet vanwege een direct dreigend gevaar om gedood of vervolgd te worden waren gevlucht. Voor veel respondenten bestond de motivatie om te vertrekken ook of voornamelijk uit het perspectief een betere toekomst in Europa op te bouwen. Als prototypische opportunistische verbeteringsmigranten kunnen alle Angolese migranten echter ook niet zonder meer worden omschreven. Benadrukt dient te worden dat jonge mannen die vreesden

opgeroepen te worden voor het Angolese leger voor de rekrutering wel degelijk een gefundeerde angst hadden in de strijd gewond te raken of gedood te worden. Het vervullen van militaire dienst in Angola bracht zeer reële risico's met zich mee.

Een tweede thema waarover in de asielliteratuur discussie bestaat, houdt verband met de vraag of asielzoekers voorafgaand of gedurende hun reis een bewuste keuze kunnen maken met betrekking tot het bestemmingsland waar zij naartoe reizen. Met betrekking tot Angolese asielmigratie is deze vraag eenduidig bevestigend te beantwoorden. Vrijwel alle respondenten gaven aan dat zij in relatieve rust hebben kunnen beslissen óf zij wilden migreren en waar zij naartoe wilden migreren. Geen van de respondenten heeft op stel en sprong moeten vertrekken en vrijwel niemand is tijdens de reis volledig afhankelijk geweest van de keuzes van mensensmokkelaars. Over het algemeen was de berichtgeving van familieleden, vrienden en kennissen die al in het buitenland woonden leidend bij de keuze voor een bestemmingsland. Maar ook speelden de berichten die men via via op school, op het werk en op straat hoorde een rol. Dit geeft aanleiding te veronderstellen dat zowel bij de totstandkoming van de beslissing om Angola te verlaten, als bij de beslissing om naar een bepaald bestemmingsland te reizen, met name de invloed en de aanwezigheid van het sociale netwerk van doorslaggevend belang is geweest en *niet* zozeer het asielbeleid. Overigens houdt dit niet in dat migranten altijd het bestemmingsland van hun voorkeur hebben bereikt en dat toeval geen rol heeft gespeeld. Sommige migranten strandden bijvoorbeeld tijdens een reis naar Engeland in Nederland en hebben toen door onvoorziene omstandigheden in Nederland asiel aanvraagd.

Bovenstaande houdt verband met de thematiek van de vermeende 'aanzuigende' werking van asielbeleid; een derde terugkerend thema in de asielliteratuur. Een 'aantrekkelijk' asielbeleid – bijvoorbeeld een ruimhartig erkenningsbeleid of goede opvangmodaliteiten – zouden een aantrekkingskracht op migranten kunnen uitoefenen. In eerste instantie lijkt op basis van de bevindingen de conclusie gerechtvaardigd dat het Nederlandse asielbeleid op Angolese migranten niet een dergelijke aanzuigende werking heeft gehad. Veel migranten bleken immers voorafgaand aan hun vertrek niet goed – of helemaal niet – op de hoogte te zijn geweest van de voor- en nadelen van het asielsysteem. Toch kan ook gesteld worden dat het Nederlandse asielsysteem wél als een *pull*-factor heeft gewerkt. Het door Nederland gevoerde asielbeleid heeft namelijk op *indirecte* wijze een aantrekkingskracht op de migranten uitgeoefend. Landgenoten die naar Nederland waren gegaan, kwamen vanwege de bescherming die het asielbeleid bood simpelweg niet meer terug. Daarmee heeft het asielbeleid als indirecte *pull*-factor gewerkt. Als met name het uitstel van vertrekbeleid en het speciale AMA-beleid niet in Nederland zouden hebben bestaan, zouden migranten niet op een legale status in Nederland kunnen hebben verblijven en zou Nederland waarschijnlijk nimmer zo een populair bestemmingsland zijn geworden. Dat (potentiële) migranten zelf geen idee hadden waarom hun landgenoten konden blijven, doet hier niet aan af.

11.4.2 Organisatie

De empirische bevindingen met betrekking tot de wijze waarop Angolese migranten hun reis naar Nederland organiseerden, geven stof tot reflectie over de theoretische be-

naderingen op dit gebied. Zoals eerder aan de orde is gekomen, staat in de criminologische literatuur ten aanzien van de organisatie van migratie de discussie centraal of migranten vooral de hulp van mensensmokkelaars inschakelen, of dat met name het sociale netwerk – ‘geboden hulp’ – een faciliterende rol bij het proces van irreguliere migratie speelt. De bevindingen geven aanleiding te veronderstellen dat met betrekking tot het Angolese migratieproces met name assistentie vanuit het sociale netwerk van migranten van doorslaggevend belang is geweest.

Mensensmokkel

Als de bevindingen aan de huidige Nederlandse juridische definiëring van mensensmokkel (art. 197a SR) worden getoetst, zou dit tot de conclusie leiden dat een groot aantal respondenten door mensensmokkelaars is geassisteerd. Een commercieel motief – winstbejag – maakt sinds 2005 immers geen onderdeel meer uit van deze definiëring. Dus als een derde met opzet op enigerlei wijze een migrant assisteert op een irreguliere wijze Europa te betreden of onderdak verleent, kan hij al worden gedefinieerd als een mensensmokkelaar in de zin van 197a SR. Aangezien de meesten van de Angolese respondenten aangaven tijdens hun reis enigerlei vorm van assistentie te hebben gekregen, zou toetsing aan de juridische definiëring er al snel toe leiden dat mensensmokkel vanuit Angola op grote schaal voorkwam.

Het antwoord op de vraag of er sprake was van mensensmokkel vanuit Angola luidt anders als de bevindingen worden vergeleken met het meer prototypische criminologische beeld van ‘de mensensmokkelaar’. Een mensensmokkelaar kan dan omschreven worden als een voor de migrant meestal onbekende persoon die ‘professioneel’ en veelal in georganiseerd verband uit winstbejag assistentie en begeleiding biedt bij het oversteken van (een) grensovergang(en). Dikwijls wordt er bij mensensmokkelaars ook vanuit gegaan dat zij de gehele reis, of grote delen van de reis als begeleider optreden. Dit beeld correspondeert niet sterk met de wijze waarop assistentie van irreguliere migratie vanuit Angola plaatsvond. De meeste respondenten hadden het grootste deel van hun reis zelf of met hulp van hun sociale netwerk geregeld. Op ad-hoc basis werd door sommigen assistentie van een (relatief) onbekende commerciële partij ingeroepen. Slechts een klein aantal respondenten gaf aan door onbekenden tijdens de reis te zijn begeleid.

Er zijn indicaties dat vooral jongeren uit de betere milieus van wie de ouders wilden dat ze op een veilige en zekere manier Europa bereikten, nog wel eens gebruik hebben gemaakt van onbekende personen die als begeleider optraden. Deze begeleiders regelden reisdocumentatie, kenden een adres waar onderweg geslapen kon worden of gaven summiere informatie over de asielprocedure. Op basis van de bevindingen lijkt het erop dat vooral midden jaren negentig, toen Angolezen voor het eerst direct vanuit Angola naar een Europees asielland begonnen te reizen, nog wel eens gebruik is gemaakt van dit soort onbekende begeleiders. Men zou in die periode vooral hebben vertrouwd op de expertise van Congolese begeleiders. Er was in die periode nog veel onzekerheid over de wijze waarop gereisd moest worden en hoe de opvang in Europa geregeld was. Sommige ouders achtten het daarom verstandiger om hun kinderen door iemand te laten begeleiden. Nadat steeds meer Angolezen echter in asiellanden als Nederland, Bel-

gië en Zwitserland woonden, werd het minder noodzakelijk om nog onder begeleiding te reizen. Het proces vertoont daarmee gelijkenissen met de beschrijving die Doornik (2001: 337) geeft. Smokkelaars exploiteren in eerste instantie routes waardoor een land een bron van immigranten wordt. Als dat eenmaal het geval is, vormen deze immigranten een bruggenhoofd en is assistentie in de vorm van geboden hulp meer vanuit de gemeenschap zelf afkomstig.

Organisatiegraad

Op basis van bovenstaande kan geconcludeerd worden dat assistentie bij irreguliere migratie vanuit Angola niet kan worden gecategoriseerd als georganiseerde criminaliteit. Indicatief hiervoor is ook dat de weinige respondenten die van de diensten van commerciële onbekende begeleiders gebruik maakten geen extreem hoge bedragen voor de reis hadden betaald. Een zelfstandig georganiseerde reis kostte gemiddeld ongeveer 2.000 dollar, terwijl iemand die onder begeleiding reisde maximaal 5.000 dollar kwijt was. In vergelijking tot de (tien)duizenden dollars die bijvoorbeeld Chinese en Sri Lankaanse gesmokkelden betalen, zijn dit relatief lage bedragen (vgl. McDowell, 1996, Chin, 1999, Soudijn, 2006). Ook zijn geen aanwijzingen gevonden dat migranten het slachtoffer zijn geweest van geweld of afpersing. Van mensenhandelachtige praktijken waarbij migranten geëxploiteerd werden, lijkt geen sprake te zijn geweest. Evenmin zijn er aanwijzingen dat migranten in een extreem afhankelijke positie ten opzichte van begeleiders hebben verkeerd. Geen van mijn respondenten heeft bijvoorbeeld gemeld ooit door eventuele begeleiders te zijn opgesloten, afgeperst, vernederd, of mishandeld.

In hoofdstuk 2 is beschreven dat de organisatie van mensensmokkel in de criminologische literatuur ook wel als een crimineel netwerk wordt omschreven. Buiten hiërarchisch opererende criminele groepen zouden er ook flexibele netwerken en fluïde samenwerkingsverbanden actief zijn die irreguliere migranten tijdens hun reis assisteren. Binnen dit type netwerken zouden zogenaamde *facilitators* dikwijls een belangrijke rol spelen. Dit zijn individuen die een oplossing bieden voor bepaalde logistieke knelpunten waar criminele netwerken mee geconfronteerd worden. De wijze waarop *esquemas* in samenwerking met Angolese ambtenaren en corrupt ambassadepersoneel documenten regelden of verkochten, roept enerzijds het beeld op van een crimineel netwerk waarbij de *esquemas* als *facilitators* opereerden. Anderzijds zou hun werkwijze ook als assistentie vanuit het sociale netwerk kunnen worden aangemerkt. Dat geldt bijvoorbeeld voor medewerkers van ambassades of Angolese ambtenaren die vanwege een vriendschappelijke of familiale relatie met de migrant gratis visa verschaffen. Zij hoopten wellicht op termijn iets terug te zien in ruil voor hun hulp, maar waren niet uit op winstbejag op korte termijn. Daarbij maakten ze wel misbruik van hun ambtelijke positie. Het is niet gemakkelijk hun handelen te definiëren; zijn het *facilitators* die opereren binnen een crimineel netwerk of zijn het kennissen die een vriendendienst verlenen? Hoe hun handelen te definiëren, is vooral een kwestie van perceptie.

En wat te zeggen van de door mijn respondenten regelmatig genoemde *esquemas* die contact onderhielden met een corrupte ambassademedewerker en (actief) voor hem op zoek gingen naar potentiële migranten aan wie visa konden worden verkocht? Verdedigd zou enerzijds kunnen worden dat de corrupte ambtenaar als chef van een mensen-

smokkelnetwerk kan worden gezien en dat de *esquemas* als ronselaars voor hem werkzaam waren. Maar anderzijds kan ook verdedigd worden dat deze tussenpersonen niet meer waren dan werkelozen die in de ongereguleerde Angolese economie alles aanpakten om wat geld bij te verdienen. Volgens mijn respondenten kon in principe iedereen als *esquema* opereren en schuilde er in iedere Angolees een potentiële *esquema*. *Esquemas* werden in de informele Angolese maatschappij overal voor ingeschakeld, dús ook voor het regelen van visa. Vandaag bemiddelen ze tussen de aanbieder van een tweedehands auto en een potentiële klant, morgen tussen een aanbieder van visa en een potentiële klant. Als een Angolees via iemand kende die reisdocumenten verkocht, zou hij die verkoper altijd in contact proberen te brengen met potentiële klanten om zodoende zelf als tussenpersoon geld aan de transactie te kunnen verdienen. Vrijwel alle Angolezen waren potentieel als ‘makelaars’ op de informele markt van vraag en aanbod van visa actief, net zoals ze dat waren op de markt van DVD’s, autoradio’s, marktvergunningen en mobiele telefoons. *Fazer um negócio* – zakendoen op de informele markt – was de Angolese nationale sport en *business was business*, of het nu om de verkoop van een CD ging of een visum.

Hoe de vorm van handel in irregulier afgegeven visa moet worden gedefinieerd, is kortom een kwestie van perceptie. Óf Luanda bestond eind jaren negentig uit één groot mensensmokkelnetwerk dat zich bezig hield met het faciliteren van irreguliere migratie. Óf het bestond uit één groot sociaal netwerk waarbinnen iedereen bereid was elkaar in ruil voor een redelijke tegenprestatie aan bepaalde (irreguliere) diensten of goederen te helpen, waarvan assistentie bij het verkrijgen van een visum eenvoudigweg één van de aangeboden diensten vormde. In de perceptie van mijn respondenten over de rol van *esquemas* was het in ieder geval het laatste. Ritselen, ‘rommelen’ en omkopen maken een integraal onderdeel uit van de Angolese samenleving en iemand die daaraan meedoet is niet crimineel, maar maakt zoals een respondent het uitdrukte gewoonweg “gebruik van het slimme leven.”

Het mag paradoxaal lijken, maar waarschijnlijk zijn *vanwege* de hoge mate van informaliteit en corruptie niet of nauwelijks grootschalig opererende mensensmokkelorganisaties in Angola ontstaan, die slecht met migranten omgaan. Angola had simpelweg al de perfecte ‘infrastructuur’ voor migranten om de reis met enige ad-hoc assistentie zelfstandig te regelen. De burgeroorlog met al haar maatschappelijke gevolgen had Angolezen geleerd om hun eigen boontjes te doppen in het Angolese moeras van *wheeling and dealing*. Veel van mijn respondenten hadden nooit de noodzaak gevoeld om met een smokkelaar in contact te treden die volledige routes exploiteerde. Het regelen van visa met de ad-hoc assistentie van *esquemas* was *business as usual*, net zoals het ritselen van een rijbewijs of het omkopen van een docent om toegelaten te kunnen worden tot de universiteit. Een mensensmokkelaar – en zeker één die slecht met migranten om zou gaan – zou al snel helemaal geen markt kunnen vinden in Angola. Dit kan verklaren waarom er geen aanwijzingen zijn gevonden van exploitatie of uitbuiting van migranten.

Sociaal netwerk

De rol die het sociale netwerk bij de organisatie van het Angolese migratieproces heeft gespeeld, kan niet voldoende worden benadrukt. Familieleden stuurden vanuit Portugal

uitnodigingen waardoor gemakkelijk een visum kon worden aangevraagd. Hoge ambtenaren hielpen soms middels het schrijven van *notes verbales* familieleden of kennissen aan visa. Familieleden financierden af en toe de reis van migranten. Eenmaal in transit in Portugal vonden migranten veelal onderdak bij bekenden en familie. Eenmaal in Nederland aangekomen werd de initiële opvang meestal ook door het sociale netwerk verzorgd. Behalve het bestaan van de informele maatschappij, verklaart de sociale netwerkstructuur in Angola waarom er zo weinig mensensmokkelaars actief waren bij migratie vanuit Angola. In hoofdstuk 7 is benadrukt dat het beschikken over een groot sociaal netwerk in de Afrikaanse context van cruciaal belang is. Met name Angolezen uit de middenklasse onderhielden over het algemeen dan ook met zeer veel personen (instrumentele) contacten.

Potentiële migranten die over een groot en belangrijk sociaal netwerk beschikten, konden over het algemeen gemakkelijker en goedkoper zelfstandig reizen dan personen zonder een dergelijk netwerk. Het verkrijgen van een visum was voor hen goedkoop, omdat zij via hun contacten dichterbij de 'bron' van de visa konden komen. Zij hoefden daarom minder geld uit te geven aan de bemiddelende rol van *esquemas*. Ook op het traject Portugal-Nederland waren migranten met een groter sociaal netwerk voordeliger uit dan migranten zonder netwerk. Migrant met een groot netwerk konden bij familieleden of kennissen in Portugal overnachten. Meestal betaalden zij daar niet voor, alhoewel in sommige gevallen een kleine bijdrage in de kosten werd overlegd. Migrant zonder uitgebreid sociaal netwerk, dienden na aankomst in Portugal tegen betaling in pensions te overnachten. Tenslotte was ook de reis vanuit Portugal goedkoper als men over een uitgebreid netwerk beschikte. Migrant die al kennissen in Nederland hadden, kregen informatie over de wijze waarop ze het beste konden reizen en wat ze bij tijdens het asielgehoor moesten vertellen. Meestal gingen zij met het openbaar vervoer naar Nederland en werden ze na aankomst ontvangen door hun netwerk.

Mede ook omdat veel Angolese migranten over een groot sociaal netwerk beschikten, konden smokkelaars die complete routes van Angola tot aan Nederland wilden uitbaten dus maar een marginale markt bedienen. Waarschijnlijk bestond de klantenkring van smokkelaars die begeleiding verleenden eind jaren negentig vooral uit migranten die afkomstig waren uit de lagere middenklasse zonder een goed netwerk. De kans dat personen uit de lage middenklasse mensen in Portugal kenden die hen uit konden nodigen was gering en zij beschikten in de regel niet over nuttige contacten die hen aan visa zouden kunnen helpen. Ook was de kans kleiner dat zij al personen in het bestemmingsland kenden die hen konden helpen. Daarom bleef er voor hen eigenlijk weinig anders over dan zich te richten op jonge kinderen of personen die complete routes aanboden.

Wanneer asielzoekers overeenkomstige asielverhalen bij de immigratiedienst vertellen of geen reisdocumenten tonen, geeft dit volgens sommige auteurs aanleiding om te veronderstellen dat de asielzoekers zijn geïnstrueerd door smokkelaars. Op basis van de uitspraken van mijn respondenten ontstaat echter het beeld dat overeenkomstige vlucht- en reisverhalen bij de IND, noch het achterhouden van reisdocumentatie aanleiding hoeven te geven tot deze veronderstelling. De meeste Angolese asielzoekers vertelden sterk overeenkomstige verhalen en toonden geen reisdocumenten, terwijl zij

niet waren geïnstrueerd door mensensmokkelaars. Landgenoten die al langere tijd in Europa woonden, bereidden de migranten voor op het gehoor bij de immigratiedienst. Goede verhalen ‘zongen’ als het ware rond in de Angolese asielgemeenschap. Vergelijkbaar met arbeidsmigrantengroepen die na aankomst in het ontvangende land door landgenoten worden geholpen met initiële opvang en het zoeken naar werk, werden pas aangekomen Angolese asielmigranten in het bestemmingsland door landgenoten geholpen met initiële opvang en het opstellen van een asielverhaal. De meeste migranten vertrouwden op de adviezen die zij van hun landgenoten kregen en zij zagen dus ook geen noodzaak om voor het opstellen van een asielverhaal ‘professionele’ mensensmokkelaars in de arm te nemen. Overeenkomstige asielverhalen kunnen in zekere zin dus net zo goed indicatief zijn voor ‘geboden hulp’ vanuit het sociale netwerk, als voor betrokkenheid van mensensmokkelaars.

De systeembenadering in relatie tot de organisatie van migratie

Volgens de meeste respondenten vormde Portugal het meest aantrekkelijke land om Europa binnen te reizen. Een respondente legde me als volgt uit waarom Angolezen niet in bootjes of achter in vrachtwagens Europa binnen hoefden te reizen: “Wij hebben Portugal!” (R40). Lange tijd was het relatief gemakkelijk om een regulier visum te verkrijgen na door familieleden of vrienden te zijn uitgenodigd. Zelfs als respondenten op een reguliere wijze naar een ander Schengenland reisden, zonder dat zij van plan waren om in Europa te blijven, prefereerden zij een visumaanvraag bij de Portugese ambassade in te dienen. De Portugese ambassade gaf volgens hen nu eenmaal gemakkelijker visa af.

Hoe kan verklaard worden dat Portugal zo’n lange tijd schijnbaar zo gemakkelijk voor Angolese migranten binnen te reizen was? Net zoals macropolitieke, -economische en -historische factoren kunnen verklaren waarom Angolezen Portugal al dan niet als bestemmingsland kozen, kunnen inzichten uit de systeembenadering ook een verklaring bieden waarom reizen via Portugal aantrekkelijk was.

Het is bijvoorbeeld niet onbegrijpelijk dat Portugal veel visa aan Angolese reizigers verleende. In algemene zin vindt tussen landen die een koloniaal verleden delen veel onderling regulier migratieverkeer plaats. Door de historische, familiale en economische bindingen was er met ander woorden *de facto* nu eenmaal veel personenverkeer tussen Angola en Portugal. Zelfs al zou de Portugese overheid het gewild hebben, zij zou niet zonder meer bij machte zijn geweest om Angolezen die een reguliere visumaanvraag indienden een negatieve beschikking te geven. Als visumaanvragers een retourticket en een geldig paspoort konden overleggen en bovendien beschikten over een duidelijk reisdoel, voldoende financiële middelen en een belang om terug te keren naar Angola, kon de Portugese ambassade in Angola – net als iedere andere Europese ambassade aldaar – niet gemakkelijk een visum weigeren. En in Portugal waren er vanwege de eerder geschetste relaties nu eenmaal veel meer en voor de hand liggende duidelijke reisdoelen.

Opvallend en op het eerste gezicht niet voor de hand liggend, is echter dat de Portugese ambassade in vergelijking tot andere diplomatieke vertegenwoordigingen in Angola

bij vrijwel alle respondenten de naam had ‘gemakkelijk’ te zijn. Dit ondanks het feit dat in het kader van het Schengenakkoord het visumregime sinds begin jaren negentig is geharmoniseerd en alle aangesloten landen de plicht op zich hebben genomen hun buitengrenzen in de gezamenlijke interesse van de andere Schengenlanden te bewaken. Deze ‘gemakkelijke’ status had de Portugese vertegenwoordiging bij respondenten zowel voor verkrijgen van regulier afgegeven visa als irregulier afgegeven visa. Blijkens gesprekken met ambtenaren en een rapportage van IAM was de Nederlandse overheid op de hoogte van de ‘gemakkelijke’ naam die Portugese ambassade had als het ging om de afgifte van visa. Bij de Nederlandse overheid bestonden dan ook sterke vermoedens dat de meeste Angolese asielzoekers in Nederland via Portugal Europa binnen waren gereisd. Unilateraal kon de Nederlandse overheid de stroom migranten vanuit Angola via Portugal echter niet keren; medewerking van de Portugese autoriteiten was vereist. De binnenkomst van Angolese migranten in Portugal werd volgens experts door de Portugese autoriteiten echter voornamelijk als een ‘Nederlands’ probleem ervaren.

De Europa binnen reizende Angolezen werden door Portugal niet als erg problematisch ervaren. Portugal ondervond weinig problemen van de instroom van Angolezen via Portugal. Ze spraken Portugees en gingen mede daardoor redelijk gemakkelijk op in de Portugese maatschappij. De Portugese autoriteiten prefereerden de opsporingscapaciteiten in te zetten bij de bestrijding van irreguliere migratie vanuit Oost-Europa en Zuid-Amerika. Net als vrijwel alle immigranten, vroegen Angolezen in Portugal niet of nauwelijks asiel aan. Óf ze woonden er enige tijd illegaal en zouden na verloop van tijd gelegaliseerd worden, óf ze reisden door naar andere landen. Ook had de Portugese overheid er belang bij een goede bilaterale relatie met de Angolese overheid te onderhouden. Omdat een strenger Portugees visumbeleid het functioneren op andere beleidsterreinen in Angola zou kunnen hebben bemoeilijkt, kan dit volgens een aantal experts mogelijk een reden zijn geweest waarom de Portugese overheid niet al te voortvarend is opgetreden tegen de reguliere binnenkomst van de grote aantallen Angolezen die via Portugal Europa binnen reisden. Verschillende Portugese auteurs stellen dat Portugal lange tijd een preferent immigratiebeleid heeft gevoerd ten opzichte van bepaalde landen, waaronder Angola. De historische verhouding, de vriendschappelijke band en (economisch) strategische belangen hebben hier mogelijk een rol bij gespeeld.

Volgens vrijwel alle respondenten was de Portugese ambassade tevens de gemakkelijkste ambassade om door middel van corruptie visa te kopen. Dit zal niet volledig op toeval berusten. De meeste reguliere migratie vanuit Angola naar Europa vond al via Portugal plaats, waardoor het voor de hand ligt dat de druk en de verleiding om op deze ambassade irreguliere wijze visa af te geven daar ook groter zal zijn geweest. Groter bijvoorbeeld dan bij kleine ambassades die slechts enkele tientallen visumverzoeken per jaar te verwerken kregen.

Tot slot zijn er indicaties dat – weliswaar op kleine schaal – na informele, persoonlijke verzoeken van Angolese ambtenaren door Europese vertegenwoordigingen visa zijn afgegeven. Bij deze vorm van informele en irreguliere assistentie bij het verkrijgen van visa zouden ambtenaren tot in de hoogste regionen betrokken zijn. Inzichten uit de systeembenadering kunnen ook hier een verklaring voor bieden. De Angolese overheid – of, beter gezegd, sommige individuen binnen de Angolese overheid – had(den) (per-

soonlijke) belang(en) bij migratie van Angolezen naar Europa. Ambtenaren wilden hun eigen familieleden, vrienden of cliënten uit hun patronagenetwerken een dienst bewijzen door hen aan visa te helpen. Dit konden zij onder andere doen door hun persoonlijke relaties bij Europese ambassades om 'hulp' te vragen. Voor bepaalde Europese landen was Angola een interessante (potentiële) handelspartner en waren goede contacten met de Angolese overheid van groot belang. Goede persoonlijke relaties van ambassadepersoneel met vertegenwoordigers van de Angolese overheid kunnen het functioneren van een ambassade aanzienlijk vergemakkelijken. Andersom kunnen slechte relaties het functioneren bemoeilijken. Het kon voor een ambassade dus belangrijk zijn om goede contacten met bepaalde invloedrijke Angolese functionarissen te onderhouden. Volgens een aantal experts is het niet uitgesloten dat in het kader van dergelijke belangenconflicten – het informeel afgeven van een of meerdere visa óf de goede relatie met een ministerie op het spel zetten – op zulke verzoeken in is gegaan.

11.5 Geïntegreerde benadering

In paragraaf 2.4 is de vraag opgeworpen of – en in hoeverre – er een verband bestaat tussen de motivatie om vanuit Angola te migreren en de organisatie van de reis naar Europa. De doelstelling is geformuleerd om beide perspectieven niet slechts los van elkaar te bespreken, maar ook op zoek te gaan naar de onderlinge samenhang. Een geïntegreerde benadering is interessant vanuit de hypothese dat motivatie en organisatie elementen zijn die tijdens het migratieproces niet los van elkaar staan, maar elkaar wederzijds kunnen beïnvloeden. De hypothese veronderstelt dat de motivatie om te migreren van invloed kan zijn op de organisatie en vice versa. De bevindingen geven aanleiding te veronderstellen dat deze hypothese geldig is.

Motivatie van invloed op organisatie

Een overlevingsmigrant wil over het algemeen direct weg van de plek waar hij gevaar loopt en is bereid op welke manier dan ook uit zijn situatie te vertrekken. Omdat de noodzaak tot acuut vertrek ontbreekt, zullen verbeteringsmigranten over het algemeen minder bereid zijn risico's tijdens de reis te nemen. De Angolese casus bevestigt dit beeld. Migranten uit de provincie die met name uit overlevingsmotieven migreerden, hebben soms weken of maandenlang onder zeer moeilijke omstandigheden te voet gereisd om de grenzen van een van de buurlanden te bereiken op zoek naar een veilig heenkomen. Voor migranten die naar Europa zijn gereisd, lag dit anders. Zij migreerden voornamelijk vanwege verbeteringsmotieven. Zij wilden door hun vertrek militaire dienst ontlopen en streefden met de migratie een verbetering van hun levensomstandigheden na. Men wilde weliswaar uit Angola vertrekken en naar Europa, maar – zoals respondenten aangaven – niet ten koste van alles. De reis moest betaalbaar, veilig en relatief comfortabel zijn. De meeste respondenten gaven dan ook aan nooit serieus te hebben overwogen als verstekeling aan boord van een schip of over land via de Sahara naar Europa te reizen. Met name Angolezen uit de middenklasse wilden over het algemeen wel graag naar Europa, maar slechts als aan de reis niet al te grote persoonlijke risico's waren verbonden. De motivatie om te vertrekken was dus van invloed op de wijze waarop gereisd werd.

Organisatie van invloed op motivatie

De wijze waarop de reis georganiseerd kan worden, kan ook van invloed zijn op de motivatie van migranten om te vertrekken. Mensensmokkelaars kunnen bijvoorbeeld door een (te) mooi voorgesteld beeld van Europa klanten proberen te ronselen. Er is dan in zekere zin sprake van een soort 'valse' *pull*-factor. Voor het bestaan van deze relatie tussen organisatie en motivatie is op basis van het onderzoek weinig ondersteuning te vinden. Ronselactiviteiten van mensensmokkelaars lijken slechts een marginale rol te hebben gespeeld. Potentiële migranten hoefden niet door onbekende smokkelaars met valse verhalen over 'gouden bergen' te worden overgehaald, omdat familieleden en vrienden van migranten de gouden bergen vaak al hadden beloofd. Bij de keuze om naar een specifiek bestemmingsland te reizen hebben mensensmokkelaars in de onderzochte populatie dus nauwelijks een rol gespeeld. Wel kan gesteld worden dat reeds gemigreerde Angolezen nog niet gemigreerde landgenoten aan hebben gezet om ook

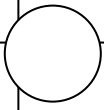
te migreren. Positieve verhalen vanuit het sociale netwerk over Europa hebben Angolezen in Angola aangemoedigd om uit Angola te vertrekken. Als met name het sociale netwerk de reis organiseert, kan dat dus net zo goed voor een ‘vals’ *pull*-effect zorgen als wanneer de reis wordt georganiseerd door meer prototypische mensensmokkelaars.

Ook kan een andere mogelijke relatie tussen organisatie en motivatie uit de Angolese casus worden afgeleid. Er zijn indicaties dat Angolezen werden ‘uitgedaagd’ om te migreren omdat de reis relatief gemakkelijk te organiseren was. De criminologische gelegenheidsbenadering (o.a. Cohen & Felson, 1979; Cornish & Clarke, 1986) gaat er in haar meest beperkte vorm vanuit dat personen eerder over gaan tot crimineel handelen – en irregulier migreren valt daar mogelijk onder te brengen – naarmate de gelegenheid tot crimineel handelen zich voordoet. Criminaliteit is vanuit deze visie een resultante van keuzemogelijkheden en beslissingen die worden genomen in een context van situationele mogelijkheden en beperkingen. In Angola bestond in zekere zin een ideale gelegenheidsstructuur om op een irreguliere wijze te migreren. Het verkrijgen van een irregulier afgegeven Schengenvisum was volgens veel respondenten eind jaren negentig en begin 2000 een niet erg moeilijk te nemen hindernis. Er waren *esquemas* genoeg die visa konden arrangeren of visa verkochten. Een overdaad aan aanbieders en concurrentie zorgde ervoor dat de prijs van irregulier afgegeven Schengenvisa relatief laag was. Tegelijkertijd was het risico om opgepakt te worden bij gebruikmaking van een irregulier afgegeven – maar geldig – Schengenvisum gering. Het feit dat het betrekkelijk gemakkelijk was om een irreguliere reis te organiseren, zal mensen die er aanvankelijk nooit aan zouden hebben gedacht om irregulier te migreren, er toe hebben gesterkt om dit wel te doen. Anders geformuleerd; als irregulier reizen naar Europa veel ingewikkelder, duurder, of gevaarlijker zou zijn geweest, zouden waarschijnlijk veel minder Angolezen naar Europa zijn gemigreerd. Een groot aantal respondenten gaf bijvoorbeeld aan nooit te zijn gemigreerd als zij ongedocumenteerd over land of zee naar Europa hadden moeten reizen. De goede ‘infrastructuur’ wat betreft irreguliere migratie in Angola, heeft daarmee als een positief *push*-effect gewerkt.

Naar een typologie

In paragraaf 2.4 is aangekondigd dat op basis van de geïntegreerde benadering wordt gepoogd tot een typologie van Angolese asielmigranten in Nederland te komen. In dat kader is een matrix gepresenteerd met vier verschillende typologieën van migranten. Hieronder staat dezelfde matrix afgebeeld, waarbij een cirkel aangeeft binnen welke typologie de meeste migranten die in het kader van dit onderzoek zijn gesproken, vallen:

	Mensensmokkel	Sociaal netwerk
overlevingsmigrant	1	2
verbeteringsmigrant	3	4

Met het voorbehoud dat de complexe realiteit van het Angolese migratieproces zich uiteraard niet zo gemakkelijk laat schematiseren als hier wordt gesuggereerd, kan in algemene zin gesteld worden dat het grootste gedeelte van de respondenten die naar Nederland was gereisd binnen groep vier kan worden geplaatst. De meeste respondenten handelden in de eerste plaats vanuit verbeteringsmotieven. Er zijn weinig indicaties dat overlevingsmigranten in de letterlijke zin des woords – personen die moesten migreren omdat anders hun leven direct in gevaar kwam – op aanzienlijke schaal in Nederland asiel hebben aangevraagd. Wel zijn er personen gemigreerd omdat zij voorzagen dat zij op langere termijn wellicht gevaar zouden kunnen lopen. Tijdens de reis naar Europa vertrouwden de meeste respondenten die in het kader van deze studie zijn gesproken op assistentie vanuit hun sociaal kapitaal. Zij maakten met andere woorden gebruik van ‘geboden hulp’. Van de assistentie van meer prototypische mensen-smokkelaars die volledige routes exploiteerden, grote bedragen geld voor hun assistentie vroegen en migranten tijdens de reis begeleidden, vertelden slechts enkele respondenten gebruik te hebben gemaakt.

11.6 De sociale constructie van mensensmokkel

In paragraaf 2.3 staat beschreven dat er vanaf midden jaren negentig in steeds meer wetenschappelijke rapporten en beleidsdocumenten op werd gewezen dat de mensensmokkelindustrie sterk was toegenomen. Vanaf midden jaren negentig kwamen er ook steeds meer berichten dat de georganiseerde criminaliteit op grote schaal was ingesprongen op de smokkel van mensen. Op aanzienlijke schaal zou misbruik worden gemaakt van de afhankelijke positie waarin gesmokkelden verkeerden. Ook in de politiek en de media overheerste het beeld dat mensensmokkelaars op grote schaal en in georganiseerd verband opereren. Uit dit onderzoek blijkt dat er echter rekening mee moet worden gehouden dat een aanzienlijk gedeelte van de Angolese asielzoekers die eind jaren negentig en begin 2000 naar Nederland zijn gekomen, niet of nauwelijks gebruik heeft gemaakt van groepen die in georganiseerd verband mensen smokkelden. Sommige andere recente Nederlandse onderzoeken wijzen eveneens in de richting dat minder migranten worden gesmokkeld dan wel wordt verondersteld en dat de rol van georganiseerde criminelen en de uitbuiting van migranten maar één kant van het verhaal is (Staring, 2001; Bijleveld & Siegel, 2001; Staring e.a., 2005; Soudijn, 2006; Van Liempt, 2007). Er zijn weliswaar voldoende casusposities bekend waar duidelijk vast is komen te staan dat gesmokkelden tot speelbal zijn verworven van mensensmokkelorganisaties,²⁶⁸ maar de vraag rijst of het beeld dat migranten door ‘professionele’ en op winst gerichte criminele groepen vervoerd worden de afgelopen jaren niet onevenredig sterk is benadrukt. Het lijkt erop dat lange tijd een wellicht te clichématig beeld heeft bestaan dat vooral goed georganiseerde en niets ontziende mensensmokkelaars op grote schaal (asiel)migrantenvervoeren.

Brants & Brants (1991) beschrijven in hun boek “De sociale constructie van fraude” dat er vier specifieke ‘velden’ te onderscheiden zijn waarin definiëringen van criminaliteit zich afspelen. Dit zijn politiek, strafrechtspraktijk – i.c. het openbaar ministerie –, wetenschap en media. Aan deze, elkaar wederzijds beïnvloedende, velden zijn groepen en actoren verbonden die via verschillende kanalen definities van bepaalde fenomenen als crimineel, of juist niet, naar voren schuiven. De inbreng van de verschillende groepen is afhankelijk van functionele, persoonlijke of groepsbelangen (Brants & Brants, 1991: 73). De onderlinge wisselwerking tussen deze verschillende actoren kan het beeld dat bepaald handelen ‘crimineel’ is versterken. Dit proces wordt wel een amplificatiespiraal genoemd. Brants & Brants omschrijven het als volgt: “Hoe meer op een probleem wordt gereageerd op een manier die impliceert dat sprake is van criminaliteit, des te zichtbaarder en ‘crimineel’ wordt het probleem, des te meer soortgelijke gedragingen worden tot het probleem gerekend, en des te luider wordt de roep om er met harde strafrechtelijke hand tegen op te treden.” Een korte analyse van het handelen en de belangen van verschillende bij de discussie over mensensmokkel betrokken actoren, geeft aanleiding te veronderstellen dat het ontstaan van het clichématige beeld van de omvang en organisatie van mensensmokkel zich ook als een amplificatiespiraal kan laten omschrijven. Zowel wetenschap, politiek, strafrechtspraktijk en media hebben elkaar wederzijds beïnvloed bij de totstandkoming en instandhouding van dit beeld.

²⁶⁸ Het Dover-incident waarbij tientallen Chinese gesmokkelden achter in een vrachtwagen stikten, vormt hiervan het tragische dieptepunt.

Dat dit beeld is ontstaan, houdt in de eerste plaats verband met de wijze waarop – met name in het verleden – onderzoek naar irreguliere migratie is verricht. Veel wetenschappelijk of toegepast (beleids)onderzoek naar mensensmokkel werd met name in de jaren negentig op basis van informatie uit de IND-gehoren verricht (o.a. Hulshof e.a., 1992; Doornhein & Dijkhoff, 1995; IAM, 2001; IAM, 2002). Er werd dan dus informatie geanalyseerd die asielzoekers zelf over hun reismethode hadden gegeven. Uit onderhavige studie en andere onderzoeken blijkt echter dat asielzoekers er belang bij kunnen hebben het beeld uit te dragen dat zij door mensensmokkelaars zijn vervoerd. Met name nadat het Dublin-verdrag in werking is getreden, is het voor hen van tactisch belang geworden om te verhullen hoe en waar zij Europa zijn binnengereisd. Zij kunnen dit op verschillende manieren doen. Een methode is bijvoorbeeld te verklaren als verstekeling aan boord van een schip binnen te zijn gekomen. Een andere methode die de asielaanvrager kan gebruiken, is te verklaren dat hij zelf geen idee heeft hoe hij gereisd is, omdat hij tijdens de reis afhankelijk was van een hem onbekende derde die al dan niet tegen betaling had geholpen Nederland binnen te komen. Dit is een tactiek die veel van mijn Angolese respondenten hebben gehanteerd. Het is niet onaanneemelijk dat ook andere asielzoekers dit op aanzienlijke schaal hebben gedaan (zie ook Van den Brink & Hildebrand, 1996: 89; Soudijn, 2006: 28). Volgens enkele respondenten werd er door sommige asielzoekers ook nog aan dergelijke verhalen toegevoegd dat men tijdens de reis door deze derde (seksueel) misbruikt was, in de hoop op deze manier meer sympathie te wekken bij de IND. Deze strategieën kunnen hebben bijgedragen aan het beeld dat asielzoekers op grote schaal zouden zijn gesmokkeld en uitgebuit.

Als veel asielzoekers om wat voor reden dat ook bij de IND verklaren gesmokkeld te zijn, leidt dit er automatisch toe dat ook de onderzoeker die gebruik maakt van data uit IND-dossiers zal concluderen dat asielzoekers veel gesmokkeld zijn. De Angolese casus kan als voorbeeld dienen welke consequenties het kan hebben als (louter) op basis van informatie uit IND-gehoren uitspraken worden gedaan over wijze waarop het migratieproces van asielzoekers georganiseerd is. In 92% van de in dit onderzoek geanalyseerde IND-dossiers hadden Angolese asielaanvragers aangegeven tijdens de reis van Angola naar Nederland begeleid te zijn geweest door een (on)bekende derde persoon. Dit zou, zoals in paragraaf 5.8 al is opgemerkt, volgens de huidige Nederlandse definitie van mensensmokkel (197a SR) inhouden dat een overgrote meerderheid van de Angolese asielzoekers uit de steekproef naar Nederland gesmokkeld zou zijn. Andere onderzoeksmethoden die daarna zijn verricht – zoals interviews met experts en gesprekken met Angolezen – leidden echter tot de vrijwel compleet tegenovergestelde conclusie dat zeer weinig Angolezen met behulp van een onbekende begeleider hebben gereisd.

Dat sommige wetenschappers benadrukt hebben dat mensensmokkelaars dikwijls in *grote georganiseerde verbanden* opereren, kan ook te maken hebben gehad met de gehanteerde methoden van onderzoek. Wanneer bijvoorbeeld onderzoek naar de organisatiegraad van mensensmokkel op basis van afgeronde opsporingsdossiers (politiedata) wordt verricht, is een vorm van selectiviteit opgetreden doordat er slechts zaken worden geanalyseerd waar opsporingsactiviteiten naar zijn verricht. Vormen van georganiseerde criminaliteit hebben voor opsporingsinstanties over het algemeen prioriteit en dus is het voor de hand liggend dat er relatief meer georganiseerde vormen van mensensmokkel

worden waargenomen door dossieronderzoek van opsporingsinstanties dan wanneer bijvoorbeeld etnografische vormen van onderzoek worden verricht (Soudijn, 2006: 123). Daar komt nog bij dat geseponeerde zaken in de regel niet in analyses van politiedata worden meegenomen. Dit kunnen bijvoorbeeld zaken zijn waarbij wel een vorm van assistentie is verleend, maar niet voldoende bewijs is om de verdachte voor mensensmokkel te veroordelen. Juist dit soort zaken kunnen wijzen op betrokkenheid van het sociale netwerk, maar als deze informatie niet geanalyseerd wordt, wordt er ook niet over geschreven.

Behalve de rol die de wetenschap heeft gespeeld bij de beeldvorming van assistentie bij irreguliere migratie, kan het eenzijdige beeld dat is ontstaan ook verklaard worden doordat verschillende politieke actoren er op enig moment een zeker belang bij hebben gehad om dat beeld uit te dragen, althans niet actief te ontkrachten. De linkse en rechtse politiek stonden vanaf midden jaren negentig in debatten over immigratie vaak lijnrecht tegenover elkaar. Op één aspect konden zij elkaar echter altijd vinden: de bestrijding van mensensmokkel. Het was met name midden en eind jaren negentig voor de links georiënteerde politiek *not done* om al te openlijk te twijfelen aan de reisen en vluchtverhalen van asielzoekers. Toch werd onderkend dat er wel een erg hoge instroom van asielmigranten was. Door de smokkelaar als niets ontziende crimineel en de migrant als slachtoffer te portretteren, kon men oproepen tot de bestrijding van irreguliere migratie zonder daarbij het sociale gezicht te verliezen. Ook de rechterkant van het politieke spectrum verzette zich niet actief tegen het beeld dat asielzoekers met name door goed georganiseerde mensensmokkelaars werden vervoerd. Door op te roepen mensensmokkel te bestrijden kon de rechtse politiek twee vliegen in één klap staan: het bood de mogelijkheid tot 'hard optreden' tegen criminaliteit in het algemeen en meer specifiek tegen de binnenkomst van buitenlanders.

Ook opsporingsdiensten en de immigratiedienst hadden er ook een zeker belang bij te benadrukken dat mensensmokkel veelal in georganiseerd verband plaatsvond. Onder toenmalig Minister van Justitie Hirsch Ballin had de bestrijding van georganiseerde criminaliteit midden jaren negentig grote prioriteit. Door bepaalde vormen van criminaliteit als 'georganiseerde criminaliteit' te beschrijven en te bestempelen konden opsporingsdiensten de kans verhogen om aandacht te krijgen vanuit politiek Den Haag.

Tot slot hebben ook de media het beeld van mensensmokkelaars als grootschalig opererende niets ontziende criminelen over het algemeen sterk naar voren gebracht. Zonder op deze plaats uitgebreid te willen verwijzen naar voorbeelden, kan in algemene zin gesteld worden dat in de meeste media het 'criminele' en 'georganiseerde' karakter van assistentie bij irreguliere migratie eerder wordt benadrukt dan het 'altruïstische' en 'vriendschappelijke'. Dit is niet verwonderlijk, als zowel vertegenwoordigers vanuit de opsporing- en immigratiediensten, de wetenschap, de asielmigranten zelf en politici benadrukken dat mensensmokkel een vorm van georganiseerde criminaliteit is die veel slachtoffers genereert.

Op een gegeven moment lijkt er een *self fulfilling prophecy* te zijn ontstaan. Als alom werd gezegd en geschreven dat asielzoekers op grote schaal door georganiseerde criminelen werden vervoerd, dan moesten die georganiseerde criminelen ook worden opge-

pakt. De kamerleden Albayrak (PVDA) en Hoekema (ID66) hebben in 2001 dan ook een motie ingediend om tot een “kwantitatieve, operationele doelstelling te komen” bij de bestrijding van mensensmokkel.²⁶⁹ Er dienden met andere woorden meer mensensmokkelaars opgespoord en vervolgd worden. Albayrak refereerde daarbij aan het lage aantal verdachten dat tot dan toe was opgepakt en de korte duur van de straffen die waren opgelegd. Ze concludeerde dat vooral de kleingrutters werden gepakt, maar dat de grote criminelen met hun daden weg konden komen. Zelf was ze ervan overtuigd dat er in de praktijk sprake was van een miljardenindustrie die gemakkelijk kon concurreren met de handel in verdovende middelen. Minister van Justitie Korthals reageerde kordaat door meer capaciteit beschikbaar te stellen voor de bestrijding van mensensmokkel.²⁷⁰ Hij zegde toe dat in 2002 bij de parketten 300 zaken dienden te worden aangebracht en het jaar erop 330. Minimaal 50% van deze zaken diende bij de meer-voudige kamer te worden aangebracht, wat inhoudt dat het om ingewikkelde zaken moest gaan, of zaken waarin een vrijheidsstraf van meer dan zes maanden werd gevorderd.

Een klein jaar later moest toenmalig Minister van Justitie Donner de kamer meedelen dat de kwantitatieve doelstelling over het jaar 2002 niet was gehaald.²⁷¹ Redenen hiervoor waren volgens de Minister dat de instroom van asielzoekers sterk was gedaald en dat mensenhandel in de regio's en drugssmokkel op Schiphol prioriteit hadden gehad. Dat er wellicht gewoonweg niet zoveel mensensmokkel op georganiseerde schaal plaatsvond als in de eerder ingediende motie werd verondersteld, werd niet als mogelijke optie aangedragen. Dat die optie politiek ook moeilijk serieus zou worden genomen, gaf tweede kamerlid De Pater-Van der Meer in 2004 (CDA) nog aan. Zij gaf aan niet te geloven in meer genuanceerdere rapportages over irreguliere migratie die ze voorafgaand aan een debat had gelezen.²⁷²

Met name in de politiek komt dezelfde enigszins schizofreen aandoende redenering terug: er wordt erkend dat de instroom van migranten problematisch is, er wordt gezocht naar een legitimering om het aantal (asiel)migranten terug te dringen, maar dit wordt getracht zonder de migrant zelf in een kwaad daglicht te (willen) stellen of beschuldigen. De oplossing wordt dan gevonden in het benadrukken van de kwalijke rol van mensensmokkelaars. Door het primaat te leggen bij de bestrijding van mensensmokkelaars en niet zozeer bij de bestrijding van de binnenkomst van (asiel)migranten, hoefde de pijnlijke realiteit niet te worden uitgesproken dat de irreguliere (asiel)migranten zelf gewoonweg niet welkom zijn in Nederland. Bestrijding van mensensmokkel dus, ten dienste van de gesmokkelde, die een smokkelaar volgens de wet nu juist “behulpzaam” zou zijn.

²⁶⁹ Handelingen II, 2001/02.

²⁷⁰ Kamerstukken II, 2001/02, 27 204, nr. 17.

²⁷¹ Kamerstukken II, 2002/03, 27 204, nr. 18.

²⁷² Zij stelde: “De methoden om mensen onder druk te houden, liegen er niet om. Getuigen van niets en niemand ontsiende criminelen melden uiterst grove misdaden. In dat verband is het eigenlijk wel frappant dat achtergrondrapportages het beeld laten zien van ‘goedbedoelende gidsen’ die mensen tegen een ‘geringe onkostenvergoeding’ over grenzen helpen op hun route naar bijvoorbeeld West-Europa. Dit beeld doet bijna romantisch aan” (Handelingen II, 2003/04). Dit voorbeeld laat duidelijk zien dat wetenschappelijke kennis in het politieke domein weliswaar een rol speelt, maar dat belanghebbende partijen deze informatie wél vanuit hun eigen belangen interpreteren (vgl. Peeters, 2007).

Door het benadrukken van de relatie tussen niets ontziende mensensmokkelorganisaties en de binnenkomst van asielzoekers is in zekere zin een vorm van symboolpolitiek gevoerd. Ondanks genuanceerde beschrijvingen van de wijze waarop irreguliere migratie plaats kan vinden, bleef de politiek het beeld van mensensmokkel als vorm van georganiseerde criminaliteit presenteren, de migrant als slachtoffer portretteren en de invloed van criminele mensensmokkelaars benadrukken. De onderliggende fundamentele redenen die tot irreguliere migratie en misbruik – of gebruik – van de asielprocedure aanleiding gaven, bleven zo grotendeels onderbelicht, ononderzocht en onbesproken.

11.7 Aanbevelingen voor verder onderzoek

De ervaringen en bevindingen die zijn opgedaan tijdens dit onderzoek, leiden tot de volgende aanbevelingen op het gebied van verder onderzoek op het gebied van (irreguliere) (asiel)migratie:

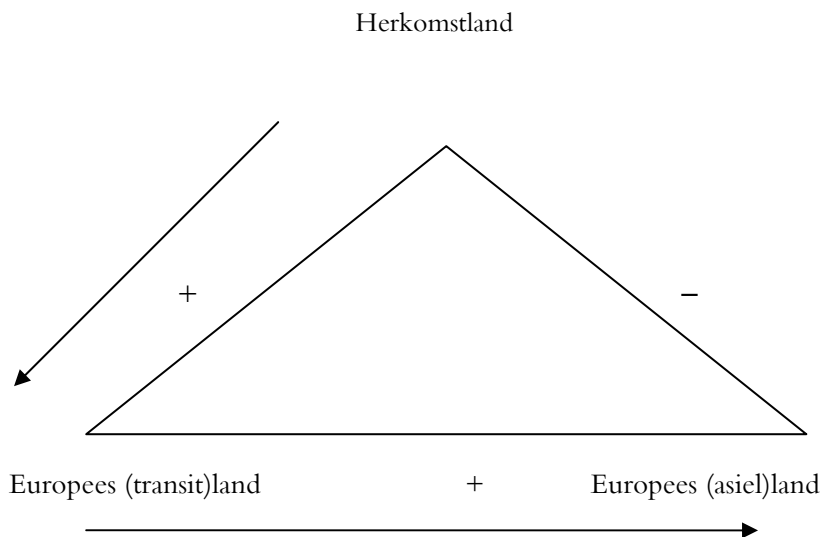
- Het traditionele *push-pull* paradigma gaat ervan uit dat met name ‘grote’ thema’s zoals onveiligheid, honger en werkloosheid migratieprocessen vormgeven. Voor lang niet alle respondenten waren deze ‘grote’ thema’s echter de meest doorslaggevende motieven om te (willen) migreren. Ook individuele, persoonlijke en soms heel triviale redenen speelden een cruciale rol bij de wens om uit Angola te vertrekken en naar Europa te gaan. Vooral jongeren wilden meer van de wereld zien, het avontuur zoeken of op eigen benen staan. Het was kortom niet alleen maar kommer en kwel dat hen deed vertrekken. De spanning om gewoon een leuker en ander leven in Europa tegemoet te gaan, speelde voor veel vooral jonge migranten ontegenzeggelijk ook een grote rol. Afrikaanse jongeren zijn ‘niets menselijks’ vreemd en willen soms – net als de Europese en Amerikaanse wetenschappers die zo vaak naar het buitenland gaan om over hen schrijven – ook gewoon langere tijd in een ander deel van de wereld wonen, andere culturen zien en belevenissen ervaren. Misschien wordt er in de wetenschappelijke literatuur niet altijd aandacht aan besteed aan deze persoonlijke migratiemotieven, omdat ze in zekere zin voor de hand liggend zijn. Toch is in dit onderzoek naar voren gekomen dat deze persoonlijke (positieve) motieven ook belangrijke *push*-factoren vormden voor Angolezen om te migreren. Het verdient aanbeveling om in toekomstig migratieonderzoek rekening te houden met de mogelijke invloed die deze motieven op migratie hebben.
- Het verdient aanbeveling nader onderzoek te verrichten naar bilaterale relaties tussen herkomstlanden, Europese transitlanden en Europese bestemmingslanden en de invloed die deze relaties hebben op de reisroutes van asielmigranten. Zo zijn er indicaties dat de Portugese wens om een goede bilaterale relatie met Angola te onderhouden eraan heeft bijgedragen dat Angolezen gemakkelijk via Portugal naar Europa konden reizen. Tussen landen waar goede bilaterale verhoudingen en economische interdependentie bestaan, vindt migratie over en weer over het algemeen frequent en betrekkelijk gemakkelijk plaats. Een relatief mild visumregime is immers in het belang van beide landen. Tegelijkertijd kan worden aangenomen dat asielmigranten die claimen door de overheid van het herkomstland vervolgd te worden, in het Europese land waarmee hun overheid goede betrekkingen onderhoudt minder snel beschermd zullen worden. In algemene zin loont het voor asielzoekers in dat geval om naar een ander Europees land door te reizen dat minder intensieve of beladen betrekkingen met het herkomstland onderhoudt, omdat een asielaanvraag daar meer kans maakt. Angolese asielzoekers hadden in Portugal bijvoorbeeld weinig kans om voor een asielstatus of bescherming op grond van humanitaire redenen in aanmerking te komen en gebruikten Portugal daardoor slechts als transitland. De Angolese casus laat zien dat Angolezen die in Nederland aangaven dat zij actief waren voor

UNITA of FLEC, meer kans op een asielstatus hadden dan wanneer zij dit in Portugal aangaven.

Omdat tussen Europese landen die aangesloten zijn bij de EU welhaast per definitie een goede bilaterale relatie bestaat, spreken deze landen elkaar onderling niet snel in scherpe bewoordingen aan op elkaars visum- of asielbeleid. Diplomatiek overleg werkt traag, terwijl het proces van (irreguliere) asielmigratie ondertussen voort kan gaan. De Angolese casus heeft laten zien dat alhoewel de Nederlandse overheid een sterk vermoeden had dat Angolese asielzoekers via Portugal reisden, zij voorzichtig was in het uiten van kritiek op het Portugese visumbeleid. Zo kon migratie vanuit Angola, via Portugal naar Nederland lang door blijven gaan, terwijl zowel de Angolese overheid, als de Portugese overheid, als de Nederlandse overheid waarschijnlijk op de hoogte was hoe het migratieproces verliep. De Angolese casus heeft laten zien dat een directe reis naar een Europees land dat relatief gemakkelijk asiel verleent, maar moeilijk visa afgeeft, kan worden omzeild door via een Europees land te reizen dat vanwege het bestaan van bepaalde bilaterale relaties weliswaar moeilijk asiel verleent, maar waar vanwege diezelfde relaties wél relatief gemakkelijk naartoe kan worden gereisd. Dit betekent dat het vanuit het perspectief van de migrant het beste is om te reizen via de route van de ‘goede bilaterale relaties’.

Het schema op de volgende pagina kan verhelderen waarom en hoe bilaterale relaties eraan kunnen bijdragen dat migranten via een bepaalde route met behulp van toeristenvisa naar een Europees asielland kunnen reizen. De plustekens geven dat landen het als een gezamenlijk belang ervaren dat hun onderlinge relatie goed blijft. Over het algemeen is het gemakkelijker om tussen dergelijke landen te reizen. Voor Angolezen was Portugal daardoor bijvoorbeeld een aantrekkelijk land om met een toeristenvisum naartoe te reizen. Hetzelfde gedeelde belang om de bilaterale relatie goed te houden, maakte het relatief gemakkelijk voor Angolezen om via Portugal naar Nederland te reizen; Nederland zou Portugal niet snel bekritisieren. Het minteken geeft aan dat landen niet een groot belang hebben om hun bilaterale relatie goed te houden. Deze landen zullen elkaar eerder bekritisieren. Het accepteren van asielzoekers uit een land is een impliciete vorm van kritiek op dat land; door asiel te verlenen uit personen uit dat land wordt immers aangegeven dat de overheid de veiligheid van die personen niet kan garanderen, of dat de overheid deze personen zelfs zelf in gevaar brengt. Dus een bestemmingsland dat er geen groot belang in ziet om de relatie met een bronland goed te houden, zal gemakkelijker asielzoekers uit dat land accepteren.

De pijlen in onderstaand schema geven vanuit het perspectief van de migrant bezien de meest aantrekkelijke reisroute weer om een attractief asielland in Europa te bereiken. Voor Angolese migranten is Portugal vanwege de goede relatie die de Portugese overheid met de Angolese overheid onderhoudt/wenst te onderhouden een aantrekkelijk land om Europa binnen te reizen. Asiel aanvragen is om diezelfde reden moeilijker. Nederland is wat dat laatste betreft echter weer aantrekkelijk:

Deze ‘belangendriehoek’ is niet uniek voor de verhoudingen tussen Portugal, Angola en Nederland. Voormalige koloniale- en economische bilaterale relaties kunnen ook een rol spelen bij de reisroute van andere migrantengroepen. Eerder in deze studie is al aangegeven dat eenzelfde driehoeksverhouding in zekere zin bestaat tussen Algerije, Frankrijk en Engeland. Onderzoek van Collyer (2003, 2004) wijst uit dat Algerijnen vooral via de voormalige kolonisator Frankrijk Europa binnen reisden, maar dat zij onder andere vanwege de historische en politieke relatie tussen Algerije en Frankrijk niet snel in Frankrijk asiel aanvroegen. Asiel werd daarom voornamelijk en bij voorkeur in Engeland aangevraagd. Ook zijn er signalen dat eenzelfde driehoeksverhouding lijkt te hebben bestaan tussen Congo, België en Frankrijk. Sumata (2002) geeft aan dat de economische interdependentie tussen België en Congo ervoor zorgde dat Congolezen gemakkelijk naar België konden reizen.²⁷³ Frankrijk liet de diplomatieke etiquette voor wat het was en beschuldigde begin jaren negentig de Belgische overheid in het openbaar van een te weinig stringent visumbeleid omdat zij in diezelfde periode werd geconfronteerd met grote aantallen Congolese asielzoekers.²⁷⁴ Er zijn dus meerdere aanwijzingen dat deze belangendriehoek van invloed kan zijn op het migratieproces van andere migrantengroepen.

²⁷³ “The substantial amount of foreign investment, transfer of capital and trade between Belgium and Congo had strengthened political relationships. These economic ties were too strong and had a real impact on Congolese migration flow” (Sumata, 2002: 15).

²⁷⁴ Frankrijk had in die periode te maken met een relatief hoog aantal asielaanvragen van Congolezen: 2.334 van 1985-1989 en 2.886 van 1990-1994 (UNHCR 2001b). Voor de kritiek van Frankrijk zie: Het Akkoord van Schengen; naar een vrij verkeer van personen binnen de Europese Unie, Teksten en Documenten, ministerie van Buitenlandse Zaken, NL 95/2, Brussel, februari 1995, p. 15.

- De resultaten uit de studie doen de vraag rijzen of de organisatie van irreguliere migratie in andere (Afrikaanse) landen met een sterk informele maatschappij op een soortgelijke wijze verloopt als het Angolese migratieproces. Het zou in dat kader verrijkend kunnen zijn om een diepte-studie te verrichten naar (asiel) migratie uit andere Afrikaanse landen om na te gaan of de organisatie vanuit deze landen op een soortgelijke wijze is vormgegeven. Niet uit te sluiten valt dat de invloed van de informele maatschappijen in andere Afrikaanse landen nog sterker blijkt. In Angola is de elite al extreem rijk, waardoor hoogwaardigheidsbekleders misschien in minder gevallen bereid zijn visa voor derden te regelen. In andere landen met minder natuurlijke hulpbronnen of regeringsvertegenwoordigers die minder lang in het zadel zitten, zoals Congo, Ghana, Guinee of Ivoorkust zullen hoogwaardigheidsbekleders wellicht nog eerder – in ruil voor geld – assisteren. Het is in dit verband opmerkelijk dat irreguliere (asiel)migratie uit informele Aziatische maatschappijen zoals China of Sri Lanka, blijkens verschillende diepte-onderzoeken met name georganiseerd is door goed georganiseerde mensensmokkelaars (McDowell, 1996; Chin, 1999). Waarom zijn migranten uit deze regio bereid om soms meer dan 20.000 dollar te betalen om naar Europa te reizen, terwijl de meeste Angolese respondenten over het algemeen rond de 2.000 dollar voor hun reis betaalden? Spelen culturele elementen hierbij een rol? Of missen Aziatische migranten misschien een transitland in Europa met een goed ingebed sociaal netwerk en een relatief mild immigratiebeleid, zoals Angolese migranten Portugal hadden?
- In dit onderzoek is naar voren gekomen dat het waarschijnlijk geregeld voorkomt dat asielzoekers tijdens de asielaanvraag niet de waarheid vertellen over hun achtergrond en de door hen afgelegde reisroute. Zij hebben zich bijvoorbeeld omwille van strategische overwegingen jonger voorgedaan, gefingeerd dat hun ouders waren overleden of aangegeven gevangen te hebben gezeten of ontvoerd te zijn. Sommige van mijn respondenten gaven aan dat dit soort leugens tot praktische problemen kon leiden, bijvoorbeeld op school in Nederland. Anderen benadrukten psychische problemen te hebben ondervonden in bijvoorbeeld hun relaties. “Welk verhaal heb ik tegen wie verteld?” “Wie neem ik in vertrouwen?” Alhoewel in dit onderzoek niet gesproken is met Angolese kinderen, is het niet onaannemelijk dat veel van hen zich bij de IND ook als oorlogsvluchtelingen hebben gepresenteerd, terwijl zij nog wel familieleden in Angola hebben wonen. In de wetenschap dat het geen gemakkelijke opgave is, zou het goed zijn om onderzoek te initiëren naar de psychische effecten die dit soort ‘dubbelleven’ hebben. Ook hulpverleners dienen er serieus rekening mee te houden dat psychische problemen van asielzoekers niet slechts voort kunnen komen uit een oorlogsverleden, maar ook te maken kunnen het dubbellevens dat zij soms in Nederland leiden. Dergelijke problemen doen zich mogelijk ook bij volwassen asielzoekers voor die gefrustreerd zijn geraakt door hun ervaringen in Europa. Het is zou kunnen dat een persoon die in eigen land gestudeerd heeft en in Europa schoonmaakwerk doet, in psychische problemen kan komen. Zeker als hij tegelijkertijd naar het thuisfront de schijn ophoudt een heel succesvolle carrière te hebben.

- Dan tot slot nog een aanbeveling die betrekking heeft op de methodologie van onderzoek naar (irreguliere) asielmigratie. Omdat tijdens het onderzoek is gebleken dat asielzoekers om strategische redenen tijdens de asielaanvraag niet noodzakelijk hun werkelijke achtergrond of methode van reizen vertellen, dient er rekening mee te worden gehouden dat informatie die tijdens IND-gehoren wordt gegeven niet altijd betrouwbaar is. In dat verband is het aanbevelenswaardig in het vervolg geen onderzoeken te baseren op basis van (louter) informatie uit IND-gehoren. Ook instroomstatistieken van asielzoekers dienen om deze reden kritisch en voorzichtig te worden geïnterpreteerd. In dit onderzoek is bijvoorbeeld gebleken dat Congolese migranten zich regelmatig als Angolese asielzoekers hebben gepresenteerd. Vooral Angolezen die in de jaren tachtig en begin jaren negentig in België en Frankrijk – maar ook in Nederland en bijvoorbeeld Zwitserland – asiel hadden aangevraagd, zouden in werkelijkheid Congolezen zijn geweest. Zoals in paragraaf 9.9 is behandeld, valt niet uit te sluiten dat ook asielzoekers met andere nationaliteiten zich op grote schaal voordoen – of hebben voorgedaan – alsof zij afkomstig zijn uit andere landen.

11.8 De toekomst

Tot besluit een blik op de toekomst. Op het moment van schrijven is het aantal Angolezen dat in Europa asiel aanvraagt sterk teruglopen. Zoals in hoofdstuk 10 aan de orde is gekomen, is een aanzienlijk aantal Angolezen zelfs weer (vrijwillig) teruggekeerd naar Angola. In deze laatste paragraaf wordt behandeld hoe aannemelijk het is dat (irreguliere) (asiel)migratie vanuit Angola naar Europa in de toekomst weer plaats zal vinden.

De oorlog in Angola is voorbij, de economie kent enorme groeicijfers en er gloort bij de bevolking hoop dat zij eindelijk mee kan delen in de olie- en diamantrijkdommen van het land. Met de relatief kleine bevolking en de schier onuitputtelijke rijkdom aan natuurlijke grondstoffen voldoet Angola aan alle voorwaarden om ‘het Koeweit van de Afrikaanse Westkust’ te kunnen worden. In plaats van migranten te genereren, zou het land juist migranten kunnen aantrekken. Alhoewel de vooruitgang waarschijnlijk minder snel verloopt dan velen hopen, worden wegen en bruggen opgeknapt, rijden de eerste treinen alweer en zijn open en vrije verkiezingen beloofd. Tegelijkertijd is het aanvragen van asiel in Europa voor de meeste Angolezen steeds minder aantrekkelijk geworden, omdat zij zich tijdens een eventuele asielaanvraag niet meer kunnen beroepen op de onveilige situatie in hun land. Bovendien zijn in de meeste landen – waaronder Nederland – asielprocedures korter en strenger geworden en is de kans geringer om voor (tijdelijke) statussen in aanmerking te komen.

Het is echter veel moeilijker om te voorspellen in hoeverre de behoefte om te migreren op langere termijn nog zal ontstaan. Als het land zich ontwikkelt tot een rechtstaat en als de opbrengsten van de natuurlijke hulpbronnen verstandig worden geïnvesteerd, is het onwaarschijnlijk dat Angolezen hun land in de toekomst nog op grote schaal willen verlaten. Maar dit is wellicht te sterk *wishful thinking*. De toekomst zou ook een ander verloop kunnen hebben. In de eerste plaats zouden nieuw oplaaiende interne twisten weer als een *push*-factor kunnen gaan werken. De onvrede onder veel Angolese vluchtelingen die zijn teruggekeerd uit de buurlanden Congo, Zambia en Namibië is groot. Ze zijn relatief goed opgeleid en kritisch, maar tegelijkertijd werkloos en kunnen eigenlijk geen kant op. Veel respondenten die ik in 2004 in de provincie Moxico sprak, gaven aan dat over de grens gevluchte UNITA-rebellen nog waren achtergebleven in Zambia en Congo. Zij zouden niet terugkeren totdat er verkiezingen waren gehouden. Verkiezingen die tot op het moment van schrijven nog steeds niet zijn gehouden. Alhoewel de Angolese overheid heeft toegezegd voormalige rebellen om te scholen en integratieprojecten op te zetten, lijken er tot nu toe weinig concrete projecten van de grond te zijn gekomen. Tegelijkertijd wordt er vanuit gegaan dat de voormalige rebellen nog wapens hebben verstopt, omdat er nooit van een grootschalige ontwapening sprake is geweest. De cocktail van uitzichtloosheid onder kritische jonge terugkeerders en bewapende rebellen veteranen zou voor gewapend verzet kunnen zorgen. Een geestelijke die ik sprak, vatte de situatie in de provincie als volgt samen: “Voor het bakken van een brood heb je een klein beetje gist nodig en de gist is aan het groeien.....” (E67).

Maar ook als het land stabiel blijft zou de wens om te migreren eventueel weer kunnen ontstaan. Mijns inziens hangt de vraag of Angolezen in de toekomst weer op grote

schaal naar Europa proberen te migreren vooral af van de vraag of Angola erin kan slaan om de fundamenteën van de Angolese maatschappij te veranderen. Daarmee doel ik op de altijd en overal aanwezige corruptie en nepotisme. Behalve de burgeroorlog, vormde met name de informele Angolese maatschappij namelijk een sterke verklaring waarom de duizenden migranten naar Europa zijn gemigreerd. Zonder omkoping was het moeilijk om goed onderwijs te volgen – doordat er omkoping plaatsvond was het niveau van het onderwijs erg laag – en zonder de juiste mensen te kennen was het zeer lastig een baan te vinden. Rechtsonzekerheid ontmoedigde het huren van huizen en opzetten van bedrijven. Het gebrek aan studiemogelijkheden, hoge werkloosheid en rechtsonzekerheid vormden voor mijn respondenten ook belangrijke *push*-factoren om uit Angola te vertrekken. Als deze onderliggende problemen in de maatschappij niet verdwijnen, dan valt nog te bezien of migratie vanuit Angola niet weer op gang zal komen. De tekenen dat patronage en corruptie in Angola op korte termijn zullen verdwijnen, zijn echter weinig hoopgevend. Slechts een klein deel van de Angolese bevolking heeft tot nu toe kunnen profiteren van de economische groei en veel Angolezen zijn nog steeds werkloos. Hoger onderwijs is nog steeds moeilijk toegankelijk en duur. Corruptie vormt nog steeds een integraal onderdeel van de maatschappij en vrije verkiezingen worden al jaren beloofd, maar constant uitgesteld. Als de maatschappij niet verandert en de grote Angolese onderklasse of lage middenklasse bemerkt dat ze ‘vast’ zit, ligt het voor de hand dat Angolezen het land opnieuw zullen willen verlaten. Nigeria kan in dit geval als voorbeeld dienen. Het land is rijk aan grondstoffen, kent geen burgeroorlog, maar is wel tot op het bot corrupt. Grote aantallen Nigerianen proberen dan ook nog steeds naar Europa te reizen.

De oorlog in Angola mag voorbij zijn, uitgezonderd de conscriptie voor militaire dienst, zullen zonder majeure wijzigingen van de patrimoniale maatschappij veel van de *push*-factoren die maakten dat Angolezen in de negentiger jaren hun land achter zich lieten, blijven bestaan. Dit kan ertoe leiden dat Angolezen op termijn opnieuw naar Europa willen migreren. Het aanvragen van asiel in Europa zal dan wellicht niet meer, of op kleinere schaal plaatsvinden, maar ondertussen hebben zich niet alleen in Portugal, maar ook in Engeland, Nederland en andere Europese landen substantiële Angolese gemeenschappen gevormd. Eventuele nieuwe migranten zouden nog steeds initiële opvang kunnen vinden bij deze reeds bestaande gemeenschappen en op de illegale markt kunnen proberen werk te vinden. Om mogelijke migratiedruk vanuit Angola te verminderen is het dan ook van belang om – hoe moeizaam en traag dat proces ook zal verlopen – corruptie en nepotisme in Angola proberen terug te dringen. Daar is nog een tweede reden voor. Behalve als motivatie om te migreren, bood de informele maatschappij namelijk bovendien de ideale voorwaarden om naar Europa te *kunnen* migreren. Het lijkt paradoxaal, maar de inbedding van corruptie en patronage in de Angolese maatschappij heeft zowel de motivatie om te migreren gevoed, als de organisatie om te migreren gefaciliteerd. Door corruptie en gebruikmaking van informele contacten bij de Angolese overheid, konden migranten op een irreguliere wijze visa bemachtigen. Alleen een fundamentele wijziging van het informele karakter van de Angolese maatschappij zal de noodzaak en de mogelijkheid en om irregulier te migreren op lange termijn kunnen verminderen.

Summary

Luanda-Holanda; irregular (asylum)migration from Angola to the Netherlands

1. Introduction

In 1996 roughly 2.600 Angolans lived in the Netherlands. Since the end of the nineties this number grew considerably. From 1998 to 2003 more than 10.000 Angolans applied for asylum in the Netherlands; more than in any other European country in the same period. In the same period roughly 15.000 Angolans applied for asylum in the rest of Europe. Almost half of the Angolan asylum seekers were so-called ‘unaccompanied minors’; persons who claimed to be under eighteen years of age and had applied for asylum without being accompanied by parents or other family members. The process of (irregular) (asylum) migration from Angola has hardly been studied and their reasons for applying for asylum in the Netherlands is unclear. Why have they ended up applying for asylum in this far away country? And what has been their *modus operandi* of passing the borders of ‘Fortress Europe’? The central research-questions in this study are why and how these Angolan asylum seekers have migrated to the Netherlands. Understanding the Angolan migration-cycle can contribute to explain other migration processes and expand the already existing theoretical and empirical knowledge with regard to (irregular) (asylum) migration.

2. Theoretical framework

With regard to the ‘why-question’ literature on the motivation of migration is analysed. It is common to distinguish two types of migrants: survival migrants and opportunity seeking migrants. The first type of migrants predominantly leave their country because they are forced to migrate; the situation they are in, leaves no other choice but to leave. The second type of migrants hope that they can improve their livelihood by migrating. The traditional push-pull paradigm stresses that people are pushed to migrate from a place with poor social, political or economical conditions and attracted – pulled – to a destination with better living conditions. The fundamental assumption is that the more disadvantaged a place is, the more likely it will produce out migration and the more advantaged a place is, the more likely it will attract migrants.

Migration can be explained on different levels. Based on Becker’s rational choice theory, it is argued that migration on a micro-level is guided by economical principles. On the basis of this theory it is suggested that individual migrants act on the basis of a cost-benefit analysis and that individual migrants are thus most likely to migrate to a place where they hope to find better working conditions or better wages. Migration can also be explained on a meso-level. In this regard the decision making process of the individual migrant is not seen as a central feature of migration processes, theories on a meso-level rather focus on the role of the social network of migrants. The social network approach emphasizes the role of family and friends during the process of migration. Members of the social network might facilitate migrants during their travels and may influence the decision making process where migrants want to migrate to. Migration can finally be explained on a macro-level by considering migration movements as being part of a complex network structure that is influenced by historical, economical, political, international and institutional relations. The systems theory

argues that bi- and multilateral relations and political decisions based on these relations may shape migration movements. As many Angolans who migrated to the Netherlands have applied for asylum, specific literature on asylum migration is studied. This literature is characterized by discussion whether asylum seekers are predominantly survival migrants or whether they are predominantly opportunity seeking migrants that use the asylum procedure for strategic purposes. Another point of debate is whether asylum seekers can choose the country of destination themselves, or if the country of destination is based on coincidence or decided by human smugglers. Finally, it is analysed to what extend relatively 'attractive' asylum policies in European countries have a pull-effect on asylum seekers.

With regard to the 'how-question' an analysis is made of the literature that discusses the organisation of migration. Over the last decade various academics have emphasised the growing importance and influence of human smugglers on (asylum)migration. In relation to migration to the Netherlands, various Dutch studies about the migration process of asylum seekers find support for the idea that human smugglers (have) influence(d) the migration process of asylum seekers more and more. Various studies conclude that the majority of asylum seekers in the Netherlands has received assistance of human smugglers.

When discussing human smuggling, various organisational typologies can be identified. According to a range of authors for instance, organised crime syndicates that are also engaged in other illegal activities, have penetrated the highly profitable human smuggling market, attracted by its huge profit margins. Smugglers would 'lure' or 'recruit' potential migrants to make use of their services and sometimes on purpose paint an extremely positive picture of possible destinations. Violence and threats are said to be used as tools to control migrants. Apart from professional human smuggling organisations also networks of different 'smaller fish' are said to be active in the smuggling market. Some authors for instance describe human smuggling to Europe as a 'cottage industry' instead of a 'business'. The same authors who sketch for instance Chinese human smuggling as predominantly organised, also point to the existence of a more diverse market where individuals and smaller groups are active. The archetypical image of human smuggler in general however remains the unknown 'professional' group that manages (parts of) the irregular migration and makes huge profits. There is also a range of authors who indicate that the influence of commercial human smuggling organisations on (asylum) migration may be overestimated. Their studies show that assistance from people within the social network of migrants may (also) play a crucial role in the process of irregular migration of asylum seekers. Family and friends in other words could also be actively engaged in helping irregular migrants to cross borders and assist them during their initial stay.

3. Methodology

Various research-methods were used during the period 2003–2006 in order to answer the research-questions. Studying irregular migrants is a difficult process, since the objects of study by definition try to keep their methods of traveling and survival out of sight. Because there is a scarcity of information, triangulation was used. One uses different sources of data and compares and verifies these various data. For this study five different sources of data were used and compared. Information was sought in the Netherlands, Angola, Portugal and the United Kingdom. In the first place – in addition to general literature about migration – all available literature on Angolan migration to Europe was studied. A second source consisted of all the files (N=5) from the Netherlands Prosecuting Service regarding human smuggling cases with Angolan suspects. Thirdly an a-select sample of files (N=150) from the

Dutch Immigration Services (IND) were analysed. Fourthly interviews (N=105) were held with key informants, so-called 'experts'. An expert could be anyone who might have any knowledge about the process of (irregular) migration from Angola; from historians and social workers to diplomats and immigration officers. The fifth method of information gathering turned out to be most fruitful and useful. It consisted of conversations (N=150) with Angolan (potential) migrants, returnees, their friends and family members. The respondents were found by way of snowball sampling with various zero-stage respondents. The author, without interference of translators, spoke personally with all respondents. In many instances they talked in Portuguese – the most common language in Angola – but sometimes also in Dutch or English. Not just migrants who had migrated to the Netherlands were contacted, but also people who had migrated – or wanted to migrate – to other European countries. In most instances the conversations took place in an informal setting. The author had introduced himself and the research quite 'wide-ranging' and said he was writing a book about the relation between Angola and the Netherlands, or about Angolan migration. During the conversations there was no taping. Notes were only made after the interview was over. With some respondents conversations have taken as short as ten minutes, others were spoken more frequently. Because of ethical considerations only respondents that the researcher believed to be eighteen years of age or older were contacted. All information the respondents and experts have given is used anonymously and confidentially. In some instances details about the respondents bearing no relevance to research questions were altered to guarantee absolute anonymity.

4. Angola

Before discussing the motivation for Angolans to leave their country, a short introduction of Angolan modern history will be given. Angola is situated in the south of Africa, neighbouring the countries Namibia, Congo and Zambia. The country was engaged in a civil war since its independence from Portugal in 1975 until 2002. MPLA-government troops fought UNITA-rebels for almost three decades. The stakes changed from political influence during the cold war to the control of natural resources during the nineties. Although the country is rich in oil and diamonds and has an extremely rich elite, the majority of its population up to his day has remained extremely poor. Because of intense fighting since the seventies, throughout recent history Angola has known millions of internally displaced persons (IDP's). Hundreds of thousands of refugees have fled to neighbouring countries.

Apart from moving within Africa, Angolans have ever since the seventies also travelled to other continents. With Angola being a socialist country until the beginning of the nineties, many students had the opportunity to study with bursaries in other socialist countries like Cuba, the Soviet-Union and in Eastern Europe. The elite could travel around the world for holiday- or business purposes. Parents who could afford this, sent their children to Portugal to escape military conscription and study at Portuguese high schools and universities. Young men travelled especially to Portugal in search of work. In the end of the eighties the first Angolans started applying for asylum in Europe.

After a short period of peace from 1990 until 1992, fighting started again because UNITA did not accept the election results. According to many respondents, this episode marks a breaking-point in the migration history from Angola. The Angolan people had lost faith in a peaceful future, inflation rates grew day by day and many Angolans were again forced to migrate to bordering countries. People who could afford it migrated to Europe where they applied for asylum. As in many African societies, Angola also knew a group people who

were neither extremely rich, nor extremely poor and made their money by working in the informal 'buy-and-sell' economy. Apart from a small elite and a large majority of very poor Angolans, one could therefore argue that in the eighties and nineties Angola also had an economical 'middle class'. Mostly this group wanted – and had the opportunity – to leave Angola during the nineties.

The civil war ended in 2002 with the death of UNITA leader Jonas Savimbi. From that moment on fewer and fewer Angolans have applied for asylum in Europe.

5. Push- and pull-factors

Around the millennium Angola was engaged in a civil war, had a high numbers of internally displaced persons relative to the total population and had a low ranking on the Human Development Index and a low life expectancy. These factors might be considered as the overriding push-factors to leave Angola. At first many of the Angolan respondents also mentioned the overall deprived situation in their country as a reason to leave. "People are dying on the street", "We have been in war for more than twenty years now" were some of the standard stories they told. But as the conversation lengthened and we came to speak about their individual reasons and motives to migrate, it turned out that most respondents belonged to the economical middle class, originating from the capital Luanda, or provincial capitals such as Benguela, Huambo, Malanje and Lubango. Apart from Huambo and Malanje, since the beginning of the nineties direct consequences of war had just hardly reached these cities. Consequently few of the respondents had suffered direct life-threatening situations during the war. Most of those the researcher spoke, reported therefore that they had not left Angola because of direct fear to be persecuted or killed. More or less six push-factors on a micro-level that are related to the civil war and the overall socially deprived situation in Angola can be identified.

Primarily fear of being conscripted for military service constituted an important reason wanting to leave Angola. There was a strong correlation between the intensified pressure to conscript for military service from 1998 onwards and the desire to leave the country. For male teenagers the possibility of having to serve in the Angolan army was very realistic. Serving in the army was dangerous and could last several years. This threat was for youngsters – as for their parents – a crucial reason for wanting to leave the country.

But fear of conscription for military service cannot be seen as the overriding push-factor. Another important second reason to leave Angola were the poor study facilities. Many respondents said that the meagre quality of Angola's universities and difficulties with entering higher education had pushed them to migrate to other countries. The bursaries for socialist countries that had been available in the eighties had disappeared after the fall of the Iron Curtain. Parents however still wanted their children to study on good universities outside Angola. Therefore they had started to send their children to universities in especially South-Africa and Namibia during the nineties. At a certain moment there were rumours that children could also live and study for free in certain European countries, so then they started sending their children to Europe.

The other four identified individual factors that had made Angolans leave their country were the high unemployment rate in Angola, poor and expansive housing conditions in especially Luanda, the desire to set up commercial activities in Europe and 'personal' reasons, such as family problems or the desire to see more of the world. It is difficult to quantify

which of the above mentioned push-factors was most important or of overriding importance to leave. In most instances a combination of push-factors made people leave.

A specific feature of Angolan migration – and especially why they ever started applying for asylum in Europe – is related to the migration process from Congo. Already since the eighties Congolese migrants had started to apply for asylum in European countries like France and Belgium on a considerable scale. Especially members of the ethnic group of the Bakongo had been going to Europe for reasons of trade. Because of cheap flight tickets and a less stringent border control they had preferred travelling via Angola to Europe. In the capital Luanda they had been welcomed by Angolese members of the Bakongo and returned Angolan refugees who had once lived in Congo as refugees. The Angolan Bakongo were inspired by the travels of their Congolese counterparts and started migrating to Europe as well.

From the conversations it has become evident that most respondents have migrated to the Netherlands because of a combination of push factors in Angola and pull-factors in the Netherlands. Although the Angolan community in the Netherlands prior to the migration wave since 1998 was limited, on the basis of the conversations with the migrants, it appears that still mainly news from this relatively small group had made fellow countrymen decide to travel to the Netherlands also. Back in Angola people heard from relatives and acquaintances who lived in the Netherlands that their lives were good and that they were studying. Migrants who returned from the Netherlands to Angola for holiday purposes were very positive about living in the Netherlands and soon their friends and relatives made plans to migrate. In that sense a process of ‘cumulative causation’ started. One could hear also positive stories about other European countries such as the United Kingdom, Germany, Belgium, but few of those stories were as positive as those of the Netherlands. Various respondents claimed that at a certain stage it was just ‘moda’ – fashionable – in several high schools in Luanda to set foot for ‘Holanda’. Before leaving, migrants reportedly sometimes did not even know anyone in the Netherlands. They had just heard general information in school or on the streets that the Netherlands was the place to go to. Primarily on the sole basis of the relatively ‘meagre’ information from friends and family that the Netherlands was “good”, middle-class parents sent their children to Europe and adults saved money themselves in order to follow their friends, family-members or vague acquaintances who communicated these positive claims.

Above mentioned push- and pull factors were derived from an analysis of the conversations that were held with Angolans and experts. The analysis of the files of the IND sketch a completely different picture of the background of Angolan migrants and their reasoning to leave their country. In the hearings most asylum seekers claimed that they came from a poor (rural) background and were transported to the Netherlands by an unknown or relatively unknown person who acted as a benefactor and guide. In most cases they claimed that they themselves had not decided where to travel to, but this was done by their guide. The fact that many asylum seekers during their asylum claim could not give any relevant specific information about their background and travel and the similarity of their stories are an indication that not all have told the truth during the hearings. Especially the resemblance of the information that migrants have given during the hearings gives the impression that they were somehow instructed before their hearing. This indication is underpinned by the fact that various Angolan respondents have told the researcher that they themselves and many other Angolan asylum seekers had not enlightened their true story during the hearings. Due to the possibility that unreliable information was given during the hearings, the researcher

has chosen not to use any information from these hearings to answer the research questions in this study.

6. Travelling to Europe

Travelling from Africa to Europe is not an easy task. Angola is situated in the south of Africa and thousands of miles from European soil. Virtually all respondents said that the option of travelling by land or sea had never seriously crossed their minds. It was considered to take too much time and to be far too dangerous. Therefore all respondents wanted to – and had – travelled by air. For this purpose just having an Angolan passport was not enough. A passport for Angolans was without any value if it did not have a visa. All EU-countries applied the same strict visa-regime for Angolan migrants and consequently, the most crucial hurdle to be taken by Angolans who wanted to migrate to Europe was to get hold of a visa.

During the conversations most respondents told that they had by and large arranged and planned their own trip to Europe. This means they had arranged – sometimes with ad-hoc help of others – their own passport, visa and flight ticket. Indeed, contrasting with one would expect on the basis of the literature study few respondents said they had used services of archetypal human smugglers who arranged and guided a complete trip to Europe.

For some respondents the strict visa requirements did not constitute much of a problem. They could quite easily get hold of a regularly obtained visa. If migrants had family members living in Europe, they could be invited by these family members who acted as a guarantor. Another tactic that was used to obtain regular visa was to join a group. If for instance a group of performers or a sports team were somehow permitted to travel to Europe, individuals of these groups sometimes (ab)used this permission and overstayed their visa.

Portugal was most frequently used as a ‘port of entrance’ to enter Europe with a regularly obtained short-term visa. Because of the traditionally considerable Angolan community in Portugal it was on the whole the most commonsensical route. But apart from that, most respondents also said that the Portuguese embassy was seen the most ‘easygoing’ embassy of all European embassies to arrange visas in a regular mode. Not only respondents had noted this, also (representatives of) the Dutch government and various other experts had the idea that Portugal was relatively ‘lenient’ with the issuing of visas to Angolans. This mildness can be explained by the fact that Portugal itself did not consider Angolan immigrants as a nuisance. Angolan immigrants spoke the Portuguese language and were therefore quickly integrated in Portuguese society. They usually did not apply for asylum and they did important work in the hardly regulated Portuguese labour market. Apart from that there was also an interest in allowing Angolans to travel to Portugal. As various experts noted a more stringent visa-regime might damage the good bilateral relationship between Portugal and the Angolan government.

But apart from travelling with regularly obtained visas, Angolans also migrated in an irregular mode. Some migrants used fake or look-alike (European) passports and sometimes adults presented themselves as parents of a certain child, when they in reality were accompanying someone else’s child. Most of the respondents who had not arranged a visa in a regular manner, however said they had used the services of middlemen – so-called ‘esquemas’ – who could somehow deliver official visas in an irregular mode. It is important to note that the term esquema does not exclusively refer to someone who arranges visas or helps in the process of migrating. The word esquema is used to name middlemen who arrange any ser-

vice; from a driver's licence or a housing plot, to a job or a shipment of cheap products. Some esquemas reportedly worked at strategic positions like in the Angolan government or at European embassies, but it was also possible they did not even have a formal job-description. People who just happened to know people who knew people who knew people (who knew people) who could somehow arrange visas could act as esquemas as well.

Many respondents informed the researcher that finding such an esquema in general did not pose an insurmountable problem. In the capital Luanda everyone seemed to know how and where to find these people. Various respondents claimed that they obtained their visa for free via their esquemas. Others claimed they bought their visa. The prices of visa that were sold by middlemen could vary from a few hundred dollars to two thousand dollars; it all depended who one knew. As a rule of thumb, one could say that the cheaper the visa was, the closer the buyer was to the actual 'source' who could deliver the visa.

It was not uncommon that parents or other family members financed the trip of younger migrants who wanted to escape conscription for military service or study in Europe. Older migrants who mainly wanted to go to Europe to search for work or possibilities to trade saved money themselves, or rented out or even sold their house in order to pay the trip. It was not a widespread practice that several persons saved money in order to let one person of the group migrate to Europe.

7. Informal society

We take a closer look to the Angolan society, in order to explain how the earlier mentioned esquemas could get hold of visa. Because of the long civil war it is not surprising that Angola for a long time was a country where the informal economy was of vast significance and corruption was endemic. In the nineties it was one of the most corrupt countries in the world and as in many other African societies, the 'unofficial' was of more importance than the 'official'. Just about anyone who could gain, earn, or win anything by bribing, being bribed or informally rendering services for friends or family members did this if he was in the position to do so. Angolans use a saying in this respect: *O cabrito come onde ele esta amarado*, or 'the goat eats wherever it is tied'. More than in the European context 'instrumentally-activated personal networks' were of crucial importance. Especially in situations of crisis it is in general important to have a network of contacts that can offer vital, but scarce goods or services in an informal way. In the Angola of the nineties one of such important services was the deliverance of visa.

Angolans who wanted to migrate therefore first of all tried to use their informal personal relationships with Angolan officials who might be able to use their position or their personal contacts to arrange visas in an informal mode via European embassies. According to various respondents, high-ranking Angolan public officials could also use a more formal method to arrange visas for friends or family members. They could apply for a visa for their friends or family members via a so-called *note verbale*. This is a formal request from the one government to the other government. In case diplomats or other government representatives need a visa to travel, it is common to request visas by means of such *notes verbales*. Obviously it is very difficult to estimate how broadly this method was used in reality, but one could argue that there was at least a large pool of potential esquemas who were in the position to issue *notes verbales* for their friends and familymembers. Angola has 30 Ministries with, apart from a minister and two or three vice-ministers, a range of directors, vice-directors and heads of units. All these high-ranking officials were in the position to write *notes verbales*.

Hence, knowing the right people and having access to them could clearly increase the chances to obtain a visa. But what could one do if one had no family members living in Europe, no group to join and no influential contacts in government? He was left with no solution but bribery. In other words; in the informal Angolan society, migrants without the right network to contact esquemas who could fix visa for free had few options but to turn to esquemas who sold visa. As mentioned before, in actual practice finding someone like that was according to my respondents not all that difficult.

A valid and legal visa has to be issued by a European embassy. How could esquemas arrange these visa? Most respondents claimed that some functionaries of European embassies actively co-operated in the visa-schemes. On their accounts employees of certain embassies were in other words corrupt and the middlemen knew where to find these employees. According to most respondents and experts, again, it was easiest to bribe officials who worked at the Portuguese embassy.

8. Transit in Europe

As mentioned earlier, most respondents have entered Europe via Portugal. No matter if they had travelled on a regularly obtained visa or on an irregularly obtained visa. The period of transit of Angolans in Portugal before they travelled to the Netherlands – or any other European country – could differ considerably. Roughly three types of ‘transit migrants’ in Portugal can be differentiated. The first group consisted of migrants who when they travelled from Angola to Portugal already had the idea in mind that they wanted to head on to a different European country. They normally stayed for a few days or weeks with relatives or friends in Portugal before travelling further. Sometimes they paid for the assistance, but for the most part they did not. Migrants without contacts in Portugal stayed in (informal) pensions. The second group consisted of migrants who had travelled to Portugal at a venture, mainly with the idea in mind to work in the informal Portuguese economy. From the end of the nineties onwards, illegal Angolans in Portugal however encountered stiff competition on the informal market from hard working, well educated and cheap Eastern European migrants. This competition had made some Angolans after having stayed in Portugal for a couple of weeks or even years travel to a different European country. Finally there was a third group of Angolans who had lived five years or longer in Portugal before travelling to another European country. Amongst others discrimination, low wages, poor chances on the labour market and long and costly procedures made them decide to try their luck somewhere else in Europe.

When analysing the Angolan population in Portugal, it stands out that Angolans – like migrants from any other nationality – hardly ever applied for asylum in Portugal. From 1998 to 2003 – the period in which 10.000 Angolans applied for asylum in the Netherlands – ‘only 150 Angolans applied for asylum in Portugal. Apart from the Netherlands many Angolans applied for asylum in countries like England, Germany, Switzerland or Belgium. That so few Angolans applied for asylum in Portugal is peculiar, since based on the social network theory one would expect migrants to apply for asylum in a country where they have many relatives or friends. The low number of asylum claims in Portugal is however explicable if one knows that the asylum policy in Portugal was not particularly attractive in comparison with other European countries. In general the type of reception was not appealing and Angolan asylum seekers had very little chances of being granted a status in Portugal. Some respondents and experts were convinced that the Portuguese desire to keep up good bilateral relations with the Angolan government caused the low acceptance rate. A large

percentage of the few Angolans that did apply for asylum in Portugal, turned out to be sent back via a so-called Dublin claim to Portugal after a failed asylum claim in another European country.

Travelling over land from Portugal to the Netherlands was in principle uncomplicated, since both Portugal and the Netherlands are members of the Schengen-treaty. This means that migrants in Portugal could easily travel via other Schengen-partners (Spain, France and Belgium) to the Netherlands. Some respondents said they had kept their passport with their valid visa with them during their journey; others had left it behind in Portugal. Most of them said they had not used any type of assistance during this stretch and simply travelled alone or with other migrants by bus or train. Some who were afraid to travel alone, or unaware of the easiness of travelling within Schengen-territory however had used some sort of assistance and for instance paid someone who drove them by car to the Netherlands. Again, the type of assistance that was used within Europe, can hardly be described as well organized archetypical human smuggling.

9. Applying for asylum

The asylum policy that was in place in the Netherlands around the millennium, had some features that were specifically attractive to Angolan asylum seekers. The most attractive feature was the fact that any Angolan who applied for asylum between 1998 and 2001 would not be sent back to Angola because of the insecure situation. In the meantime they could temporarily stay in the Netherlands and were taken care of by the Dutch authorities. For some years the Dutch asylum policy stated also explicitly that Angola lacked “adequate reception facilities” for children without family-members and that unaccompanied minors could therefore not be sent back either. They received a temporary status as well and during their stay they had the opportunity to learn the Dutch language, the option to study and the right to special housing. A third asset of the Dutch asylum policy was that procedures took on average very long. This was attractive in combination with the policy that asylum seekers could – under certain circumstances – receive a permanent status if a definitive decision on their request was not issued within three years.

Almost none of the respondents had known any of these advantages before they set foot for the Netherlands. Many said that they had just heard that the Netherlands was supposed to be ‘good’. Apart from this, they had no detailed knowledge. About the Netherlands itself, the asylum system, perceived weaknesses in the procedure, the living conditions, legal aspects, the social status of asylum seekers, sometimes even the word ‘asylum’- they knew very little to nothing. The first thing most respondents had done once in the Netherlands was to contact members from their social network. Only during those first days they became to know what being an Angolan migrant in the Netherlands meant. To the majority reality came as a surprise, not to say as a ‘shock’. Many of them said they had expected to arrive in a different Holanda. After arrival they noticed that asylum seekers lived a very sober life, had a low social status, that adults were only permitted to work on a very limited basis and that entering higher education proved to be difficult. The newly arrived migrants were given also all sorts of advices by their fellow countrymen what to tell during the hearings with the Immigration Services.

As noted before, many respondents were middle-class opportunity seeking migrants, rather than survival migrants. A middle-class Angolan who revealed his true background and motives to the Immigration Services, however had little chance to be granted a status. So on ar-

rival, new migrants were guided by fellow countrymen to tell certain specific stories about their background in order to better their chances of receiving a status. According to my respondents, it was for instance said to be an attractive option to present oneself as a street child with a (very) poor background. Claiming having fled from the province of Cabinda – where after the peace accord in 2001 continued rebellion and fighting was going on – was another strategy that could be used to increase the chances of being granted a (temporary) status. Various respondents claimed that both the entire asylum procedure and all tactics and strategies involved were completely new to them. But once in Europe they felt they had no other option but to ‘play the game’. This meant that many of them hoped to create higher chances for staying in the Netherlands by fine-tuning their personal history to the requirements the Immigration Services set for a status.

Apart from presenting oneself with a different background, another aspect of the fine-tuning strategy consisted of not stating what route one had travelled. Most migrants specifically wanted to apply for asylum in the Netherlands, because this was the country they had heard such positive stories about. If migrants however during the asylum application revealed the fact that they had entered Europe via Portugal, they would be sent back to Portugal in order to apply for asylum in that country. The Dublin convention states one has to apply for asylum in the European country of entry. An almost foolproof strategy for asylum seekers to avoid being sent back, was to hide their passport and state that an unknown guide had transported them into Europe via an unknown route. In this way Immigration Services had little to no chances of checking the travel route and uncovering their true identity. Again, most respondents told that only once they had arrived in the Netherlands they were told by others not to reveal their true route.

After having applied for asylum, for most migrants a period of waiting and insecurity about the outcome of the asylum procedure started. Fearful of losing their status as successful migrants, many of them said that they had not always communicated to their relatives in Angola that life in the Netherlands in reality was not all-positive. Some younger migrants had chosen not to inform their parents about the difficult situation they faced, since they did not want their parents to be concerned about their situation. Others mentioned the amount of money their parents had invested in their travel as a reason not to complain. Even migrants who returned to Angola were not always all clear and honest. The few migrants that did try to tell the truth were not always believed. Painting a realistic – sometimes negative – picture about life in Europe was simply not a welcome message. They were sometimes accused of “wanting to have all good for themselves”. By means of keeping silent about the difficulties and highlighting the benefits of living in Europe, the myth of a ‘good’ life abroad continued. The result was that although many migrants had not found what they were looking for more relatives, friends and acquaintances wanted – and did – travel to Holanda.

10. After the war

After the peace accord in Angola was signed in 2002, about 4.500 Angolans without a permanent status had to leave the Netherlands. They had roughly three options. Firstly they could leave the Netherlands and try their luck in another European or African country. Secondly they could try to stay illegal in the Netherlands, accepting the risk that they could be forced to repatriate once they were detected by the Dutch authorities. Thirdly they could return to Angola on a voluntary basis.

Compared to other asylum seekers in the Netherlands a considerable number of Angolan asylum seekers has chosen to return on a voluntary basis, either on their own or with the assistance of the International Organization for Migration (IOM). Except for the fact that many Angolans were threatened to be expelled from the Netherlands, various other factors have made that people decided to return. The civil war had ended and the economy boomed. Migrants sometimes missed their family members, their friends, or the Angolan culture. This meant that sometimes even migrants with a permanent status decided to return to Angola. Apart from IOM also various other actors – mostly Dutch and Angolan NGO's – have assisted the Angolan migrants before or during their process of (voluntary) return. But there were also parties that criticized or delayed the process of – especially forced – return migration, like representatives of the Angolan government and the Angolan diplomatic service in the Netherlands. Just as Angolan government officials have helped members of their social network to obtain visas, there are indications that Angolan government officials purposely delayed the issuing of laissez passers in order to prevent that their countrymen could be repatriated.

Once back in Angola returnees from the Netherlands encountered difficulties finding work. Many of them had not finished a study in the Netherlands and those who had, found out that their diploma's were useless in Angola. Above all they had to compete with well educated English speaking countrymen who had studied in for instance Namibia or South Africa. On return they had to rebuild their social network and accept that – as some respondents said – “lost several years of life”. But not all returnees were that negative; some said they looked back at a rich experience and that they had learned a lot.

11. Conclusion and discussion

The central questions in this book were why and how Angolan asylum seekers migrated to the Netherlands.

One could argue that a combination of facets on a micro-, meso- and macro-level has shaped the migration process. This means that the different approaches are not fundamentally incompatible; regarding most aspects of the Angolan migration process insights of the various theories complement each other. On a micro-level, most migrants turned out to be predominantly young people (men) from the middle class who had left Angola in order to try to escape conscription for military service and the desperate situation in Angola and to strive for a better future in Europe. The patrimonial corrupt Angolan society offered them few chances for succeeding in life and in Europe they hoped to be able to work, trade or study. The migrants could therefore be described as opportunity seeking migrants, rather than survival migrants. The pull to travel to the Netherlands was mainly based on the positive claims from persons within their social network; on a meso-level in other words. This means that most respondents were not ‘lured’ or sent to the Netherlands by human smugglers as is sometimes suggested in literature. Rather, misrepresenting and beautifying stories from their own friends and family members had attracted them. Before leaving Angola they in general had no or very little knowledge about living conditions in Europe or asylum policies and – procedures. This leads to the conclusion that the Dutch asylum policy has not directly ‘pulled’ Angolans to the Netherlands. Indirectly however, one could argue it did. Especially because none of the Angolans who applied for asylum in the Netherlands between 1998 and 2001 was sent back, this contributed to the image of the Netherlands being a ‘good’ destination country. On a macro-level, it has become clear that especially the bilat-

eral relations between Angola and Portugal and the Schengen-agreement have had a significant impact on shaping the Angolan migration process.

The study has given hardly any indications that in the Angolan migration process to the Netherlands 'archetypical' smuggling organisations have operated complete routes. Instead, the findings suggest that less organised types of assistance from within the social network were far more prevalent. For getting hold of valid travel documents, various ad-hoc strategies were used. In general potential migrants first tried to arrange visas via members of their social network and only if that failed they used ad-hoc assistance of middlemen. Paradoxically it seems that because of the informality and corruption, archetypal large-scale human smuggling organisations could never become 'big' in Angola. The country simply had the perfect 'infrastructure' for migrants to arrange travel documents themselves. Many of my respondents did not feel an urge to contact a 'professional' smuggler, since the civil war with all its side effects had taught them how to paddle their own canoe in the Angolan 'swamps' of wheeling and dealing. Arranging visas with the ad-hoc help of esquemas was 'business as usual', just as fixing a driver's licence or bribing a teacher to pass exams. Smugglers who wanted to operate a complete route from Angola to the Netherlands could therefore only establish a marginal customer market. Using human smugglers was thus restricted to those who did not have any knowledge about informal businesses or those who wanted to play it safe and did not dare to arrange the paperwork themselves or (have someone) travel alone. As a rule they flew on their own to Europe. Once in Europe – both during transit in Portugal and the first days in the Netherlands – migrants were first and foremost dependent on the assistance from their social network.

The Netherlands – like most EU-countries – have over the last years been confronted with less and less Angolan immigrants. This decrease seems a logical outcome, because since the end of the war important push factors have disappeared. Recruitment for military service has ceased and thanks to high oil prices the economy is booming. On the other hand one could argue that the reasons for the decrease of Angolan immigrants in the Netherlands are not that obvious at all. The war may have ended; still many push factors that existed in the nineties have not disappeared. Corruption is still endemic and therefore entering higher education remains problematic. Just a small percentage of the Angolan people directly benefits from the economical growth and a large percentage of Angolans is still unemployed. In the meantime a substantial Angolan community has been established in the Netherlands whose members might for a variety of reasons still claim that being a migrant in the Netherlands is 'good'. If the Angolan society does not change fundamentally, there might be a chance that Angolans head to the Netherlands again.

Bijlage I Topiclijst

Naam:

Geslacht:

Leeftijd:

Plaats v. herkomst:

Opleiding/werk:

Reden vlucht:

Route/wijze vervoer/grensovergang:

Gesmokkeld volgens 197a SR:

Prijs:

Wijze van betaling:

Alleen of in groep:

Wie heeft bepaald te vertrekken:

Hoe is evt. reisagent gevonden:

Honorering asielaanvraag:

Bijzonderheden:

Bijlage II Kaart van Angola

Literatuurlijst

Boeken, artikelen, rapporten

- Abusharaf, R.M. (2002)
Wanderings; Sudanese migrants and exiles in North America, New York: Cornell University Press
- ACVZ (2003)
Advies ACVZ met betrekking tot wijzigingen in het driejarenbeleid, de koppelingswet en verblijfsdocumenten, Den Haag: Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken
- Adaúta de Sousa, M.A. (2002, juni)
Angola country paper, paper gepresenteerd op de “International Conference on Poverty Reduction Strategy in Africa – A new imposed conditionality or a change for a meaningful development policy?”, Lusaka
- Adepojou, A. (1996)
 The link between Intra-continental and Inter-continental Migration in and from Africa, in: Adepojou, A. & Hammar, T. (eds.), *International Migration in and from Africa; dimensions, challenges and prospects*, PHRDA & CEIFO, Dakar: Imprimerie Saint-Paul, p. 13-38
- Adepojou, A. (2004)
 Trends in International Migration in and from Africa, in: Massey, D. S. & Taylor, J.E. (eds.), *International Migration; prospects and policies in a global market*, Oxford: Oxford University Press, p. 59-76
- Adogamhe, P. (2001)
 Transnational Economic Crimes and Corruption; a note on the Nigerian connection, *Nigerian Journal of International Affairs*, vol. 27, nr. 1/2, p. 1-35
- Adolf, S. (2005a)
 Met ladders naar Fort Europa, *NRC Handelsblad*, 1 oktober
- Adolf, S. (2005b)
 Marokko niet de grenspolitie van Europa; probleem van illegale migratie volgens Rabat niet eenzijdig op te lossen, *NRC Handelsblad*, 24 november
- Aina, T.A. (1996)
 Ties between Emigration and Destination Countries (Historical, Colonial and Cultural), in: Adepojou, A. & Hammar, T. (eds.), *International Migration in and from Africa; dimensions, challenges and prospects*, PHRDA & CEIFO, Dakar: Imprimerie Saint-Paul, p. 39-52
- Akinbingöl, Ö.F. (2003)
Knooppunt Istanbul; mensensmokkel via Turkije, Amsterdam: Meulenhoff
- Akokpari, J. K. (2000)
 Globalisation and Migration in Africa, *African Sociological Review*, vol. 4, (2), p. 72-92
- Akyempong, E. (2000)
 Africans in the Diaspora; The Diaspora and Africa, *African Affairs*, vol. 99, nr. 395, p. 183-215

Ambtsbericht (1998)

Aanvullend Ambtsbericht Angola, Den Haag: Directie Personenverkeer, Migratie- en Consulaire Zaken / Afdeling Asiel- en Migratiezaken, 30 juli

Ambtsbericht (1999)

Algemeen Ambtsbericht Angola, Den Haag: Directie Personenverkeer, Migratie- en Consulaire Zaken / Afdeling Asiel- en Migratiezaken, 2 juni

Ambtsbericht (2000)

Algemeen ambtsbericht Angola, Den Haag: Directie Personenverkeer, Migratie- en Vreemdelingenzaken i.o. Afdeling Asiel- en Migratiezaken, 26 juni

Ambtsbericht (2001)

Algemeen ambtsbericht Angola, Den Haag: Directie Personenverkeer, Migratie- en Consulaire Zaken / Afdeling Asiel- en Migratiezaken, 4 mei

Ambtsbericht (2002a)

Algemeen ambtsbericht Angola, Den Haag: Directie Personenverkeer, Migratie- en Consulaire Zaken / Afdeling Asiel- en Migratiezaken, 13 februari
[http://www.minbuza.nl/nl/actueel/ambtsberichten,2003/05/angola___situatie_in_verband_met_asielprocedures_x_13_02_02.html] (geraadpleegd september 2006)

Ambtsbericht (2002b)

Algemeen ambtsbericht Angola, Den Haag: Directie Personenverkeer, Migratie- en Vreemdelingenzaken i.o. Afdeling Asiel- en Migratiezaken, 27 augustus
[http://www.minbuza.nl/binaries/minbuza_core_pictures/pdf/c/c_89931.pdf] (geraadpleegd september 2006)

Ambtsbericht (2003)

Algemeen ambtsbericht Angola, Den Haag: Directie Personenverkeer, Migratie- en Vreemdelingenzaken i.o. Afdeling Asiel- en Migratiezaken, 31 oktober
[http://www.minbuza.nl/binaries/minbuza_doc/pdf/a/aab_angola_okt_2003.pdf] (geraadpleegd september 2006)

Ambtsbericht (2005)

Algemeen ambtsbericht Angola, Den Haag: Directie Personenverkeer, Migratie- en Vreemdelingenzaken i.o. Afdeling Asiel- en Migratiezaken, 29 december
[http://www.minbuza.nl/binaries/minbuza_doc/pdf/a/aab_angola_december_2005__logo_nieuw.pdf] (geraadpleegd september 2006)

Ammassari, S. (2005)

Migration and Development: new strategic outlooks and practical ways forward, the cases of Angola and Zambia, IOM Migration Research Series, nr. 21, Genève

Amnesty International (1999 a)

Annual report on Angola 1998
[<http://www.amnesty.org/ailib/aireport/ar98/afr12.htm>] (geraadpleegd september 2006)

Amnesty International (1999 b)

Angola Human Rights; the gateway to peace
[<http://web.amnesty.org/library/Index/engAFR120011999>] (geraadpleegd september 2006)

- Andreas P. (2001)
The transformation of migrants smuggling across the U.S.-Mexican Border, in: Kyle, D. & Koslowski, R. (eds.), *Global Human Smuggling; Comparative Perspectives*, Baltimore: John Hopkins University Press, p. 107-125
- Andrijasevic, R. (2004)
Trafficking in women and the politics of mobility in Europe, proefschrift, Universiteit Utrecht
- Angelo, M. (2002)
Obrigar crianças a mentir, *Jornal de Angola*, 6 november
- Angonoticias (2002)
Organização alerta para plano de repatriamento de angolanos na Holanda, 12 december [www.jornaldigital.com/imprimir.php?idnoticia=7437] (geraadpleegd november 2003)
- Angonoticias (2005a)
Cidadão angolano suicida-se na Holanda, 28 september [www.angonoticias.com/full_headlines.php?id=7161] (geraadpleegd oktober 2005)
- Angonoticias (2005b)
Governo Angolano diz que cidadãos são humilhados no Consulado de Portugal, 3 oktober [http://www.angonoticias.com/full_headlines.php?id=7200] (geraadpleegd maart 2006)
- Angonoticias (2005c)
Angola Press Agency; Foreign Ministry deplores Portugal Consulate's attitude, 4 oktober [http://www.angonoticias.com/full_headlines.php?id=7079>] (geraadpleegd maart 2006)
- Annan, K. (2006)
In Praise of Migration, *Wall Street Journal*, 5 juni
- Apostolado, O (2003)
Angolanos esterilizados na Holanda, 28 oktober
- Apostolado, O (2004a)
Expansão universitária não acompanha número de estudantes, 15 maart
- Apostolado, O (2004b)
Emigrantes angolanos criticam autoridades holandeses, 16 augustus
- AR (2003)
Visumverlening in Schengenverband, Algemene Rekenkamer (Kamerstukken II, 2003/2004, 29260), Den Haag
- Archavanitkul, K. & Guest, P. (1999)
Managing the flow of migration; regional approaches, Institute of population and social research, Nakhonpathom (Thailand), Mahidol University 1999, verwijzing in: Schloenhardt, A.. (2003) *Migrant Smuggling: Illegal Migration and organised crime in Australia and the Asia Region*, Leiden: Brill Publishers, p. 16
- Aronowitz, A. A. (2001)
Smuggling and trafficking in human beings; the phenomenon, the markets that drive it and the organisations that promote it, *European Journal on Criminal Policy and Research*, vol. 9, nr. 2, p. 163-195

- Auguste, B. G. (1998)
What's so New about Globalization?, *New Perspectives Quarterly*, vol. 15, nr. 1 (Winter), p. 16-20.
- Avci, G. (1999)
Immigrant Categories; the many sides of one coin?, *European Journal of Migration and Law*, vol. 1, nr. 2, p. 199-213
- Baganha, M. I. (1998)
Immigrant involvement in the informal economy; the Portuguese case, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 24, nr. 2, p. 367-385
- Baganha, M.I. & Góis, P. (1999)
Migrações internacionais de e para Portugal; o que sabemos e para onde vamos?, *Revista Crítica de Ciências Sociais*, nr. 52/53, p. 229-280
- Baganha, M.I. (2000)
Immigrants' social citizenship and labour market dynamics in Portugal, in: Bommes, M. & Geddes, A. (eds.), *Immigration and Welfare; Challenging the Borders of the Welfare State*, London: Routledge, p. 170-188
- Baganha, M.I. & Marques, J.C. (2001)
Imigração e política; o caso português, Lisboa: Fundação Luso-Americana
- Baganha, M.I., Ferrão, J. & Malheiros, J. (2002)
Os movimentos migratórios externos e a sua incidência no mercado de trabalho em Portugal, Estudos e Análises 14, Lisboa: Observatório do Emprego e Formação Profissional
- Banco de Portugal (2002)
Relatório de actividades, Lisboa
- Bank, R. (2000)
Europeanising the reception of asylum seekers; the opposite of welfare state policies, in: Bommes, M. & Geddes, A. (eds.), *Immigration and Welfare; Challenging the borders of the welfare state*, New York: Routledge, p. 148-169
- Barsky, R.F. (1994)
Constructing a Productive Other; discourse theory and the convention refugee hearing, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- Barsky, R.F. (1995)
Arguing the American Dream a la Canada; former soviet citizens' justification for their choice of host country, *Journal of Refugee Studies*, vol. 8, nr. 2, p. 125-141
- Bayart, J-F. (1993)
The State in Africa; the politics of the belly, New York: Longman Publishing
- Bax, P. (2004)
Addai Baffour houdt echt van Nederland, *NRC Handelsblad*, 13 februari
- Bax, P. (2005)
Hoe Moussa geld en geluk in Europa zocht, *NRC Handelsblad*, 5 december
- Becker, G. (1986)
The Economic Approach to Human Behaviour, in: Elster, J. (ed.), *Rational Choice*, New York: New York University Press, p. 108-123
- Bhabha, J. & Zard, M. (2006)
Smuggled or trafficked?, *Forced Migration Review*, nr. 25, p. 5-8

- Biernacki, P. & Waldorf, D. (1981)
Snowball Sampling; problems and techniques of chain referral sampling, *Sociological Methods and Research*, vol. 10, nr. 2, p. 141-163
- Bigo, D. (1998)
Frontiers and Security in the European Union; the illusion of migration control, in: Anderson, M. & Bort, E. (eds.), *The frontiers of Europe*, London/Washington DC: Pinter, p. 148-164
- Bijleveld, C.C.J.H & Taselaar, A.P. (2002)
Motieven van asielzoekers om naar Nederland te komen; verslag van een expert meeting, Den Haag: Ministerie van Justitie/WODC
- Bijleveld, C.C.J.H. & Siegel, D. (2001, september)
The emergence of new forms of human smuggling, paper gepresenteerd op de "1st Annual Meeting of the European Society of Criminology", Lausanne
- Bijleveld, C.C.J.H. (2006)
Methoden en Technieken van Onderzoek in de Criminologie, 2^e druk, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers
- Bilger, V., Hofmann, M. & Jandl, M. (2006)
Human Smuggling as a Transnational Service Industry; Evidence from Austria, *International Migration*, vol. 44, nr. 4, p. 59-93
- Birmingham, D. (1995)
Language is Power; regional politics in Angola, in: Hart K. & Lewis, J. (eds.), *Why Angola Matters*, African Studies Centre, London: Cambridge University & James Currey, p. 91-95
- Birmingham, D. (2002)
Angola, in: Chabal, P. (ed.), *A History of Postcolonial Lusophone Africa*, London: C. Hurst & Co., p. 137-184
- Bloch, A. (1999)
Carrying out a survey of refugees: some methodological considerations and guidelines, *Journal of Refugee Studies*, vol. 12, nr. 4, p. 367-383
- Bloemendaal, L. (1996)
Mensensmokkel in relatie tot Nederland in 1995, Zoetermeer: CRI
- Blommaert, J. (2001)
Investigating narrative inequality; African asylum seekers' stories in Belgium, *Discourse & Society*, vol. 12 (4), p. 413-449
- Böcker, A. & Havinga, T. (1997)
Asylum Migration to the European Union, Nijmegen: Institute for Sociology of Law
- Böcker, A. & Havinga, T. (1998)
Asylum Applications in the European Union; patterns and trends and the effects of policy measures, *Journal of Refugee Studies*, vol. 11, nr. 3, p. 245-267
- Böcker, A. & Havinga, T. (1999)
Country of asylum by choice or by chance; asylum seekers in Belgium, The Netherlands and the UK, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 25, nr. 1, p. 43-61

- Boer, M. den (1995)
Moving Between Bogus and Bona Fide; the policing of inclusion and exclusion in Europe, in: Miles, R. & Thränhardt, D. (eds.), *Migration and European Integration; The Dynamics of Inclusion and Exclusion*, London: Pinter, p. 92-111
- Bommeljé, S. (2003)
Kinderrechten en het Nederlandse vreemdelingenbeleid, Addendum bij: *Op-groeien in de lage landen, kinderrechten in Nederland*, Tweede rapport van het Kinderrechtencollectief over de implementatie van het VN-Verdrag inzake de Rechten van het Kind in Nederland, Defence for Children International Nederland
- Borjas, G.J. (1989)
Economic Theory and International Migration, *International Migration Review*, vol. 23, nr. 3, p. 457-485
- Bos, J.G. (1999)
Mensensmokkel; tussen misdaad en migratie, in: Bruijn, W.J. de, Jong, H.C. de, Pauwels, H., Voorhoeve, I.M. (red.) *Mensensmokkel naar Nederland; een bundel lezingen over mensensmokkel in relatie tot de bestrijding van (georganiseerde) criminaliteit*, Studiereeks Recherche, Den Haag: Elsevier, p. 37-44
- Bossema, W. (1988)
Angola; Landenreeks, Amsterdam/Den Haag: Koninklijk Instituut voor de Tropen/Novib
- Bovenkerk, F. (2003)
Taboe in de Criminologie, *Proces*, nr. 5, p. 242-253
- Bovenkerk, F., Siegel, D. & Zaitch, D. (2003)
Organized Crime and Ethnic Reputation Manipulation, *Crime, Law & social change*, vol. 39, nr. 1, p. 23-38
- Boyd, M. (1989)
Family and Personal Networks in International Migration; recent developments and new agendas, *International Migration Review*, vol. 23, nr. 3, Autumn 1989, p. 638-670
- Brants, C.H. & Brants, K.L.K. (1991)
De sociale constructie van fraude, Arnhem: Gouda Quint
- Brás, M. & Neto, V. (2004)
As coisas não estão fáceis no julgamento do “Caso INABE”; quem se apropriou, indevidamente, dos dois milhhões de dólares?, *A Capital*, 27 maart – 3 april
- Brennan, E.M. (1984)
Irregular Migration; Policy Responses in Africa and Asia, *International Migration Review*, vol. 18, nr. 3, p. 409-425
- Brink, van den O. & Hildebrand, H. (1996)
Omvang en aanpak van mensensmokkel, *Justitiële verkenningen*, jrg. 22, nr. 1, p. 83-94
- Brinkman, I. (2000)
Ways of Death; Accounts of terror from Angolan refugees in Namibia, Africa, vol. 70 (1), p. 1-24

- Brinkman, I. (2003, september)
Refugees on Routes; Congo/Zaire and the War in Northern Angola (1961-1974), paper gepresenteerd op het symposium "Angola on the move: Transport Routes, Communications, and History", Berlin
- Bruggeman, W. (1999)
 Mensensmokkel: onderschat en miskend!, in: Bruijn, W.J. de, Jong, H.C. de, Pauwels, H., Voorhoeve, I.M. (red.) *Mensensmokkel naar Nederland; een bundel lezingen over mensensmokkel in relatie tot de bestrijding van (georganiseerde) criminaliteit*, Studiereeks Recherche, Den Haag: Elsevier, p. 45-56
- Bunt, H. van de (1996)
 De definitie van georganiseerde criminaliteit, in: Bovenkerk (red.), *De georganiseerde criminaliteit in Nederland; het criminologisch onderzoek voor de parlementaire enquêtecommissie opsporingsmethoden in discussie*, Deventer: Gouda Quint
- Burgers, J. (1999)
 Illegale vreemdelingen en migratiebeleid, in: Burgers, J. & Engbersen, G. (red.), *De ongekende stad 1; illegale vreemdelingen in Rotterdam*, Amsterdam: Boom, p. 262-284
- Burgers, J. & Engbersen, G. (1999)
De ongekende stad 1; Illegale vreemdelingen in Rotterdam, Amsterdam: Boom
- Business Day (2005)
Angola's giant leap on world economic stage, 23 november
- Cain, A. (2002)
Angola 2001/2002, Key Development Issues and Aid in a Context of Peace, in: Tvedten, I. (ed.), Report R 2002: 8, Bergen: CMI
- Carling, J. (2001)
Aspiration and ability in international migration; Cape Verdean experiences of mobility and immobility, Thesis Department of Sociology and human Geography (5), University of Oslo
- Carneiro, R., Peixoto J., Soares, A.G., Costa, P.M., Murteira, S., Pereira S. & Sabina, C. (2005)
O tráfico de migrantes em Portugal; Perspectivas sociológicas, jurídicas e políticas, Lisboa: ACIME
- Carvalho, C. (2002)
 Mocho Connection, *Expresso*, 21 december
- Carvalho, C. (2003)
 Damba, o traficante, *Expresso*, 18 januari
- Castles, S. & Loughna, S. (2002, september)
Trends in Asylum Migration to Industrialised Countries: 1990-2001, paper gepresenteerd op de "UNU-Wider Conference on poverty, International Migration and Asylum", Helsinki
- Céu Esteves, M. de (1991)
Portugal, País de imigração, Instituto de Estudos para o Desenvolvimento, Lisboa: Tipografia Guerra
- Chabal, P. (1994)
Power in Africa; an Essay in Political Interpretation, reprint, London: MacMillan Press

- Chabal, P. & Daloz, J.-P. (1999)
Africa Works; disorder as political instrument, Oxford: James Currey
- Chatelard, G. (2002, september)
Iraqi forced migrants in Jordan; conditions, religious networks, and the smuggling of persons, paper gepresenteerd op de “UNU-Wider Conference on poverty, International Migration and Asylum”, Helsinki
- Chesang, G. (2005, januari)
The law does not matter: corruption and the politics of refugee protection in post- 1994 South Africa, paper gepresenteerd op de “9th Conference of the International Association of Forced Migration” Sao Paulo
- Chin, K.-L. (1999)
Smuggled Chinese; Clandestine Immigration to the United States, Philadelphia: Temple University Press
- Cilliers, J. & Dietrich, Ch. (eds.) (2000)
Angola's War Economy: The Role of Oil and Diamonds, Pretoria: South African Institute for Security Studies
- Cohen, L.E. & Felson, M. (1979)
Social change and crime rate trends : a routine activities approach, *American Sociological Review*, 44, p. 588-608
- Collyer, M. (2003)
Explaining Change in Established Migration Systems: The Movement of Algerians to France and the UK, Sussex Migration Working Paper nr. 16
- Collyer, M. (2004)
The Dublin Regulation; influences on asylum destinations and the exception of Algerians in the UK, *Journal of Refugee Studies*, vol. 17, nr. 4, p. 375-400
- Cordeiro A.D. & Silva, T. (2003)
Holanda acusada de forçar o repatriamento de angolanos, *Público*, 9 november
- Cornelius, W. A.. (1982)
Interviewing Undocumented Immigrants; Methodological Reflections Based on Fieldwork in Mexico and the U.S., *International Migration Review*, vol. 16, nr. 2, p. 378-411
- Cornish D.B. & Clarke, R.V. (eds.) (1986)
The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending, New York: Springer-Verlag
- Correia da Manhã 2004
Brasileiros controlavam rede de imigração ilegal, 23 maart
- CPR (1998)
Refugee Reception and Integration Guide, Lisboa: Conselho Português para os Refugiados
- CPR (2004)
Ação Solidária com os Refugiados, Lisboa: Conselho Português para os Refugiados
- Crawly, H. (1999)
Breaking Down the Barriers; a report on the conduct of asylum interviews at ports, London: Immigration Law Practicioners' Association

- Crepeau, F. & Jimenez, E. (2003, oktober)
Foreigners and the Right to Justice in the Aftermath of 9/11, Paper gepresenteerd op de “28th International Congress on Law & Mental Health”, Sydney
- Da Costa, J.M.B. (1996)
Exílio e asilo; a questão portuguesa 1974-1996, Lisboa: CEMRI
- Da Costa, A.B. & Baptista, I. (2002)
Migrações e os sem-abrigo, Brussel: FEANTSA
- De Carvalho, P. (2002)
Angola, Quanto tempo falta para amanhã?; reflexões sobre as crises política, económica e social, Oeiras: Celta Editora
- De Carvalho, P., Kajibanga, V. & Heimer, F.-W. (2003)
 Angola, in: Teferra, D. & Altbach, P.G. (eds.), *African Higher Education: an international reference handbook*, Bloomington: Indiana University Press, p.162-175
- Dejene, E. (2000)
 Ethiopiërs: band met land van herkomst blijft het fundament van bestaan, in: Kessel, I. van & Tellegen, N. (red.), *Afrikanen in Nederland*, Koninklijk Instituut voor de Tropen Amsterdam i.s.m. Afrika-Studiecentrum Leiden, p. 81-100
- Derks, A. (2000)
Combating trafficking in South-East Asia; a review of program and policy responses, Genève: IOM
- Dias Felner, R. (2003)
 Consulado em Lisboa passa 400 vistos por semana para Angola, *Público*, 22 februari
- Diego, B. (2003)
 Een kindertehuis voor niemand; Nederlandse hulp voor Angolese asielzoekers slaat de plank mis, *Zuidelijk Afrika*, nr. 4, p. 8-10
- Dijk, R. van, Rasing, T., Tellegen, N. & Binsbergen, W. van, (2000)
Een schijn van voodoo; Culturele achtergronden van de handel in Nigeriaanse meisjes voor de Nederlandse prostitutie: een verkenning, Leiden: Afrika Studiecentrum
- Di Nicola, A. (1999, september)
Trafficking in Immigrants; A European Perspective, paper gepresenteerd op “The Colloquium on Cross-border Crime in Europe”, Praha
- Direcção Nacional das Alfândegas (2003)
Boletim Informativo da Direcção Nacional das Alfândegas, Luanda
- Dirks, B. (2004)
 Via Zeebrugge opstomen naar het beloofde land, *De Volkskrant*, 5 oktober
- DNRI 2005
Mensensmokkel in beeld 2002-2003, Zoetermeer: Dienst Nationale Recherche Informatie, maart
- Doesschate, J.W. ten (1993)
Asielbeleid en Belangen; Het Nederlandse toelatingsbeleid ten aanzien van vluchtelingen in de jaren 1968-1982, Hilversum: Verloren
- Doomernik, J. (1998)
 Asielmigratie; problemen met regulering, *Justitiële Verkenningen*, jrg. 24, nr. 9, p. 8-18

- Doomernik, J. (2001)
Tussen daar en hier; van werving tot smokkel, *Tijdschrift voor Criminologie*, nr. 43-4, p. 331-339
- Doomernik J. & Kyle, D. (2004)
Introduction, *Journal of International Migration and Integration*, vol. 5, nr. 3, p. 265-272
- Doornbos, N. Kuijpers, A.M. & Shalmashi, K. (2001)
Vluchtelingen op doorreis naar een veilig land, KU Nijmegen: Centrum voor Migratierecht
- Doornbos, N. (2003a)
De Papieren asielzoeker; institutionele communicatie in de asielprocedure, KU Nijmegen: Instituut voor Rechtssociologie/Centrum voor Migratierecht
- Doornbos, N. (2003b)
Verwachtingen en ervaringen van asielaanvragers, in: Terlouw, A.B. (red.), *Binnen 48 uur; zorgvuldige behandeling van asielverzoeken?*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, p. 35-49
- Doornhein, L. & Dijkhoff, N. (1995)
Toevlucht zoeken in Nederland, WODC, Onderzoek en Beleid nr. 148, Arnhem: Gouda Quint
- Doornhein, L. (1996)
Reisbemiddeling voor asielzoekers, *Justitiële Verkenningen*, jrg. 22, nr. 1, p. 76-82
- Draulans, D. (2003)
Handelaar in oorlog, Amsterdam: Atlas
- Draulans, D. (2006)
Mevrouw wil blijven, *Knack*, 22 februari, p. 22-25
- Eaton, M. (1999)
Immigration in the 1990's; a study of the Portuguese labour market, *European Urban and Regional Studies*, vol. 6, nr. 4, p. 364- 370
- Ebonet 2002
Angola e Holanda divergem sobre imigrantes, 20 februari
[www.ebonet.net/canais/verprm.cfm?m_id=3522] (geraadpleegd februari 2004)
- Embaixada da República de Angola (1995)
Memorando sobre as manifestações de bolseiros angolanos, Lisboa: april
- Efionayi-Mäder, D., Chimienti, M., Dahinden, J. & Piguet, E. (2001)
Asyldestination Europa; eine geographie der asylbewegungen, Zürich: Seismo, verwijzing in: Doomernik J. & Kyle, D. (ed.) (2004), *Journal of International Migration and Integration*, vol. 5, nr. 3, p. 265-272 (p. 269)
- Ekpo, M.U. (1979)
Bureaucratic corruption in sub-Saharan Africa; Toward a Search for Causes and Consequences, Washington: University Press of America
- Elderhorst, C. & Venhorst, L. (2002)
AMA's; leeftijdsonderzoek bij alleenstaande minderjarige asielzoekers, Lelystad: AO BV

- Ellis, S. & MacGaffey, J. (1996)
 Research on sub-Saharan Africa's Unrecorded International Trade: Some Methodological and Conceptual Problems, *African Studies Review*, vol. 39, nr. 2, p. 19-40
- Engbersen, G. (1999)
 De illegale vreemdeling, in: Burgers, J. & Engbersen, G. (red.), *De ongekende stad 1; Illegale vreemdelingen in Rotterdam*, Amsterdam: Boom, p. 11-29
- Engbersen, G., Staring R., Van der Leun, J., De Boom, J., Van der Heijden, P. & Cruijff, M. (2002)
 Illegale vreemdelingen in Nederland; omvang, overkomst en uitzetting, Rotterdam: RISBO
- Engbersen, G. (2004)
 De muur rond de verzorgingsstaat; internationale migratie en sociale uitsluiting, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, vol. 31, afl.1, p. 20-37
- Entzinger, H. (2002)
Voorbij de multiculturele samenleving, Assen: Koninklijke Van Gorcum
- Eurlings, C. & Wijn, J. (2000)
 Mensensmokkelaar komt te makkelijk weg, *Trouw*, 19 oktober
- European Council (1992)
Resolution on Manifestly Unfounded Applications for Asylum, London, 30 november en 1 december
[\[www.refugeelawreader.org/462/Resolution_on_Manifestly_Unfounded_Applications_for_Asylum_The_Council_Conclusions_of_the_Meeting_of_the_Ministers_responsible_for_Immigration.pdf\]](http://www.refugeelawreader.org/462/Resolution_on_Manifestly_Unfounded_Applications_for_Asylum_The_Council_Conclusions_of_the_Meeting_of_the_Ministers_responsible_for_Immigration.pdf) (geraadpleegd oktober 2006)
- Eurostat & NIDI (2000)
Push and Pull factors of International Migration; a comparative report, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities
- Expresso (1994)
Zaireense connection, 19 februari
- Expresso (2002a)
Imigrantes moldavos detidos, 26 januari
- Expresso (2002b)
Tráfico de crianças, 21 december
- Expresso (2002c)
Aeroporto de Faro não controlou saídas entre 1998 e 2000, 28 december
- Expresso (2003a)
Aparece jovem aliciado por alegada rede pedófilia, 4 januari
- Expresso (2003b)
Tráfico de sonhos, 18 januari
- Expresso (2003c)
SEF detém falsários, 31 mei
- Expresso (2003d)
SEF deteve rede imigração, 20 augustus
- Expresso (2004)
Prisão para dono de bar de alterne, 30 oktober

- Fadayomi, O. (1996)
Brain drain and brain drain in Africa: Causes, dimensions and consequences. In: Adepou, A. and Hammar, T. (eds.) *International Migration in End from Africa: Dimensions, Challenges and Prospects Population, Human Resources and Development in Africa* (PHRDA): Dakar.
- Faber, W. (2002)
De macht over het stuur; onderzoek besturingssysteem aanpak mensensmokkel, Oss: Faber organisatievernieuwing
- Fawcett, J.T. (1989)
Networks, Linkages, and Migration Systems, *International Migration Review*, vol. 23, nr.3, 1989, p. 671-680
- Fischel de Andrade, J.H. & Marcolini, A. (2002)
Brazil's Refugee Act: model refugee law for Latin America?, *Forced Migration Review*, nr. 12, p. 37-39
- Florin, F. (1996)
Asiel en Mensensmokkel, *Justitiële Verkenningen*, jrg. 22, nr. 1, p. 68-75
- Francisco, T. & Brás, M. (2002)
Cazenga: mais falsificadores por metro quadrado que charcos e lagoas, *A Capital*, 7-14 december, p. 8
- Friedman, T.L. (2005)
The world is flat; a brief history of the globalized world in the twenty-first century, London: Penguin Books
- Frynas, J.G. & Wood, G. (2001)
Oil and War in Angola, *Review of African Political Economy*, nr. 90, p. 587-606
- Gammeltoft, P. (2002)
Remittances and other financial flows to developing countries, *International Migration*, vol. 40, nr. 5, p. 181-211
- Gandoulou, J.D. (1984)
Entre Paris et Baongo, Paris: CCI-Centre Georges Pompidou, heruitgave in 1989 als *Coeur de la Sape; mœurs et aventures de Congolais à Paris*, Paris: L'Harmatann
- Garson, J-P. (1992)
Migration and interdependence; the migration system between France and Africa, in: Kritz, M. Lim, L.L. & Zlotnik, H. (eds.), *International Migration Systems; a global approach*, Oxford: Clarendon Press, p. 80-93
- Garztecki, M. (2003)
Angola; recent history, in: Murison, K. (ed.), *Africa South of the Sahara*, 32nd edition, Surrey: The Gresham Press, p. 34-40
- Gemert, F. van (1998)
Ieder voor zich; kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens, Amsterdam: Het Spinhuis
- Gibney, M.J. & Hansen, R. (2005)
Immigration and Asylum; from 1900 to the present, Santa Barbara: ABC-CLIO
- Gilbert, A. & Koser, K.. (2006)
Coming to the UK; what do asylum-seekers know about the UK before arrival?, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 32, nr. 7, p. 1209-1225

- Girling, J. (1996)
Interpreting Development; Capitalism, Democracy and the Middle Class in Thailand, Ithaca: Southeast Asia Program Cornell University
- Ghosh, B. (1998)
Huddled Masses and Uncertain Shores; insights into irregular migration, Den Haag: IOM/Kluwer
- Global Witness (2002)
All the Presidents men, London: Global Witness
[<http://www.globalwitness.org/reports/show.php/en.00002.html>] (geraadpleegd september 2006)
- Godfroid, D. & Vinckx, Y. (1999)
Mensensmokkel, Amsterdam: Meulenhoff
- Gould, D.J. (1980)
Bureaucratic Corruption and underdevelopment in the Third World; the case of Zaïre, New York: Pergamon Press
- Grinberg, L. & Grinberg R. (1999)
Psychoanalytic Perspectives on Migration and Exile, New Haven; Yale University Press, verwijzing in: Chin, K-L., *Smuggled Chinese; Clandestine Immigration to the United States*, Philidelphia: Temple University Press, 1999, p. 22
- Grütters, C. (2004)
Dynamiek van de asielrechtspleging, *Proces*, nr. 2, p. 79-89
- Gurak, D.T. & Caces, F. (1992)
Migration Networks and the Shaping of Migration Systems, in: Kritz, M., Lim, L.L. & Zlotnik, H. (eds.), *International Migration Systems; a global approach*, Oxford: Clarendon Press, p. 150-176
- Gusmaroli, D. (2003)
Child smuggler Damba turned my sun into a slave, *Evening Standard (London)*, 14 januari
- Haar, G. ter (1998)
Halfway to paradise; African Christians in Europe, Cardiff: Cardiff Academic Press
- Haar, G. ter (2000)
Afrikanen in Nederland; een inleiding, in: Kessel, I. van & Tellegen, N. (red.), *Afrikanen in Nederland*, Amsterdam/Leiden: Koninklijk Instituut voor de Tropen i.s.m. Afrika-Studiecentrum, p. 11-42
- Hagan, F.E. (1993)
Research Methods in Criminal Justice and Criminology, third edition, New York: Macmillan Publishing Company
- Hailbronner, K. (2000)
Immigration and Asylum Law and Policy of the European Union, Den Haag: Kluwer Law International
- Hammar, T. (1992)
Laws and Policies Regulating population movements; a European perspective, in: Kritz, M., Lim, L.L. & Zlotnik, H. (eds.), *International Migration Systems; a global approach*, Oxford: Clarendon Press, p. 245-262
- Hansen, A. (1981)
Refugee Dynamics; Angolans in Zambia 1966 to 1972, *International Migration Review*, vol. 15, nr. 1, p. 175-194

- Heelsum, A. van & T. Hessels (2006)
Afrikanen uit Angola, DR Congo, Ethiopië, Eritrea, Nigeria en Sudan in Nederland; een profiel, Den Haag: Ministerie van Justitie
- Heide, L. van der (2004)
Hollanddoop voor Chinezen, *NRC Handelsblad*, 2 september
- Heijden, P. van der, Gils, G. van, Cruijff, M. & Hessen, D. (2006)
Een schatting van het aantal in Nederland verblijvende illegale vreemdelingen in 2005, Den Haag: Ministerie van Justitie/WODC
- Henriques, J.P. (2003)
Portas semifechadas para os angolanos, *Público*, 28 oktober
- Herman, E. (2006)
Migration as a Family Business : The role of personal networks in the mobility phase of migration, *International Migration*, vol. 44, nr. 4, p. 191-230
- Hesseling, R. & Taselaar, A. (2001)
Asiëlmigratie en mensensmokkel, *Tijdschrift voor Criminologie*, nr. 43-4, p. 340-349
- Hodges, T. (2001)
Angola from Afro-Stalinism to Petro-Diamond Capitalism, Oxford: The International African Institute
- Hodges, T. (2004)
Angola: anatomy of an oil state (first published as *Angola from Afro-Stalinism to Petro-Diamond Capitalism*), second enlarged edition, Oxford: The International African Institute
- Holthausen, J. (2004)
Terug naar Angola; AMA's of gelukzoekers?, *Het Parool*, 16 maart
- Hovy, B. (1993)
Asylum Migration in Europe; patterns, determinants and the role of East-West movements, in: R. King (ed.), *The News Geography of European Migrations*, Londen/New York: Belhaven Press, p. 207-227
- HRW (1999)
Angola Unravels; The Rise and Fall of the Lusaka Peace Process, New York: Human Rights Watch
[<http://www.hrw.org/reports/1999/angola/>] (geraadpleegd september 2006)
- HRW (2003)
Forgotten Fighters; child soldiers in Angola, New York: Human Rights Watch, vol. 15, nr. 10 (A), april
[<http://www.hrw.org/reports/2003/angola0403/Angola0403.pdf>] (geraadpleegd september 2006)
- HRW (2004)
Some Transparency, No Accountability; the use of oil revenue in Angola and its impact on human rights, New York: Human Rights Watch, vol. 16, nr. 1 (A), januari
[<http://www.hrw.org/reports/2004/angola0104/angola0104.pdf>] (geraadpleegd september 2006)
- Huberts, L.W.J.C. & Nelen, J.M. (2005)
Corruptie in het Nederlandse Openbaar Bestuur; omvang, aard en afdoening, Utrecht: Lemma

- Hughes, J. (2003)
Economy, in: Africa South of the Sahara 2003, Murison, K. (ed.), *Africa South of the Sahara*, 32nd edition, Surrey: The Gresham Press, p. 40-51
- Huisman, W., Huikeshoven, M., Bunt, H. van de, Wijk, J. van, Meijer, A.D., Boelens, G., Jagt, M. & Spijkerman, J. (2003)
De zwakste schakel; criminaliteitsbeeldanalyse Nederlandse netwerken, logistieke processen van georganiseerde criminaliteit, Amsterdam: Vrije Universiteit/Politie Amsterdam-Amstelland
- Hulshof, M., Ridder, L. de & Krooneman, P. (1992)
Asielzoekers in Nederland, Amsterdam: Instituut voor sociale geografie & Centrum Migratie Onderzoek
- IAM (2001)
Dreigingsbeeld Mensensmokkel, Informatie en Analysecentrum Mensensmokkel, Zeist: Kerckebosch
- IAM (2002)
Mensensmokkel in beeld 2000-2001, Informatie en Analysecentrum Mensensmokkel, Zeist: Kerckebosch
- ICMPD (1999)
The Relationship between Organised crime and Trafficking in Aliens, Study prepared by the Secretariat of the Budapest Group, International Centre for Migration Policy Development, Wien, juni
- IND (2002)
Informatiefolder Visum kort verblijf in Nederland, Immigratie en Naturalisatiedienst, Den Haag
- INDIAC (2000a)
Asielinstroom uit de Kaukasus en de Russische Federatie, Informatie- en Analysecentrum IND, Den Haag
- INDIAC (2000b)
Asielinstroom uit Zuidoost-Azië, Informatie- en Analysecentrum IND, Den Haag
- INDIAC (2000c)
Mensensmokkel en reisroutes uit Irak en Afghanistan, Informatie- en Analysecentrum IND, Den Haag
- INDIAC (2001)
Langs gebaande omwegen; migratie risico-analyse West-Afrika, Informatie- en Analysecentrum IND, Den Haag
- INE (2000)
Inquérito sobre a disposição e capacidade no pagamento dos serviços sociais básicos, Instituto Nacional de Estatística, Luanda: UNICEF & Wereldbank
- IOM (1994)
Transit Migration in Bulgaria, International Organization for Migration, Budapest: IOM Migration Information Programme
- IOM (1995a)
Transit Migration in Turkey, International Organization for Migration, Genève: Migration Information Programme

IOM (1995b)

Transit Migration in the Russian Federation, International Organization for Migration, Genève: Migration Information Programme

IOM (1997)

Trafficking in migrants, Quarterly Bulletin, nr. 16, p. 1

IOM (2001)

Away from Azerbaijan, destination Europe; study of migration motives, routes and methods, International Organization for Migration, Genève

IOM (2002)

Pilot Project: prepared return; phase I, profile analysis of Angolans in the Netherlands, International Organization for Migration, Den Haag

IOM (2003a)

Pilot Project: prepared return; phase II, Angola; needs assessment and opportunities in Luanda, International Organization for Migration, Den Haag

IOM (2003b)

The next stop is....study on transit migration in Azerbaijan, International Organization for Migration, Genève

IOM (2006a)

Remittances to least developed countries (LDCS); issues, policies, practices and enhancing development impact, International Organization for Migration, Genève

IOM (2006b)

Returning to Angola; research into the determinant factors for return of Angolans from the Netherlands, International Organization for Migration, Research report, Den Haag

ISS 2003

Angola country profile, Institute for Security Studies, Pretoria
[<http://www.iss.co.za/AF/profiles/Angola/Population.html>] (geraadpleegd september 2006)

Jacobson, K., & Landau, L.B. (2003)

Researching Refugees; some methodological and ethical considerations in social science and forced migration, Forced Migration Working Paper series nr. 2, Forced Migration Studies Programme, Johannesburg: University of Witswatersrand

Jager, I. (2002)

Samen alleen: een kwalitatief onderzoek naar de sociale netwerken van Angolese am's en de steun die zij hieruit verkrijgen, scriptie faculteit psychologie, Universiteit Groningen

Jenkins, P., Robson, P. & Cain A. (2002)

Local responses to globalization and peripheralization in Luanda, Angola, *Environment & Urbanization*, vol. 14, nr. 1, p. 115-127

Joly, D. & Suhrke, A. A. (2004)

A new paradigm for the European Asylum regime, in: Massey, D. S. & Taylor, J.E. (eds.), *International Migration; prospects and policies in a global market*, Oxford: Oxford University Press, p. 295-317

Jordan, B. & Düvell, F. (2002)

Irregular Migration; the dilemma's of transnational mobility, Cheltenham: Edward Elgar

- Jornal de Angola (2003a)
Tráfico de drogas amedronta 5 mil angolanos no Rio, 6 mei
- Jornal de Angola (2003b)
Holanda pode repatriar 4.500 angolanos, 28 augustus
- Jornal de Angola (2003c)
Crianças ilegais na Holanda não são parte do tráfico, 12 september
- Jornal de Angola (2003d)
Governos de Luanda e Amsterdão discutem repatriamento de angolanos, 26 september
- Jornal de Angola (2003e)
Deputado preocupado com situação de angolanos no exílio, 13 oktober
- Jornal de Angola (2005)
Chefe da diplomacia lusa garante estar normalizada atribuição de vistos em Luanda, 21 september
- José, J.S., Walle, K. & Correia, S. (2002)
WP4 Care arrangements in immigrant families, National report: Portugal, SOC-CARE project report 4.4, European Commission 5th Framework Programme
- Kassoma, A. (2004)
Associação solidariza-se com emigrantes angolanos na Holanda, *Jornal de Angola*, 4 juni
- Kapuscinski, R. (1987)
Another day of life, (reprint 1976), London: Pan Books
- Kauffmann, A. (2006)
Remigratie en ontwikkeling; bestaansopbouw van teruggekeerde jonge asielzoeker in Luanda (Angola), Master Thesis in Ontwikkelingsstudies, Universiteit Nijmegen
- Kellen, J. van der (2005)
A investigação do auxílio a imigração ilegal e criminalidade conexa – a experiência do Serviço de Estrangeiros e Fronteiras, Socius Working paper nr. 5, SOCIUS, Universidade Técnica de Lisboa
- Kessel, I. van & Tellegen, N. (2000)
Afrikanen in Nederland, Koninklijk Instituut voor de Tropen Amsterdam i.s.m. Afrika-Studiecentrum Leiden.
- Kerres, M. (2005)
Visa doen Joschka Fischer verbleken, *NRC Handelsblad*, 26 februari
- Kleemans, E. R. & Bienen M.E.I. (2001)
Van Slangenkop tot vriendendienst; een analyse van tien opsporingsonderzoeken naar mensensmokkel, *Tijdschrift voor Criminologie*, nr. 43-4, p. 350-359
- Kleemans, E.R., Bienen, M.E.I. & Bunt, H.G. van der (2002)
Georganiseerde criminaliteit in Nederland; tweede rapportage op basis van de WODC-monitor, Den Haag/Meppel: WODC/Boom juridische uitgevers
- Kmar (2003)
Rapport identiteitsfraude en (reis)documenten, Koninklijke Marechaussee, Den Haag
- Korf, D.J., Vliet, E. van, Knotter, J. & Wouters, M. (2005)
Tippelen na de zone; straatprostitutie en verborgen prostitutie in Amsterdam, Amsterdam: Rozenberg Publishers

- Koser, K. (1997)
Social Networks and the Asylum Cycle; the case of Iranians in the Netherlands, *International Migration Review*, vol. 31, nr. 3, p. 591-611
- Koser, K. (1998)
Out of the Frying Pan and Into the Fire; a case study of illegality amongst asylum seekers, in: Koser, K. & Lutz, H. (eds.), *The New Migration in Europe; social constructions and social realities*, New York: Palgrave
- Koser, K. (2000)
Asylum Policies, Trafficking and Vulnerability, *International Migration*, vol. 38, nr. 3, p. 91-109
- Koser, K. (2001)
New Approaches to Asylum?, *International Migration*, vol. 39, nr. 6, p. 85-102.
- Koser, K. (2002)
From refugees to transnational communities, in: Al-Ali, N. & Koser, K. (eds.), *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home*, London: Routledge, p. 138-152
- Koser, K. & Pinkerton, Ch. (2002)
The social networks of asylum seekers and the dissemination of information about countries of first origin, Home Office Findings nr. 165, London: Home Office
- Koslowski, R. (2001)
Economic Globalization, Human Smuggling, and Global Governance, in: Kyle, D. & Koslowski, R. (eds.), *Global human smuggling; comparative perspectives*, Baltimore: John Hopkins University Press, p. 337-358
- Kpundeh, S. J. (1995)
Politics and Corruption in Africa; a case study of Sierra Leone, Lanham, MD: University Press of America
- Kritz, M.M. & Keely, C.B. (1981)
Introduction, in: Kritz, M.M., Keely, C.B. & Tomasi, S.M. (eds.), *Global Trends in Migration*, New York: The Center of Migration Studies, p. xiii-xxxi
- Kritz, M.M. & Zlotnik, H. (1992)
Global interactions: migration systems, processes, and policies, in: Kritz, M. M., Lim, L.L. & Zlotnik, H. (eds.), *International Migration Systems; a global approach*, Oxford: Clarendon Press, p. 1-16
- Kromhout, M. & San, M. van (2003)
Schimmige Werelden; nieuwe etnische groepen en jeugdcriminaliteit, Den Haag: Ministerie van Justitie/WODC
- Kung, C. J. (2000)
Supporting the snakeheads: human smuggling from China and the 1996 amendment to the U.S. Statutory definition of "refugee", *The Journal of Criminal Law & Criminology*, vol. 90, nr. 4, p. 1271-1316
- Kunz, E.F. (1981)
Exile and Resettlement: refugee theory, *International Migration Review*, vol. 15, nr. 1, p. 42-51
- Kyle, D. & Koslowski, R. (2001)
Global human smuggling; comparative perspectives, Baltimore: John Hopkins University Press

- Laczko, F. (2004)
Opening Up Legal Channels for Temporary Migration; a way to reduce human smuggling?, *Journal of International Migration and Integration*, vol. 5, nr. 3, p. 343-360
- Lange, Y. (2000)
Een makkelijk visum in Marokko, *NRC Handelsblad*, 26 oktober
- Lanting, B. (2005)
De grondwet gaat niet over drugsbeleid, *De Volkskrant*, 6 mei
- Lavenex, S. & Uçarer, E.M. (2004)
The external dimension of Europeanization; the Case of Immigration Policies, *Cooperation and Conflict*, vol. 29, nr. 4, p. 417-443
- Lebert, J.M. (1999)
Negotiating Angolan-ness in diaspora, thesis for the degree of Master of Arts, Graduate Programme in Anthropology, York University Toronto
- Lee, M. (2005)
Human trade and the criminalization of irregular migration, *International Journal of the Sociology of Law*, vol. 33, nr. 1, p. 1-15
- Leenders, M. (2004)
Als we hier met milde hand optreden, is het hek van de dam; emotie als strategie in het asieldebat 1938-1999, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, vol. 31, afl. 1, p. 61-79
- Leun, J. van der (1999)
Illegaliteit en Criminaliteit, in: Burgers, J. & Engbersen, G. (red.), *De ongekende stad 1; Illegale vreemdelingen in Rotterdam*, Amsterdam: Boom, p. 190-218
- Leun, J. van der (2003)
Looking for loopholes; processes of incorporation of illegal immigrants in the Netherlands, Amsterdam: Amsterdam University Press
- Liempt, I. van (2004)
De sociale organisatie van mensensmokkel; het beeld van mensensmokkel als grootschalige georganiseerde misdaad genuanceerd, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, vol. 31, afl. 1, p. 38-60
- Liempt, I. van & Doornik, J. (2006)
Migrant's agency in the smuggling process; The perspectives of smuggled migrants in the Netherlands', *International Migration*, vol 44, nr. 4, p. 165-190
- Liempt, I. Van (2007)
Navigating Borders.; Inside perspectives on the process of human smuggling into the Netherlands, Amsterdam: AUP
- Loescher, G. (1992)
Refugee movements and international security, Adelphi papers 268, London: Brassey's for International Institute for Strategic Studies
- Lozowski, W. (1999)
Leeftijdsonderzoek bij alleenstaande minderjarige asielzoekers; over de nieuwe onderzoeksmethode en de werkinstructie, *Nieuwsbrief Asiel- en Vluchtelingenrecht*, juni, p. 348-361

- Lukombo, J.P. (1997)
Comunidades e instituições comunitárias em Angola na perspectiva do pós-guerra: O caso das populações de origem Bakongo “regressadas” da ex-República do Zaïre e fixadas tecido peri-urbano luandense, Ngola, *Revista de estudos Sociais (Luanda)*, Janeiro-Dezembro, 1;1, p. 251-278
- Luyin, F.J. (1998)
Een visum in China is snel geregeld als je maar betaalt, *NRC Handelsblad*, 13 maart
- Luyendijk, J. (2000)
Poort naar de welvaart; Egyptenaren kopen legale visa voor Nederland, *NRC Handelsblad*, 14 oktober
- Maas, M. (2006)
Balkenende strijkt laatste plooiën glad in Indonesië, *De Volkskrant*, 10 april
- MacGaffey, J. & Bazenguissa-Ganga, R. (2000)
Congo-Paris; Transnational trades on the margins of the law, African Issues, Oxford: James Currey
- Machado, F.L. (1994)
Luso-Africanos em Portugal; nas margens da etnicidade, *Sociologia – Problemas e Práticas*, nr. 16, p. 111-134
- Machado, F.L. (1997)
Contornos e especificidades da imigração em Portugal, *Sociologia – Problemas e Práticas*, nr. 24, p. 9-44
- Mahony, H. (2005)
EU plans centralised visa system, Euobserver.com, 10 januari, [<http://euobserver.com/?aid=18085&sid=22>] (geraadpleegd januari 2005)
- Maier, K. (1996)
Angola: Promises and Lies, Rivonia: William Waterman Publications
- Malaquias, A. (2001a)
Making War & Lots of Money; the political economy of protracted conflict in Angola, *Review of African Political Economy*, nr. 90, p. 521-536
- Malaquias, A. (2001b)
Diamonds are a guerrilla’s best friend; the impact of illicit wealth on insurgency strategy, *Third World Quarterly*, vol. 22, nr. 3, p. 311-325
- Malheiros, J.M. & Baganha, M.I. (2001)
Imigração ilegal em Portugal; padrões emergentes em inícios do séc. XXI, Janus, Anuário de Relações Exteriores. Lisboa: Público e Universidade Autónoma de Lisboa, p. 190-191
- Malheiros, J.M. (2002)
Portugal seeks balance of emigration, immigration, *Migration Information Source*, [<http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=77>] (geraadpleegd september 2006)
- Malheiros, J.M. & Vala, F. (2004)
Immigration and City Change; the Lisbon metropolis at the turn of the twentieth century, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 30, nr. 6, november, p. 1065-1086

- Marques, S. (2002)
 Ilegais amotinam-se em Madrid, *Ebonet*, printversie 8 mei
 [www.ebonet.net/canais/verprn.cfm?m_id=4610] (geraadpleegd november
 2004)
- Massey, D.S. (1990)
 Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration, *Population Index*, vol. 56, nr. 1, p. 3-26
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J.E. (1993)
 Theories of International Migration; A Review and Appraisal, *Population and Development Review*, vol. 19, nr. 3, p. 431-468
- Mateus, E. (2001)
 Autoridades angolanos recusam-se a receber nacionais ameaçados de serem expatriados da Holanda, *Ebonet*, 4 december
 [www.ebonet.net/canais/verprn.cfm?m_id=2539] (geraadpleegd februari 2003)
- Matias, N.C. (2002)
 Os angolanos em Portugal: Emigração, identidades, integração, Parijs: EHESS
- McDowell, Ch. (1996)
A Tamil Asylum Diaspora; Sri Lankan migration, settlement and politics in Switzerland, Oxford: Berhan books
- McGill, C. (2004)
Levende Lading; seks slaven en migratie, Rijswijk: Elmar
- McNeill jr., D. (1999)
 Angola call to duty is, "Hey, you!", *International Herald Tribune*, 21 januari
- Mitchell, J.C. (1969)
 The concept and use of social networks, in: Mitchell, J.C. (ed.), *Social Networks in Urban Situations; analyses of personal relationships in central African towns*, Manchester: Manchester University Press
- Meeus, T.J. (2000)
 Top Chinese smokkelaars blootgelegd; nog geen arrestaties, *NRC Handelsblad*, 2 september
- Mendes de Gusmão, N.M.M. (2004)
Os Filhos da África em Portugal; antropologia, multiculturalidade e educação, Lisboa: Imprensa de ciências sociais
- Milonga, S. (2001)
Portugal Imigração Lusófona, ebonet
 [www.ebonet.net/milonga/ver.cfm?m_id=192] (geraadpleegd september 2006)
- Minnaar, A. & Houghes M. (1996)
Who goes there? Perspectives on clandestine migration an illegal aliens in southern Africa, Pretoria: HRSC Publishers
- Miquel, V. (2004)
 Estrangeiros têm maior facilidade de obter B.I. e Passaporte Nacional; Luanda e Bengo são as 'portas de cavalo', *O Independente*, 3 april

- Mohogu, M. (2000)
Kongolezen: gemeenschapsvorming door organisaties, in: Kessel, I. van & Tellegen, N. (red.), *Afrikanen in Nederland*, Amsterdam/Leiden, Koninklijk Instituut voor de Tropen Amsterdam i.s.m. Afrika-Studiecentrum, p. 147-163
- Mohogu, M. (2006)
African Remittance Markets in the Netherlands, Den Haag: Cordaid & Mindanda Research & Consulting
- Moleman, H. (2002)
Angolese jongeren zien Nederland als paradijs, *De Volkskrant*, 2 juli
- Morrison, J. (1998)
The Cost of Survival. The Trafficking of Refugees to the UK, London: The British Refugee Council
- Morrison, J. & Crosland, B. (2001)
The Trafficking and Smuggling of Refugees; the end game in European Asylum policy?, New Issues in Refugee Research, Working paper nr. 39, UNHCR, Genève
- Mullan, B. (1989)
The impact of social networks on the occupational status of migrants, *International migration*, vol. 27, nr. 1, p. 69-87
- Nelen, H. (2003)
Integriteit in publieke functies; het Centraal Registratiepunt Integriteitschendingen van de gemeente Amsterdam doorgelicht, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers
- Nelen, H. & Nieuwendijk, A. (2003)
Geen ABC; Analyse van rijksrechercheonderzoeken naar ambtelijke en bestuurlijke corruptie, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers
- Neumayer, E. (2004)
Asylum destination choice; What Makes Some West European Countries More Attractive Than Others?, *European Union Politics*, vol. 5, nr. 2, p. 155-180
- Neumayer, E. (2005a)
Unequal access to foreign space; How states use visa restrictions to regulate mobility in a globalised world, Department of Geography and Environment, London school of Economics and Political Science
[<http://www.lse.ac.uk/collections/geographyAndEnvironment/whosWho/profiles/neumayer/pdf/Visarestrictionsarticle.pdf>] (geraadpleegd september 2006)
- Neumayer, E. (2005b)
Bogus Refugees? The Determinants of Asylum Migration to Western Europe, *International Studies Quarterly*, vol. 49, nr. 3, p. 389-409
- Newitt, M. (1981)
Portugal in Africa; the last hundred years, London: C. Hurst & Co
- Nicholson, B. (2002, september)
Economic migration and asylum; a case for rethinking immigration policies, paper gepresenteerd op de "UNU-Wider Conference on poverty, International Migration and Asylum", Helsinki

- Nortje, P. (2003)
32 Battalion; the inside story of South Africa's elite fighting unit, Capetown: Zebra Press
- NRC Handelsblad (1997)
 Misdragingen van Nederlandse VN'ers, 6 september
- NRC Handelsblad (2001)
Corruptie op ambassades, 11 september
- NRC Handelsblad (2006)
Dodenroute over zee uit Mauritanië; zeker 1.200 drenkelingen, 22 maart
- Øien, C. (2006)
 Transnational networks of care: Angolan children in fosterage in Portugal, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 29 (6), p. 1104-1117
- Olde Monnikhof, M. & Tillaart H. van den (2003)
 Alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland; Ama-beleid en amainstroom in Nederland en andere EU-landen, alsmede de deelname van ama's aan het Nederlandse onderwijs, Nijmegen: ITS
- Olivier de Sardan, J.-P. (1999a)
 African corruption in the context of globalization, in: Fardon, R., Binsbergen, W. van & Dijk, R. van (eds.), *Modernity on a shoestring; dimensions of globalization, consumption and development in Africa and beyond*, Leiden/London: EIDOS, p. 247-268
- Olivier de Sardan, J.-P. (1999b)
 A moral economy of corruption in Africa?, *Journal of Modern African Studies*, vol. 37, nr. 1, p. 25-52
- Openbaar Ministerie 1996
Plan van aanpak Mensensmokkel, Rotterdam: Landelijk Officier van Justitie Mensensmokkel
- Papadopoulou, A. (2004)
 Smuggling into Europe: Transit Migrants in Greece, *Journal of Refugee Studies*, vol. 17, nr. 2, p. 167-184
- Parool, Het (1997)
Illegale stikken in ruim van schip uit Afrika, 5 maart
- Parool, Het (2004)
Celstraf Papa Wemba voor mensensmokkel, 17 november
- Parool, Het (2005)
Speletjes Telstar spoorloos, 24 december
- Pastore, F., Monzini, P. & Sciortino, G. (2006)
 Schengen's Soft Underbelly? Irregular migration and human smuggling across land and sea borders to Italy, *International Migration*, vol. 44, nr. 4, p. 95-119
- Pearce, J. (2005)
 An outbreak of peace; Angola's situation of confusion, Claremont: David Philip
- Peeters, M.G.P (2007)
 Compensatie en erkenning voor werknemers met asbestziekten tussen 1978 en 2005; een rechtssociologisch onderzoek, Nijmegen: Wolf Legal Publishers

- Peixoto, J. (2002)
Strong market, weak state; the case of recent foreign immigration in Portugal, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 28, nr. 3, p. 483-497
- Pélissier, R. (2003)
Angola; physical and social geography, in: Murison, K. (ed.), *Africa South of the Sahara*, 32nd edition, Surrey: The Gresham Press, p. 3
- Penninx, R., Schoorl, J. & Praag, C.A. van (1994)
The impact of international migration on receiving countries; the case of the Netherlands, NIDI report nr. 37, Den Haag: NIDI
- Pepetela, (1985)
O Cão e os Caluandas, 5^e druk, Lisboa: Dom Quixote
- Pieters, B. (2005, oktober)
Veranderende strafwetgeving mensensmokkel en gevolgen voor opsporing en vervolging, paper gepresenteerd op het seminar "Mensensmokkel en georganiseerde misdaad CIROC", Amsterdam
[<http://dare.ubn.kun.nl:8080/bitstream/2066/20379/1/verastmee.pdf>] (geraadpleegd september 2006)
- Pinxteren, G. van (2005)
Meneer Zhao wil naar Europa, *NRC Handelsblad*, 22 januari
- Portella, C. (2001)
Imigrantes da Europa de Leste, Janus, Anuário de Relações Exteriores. Lisboa: Público e Universidade Autónoma de Lisboa, p. 184-185
- Portes, A. (1997)
Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities, *International Migration Review*, vol. 31, nr. 4, p. 799-825
- Portugal Diário (2003)
Angolanos e Senegaleses mestres a fasificar documentos, 26 juli
- Portugal Diário (2004)
Actividade criminosa: casar para legalizar imigrantes ilegais, 11 februari
- Possídonio, D. (2001)
Descendentes de angolanos e luso-angolanos na área metropolitana de Lisboa ; inserção geográfica e social, mestrado Faculdade de Letras, Universidade de Lisboa
- Posthumus, B. & Yohannes, H. (1998)
Een mythe ontploft; zwarte broeders zijn ongewenste vreemdelingen geworden, *Zuidelijk Afrika*, jrg. 2, nr. 3
[http://www.niza.nl/nl/zam/year2_nr3/habtom.htm] (geraadpleegd oktober 2006)
- Posthumus, B. (2003)
Angola Landendenreeks, Amsterdam/Den Haag: KIT Publishers / Novib
- Powell, W.W. (1990)
Neither Market, nor Hierarchy; Network Forms of Organization, *Research in Organizational Behaviour*, vol. 12, p. 295-336
- Pratas, F. (1997)
Expo 98; mercado de escravos, *Grande Reportagem*, maio, p. 42-48
- Público (2005)
Suspensos quatro funcionários do consulado de Portugal em Luanda, 15 juni

- Ratelband, K. (2000)
Nederlanders in West-Afrika 1600-1650, Zutphen: Walburg Pers
- Renout, F. (2002)
 Die jongens nemen hun cultuur mee naar Nederland, *Algemeen Dagblad*, 31 januari
- Reek, E. W.A. van den & Hussein, A.I. (2003)
Somaliërs op doorreis; verhuisgedrag van Nederlandse Somaliërs naar Engeland, Wetenschapswinkel Universiteit Tilburg
- Riccio, B. (2002)
 Senegal is our home; the anchored nature of Senegalese transnational networks, in: Al-Ali, N. & Koser, K. (eds.), *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home*, London: Routledge, p. 68-83
- Richmond, A.H. (1994)
Global Apartheid; refugees, racism and the New World Order, Toronto: Oxford University Press
- Richmond, A.H. (1998)
 Sociological Theories of International Migration: the case of refugees, *Current Sociology*, vol. 36, nr. 2, p. 7-25
- Rijken, C.R.J.J. (2000)
 Van asielzoekster tot prostituee; de aanpak van handel in Nigeriaanse alleenstaande minderjarige asielzoeksters, *Nemesis*, nr. 1, p. 4-11.
- Robinson, V. & Segrott, J. (2002)
Understanding the decision-making of asylum seekers, London: Home Office Research
- Robson, P. & Roque, S. (2001)
Here in the city there is nothing left over for lending a hand, ADRA & DW, Amsterdam: SSP
- Rocha Trindade, M.B. (2001)
História da imigração em Portugal (II), Janus, Anuário de Relações Exteriores, Lisboa: Público e Universidade Autónoma de Lisboa, p. 172-173
- RSI (1993)
Relatório de Segurança Interna, Ministério da Administração Interna, Lisboa
- Rubin, H.J. & Rubin, I.S. (1995)
Qualitative Interviewing; the art of hearing data, Thousand Oaks, CA: Sage
- Sahlins, M. (1972)
Stone age economics, London: Travistock Publications
- Salih, R. (2002)
 Shifting meanings of 'home': consumption and identity in Moroccan woman's transnational practices between Italy and Morocco, in: Al-Ali, N. & Koser, K. (eds.), *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home*, London: Routledge, p. 51-67
- Salt, J. & Stein, J. (1997)
 Migration as a Business; the case of trafficking, *International Migration*, vol. 35, nr. 4, p. 467-491

- Salt, J. (2000)
Trafficking and Human Smuggling; a European perspective, *International Migration*, vol. 38, nr. 3, p. 31-55
- Salt, J. & Hogarth, J. (2000)
Part 1 Migrant trafficking and smuggling in Europe: A review of the evidence, in: Lackzo, F. & Thompson D. (eds.), *Migrant trafficking and human smuggling in Europe, A review of the evidence with case studies from Hungary, Poland and Ukraine*. Genève: International Organization for Migration
- Salt, J. (2005)
Current Trends in International Migration in Europe, Council of Europe, nr. 14, CDMG (2), Brussel
- SAMAH (2004)
De ama-campussen te Vught en Deelen; een terugblik door SAMAH op een jaar opvang van ama's in Nederland, Amsterdam
- Santel, B. (1995)
Loss of Control; the build-up of a European migration and asylum regime, in: Miles, R. & Thränhardt, D. (eds.), *Migration and European Integration; The Dynamics of Inclusion and Exclusion*, London: Pinter, p. 75-91
- Sassen, S. (1988)
The mobility of labor and capital: a study in international investment and labor flow, New York: Cambridge University Press
- Sassen, S. (1999)
Beyond Sovereignty; de-facto transnationalism in immigration policy, *European Journal of Migration and Law*, nr. 1, p. 177-198
- Savona, E., Di Nicola, A. & Da Col, G. (1996)
Dynamics of migration and crime in Europe: new patterns of an old nexus, Transcrime Working paper nr. 8, Bologna
- Scheffer, T. (1998)
Übergänge von Wort und Schrift; zur Genese und Gestaltung von Anhörungsprotokollen im Asylverfahren, *Zeitschrift für Soziologie*, vol. 19 (2), p. 230-265
- Schloenhardt, A. (2003)
Migrant Smuggling: Illegal Migration and organised crime in Australia and the Asia Region, Leiden: Brill Publishers
- Schuttevaer (1998)
Zeevaart ontdoet zich in zes jaar van 91 verstekelingen, Schuttevaer, 12 maart [http://www.schuttevaer.nl/Archief/0298/zeevaart_verstekelingen.htm] (ge raadpleegd november 2004)
- Seibert, G. (1999)
Comrades, Clients and Cousins; colonialism, socialism and democratization in São Tomé and Príncipe, Leiden: CNWS & Leiden University
- Sinclair, M.R. (1999)
I know a place that is softer than this...; emerging migrant communities in South Africa, *International Migration*, vol. 37, nr. 2, p. 465-481
- Simon, D. (2001)
The Bitter Harvest of War; continuing social and humanitarian dislocation in Angola, *Review of African Political Economy*, vol. 28, nr. 90, p. 503-520

- SIPRI (1994)
Yearbook 1994, Stockholm International Peace Research Institute
[\[http://users.erols.com/mwhite28/warstat3.htm\]](http://users.erols.com/mwhite28/warstat3.htm) (geraadpleegd september 2006)
- Skeldon, R. (2000)
 Trafficking: A perspective from Asia, *International Migration*, vol. 38, nr. 3, p. 7-30
- Slobbe, D.F & Kuijpers, M.M.C (1999)
Verhoging van de strafmaat op mensensmokkel, Internationaal Politie Instituut Twente, Universiteit Twente
- Smale, M. (2002)
 Kaboel-Calais, NRC handelsblad, 28 december
- Soetjipto, A. (2002)
 The Battle against Corruption in the Context of a Developing Country; the Case of Indonesia, in: Fijnaut, C. & Huberts, L.. (eds.), *Corruption, Integrity and Law Enforcement*, Den Haag: Kluwer Law International, p. 59-71
- Solomon, H. (2003)
Of myths and migration; illegal immigration into South Africa, Pretoria: Unisa Press
- Sorensen, N.N. (2004a)
The Development Dimension of Migrant Remittances, IOM Working paper series, nr. 1
- Sorensen, N.N. (2004b)
Migrant Remittances as a Development Tool; the case of Morocco, IOM Working papers series, nr. 2
- SOS-Racismo (2002)
A Imigração em Portugal, Lisboa: SOS-Racismo
- Soudijn, M.R. J. (2001)
 Gijzeling; een onderbelichte kant bij mensensmokkel van Chinezen, *Tijdschrift voor Criminologie*, nr. 43-4, p. 360-366
- Soudijn, M.R.J. (2006)
Chinese Human Smuggling in Transit, Proefschrift, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers
- Sousa Ferreira, E. de & Rato, H. (2000)
Economia e imigrantes, Oeiras: Editora Celta
- Spaan, W. (1994)
 Taikongs and Calos; The Role of Middlemen and Brokers in Javanese International Migration, *International Migration Review*, vol. 28, nr. 1, p. 93-113
- Spencer, T. (2004)
 Mexican Migrant-Smuggling; a cross-border cottage industry, *Journal of International Migration and Integration*, vol. 5, nr. 3, p. 295-320
- Spijkerboer, T.P. (2000)
Gender and Refugee Status, Aldershot: Ashgate/Dartmouth
- Spijkerboer, T.P. & Vermeulen, B.P. (2005)
Vluchtelingenrecht, Nijmegen: Ars Aequi
- Staatscourant (2001)
 16 juli, nr. 134

- Staatscourant (2002)
19 december, nr. 245
- Staatscourant (2003)
30 december, nr. 251
- Stalker, P. (1993)
The work of strangers; a survey of international labour migration, Genève: International Labour Organisation
- Staring, R. (1999)
Migratiescenario's; de overkomst van illegale migranten, in: Burgers, J. & Engbersen, G. (red.), *De ongekende stad 1; illegale vreemdelingen in Rotterdam*, Amsterdam: Boom, p. 54-87
- Staring, R. (2001)
Reizen onder regie; het migratieproces van illegale Turken in Nederland, Amsterdam: Het Spinhuis
- Staring, R. (2004)
Facilitating the Arrival of Illegal Immigrants in the Netherlands; irregular chain migration versus smuggling chains, *Journal of International Migration and Integration*, vol. 5, nr. 3, p. 273-294
- Staring, R., Engbersen, G., Moerland, H., Lange, N. de, Verburg, D., Vermeulen E. & Weltevrede, A. (2005)
De sociale organisatie van mensensmokkel, Zeist: Kerckebosch
- Stark, O. & Tyler, J.E. (1989)
Relative deprivation and international migration, *Demography*, vol. 26, nr. 1, p. 1-14
- Stockwell, J. (1978)
In search of Enemies, a CIA story, New York: W.W. Norton & Company Inc.
- Strooij, H. (2000)
Eilanden aan de Maas: de Kaapverdische gemeenschap van Rotterdam, in: Kessel, I. van & Tellegen, N. (red.), *Afrikanen in Nederland*, Amsterdam/Leiden, Koninklijk Instituut voor de Tropen i.s.m. Afrika-Studiecentrum, p. 43-60
- Sumata, C. (2002, september)
Risk aversion, international migration and remittances; Congolese refugees and asylum seekers in western countries, paper gepresenteerd op de "UNU-Wider Conference on poverty, International Migration and Asylum", Helsinki
- Swart, B. (1997)
Criminalisering van migratie, *Recht en Kritiek*, jrg. 23, nr. 4, p. 357-382
- Taylor, J.E. (2004)
Remittances, Savings, and Development in Migrant-Sending Areas, in: Massey, D. S. & Taylor, J.E. (eds.), *International Migration; prospects and policies in a global market*, Oxford: Oxford University Press, p. 157-173
- Teitelbaum, M.S. (1984)
Immigration, Refugees and Foreign Policy, *International Organization*, vol. 38, nr. 3, p. 429-450

Terre des Hommes (1999)

Een nationaal onderzoek naar de handel in Nigeriaanse meisjes naar Nederland
[http://www.terredeshommes.nl/filelibrary/handel_in_nigeriaanse_meisjes_engels.1999.pdf#search=%22Handel%20in%20Nigeriaanse%20meisjes%22] (geraadpleegd september 2006)

Thijssen, W. (1999)

Vermist maar niet gemist, *De Volkskrant*, 20 maart

Tijd, De (2006)

Dossier Papa Wemba spoorloos bij Buitenlandse Zaken, 30 maart

Toronto Star (1999)

Corruption at Canadian Embassies investigated, 1 april

Transparency International (2003)

Global Corruption Report 2003, Berlin
[<http://www.transparency.org/publications/gcr>] (geraadpleegd september 2006)

Tremlett, G. & Hopkins, N. (2002)

Sold into Slavery; scandal of children smuggled into Britain, *The Guardian*, 14 december

Trouw (1994)

CDA staat alleen met eerherstel Nederlandse grens PvdA'er Van Traa: waanzin ten top, 25 maart

Trouw (2001)

Welles-nietes rond vermeende corruptie ambassade, 18 juli

Trouw (2004)

Verstekeling geïdentificeerd, 8 juli

Trouw (2006)

Ruim elfhonderd doden in Angola door cholera, 10 mei

UCAH (1995)

Internally displaced persons in Angola, Luanda: The United Nations Humanitarian Assistance Coordination Unit

UNDP (1997)

Human Development Report 1997, United Nations Development Programme
[http://hdr.undp.org/reports/view_reports.cfm?type=1] (geraadpleegd september 2006)

UNDP (2001)

Human Development Report 2001, United Nations Development Programme
[http://hdr.undp.org/reports/view_reports.cfm?type=1] (geraadpleegd september 2006)

UNDP (2005)

Human Development Report 2005, United Nations Development Programme
[http://hdr.undp.org/reports/view_reports.cfm?type=1] (geraadpleegd september 2006)

UNHCR (1999)

Background paper on refugees and asylum seekers from Angola, United Nations High Commissioner for the Refugees, Centre for Documentation and Research, Genève

UNHCR (2000)

The State of the World's Refugees, United Nations High Commissioner for the Refugees, Oxford: Oxford University Press

UNHCR (2001a)

Trends in Unaccompanied and Separated Children Seeking Asylum in Europe 2000, United Nations High Commissioner for the Refugees, Genève.

UNHCR (2001b)

Asylum applications in industrialized countries 1980-1999, United Nations High Commissioner for the Refugees, Genève

UNHCR (2002a)

Statistical Yearbook 2002; Country data sheet The Netherlands, United Nations High Commissioner for the Refugees, Genève

UNHCR (2002b)

Statistical Yearbook 2002, Country data sheet Brazil, United Nations High Commissioner for the Refugees, Genève

UNHCR 2003

Asylum Applications lodged in Industrialized Countries; levels and trends, 2000-2002, United Nations High Commissioner for the Refugees, Genève

UNHCR (2004a)

Statistical Yearbook 2002, Country data sheet "Angola", United Nations High Commissioner for the Refugees, Genève

UNHCR (2004b)

UNHCR position on return of rejected asylum seekers to Angola, United Nations High Commissioner for the Refugees, Genève

UNHCR (2004c)

Statistical Yearbook 2004, Country sheet "South Africa", United Nations High Commissioner for the Refugees, Genève

U.S. Department of State (2003)

Country Report on Human Rights Practices 2002 – Angola, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor
[<http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2002/18167.htm>] (geraadpleegd september 2006)

Van Hear, N. (2002)

Sustaining Societies Under Strain; remittances as a form of transnational exchange in Sri Lanka and Ghana, in: Al-Ali & Koser (ed.), *New Approaches to Migration; transnational communities and the transformation of home*, London: Routledge, p. 202-223

Väyrynen, R. (2002, september)

Illegal Immigration, human trafficking, and the organized crime, paper gepresenteerd op de "UNU-Wider Conference on poverty, International Migration and Asylum", Helsinki

Veen, R. van der (2002)

Afrika; van koude oorlog naar de 21ste eeuw, Amsterdam: KIT Publishers

Vermaat, E. (2000)

Het Criminele Web; de globalisering van de misdaad: drugs, mensensmokkel, prostitutie, Utrecht: De Banier

- Vermeulen, B. (2006)
De oorlog, een overgeboekt vliegtuig, alles is confusão, *NRC Handelsblad*, 8 februari
- Vletter, F. de (2002)
Promoting the urban micro-enterprise sector in Angola, Luanda: IOM/UNDP
- Volkskrant, De (1999)
Kamp voor Kosovaren nu opvang asielzoekers, 17 augustus
- Volkskrant, De (2006)
Offensief in Afrika tegen illegalen op weg naar Canarische Eilanden, *De Volkskrant*, 23 mei
- Voz da America (2002)
Jovens angolanos ficam no Canada, 29 juli
- Voz da America (2004)
Corrupção na educação está à vista, só responsáveis não vêem, 28 januari
- Wallerstein, I. & Hopkins, T.K. (1977)
Patterns of Development of the Modern World-System, *Review*, vol. 1, nr. 2, p. 111-145
- Warburton, J. (2001)
Corruption as a social process; from dyads to networks, in: Larmour, P. & Wolanin, N. (eds.), *Corruption and anti-corruption*, Canberra: Asia Pacific Press
- Warmbir, S. (2001)
Diplomat bribed colleague, *Chicago Sun – Times*, 7 april
- Watters, J.K. & Biernacki, P. (1989)
Targeted sampling; options for the study of hidden populations, *Social Problems*, nr. 36, p. 416-430
- Weiner, M. (1997)
The Global Migration Crisis; challenge to states and to human rights, New York: Harper Collins
- Widgren, J. (1989)
Asylum Seekers in Europe in the Context of South-North Movements, *International Migration Review*, vol. 23, nr. 3, p. 599-605
- Winden, B. van der (1996)
A family of the Musseque; survival and development in postwar Angola, Oxford: WorldView Publishing
- Winter, H.B. (2000)
Het Nederlandse beleid voor alleenstaande minderjarige vreemdelingen: toetssteen voor ons beschavingspeil of goed voor aanzuigende werking?, *Ars Aequi*, jrg. 49, nr. 5, p. 82-88
- Wijk, J. van (2003)
Tussen Wal en Schip; verstekelingen en illegale migratie, *Proces*, jrg. 82, nr.6, p. 285-293
- Wijk, J. van (2005a)
Beter een verre vriend dan een goede buur; de situatie van terugkerende Angolese vluchtelingen uit de eigen regio, in: Blad, J. (ed.), *Rijzende sterren in het veiligheidsonderzoek*, OMV, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, p. 47-62

- Wijk, J. van (2005b)
Dutch 'safe zone' in Angola, *Forced Migration Review*, p. 32
- Wijk, J. van (2006)
Vermiste AMA's, *CIROC nieuwsbrief*, jrg. 6, nr. 1, maart
- Wilzing, J. (1999)
Ter Inleiding, in: Bruijn, W.J. de, Jong, H.C. de, Pauwels, H., Voorhoeve, I.M. (red.) *Mensensmokkel naar Nederland; een bundel lezingen over mensensmokkel in relatie tot de bestrijding van (georganiseerde) criminaliteit*, Studiereeks Recherche, Den Haag: Elsevier, p. 3-9
- Wit, H. de (2002)
Jeugdige asielzoekers verdwijnen in het niets, *Het Parool*, 13 augustus
- World Bank 2003
CRS in the Oil Sector in Angola: World Bank Technical Assistance Study, [http://siteresources.worldbank.org/INT/PSD/Resources/Angola/Angola_CS_R_Report_-_FINAL3.pdf] (geraadpleegd september 2006)
- World Bank 2004
World Bank, Doing business
[<http://www.doingbusiness.org/>] (geraadpleegd november 2004)
- Yahia, F. & Bouchiba, S. (2004)
Detentie op opvang? Het verblijf van AMA's op de campus te Vught, *Proces*, jrg. 83, nr. 2, p. 61-68
- Yohannes, H. (2000)
Eritreërs: natievorming op de vlucht, in: Kessel, I. van & Tellegen, N. (red.), *Afrikanen in Nederland*, Amsterdam/Leiden: Koninklijk Instituut voor de Tropen i.s.m. Afrika-Studiecentrum, p. 101-116
- Zaïtch, D. (2001)
Traquetos: Colombians involved in the cocaine business in the Netherlands, Amsterdam: Bureau Grafische Producties UVA
- Zhang, S. & Chin, K.-L. (2002)
Enter the Dragon: inside Chinese Human Smuggling Organizations, *Criminology*, vol. 40, nr. 4, p. 737-767
- Zetter, R., Griffiths, D., Ferretti, S. & Pearl, M. (2003)
An assessment of the impact of asylum policies in Europe 1990-2000, London: Home Office Research
- Zolberg, A. (1981)
International Migration in political perspective, in: Kritz, M.M., Keely, C.B. & Tomasi, S.M. (eds.), *Global Trends in Migration*, New York: The Center of Migration Studies, p. 3-27
- Zolberg, A. (1989)
The Next Waves; migration theory for a changing world, *International Migration*, vol. 23, nr. 3, 403-430
- Zuidervaat, B. (2006)
Ama-smokkel is al jaren groot probleem, *Trouw*, 27 april

Parlementaire stukken

Handelingen II, 1995/96, 15 mei, nr. 29, p. 5548-5560

Handelingen II, 2001/02, 20 november 2001, nr. 25, p. 17998-1802

Handelingen II 2003/04, 16 juni 2004, nr. 82, p. 5381-5385

Kamerstukken I, 1995/96, 24269, nr. 293a

Kamerstukken II 1994/95, 24269, nr. 3

Kamerstukken II 1995/96, 24072, nr. 16

Kamerstukken II 1995/96, 24269, nr. 5

Kamerstukken II, 1998/99, 19 637, nr. 451

Kamerstukken II, 1998/99, 19 637, nr. 461

Kamerstukken II, 1999/00, 27 062, nr. 2

Kamerstukken II, 2000/01, 19637, nr. 567

Kamerstukken II, 2001/02, 27 204, nr. 17

Kamerstukken II, 2002/03, 27 204, nr. 18

Kamerstukken II 2003/04, 19637, nr. 847

Kamerstukken II 2003/04, 29291. nr. 1-4

Nederlandse jurisprudentie

Rechtbank Groningen, 3 april 1997, NJ 1997/394

Rechtbank Almelo, 8 februari 2000, LJN: AA4881, zaaknummer 08/24509-99

Rechtbank Zutphen, 17 december 2002, LJN: AF2607, zaaknummer 06/060296-02

Rechtbank Den Haag, zittingsplaats Middelburg, 10 mei 2004, LJN: AP3522, AWB 04/16060

Rechtbank Den Haag, zittingsplaats Amsterdam, 24 november 2004, LJN: AS2870, AWB 04/48798, 04/48795

Rechtbank Den Haag, zittingsplaats Arnhem, juli 2005, LJN: AU2798, AWB 05/646418

Rechtbank Den Haag, zittingsplaats 's-Hertogenbosch, 7 juli 2006, LJN: AY4058, AWB 05/54800

Portugese jurisprudentie

Rechtbank Faro, *Círculo judicial de Faro*, 5 maart 2002

Zakenregister

AMA 1.3, 5.8, 9.2.2, 9.3 – 9.7, 9.10.3, 11.4.1
 AMV, zie AMA
 Autohandel 4.6, 5.2.4, 5.4, 5.7
 Bakongo 4.2 – 4.5, 5.7, 9.9
 België 5.2.4, 5.7, 6.7.3, 8.5.1, 9.5, 9.9
 Berlijnse muur 1.1, 4.5
 Brazilië 4.5, 5.2.4, 5.6, 8.6.2
 Cabinda 4.1, 4.4, 4.7, 5.8, 9.4
 Canada 5.6, 6.4.1, 6.6, 9.4, 9.7.1, 9.9
 Cliëntilisme 4.5, 5.2.3
 Collusie 7.3.2
 Congo 4.1 – 4.7, 5.7, 6.1, 7.3.1, 7.3.2, 9.9
 Congo Brazzaville 4.1, 4.2, 5.7
 Corruptie 4.5, 5.2, 6.3, 6.5.2, 7.1 – 7.4, 10.4.4, 11.4.2, 11.7
 Criminele netwerken 2.3.1, 11.4.2
 Cuba 4.5, 4.6, 5.2.2
 Cumulative causation 2.2.3
 Democratische Republiek Congo, zie Congo
 Diamant 4.3 – 4.7, 5.7.1, 6.7.3
 Dienstplicht 4.5, 4.6, 5.2.1
 Diplomatieke
 Belangen 2.2.4, 8.4.2
 Paspoorten 6.3, 6.7
 Vertegenwoordiging 6.4, 6.5, 7.2, 7.3, 10.4.4
 Driejarenbeleid 9.2.4
 Dublin, Verdrag van/claim 3.4, 6.5.2, 8.2.2, 8.4.2, 9.4, 11.6
 Duitsland 4.5, 8.2.2, 9.2.1
 Engeland 5.3, 8.1, 8.5.2, 9.2.1, 9.4
 Erkenningspercentages 8.4.2, 9.2.1
 Esquema 6.5, 7.1 – 7.4, 11.4.2
 Facilitator 2.3.1, 11.4.2
 FLEC 4.4, 4.7, 5.8, 9.4
 FNLA 4.4 – 4.6
 Frankrijk: 4.5, 4.7, 5.7, 6.2 6.4.1, 8.1, 9.2.1, 11.7
 Geboden hulp 2.3.2, 11.4.2
 Georganiseerde criminaliteit 2.3.1, 11.4.2

Humanitaire gronden 8.4.2, 9.2.1
 Illegale arbeid 4.5, 5.2.3, 5.7.1, 8.2, 10.3
 IND-dossier/gehoor 3.4, 3.6.4, 5.3, 5.8, 7.3.1, 9.3
 Inflatie 4.6, 5.2.3
 Informele maatschappij 4.5 4.6, 5.2, 7.1 – 7.4, 10.4.4, 11.4.2, 11.7
 Irreguliere migratie 1.1, 1.2
 Kaapverdische Eilanden 5.5, 7.1
 Laissez passer 10.4
 Lissabon 4.5, 8.2
 Mbundu 4.2 – 4.5
 Mensenhandel 2.3.3, 5.3, 8.6.2
 Mensensmokkel 2.3.1, 2.3.4, 6.6, 8.6, 11.4.2
 MPLA 4.4 – 4.7
 Mulemba 9.2.2, 10.1, 10.4.1
 Namibië 4.1 – 4.7, 5.2.2, 6.1, 6.2, 10.2
 Nepotisme 4.5, 5.2.3, 7.2
 Neto, Agostinho, 4.4
 Note verbale 7.3.1, 7.3.2
 Nigeria 1.4, 5.3, 7.2.3, 9.9, 11.8
 Olie 4.3 – 4.7
 Overlevingsmigrant/motief 2.1, 2.2.5, 2.4, 3.4, 5.1, 5.8, 11.5
 Ovimbundu 4.2 – 4.5
 Paspoort
 Vervalsing 6.3, 8.5.2
 Look-alike 6.3, 8.5.2
 Diplomatiek 6.3, 6.7
 Patronage 7.2
 Prostitutie 2.3.3, 5.3, 8.6.2
 Pseudo-nationaliteit 9.9
 Push/pull factor 2.2, 5.1 – 5.8, 9.1, 9.2, 11.4.1
 Rationele keuzebenadering 2.2.2, 2.2.5, 11.4.1
 Regressado 4.5, 5.7.2, 6.3, 9.9
 Reisagent 2.3.1
 Relatieve deprivatie 2.2.3, 11.4.1
 Remittances 2.2.3, 9.10
 Santos, Eduardo dos, 4.5, 7.2.3
 Savimbi, Jonas, 4.4 – 4.7
 Scandinavië 10.2

Schengen

Akkoord 1.1, 6.4

Visum 6.4, 8.5, 8.6

Sneeuwbalmethode 3.6, 11.3

Sociaal netwerk 2.2.3, 2.2.5, 2.3.2, 5.5, 9.8, 11.4.1

Studeren 4.5, 4.6, 5.2.2, 9.5, 9.6, 10.2, 10.5

Systeembenadering 2.2.4, 2.2.5, 6.4.1, 8.4.2, 11.4.1, 11.4.2

Transit 5.7.3, 8.1 - 8.7

Transparency International 7.2, 7.3.2

Triangulatie 3.1

Uitstel van vertrekbeleid 9.2.3, 11.4.1

UNITA 4.4 - 4.7, 5.8, 8.4.2

Verbeteringsmigrant/motief 2.1, 2.2.5, 2.4, 3.4, 5.1, 5.8, 11.5

Verenigde Staten 4.4, 4.5, 5.6, 6.4.1

Visum 6.4 - 6.6, 7.3, 8.5.2

Vluchteling

Definitie 2.1, 9.2.1

Status 8.4.2, 9.2.1

Weeskinderen 5.8, 9.3

Zaire, zie Congo

Zambia 4.1 - 4.7, 6.1, 11.8

Zimbabwe 5.2.2

Zuid-Afrika 4.4, 4.5, 5.2.2, 5.6, 6.2, 6.3

Zwitserland 8.5.2, 9.3